83. Rostow, *Why the Poor Get Richer and the Rich Slow Down*, σ. 259.

84. "Address by His Excellency Mwalima Julius K. Kyerere, President of the United Republic of Tanzania, to the Fourth Ministerial Meeting of the Group of 77", Αρούσα, 12-16 Φεβρουαρίου 1979, στο Karl P. Sauvant, *The Group of 77: Evolution, Structure, Organization* (Νέα Υόρκη, Oceana Publications, 1981), σ. 133.

85. Steven Globerman και Michael Walker, "Overview", στο Steven Globerman και Michael Walker (επιμ.), *Assessing NAFTA: A Trinational Analysis* (Βανκούβερ, Βρετανική Κολούμπια, The Fraser Institute, 1993), σ. ix.

86. Theda Skocpol, "Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in Current Research", στο Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer και Theda Skocpol (επιμ.), *Bringing the State Back In* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1985), σ. 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η Προσέγγιση του Ιστορικού Δομισμού

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΔΟΜΙΣΜΟΣ περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών προσεγγίσεων, μεταξύ των οποίων ο μαρξισμός, η θεωρία της εξάρτησης, η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων και η γκραμσιανή ανάλυση. Παρ' όλο που όλες αυτές οι επιμέρους προσεγγίσεις έχουν κάποιες ρίζες στο μαρξισμό, συχνά διαφοροποιούνται ουσιαστικά από τις κυρίαρχες μαρξιστικές ιδέες. Χρησιμοποιούμε τον όρο ιστορικός δομισμός για να περιγράψουμε αυτή την προσέγγιση για διάφορους λόγους. Ο *δομισμός* αντανακλά το γεγονός ότι αυτή η προσέγγιση επικεντρώνεται σε δομικά μέσα εκμετάλλευσης. Στη δομιστική προσέγγιση, είτε μία τάξη κυριαρχεί πάνω σε μία άλλη είτε οι αναπτυγμένες χώρες που αποτελούν τον πυρήνα της παγκόσμιας οικονομίας κυριαρχούν πάνω στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της περιφέρειας. Όμως, υπάρχουν και ρεαλιστές που είναι και δομιστές, διότι πιστεύουν ότι δομικοί παράγοντες όπως η ισχύς και η θέση του κράτους εντός του διεθνούς συστήματος έχουν σημαντική επίδραση στη συμπεριφορά του.[1] Για να διακρίνουμε την προσέγγιση που μελετάμε από το δομικό ρεαλισμό, προσθέτουμε τη λέξη *ιστορικός* ώστε να δείξουμε ότι οι συγκεκριμένοι θεωρητικοί προσεγγίζουν ιστορικά τη διεθνή πολιτική οικονομία.[2] Κατά την άποψή τους, η ιστορία χαρακτηρίζεται από εκμετάλλευση, και το κυρίαρχο σύστημα σήμερα είναι καπιταλιστικό, με την καπιταλιστική τάξη (τη *μπουρζουαζία)* να εκμεταλλεύεται τους εργάτες (το *προλεταριάτο).* Έτσι, ο όρος *ιστορικός δομισμός* περιγράφει με τον καλύτερο τρόπο αυτή τη σχολή σκέψης.

Οι Βασικές Αρχές της Προσέγγισης του Ιστορικού Δομισμού

Ο Ρόλος του Ατόμου, του Κράτους και των Κοινωνικών Ομάδων

Οι μαρξιστές θεωρούν τις ταξικές σχέσεις ως τον κύριο παράγοντα που καθορίζει την οικονομική και πολιτική τάξη πραγμάτων. Κάθε τρόπος παραγωγής (λόγου χάρη, η φεουδαρχία και ο καπιταλισμός) συνδέεται με μια εκμεταλλεύτρια μη παραγωγική τάξη και μια εκμεταλλευόμενη τάξη παραγωγών. Οι τάξεις απουσιάζουν μόνο στον απλούστερο τρόπο παραγωγής των πρωτόγονων κοινοτήτων και στο μελλοντικό κομουνιστικό τρόπο παραγωγής. Έτσι, οι Karl Marx και Friedrich Engels έγραφαν πως:

> Η ιστορία όλων των μέχρι τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία ταξικών αγώνων... Η σύγχρονη αστική κοινωνία που πρόβαλε από την καταστροφή της φεουδαρχικής κοινωνίας δεν κατάργησε τις ταξικές αντιθέσεις. Έβαλε απλώς στη θέση των παλιών νέες τάξεις, νέους όρους καταπίεσης, νέες μορφές πάλης.[3]

Συνήθως, στις περιγραφές των Marx και Engels το κράτος δεν είναι τίποτα άλλο, παρά φορέας της κυρίαρχης τάξης ή της μπουρζουαζίας, η οποία το χρησιμοποιεί ως εργαλείο για να εκμεταλλεύεται τη μισθωτή εργασία. Σημειώνουν πάντως, ότι σε συγκεκριμένες συνθήκες το κράτος μπορεί να έχει κάποια αυτονομία από την κυρίαρχη τάξη, για παράδειγμα, σε μεταβατικές περιόδους όπου η ισχύς των αντιμαχόμενων τάξεων είναι περισσότερο εξισορροπημένη.[4] Παρ' όλα αυτά, οι Marx και Engels υποστηρίζουν ότι το κράτος μακροπρόθεσμα δεν μπορεί να ξεφύγει από τον έλεγχο της καπιταλιστικής τάξης. Μόνο όταν η προλεταριακή επανάσταση εξαλείψει την ατομική ιδιοκτησία και τις ταξικές διαφορές δεν θα είναι πλέον αναγκαίο το κράτος ως όργανο ταξικής καταπίεσης. Μια σειρά θεωρητικών έχουν επικρίνει ιδιαίτερα τη θέση των Marx και Engels ότι οι πράξεις του κράτους απλώς αντανακλούν τις απόψεις της κυρίαρχης τάξης (βλέπε τη διαπραγμάτευση παρακάτω).

Η Φύση και ο Σκοπός των Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων

Οι ιστορικοί δομιστές βλέπουν τις οικονομικές σχέσεις ως βασικά συγκρουσιακές, και οι Marx και Engels διατείνονται ότι «ένα πράγμα είναι κοινό σε όλους τους αιώνες που πέρασαν, και αυτό είναι η εκμετάλλευση ενός τμήματος της κοινωνίας από το άλλο».[5] Στον καπιταλισμό, οι ιδιώτες ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής αποσπούν υπεραξία από τους μισθωτούς εργάτες, και οι ιδιοκτήτες μετατρέπουν αυτή την υπεραξία σε κεφάλαιο το οποίο επενδύεται σε νέα μέσα παραγωγής. Είναι πασίγνωστο ότι οι απόψεις των ιστορικών δομιστών εξελίχθηκαν μαζί με τις μεταβολές στο διεθνές σύστημα. Έτσι, οι Marx και Engels προέβλεπαν πως οι αντιφάσεις του καπιταλισμού θα οδηγούσαν την εργατική τάξη σε απόλυτη φτώχεια, θα συντελούσαν στην υπερπαραγωγή, τις οικονομικές υφέσεις και στην τελική κατάρρευση του καπιταλισμού. Όταν αυτές οι αλλαγές δεν συνέβησαν ο Lenin ισχυρίστηκε πως ο *ιμπεριαλισμός* ήταν εκείνος που μπορούσε να ερμηνεύσει τη συνεχιζόμενη επιβίωση του καπιταλισμού διότι οι αποικίες παρείχαν στα «μητροπολιτικά» κράτη μια φθηνή πηγή γεωργικών προϊόντων και πρώτων υλών και μια αγορά για την υπερπαραγωγή της μητρόπολης.[6] Όμως ο καπιταλισμός διατηρήθηκε μετά την αποαποικιοποίηση, και οι ιστορικοί δομιστές το εξήγησαν στις μελέτες περί *νεοαποικιοκρατίας*: παρ' όλο που οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις είχαν εγκαταλείψει τον *πολιτικό* έλεγχο, συνέχιζαν να ασκούν *οικονομικό* έλεγχο στις πρώην αποικίες τους.[7] Όπως θα δούμε σε τούτο το Κεφάλαιο, οι θεωρητικοί της εξάρτησης, των παγκόσμιων συστημάτων και οι γκραμσιανοί δίνουν διαφορετικές ερμηνείες για την επιβίωση του καπιταλισμού. Καθώς οι ιστορικοί δομιστές επικεντρώνονται στην εκμεταλλευτική φύση του καπιταλισμού, δίνουν μεγάλη έμφαση στην αναδιανομή της ισχύος και του πλούτου. Ωστόσο, οι ιστορικοί δομιστές, σε αντίθεση με τους ρεαλιστές, απορρίπτουν την ιδέα ότι μια λογική αναδιανομή πλούτου και ισχύος μπορεί να συμβεί με τον καπιταλισμό ανεξέλεγκτο. Παρ' όλο που οι ιστορικοί δομιστές υπερασπίζουν τους φτωχούς και τους αδύναμους, ακολουθούν διαφορετικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των αδικιών του καπιταλισμού. Κάποιοι μπορεί να αποδέχονται συγκεκριμένα στοιχεία του καπιταλισμού της αγοράς, ενώ κάποιοι άλλοι τον απορρίπτουν εντελώς. Κάποιοι καλούν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να γίνουν σοσιαλιστικές, ενώ άλλοι ζητούν την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος, και κάποιοι πιστεύουν στη σταδιακή μεταρρύθμιση, ενώ άλλοι υποστηρίζουν την επανάσταση.

Η Σχέση Πολιτικής και Οικονομίας

Ο Marx περιγράφει την ιστορία ως μια διαλεκτική διαδικασία στην οποία υπάρχει αντίφαση μεταξύ του οικονομικού τρόπου παραγωγής (λόγου χάρη, της φεουδαρχίας, του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού) και του πολιτικού συστήματος. Αυτή η αντίφαση λύνεται όταν αλλαγές στον τρόπο και τις σχέσεις παραγωγής τελικά αναγκάζουν το πολιτικό «εποικοδόμημα» να υποστεί αντίστοιχες μεταβολές. Επειδή ο Marx έβλεπε την πολιτική ως υποκείμενη στην οικονομία, τα γραπτά του παρείχαν τη βάση για τον οργανικό μαρξισμό (instrumental Marxism), ο οποίος (όπως ο φιλελεύθερος πλουραλισμός) θεωρεί ότι το κράτος ανταποκρίνεται με κάπως παθητικό τρόπο στις κοινωνι-

κοοικονομικές πιέσεις.[8] Οι φιλελεύθεροι, όμως, βλέπουν όλες τις ομάδες της κοινωνίας να έχουν πολιτική επιρροή, ενώ οι οργανικοί μαρξιστές πιστεύουν πως οι πολιτικές ενός κράτους αντανακλούν τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης. Οι οργανικοί μαρξιστές, για να υποστηρίξουν την άποψή τους, επισημαίνουν τους προσωπικούς δεσμούς μεταξύ καπιταλιστών και κρατικών λειτουργών και τη μετακίνηση ατόμων μεταξύ επιχειρήσεων και κρατικού μηχανισμού. Ένας οργανικός μαρξιστής, για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι εκείνοι που βρίσκονται «σε *όλες* τις θέσεις εξουσίας στο κρατικό σύστημα έχουν κατά κύριο λόγο, και σε μερικές περιπτώσεις σε συντριπτικό ποσοστό, προέλθει από τον κόσμο των επιχειρήσεων και της ιδιοκτησίας, ή από τις επαγγελματικές μεσαίες τάξεις».[9]

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλοί θεωρητικοί άσκησαν έντονη κριτική στον οργανικό μαρξισμό διότι οι αναπτυγμένες χώρες υιοθετούσαν κοινωνικές πολιτικές όπως τα επιδόματα πρόνοιας και ανεργίας *παρά* την αντίθεση σημαντικών επιχειρηματικών ομάδων. Το αποτέλεσμα ήταν η ανάδυση του δομικού μαρξισμού, που υποστηρίζει ότι το κράτος είναι σχετικά αυτόνομο από την άμεση πολιτική πίεση της καπιταλιστικής τάξης. Έτσι, το κράτος μπορεί να υιοθετεί πολιτικές που παρέχουν οφέλη σε όλες τις σημαντικές ομάδες εντός της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης της εργατικής τάξης. Παρ' όλο που οι καπιταλιστές μπορεί να αντιτίθενται βραχυπρόθεσμα σε τέτοιες πολιτικές, έχουν εσωτερικές διαφωνίες και συχνά δεν συνειδητοποιούν ότι αυτές οι πολιτικές εξυπηρετούν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά τους. Παρέχοντας πρόνοια και άλλα επιδόματα, το κράτος εξευμενίζει τους εργάτες και κερδίζει την υποστήριξή τους για τη διατήρηση του καπιταλισμού.[10] Οι δομικοί μαρξιστές διαφέρουν από τους ρεαλιστές παρ' ότι και οι δύο αναφέρονται σε κάποια αυτονομία του κράτους. Κατά τη δομιστική μαρξιστική άποψη, το κράτος δεν τελεί υπό τον *άμεσο* έλεγχο της μπουρζουαζίας, όμως κράτος και μπουρζουαζία είναι από κοινού αφοσιωμένοι στη μακροπρόθεσμη διατήρηση του καπιταλισμού. Οι ρεαλιστές, αντίθετα, πιστεύουν ότι το κράτος είναι ανεξάρτητο από τα οικονομικά συμφέροντα όλων των ομάδων της κοινωνίας και είναι ελεύθερο να προχωρά σε δράσεις που προωθούν το «εθνικό συμφέρον».

Οι Αιτίες και οι Συνέπειες της Παγκοσμιοποίησης

Σε αντίθεση με τους ρεαλιστές που πιστεύουν ότι η παγκοσμιοποίηση προκύπτει από τις κρατικές πολιτικές και τους διακρατικούς αγώνες για εξουσία, οι μαρξιστές ισχυρίζονται ότι η παγκοσμιοποίηση προκύπτει από τις δυνάμεις του καπιταλισμού και της ταξικής πάλης. Η μπουρζουαζία επιδιώκει την παγκοσμιοποίηση διότι διευρύνει τις ευκαιρίες της για αύξηση κερδών και

συσσώρευση πλεονάσματος ενώ της δίνει περισσότερους πόρους και ισχύ απέναντι στο προλεταριάτο. Οι μαρξιστές συμφωνούν με τους φιλελεύθερους ότι οι τεχνολογικές πρόοδοι μπορούν να διευκολύνουν την παγκοσμιοποίηση. Όμως, ενώ οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι οι τεχνολογικές πρόοδοι προκύπτουν από τις φυσικές ανθρώπινες προσπάθειες για οικονομική πρόοδο, οι μαρξιστές πιστεύουν ότι προκύπτουν από «ιστορικά προσδιορισμένες τάσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης».[11] Αναφορικά με τα αποτελέσματα, οι ιστορικοί δομιστές συμφωνούν με τους φιλελεύθερους ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί σημαντική, διάχυτη δύναμη· σε αντίθεση όμως με τους φιλελεύθερους, τη βλέπουν ως ιδιαίτερα αρνητική διαδικασία που εμποδίζει τα κράτη να προστατεύουν την εγχώρια ευμάρειά τους και την απασχόληση. Η προσαρμογή στην παγκόσμια ανταγωνιστικότητα είναι η νέα επιταγή, και τα κράτη πρέπει να εναρμονιστούν για να καλύψουν τις ανάγκες της παγκόσμιας οικονομίας. Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα για τις χρεωμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, που, για να γίνουν παγκόσμια ανταγωνιστικές, πρέπει να επιβάλουν μέτρα προσαρμογής σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες και τα παιδιά. Η παγκοσμιοποίηση αυξάνει επίσης τη δομική ισχύ του κεφαλαίου έναντι της εργασίας. Τα κράτη, λόγω της εξάρτησής τους από την επιχειρηματική πίστη και τις επενδύσεις, συχνά ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων, επιβάλοντας πειθαρχία στα συνδικάτα και πιέζοντας για χαμηλότερους μισθούς και επιδόματα. Επιπλέον, η ανάδυση μιας διεθνικής διευθυντικής τάξης έχει αναδιαρθρώσει την παραγωγή, η οποία άλλαξε από το εργοστάσιο της μαζικής παραγωγής στις πολυάριθμες μικρές υπεργολαβικές μονάδες παραγωγής εξαρτημάτων και υπηρεσιών. Αυτό έχει κατατεμαχίσει την εργατική δύναμη και έχει μεταβιβάσει ακόμη περισσότερη ισχύ από την εργασία στο κεφάλαιο. Οι ιστορικοί δομιστές αναφέρονται σε άλλες αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, όπως είναι η αυξανόμενη πόλωση πλούτου και φτώχειας, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, η αύξηση της παγκόσμιας εγκληματικότητας, όπως το ξέπλυμα χρήματος και το παράνομο εμπόριο ναρκωτικών, η αύξηση των ενδοεθνικών συγκρούσεων και οι φονταμενταλιστικές εξεγέρσεις και, τέλος, η εξάπλωση της διαμαρτυρίας της κοινωνίας των πολιτών. Ενώ κάποιοι ιστορικοί δομιστές αντιτίθενται γενικά στην παγκοσμιοποίηση, οι περισσότεροι κατευθύνουν τις κριτικές τους συγκεκριμένα εναντίον της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης.[12]

Ο Karl Marx και η Διεθνής Πολιτική Οικονομία

Ο Karl Marx (1818-1883) δεν έγραψε συστηματικά για τις διεθνείς σχέσεις, όμως η θεωρία του για τον καπιταλισμό και την ταξική πάλη παρείχε το βασικό

πλαίσιο για τον ιστορικό δομισμό στη διεθνή πολιτική οικονομία. Μολονότι ο Marx έγραψε πολλά άρθρα για τις επιπτώσεις του δυτικού καπιταλισμού στις περιοχές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, «του ήταν διαθέσιμες... σχετικά λίγες πληροφορίες»[13] για τις μη ευρωπαϊκές περιοχές. Ο Marx πίστευε ότι ο καπιταλισμός πρωτοαναδείχθηκε στην Ευρώπη διότι οι ατομικές φεουδαρχικές γεωργικές ιδιοκτησίες μπόρεσαν να μετατραπούν σε αστική ατομική ιδιοκτησία όταν ο καπιταλισμός αντικατέστησε το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Αντίθετα με την Ευρώπη, στην Ινδία και την Κίνα υπήρχε «ασιατικός» τρόπος παραγωγής ο οποίος, κατά τον Marx, βρισκόταν έξω από την κυρίαρχη μορφή της δυτικής ανάπτυξης. Η παρουσία του κράτους ήταν πολύ μεγαλύτερη στον ασιατικό τρόπο παραγωγής όπου ισχυρές κεντρικές κυβερνήσεις στην Κίνα και την Ινδία υλοποίησαν μεγάλους σχεδιασμούς δημοσίων έργων για να παρέχουν άρδευση σε μεγάλες εκτάσεις γης. Σε τοπικό επίπεδο, η Ινδία και η Κίνα είχαν μικρές, αυτάρκεις αγροτικές κοινότητες, στις οποίες υπήρχε κοινοτική και όχι ατομική ιδιοκτησία. Επειδή η κοινοτική ιδιοκτησία (τοπικά) και η δημόσια ιδιοκτησία (κεντρικά) επισκίαζαν την ατομική ιδιοκτησία στον ασιατικό τρόπο παραγωγής, ο Marx δεν έβλεπε να υπάρχει βάση για μετασχηματισμό σε ατομικές καπιταλιστικές ιδιοκτησίες. Έτσι, ο Marx πίστευε ότι ήταν αναγκαία η εξωτερική πίεση από το δυτικό ιμπεριαλισμό προκειμένου να οδηγηθεί η Κίνα και η Ινδία προς τον καπιταλισμό και, κατόπιν, στο σοσιαλισμό.[14]

Ο Marx ασκεί δριμεία κριτική στο ρόλο που έπαιξε η Αγγλία καταστρέφοντας τον τομέα των χειροποίητων υφαντών της Ινδίας, αρχικά εμποδίζοντας την Ινδία να εξάγει βαμβάκι στην Ευρώπη και έπειτα κατακλύζοντάς την με βρετανικά υφαντά. Όμως, ο Marx βλέπει την «ασιατική κοινωνία» ως ακόμη χειρότερη διότι της έλειπε η δυνατότητα του καπιταλισμού για ανάπτυξη. Ισχυρίζεται ότι οι κοινότητες των μικρών χωριών της Ινδίας «περιόριζαν το ανθρώπινο πνεύμα μέσα στη στενότερη δυνατή περίμετρο, μετατρέποντάς το σε ένα χωρίς αντιστάσεις εργαλείο προλήψεων, υποδουλώνοντάς το σε παραδοσιακούς κανόνες, στερώντας του κάθε μεγαλείο και ιστορική ενεργητικότητα».[15] Αντίθετα με τις στάσιμες ασιατικές κοινωνίες, ο Marx έβλεπε τον καπιταλισμό ως ένα σύστημα δυναμικό, επεκτεινόμενο, με ιστορική αποστολή να προωθήσει την ανάπτυξη σε ολόκληρο τον κόσμο. Έτσι, ο Marx πίστευε ότι η Αγγλία επιτελούσε διπλή λειτουργία στην Ινδία: γκρέμιζε την παλιά ασιατική κοινωνία και παρείχε τα θεμέλια για τη δυτική κοινωνία, η οποία θα προσέφερε τις συνθήκες για μια κομουνιστική επανάσταση στην Ασία:

> Μπορεί η ανθρωπότητα να εκπληρώσει το πεπρωμένο της χωρίς μια ριζική επανάσταση στην κοινωνική κατάσταση της Ασίας; Αν όχι, τότε, όποια κι αν είναι τα εγκλήματα της Αγγλίας, αυτή ήταν το ασυνείδητο όργανο της Ιστορίας για να επέλθει η εν λόγω επανάσταση.[16]

Η ανάλυση του Marx για την Ασία είχε σοβαρά μειονεκτήματα, λόγω της έλλειψης γνώσης από πρώτο χέρι και των ευρωκεντρικών του προκαταλήψεων. Αργότερα στη ζωή του, μάλιστα, αποκήρυξε κάποιες από τις δικές του τις ιδέες για τον ασιατικό τρόπο παραγωγής.[17]

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ

Μολονότι ο Marx ήγειρε σημαντικά —και επίμαχα— ερωτήματα για τον αντίκτυπο του δυτικού καπιταλισμού σε μη ευρωπαϊκές κοινωνίες, οι συστηματικές μελέτες για τον ιμπεριαλισμό βασίστηκαν σε μεταγενέστερους συγγραφείς. Οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού απεικονίζουν τον κόσμο ιεραρχικά οργανωμένο, με κάποιες κοινωνίες να είναι κατακτητικές και να ασκούν έλεγχο πάνω σε άλλες. Μία από τις οικονομικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού με τη μεγαλύτερη επιρροή αναπτύχθηκε από τον John A. Hobson (1858-1940), ένα μη μαρξιστή Άγγλο οικονομολόγο, που υποστήριζε ότι τρία κύρια προβλήματα μαστίζουν τις καπιταλιστικές κοινωνίες: οι χαμηλοί μισθοί και η υποκατανάλωση των εργατών, η υπεραποταμίευση των καπιταλιστών και η υπερπαραγωγή. Καθώς οι ιδιώτες ιδιοκτήτες αυξάνουν τα κέρδη τους πληρώνοντας ιδιαίτερα χαμηλούς μισθούς στους εργάτες τους, οι εργάτες στις καπιταλιστικές χώρες έχουν πολύ περιορισμένη αγοραστική δύναμη και οι καπιταλιστές χρειάζεται να αναζητήσουν χώρες στο εξωτερικό ως διέξοδο για τα πλεονασματικά τους αγαθά και κέρδη. Οι επιδρομές τους στο εξωτερικό οδηγούν στην εμφάνιση του ιμπεριαλισμού.[18] Παρά την επιρροή του Hobson, οι πιο σημαντικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού είναι μαρξιστικές, και ο *Ιμπεριαλισμός: το Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού* του Lenin έγινε το ευρύτατα γνωστό και αναφερόμενο έργο αυτού του πεδίου.[19] Ο Lenin ενδιαφερόταν για τη διευρυμένη μορφή του ιμπεριαλισμού στα τέλη του 19ου αιώνα, «στην οποία η κυριαρχία των μονοπωλίων και του χρηματιστικού κεφαλαίου είχε εγκαθιδρυθεί» και «ο διαμοιρασμός όλων των περιοχών της υδρογείου ανάμεσα στις μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις είχε ολοκληρωθεί».[20] Παρ' όλο που ο Hobson και ο Lenin συμφωνούσαν ότι ο ιμπεριαλισμός προέκυπτε από τους χαμηλούς μισθούς και την υποκατανάλωση των εργατών, συνιστούσαν πολύ διαφορετικές λύσεις. Ως φιλελεύθερος, ο Hobson πίστευε πως ο ιμπεριαλισμός θα ήταν λιγότερο απαραίτητος ως διέξοδος για τα πλεονάσματα αν αυξάνονταν οι μισθοί και αναδιανεμόταν το εισόδημα *εντός* του καπιταλιστικού συστήματος. Αντίθετα, ο Lenin, ως μαρξιστής, πίστευε πως η εκμετάλλευση

των εργατών και ο ιμπεριαλισμός ήταν *αναπόφευκτα* αποτελέσματα του ανώτατου σταδίου του καπιταλισμού.

Ο Lenin στράφηκε στον ιμπεριαλισμό και για να εξηγήσει γιατί η επανάσταση δεν είχε συμβεί όπως είχε προβλέψει ο Marx. Στον καπιταλισμό, η εξαγωγή κεφαλαίου και αγαθών σε αποικιακές περιοχές παρείχε νέα «υπερκέρδη» για τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, βοηθώντας τες να αποφύγουν τις οικονομικές κρίσεις. Οι καπιταλιστές, χρησιμοποιώντας μέρος αυτών των υπερκερδών για να δωροδοκούν την εργατική τάξη (ή την «εργατική αριστοκρατία») μέσα στις χώρες τους, δίνοντας υψηλότερους μισθούς, μπορούσαν να καθυστερήσουν την επανάσταση. Όμως, ο ιμπεριαλισμός δεν σηματοδοτούσε το τέλος των βασικών αντιφάσεων του καπιταλισμού και η επανάσταση παρέμενε αναπόφευκτη. Αφού τα καπιταλιστικά κράτη είχαν διαμοιράσει την υδρόγειο σε αποικιακές περιοχές, ο ανταγωνισμός μεταξύ τους θα οδηγούσε σε ενδοϊμπεριαλιστικούς πολέμους και στην πτώση του καπιταλισμού. Η θέση του Lenin για τις επιπτώσεις της αποικιοκρατίας ήταν κάπως αμφίθυμη. Μολονότι προέβλεπε ότι τα καπιταλιστικά μονοπώλια θα εμπόδιζαν την εκβιομηχάνιση των αποικιών και θα τις χρησιμοποιούσαν ως πηγές πρώτων υλών και ως αγορές για τα βιομηχανικά τους προϊόντα, συμφωνούσε με τον Marx ότι η αποικιοκρατία ήταν προοδευτική δύναμη αναγκαία για την ανάπτυξη του Νότου. Καθώς τα δυτικά καπιταλιστικά κράτη εξήγαν κεφάλαιο και τεχνολογία στις αποικίες τους, θα βοηθούσαν στη δημιουργία ξένων ανταγωνιστών με χαμηλότερους μισθούς, ικανών να κυριαρχήσουν στον ανταγωνισμό των παγκόσμιων αγορών. Κατά την άποψη του Lenin, αυτή η αύξηση του οικονομικού ανταγωνισμού μεταξύ ανερχόμενων και παρακμαζουσών καπιταλιστικών δυνάμεων θα οδηγούσε τελικά σε σύρραξη και ιμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς.

Παρ' όλο που οι Marx και Engels έβλεπαν την αποικιοκρατία ως αναγκαίο κακό που θα μπορούσε να φέρει την καπιταλιστική ανάπτυξη στις αποικίες, η προσδοκώμενη εκβιομηχάνιση και η ανάπτυξη δεν εκδηλώθηκαν. Οι αποικίες της Λατινικής Αμερικής, ακόμη και όταν κέρδισαν την ανεξαρτησία τους στις αρχές του 19ου αιώνα, συνέχισαν να παράγουν περισσότερα πρωτογενή κι όχι βιομηχανικά αγαθά και ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένες από το ξένο κεφάλαιο και την τεχνολογία. Αυτή η αποτυχία να επιτευχθεί η καπιταλιστική ανάπτυξη, οδήγησε σε μεγάλα σχίσματα μεταξύ των μαρξιστών, με κάποιους να υποστηρίζουν ότι ο ιμπεριαλισμός ήταν οικονομικά αντιδραστικός και όχι προοδευτικός όπως πίστευε ο Lenin.[21] Όπως δείχνει η συζήτηση που ακολουθεί, οι θεωρητικοί της εξάρτησης «γύρισαν τον κλασικό μαρξισμό με το κεφάλι κάτω» και επικεντρώθηκαν στο ρόλο που έχει ο καπιταλισμός στην ανάσχεση αντί στην ώθηση της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Η θεωρία της εξάρτησης, η οποία έγινε η κυρίαρχη προσέγγιση για την ανάπτυξη, μεταξύ των Λατινοαμερικανών διανοούμενων στη δεκαετία του 1960, απορρίπτει την αισιοδοξία των φιλελεύθερων θεωρητικών του εκσυγχρονισμού (βλέπε Κεφάλαιο 4) και υποστηρίζει ότι τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη είτε επιβάλουν την υπανάπτυξη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είτε τις εμποδίζουν να επιτύχουν γνήσια αυτόνομη ανάπτυξη. Η παρακάτω συζήτηση εξετάζει την καταγωγή, τις βασικές αρχές και τις κριτικές στη θεωρία της εξάρτησης.[22]

Η Καταγωγή της Θεωρίας της Εξάρτησης

Η θεωρία της εξάρτησης βασίζεται σε δύο βασικές θεωρητικές παραδόσεις: τον μαρξισμό και τον λατινοαμερικανικό δομισμό.[23] Όπως και οι μαρξιστές, οι θεωρητικοί της εξάρτησης περιορίζουν τις μελέτες τους κυρίως στην καπιταλιστική ανάπτυξη και υιοθετούν πολλούς όρους που χρησιμοποιούν οι μαρξιστές, όπως *τάξη, τρόπος παραγωγής* και *ιμπεριαλισμός*. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης και οι μαρξιστές τάσσονται επίσης υπέρ της ανάληψης πολιτικής δράσης· και οι δύο ομάδες υποστηρίζουν την αντικατάσταση του καπιταλισμού από τον σοσιαλισμό. Όμως, υπάρχουν και σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο θεωριών.[24] Σημαντικότερη είναι ότι οι θεωρητικοί της εξάρτησης απορρίπτουν τις απόψεις των μαρξιστών ότι οι αναπτυγμένες χώρες επιτελούν μακροπρόθεσμα κάποια υπηρεσία προς όφελος των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, συνεισφέροντας στην εξάπλωση του καπιταλισμού. Ο Paul Baran, προσωπικότητα με αποφασιστικό ρόλο στη μετάβαση από το μαρξισμό στη θεωρία της εξάρτησης, υποστήριξε ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη ήταν στη βάση της διαφορετική διαδικασία στις αναπτυγμένες χώρες και διαφορετική στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες:

> ...Η οικονομική ανάπτυξη στις υπανάπτυκτες χώρες είναι βαθειά επιζήμια για τα κυρίαρχα συμφέροντα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Ο καθυστερημένος κόσμος, παρέχοντας πολλές σημαντικές πρώτες ύλες στις εκβιομηχανισμένες χώρες, παρέχοντας στις εταιρείες τους τεράστια κέρδη και διεξόδους για επενδύσεις, αντιπροσώπευε πάντα την αναντικατάστατη ενδοχώρα της ανεπτυγμένης καπιταλιστικής Δύσης. Έτσι, η κυρίαρχη τάξη στις Ηνωμένες Πολιτείες (και αλλού) είναι βαθειά αντίθετη στην εκβιομηχάνιση των λεγόμενων "χωρών-πηγών".[25]

Ο Baran υποστήριζε επίσης ότι οι καπιταλιστές του Βορρά σχηματίζουν συμμαχίες με τις ελίτ του Νότου, οι οποίες διαμορφώνουν μια *κομπραδόρικη*

τάξη[26] αποτελούμενη από εμπόρους που εισάγουν βιομηχανικά αγαθά από το Βορρά. Η άποψη του Baran ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη στο Βορρά συμβαίνει *εις βάρος* της αυτόνομης ανάπτυξης στο Νότο έγινε βασική αρχή της θεωρίας της εξάρτησης.

Πέρα από τις μαρξιστικές της ρίζες, η θεωρία της εξάρτησης κατάγεται και από το δομισμό της Λατινικής Αμερικής, ιδιαίτερα από τις ιδέες του αργεντινού οικονομολόγου Raúl Prebisch, ο οποίος έγινε διευθυντής της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τη Λατινική Αμερική (ECLA) στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Ο Prebisch και οι υποστηρικτές του αποκαλούνταν δομιστές γιατί εστίαζαν στα δομικά εμπόδια για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ο Prebisch αμφισβητούσε τις παραδοχές των φιλελεύθερων ότι όλοι επωφελούνται από το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο και υποστήριζε πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της περιφέρειας υποφέρουν από επιδεινούμενους εμπορικούς όρους με τις αναπτυγμένες χώρες που βρίσκονται στο κέντρο ή τον πυρήνα. Η εξάρτηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών από τις εξαγωγές πρωτογενών προϊόντων τις θέτει σε ξεκάθαρα μειονεκτική θέση διότι η ζήτηση για επεξεργασμένα αγαθά αυξάνεται όσο αυξάνονται τα εισοδήματα, ενώ η ζήτηση για πρωτογενή αγαθά παραμένει σχετικά σταθερή και διότι συχνά ο Βορράς μπορεί να αναπτύξει υποκατάστατα ή συνθετικά προϊόντα αν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προσπαθήσουν να αυξήσουν τις τιμές των πρώτων υλών. Έτσι, ο Prebisch υποστήριζε ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να υιοθετήσουν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών (import substitution industrialization, ISI) για να προστατεύσουν τη νηπιακή τους βιομηχανία, επιβάλοντας εμπορικούς φραγμούς και δίνοντας έμφαση στην εγχώρια παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων ώστε να ικανοποιούν τη ζήτηση που προηγουμένως καλυπτόταν από εισαγωγές.[27] Μια σειρά από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών στις δεκαετίες του 1950 και του 1960· ωστόσο, οι πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών συντέλεσαν τελικά σε ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως μη ανταγωνιστικές βιομηχανίες και αυξανόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών (βλέπε Κεφάλαιο 11). Θεωρητικοί αμφισβήτησαν την προσέγγιση του Prebisch και από τα δεξιά και από τα αριστερά, και πολλοί αριστεροί θεωρητικοί στράφηκαν στη θεωρία της εξάρτησης. Αντίθετα με τον Prebisch, οι θεωρητικοί της εξάρτησης δεν πιστεύουν ότι οι χώρες του καπιταλιστικού πυρήνα θα επιτρέψουν ποτέ στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να πετύχουν γνήσια, αυτόνομη ανάπτυξη. Γι' αυτό, μια σειρά θεωρητικών της εξάρτησης καλούν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να

υιοθετήσουν το σοσιαλισμό και να περιορίσουν ή να διακόψουν τις επαφές τους με το Βορρά.[28]

Οι Βασικές Αρχές της Θεωρίας της Εξάρτησης

Δύο βασικές τάσεις της θεωρίας της εξάρτησης έχουν ιδιαίτερη σημασία. Η πρώτη τάση που εμπνέεται από το έργο του André Gunder Frank, *Καπιταλισμός και Υπανάπτυξη στην Λατινική Αμερική*, ακολουθεί μια πιο δογματική θέση όσον αφορά στον αντίκτυπο της ανάπτυξης του Νότου και τις προτεινόμενες λύσεις.[29] Η δεύτερη τάση, εμπνεόμενη από το έργο των Fernando Henrique Cardoso και Enzo Faletto, *Εξάρτηση και Ανάπτυξη στην Λατινική Αμερική* ακολουθεί μια λιγότερο δογματική και περισσότερο ποικιλόχρωμη προσέγγιση.[30] Παρ' όλο που το βιβλίο των Cardoso-Faletto δημοσιεύθηκε μόλις τέσσερα χρόνια μετά το βιβλίο του Frank, κάποιοι θεωρητικοί αποκαλούν την προσέγγιση Cardoso-Faletto «νέες εξαρτησιακές σπουδές» για δύο λόγους.[31]

1. Το βιβλίο των Cardoso και Faletto δεν μεταφράστηκε από τα ισπανικά στα αγγλικά παρά μόνον οχτώ χρόνια μετά την κυκλοφορία του, έτσι η αρχική «κατανάλωση» της θεωρίας της εξάρτησης στη Βόρεια Αμερική στηρίχθηκε στην πιο ριζοσπαστική προσέγγιση του Frank.[32]
2. Η προσέγγιση του Frank δεν μπορούσε να ερμηνεύσει την ταχεία ανάπτυξη των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και έτσι η προσέγγιση των Cardoso-Faletto προβλήθηκε περισσότερο τα επόμενα χρόνια (βλέπε τις επόμενες παραγράφους).

Οι Πηγές των Προβλημάτων των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών Οι θεωρητικοί της εξάρτησης υποστηρίζουν ότι κύριοι υπεύθυνοι για τον περιορισμό της ανάπτυξης στο Νότο είναι εξωτερικοί παράγοντες που σχετίζονται με την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. Ενώ οι χώρες του πυρήνα στο Βορρά επωφελούνται από τις καπιταλιστικές διασυνδέσεις και προχωρούν σε δυναμική ανάπτυξη βασισμένη σε εσωτερικές ανάγκες, η ανάπτυξη στις περιφερειακές χώρες του Νότου έχει σκληρούς περιορισμούς λόγω της αλληλεπίδρασής τους με τον πυρήνα. Όμως, οι Cardoso και Faletto ήταν πιο ευαισθητοποιημένοι από τον Frank «στην ανεξάρτητη σημασία των εσωτερικών δομών ακόμη και εντός μιας προσέγγισης που τονίζει τον εξωγενή καθορισμό».[33] Απέρριπταν την ιδέα ότι «εξωτερικοί παράγοντες ή η ξένη κυριαρχία αρκούσαν για να ερμηνεύσουν τη δυναμική των κοινωνιών» και προσπάθησαν «να εξηγήσουν πώς οι εσωτερικές και εξωτερικές διαδικασίες πολιτικής κυριαρχίας σχετίζονται» μεταξύ τους.[34] Για παράδειγμα, οι θεωρητικοί της εξάρτησης διατείνονται ότι οι ελίτ στο Νότο (οι κομπραντόρ) λει-

τουργούν ως διαμεσολαβητές μεταξύ της καπιταλιστικής διεθνούς τάξης πραγμάτων και των υποταγμένων τοπικών πληθυσμών. Επειδή οι βασικές πολιτικές συμμαχίες των *κομπραντόρ* συνάπτονται με τους ξένους καπιταλιστές του Βορρά, προχωρούν συχνά σε συμπεριφορές που ενισχύουν το σχήμα της εξάρτησης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[35]

Οι Δυνατότητες Ανάπτυξης των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών Οι θεωρητικοί της εξάρτησης που ανήκουν στην τάση του Frank υποστήριζαν ότι η ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομιών στο κέντρο *απαιτούσε* την υπανάπτυξη της περιφέρειας. Παρ' όλο που κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μπορεί να ήταν *υπο*-ανάπτυξη στο παρελθόν, το ότι έγιναν *υπο*-ανάπτυκτες ήταν αποτέλεσμα της εμπλοκής τους ως χώρες της περιφέρειας με τις χώρες του κέντρου. Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν να γλιτώσουν από την υπανάπτυξη όσο διατηρούσαν δεσμούς με το καπιταλιστικό κέντρο.[36] Οι θεωρητικοί της τάσης Cardoso-Faletto ακολούθησαν μια πιο εκλεπτυσμένη προσέγγιση, υποστηρίζοντας ότι ήταν κάποιες φορές πιθανή η ανάπτυξη στην περιφέρεια, όμως επρόκειτο για «συνεταιρική εξαρτημένη ανάπτυξη».[37] Η άποψη Cardoso-Faletto κέρδισε με τον καιρό οπαδούς διότι *όντως* συνέβαινε εκβιομηχάνιση σε κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μια σειρά εξαρτησιακές μελέτες στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ακολούθησαν τη γραμμή Cardoso-Faletto και εστίασαν στην «εξαρτημένη ανάπτυξη» παρά στην «υπανάπτυξη».[38] Οι απόψεις του Frank εξελίχθηκαν και, στη δεκαετία του 1980, ακόμη και αυτός έγραφε για την εξαρτημένη ανάπτυξη των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs) της Ανατολικής Ασίας.[39] Όσοι γράφουν αναφερόμενοι στην εξαρτημένη ανάπτυξη προσαρμόζονται περισσότερο σε παραλλαγές των τοπικών συνθηκών και των σχέσεων εξάρτησης. Έτσι, είναι εφικτή η ανάπτυξη όταν μια συμμαχία μεταξύ του ξένου κεφαλαίου, του εγχώριου κεφαλαίου και της κυβέρνησης μιας λιγότερο αναπτυγμένης χώρας επιτρέπει στη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα να ωφεληθεί από τη συσσώρευση κεφαλαίου και την εκβιομηχάνιση. Όμως, ακόμη και συγγραφείς που πιστεύουν ότι είναι εφικτή η εξαρτημένη ανάπτυξη, υποστηρίζουν ότι σε αυτές τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν εξελίσσεται γνήσια αυτόνομη ανάπτυξη. Οι εργάτες σε αυτές τις χώρες παράγουν αγαθά λιγότερο εξελιγμένα τεχνολογικά απ' ό,τι οι εργάτες στο κέντρο, και η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών εκεί εξαρτάται από εισαγωγές μηχανημάτων, τεχνολογίας και ξένων επενδύσεων από το κέντρο.[40]

Συνταγές για Αλλαγή Επειδή οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούν να ξεφύγουν από την εξαρτημένη τους σχέση στο καπιταλιστικό

σύστημα, οι θεωρητικοί της εξάρτησης συχνά συνιστούν σπάσιμο των δεσμών με το κέντρο και την πραγματοποίηση σοσιαλιστικής επανάστασης προκειμένου να προκύψει μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα· ακόμη και οι Cardoso και Faletto συζήτησαν για την ανάγκη «ενός πολιτικού περάσματος στο σοσιαλισμό».[41] Όμως, η αυτονομία και ο σοσιαλισμός δεν είναι πάντα συμβατά και οι θεωρητικοί δεν δηλώνουν καθαρά ποιος από αυτούς τους στόχους είναι σημαντικότερος. Εκείνοι που δίνουν έμφαση στην αυτονομία καλούν σε εθνικιστικές δράσεις όπως το σπάσιμο των δεσμών με τις αναπτυγμένες χώρες του κέντρου, όμως τέτοιες δράσεις δεν διασφαλίζουν ότι θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη για την πλειονότητα του πληθυσμού. Εντούτοις, οι θεωρητικοί της εξάρτησης ελπίζουν ότι αν μπει τέλος στους εξαρτησιακούς δεσμούς, μια χώρα θα οδηγηθεί να «δίνει έμφαση στη διανομή και τη συμμετοχή αντί για τη συσσώρευση και τον αποκλεισμό».[42]

Οι Κριτικές στη Θεωρία της Εξάρτησης

Η θεωρία της εξάρτησης αποτέλεσε στόχο κριτικής στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, και άλλες θεωρίες του ιστορικού δομισμού έγιναν πιο σημαντικές. Μια σημαντική κριτική είναι ότι οι θεωρητικοί της εξάρτησης δεν ορίζουν επαρκώς τις έννοιές τους. Για παράδειγμα, αντιμετωπίζουν τα κράτη ως εξαρτημένα ή μη εξαρτημένα και δεν είναι ξεκάθαρο πώς μετριέται ο μικρότερος ή ο μεγαλύτερος *βαθμός* εξάρτησης. Επιπλέον, το «κέντρο» ή ο «πυρήνας» και η «περιφέρεια» αποτελούν ιδιαίτερα πλατιές κατηγορίες. Πώς δικαιολογούμε να περιλαμβάνεται η Αϊτή μαζί με τη Βραζιλία και την Ινδία στην περιφέρεια, ενώ η Πορτογαλία μαζί με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία να βρίσκονται στο κέντρο;[43] Δεύτερον, οι θεωρητικοί της εξάρτησης έχουν τόση εμμονή με τον καπιταλισμό που δεν εξετάζουν άλλες μορφές εκμετάλλευσης. Ο πιο σημαντικός παράγοντας της εξάρτησης δεν είναι ο καπιταλισμός *καθ' αυτός*, υποστηρίζουν οι επικριτές, αλλά η άνιση ισχύς μεταξύ των κρατών. Έτσι, κάποιες μελέτες για τον πρώην σοβιετικό συνασπισμό δείχνουν ότι και το σοβιετικό και το καπιταλιστικό σύστημα χαρακτηρίζονταν από «ασύμμετρες και άνισες διασυνδέσεις μεταξύ ενός κυρίαρχου κέντρου και των πιο αδύναμων εξαρτημένων του».[44] Μια τρίτη κριτική είναι ότι η θεωρία της εξάρτησης αποδίδει υπερβολικά μεγάλη σημασία στο διεθνές σύστημα ως πηγή των προβλημάτων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Παρ' όλο που η τάση Cardoso-Faletto εξετάζει τις εγχώριες δομές στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, συνεχίζει να δίνει την πρώτη θέση σε εξωτερικούς παράγοντες. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης απεικονίζουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ωσάν να έχουν ελάχιστη αυτονομία έναντι των εξωτερικών δυνάμεων,

και δεν εξηγούν επαρκώς γιατί κάποιες φορές οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ανταποκρίνονται πολύ διαφορετικά σε παρόμοιους εξωτερικούς καταναγκασμούς.[45] Μια τέταρτη κριτική υποστηρίζει ότι οι προβλέψεις της θεωρίας της εξάρτησης όσον αφορά την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών είναι απλά λαθεμένες. Για παράδειγμα, οι θεωρητικοί αρχικά θεωρούσαν την Κίνα ως πρότυπο γεωργικής αυτάρκειας, όμως το 1976 η Κίνα στράφηκε σε μια περισσότερο ανοιχτή πολιτική που συνέβαλε στην ταχεία οικονομική της μεγέθυνση.

Κάποιες από τις έντονες κριτικές στη θεωρία της εξάρτησης προέρχονται από το εσωτερικό της μαρξιστικής παράδοσης. Για παράδειγμα, μαρξιστές θεωρητικοί ορισμένες φορές επικρίνουν τους θεωρητικούς της εξάρτησης ότι είναι υπερβολικά εθνικιστές. Κατά την άποψή τους, το κεντρικό πρόβλημα δεν είναι ο *ξένος* έλεγχος ή η κυριαρχία, όπως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της εξάρτησης, αλλά ο *ιδιωτικός* έλεγχος των μέσων παραγωγής. Έτσι, οι θεωρητικοί της εξάρτησης δίνουν υπερβολική έμφαση στις «σχέσεις ανταλλαγής» (μεταξύ των χωρών του κέντρου και της περιφέρειας) και ελάχιστη έμφαση στις «σχέσεις παραγωγής» (μεταξύ των τάξεων).[46] Οι πολυάριθμες κριτικές συνετέλεσαν στην υποχώρηση της θεωρίας της εξάρτησης, όμως αυτές οι κριτικές συχνά στόχευαν στην πιο ριζοσπαστική θεωρία της εξάρτησης και δεν ήταν δίκαιες προς τις λιγότερο ακραίες μορφές της τάσης Cardoso-Faletto. Έτσι, ένας θεωρητικός προέβλεπε το 1985 ότι η ταμπέλα της εξάρτησης θα εξαφανιζόταν διότι ήταν «πολύ στενά συνδεδεμένη με απλουστευτικές υποθέσεις εξωγενούς καθορισμού» και με «την αδυναμία ύπαρξης είτε του καπιταλισμού είτε της δημοκρατίας στην περιφέρεια».[47] Παρ' όλο που συγγραφείς σήμερα σπάνια αυτοαποκαλούνται θεωρητικοί της εξάρτησης, είναι οι θεωρητικοί της ανάπτυξης που στην πραγματικότητα αντλούν από διάφορες πλευρές της θεωρίας διότι υπάρχουν «πολλά ζητήματα και πεδία της ανάπτυξης όπου η εξάρτηση παίζει βασικό ρόλο».[48]

Που Βαδιζει η Προσεγγιση του Ιστορικου Δομισμου;

Με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, κάποιοι θεωρητικοί των κυρίαρχων ρευμάτων ισχυρίστηκαν ότι η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού δεν είναι πλέον επίκαιρη. Για παράδειγμα, ένας φιλελεύθερος θεωρητικός υποστήριξε ότι «η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και οι εσωτερικές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη, εξάλειψαν τη σημασία του σοσιαλιστικού οικονομικού μοντέλου», και ένας άλλος ισχυρίστηκε πως η απαξίωση του Μαρξισμού-Λενινισμού οδηγεί σε «μια δίχως

αντίπαλο νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού».[49] Πολλοί παρατηρητές έχουν επίσης αναφερθεί στο «θρίαμβο» του φιλελευθερισμού στο Νότο. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν πριν, στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, στραφεί στον οικονομικό εθνικισμό και στον κρατικό σοσιαλισμό, για λόγους που συζητάμε σε τούτο το βιβλίο, στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, μετακινήθηκαν *μαζικά* προς πολιτικές μειωμένης κρατικής παρέμβασης, αυξημένης εμπιστοσύνης στην αγορά και φιλελευθεροποίησης του εμπορίου και προς τις πολιτικές ξένων επενδύσεων.[50]

Παρ' όλες αυτές τις εξελίξεις, ο ιστορικός δομισμός διατηρεί σε μεγάλο βαθμό την επικαιρότητά του. Το τέλος της σοβιετικής απειλής προκάλεσε αυξανόμενες διαιρέσεις στη Δύση λόγω της μείωσης στην:

> αυτοσυγκράτηση των καπιταλιστικών εθνών. Χωρίς τους Σοβιετικούς, οι εμπορικές διενέξεις είναι ελεύθερες να γίνονται όλο και πιο δηλητηριώδεις, και είναι δυσκολότερο να εμποδιστούν οι τάσεις προς δημιουργία καρτέλ και μπλοκ. Η παρούσα κατάσταση, πρέπει να σημειώσουμε, είναι μάλλον ευεπίφορη σε μαρξιστικές ερμηνείες.[51]

Μια σειρά από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες έχουν επίσης δείξει σημάδια απογοήτευσης από τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων προς τη φιλελεύθερη αγορά. Για παράδειγμα, κάποιοι αναλυτές έχουν προειδοποιήσει ότι: «Η Λατινική Αμερική εκτρέπεται προς τα αριστερά και δρομολογούνται συγκεκριμένες αντεπιθέσεις απέναντι στις κυρίαρχες τάσεις των τελευταίων 15 ετών: τις μεταρρυθμίσεις της ελεύθερης αγοράς, τη συμφωνία με τις Ηνωμένες Πολιτείες σε μια σειρά ζητήματα και την εδραίωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας».[52] Μια έκθεση του ΟΗΕ το 2005 εξηγεί αυτή τη στροφή στ' αριστερά: «Ιστορικά, τα υψηλότερα επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας υπήρχαν στην Αφρική και την Λατινική Αμερική, και στις δεκαετίες του 1980 και του 1990 η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο».[53] Συνεπώς, η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού παραμένει ιδιαίτερα επίκαιρη καθώς δίνει περισσότερη προσοχή απ' ό,τι δίνει ο ρεαλισμός και ο φιλελευθερισμός στους πιο φτωχούς και τους πιο αδύναμους όπως και σε ζητήματα δικαιότερης κατανομής. Στις επόμενες παραγράφους θα μελετήσουμε κάποιες από τις πιο πολλά υποσχόμενες θεωρητικές προσεγγίσεις που σχετίζονται με τον ιστορικό δομισμό.

Η Θεωρία των Παγκόσμιων Συστημάτων

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων έχει πολλές ομοιότητες με τη θεωρία της εξάρτησης, όμως το εύρος της είναι μεγαλύτερο και είναι περισσότερο ευέλικτη. Αντί να περιορίζει την έρευνά της στις επιπτώσεις που

έχουν οι χώρες του κέντρου πάνω στις χώρες της περιφέρειας, οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων εστιάζουν σε ολόκληρο το παγκόσμιο σύστημα, το οποίο περιλαμβάνει τις σχέσεις μεταξύ των χωρών του κέντρου και την άνοδο και πτώση ηγεμόνων.[54] Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων έχουν διαφορετικές απόψεις σε μια σειρά θέματα, μεταξύ των οποίων ο ορισμός και τα όρια των παγκόσμιων συστημάτων· το πότε συνέβη η μετάβαση στο καπιταλιστικό παγκόσμιο σύστημα· και τέλος, όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ οικονομικών κύκλων, πολέμων και ηγεμονίας[55]. Η συζήτηση που ακολουθεί αναφέρεται κυρίως στα έργα του Immanuel Wallerstein, του πατέρα της θεωρίας των παγκόσμιων συστημάτων, όμως κάποιες φορές επισημαίνουμε ζητήματα πάνω στα οποία άλλοι θεωρητικοί διαφοροποιούνται από τις απόψεις του Wallerstein.

Η βασική μονάδα ανάλυσης στη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων είναι το παγκόσμιο σύστημα, το οποίο έχει «έναν και μόνο καταμερισμό εργασίας και πολλαπλά πολιτισμικά συστήματα».[56] Τα παγκόσμια συστήματα είναι δύο κυρίως τύπων: οι *παγκόσμιες αυτοκρατορίες,* που έχουν ένα κοινό πολιτικό σύστημα και οι *παγκόσμιες οικονομίες,* που έχουν πολλά πολιτικά συστήματα. Σε μια παγκόσμια αυτοκρατορία, μία και μόνη πολιτική οντότητα (όπως στην αρχαία Ρώμη) χρησιμοποιούσε συχνά καταναγκαστική πολιτική δύναμη για να ελέγχει τον οικονομικό καταμερισμό εργασίας μεταξύ των περιοχών του κέντρου και της περιφέρειας. Το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα αποτελεί μια παγκόσμια οικονομία, διότι κανένα ξεχωριστό κράτος δεν έχει κατακτήσει ολόκληρη την περιοχή του κέντρου. Αντίθετα, τα κράτη του κέντρου συμμετέχουν σε μια «ηγεμονική ακολουθία» στην οποία διάφορα ηγεμονικά κράτη (η Ολλανδία, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες) βιώνουν άνοδο και πτώση.

Σήμερα, υπάρχει μόνο ένα παγκόσμιο σύστημα, το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα, το οποίο είναι η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία. Τα κράτη στην καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία εγκαθιδρύουν μια ιεραρχία εξουσίας κυρίως μέσω των μηχανισμών της αγοράς· όμως τα κράτη του κέντρου μπορεί να χρησιμοποιήσουν βία όταν τα κράτη της περιφέρειας αμφισβητήσουν τους κανόνες της αγοράς οι οποίοι συντηρούν την κυριαρχία του κέντρου. Ο Wallerstein ισχυρίζεται πως η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία αναδύθηκε στην Ευρώπη στη διάρκεια του «μακρού» 16ου αιώνα (1450-1640) όμως κάποιοι άλλοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι έχει την προέλευσή της σε προγενέστερους χρόνους, στη Μέση Ανατολή ή την Ασία.[57] Τα κύρια χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας είναι η παραγωγή για την αγορά με σκοπό την αποκόμιση μέγιστου κέρδους και οι σχέσεις άνισης ανταλλαγής μεταξύ των ισχυρών κρατών του κέντρου και των αδύναμων

κρατών της περιφέρειας.[58] Επειδή οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων δέχονται την καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία ως μονάδα της ανάλυσής τους, δεν θεωρούν τα κράτη ως ουσιαστικούς δρώντες πέρα από τη θέση τους στην παγκόσμια οικονομία.[59] Έτσι, πολύ πριν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, ο Wallerstein υποστήριζε ότι δεν υπάρχουν «σοσιαλιστικά συστήματα στην παγκόσμια οικονομία, όπως δεν υπάρχουν και φεουδαρχικά συστήματα διότι υπάρχει *ένα* παγκόσμιο σύστημα» το οποίο είναι καπιταλιστικό στη μορφή του.[60] Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων πιστεύουν επίσης ότι η εσωτερική και η εξωτερική δύναμη ενός κράτους δεν μπορούν να εξεταστούν ανεξάρτητα από τη θέση του στην παγκόσμια οικονομία. Τα κράτη του κέντρου είναι εξ ορισμού σχετικά ισχυρά κράτη ενώ τα κράτη της περιφέρειας είναι σχετικά αδύναμα.

Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων εισήγαγαν την *ημιπεριφέρεια* ως τρίτη κατηγορία μεταξύ της περιφέρειας και του κράτους λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες —οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και της Λατινικής Αμερικής— εκβιομηχανίζονταν. Τα κράτη της ημιπεριφέρειας έχουν περισσότερη βιομηχανία εντάσεως κεφαλαίου από ό,τι τα κράτη της περιφέρειας αλλά λιγότερη από τα κράτη του κέντρου, ενώ είναι ισχυρότερα και πιο αυτόνομα σε σχέση με το κέντρο απ' ό,τι τα κράτη της περιφέρειας.[61] Παρ' όλο που κάποιες φορές είναι πιθανό κράτη να μετακινηθούν προς τα πάνω (ή προς τα κάτω) στην ιεραρχία κέντρο/ημιπεριφέρεια/περιφέρεια, πρόκειται για σπάνιο γεγονός, και οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων είναι πολύ πιο απαισιόδοξοι από τους φιλελεύθερους σε σχέση με τις προοπτικές των σημερινών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Κάποια κράτη της ημιπεριφέρειας *φαίνονται* πρότυπα οικονομικής επιτυχίας, όμως είναι απλά «τα πιο προχωρημένα υποδείγματα της εξαρτημένης ανάπτυξης».[62] Έτσι, το κέντρο, η περιφέρεια και η ημιπεριφέρεια αποτελούν διαρκή χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας. Μάλιστα, η ύπαρξη της ημιπεριφέρειας συντελεί στη σταθερότητα της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας και στη συνεχιζόμενη κυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών του κέντρου. Η ημιπεριφέρεια διχάζει την περιφέρεια ώστε τα κράτη του κέντρου να μην αντιμετωπίζουν ενιαία αντιπολίτευση, και παρ' όλο που τα κράτη του κέντρου εκμεταλλεύονται τα κράτη της ημιπεριφέρειας, αυτά «τείνουν να θεωρούν τους εαυτούς τους κυρίως πιο καλοβαλμένους από τη χαμηλότερη κατηγορία παρά πιο ριγμένους από την ανώτερη κατηγορία».[63] Μ' αυτό τον τρόπο, η ημιπεριφέρεια διχάζει την περιφέρεια και σταθεροποιεί την καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία. Παρ' όλη τη φαινομενική αυτή σταθερότητα, όμως, η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία

έχει αντιφάσεις που μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο την επιβίωσή της μακροπρόθεσμα. Γι' αυτό, οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων εγείρουν την προοπτική της υποχώρησης του καπιταλισμού και της αντικατάστασής του από το σοσιαλισμό.[64]

Φιλελεύθεροι, ρεαλιστές και μαρξιστές θεωρητικοί εκφράζουν πολλές επικρίσεις προς τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων. Κάποιοι κλασικοί μαρξιστές κατηγορούν τους θεωρητικούς των παγκόσμιων συστημάτων (όπως και τους θεωρητικούς της εξάρτησης) ότι δίνουν περισσότερη έμφαση στις «ανταλλακτικές σχέσεις» μεταξύ των κρατών του κέντρου, της ημιπεριφέρειας και της περιφέρειας παρά στις «παραγωγικές σχέσεις» μεταξύ καπιταλιστών και εργατών. Οι ρεαλιστές είναι ιδιαίτερα επικριτικοί απέναντι στους θεωρητικούς των παγκόσμιων συστημάτων λέγοντας ότι έχουν ελλιπή θεωρητική ανάλυση του ρόλου του κράτους. Μάλιστα, το ενδιαφέρον του Wallerstein για τα ξεχωριστά κράτη «περιορίζεται στο να δείξει ότι είναι ενσωματωμένα στην... [παγκόσμια οικονομία] και την επακόλουθη επίπτωση που έχει αυτό πάνω στα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά τους συστήματα».[65] Οι ρεαλιστές κατηγορούν επίσης τον Wallerstein ότι αποδέχεται απλουστευτικά πως τα «ισχυρά κράτη» είναι στο κέντρο και τα «αδύναμα κράτη» είναι στην περιφέρεια, και προβάλλουν αντιπαραδείγματα: κάποια ισχυρά κράτη στον 16ο αιώνα —η Ισπανία και η Σουηδία— βρίσκονταν στην περιφέρεια, ενώ τα κράτη του κέντρου εκείνης της περιόδου —η Ολλανδία και η Αγγλία— είχαν σχετικά αδύναμες δομές. Κάποιοι επικριτές υποστηρίζουν επίσης ότι οι χώρες με ύστερη εκβιομηχάνιση συχνά αναπτύσσονται με επιτυχία έχοντας ένα ισχυρό κράτος να ηγείται, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες, η ηγετική σήμερα οικονομική και στρατιωτική δύναμη, έχουν ένα σχετικά αδύναμο κράτος με διαχωρισμό και διάκριση εξουσιών.[66]

Παρά τις πολυάριθμες επικρίσεις που δέχεται η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, παρέχει ως θεωρία μια σημαντική εναλλακτική προσέγγιση στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων προσφέρουν μια μακροπρόθεσμη ιστορική θέαση της κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής αλλαγής, αντίθετα με πολλούς ρεαλιστές και φιλελεύθερους. Για παράδειγμα, η άποψη των θεωρητικών του φιλελεύθερου εκσυγχρονισμού ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα έπρεπε (και θα μπορούσαν) να ακολουθήσουν το μονοπάτι της ανάπτυξης των δυτικών αναπτυγμένων χωρών αποδείχθηκε άστοχη, όμως πολλοί φιλελεύθεροι εμμένουν ακόμη σε μια πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή αυτής της άποψης. Οι επικριτές υποστηρίζουν ότι οι φιλελεύθεροι υποτιμούν τη σημασία των ιστορικών διαφορών μεταξύ των εκβιομηχανιζόμενων χωρών στο παρελθόν και των σημερινών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων

αποφεύγει και κάποιες παγίδες της θεωρίας της εξάρτησης αποδεχόμενη πως κάποιες φορές τα κράτη μπορούν να αναρριχηθούν από την περιφέρεια στην ημιπεριφέρεια και στο κέντρο. Όμως, οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων αποφεύγουν την υπεραισιοδοξία των φιλελεύθερων θεωρητικών όσον αφορά στις προοπτικές ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Αντίθετα με τους ρεαλιστές και τους φιλελεύθερους, οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων εστιάζουν στους φτωχότερους και τους πιο αδύναμους στην κοινωνία όπως και στην εκμετάλλευση της περιφέρειας από το κέντρο. Παρ' όλο που οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων υπερτιμούν το βαθμό στον οποίο η εξωτερική εκμετάλλευση προκαλεί τα προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι παρεκκλίνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση αγνοώντας σε μεγάλο βαθμό το ρόλο της εξωτερικής εκμετάλλευσης στην καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία. Ακόμη και εκείνοι οι ρεαλιστές και φιλελεύθεροι που επικρίνουν κάποιες πλευρές του καπιταλισμού, σε μεγάλο βαθμό αποδέχονται αυτήν την εκμετάλλευση ως δεδομένη.[67]

Η Γκραμσιανή Ανάλυση

Ο Antonio Gramsci, πρώην ηγέτης του Ιταλικού Κομουνιστικού Κόμματος, άντλησε από τον μαρξισμό πολλές από τις ιδέες του. Όμως, ο Gramsci υποστήριζε ότι ο μαρξισμός δεν μπορούσε να εξηγήσει κρίσιμες πλευρές της ιταλικής πολιτικής και κοινωνίας, όπως το ρόλο του καθολικισμού και την άνοδο του Μουσολίνι, επειδή ήταν οικονομιστικός· επειδή, δηλαδή υπερέβαλλε για τη σημασία της οικονομίας (τη *βάση* κατά τον Μαρξ) σε σχέση με τους πολιτικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες (το *εποικοδόμημα* κατά τον Μαρξ). Ο Gramsci ισχυριζόταν πως για την πραγμάτευση της καπιταλιστικής κυριαρχίας και της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας στο σοσιαλισμό, χρειάζεται να λάβουμε υπόψη την πολιτική, την ιδεολογία και την κουλτούρα όπως και την οικονομία.[68] Καθώς οι γκραμσιανοί αντιμετωπίζουν τις δομές και την ισχύ με όρους τόσο ιδεολογικούς όσο και υλικούς, συνδέονται με τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό (βλέπε Κεφάλαιο 4). Όμως, οι γκραμσιανοί όπως και οι μαρξιστές, αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στις ταξικές σχέσεις. Σε αντίθεση με τους ρεαλιστές που ταυτίζουν την ηγεμονία μόνο με την κυριαρχική ισχύ ενός κράτους, οι γκραμσιανοί βλέπουν την ηγεμονία και με ταξικούς όρους. Μια κυρίαρχη τάξη δεν είναι ηγεμονική με γκραμσιανούς όρους αν κυβερνά μόνο με καταναγκασμό διότι η εξουσία της δεν εκτείνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και μπορεί ανά πάσα στιγμή να ανατραπεί με φυσική βία. Για να φτάσει στην ηγεμονία, μια κυρίαρχη τάξη πρέπει να κερδίσει

την ενεργό συναίνεση των κατώτερων τάξεων στη βάση κοινών αξιών, ιδεών και υλικών συμφερόντων. Η μπουρζουαζία επιτυγχάνει μια τέτοια συναίνεση δίνοντας στις κατώτερες τάξεις μια σειρά περιορισμένες παραχωρήσεις, όπως δίνοντας κοινωνικά και οικονομικά επιδόματα και στήριξη στις προσπάθειες των εργατών για οργάνωση συνδικάτων. Σε αντάλλαγμα, οι κατώτερες τάξεις στηρίζουν την παραμονή της μπουρζουαζίας στην ηγεσία.

Οι γκραμσιανοί χρησιμοποιούν τον όρο *ιστορικό στρατόπεδο* αναφερόμενοι στη σύμπλευση της κρατικής εξουσίας από τη μια μεριά και των κυρίαρχων ιδεών που καθοδηγούν την κοινωνία και την οικονομία από την άλλη. Το ιστορικό στρατόπεδο υπό την ηγεμονία της μπουρζουαζίας είναι δύσκολο να αντικατασταθεί από τα κατώτερα στρώματα διότι υποστηρίζεται με την ισχύ των ιδεών και με τη φυσική ισχύ. Όπως και οι κλασικοί μαρξιστές, ο Gramsci ήταν προσηλωμένος στην πολιτική δράση και έγραφε για τη σημασία της οικοδόμησης μιας *αντιηγεμονίας* μεταξύ των κατώτερων στρωμάτων. Αντιηγεμονία είναι μια εναλλακτική ηθική άποψη για την κοινωνία, και μια αντιηγεμονία οργανωμένη γύρω από τις σοσιαλιστικές ιδέες θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση την ηγεμονία που οργανώνεται γύρω από τον καπιταλισμό αν τα υπάλληλα στρώματα γίνουν επαρκώς δυσαρεστημένα. Για παράδειγμα, η μείωση στα κρατικά οικονομικά επιδόματα προς τις υπάλληλες τάξεις σε αυτή τη φάση της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας θα μπορούσε τελικά να προκαλέσει την ανάπτυξη μιας αντιηγεμονίας από τα στρώματα που μειονεκτούν. Αν το προλεταριάτο κατάφερνε να υποσκελίσει την αστική ηγεμονία, θα προέκυπτε ένα νέο ιστορικό στρατόπεδο βασισμένο στο σοσιαλισμό.[69]

Ενώ ο Gramsci εστίαζε κυρίως στο εγχώριο επίπεδο, «νεο-γκραμσιανοί» θεωρητικοί όπως ο Robert Cox και ο Stephen Gill εφάρμοσαν τις ιδέες του στις διεθνείς σχέσεις.[70] Για παράδειγμα, ο Cox γράφει πως σε μια παγκόσμια τάξη υπό αμερικανική κυριαρχία μεταξύ 1945 και 1965, θεσμοί όπως το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και η GATT νομιμοποιούσαν την αμερικανική ηγεμονία και ελαχιστοποιούσαν την ανάγκη χρήσης βίας για να διατηρηθούν τα φιλελεύθερα πρότυπα και αξίες του συστήματος.[71] Οι Cox και Gill υποστηρίζουν επίσης ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ένα *διεθνικό ιστορικό στρατόπεδο* αποτελούμενο από τις μεγαλύτερες πολυεθνικές εταιρείες, τις διεθνείς τράπεζες, τις διεθνείς επιχειρηματικές ομάδες και τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς μπορεί να επεκτείνει τις ταξικές σχέσεις στο παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό το αναπτυσσόμενο διεθνικό ιστορικό στρατόπεδο απειλεί το συμβιβασμό του παρεμβατικού φιλελευθερισμού και επεκτείνει το νεοφιλελευθερισμό σε παγκόσμια κλίμακα. Ένα κρίσιμο χαρακτηριστικό αυτού του διεθνικού ιστορικού στρατοπέδου είναι η ισχύς και η κινητικότητα του διεθνικού κεφαλαίου, το οποίο βάζει τα συνδικάτα

κάθε χώρας σε θέση άμυνας. Όπως θα πραγματευτούμε στο Κεφάλαιο 6, οι αναπτυγμένες χώρες επέβαλαν περιορισμούς στις ροές κεφαλαίου στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, αλλά αυτοί οι περιορισμοί αφαιρέθηκαν σταδιακά στις δεκαετίες του 1970 μέχρι το 1990. Η αυξανόμενη ικανότητα του διεθνικού κεφαλαίου και των πολυεθνικών εταιρειών να μετακινούνται από το ένα κράτος στο άλλο τούς δίνει τη δυνατότητα να βάζουν τα σχετικά ακίνητα συνδικάτα κάθε χώρας σε αντιπαράθεση μεταξύ τους. Οι εργάτες που απασχολούνται σε πολυεθνικές εταιρείες τείνουν επίσης να ταυτίζουν τα συμφέροντά τους με αυτά του διεθνικού κεφαλαίου, κάτι που διχάζει την εργατική τάξη και περιορίζει ακόμη περισσότερο τη δυνατότητά της να οικοδομήσει μια αντιηγεμονία. Επιπλέον, το διεθνικό ιστορικό στρατόπεδο αποτελεί απειλή για τη δυνατότητα των εκλεγμένων κυβερνήσεων να ασκούν αυτόνομη πολιτική. Η ύφεση της δεκαετίας του 1980, για παράδειγμα, ανάγκασε τα κράτη να προχωρήσουν σε ανταγωνιστική απορρύθμιση των εθνικών αγορών κεφαλαίου τους ώστε να προσελκύσουν περισσότερες ξένες επενδύσεις. Στην περαιτέρω σταθεροποίηση αυτού του διεθνικού ιστορικού στρατοπέδου, συμμετέχει μια ηγεμονική ιδεολογία που παρουσιάζει την κινητικότητα του κεφαλαίου να συντελεί στην αποδοτικότητα της οικονομίας, στην ευημερία των καταναλωτών και στην οικονομική μεγέθυνση.[72]

Παρά τα σταθερά θεμέλια του διεθνικού ιστορικού στρατοπέδου, η δυσαρέσκεια της κοινωνίας των πολιτών μπορεί τελικά να προκαλέσει μια αντιηγεμονία. Η κοινωνία των πολιτών στα *Τετράδια της Φυλακής* του Gramsci έχει διάφορες νοηματοδοτήσεις, που περιλαμβάνουν και «τη σφαίρα στην οποία βασίζεται η υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων» αλλά και «τη σφαίρα στην οποία μπορεί να θεμελιωθεί μια νέα κοινωνική τάξη πραγμάτων».[73] Με άλλα λόγια, η κοινωνία των πολιτών μπορεί να συνεισφέρει στη διατήρηση της αστικής ηγεμονίας αλλά και να γίνει πηγή αντιηγεμονίας. Υποστηρίζοντας την ηγεμονία της μπουρζουαζίας, η κοινωνία των πολιτών αποτελεί τμήμα μιας διαδικασίας από τα πάνω προς τα κάτω με την οποία η καπιταλιστική τάξη κερδίζει τη συγκατάβαση του πληθυσμού. Ως τμήμα της αντιηγεμονίας, η κοινωνία των πολιτών αποτελεί τμήμα μιας διαδικασίας από τα κάτω προς τα πάνω κατά την οποία τα μειονεκτούντα στοιχεία του πληθυσμού προσπαθούν να αντικαταστήσουν την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων. Παρ' όλο που οι πρόσφατες διαμαρτυρίες της κοινωνίας των πολιτών στις συναντήσεις του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΠΟΕ «σίγουρα δεν έχουν αποκτήσει το κύρος μιας αντιηγεμονικής συμμαχίας δυνάμεων σε παγκόσμια κλίμακα», επιδεικνύουν αξιοσημείωτο ενδιαφέρον για τις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης στις ζωές των ανθρώπων σήμερα.[74]

Οι επικριτές κατηγορούν τους νεο-γκραμσιανούς ότι έχουν τέτοια εμμο-

νή με τον καπιταλισμό και την ηγεμονία του διεθνικού κεφαλαίου με αποτέλεσμα να μην ασχολούνται με τα προβλήματα κυριαρχίας και υποταγής σε άλλα πιθανά παγκόσμια συστήματα (λόγου χάρη, στο σοσιαλισμό). Οι νεογκραμσιανοί αποφεύγουν κάποιες από τις παγίδες των κλασικών μαρξιστών, οι οποίοι έκαναν συχνά μη ρεαλιστικές προβλέψεις όσον αφορά την πτώση του καπιταλισμού. Ωστόσο, δεν μας λένε πολλά για το πότε μπορεί να προκύψει μια αντιηγεμονία και τι μορφή μπορεί να πάρει· έτσι, είναι καλύτεροι στο να επισημαίνουν προβλήματα παρά να προσφέρουν λύσεις. Πολλοί μαρξιστές επικρίνουν τους νεο-γκραμσιανούς επειδή υπερβάλλουν τόσο πολύ σε στοιχεία του εποικοδομήματος όπως η ιδεολογία και η κουλτούρα και υποτιμούν την κεντρική σημασία της οικονομίας. Επίσης, κάποιοι επικριτές αμφισβητούν σε ποιο βαθμό μπορεί να «προσαρμοστεί για χρήση στο διεθνές πεδίο»[75] η ανάλυση του Γκράμσι για τα εσωτερικά ζητήματα.

Παρ' όλες αυτές τις κριτικές, η γκραμσιανή ανάλυση έχει πολλά δυνατά σημεία. Όπως είδαμε, οι ρεαλιστές και οι φιλελεύθεροι ορίζουν την ηγεμονία με κρατοκεντρικούς όρους, ενώ η ικανότητά τους να εξετάζουν τις επιπτώσεις της ηγεμονίας περιορίζεται σε ένα μικρό αριθμό σχετικά σύντομων ιστορικών περιόδων. Οι γραμσιανοί θεωρητικοί, αντίθετα, χρησιμοποιούν τον όρο *ηγεμονία* με πολιτισμική σημασία υποδηλώνοντας το σύμπλεγμα των *ιδεών* που χρησιμοποιούν οι κοινωνικές ομάδες για να επιβάλουν τη νομιμοποίησή τους και την εξουσία τους, ενώ επεκτείνουν την έννοια της ηγεμονίας περιλαμβάνοντας μη κρατικούς δρώντες όπως οι πολυεθνικές εταιρείες, οι διεθνείς τράπεζες αλλά και κράτη. Έτσι η γκραμσιανή έννοια της ηγεμονίας μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα πολύ ευρύτερο φάσμα σχέσεων στην παγκόσμια ηγεμονία. Η επικέντρωση των γκραμσιανών στην κουλτούρα και τις ιδέες παρέχει και μια σημαντική διόρθωση στον οικονομισμό των κλασικών μαρξιστών. Επιπλέον η γκραμσιανή έννοια της *αντιηγεμονίας* είναι χρήσιμη για την εξέταση του ποικιλόχρωμου φάσματος των ομάδων της κοινωνίας των πολιτών που διαμαρτύρονται ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση σήμερα.[76] Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων και η γκραμσιανή θεωρία αποτελούν δύο σημαντικές προσεγγίσεις του ιστορικού δομισμού σήμερα, όμως σίγουρα δεν είναι οι μοναδικές. Άλλες φερέλπιδες προσεγγίσεις είναι για παράδειγμα η γαλλική θεωρία της ρύθμισης και οι σύγχρονες μαρξιστικές θεωρίες.[77] Στο υπόλοιπο του Κεφαλαίου εξετάζουμε δύο επιπλέον προσεγγίσεις που δεν ταιριάζουν απόλυτα στην κατηγορία του ιστορικού δομισμού· τις μελετάμε εδώ διότι γενικά δεν θεωρούνται τμήμα των κυρίαρχων ρεαλιστικών και φιλελεύθερων προσεγγίσεων.

Οι Φεμινιστικές Θεωρίες

Σε τούτη την παράγραφο θα κάνουμε μια σύντομη εισαγωγή στη σχέση μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, χωρίς πιθανά να μπορέσουμε να καλύψουμε το εύρος και τον ορίζοντα της φεμινιστικής έρευνας. Μια ταξινόμηση, για παράδειγμα, χωρίζει τη φεμινιστική σκέψη σε φιλελεύθερη, ριζοσπαστική, μαρξιστική και σοσιαλιστική, ψυχαναλυτική, υπαρξιστική, μεταμοντέρνα, πολυπολιτισμική και παγκόσμια και σε οικοφεμινιστικές παραλλαγές.[78] Πραγματευόμαστε τη φεμινιστική σκέψη σε τούτη την παράγραφο διότι ο ιστορικός δομισμός ασχολείται με τις δομικές ιεραρχίες και σ' αυτές μπορούν να περιληφθούν όχι μόνο η κοινωνική τάξη και τα κράτη (κέντρο και περιφέρεια) αλλά και το φύλο και η εθνότητα/φυλή.[79] Παρ' όλο που υπάρχουν μεγάλες διαφορές στην οικονομική θέση των γυναικών ανάλογα με την τάξη, τη φυλή και την εθνότητά τους, εντοπίζονται δυσανάλογα στο χαμηλότερο επίπεδο της κοινωνικοοικονομικής κλίμακας. Έτσι, η φεμινιστική ακαδημαϊκή εργογραφία εξετάζει κριτικά «τις άνισες ιεραρχίες φύλου που υφίστανται σε όλες τις κοινωνίες και τις επιπτώσεις τους στην υποταγή των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων, με σκοπό την αλλαγή τους».[80]

Οι γυναικείες σπουδές άργησαν να υπεισέλθουν στις διεθνείς σχέσεις, κυρίως διότι οι διεθνείς σχέσεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εστίαζαν στην «υψηλή πολιτική» της διπλωματίας, του πολέμου και της διακυβέρνησης, όπου τα υποκείμενα ήταν πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες, που κατά τεκμήριο ήταν άνδρες. Όταν η διεθνής πολιτική οικονομία αναδείχθηκε ως επιστημονικός κλάδος στη δεκαετία του 1970, η έμφαση δινόταν στο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα, το εμπόριο και την παραγωγή, αφήνοντας επίσης ελάχιστο χώρο για τη μελέτη των σχέσεων των φύλων. Η θεωρία της ανάπτυξης ήταν η μόνη εξαίρεση σε αυτή τη γενική εικόνα, όμως η βιβλιογραφία για τις γυναίκες και την ανάπτυξη ήταν «περιθωριοποιημένη από τις κυρίαρχες θεωρίες πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης».[81] Ένα σημαντικό μοτίβο στη βιβλιογραφία για τις γυναίκες και την ανάπτυξη είναι ότι οι προϋπάρχουσες σχέσεις των φύλων επηρεάζουν το αποτέλεσμα των αναπτυξιακών πολιτικών. Για παράδειγμα, όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 11, τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας απαιτούσαν από τις δανειζόμενες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μειώσουν κοινωνικές υπηρεσίες όπως η περίθαλψη, η εκπαίδευση, οι επιχορηγήσεις διατροφής και αυτό μετέφερε ακόμη περισσότερη ευθύνη στις γυναίκες ως βασικές προστάτιδες στα νοικοκυριά.[82] Παρά τα παλαιότερα αυτά γραπτά για τις γυναίκες και την ανάπτυξη, η επικέντρωση της διεθνούς πολιτικής οικονομίας στην

απρόσωπη δομή των κρατών και των αγορών δεν λαμβάνει υπόψη το βαθμό στον οποίο οι δραστηριότητες των γυναικών υποβαθμίζονται στη σφαίρα του προσωπικού, και οι τρεις βασικές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας αγνοούν σε μεγάλο βαθμό το ρόλο των γυναικών.[83] Έτσι οι φεμινιστές συγγραφείς συχνά ρωτούν «Πού βρίσκονται οι γυναίκες;» στις περιγραφές των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.[84]

Ο φιλελευθερισμός μετράει την παραγωγή και τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό μόνο με όρους αγοράς ή εργασίας για εισόδημα ή κέρδος. Όμως, οι γυναίκες επιτελούν συχνά μη αμειβόμενη εργασία, όπως είναι η παροχή βασικών αναγκών στο νοικοκυριό ή όταν απασχολούνται στον τομέα αυτοκατανάλωσης στο πλαίσιο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Αφού αυτή η εργασία δεν συνοδεύεται από αμοιβή για αγαθά και υπηρεσίες, οι γυναίκες αυτές θεωρούνται «μη παραγωγοί» που δεν θά 'πρεπε να περιμένουν μερίδιο από την κατανομή των ευεργετημάτων που προκύπτουν από την παγκόσμια οικονομική παραγωγή.[85] Η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση που επισύρει απορρύθμιση και ιδιωτικοποίηση υπήρξε ιδιαίτερα επιβλαβής για τις γυναίκες λόγω της εξάρτησής τους από το κράτος για δημόσιες υπηρεσίες που στηρίζουν τις οικογένειες, όπως η φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων.[86] Ο ρεαλισμός αντιμετωπίζει το κράτος ως τη βασική μονάδα ανάλυσης, όμως από πολλές πλευρές το κράτος αποτελεί έμφυλη κατασκευή. Η ασφάλεια και η επιβίωση είναι οι δύο βασικοί στόχοι του κράτους σύμφωνα με τους ρεαλιστές, και οι άνδρες είναι αυτοί που είναι υπεύθυνοι για τον ορισμό και την επιδίωξη των συμφερόντων της κρατικής ασφάλειας. Τα κράτη επίσης υποβιβάζουν τις γυναίκες σε κατώτερη θέση, επιτρέποντας διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το φύλο, στα κληρονομικά δικαιώματα και στους μισθούς για συγκρίσιμη εργασία και με τη σιωπηρή αποδοχή ή ακόμη και συγχώρεση της ενδοοικιακής και σεξουαλικής βίας.[87] Ο ρεαλισμός δίνει επίσης προτεραιότητα στη μεγιστοποίηση του κέρδους και της ισχύος, αλλά δεν λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες για τις γυναίκες που συχνά βρίσκονται κοντά στον πάτο της κοινωνικοοικονομικής κλίμακας. Ο μαρξισμός και τα παρακλάδια του δίνουν προτεραιότητα στην ταξική καταπίεση των εργατών ή στην καταπίεση της περιφέρειας από το κέντρο· επίσης δεν λαμβάνουν υπόψη την πατριαρχική καταπίεση των γυναικών. Η έμφαση στην εργατική τάξη παραβλέπει το γεγονός ότι οι διαφορές φύλου μπορούν να είναι κι αυτές σημαντική βάση ανισότητας.[88]

Κάποιοι πιστεύουν ότι οι τρεις κύριες προσεγγίσεις δεν αντιμετωπίζουν το φύλο διότι είναι «ουδέτερες ως προς το φύλο, δηλαδή... η αλληλεπίδραση μεταξύ κρατών και αγορών... μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς αναφορά στις έμφυλες διακρίσεις».[89] Όμως, αυτοί που αγνοούν τις διακρίσεις μεταξύ των φύλων, δεν μπορούν να μπορούν να συντονιστούν με τις ανισότιμες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η έμφαση των τριών κύριων προσεγγίσεων στις υλικές και δομικές διαδικασίες δεν είναι επαρκής, και είναι επίσης αναγκαίο να εστιάζουμε σε ιδεολογικούς, πολιτισμικούς και υποκειμενικούς παράγοντες. Έτσι, πολλοί φεμινιστές θεωρητικοί ακολουθούν κονστρουκτιβιστική ή μεταμοντέρνα προσέγγιση για να αυξήσουν την κατανόησή μας περί «υποκειμενικότητας, αυτοστοχαστικότητας, νοήματος και αξίας».[90]

Φεμινιστές θεωρητικοί έχουν εξετάσει τις έμφυλες επιπτώσεις μιας σειράς διαδικασιών της διεθνούς πολιτικής οικονομίας όπως η παγκόσμια αναδιάρθρωση και ο μεταβαλλόμενος διεθνής καταμερισμός εργασίας, η τουριστική βιομηχανία, η εργατική μετανάστευση, και τα δάνεια διαρθωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας (τα οποία μελετάμε στο Κεφάλαιο 11).[91] Κάποιοι θεωρητικοί εξέτασαν τη φεμινιστική απάντηση σε τέτοιες διαδικασίες της διεθνούς πολιτικής οικονομίας μέσω συμμετοχής σε *διεθνικά φεμινιστικά δίκτυα* (transnational feminist networks, TFNs), δηλαδή «δομές οργανωμένες πάνω από το εθνικό επίπεδο που ενώνουν γυναίκες από τρεις ή περισσότερες χώρες γύρω από μια κοινή ατζέντα, όπως τα δικαιώματα των γυναικών, τα δικαιώματα και η υγεία στην αναπαραγωγή, η βία κατά των γυναικών, η ειρήνη και ο αντιμιλιταρισμός, ή η φεμινιστική οικονομία».[92] Παρά την πρόοδο που έχουν επιτύχει οι γυναίκες μέσω τέτοιου ακτιβισμού, «τα αποτελέσματα υπήρξαν ανισομερή, από πολλές απόψεις ανεπαρκή, και συχνά αντιφατικά».[93] Παρ' όλο που οι φεμινιστές θεωρητικοί συνεχίζουν να εστιάζουν στην υποταγή των γυναικών και στο στόχο της ισότητας των φύλων, ασχολούνται επίσης και με ζητήματα που έχουν να κάνουν με ολόκληρη την κοινωνία και έχουν επιπτώσεις και σε άνδρες όσο και σε γυναίκες.[94]

Το Υπόδειγμα της Επιχειρησιακής Σύγκρουσης

Το υπόδειγμα της επιχειρησιακής σύγκρουσης (business conflict model) αποτελεί υβριδική προσέγγιση όπως η ηγεμονική σταθερότητα και η θεωρία του κανονιστικού πλαισίου διότι αντλεί στοιχεία και από τον ιστορικό δομισμό και από το φιλελευθερισμό.[95] Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της επιχειρησιακής σύγκρουσης, οι επιχειρήσεις αποτελούν τις πιο σημαντικές ομάδες της κοινωνίας που επηρεάζουν την κυβερνητική πολιτική, όμως υπάρχουν μεγάλες διαιρέσεις στο εσωτερικό της επιχειρησιακής κοινότητας σε ζητήματα πολιτικής. Πραγματευόμαστε το υπόδειγμα της επιχειρησιακής σύγκρουσης σε τούτο το Κεφάλαιο διότι δίνει έμφαση στην κοινωνική τάξη ως βασικό παράγοντα στη διαμόρφωση εξωτερικής πολιτικής και βλέπει τις επιχειρήσεις να

λειτουργούν με κύριο κίνητρο το κέρδος. Εντούτοις, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των θεωρητικών της επιχειρησιακής σύγκρουσης και των οργανικών μαρξιστών, οι οποίοι βλέπουν το κράτος να ελέγχεται από την καπιταλιστική τάξη.[96] Οι οργανικοί μαρξιστές υποθέτουν απλά ότι η καπιταλιστική τάξη είναι ενωμένη στην επιδίωξη των συμφερόντων της, ενώ οι θεωρητικοί της επιχειρησιακής σύγκρουσης βλέπουν διάχυτες τις διαιρέσεις ανάμεσα στους καπιταλιστές. Οι θεωρητικοί της επιχειρησιακής σύγκρουσης είναι επίσης επικριτικοί απέναντι στους δομικούς μαρξιστές, οι οποίοι πιστεύουν ότι το κράτος (παρ' όλο που είναι ταγμένο στην επιβίωση του καπιταλισμού) είναι σχετικά αυτόνομο από την άμεση πίεση των επιχειρήσεων. Οι θεωρητικοί της επιχειρησιακής σύγκρουσης υποστηρίζουν ότι το κράτος δεν έχει σχετική αυτονομία από τις επιχειρηματικές ομάδες, ούτε καν βραχυπρόθεσμα.[97] Το υπόδειγμα της επιχειρησιακής σύγκρουσης έχει ομοιότητες με το φιλελεύθερο πλουραλισμό διότι και οι δύο θεωρίες δίνουν έμφαση στο ρόλο που έχουν οι ομάδες συμφερόντων στη διαμόρφωση κρατικής πολιτικής. Οι πλουραλιστές, ωστόσο, δεν βλέπουν κάποια συγκεκριμένη ομάδα ως κυρίαρχη, ενώ οι θεωρητικοί της επιχειρησιακής σύγκρουσης πιστεύουν πως «επιχειρηματικές ομάδες συχνά κατάφεραν να διαμορφώσουν και να καθοδηγήσουν... τη στρατηγική των ξένων επενδύσεων και του εμπορίου ανεξάρτητα από άλλες ομάδες πίεσης».[98]

Η πιο σημαντική διαίρεση μεταξύ των επιχειρήσεων σύμφωνα με τους θεωρητικούς της επιχειρησιακής σύγκρουσης είναι αυτός μεταξύ διεθνικών και εθνικών ομίλων. Ενώ οι εθνικές επιχειρήσεις είναι μικρότερες και προσανατολισμένες στην εγχώρια αγορά, οι διεθνικές επιχειρήσεις είναι μεγαλύτερες, περισσότερο ανταγωνιστικές και έντονα εμπλεκόμενες στο εμπόριο και τις επενδύσεις στο εξωτερικό. Έτσι, οι εθνικές επιχειρήσεις τείνουν να προτιμούν τον προστατευτισμό στο εμπόριο και οι διεθνικές επιχειρήσεις τείνουν να προτιμούν τις ανοιχτές διεθνείς αγορές.[99] Ενώ οι διεθνικές επιχειρήσεις συνήθως επωφελούνται από τις στενές σχέσεις με την αμερικανική κυβέρνηση, οι εγχώριες επιχειρηματικές ομάδες που δεν επωφελούνται από τέτοιες σχέσεις συνήθως προσπαθούν να επηρεάσουν επιτροπές του Κογκρέσου που ασχολούνται με την εξωτερική πολιτική. Παρ' όλο που οι εγχώριες επιχειρήσεις δεν έχουν τον πλούτο, τις διασυνδέσεις και την ειδημοσύνη των διεθνικών επιχειρηματιών, η ποικιλομορφία της σύνθεσης του Κογκρέσου τούς επιτρέπει να στοχεύουν σε συγκεκριμένους αντιπροσώπους. Έτσι, οι πιέσεις των εθνικών επιχειρήσεων που προστατεύονται στο Κογκρέσο συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τις πιέσεις των διεθνικών επιχειρήσεων στην κυβέρνηση.

Συνοψίζοντας, το υπόδειγμα της επιχειρησιακής σύγκρουσης εγείρει μια άμεση αμφισβήτηση στην υπόθεση των οργανικών μαρξιστών ότι το κράτος ελέγχεται από την καπιταλιστική τάξη. Είναι απαραίτητο να ρωτάμε «ποιοι καπιταλιστές» έχουν τον έλεγχο και κατά πόσο οι διαιρέσεις στο εσωτερικό της καπιταλιστικής τάξης αποδυναμώνουν τη θέση της απέναντι στο κράτος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού μπορεί να έχει κλονιστεί τα τελευταία χρόνια, όμως υπάρχουν μια σειρά από πολλά υποσχόμενες νέες θεωρητικές προσεγγίσεις που σχετίζονται με αυτή τη σχολή σκέψης. Οι τρέχουσες πιέσεις για αντικατάσταση του παρεμβατικού φιλελευθερισμού με μια επιστροφή στη φιλελεύθερη ορθοδοξία προκαλούν σημαντική δυσαρέσκεια σε πολλούς «μη έχοντες» στην κοινωνία, παρέχοντας κίνητρο για μια πιθανή αναβίωση του ιστορικού δομισμού. Εξάλλου, παρ' όλο που κάποιες προσεγγίσεις του ιστορικού δομισμού όπως η θεωρία της εξάρτησης έχουν απαξιωθεί, πολλές ανησυχίες των θεωρητικών της εξάρτησης παραμένουν επίκαιρες. Πρόσφατες πρόοδοι στη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, τη γκραμισιανή, τη φεμινιστική θεωρία, τη θεωρία της επιχειρησιακής σύγκρουσης και σε άλλες θεωρίες δείχνουν πως υπάρχουν σημαντικές εναλλακτικές απέναντι στις κυρίαρχες φιλελεύθερες και ρεαλιστικές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Με ποιο τρόπο η άποψη του Μαρξ για τον καπιταλισμό και τον «ασιατικό τρόπο παραγωγής» υποδεικνύει ότι ήταν ένας *δυτικός* επαναστάτης;
2. Με ποιους τρόπους άλλαξε ο μαρξισμός με την πάροδο του χρόνου, προσπαθώντας να ερμηνεύσει την επιβίωση του καπιταλισμού;
3. Ποιες είναι οι σημαντικότερες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του μαρξισμού και της θεωρίας της εξάρτησης;
4. Ποιες είναι οι δύο τάσεις της θεωρίας της εξάρτησης, και γιατί νομίζετε ότι πολλοί θεωρητικοί απέρριψαν αυτή τη θεωρία;
5. Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές μεταξύ της θεωρίας της εξάρτησης και της θεωρίας των παγκόσμιων συστημάτων;
6. Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές μεταξύ του μαρξισμού και της γκραμισιανής ανάλυσης;
7. Γιατί οι φεμινιστές θεωρητικοί νιώθουν ότι οι τρεις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις δεν έχουν αντιμετωπίσει επαρκώς τα ζητήματα φύλου, και πώς νομίζετε ότι πρέπει να αντιμετωπίζονται τα ζητήματα φύλου στη διεθνή πολιτική οικονομία;
8. Πιστεύετε ότι η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού είναι ξεπερασμένη λόγω της διάλυσης του σοβιετικού συνασπισμού και του τέλους του Ψυχρού Πολέμου;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η μελέτη αναφοράς για το δομικό ρεαλισμό (ή νεορεαλισμό) βρίσκεται στο Kenneth N. Waltz, *The Theory of International Politics* (Ρίντινγκ, Μασαχουσέτη, Addison-Wesley, 1979). Βλέπε επίσης Robert O. Keohane, "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", στο Robert O. Keohane (επιμ.), *Neorealism and Its Critics* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1986), σσ. 158-203.

2. Ο όρος *ιστορικός δομισμός* προέκυψε σε συζητήσεις με ένα συνάδελφο, τον καθηγητή James Busumtwi-Sam, γι' αυτό τον είμαι ευγνώμων.

3. Karl Marx και Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (Νέα Υόρκη, International Publishers, 1948), σ. 9.

4. Για μια διαπραγμάτευση των δύο αυτών τάσεων στα μαρξιστικά γραπτά για το κράτος, βλέπε Bob Jessop, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods* (Οξφόρδη, Ηνωμένο Βασίλειο, Martin Robertson, 1982), σσ. 1-31· και το David Held, *Models of Democracy* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Polity Press, 1987), σσ. 113-121.

5. Marx και Engels, *The Communist Manifesto*, σ. 29.

6. Βλέπε V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, αναθεωρ. μτφρ. (Νέα Υόρκη, International Publishers, 1939).

7. Jack Woddis, *An Introduction to Neo-Colonialism* (Λονδίνο, Lawrence & Wishart, 1967)· Harry Magdoff, "Imperialism Without Colonies", στο Roger Owen και Bob Sutcliffe (επιμ.), *Studies in the Theory of Imperialism* (Λονδίνο, Longman, 1981), σσ. 144-169.

8. Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο Marx δεν ήταν αυστηρά οικονομικός ντετερμινιστής. Βλέπε David MacLellan, *Marx*, 7η έκδ. (Λονδίνο, Fontana/Collins, 1980), σ. 41· Gabriel Palma, "Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment?", *World Development* 6, αρ. 7/8 (Ιούλιος/Αύγουστος 1978), σσ. 883-884.

9. Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (Νέα Υόρκη, Basic Books, 1969), σ. 66. Για τους οργανικούς μαρξιστές, βλέπε David A. Gold, Clarence Y. H. Lo και Erik Olin Wright, "Recent Development in Marxist Theories of the Capitalist State", *Monthly Review* 27, αρ. 5 (Οκτώβριος 1975), σσ. 32-35.

10. Για το δομικό μαρξισμό, βλέπε Gold, Lo και Wright, "Recent Development in Marxist Theories of the Capitalist State", σσ. 35-40· Pat McGowan και Stephen G. Walker, "Radical and Conventional Models of U.S. Foreign Economic Policy Making", *World Politics* 33, αρ. 3 (Απρίλιος 1981), σσ. 357-360.

11. Jan Aart Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2005), σσ. 128-130.

12. Robert W. Cox, "Structural Issues of Global Governance: Implications for Europe", στο Stephen Gill (επιμ.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1993), σσ. 259-262· Roger Burback, Orlando Nuñez and Boris Kagarlitsky, *Globalization and Its Discontents* (Σικάγο, Pluto Press, 1997)· Robin Broad (επιμ.), *Global Backlash: Citizen Initiatives for a Just World Economy* (Λάνχαμ, Μέριλαντ, Rowman & Littlefield, 2002)· Jackie Smith και Hank Johnston (επιμ.), *Globalization and Resistance: Transnational Dimensions of Social Movements* (Λάνχαμ, Μέριλαντ, Rowman & Littlefield, 2002).

13. James H. Mittelman και Mustapha Kamal Pasha, *Out from Underdevelopment Revisited: Changing Global Structures and the Remaking of the Third World* (Λονδίνο, Macmillan, 1997), σσ. 90-91. Για τα γραπτά του Μαρξ που αναφέρονται σε μη ευρωπαϊκές περιοχές, βλέπε Schlomo Avineri (επιμ.), *Karl Marx on Colonialism and Modernization: His Dispatches and Other Writings on China, India, Mexico, the Middle East and North Africa* (Γκάρντεν Σίτι, Νιου Τζέρσεϊ, Doubleday, 1968). Για τις αντιπαρατιθέμενες ερμηνείες των απόψεων του Marx για το Νότο, βλέπε Carlos Johnson, "Ideologies in Theories of Imperialism and Dependency", στο Ronald H. Chilcote και Dale L. Johnson (επιμ.), *Theories of Development: Mode of Production or Dependency?* (Μπέβερλι Χιλς, Καλιφόρνια, Sage, 1983), σσ. 75-104.

14. Brendan O' Leary, *The Asiatic Mode of Production: Oriental Despotism, Historical Materialism and Indian History* (Νέα Υόρκη, Basil Blackwell, 1989), σ. 263· Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Cambridge University Press, 1971), σσ. 24-27· Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production: Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx* (Ολλανδία, Van Gorcum & Comp, 1975)· Timoth Brook (επιμ.), *The Asiatic Mode of Production in China* (Άρμονκ, Νέα Υόρκη, M. E. Sharpe, 1989).

15. Karl Marx, "The British Rule in India", στο Avineri (επιμ.), *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, σσ. 86-88. [Βλέπε την ελληνική έκδοση στο Karl Marx, Friedrich Engels (μτφρ. Σάββας Μιχαήλ), *Η αποικιοκρατία στην Ασία* (Αθήνα, Άγρα, 2003), σ. 37.]

16. Marx, "The British Rule in India", σ. 481. [ελλ. μτφρ. στο ίδιο, σ. 38]

17. B. N. Ghosh, *Dependency Theory Revisited* (Άλντερσοτ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ashgate, 2001), σ. 19.

18. J. A. Hobson, *Imperialism: A Study* (Αν Χάρμπορ, University of Michigan Press, 1965), σ. 81.

19. Για διαφορετικές απόψεις πάνω στη συνεισφορά του Lenin στη μελέτη του ιμπεριαλισμού, βλέπε Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη, Routledge, 1990), σ. 116· Tom Kemp, "The Marxist Theory of Imperialism", στο Roger Owen και Bob Sutcliffe (επιμ.), *Studies in the Theory of Imperialism* (Λονδίνο, Longman, 1972), σσ. 26-30.

20. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, σ. 89.

21. Thomas Biersteker, "Evolving Perspectives on International Political Economy: Twentieth-Century Discontinuities", *International Political Science Review* 14, αρ. 14, αρ. 1 (Ιανουάριος 1993), σ. 12· Palma, "Dependency", σσ. 896-897.

22. Thomas B. Gold, *State and Society in the Taiwan Miracle* (Άρμονκ, Νέα Υόρκη, M. E. Sharpe, 1986), σσ. 13-17.

23. Βλέπε Peter Evans, "After Dependency: Recent Studies of Class, State and Industrialization", *Latin American Research Review* 20, αρ. 2 (1985), σ. 159· Fernando Henrique Cardoso και Enzo Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, μτφρ. Marjory Mattingly Urquidi (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1979), σ. ix.

24. Brian R. Farmer, *The Question of Dependency and Economic Development: A Quantitative Analysis* (Λάνχαμ, Μέριλαντ, Lexington Books, 1999), σσ. 11-12.

25. Paul A. Baran, *The Political Economy of Growth* (Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 1962), σσ. 11-12. [Βλέπε και την ελληνική έκδοση: Paul Baran, *Η πολιτική οικονομία της ανάπτυξης*, μτφρ. Αγγελική Γαβριηλίδου (Αθήνα, Κάλβος, 1977)].

26. Από το ισπανικό comprador, που σημαίνει πελάτης (Σ.τ.Μ.).

27. Raúl Prebisch, "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems", *Economic Bulletin for Latin America* 7, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1962), σσ. 1-22 (πρώτη δημοσίευση στα ισπανικά το Μάιο του 1950).

28. Joseph L. Love, "The Origins of Dependency Analysis", *Journal of Latin American Studies* 22 (Φεβρουάριος 1990), σσ. 143-160.

29. André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil* (Νέα Υόρκη, Monthly Press, 1967).

30. Cardosso και Faletto, *Dependency and Development in Latin America.*

31. Alvin Y. So, *Social Change and Development: Modernization, Dependency and World System Theories* (Νιούμπερι Παρκ, Καλιφόρνια, SAGE, 1990), σ. 135. Βλέπε επίσης Farmer, *The Question of Dependency and Economic Development*, σ. 19.

32. Fernando Henrique Cardoso, "The Consumption of Dependency Theory in the United States", *Latin American Research Review* 12, αρ. 3 (1977), σσ. 7-24. Το βιβλίο των Cardoso και Faletto, *Dependencia y desarrollo en América Latina* δημοσιεύθηκε στα ισπανικά το 1971.

33. Gary Gereffi, *The Pharmaceutical Industry and Dependency in the Third World* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1983), σ. 18· Gold, *State and Society in the Taiwan Miracle*, σσ. 14-15. Παρά την έντονη έμφαση στις εξωγενείς δυνάμεις ο Frank αναγνώριζε την ανάγκη να εξεταστούν οι αλληλεπιδράσεις εξωτερικού-εσωτερικού.

34. Cardoso και Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, σ. xviii.

35. Tony Smith, "Requiem or New Agenda for Third World Studies?", *World Politics* 37, αρ. 4 (Ιούλιος 1985), σσ. 546-547.

36. Βλέπε André Gunder Frank, "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review* 18, αρ. 4 (Σεπτέμβριος 1966), σσ. 17-31.

37. Cardoso και Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, σ. 174.

38. Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1979)· Gereffi, *The Pharmaceutical Industry and Dependency in the Third World*· Gold, *State, and Society in the Taiwan Miracle.*

39. André Gunder Frank, "Asia's Exclusive Models", *Far Eastern Economic Review* 116, αρ. 26 (25 Ιουνίου 1982), σσ. 22-23.

40. Frank, "Asia's Exclusive Models", σ. 23.

41. Cardoso και Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, σ. 213.

42. Evans, *Dependent Development*, σ. 329· Gereffi, *The Pharmaceutical Industry and Development in the Third World*, σ. 24· Cardoso και Faletto, *Dependence and Development in Latin America.*

43. Colin Leys, "Underdevelopment and Dependency: Critical Notes", *Journal of Contemporary Asia* 7, αρ. 1 (1977) σσ. 92-107.

44. Cal Clark και Donna Bahry, "Dependent Development: A Socialist Variant", *International Studies Quarterly* 27, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1983), σ. 286· David Ray, "The Dependency Model of Latin American Underdevelopment: Three Basic Fallacies", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 15, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1973), σσ. 7-8. Παρ' όλο που κάποιοι θεωρητικοί της εξάρτησης παραδέχονται ότι μπορούν να υπάρχουν εξαρτημένες σχέσεις μεταξύ σοσιαλιστικών κρατών, επικεντρώνονται στον καπιταλισμό.

45. Tony Smith, "The Underdevelopment of Development Literature: The Case of Dependence Theory", *World Politics* 31, αρ. 2 (Ιανουάριος 1979), σσ. 257-259· Stephan Haggard, "The Newly Industrializing Countries in the International System", *World Politics* 38, αρ. 2 (Ιανουάριος 1986), σσ. 346.

46. Ernesto Laclau, "Feudalism and Capitalism in Latin America", *New Left Review* 67 (Μάιος-Ιούνιος 1971), σ. 25. Για άλλες μαρξιστικές κριτικές βλέπε Bill Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (Λονδίνο, New Left Books και Verso, 1980).

47. Evans "After Dependency" σ. 158.

48. Ghosh, *Dependency Theory Revisited*, σ. 133. Βλέπε επίσης Jill Hills, "Dependency Theory and Its Relevance Today: International Institutions in Telecommunications and Structural Power", *Review of International Studies* 20, αρ. 2 (Απρίλιος 1994), σσ. 169-186· David L. Blaney, "Reconceptualizing Autonomy: The Difference Dependency Theory Makes", *Review of International Political Economy* 3, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1996), σσ. 457-497.

49. John Gerard Ruggie, "Multilateralism: The Anatomy of an Institution", στο John Gerard Ruggie (επιμ.), *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an International Form* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1993), σ. 33· Francis Fukuyama, "The End of History", *The National Interest* 16 (Καλοκαίρι 1989), σ. 3, 11.

50. Thomas J. Biersteker, "The 'Triumph' of Neoclassical Economics in the Developing World: Policy Convergence and Bases of Governance in the International Economic Order", στο James N. Rosenau και Ernst-Otto Czempiel (επιμ.), *Governance Without Government: Order and Change in World Politics* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1992), σσ. 102-131.

51. David P. Calleo, "Restarting the Marxist Clock? The Economic Fragility of the West", *World Policy Journal* 13, αρ. 2 (Καλοκαίρι 1996), σ. 63.

52. Jorge G. Castañeda, "Latin America's Left Turn", *Foreign Affairs* 85, αρ. 3 (Μάιος/Ιούνιος 2006), σσ. 28-29.

53. United Nations Department of Economic and Social Affairs, *The Inequality Predicament: Report on the World Social Situation* 2005 (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), σ. 49.

54. Για τις διαφορές μεταξύ της θεωρίας της εξάρτησης και των παγκόσμιων συστημάτων, βλέπε Peter Evans, "Beyond Center and Periphery: A Comment on the Contribution of the World Systems Approach to the Study of Development", *Sociological Inquiry* 49, αρ. 4 (1979), σσ. 15-20. Βλέπε επίσης Stephen Hobden και Richard Wyn Jones, "Marxist Theories of International Relations", στο John Baylis και Steve Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3η έκδ., (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2005), σσ. 231-235.

55. Βλέπε Thomas R. Shannon, *An Introduction to the World-System Perspective*, 2η έκδ., (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1996)· Robert A. Danemark, Jonathan Friedman, Barry K.Gills και George Modelski (επιμ.), *World System History: The Social Science of Long-Term Change* (Νέα Υόρκη, Routledge, 2000)· Christopher Chase-Dunn και Peter Grimes, "World-Systems Analysis", *Annual Review of Sociology* 21 (1995), σσ. 387-417· Christopher Chase-Dunn, *Global Formation: Structures of the World-Economy* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Basil Blackwell, 1989)· Samir Amin, *Empire of Chaos*, μτφρ. W. H. Locke Anderson (Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 1992). Για πρόσφατη έρευνα πάνω στη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων βλέπε το *Journal of World-Systems Research* (http://jwsr.ucr.edu).

56. Immaunel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", στο Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1979), σ. 5.

57. Βλέπε Janet L. Abu-Lughod *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1989)· A. G. Frank και G. Bils (επιμ.), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* (Λονδίνο, Routledge, 1996)· A. G. Frank, *RE-ORIENT: Global Economy in the Asian Age* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1998)· André Gunder Frank, "Immanuel and Me With-Out Hyphen", *Journal of World-Systems Research* 6, αρ. 2 (Καλοκαίρι/Φθινόπωρο 2000), σσ. 216-231.

58. Immanuel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System", σσ. 18-19.

59. Immanuel Wallerstein, "Class Formation in the Capitalist World-Economy", στο Imm. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, σ. 230.

60. Immanuel Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System", σ. 35.

61. Ο Immanuel Wallerstein δεν ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε μια μεσαία ομάδα μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας. Οι Ruy Mauro Marini και Johan Galtung αναφέρονταν σε «υπο-ιμπεριαλιστικά» και «ενδιάμεσα» κράτη. Βλέπε Ruy Mauro Marini, *Subdesarollo y Revolución*, 9η έκδ. (Μεξικό, Siglo Veintiuno, 1978)· Johan Galtung, "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research* 8, αρ. 2 (1971), σ. 104.

62. Evans, *Dependent Development*, σ. 33.

63. Immanuel Wallerstein, "Dependence in an Interdependent World: The Limited Possibilities of Transformation Within the Capitalist World-Economy", στο Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, σ. 69.

64. Immanuel Wallerstein, "Dependence in an Interdependent World", σ. 67· Imm. Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System", σ. 35· Immanuel Wallerstein, *After Liberalism* (Νέα Υόρκη, New Press, 1995). [Βλέπε την ελληνική έκδοση *Μετά τον φιλελευθερισμό*, εισαγωγή Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, εκδ. Ηλέκτρα, Αθήνα, 2004].

65. Gold, *State and Society in the Taiwan Miracle*, σσ. 13-14.

66. Theda Skocpol, "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", *American Journal of Sociology* 82, αρ. 5 (Μάρτιος 1977), σσ. 1084-1088· Alexander Gershenkron, "Economic Backwardness in Historical Perspective", στο Alexander Gershenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Belknap Press of Harvard University Press, 1962), σσ. 16-21· Peter J. Katzenstein (επιμ.), "Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States", ειδικό τεύχος του *International Organization* 31, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1977).

67. Βλέπε William G. Martin, "Still Partners After All These Years? Wallerstein, World Revolution and the World-Systems Perspective", *Journal of World-Systems Research* 6, αρ. 2 (Καλοκαίρι/Φθινόπωρο 2000), σσ. 234-263.

68. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, επιμ. και μτφρ. Quintin Hoare και Geoffrey Nowell Smith (Νέα Υόρκη, International Publishers, 1971)· John Merrington, Theory and Practice in Gramsci's Marxism", στο New Left Review (επιμ.), *Western Marxism: A Critical Reader* (Λονδίνο, New Left Review, 1977), σσ. 142-150.

69. Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millenium* 12, αρ. 2 (1983) σσ. 162-175· Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1995), σ. 29.

70. Randall D. Germain και Michael Kenny, "Engaging Gramsci: International Relations Theory and the New Gramscians", *Review of International Studies* 24 (1998), σ. 3.

71. Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", στο Robert O. Keohane (επιμ.), *Neorealism and Its Critics* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1986), σσ. 204-254· Fred Gale, "Cave 'Cave! Hic Dragones': A Neo-Gramscian Deconstruction and Reconstruction of International Regime Theory", *Review of International Political Economy* 5, αρ. 2 (Καλοκαίρι 1998), σσ. 269-277.

72. Stephen Gill και David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital" στο Gill (επιμ.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, σσ. 93-124.

73. Robert W. Cox, "Civil Society at the Turn of the Millenium: Prospects for an Alternative World Order", *Review of International Studies* 25 (1999), σ. 4.

74. Cox, "Civil Society at the Turn of the Millenium", σ. 13· Joseph A. Buttigieg, "Gramsci on Civil Society", *Boundary* 2 22, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1995), σσ. 1-32.

75. Germain και Kenny, "Engaging Gramsci", σ. 20· Andreas Bieler και Adam David Morton "A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations", *Capital & Class* 82 (Άνοιξη 2004), σσ. 85-113.

76. Βλέπε, για παράδειγμα, Mark E. Rupert, "(Re) Politicizing the Global Economy: Liberal Common Sense and Ideological Struggle in the U.S. NAFTA Debate", *Review of International Political Economy* 2, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1995), σσ. 658-692.

77. Για παράδειγμα, βλέπε Robert Boyer, "The Political in the Era of Globalization and Finance: Focus on Some *Régulation* School Research 24, αρ. 2 (Ιούνιος 2000), σσ. 274-322· Allain Lipietz, *Toward a New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy*, μτφρ. Malcolm Slater (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1992)· Michael de Vroey, "A Regulation Approach Interpretation of Contemporary Crisis", *Capital and Class* 23 (1984), σσ. 45-66· Bill Warren, "Imperialism and Capitalist Industrialization", *New Left Review* 81 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1973), σσ. 3-44· Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism.*

78. Rosemarie Putman Tong, *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*, 2η έκδ. (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1998).

79. V. Spike Peterson, *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating Reproductive, Productive and Virtual Economies* (Νέα Υόρκη, Routledge, 2003), σσ. 8-9.

80. J. Ann Tickner. "On the Frontlines or Sidelines of Knowledge and Power? Feminist Practices of Responsible Scholarship", *International Studies Review* 8, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 2006), σ. 386· J. Ann Tickner, *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press 2001), σ. 77.

81. J. Ann Tickner, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1992), σ. 70.

82. Jan Jindy Pettman, "Gender Issues", στο Baylis και Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics*, σσ. 670-676. Για την έρευνα που έχει γίνει σε ζητήματα φύλου και ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1970 και μετά, βλέπε Lourdes Benería, *Gender, Development, and Globalization: Economics as if All People Mattered* (Νέα Υόρκη, Routledge, 2003).

83. Jill Steans, *Gender and International Relations: An Introduction* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Polity Press, 1998), σσ. 130-133. Βλέπε επίσης Georgina Waylen, "International Political Economy, Development and Gender", *Journal of International Relations and Development* 2, αρ. 4 (1999), σσ. 435-446.

84. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, αναθεωρημένη έκδ., 2000), σ. 11.

85. Marilyn Waring, *Counting for Nothing: What Men Value and What Women Are Worth*, 2η έκδ., (Τορόντο, University of Toronto Press, 1999), σ. 1.

86. Drucilla K. Barker και Susan F. Feiner, *Liberating Economics: Feminist Perspectives on Families, Work, and Globalization* (Αν Άρμπορ, University of Michigan Press, 2004), σσ. 132-135· Peterson, *A Critical Rewriting of Global Political Economy*, σσ. 9-10.

87. Steans, *Gender and International Relations*, σ. 149.

88. Tickner, *Gender in International Relations*, Κεφ. 2 και 3· Steans, *Gender and International Relations*, σσ. 133-134.

89. Tickner, *Gender in International Relations*, σσ. 69-70.

90. Peterson, *A Critical Rewriting of Global Political Economy*, σσ. 22-25. Για το φεμινισμό και τον κονστρουκτιβισμό βλέπε Elisabeth Prügl, *The Social Construction of Gender: Home-Based Work in the Political Economy of the 20th Century* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1999).

91. Steans, *Gender and International Relations*, σσ. 134-138· Jan Jindy Pettman, *Worlding Women: A Feminist International Politics* (Νέα Υόρκη, Routledge, 1996), σ. 185.

92. Valentine M. Moghadam, *Globalizing Women: Transnational Feminist Networks* (Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 2005), σ. 4.

93. Benería, *Gender, Development, and Globalization*, σ. xii.

94. Benería, *Gender, Development, and Globalization*, σσ. 161-165.

95. Αυτή η πραγμάτευση βασίζεται στα εξής: David N. Gibbs, *The Political Economy of Third World Intervention: Mines, Money, and U.S. Policy in the Congo Crisis* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1991)· Ronald W. Cox, *Power and Profits: U.S. Policy in Central America* (Λέξινγκτον, University Press of Kentucky, 1994)· David Skidmore, "The Business of International Politics", *Mershon International Studies Review* 39, παράρτημα 2 (Οκτώβριος 1995), σσ. 246-254.

Βλέπε επίσης Gregory P. Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900-1939* (Ίθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1994)· Robert Vitalis, *When Capitalists Collide: Business Conflict and the End of Empire in Egypt* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1995).

96. McGowan και Walker, "Radical and Conventional Models of U.S. Foreign Economic Policy Making", σ. 352.

97. Gibbs, *The Political Economy of Third World Intervention*, σσ. 13-19.

98. Cox, *Power and Profits*, σ. 4.

99. Skidmore, "The Business of International Politics", σ. 246· Helen Milner, *Resisting Protectionism: Global Industries and the Politics of International Trade* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1988), σσ. 24-25.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ



Θεματικά Πεδία

Το ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ του βιβλίου ασχολείται με ορισμένα σημαντικά ζητήματα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Το Κεφάλαιο 6 ξεκινά με μια πραγμάτευση των διεθνών νομισματικών σχέσεων διότι οι περισσότερες συναλλαγές στη διεθνή οικονομία —περιλαμβανομένου του εμπορίου, των επενδύσεων και της χρηματοδότησης— εξαρτώνται από τη διαθεσιμότητα του χρήματος και των πιστώσεων. Το Κεφάλαιο 7 ασχολείται με τις κρίσεις εξωτερικού χρέους και τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις, που συνδέονται στενά με τις διεθνείς νομισματικές σχέσεις. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) υπήρξε ο κατεξοχήν διεθνής οργανισμός που ασχολείται με το εξωτερικό χρέος και τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις όπως και με τα νομισματικά ζητήματα. Το Κεφάλαιο 8 εξετάζει τις εμπορικές σχέσεις σε παγκόσμιο επίπεδο και την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Παρ' όλο που μελετάμε τα περιφερειακά ζητήματα μαζί με τα παγκόσμια ζητήματα σε ολόκληρο το Τρίτο Μέρος, το Κεφάλαιο 9 επικεντρώνεται συγκεκριμένα στις εμπορικές σχέσεις σε περιφερειακό επίπεδο. Το Κεφάλαιο 10 ασχολείται με τον πιο σημαντικό ιδιωτικό δρώντα στην παγκόσμια οικονομία, την πολυεθνική επιχείρηση και τη σχέση της με την παγκοσμιοποίηση, τη διεθνή ανταγωνιστικότητα και το κράτος. Μολονότι τα περισσότερα Κεφάλαια στο Τρίτο Μέρος δίνουν έμφαση στο Νότο, το Κεφάλαιο 11 εστιάζει συγκεκριμένα στις εναλλακτικές στρατηγικές για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η τελευταία παράγραφος κάθε Κεφαλαίου στο Τρίτο Μέρος κάνει συνδέσεις μεταξύ των συγκεκριμένων ζητημάτων, των βασικών θεματικών του βιβλίου και των θεωρητικών προσεγγίσεων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Το Εξωτερικό Χρέος και οι Χρηματοπιστωτικές Κρίσεις

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ του 1980 ξέσπασε μια διεθνής κρίση χρέους η οποία υπήρξε «μία από τις πιο τραυματικές διεθνείς χρηματοπιστωτικές αναταραχές» του 20ού αιώνα.[1] Κρίσεις χρέους εκδηλώνονταν και στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ενώ στη δεκαετία του 1930 εκτεταμένες αθετήσεις αποπληρωμής δανείων διατάραξαν τις ροές κεφαλαίου προς τη Λατινική Αμερική και προς τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, ο κόσμος ήταν απροετοίμαστος για τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980, οι οποίες απείλησαν το διεθνές τραπεζικό σύστημα και πολλές από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σε τούτο το Κεφάλαιο θα μελετήσουμε κυρίως τις ρίζες της κρίσης χρέους της δεκαετίας του 1980 και τις στρατηγικές που εφαρμόστηκαν για να αντιμετωπιστούν· θα μελετήσουμε τις επιπτώσεις που είχε η κρίση στους χρεώστες, τους πιστωτές και τις διεθνείς τράπεζες· και θα μελετήσουμε το ρόλο που έπαιξαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Παγκόσμια Τράπεζα. Στο τελευταίο τμήμα του Κεφαλαίου θα συζητήσουμε, επίσης, για τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας (στο εξής «Ασίας») που ξεκίνησε τον Μάιο του 1997 και οδήγησε στην κατάρρευση κάποιων νομισμάτων και σε απότομη μείωση του σχηματισμού κεφαλαίου και της οικονομικής παραγωγής. Αν και πραγματευόμαστε τις πλευρές της ασιατικής χρηματοπιστωτικής κρίσης που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη στο Κεφάλαιο 11, σε τούτο το Κεφάλαιο θα συγκρίνουμε τις κρίσεις χρέους με τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις και θα μελετήσουμε τη διαχείριση των προβλημάτων χρέους και των χρηματοπιστωτικών προβλημάτων.

Τι Είναι μια Κρίση Χρέους;

Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 6, μια χώρα έχει έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών όταν οι πληρωμές της στο εξωτερικό είναι μεγαλύτερες από αυτά που εισπράττει. Μια κυβέρνηση που διαλέγει να χρηματοδοτήσει αντί να επιλέξει πολιτικές προσαρμογής για τα ελλείμματά της πρέπει να δανειστεί από εξωτερικές πηγές πίστωσης ή/και να μειώσει τα συναλλαγματικά της αποθέματα. Αν το κράτος συνεχίσει να δανείζεται, μπορεί να επιβαρυνθεί με αυξανόμενα εξωτερικά χρέη. Για να προσδιορίσουμε τη σοβαρότητα του προβλήματος του χρέους μιας χώρας, χρειάζεται να ξέρουμε όχι μόνο το μέγεθος του χρέους, αλλά και το κατά πόσο η χώρα έχει την ικανότητα και την αποφασιστικότητα να προβεί στην αποπληρωμή του χρέους της. Μια «κρίση χρέους» προκύπτει όταν ένα κράτος δεν έχει επαρκές ξένο συνάλλαγμα για να αποπληρώσει το κεφάλαιο ή/και τους τόκους των υποχρεώσεων του χρέους του. Οι κρίσεις χρέους ποικίλλουν ως προς τη σοβαρότητα και ως προς τα μέτρα που απαιτούνται για την αντιμετώπισή τους. Αν το πρόβλημα χρέους είναι προσωρινό, το κράτος έχει πρόβλημα *ρευστότητας*. Μπορεί να καθυστερήσει κάποιες πληρωμές και να ξεπληρώσει αργότερα με όρους που είναι αποδεκτοί στους πιστωτές· ή μπορεί να προχωρήσει σε νέο δάνειο για να εξοφλήσει τις ληξιπρόθεσμες οφειλές. Αν το πρόβλημα χρέους είναι μη διατηρήσιμο, το κράτος έχει πρόβλημα *φερεγγυότητας*. Σ' αυτή την περίπτωση, ο χρεώστης μπορεί να ξαναγίνει αξιόχρεος μόνο αν οι πιστωτές του μειώσουν στο δάνειό του τις πληρωμές για το κεφάλαιο ή τους τόκους. Οι κρίσεις χρέους μπορεί να ξεκινήσουν ως προβλήματα ρευστότητας και να εξελιχθούν σε προβλήματα φερεγγυότητας.[2]

Σε τούτο το Κεφάλαιο χρησιμοποιούμε διάφορους όρους για να περιγράψουμε συμφωνίες και διαπραγματεύσεις με τις οποίες αντιμετωπίζονται οι κρίσεις χρέους. Οι συμφωνίες *αναδιάρθρωσης χρέους* αλλάζουν τους όρους για την εξυπηρέτηση του χρέους μεταξύ πιστωτή και χρεώστη, και η *ελάφρυνση χρέους* αναφέρεται σε οποιαδήποτε μορφή αναδιάρθρωσης χρέους που μειώνει το συνολικό φορτίο του χρέους· δηλαδή περιλαμβάνει ένα στοιχείο παραγραφής ή μείωσης του χρέους. Χρησιμοποιούμε επίσης δύο ειδικότερους όρους για να περιγράψουμε τις μορφές που μπορεί να πάρει η αναδιάρθρωση χρέους. Πρώτον, οι συμφωνίες *αναδιαπραγμάτευσης του χρέους* αναβάλλουν τις προθεσμιακές πληρωμές και καθορίζουν μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα για τα ληξιπρόθεσμα ποσά. Η αναδιαπραγμάτευση του χρέους είναι πιθανότερο να είναι αποτελεσματική αν ο χρεώστης έχει πρόβλημα ρευστότητας. Δεύτερον, συμφωνίες *παραγραφής του χρέους* ή *μείωσης*

του χρέους είναι πιθανότερο να συναφθούν όταν το κράτος χρεώστης έχει πρόβλημα φερεγγυότητας.[3]

Η συζήτηση που μόλις κάναμε σχετίζεται με το γενικό ορισμό της κρίσης χρέους, όμως υπάρχουν και πιο υποκειμενικοί ορισμοί. Για παράδειγμα, ο Βορράς όριζε τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 ως απειλή «για τη σταθερότητα του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος» που προέκυψε από «την εμφάνιση εκτεταμένων δυσκολιών στην αποπληρωμή του τεράστιου όγκου των χρεών των αναπτυσσόμενων χωρών». Ο Νότος, αντίθετα, όριζε τις κρίσεις χρέους ως «κρίση ανάπτυξης, ένα στοιχείο της πιο βαθειάς οικονομικής ύφεσης μετά τη Μεγάλη Ύφεση, που ξεκίνησε για κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες μετά το πρώτο πετρελαϊκό σοκ».[4]

Μια σειρά συγγραφείς έχουν συγκρίνει τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 με παλαιότερες κρίσεις.[5] Μια σημαντική διαφορά έχει να κάνει με τις αλλαγές στους μηχανισμούς δανειοδότησης. Στη δεκαετία του 1920 το μεγαλύτερο μέρος των δανείων προς τη Λατινική Αμερική πραγματοποιήθηκε μέσω αγορών ομολόγων, και όταν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δήλωσαν αδυναμία αποπληρωμής στη δεκαετία του 1930, οι απώλειες επιμερίστηκαν στους πολλούς ξεχωριστούς ομολογιούχους. Στη δεκαετία του 1970, αντίθετα, αυξήθηκε κατά πολύ η δανειοδότηση από ιδιωτικές τράπεζες προς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος. Όταν οι χρεώστριες χώρες απείλησαν να μην αποπληρώσουν τα δάνειά τους στη δεκαετία του 1980, οι απώλειες ήταν σαφώς πιο συγκεντροποιημένες στις μεγαλύτερες εμπορικές τράπεζες, οι οποίες κατείχαν κεντρική θέση στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Το 1982, οι εννέα μεγαλύτερες αμερικανικές τράπεζες είχαν ανοιχτά δάνεια προς 17 ιδιαίτερα χρεωμένα κράτη που ανέρχονταν στο 194% του κεφαλαίου και των αποθεματικών των τραπεζών, και μια μεγάλη αδυναμία αποπληρωμής του χρέους θα επηρέαζε τον πυρήνα ολόκληρου του τραπεζικού συστήματος. Μια άλλη διαφορά συνδέεται με τον αυξημένο ρόλο των κρατών του Βορρά και των διεθνών θεσμών λόγω διάφορων μεταβολών στη δεκαετία του 1980. Πρώτον, οι πιστώτριες κυβερνήσεις ένιωθαν μεγαλύτερη πίεση να παρέμβουν στη ρύθμιση των χρεών στη δεκαετία του 1980 λόγω της απειλής που δεχόταν το διεθνές τραπεζικό σύστημα. Δεύτερον, οι διεθνείς θεσμοί που μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα χρέους ήταν σχεδόν ανύπαρκτοι σε παλαιότερες περιόδους. Στη δεκαετία του 1980, αντίθετα, το ΔΝΤ πίεσε και τις ιδιωτικές τράπεζες να συνεχίσουν τη δανειοδότηση των χρεωστριών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και τις χρεώστριες χώρες να αλλάξουν τις οικονομικές τους πολιτικές. Τρίτον, δεν υπήρχε ηγεμόνας για να αντιμετωπίσει τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1930, ενώ στη δεκαετία του 1980 οι Ηνωμένες Πολιτείες κάλυπταν αυτή τη θέση. Οι

Ηνωμένες Πολιτείες και το ΔΝΤ ενορχήστρωσαν την αντιμετώπιση στη δεκαετία του 1980, ενώ υποστηρικτικούς ρόλους είχαν η Παγκόσμια Τράπεζα, οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου και η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών.[6]

Οι Ρίζες των Κρίσεων Χρέους της Δεκαετίας του 1980

Η κρίση χρέους ξεκίνησε στις 18 Αυγούστου 1982, όταν το Μεξικό δήλωσε πως δεν μπορούσε πλέον να καλύψει τις υποχρεώσεις χρέους του δημοσίου τομέα του. Έτσι προκλήθηκε ένα κύμα πανικού καθώς το Μεξικό είχε εξωτερικό χρέος 78 δισεκατομμύρια δολάρια στα τέλη του 1981, από τα οποία τα 32 δισεκατομμύρια ήταν οφειλές προς εμπορικές τράπεζες· μάλιστα το Μεξικό ήταν η λιγότερο αναπτυγμένη χώρα με τα μεγαλύτερα δάνεια από εμπορικές τράπεζες εκείνη την εποχή.[7] Ωστόσο, προειδοποιητικά σημάδια που υπήρξαν νωρίτερα για την πιθανότητα μιας κρίσης είχαν σε μεγάλο βαθμό παραβλεφθεί. Από το 1976 έως το 1980, μια σειρά λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, όπως το Ζαΐρ, η Αργεντινή, το Περού, η Σιέρα Λεόνε, το Σουδάν και το Τόγκο είχαν προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις για αναδιαπραγμάτευση του χρέους τους, ενώ το εξωτερικό χρέος του Νότου είχε αυξηθεί στο εξαπλάσιο, φτάνοντας τα 500 δισεκατομμύρια δολάρια από το 1972 έως το 1981. Το εξωτερικό χρέος διευρυνόταν ως πρόβλημα και στην Ανατολική Ευρώπη, με το χρέος της Πολωνίας να έχει πάρει σοβαρές διαστάσεις το 1981.[8] Μετά τη δήλωση του Μεξικού το 1982, οι κρίσεις χρέους εξαπλώθηκαν ταχύτατα καθώς οι ιδιωτικές πιστώτριες τράπεζες κινήθηκαν προς τη μείωση της δανειοδοτικής τους έκθεσης απέναντι σε άλλες δανειζόμενες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, 25 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες απαίτησαν αναδιάρθρωση του χρέους τους προς εμπορικές τράπεζες στα τέλη του 1982, και το 1983 η Παγκόσμια Τράπεζα ανακοίνωσε πως «μέσα στα δύο τελευταία χρόνια, οι αναπτυσσόμενες χώρες που ζήτησαν αναδιάρθρωση των δανείων τους έφτασαν να είναι ίσες σχεδόν με όσες το ζήτησαν μέσα στα προηγούμενα εικοσιπέντε χρόνια».[9]

Οι αναλυτές διατύπωσαν ποικίλες απόψεις για τις αιτίες των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980, κάτι που προκύπτει εν μέρει από τις αποκλίνουσες ιδεολογικές τους προσεγγίσεις. Σύμφωνα με τις πιο συχνές ερμηνείες, η κρίση αποδίδεται σε απροσδόκητες αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, την ανεύθυνη συμπεριφορά των δανειστών, την ανεύθυνη συμπεριφορά των δανειζόμενων, και στην εξάρτηση του Νότου από το Βορρά.

Οι Απροσδόκητες Μεταβολές στην Παγκόσμια Οικονομία

Κάποιοι παρατηρητές αποδίδουν την κρίση χρέους σε απροσδόκητες παγκόσμιες οικονομικές μεταβολές.[10] Οι πρώτες εξωτερικές διαταράξεις συνέβησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν οι τιμές των δημητριακών και του πετρελαίου αυξήθηκαν απότομα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 είχαν συσσωρευτεί μεγάλα πλεονάσματα σιταριού και άλλων δημητριακών, προκαλώντας μείωση στις διεθνείς τιμές των τροφίμων και προγράμματα περιορισμού της παραγωγής στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και κάποιες άλλες χώρες που εξήγαν δημητριακά. Αποτέλεσμα αυτών των περιορισμών στην παραγωγή ήταν ότι ο πλανήτης ήταν ευάλωτος στις κακές μετεωρολογικές συνθήκες και στις κακές σοδειές της Σοβιετικής Ένωσης, που οδήγησαν σε μαζικές αγορές δημητριακών από τους Σοβιετικούς και σε σοβαρές ελλείψεις τροφίμων από δημητριακά. Το 1972 και το 1973, τα παγκόσμια αποθέματα τροφίμων έπεσαν στα χαμηλότερα επίπεδα 20 χρόνων, ο όγκος της βοήθειας σε τρόφιμα μειώθηκε δραστικά, και αυξήθηκαν απότομα οι τιμές των τροφίμων από δημητριακά.[11] Μετά τον πόλεμο τον Οκτώβριο του 1973 στη Μέση Ανατολή, οι αραβικές χώρες του ΟΠΕΚ κατάφεραν κι αυτές να ανεβάσουν δραστικά την τιμή του πετρελαίου, περιορίζοντας την προσφορά. Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που εισήγαν και πετρέλαιο και τρόφιμα επλήγησαν διπλά από τις κρίσεις των τροφίμων και του πετρελαίου.

Ενώ πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χτυπήθηκαν σοβαρά από τις αυξημένες τιμές του πετρελαίου, τα κράτη του Οργανισμού Πετρελαιο-εξαγωγικών Κρατών (ΟΠΕΚ) συσσώρευσαν πρωτοφανή ποσά σε επιπλέον αποθεματικά, τα λεγόμενα «πετροδολάρια», τα οποία κατέθεσαν στις μεγαλύτερες εμπορικές τράπεζες. Οι τράπεζες αυτές ανακύκλωσαν πολλά από τα πετροδολάρια μέσω δανείων προς τις πιο αξιόπιστες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος. Έτσι, από το 1974 έως το 1979, οι πιστώσεις των εμπορικών τραπεζών αντιστοιχούσαν σχεδόν στο 60% της εξωτερικής χρηματοδότησης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών εκτός ΟΠΕΚ.[12] Μια δεύτερη πετρελαϊκή διαταραχή ξέσπασε το 1979, όταν ο ΟΠΕΚ υπερδιπλασίασε τις τιμές του. Οι ιδιωτικές τράπεζες παρείχαν πρόσθετα δάνεια για να βοηθήσουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να πληρώσουν το νέο γύρο αυξήσεων των τιμών του πετρελαίου, και προσέφεραν δάνεια σε κάποιες πετρελαιο-εξαγωγικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να τις βοηθήσουν να αναπτύξουν τις βιομηχανίες τους και να διαφοροποιήσουν τις οικονομίες τους.

Το δεύτερο πετρελαϊκό σοκ συνετέλεσε σε μια σοβαρή οικονομική συρρίκνωση στο Βορρά και στη χειρότερη παγκόσμια ύφεση από τη δεκαετία του 1930. Αποτέλεσμα ήταν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιμετώπισαν μια απότομη μείωση ζήτησης για τις εμπορευματικές τους εξαγωγές, γεγονός έκανε δυσχερή την αποκόμιση ξένου συναλλάγματος για την εξυπηρέτηση των χρεών τους. Οι αυξήσεις στην τιμή του πετρελαίου το 1979, επίσης παρήγαγαν πληθωριστικές πιέσεις, τις οποίες οι αναπτυγμένες χώρες προσπάθησαν να ελέγξουν αυξάνοντας τα επιτόκια. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η ανάγκη της κυβέρνησης Ρόναλντ Ρέιγκαν να δανειστεί από το εξωτερικό για να καλύψει τα τεράστια ελλείμματα του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού ήταν μία ακόμη πηγή ανοδικής πίεσης στα επιτόκια. Οι πιστώτριες τράπεζες παρείχαν βραχυπρόθεσμα δάνεια με μεταβλητά επιτόκια, και ο αντίκτυπος των υψηλότερων επιτοκίων στα επίπεδα του χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ήταν γρήγορος και σφοδρός.[13] Ίσως μοιάζει ειρωνικό ότι οι κρίσεις χρέους ξεκίνησαν από το Μεξικό – μια χώρα που εξάγει πετρέλαιο. Οι πετρελαιο-εξαγωγικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όμως, είχαν δανειστεί και ιδιωτικά κεφάλαια για να υλοποιήσουν φιλόδοξους αναπτυξιακούς σχεδιασμούς χωρίς να έχουν προβλέψει ότι οι τιμές του πετρελαίου θα έπεφταν απότομα μετά το 1979. Έτσι, οι απροσδόκητες παγκόσμιες οικονομικές μεταβολές της δεκαετίας του 1970 και του 1980 συνετέλεσαν σε προβλήματα εξωτερικού χρέους και στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που εξήγαν πετρέλαιο και σε αυτές που εισήγαν.

Παρ' όλο που οι απροσδόκητες παγκόσμιες μεταβολές υπήρξαν σημαντικός παράγοντας στις κρίσεις χρέους, σίγουρα δεν ήταν η μοναδική αιτία. Για παράδειγμα, οι εξωτερικές διαταράξεις δεν εξηγούν γιατί η Ανατολική και η Νοτιοανατολική Ασία τα πήγαν πολύ καλύτερα από τη Λατινική Αμερική (βλέπε την παρακάτω συζήτηση). Και οι εμπορικές τράπεζες και τα κράτη χρεώστες προτιμούν συχνά την ερμηνεία των εξωτερικών διαταραχών για τις κρίσεις χρέους διότι αποδίδουν «την κύρια ευθύνη σε μεταστροφές της οικονομικής πολιτικής πέρα από τον έλεγχό τους».[14] Παρ' όλα αυτά, για να ερμηνευτούν οι κρίσεις πρέπει να μελετηθούν και οι πολιτικές των δανειστών και οι πολιτικές των δανειζομένων.

Η Ανεύθυνη Συμπεριφορά των Δανειστών

Οι ιστορικοί δομιστές και κάποιοι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι θεωρούν ως βασική αιτία των κρίσεων χρέους την ανεύθυνη συμπεριφορά των πιστωτριών τραπεζών. Οι εμπορικές τράπεζες, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, προχώρησαν σε υπερδανεισμό χωρίς να απασχοληθούν επαρκώς με την αξιοπιστία των δανειζομένων ή με τις δραστηριότητες που χρηματοδοτούσαν. Όταν τα κράτη του ΟΠΕΚ κατέθεσαν μεγάλα ποσά πετροδολαρίων σε ιδιωτικές εμπορικές τράπεζες (κυρίως στη Νέα Υόρκη και το Λονδίνο), οι

τράπεζες προσπάθησαν επιθετικά να αυξήσουν τη δανειοδοτική τους δραστηριότητα στο Νότο. Ο ανταγωνισμός για τα κεφάλαια που θα δίνονταν ως δάνεια σε συνδυασμό με τις πληθωριστικές συνθήκες σήμαινε πως οι μεγάλες εμπορικές τράπεζες χρέωναν ιδιαίτερα χαμηλά επιτόκια, έτσι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν λάμβαναν σωστά σήματα για το πότε να σταματήσουν τη δανειοληψία. Όταν έφτασε η στιγμή που τα επιτόκια αυξήθηκαν απότομα στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν καταστεί υπερβολικά εξαρτημένες από τα δάνεια των εμπορικών τραπεζών, και αυτό έκανε τη σφοδρότητα της κρίσης ακόμη πιο έντονη.[15] Έτσι, οι εμπορικές τράπεζες κατηγορήθηκαν πολλές φορές για «σπρώξιμο δανείων» που ενθάρρυνε «τις χρεώστριες χώρες να αυξήσουν τις υποχρεώσεις τους».[16]

Κάποιοι επικριτές υποστηρίζουν επίσης ότι οι κυβερνήσεις του Βορρά μοιράζονται την ευθύνη για τον υπερδανεισμό από τις τράπεζες. Μετά το πρώτο πετρελαϊκό σοκ το 1973, οι αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν πολιτικές που ενθάρρυναν τη ροή κεφαλαίων από ιδιωτικές τράπεζες προς το Νότο. Για παράδειγμα, το 1974 οι κεντρικές τράπεζες των χωρών της G-10 παρείχαν διαβεβαιώσεις ότι θα βοηθούσαν τις τράπεζες να ανακυκλώσουν πετροδολάρια αν συναντούσαν χρηματοπιστωτικές δυσκολίες. Και το ΔΝΤ εισήγαγε νέα δανειοδοτικά προγράμματα για πετρελαιο-εισαγωγικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως η «Πετρελαϊκή Διευκόλυνση» το 1974, που ενθάρρυναν τις ιδιωτικές τράπεζες να αναβαθμίσουν τις δανειοδοτικές τους δραστηριότητες. Επιπλέον, η σταδιακή κατάργηση των περιορισμών κίνησης κεφαλαίου στο Βορρά (όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 6) διευκόλυνε τη διαδικασία με την οποία οι τράπεζες των ΗΠΑ και της Δυτικής Ευρώπης μπορούσαν να ανακυκλώνουν πετροδολάρια στο Νότο. Από αυτή την άποψη, οι πιστώτριες τράπεζες και οι αναπτυγμένες χώρες στις οποίες δραστηριοποιούνταν μοιράζονται την ευθύνη για τον υπερδανεισμό, ο οποίος υπήρξε βασική αιτία των κρίσεων χρέους.[17]

Η Ανεύθυνη Συμπεριφορά των Δανειζομένων

Πολλοί φιλελεύθεροι θεωρητικοί, κυρίως οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι, αποδίδουν την κύρια ευθύνη για τις κρίσεις χρέους στην απερίσκεπτη συμπεριφορά των δανειζόμενων κρατών. Οι επικριτές αυτοί υποστηρίζουν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επέλεξαν τον εύκολο δρόμο του δανεισμού από ιδιωτικές τράπεζες στη δεκαετία του 1970 για να αποφύγουν τις απαιτήσεις των προϋποθέσεων που υπήρχαν στα δάνεια του ΔΝΤ. Αντίθετα με το ΔΝΤ, οι ιδιωτικές τράπεζες δεν είχαν την τάση (και δεν είχαν τη νομική εξουσιοδότηση) να επιβάλουν προϋποθέσεις στην πολιτική των δανείων τους προς κυρίαρχες κυβερνήσεις. Διακυβεύθηκαν οι βασικές αρχές του ΔΝΤ —ότι οι

χρεωμένες κυβερνήσεις δεν έπρεπε να έχουν απεριόριστη πρόσβαση στη χρηματοδότηση του ισοζυγίου πληρωμών και ότι έπρεπε να υποστούν μέτρα προσαρμογής— αφού ήταν τόσο προσβάσιμα τα ιδιωτικά κεφάλαια. Έτσι, το ΔΝΤ υποστήριζε ότι:

> Η πρόσβαση σε ιδιωτικές πηγές χρηματοδότησης του ισοζυγίου πληρωμών μπορεί... σε κάποιες περιπτώσεις να επιτρέπει στις χώρες να αναβάλλουν την υιοθέτηση κατάλληλων μέτρων εγχώριας σταθεροποίησης. Κάτι τέτοιο μπορεί να παροξύνει το πρόβλημα της διόρθωσης των ανοιγμάτων στις πληρωμές και να οδηγήσει σε προσαρμογές που θα προκαλέσουν πολιτική και κοινωνική αναστάτωση όταν η εισαγωγή μέτρων σταθεροποίησης θα γίνει αναπόφευκτη.[18]

Ορισμένοι φιλελεύθεροι επισημαίνουν ότι κυβερνήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών κάποιες φορές επιδιώκουν μυστικά να επιβληθούν προϋποθέσεις από το ΔΝΤ για να τις βοηθήσουν να υλοποιήσουν αντιδημοφιλείς οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Για παράδειγμα, ο Robert Putnam βλέπει τις διεθνείς διαπραγματεύσεις σαν ένα παίγνιο δύο επιπέδων που μπορεί να διευκολύνει «τους ηγέτες των κυβερνήσεων να κάνουν αυτό που σε ιδιωτικό επίπεδο θα εύχονταν να κάνουν, όμως είναι ανίσχυροι να το κάνουν σε εθνικό επίπεδο». Στις διαπραγματεύσεις της Ιταλίας με το ΔΝΤ, σημειώνει ο Putnam, «εγχώριες συντηρητικές δυνάμεις εκμεταλλεύτηκαν την πίεση του ΔΝΤ για να διευκολυνθούν σε πολιτικές κινήσεις που ειδάλλως θα ήταν μη πραγματοποιήσιμες εσωτερικά».[19] Παρομοίως, η Ουρουγουάη βρήκε χρήσιμη μια συμφωνία με το ΔΝΤ, στις προσπάθειές της να επιβάλει επίπονα, αντιδημοφιλή οικονομικά μέτρα λιτότητας. Οι προϋποθέσεις του ΔΝΤ ανέβαζαν το κόστος της αντίθεσης στην οικονομική μεταρρύθμιση για τα εγχώρια συμφέροντα «διότι μια απόρριψη δεν ήταν πλέον απλώς μια απόρριψη του... προέδρου [της Ουρουγουάης], αλλά και του ΔΝΤ».[20] Με την εύκολη πρόσβαση στα δάνεια των ιδιωτικών τραπεζών στη δεκαετία του 1970, οι κυβερνήσεις που προσπαθούσαν να επιβάλουν αντιδημοφιλείς μεταρρυθμίσεις δυσκολεύονταν περισσότερο να δικαιολογήσουν μια απόφαση να ζητήσουν δάνεια από το ΔΝΤ. Έτσι, οι κυβερνήσεις έτειναν να ακολουθούν το δρόμο της μικρότερης αντίστασης και να επιδιώκουν τραπεζικά δάνεια χωρίς να θεσπίζουν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις.

Εκτός από την απερίσκεπτη δανειοληπτική συμπεριφορά, οι φιλελεύθεροι αποδίδουν τις κρίσεις χρέους και στις εγχώριες πολιτικές των δανειζόμενων κρατών. Παρ' όλο που κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χρησιμοποίησαν με σύνεση τα δάνεια των εμπορικών τραπεζών για να χρηματοδοτήσουν παραγωγικές επενδύσεις και την οικονομική μεγέθυνση, ορισμένες χρησιμοποίησαν τα κεφάλαια για να κάνουν ανεπαρκείς επενδύσεις, να αυξήσουν τις

δημόσιες δαπάνες, να εισαγάγουν καταναλωτικά αγαθά πολυτελείας, και να εξαγοράσουν διεφθαρμένους αξιωματούχους. Κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιμετώπισαν την κρίση χρέους έγκαιρα με πολιτικές αναπροσαρμογής, αλλά πολλές άλλες επέδειξαν απροθυμία ή ανικανότητα για αλλαγή. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι αντιπαραθέτουν συχνά τις ισχυρές οικονομικές επιδόσεις χρεωστριών από την Ασία όπως η Νότια Κορέα και η Ινδονησία στη δεκαετία του 1980 με τις φτωχές επιδόσεις των χρεωστριών από την Λατινική Αμερική. (Η πιο αξιοσημείωτη εξαίρεση ήταν οι φτωχές επιδόσεις των Φιλιππίνων).

Οι διαφοροποιημένες οικονομικές επιδόσεις των Ασιατών και των Λατινομερικανών, από αυτή την άποψη, δεν μπορούν να ερμηνευθούν από διαφορές στις εξωτερικές διαταραχές ή από τον όγκο του εξωτερικού δανεισμού. Αντίθετα, οι πιο σημαντικές διαφορές σχετίζονται με τις οικονομικές πολιτικές των χωρών. Ενώ οι Λατινοαμερικανοί εφάρμοσαν προστατευτικές πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών, οι Ανατολικοασιάτες υιοθέτησαν πολιτικές ανάπτυξης βασισμένης στις εξαγωγές. Οι εξωστρεφείς πολιτικές των Ασιατών τούς τοποθέτησαν σε ισχυρότερη θέση διότι οι εξαγωγές παρέχουν ξένο συνάλλαγμα για την εξυπηρέτηση του χρέους μιας χώρας. Οι υπερτιμημένες συναλλαγματικές ισοτιμίες ώθησαν επίσης σε φυγή κεφαλαίου από τις λατινοαμερικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως το Μεξικό και η Αργεντινή, διότι οι κάτοικοι φοβήθηκαν πως θα υποχωρήσει η αξία του νομίσματός τους. Οι ασιατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντίθετα, είχαν ρεαλιστικές συναλλαγματικές ισοτιμίες και σε γενικές γραμμές απέφυγαν το λατινοαμερικανικό πρόβλημα της φυγής κεφαλαίου.[21]

Ο Πίνακας 7.1 κάνει φανερή την πιο ευνοϊκή θέση των Ασιατών έναντι των Λατινοαμερικανών το 1982. Οι μεγαλύτεροι χρεώστες στον Πίνακα 7.1 είναι από τη Λατινική Αμερική (τα χρέη της Βραζιλίας, του Μεξικού και της Αργεντινής ξεπερνούσαν τα 92 δισεκατομμύρια δολάρια, τα 86 δισεκατομμύρια δολάρια και τα 43 δισεκατομμύρια δολάρια, αντίστοιχα.) Ορισμένες ασιατικές χώρες όπως η Νότια Κορέα, η Ινδονησία και οι Φιλιππίνες είχαν επίσης σημαντικά επίπεδα χρέους (που ξεπερνούσαν τα 37 δισεκατομμύρια δολάρια, τα 24 δισεκατομμύρια δολάρια και τα 24 δισεκατομμύρια δολάρια, αντίστοιχα), όμως η ισχυρότερη εξαγωγική θέση των Ασιατών (με εξαίρεση τις Φιλιππίνες) τούς έδωσε τη δυνατότητα να εξυπηρετούν τα χρέη τους καλύτερα από τους Λατινοαμερικανούς.

Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν την αναλογία εξυπηρέτησης χρέους, η οποία μετράει την αναλογία των πληρωμών του χρέους μιας χώρας σε τόκους και κεφάλαιο προς το εισόδημά της από τις εξαγωγές, προκειμένου να αποτιμηθεί η ικανότητα της χώρας να εξυπηρετήσει το χρέος της.

Πίνακας 7.1

ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΧΡΕΟΣ ΚΑΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΧΡΕΟΥΣ, 1982 (ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΟΛΑΡΙΑ ΗΠΑ)

	Συνολικό Χρέος	Χρέος/ Εξαγωγές (%)	Αναλογία Εξυπηρέτησης Χρέους[α] (%)
Λατινική Αμερική			
Αργεντινή	43.634	447,3	50,0
Βενεζουέλα	32.153	159,8	29,5
Βραζιλία	92.990	396,1	81,3
Κολομβία	10.306	204,3	29,5
Μεξικό	86.019	311,5	56,8
Περού	10.712	255,9	48,7
Χιλή	17.315	335,9	71,3
Ανατολική και Νοτιοανατολική Ασία			
Ινδονησία	24.734	116,3	18,1
Δημοκρατία της Κορέας	37.330	131,6	22,4
Μαλαισία	13.354	93,4	10,7
Ταϊλάνδη	12.238	130,0	20,6
Φιλιππίνες	24.551	297,8	42,6

(α) Αναλογία Εξυπηρέτησης Χρέους: η αναλογία των πληρωμών μιας χώρας σε κεφάλαιο και τόκους προς το εισόδημα από εξαγωγές.

Πηγή: World Bank, *World Debt Tables 1992-93*, τόμος 2: Country Tables (Ουάσινγκτον, D.C., IBRD, 1992).

Όσο πιο χαμηλή είναι η αναλογία εξυπηρέτησης χρέους (και η αναλογία χρέους προς εξαγωγές), τόσο πιο ευνοϊκές είναι οι προοπτικές ότι η χώρα θα καλύψει τις υποχρεώσεις του χρέους της. Έτσι, ο Πίνακας 7.1 δείχνει ότι οι αναλογίες εξυπηρέτησης χρέους της Μαλαισίας και της Ινδονησίας ήταν στο 10,7% και στο 18,1% το 1982, ενώ οι αναλογίες εξυπηρέτησης χρέους της Βραζιλίας και της Χιλής είχαν φτάσει τα ιδιαίτερα δυσοίωνα επίπεδα του 81,3% και 71,3%.

Οι επικριτές αμφισβητούν την ορθόδοξη φιλελεύθερη άποψη ότι η ανεύθυνη συμπεριφορά των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υπήρξε ο βασικός παράγοντας που ερμηνεύει τις κρίσεις χρέους. Επισημαίνουν ότι κάποιες κυβερνήσεις λιγότερο αναπτυγμένων χωρών με καλές προθέσεις δεν είχαν την πολιτική ικανότητα και στήριξη για να θεσπίσουν τις αναγκαίες οικονομικές μεταρρυθμίσεις.[22] Επιμένουν επίσης ότι η απόδοση ευθύνης στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες παραβλέπει το γεγονός ότι η κρίση χρέους ήταν *συστημική* στη φύση της. Μάλιστα, «το ταυτόχρονο ξέσπασμα της κρίσης σε περισσότερες από σαράντα αναπτυσσόμενες χώρες» δείχνει πως κάποιοι από τους

βασικούς παράγοντες που συνετέλεσαν ήταν εξωτερικοί και σε μεγάλο βαθμό πέρα από τον έλεγχο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[23] Επιπλέον, λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Ασίας όπως η Ταϊλάνδη, η Μαλαισία, η Ινδονησία και η Νότια Κορέα, για τις οποίες οι φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν ότι ακολούθησαν υπεύθυνες πολιτικές στη διάρκεια της κρίσης χρεών της δεκαετίας του 1980, βίωσαν μια σφοδρή χρηματοπιστωτική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (βλέπε την πραγμάτευση παρακάτω).

Η Εξάρτηση του Νότου από το Βορρά

Ορισμένοι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι οι κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 προέκυψαν όχι μόνο από άμεσους παράγοντες, αλλά από τη μακροπρόθεσμη δομική φύση του καπιταλισμού. Έτσι, οι θεωρητικοί της εξάρτησης και των παγκοσμίων συστημάτων αντιμετωπίζουν τις κρίσεις χρέους ως ακραίες στιγμές μιας «παγίδας χρεών» που εκμεταλλεύεται τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της περιφέρειας και τις δεσμεύει από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του κέντρου.[24] Κάποιοι συγγραφείς συνδέουν τις κρίσεις εξωτερικού χρέους με την κληρονομιά της αποικιοκρατίας. Οι αποικιοκρατικές δυνάμεις εγκαθίδρυσαν έναν καταμερισμό εργασίας στον οποίο οι αποικίες παρείχαν γεωργικά προϊόντα και πρώτες ύλες στη μητρόπολη και έπαιζαν με τη σειρά τους το ρόλο της αγοράς για τους βιομήχανους της μητρόπολης. Αυτό το σχήμα χαρακτηρίζει ακόμη τις δομές εξαγωγών και εισαγωγών πολλών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, εμποδίζοντάς τες να αποκομίσουν το απαραίτητο συνάλλαγμα για ανάπτυξη. Παρ' όλο που ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εκβιομηχανίζονται, παραμένουν εξαρτημένες από τις πολυεθνικές εταιρείες και άλλους θεσμούς του κέντρου για τεχνολογία και χρηματοδότηση, ώστε να τους είναι αδύνατο να ξεφύγουν από την υποχρέωση.[25]

Άλλοι ιστορικοί δομιστές υποδεικνύουν την ξένη βοήθεια (foreing aid) ως πηγή των κρίσεων χρέους διότι περισσότερο από το μισό όλης της επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας καταβάλλεται με τη μορφή δανείων. Ένα σημαντικό τμήμα της χρηματοδότησης από την Παγκόσμια Τράπεζα επίσης καταβάλλεται στο Νότο με τη μορφή *σκληρών δανείων* με υψηλά επιτόκια και σχετικά σύντομες περιόδους αποπληρωμής (βλέπε Κεφάλαιο 11). Γι' αυτό και ένα μεγάλο ποσοστό της πολυμερούς και διμερούς ξένης βοήθειας απαιτείται σήμερα απλά για να καλυφθούν πληρωμές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών έναντι παλαιότερων καταβολών βοήθειας. Έτσι, η αναπτυξιακή βοήθεια είναι απλά ένας ακόμη μηχανισμός για τη μεταφορά πλεονασμάτων από την περιφέρεια στο κέντρο. Πολλοί ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν επίσης ότι οι απαιτήσεις των προϋποθέσεων του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας

Τράπεζας δεν μειώνουν τα προβλήματα χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και ότι (όπως και τα δάνεια που δίνουν οι εμπορικές τράπεζες) απλά διαιωνίζουν την εξάρτηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών:

> Αν αναζητήσουν επίσημη βοήθεια με όρους ευνοϊκότερους από τους εμπορικούς, πρέπει να αποδεχθούν έναν εξονυχιστικό εξωτερικό έλεγχο... και να αποδεχθούν συνθήκες που καταδικάζουν τις προσπάθειές τους για βιομηχανική, διαφοροποιημένη ανάπτυξη. Αν αποδεχθούν τις πιστώσεις από παρόχους σε εμπορικούς όρους με σκοπό να υλοποιήσουν τα προγράμματα που επιθυμούν, θα παγιδευτούν ούτως ή άλλως όταν λήξουν οι περίοδοι χάρητος των πληρωμών και δεν θα είναι έτοιμες να τις καλύψουν.[26]

Όπως και με άλλες ερμηνείες των κρίσεων χρέους, οι επικριτές αμφισβητούν τις απόψεις της θεωρίας της εξάρτησης. Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι οι θεωρητικοί της εξάρτησης αποδίδουν τα προβλήματα χρεών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών μόνο σε εξωτερικές αιτίες πέρα από τον έλεγχό τους και αποφεύγουν να κοιτάξουν στις *εγχώριες* πηγές των προβλημάτων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών – τις παραδοσιακές αντιλήψεις, τις εγχώριες ανεπάρκειες, τους διεφθαρμένους πολιτικούς ηγέτες, και τη διστακτικότητα στην εφαρμογή φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών.

Είναι ασφαλές να συμπεράνουμε ότι όλες οι προαναφερθείσες απόψεις όσον αφορά τις πηγές των κρίσεων χρέους έχουν κάποια ισχύ. Οι απροσδόκητες αυξήσεις των τιμών των τροφίμων και του πετρελαίου στη δεκαετία του 1970 ώθησαν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να αυξήσουν το δανεισμό τους, ενώ οι μεταβολές στη νομισματική πολιτική και η παγκόσμια ύφεση μετά τις αυξήσεις των τιμών του πετρελαίου το 1979 επιβάρυναν το ύψος του χρέους για πολλές δανειζόμενες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Παρ' όλο που αυτές οι απροσδόκητες παγκόσμιες μεταβολές έκαναν πιθανότερες τις κρίσεις χρέους, η ανεύθυνη συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών, των αναπτυγμένων χωρών και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών σίγουρα όξυνε την κατάσταση των χρεών. Επιπλέον, η μακροπρόθεσμη δομική εξάρτηση του Νότου από το Βορρά έκανε πιο ευάλωτες τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε προβλήματα παρατεταμένου χρέους. Ένας Υπουργός Οικονομικών και Δημόσιας Πίστης του Μεξικού είχε κατονομάσει ξεκάθαρα τις πολλαπλές αιτίες της κρίσης χρέους και την εκτεταμένη αποτυχία πρόβλεψής του, όταν δήλωσε:

> Η πηγή του ίδιου του χρέους είναι ξεκάθαρα ανιχνεύσιμη σε μια απόφαση και των αναπτυσσόμενων και των αναπτυγμένων χωρών που... οδήγησε στη διοχέτευση δεκάδων δισεκατομμυρίων δολαρίων στη σημερινή κοινότητα των χρεωστών.... Ολόκληρος ο πλανήτης επαινούσε τον εαυτό του για την επιτυχία, την ομαλότητα και την αποτελεσματικότητα με την οποία επιτεύχθηκε η διαδικασία της ανακύκλωσης. *Ημασταν όλοι μας υπεύθυνοι.*[27]

Το Κανονιστικο Πλαισιο του Εξωτερικου Χρεους

Πριν μελετήσουμε την παγκόσμια αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980, θα περιγράψουμε το κανονιστικό πλαίσιο του εξωτερικού χρέους που αναπτύχθηκε για την επίβλεψη και τη διαχείριση της κρίσης. Η ύπαρξη ενός κανονιστικού πλαισίου για το χρέος ήταν πιο εμφανής στη δεκαετία του 1980 παρά στη δεκαετία του 1930 διότι υπήρχε ένας παγκόσμιος ηγεμόνας (οι Ηνωμένες Πολιτείες) και ένα θεσμικό πλαίσιο (που περιελάμβανε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα) για να αντιμετωπίσουν την κρίση της δεκαετίας του 1980. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στους μηχανισμούς για την αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους ανήκαν οι μονομερείς δράσεις από τους πιστωτές ή τους χρεώστες και οι διμερείς λύσεις κατά τις οποίες οι χρεώστες και οι πιστωτές έφταναν σε κάποιο συμβιβασμό στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Οι διακανονισμοί χρεών στη μεταπολεμική περίοδο, αντίθετα, ήταν συχνά τριμερείς υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονταν διεθνείς οργανισμοί όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, αλλά και άτυπες ομάδες όπως οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου. Και οι Ηνωμένες Πολιτείες έδρασαν ως τρίτος συμβαλλόμενος στη μεταπολεμική περίοδο, χρησιμοποιώντας την ηγεμονική τους θέση για να πιέσουν προς διακανονισμούς χρεών και να συντονίσουν τις προσπάθειες διακανονισμού. Ξεκινώντας το 1988, η ελάφρυνση χρεών επανερχόταν διαρκώς ως θέμα στις συνόδους της Ομάδας των Επτά, και η G-7 σε κάποιο βαθμό συμπλήρωνε την ηγεμονία των ΗΠΑ με τη συλλογική ευθύνη των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων (είδαμε την G-7 στο Κεφάλαιο 2).[28]

Ορισμένα κανονιστικά πλαίσια καλύπτουν μόνο έναν τομέα ή ένα θέμα, ενώ άλλα έχουν ευρύτερο πεδίο, και κάποια συγκεκριμένα ρυθμιστικά πλαίσια μπορεί να φωλιάζουν μέσα σε ευρύτερα κανονιστικά πλαίσια. Για παράδειγμα, κάποιοι συγγραφείς περιγράφουν τα εμπορικά κανονιστικά πλαίσια στην υφαντουργία και τη γεωργία ως φωλιασμένα εντός του παγκόσμιου εμπορικού κανονιστικού πλαισίου.[29] Παρ' όλο που οι αρχές, τα πρότυπα και οι κανόνες του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος, παρέχουν ένα γενικό πλαίσιο, οι εμπορικές σχέσεις στην υφαντουργία και τη γεωργία έχουν δικά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και συχνά αντιμετωπίστηκαν ως εξαιρέσεις από την GATT/ΠΟΕ. Σε τούτο το Κεφάλαιο βλέπουμε το κανονιστικό πλαίσιο του εξωτερικού χρέους στη δεκαετία του 1980 ως ένα συγκεκριμένο πλαίσιο φωλιασμένο εντός ενός πιο διευρυμένου πλαισίου για τη χρηματοδότηση του ισοζυγίου πληρωμών διότι οι κρίσεις εξωτερικού χρέους είναι μια συγκεκριμένη, πιο ακραία μορφή προβλήματος στο ισοζύγιο πληρωμών.[30] Παρ' όλο που πιστωτές και χρεώστες διαπραγματεύονταν συμφωνίες σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο, οι πιέσεις που προκάλεσαν οι κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 παρήγαγαν πιο συντονισμένες, μακροπρόθεσμες προσπάθειες για τη θέσπιση κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων που φυσιολογικά συνδέουμε με ένα διεθνές καθεστώς.

Μια βασική αρχή του πλαισίου χρηματοδότησης του ισοζυγίου πληρωμών είναι ότι τα κράτη πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους ένα επαρκές αλλά όχι απεριόριστο ποσό συμπληρωματικής χρηματοδότησης για να αντιμετωπίσουν τα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Μια δεύτερη αρχή είναι ότι όσοι παρέχουν αυτή τη χρηματοδότηση μπορούν να επισυνάψουν όρους στα κεφάλαια που δίνουν για να διασφαλίσουν ότι τα κράτη αποδέκτες θα διορθώσουν τα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Οι κανόνες του πλαισίου χρηματοδότησης του ισοζυγίου πληρωμών περιλαμβάνουν τις σαφείς προϋποθέσεις που θέτει το ΔΝΤ στους δανειζόμενους.[31] Η αρχή του κανονιστικού πλαισίου του ισοζυγίου πληρωμών για δανειοδότηση υπό προϋποθέσεις απειλήθηκε στη δεκαετία του 1970 επειδή οι ιδιωτικές τράπεζες ανακύκλωναν πετροδολάρια ως δάνεια σε χρεώστριες χώρες με ελάχιστες προϋποθέσεις και ιδιαίτερα χαμηλά επιτόκια. Παρ' όλο που εκείνα τα τραπεζικά δάνεια ήταν αμέσως διαθέσιμα στις χώρες μεσαίου εισοδήματος (middle-income countries, MICs) και στις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs), στη δεκαετία του 1970, οι χώρες χαμηλού εισοδήματος (low-income countries, LICs) στερούνταν της αξιοπιστίας για να τα λάβουν και παρέμειναν εξαρτημένες από τα δάνεια του ΔΝΤ και των δωρητριών κυβερνήσεων. Έτσι, ο Πίνακας 7.2 δείχνει ότι το 1980, τα δάνεια από ιδιωτικές τράπεζες αντιστοιχούσαν μόνο στο 6% του χρέους των χωρών χαμηλού εισοδήματος, αλλά στο 38% του χρέους των χωρών μεσαίου εισοδήματος και στο 65% του χρέους των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών. Η επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια (official development assistance, ODA), αντίθετα, αντιστοιχούσε στο 67% του χρέους των χωρών χαμηλού εισοδήματος το 1980 αλλά μόλις στο 25% του χρέους των χωρών μεσαίου εισοδήματος και στο 4% του χρέους των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs). Η προθυμία των ιδιωτικών τραπεζών να παράσχουν χρηματοδότηση στις πιο αξιόπιστες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες περιόριζε τη δυνατότητα του ΔΝΤ να θέσει όρους σ' αυτούς τους δανειζόμενους.

Ωστόσο, οι ιδιωτικές τράπεζες κινήθηκαν γρήγορα, περιορίζοντας τη δανειακή τους έκθεση, ανταποκρινόμενες στις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980, και έτσι οι χώρες μεσαίου εισοδήματος και οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες έπρεπε να στραφούν στο ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και σε κρατικές υπηρεσίες βοήθειας για να τους εξυπηρετήσουν στα διευρυνόμενα προβλήματα χρεών. Αυτή η εξάρτηση από την επίσημη χρηματοδότηση

Πίνακας 7.2

ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΧΡΕΟΣ, ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΟ ΧΡΕΟΥΣ ΒΑΣΕΙ ΤΗΣ ΕΑΒ ΚΑΙ ΔΑΝΕΙΩΝ ΑΠΟ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΗ ΠΕΤΡΕΛΑΪΚΕΣ ΛΑΧ

	1971			1975			1980			1982		
Εισοδηματική Ομάδα	**Συνολικό Χρέος[α]**	**Ποσοστό ΕΑΒ**	**Ποσοστό Ιδιωτικών Τραπεζών**	**Συνολικό Χρέος**	**Ποσοστό ΕΑΒ**	**Ποσοστό Ιδιωτικών Τραπεζών**	**Συνολικό Χρέος**	**Ποσοστό ΕΑΒ**	**Ποσοστό Ιδιωτικών Τραπεζών**	**Συνολικό Χρέος**	**Ποσοστό ΕΑΒ**	**Ποσοστό Ιδιωτικών Τραπεζών**
ΧΧΕ	$18	74	2	$40	73	7	$86	67	6	$110	69	6
ΧΜΕ	$25	45	14	$40	33	29	$107	25	38	$144	24	39
ΠΕΧ	$32	16	38	$72	9	60	$192	4	65	$266	3	67

(α) Ποσό του συνολικού χρέους σε δισεκατομμύρια

Συντομογραφίες: ΕΑΒ = Επίσημη Αναπτυξιακή Βοήθεια
ΧΧΕ = Χώρες Χαμηλού Εισοδήματος
ΝΒΟ = Νεο-Βιομηχανοποιημένες Οικονομίες
ΛΑΧ = Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες

Πηγή: External Debt of Developing Countries – 1982 Survey, σ. 34. Copyright © ΟΟΣΑ, 1982. Με την άδεια του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη.

προσέδωσε στους διεθνείς οργανισμούς και την αμερικανική κυβέρνηση σημαντική επιρροή για τη διαμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου του εξωτερικού χρέους. Όπως και με το κανονιστικό πλαίσιο του ισοζυγίου πληρωμών πριν από τη δεκαετία του 1970, η βασική αρχή του πλαισίου για το χρέος περιστρεφόταν γύρω από τις προϋποθέσεις – η διάθεση νέων δανείων και η αναδιαπραγμάτευση του χρέους ήταν εξαρτημένα από το πόσο αποφασισμένες ήταν οι χρεώστριες χώρες να προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις με προσανατολισμό την αγορά. Ωστόσο, το κανονιστικό πλαίσιο του χρέους στη δεκαετία του 1980 ήταν και διαφορετικό σε σχέση με το πριν από το 1970 κανονιστικό πλαίσιο σε σημαντικές του όψεις. Πρώτον, το ΔΝΤ (με την υποστήριξη των ΗΠΑ) επέκτεινε ένα νέο ρόλο, αφού τώρα πίεσης σε ιδιωτικές εμπορικές τράπεζες στη δεκαετία του 1980 να συνεχίσουν να παρέχουν δάνεια σε χρεώστριες στο παρελθόν χώρες. Δεύτερον, οι σχέσεις μεταξύ των ίδιων των χρεωστών άλλαξαν πολύ πιο συχνές συναντήσεις του Παρισιού και του Λονδίνου έγιναν πολύ πιο συχνές. Τρίτον, και το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα παρείχαν δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής (structural adjustment loans, SALs) σε χρεωμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και με μεταβατικές οικονομίες. Αυτά τα δάνεια διευθετήσεις προσανατολισμένες στην αγορά σε όρους ακόμη πιο αυστηρούς θέσεις από παλαιότερα – όπου στο παρελθόν η αποδοχή μεταρρυθμίσεων ήταν ο μόνος όρος για την παροχή δανείων, η δημοσιονομική πολιτική και η εξάλειψη ελλειμμάτων στο εμπόριο ήταν επίσης απαραίτητες. Στις επόμενες παραγράφους θα αναφερθούμε σε αυτά τα τρία κανονιστικά πλαίσια του χρέους – τις μεταβαλλόμενες οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και τις Λάσας του Παρισιού και του Λονδίνου που συντόνιζαν τις δράσεις των πιστωτών. Εξετάζουμε τους μεταβαλλόμενους όρόλους του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας στο κανονιστικό πλαίσιο του εξωτερικού χρέους, σε επίπεδο μίας και του Κεφαλαίου.

Το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και οι Μεταβατικές Οικονομίες

Στο Κεφάλαιο 2 σημειώσαμε ότι οι χώρες του σοβιετικού συναστισμού δεν ήταν μέλη του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας τους μεταπολεμικής περιόδου. Πριν εξετάσουμε το ρόλο αυτών των χωρών στο κανονιστικό πλαίσιο του εξωτερικού χρέους, σε τούτο το Κεφάλαιο θα προχωρήσουμε το πώς εντάχθηκαν σε αυτούς τους στενά συνδεδεμένους θεσμούς; Μια χώρα δεν μπορεί να ενταχθεί στην Παγκόσμια Τράπεζα» (που αποκαλείται και «η Τράπεζα») χωρίς να γίνει πρώτα μέλος του ΔΝΤ.

Πίνακας 7.3

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΣΤΟ ΔΝΤ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ

	ΔΝΤ	Παγκόσμια Τράπεζα
1946	Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία και Κίνα (ιδρυτικά μέλη του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας)	
1950	Η Πολωνία αποχωρεί από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα	
1954	Η Τσεχοσλοβακία αποβάλλεται από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα	
1972	Ρουμανία	Ρουμανία
1980	Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας (ΛΔΚ) αντικαθιστά την Ταϊβάν στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα	
1982	Ουγγαρία	Ουγγαρία
1986	Πολωνία	Πολωνία
1990	Τσεχική και Σλοβακική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, Βουλγαρία	Βουλγαρία
1991	Αλβανία, Λιθουανία	Αλβανία, Τσεχική και Σλοβακική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία
1992 έως 1997	Ρωσική Ομοσπονδία, άλλες δημοκρατίες της ΠΣΕ(α), Κροατία, Σλοβενία, ΠΓΔΜ (FYROM), Τσεχία, Σλοβακία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη (ΔΝΤ και Παγκόσμια Τράπεζα)	
2000	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΔΝΤ και Παγκόσμια Τράπεζα)	

(α) ΠΣΕ = Πρώην Σοβιετική Ένωση

Πηγές: International Monetary Fund, Annual Report of the Executive Board (Ουάσινγκτον, D.C., IMF, διάφορα έτη)· World Bank, Annual Report (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, διάφορα έτη).

Όπως δείχνει ο Πίνακας 7.3, η Γιουγκοσλαβία ήταν μέλος του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας από τη στιγμή που δημιουργήθηκαν. Αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, γνωρίζοντας την αποσκίρτηση της Γιουγκοσλαβίας από τη σοβιετική επιρροή το 1948 και τις κινήσεις της για την ανάπτυξη μιας ανεξάρτητης, αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής. Η Γιουγκοσλαβία υιοθετούσε επίσης πολιτικές εργατικής αυτο-οργάνωσης και σοσιαλισμού της αγοράς που ήταν πιο συμβατές με τον φιλελεύθερο οικονομικό προσανατολισμό των θεσμών του Μπρέτον Γουντς. Αντίθετα με τη Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία και η Τσεχοσλοβακία έφυγαν από το ΔΝΤ και την Τράπεζα το 1950 και το 1954

(Η Τσεχοσλοβακία αποβλήθηκε γιατί δεν πλήρωνε τις συνδρομές της), διότι η συμμετοχή σε αυτούς τους θεσμούς βρισκόταν σε σύγκρουση με τη θέση τους ως χωρών-δορυφόρων του σοβιετικού στρατοπέδου.

Ο Πίνακας 7.3 δείχνει ότι η Ρουμανία ήταν η πρώτη χώρα με κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία που εντάχθηκε σε αυτούς τους θεσμούς μετά τις αποχωρήσεις ή αποβολές της δεκαετίας του 1950. Η Ρουμανία ήταν ιδιαίτερη περίπτωση, όπως και η Γιουγκοσλαβία. Η Ρουμανία παρέμενε μέλος του σοβιετικού συνασπισμού, όμως είχε απομακρυνθεί πολιτικά από τη Σοβιετική Ένωση και πίστευε ότι η ΚΟΜΕΚΟΝ, το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας, στο οποίο ηγείτο η Σοβιετική Ένωση παρεμπόδιζε την εκβιομηχάνισή της. Η συμμετοχή στο ΔΝΤ και την Τράπεζα θα έδινε τη δυνατότητα στη Ρουμανία να λάβει δάνεια από αυτούς τους θεσμούς, να αναβαθμίσει τις οικονομικές της σχέσεις με τη Δύση, και να προωθήσει τους πολιτικούς της στόχους. Με αξιοπρόσεκτο τρόπο, η Ρουμανία έγινε μέλος αυτών των διεθνών οργανισμών το 1972 χωρίς να χρειαστεί να περάσει από μεταβατική φάση, παρά τις αργές της κινήσεις προς την οικονομική μεταρρύθμιση και το ευμεγέθες εξωτερικό της χρέος. Τα δυτικά κράτη σε μεγάλο βαθμό παρέβλεψαν αυτά τα οικονομικά ζητήματα διότι η συμμετοχή της Ρουμανίας συντελούσε σε σημαντικές διαιρέσεις στο εσωτερικό του σοβιετικού συνασπισμού. Παρ' όλο που η συμμετοχή της Ρουμανίας παρείχε ευαίσθητες οικονομικές πληροφορίες στο ΔΝΤ και την Τράπεζα, συμφώνησαν να μη συμπεριλαμβάνουν αυτές τις πληροφορίες στις στατιστικές τους εκθέσεις.[32]

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ήταν η επόμενη κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία που συμμετείχε στις συνόδους του ΔΝΤ και της Τράπεζας, και η περίπτωσή της ήταν επίσης ιδιαίτερη. Το ΔΝΤ και η Τράπεζα επέτρεψαν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας να πάρει τη θέση της Ταϊβάν, και έτσι αντιμετώπισαν το θέμα ως υπόθεση εκπροσώπησης και όχι ως υπόθεση νέου μέλους. Η απόφαση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας να «επιστρέψει» στους θεσμούς του Μπρέτον Γουντς το 1980 ακολουθούσε μια ριζική αλλαγή στις πολιτικές της. Η σινο-σοβιετική διαμάχη στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 οδήγησαν τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας του Μάο Τσε Τουνγκ να υιοθετήσει μια εσωστρεφή πολιτική αυτοσυντήρησης, και οι πολιτικές της Κίνας στράφηκαν ακόμη περισσότερο προς την αυτάρκεια από το 1966 έως το 1969, στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης. Ωστόσο, η Πολιτιστική Επανάσταση προκάλεσε τόσα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα που η Κίνα έγινε κατά κάποιο τρόπο πιο ανοιχτή στον έξω κόσμο. Ανταποκρινόμενη, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ ψήφισε να δοθεί έδρα στην αντιπροσωπεία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας τον Οκτώβριο του 1971, και οι εμπορικές επαφές της Κίνας με το Βορρά αυξήθηκαν. Παρά

την κάποια αλλαγή στην εξωτερική της πολιτική, δεν ήταν παρά μετά το θάνατο του Μάο, το 1976, και τη σύλληψη των στελεχών της Πολιτιστικής Επανάστασης που η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας έθεσε σε εφαρμογή το πρόγραμμα των Τεσσάρων Εκσυγχρονισμών για να αυξήσει την οικονομική παραγωγικότητα και να αναπτύξει έναν πιο ενεργό ρόλο στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι η Κίνα έβλεπε τη συμμετοχή στο ΔΝΤ και την Τράπεζα ως μέσο για να κερδίσει πρόσβαση σε κεφάλαια για προγράμματα υποδομών που είχαν ζωτική σημασία για την ανάπτυξή της. Διάφοροι παράγοντες διευκόλυναν στις διαπραγματεύσεις την αίτηση επανένταξης της Κίνας, μεταξύ των οποίων η ενεργός υποστήριξη των ΗΠΑ και μια συμβιβαστική συμφωνία για το ζήτημα της Ταϊβάν.[33]

Αφού η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας κατέλαβε, το 1980, την έδρα της Κίνας, η Ουγγαρία και η Πολωνία ζήτησαν να γίνουν μέλη στα τέλη του 1981. Αντίθετα με τη Ρουμανία, η Ουγγαρία βρισκόταν εγγύτερα στην εκπλήρωση των κανονικών οικονομικών προδιαγραφών του ΔΝΤ. Το 1968, η Ουγγαρία είχε θέσει σε λειτουργία το Νέο Οικονομικό Μηχανισμό της, ο οποίος αύξησε την οικονομική της αποκέντρωση, τον εξωστρεφή οικονομικό προσανατολισμό της, και την ανταγωνιστικότητά της στις διεθνείς αγορές· ενώ στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, η Ουγγαρία εισήγαγε άλλες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η Ουγγαρία επιδίωξε τη συμμετοχή στο ΔΝΤ για να διασφαλίσει αυτές τις μεταρρυθμίσεις και να αποκτήσει βοήθεια για το εξωτερικό της χρέος, το οποίο είχε προκύψει εν μέρει από τους αναπτυξιακούς της σχεδιασμούς. Τα προβλήματα χρέους ήταν ακόμη πιο σοβαρά για την Πολωνία, η οποία είχε δανειστεί από τις διεθνείς χρηματαγορές στις αρχές της δεκαετίας του 1970, αντί να ξεκινήσει κάποια ουσιαστική οικονομική μεταρρύθμιση. Η Πολωνία χρειαζόταν να διαβεβαιώσει την χρηματοπιστωτική κοινότητα ότι ήταν αποφασισμένη να εξυπηρετήσει το χρέος της στις αρχές της δεκαετίας του 1980, και από αυτήν την άποψη η συμμετοχή το ΔΝΤ θα βοηθούσε. Παρ' όλο που η Ουγγαρία έγινε δεκτή στο ΔΝΤ και την Τράπεζα το 1982, η αίτηση της Πολωνίας πάγωσε λόγω της επιβολής στρατιωτικού νόμου το Δεκέμβριο του 1981· δεν ήταν παρά το 1986 όταν η Πολωνία έγινε δεκτή στους θεσμούς του Μπρέτον Γουντς (βλέπε Πίνακα 7.3).[34]

Η Πολωνία ήταν η τελευταία χώρα της Ανατολικής Ευρώπης που έγινε μέλος του ΔΝΤ και της Τράπεζας πριν η έκρηξη στο σοβιετικό συνασπισμό μετασχηματίσει τις σχέσεις Ανατολής-Δύσης. Όταν πήρε την εξουσία ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, προσπάθησε να ξαναδώσει ζωή στη σοβιετική οικονομία μέσω ενός συνδυασμού οικονομικής αναδιάρθρωσης (*περεστρόικα*) και πολιτικής διαφάνειας (*γκλάσνοστ*). Παρ' όλο που οι οικονομικές προσπάθειες του Γκορμπατσόφ απέτυχαν, οι πολιτικές του συντέλεσαν σε μια σειρά από

επαναστατικές αλλαγές. Έτσι, η κατάρρευση του ενός κομουνιστικού καθεστώτος μετά το άλλο στην Ανατολική Ευρώπη το 1989 και η ενοποίηση της Γερμανίας τον Ιούνιο του 1990 οδήγησαν στην απόφαση να διαλυθεί το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας τον Ιούνιο του 1991. Ακολούθησε το πραξικόπημα της Μόσχας τον Αύγουστο του 1991, το οποίο προκάλεσε την ανεξαρτησία των κρατών της Βαλτικής και την επίσημη διάσπαση της Σοβιετικής Ένωσης το Δεκέμβριο του 1991. Η Τσεχοσλοβακία και η Βουλγαρία εντάχθηκαν στο ΔΝΤ και την Τράπεζα το 1990 και το 1991, όμως η πιο σημαντική αλλαγή ήταν η ένταξη της Ρωσίας και άλλων δημοκρατιών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης το 1992 και το 1993. Η Ρωσία αντιμετώπιζε οικονομική κρίση, και το ΔΝΤ και Δυτικοί δωρητές τής προσέφεραν ένα πακέτο βοήθειας 24 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε αντάλλαγμα για την αποφασιστικότητά της να μειώσει το έλλειμμα στον προϋπολογισμό της και το ρυθμό του πληθωρισμού.[35]

Οι θεσμοί του Μπρέτον Γουντς συνεργάστηκαν για να βοηθήσουν τις μεταβατικές οικονομίες να κινηθούν προς τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς. Το ΔΝΤ είχε τον ηγετικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, εκτιμώντας τις ανάγκες χρηματοδότησης, παρέχοντας συμβουλές πολιτικής, και θέτοντας τους όρους για την οικονομική μεταρρύθμιση. Η Τράπεζα παρείχε χρηματοδότηση για υποδομές και προσέφερε τεχνική βοήθεια και χρηματοδότηση για την προώθηση της ανάπτυξης κινήτρων στην αγορά, την ιδιωτικοποίηση των κρατικών μονοπωλίων και ένα νομικό πλαίσιο για τον ανερχόμενο ιδιωτικό τομέα.[36] Ωστόσο, υπήρξαν εντάσεις μεταξύ των μεταβατικών οικονομιών και των θεσμών του Μπρέτον Γουντς λόγω των διαφορετικών οικονομικών θεωρήσεων. Η είσοδος τόσο πολλών νέων μελών άσκησε πίεση και στους πόρους του ΔΝΤ και της Τράπεζας, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες κάποιες φορές ισχυρίζονται ότι οι μεταβατικές οικονομίες απολαύουν ευμενούς αντιμετώπισης. Αυτές οι κατηγορίες φαίνεται ότι έχουν κάποια βάση. Για παράδειγμα, μία μελέτη αποκάλυψε ότι η Ρουμανία, η Πολωνία και η Ουγγαρία είχαν λάβει περισσότερα δάνεια του ΔΝΤ από ό,τι θα αναμενόταν στη βάση οικονομικών κριτηρίων· υπάρχουν ενδείξεις επίσης ότι η Ρωσία μπορούσε να δανειστεί μεγαλύτερα ποσά σε σχέση με την ποσόστωσή της στο ΔΝΤ από ό,τι άλλες χώρες, όταν εντάχθηκε στο Ταμείο, το 1992.[37] Η ευμενής αντιμετώπιση που δίνουν κάποιες φορές το ΔΝΤ και οι αναπτυγμένες χώρες-μέλη του σε μεταβατικές οικονομίες δείχνει ότι εκτός από τους οικονομικούς, και οι παράγοντες ασφαλείας έχουν ρόλο στις αποφάσεις δανειοδότησης. Ωστόσο, οι κατηγορίες για ευμενή αντιμετώπιση δεν φαίνεται να ισχύουν για όλες τις μεταβατικές οικονομίες. Μια μελέτη του 1990, για παράδειγμα, συμπέραινε ότι το ΔΝΤ και η Τράπεζα δεν αντιμετώπισαν την Κίνα με ιδιαίτερες χρηματοδοτήσεις.[38] Όπως σημειώσαμε σε τούτο το Κεφάλαιο, η κρίση εξωτερικού χρέους

της δεκαετίας του 1980 επηρέασε τις μεταβατικές οικονομίες όπως και τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Η διευρυνόμενη συμμετοχή στο ΔΝΤ και την Τράπεζα σήμανε πως περισσότεροι χρεώστες ανταγωνίζονται για τα κεφάλαιά τους. Παρά τις κατηγορίες για ευμενή αντιμετώπιση, η συμμετοχή των μεταβατικών οικονομιών έχει αναβαθμίσει την οικουμενικότητα των θεσμών του Μπρέτον Γουντς.

Οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου

Τρεις βασικοί τύποι διαπραγματεύσεων εμφανίστηκαν μεταξύ πιστωτών και χρεωστών για την αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980. Στον πρώτο τύπο, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα συμφωνούσαν να παρέχουν δάνεια διαθρωτικής προσαρμογής σε κυβερνήσεις χρεωστριών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών σε αντάλλαγμα για την αφοσίωση των χρεωστών να ακολουθήσουν προκαθορισμένες οικονομικές πολιτικές για την αντιμετώπιση των προβλημάτων στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Στους άλλους δύο τύπους διαπραγματεύσεων έπαιζαν ρόλο συναντήσεις μεταξύ των χρεωστών και λιγότερο επίσημων ομάδων πιστωτών: των Λεσχών του Παρισιού και του Λονδίνου. Η Λέσχη του Παρισιού (Paris Club) είναι μία ημι-θεσμοθετημένη ομάδα πιστωτριών κυβερνήσεων, οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις είναι μέλη του ΟΟΣΑ. Η Λέσχη του Λονδίνου (London Club) προκύπτει από τον όρο που χρησιμοποιείται άτυπα για επιτροπές ιδιωτών πιστωτών, που αποτελούνται από τις μεγαλύτερες εμπορικές τράπεζες. Οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου δεν έχουν ούτε καταστατικά ούτε επίσημες θεσμικές δομές, και το ποιος συμμετέχει σε αυτές μεταβάλλεται σε κάθε συνάντηση αναδιαπραγμάτευσης του χρέους. Η ad hoc φύση αυτών των Λεσχών προκύπτει από την άποψη των πιστωτών ότι οι διαπραγματεύσεις πρέπει να έχουν χαμηλό προφίλ και ότι οι αναδιαπραγματεύσεις των χρεών πρέπει να είναι ασυνήθιστα περιστατικά. Έτσι, η Λέσχη του Παρισιού δεν έχει νομικό κύρος και γραπτούς κανόνες, ούτε διαδικασία ψηφοφοριών (η λήψη αποφάσεων γίνεται με συναίνεση), ούτε επίσημα γραφεία (οι συναντήσεις γίνονται συνήθως στο Υπουργείο Οικονομικών της Γαλλίας.)[39]

Οι ρίζες της Λέσχης του Παρισιού ανιχνεύονται συνήθως σε μια συνάντηση που έγινε το 1956 μεταξύ 12 πιστωτριών χωρών της Ευρώπης για να συζητήσουν μια αναδιαπραγμάτευση του εξωτερικού χρέους της Αργεντινής. (Ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η Λέσχη του Παρισιού ξεκίνησε το 1955 όταν έξι ευρωπαϊκά κράτη συναντήθηκαν για να αντιμετωπίσουν τα ανοίγματα των διμερών πληρωμών με τη Βραζιλία.[40]) Στην περίπτωση του 1956, η Αργεντινή είχε οφειλές προς τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, και η συνάντηση προσέφερε ένα πολυμερές φόρουμ αναδιαπραγμάτευσης ως εναλλακτικής λύσης απέναντι σε μια σειρά ασυντόνιστων διμερών αναδιαπραγματεύσεων. Το πλήθος των συναντήσεων της Λέσχης του Παρισιού αρχικά ήταν περιορισμένο, όμως έγιναν συχνότερες καθώς αυξάνονταν τα προβλήματα χρεών. Έτσι, η Λέσχη του Παρισιού διεκπεραίωσε στην επταετία 1978-1984 περισσότερες από διπλάσιες συμφωνίες από όσες είχε κάνει τα προηγούμενα 22 χρόνια, και οι συμφωνίες της περιόδου 1978-1984 οδήγησαν σε αναστολή 27 δισεκατομμυρίων δολαρίων από υποχρεώσεις εξυπηρέτησης χρέους. Οι συμμετέχοντες στις αναδιαπραγμετεύσεις χρεών της Λέσχης του Παρισιού είναι η χρεώστρια κυβέρνηση· οι κυβερνήσεις των βασικών επίσημων πιστωτών· και αντιπρόσωποι του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας, της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD), και κάποιες φορές των περιφερειακών αναπτυξιακών τραπεζών. Στις διαβουλεύσεις της, η Λέσχη του Παρισιού δίνει έμφαση σε τρεις βασικές αρχές – την επαπειλούμενη αθέτηση του χρέους, τις προϋποθέσεις, και το διαμοιρασμό του βάρους[41]:

1. Η αρχή της επαπειλούμενης αθέτησης του χρέους έχει ως σκοπό της τον περιορισμό των αιτήσεων για αναδιαπραγμάτευση μόνο στα κράτη με σοβαρή, αιτιολογημένη ανάγκη. Για να αποφύγει τις περιττές διαπραγματεύσεις, η Λέσχη του Παρισιού ούτε καν εξετάζει μια αίτηση όταν ο χρεώστης δεν έχει σημαντικές οφειλές στις εξωτερικές πληρωμές και αν δεν προσδοκάται να δηλώσει αδυναμία αποπληρωμής του χρέους.
2. Η αρχή των προϋποθέσεων προκύπτει από την ανησυχία των πιστωτριών κυβερνήσεων για το αν ο χρεώστης θα εξυπηρετήσει τα δάνειά του σύμφωνα με το πρόγραμμα. Έτσι, η χρεώστρια χώρα πρέπει πρώτα να συνάψει μια προστατευτική συμφωνία με το ΔΝΤ, βάσει των απαιτήσεων που θέτουν οι προϋποθέσεις του ΔΝΤ, πριν η Λέσχη του Παρισιού συμφωνήσει να διαπραγματευτεί.[42] Στις ελάχιστες περιπτώσεις όπου ο χρεώστης δεν ήταν μέλος του ΔΝΤ τη στιγμή της αναδιαπραγμέτευσης (π.χ. η Πολωνία, η Κούβα και η Μοζαμβίκη), η Λέσχη του Παρισιού όρισε το δικό της πρόγραμμα προϋποθέσεων.
3. Η αρχή του διαμοιρασμού του βάρους απαιτεί από όλες τις πιστώτριες κυβερνήσεις να παρέχουν ελάφρυνση ανάλογα με την δανειοδοτική τους έκθεση απέναντι στη χρεώστρια χώρα. Αυτή η αρχή εξυπηρετεί στο να αποφεύγεται το πρόβλημα των τζαμπατζήδων πιστωτών, ενώ εφαρμόζεται και στις ιδιωτικές πιστώτριες τράπεζες. Έτσι, οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου συνεργάζονται και επικοινωνούν μεταξύ τους, σε τακτά διαστήματα.

Οι ιδιωτικές αναδιαπραγματεύσεις χρεών έχουν μια σειρά ομοιότητες με τις συμφωνίες της Λέσχης του Παρισιού. Και στις δύο διαδικασίες, η αναδιαπραγμάτευση γίνεται στη βάση των ξεχωριστών περιπτώσεων με αμοιβαίες συμφωνίες μεταξύ ενός χρεώστη και των πιστωτών του, ενώ ο χρεώστης πρέπει κανονικά να δεσμευθεί στις πολιτικές προσαρμογής που καθορίζει το ΔΝΤ. Μια θεμελιώδης διαφορά, όμως, είναι ότι οι ιδιωτικές τράπεζες είναι αρκετά πιο πολυάριθμες από τα κράτη. Ενώ στις συναντήσεις της Λέσχης του Παρισιού, ένας σχετικά μικρός αριθμός κρατών μπορούν να συμφωνήσουν στην αναδιαπραγμάτευση δανείων, τα προβλήματα για τους ιδιώτες πιστωτές είναι πιο περίπλοκα. Οι ιδιώτες πιστωτές συντονίζουν τις δραστηριότητές τους, θεσπίζοντας επιτροπές πιστωτών για τις διάφορες χρεώστριες χώρες, με τις μεγαλύτερες διεθνείς τράπεζες (αυτές που έχουν τα περισσότερα εκκρεμή δάνεια) να αντιπροσωπεύουν τις μικρότερες πιστώτριες τράπεζες. Οι διεθνείς τράπεζες σε μια επιτροπή πιστωτών διαπραγματεύονται μεταξύ τους και με τη χρεώστρια χώρα για να διαμορφώσουν τους όρους της αναδιαπραγμάτευσης του δανείου και μετά παρουσιάζουν τη συμφωνία στις μικρότερες πιστώτριες τράπεζες για επικύρωση. Παρ' όλο που οι μεγαλύτεροι πιστωτές θα ήθελαν να περιορίσουν την δανειακή τους έκθεση απέναντι σε έναν προβληματικό χρεώστη, συνειδητοποιούν ότι η χρεώστρια χώρα μπορεί να αθετήσει το χρέος της αν όλοι οι πιστωτές συγκρατήσουν τα δάνειά τους. Οι μεγάλες διεθνείς τράπεζες έχουν κοινό συμφέρον για επιτυχημένες αναδιαπραγματεύσεις δανείων, λόγω της μεγάλης δανειακής τους έκθεσης και του μακροπρόθεσμου συμφέροντός τους για σταθερότητα στις διεθνείς κεφαλαιακές αγορές.

Οι μικρότερες πιστώτριες τράπεζες, αντίθετα, έχουν λιγότερα δάνεια να ρισκάρουν και μικρότερο συμφέρον να διατηρηθεί το διεθνές πιστωτικό σύστημα. Έτσι, διστάζουν να επικυρώσουν συμφωνίες αναδιαπραγμάτευσης που απαιτούν από αυτές να παράσχουν συμπληρωματικά δάνεια. Επειδή οι μικρότερες πιστώτριες τράπεζες τείνουν να σκέφτονται στη βάση της ατομικής λογικής, σύμφωνα με το δίλημμα του φυλακισμένου (βλέπε Κεφάλαιο 4), υπάρχει ο κίνδυνος όλες οι τράπεζες να αποστατήσουν και μια μαζική αθέτηση χρεών να διαταράξει το διεθνές τραπεζικό σύστημα. Για να αποφευχθεί ένα υπο-βέλτιστο κατά Pareto αποτέλεσμα τέτοιου τύπου, οι μεγάλες διεθνείς τράπεζες πιέζουν τις μικρότερες τράπεζες να μη γίνονται τζαμπατζήδες και να συμμετέχουν στις συμφωνίες αναδιαπραγμάτευσης χρεών.[43] Όπως θα πραγματευτούμε στην επόμενη παράγραφο, αυτό το σύστημα των επιτροπών πιστωτών λειτούργησε αρκετά αποτελεσματικά τα πρώτα χρόνια αλλά ήταν ανεπαρκές για την αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980.

Οι ιστορικοί δομιστές και πολλές χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ασκούν έντονες επικρίσεις για το ρόλο των Λεσχών του Παρισιού και του Λονδίνου. Όταν ένας χρεώστης μόνος του συναντιέται με όλους τους μεγάλους πιστωτές του στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, οι πιστωτές μπορούν να ασκήσουν ασυνήθιστα ισχυρές πιέσεις στη χρεώστρια κυβέρνηση. Επίσης, η προσέγγιση ανά περίπτωση που εφαρμόζουν οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου εμποδίζει τους χρεώστες να αναπτύξουν ένα ενιαίο μέτωπο, και παραβλέπει τη συστημική φύση των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980, λειτουργώντας με βάση την υπόθεση ότι η περίπτωση κάθε χρεώστη μπορεί να αντιμετωπιστεί ξεχωριστά. Επιπλέον, οι ιστορικοί δομιστές επικρίνουν τις δύο Λέσχες για την έντονη έμφαση που δίνουν στις προϋποθέσεις του ΔΝΤ ως προαπαιτούμενο για τις διαπραγματεύσεις τους.[44] Στο Ε' Συνέδριο της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) το 1979, η G-77 προσπάθησε να αντικαταστήσει τις Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου με μια διεθνή επιτροπή χρεών περισσότερο συντονισμένη με τα συμφέροντα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Παρ' όλο που οι πιστώτριες κυβερνήσεις συμφώνησαν να προσκαλούν έναν παρατηρητή από τη γραμματεία της UNCTAD στις μελλοντικές διαπραγματεύσεις της Λέσχης του Παρισιού, δεν ενέδωσαν στις απαιτήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για μια διεθνή επιτροπή χρεών. Έτσι, οι πιστωτές συνεχίζουν να ορίζουν τους κανόνες και τις διαδικασίες για τις διαπραγματεύσεις των Λεσχών του Παρισιού και του Λονδίνου.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΧΡΕΟΥΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1980

Οι κρίσεις χρέους υπήρξαν πιο παρατεταμένες από ό,τι ανέμεναν πολλοί παρατηρητές· έτσι τα κράτη πιστωτές και οι διεθνείς θεσμοί σταδιακά υιοθέτησαν πολιτικές πιο ενεργητικής παρέμβασης καθώς αποδεικνύονταν ανεπαρκή τα ηπιότερα μέτρα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και το ΔΝΤ ήταν οι δύο κύριοι δρώντες που συμμετείχαν στην παραγωγή και την εφαρμογή στρατηγικών. Παρ' όλο που το ΔΝΤ είχε χάσει κάποια επιρροή με την κατάρρευση του συστήματος των εξαρτημένων συναλλαγματικών ισοτιμιών και την αύξηση της δανειοδότησης από ιδιωτικές τράπεζες στη δεκαετία του 1970, οι κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 το «επανέφεραν στο κέντρο του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος, ως συντονιστή αρχικά μιας κρίσης, και έπειτα... ως δεξαμενή πληροφοριών, συμβουλών και προειδοποιήσεων για την αμοιβαία συνεκτικότητα των εθνικών πολιτικών».[45] Το ΔΝΤ όφειλε τον κεντρικό του ρόλο κατά κύριο λόγο στη στήριξη των αξιωματούχων της αμερικανικής

κυβέρνησης, οι οποίοι πίστευαν ότι οι πολυμερείς θεσμοί μπορούσαν να εφαρμόσουν με τον καλύτερο τρόπο τις αμερικανικές (και δυτικές) πολιτικές σε ζητήματα χρεών. Αντίθετα με τις Ηνωμένες Πολιτείες, το ΔΝΤ μπορούσε να ασκήσει πίεση και στις ιδιωτικές τράπεζες και στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χωρίς να προκαλούνται σημαντικές διαμαρτυρίες για την ανάμειξη της αμερικανικής κυβέρνησης. Όταν τα ζητήματα του διεθνούς χρέους μπήκαν στην ατζέντα των συνόδων της G-7 στα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις αντικατέστησαν σε κάποιο βαθμό την αμερικανική ηγεμονία με τη συλλογική ευθύνη για τα προβλήματα χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[46]

Οι διεθνείς στρατηγικές για το χρέος είχαν τρεις κυρίως στόχους: (1) να αποτρέψουν την κατάρρευση του διεθνούς τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος, (2) να αποκαταστήσουν την πρόσβαση των χρεωστριών χωρών στις αγορές κεφαλαίου, και (3) να ελαχιστοποιήσουν την οικονομική αποδιοργάνωση και να αποκαταστήσουν την οικονομική μεγέθυνση στις χρεώστριες χώρες. Οι στρατηγικές που εφαρμόστηκαν για την επίτευξη αυτών των στόχων μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις φάσεις:

1. Δανειοδότηση έκτακτης ανάγκης και ιδιωτικά «ακούσια» δάνεια προς χρεώστριες χώρες (1982-1985).
2. Σχέδιο Baker, το οποίο συνέχισε την ιδιωτική ακούσια δανειοδότηση και έδωσε νέα έμφαση στην επίσημη δανειοδότηση (1986-1988).
3. Σχέδιο Brady, το οποίο έδωσε έμφαση σε συμφωνίες ελάττωσης χρεών (1989-1994).
4. Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες (1996 μέχρι σήμερα).

Μέτρα Έκτακτης Ανάγκης και Ακούσια Δανειοδότηση: 1982 έως 1985

Η πρώτη φάση της αντιμετώπισης των κρίσεων χρέους ήταν μια «πυροσβεστική» στρατηγική, κατά την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες, το ΔΝΤ και άλλοι πιστωτές παρείχαν βραχυπρόθεσμα δάνεια έκτακτης ανάγκης στο Μεξικό, τη Βραζιλία, τη Βενεζουέλα και άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να αποτραπεί μια χρηματοπιστωτική κατάρρευση του τύπου της δεκαετίας 1930. Η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (BIS) παρείχε επίσης κάποια μεταβατική χρηματοδότηση προς τις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μέχρι να εγκριθούν τα δάνεια του ΔΝΤ.[47] Την επείγουσα αυτή δανειοδότηση ακολούθησε μια μεσοπρόθεσμη στρατηγική, κατά την οποία ιδιωτικές τράπεζες προχώρησαν σε ακούσια δανειοδότηση. Η ακούσια δανειοδότηση, που αποκαλείται ευγενικά στους επίσημους κύκλους *ενορχηστρωμένη δανειοδότηση*,

είναι «η αύξηση της έκθεσης μιας τράπεζας απέναντι σε ένα δανειζόμενο κράτος το οποίο αντιμετωπίζει δυσκολίες εξυπηρέτησης του χρέους του και το οποίο, λόγω απώλειας της αξιοπιστίας του, δεν θα μπορούσε να προσελκύσει νέα δανειοδότηση από τράπεζες που δεν είναι ήδη εκτεθειμένες σ' αυτό το κράτος».[48]

Πριν από τις κρίσεις χρέους, οι επιτροπές των ιδιωτών πιστωτών είχαν αρκετή επιτυχία στη διαχείριση της κατάστασης των χρεών· οι μεγαλύτερες διεθνείς τράπεζες έπειθαν τις μικρότερες τράπεζες να προχωρούν σε ακούσια δανειοδότηση όταν ήταν απαραίτητο για τις συμφωνίες αναδιάρθρωσης χρέους. Μόνο εννέα κράτη χρειάστηκαν να αναδιαρθρώσουν τα εμπορικά τους δάνεια από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως το 1982, έτσι ο διατραπεζικός συντονισμός ήταν αρκετός για τη διαχείριση της κατάστασης των χρεών. Παρ' όλο που το ΔΝΤ είχε κάποιο ρόλο στην επίβλεψη των οικονομικών πολιτικών των χρεωστών, η ανάμειξή του ήταν σχετικά περιορισμένη εκείνη την περίοδο. Η κρίση του μεξικανικού χρέους τον Αύγουστο του 1982, όμως, άλλαξε δραστικά το σύστημα διαχείρισης των χρεών. Οι μεγάλες διεθνείς τράπεζες δεν ήταν ικανές να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις χρέους λόγω της τεράστιας κλίμακάς τους, και πολλές μικρές τράπεζες στις νοτιοδυτικές ΗΠΑ με εκκρεμή δάνεια προς το Μεξικό δεν ήσαν διατεθειμένες να αυξήσουν τη δανειακή τους έκθεση. Έτσι, το ΔΝΤ έπρεπε να παρέμβει ενεργητικά:

> Το Νοέμβριο του 1982, ο Γενικός Διευθυντής του Ταμείου... προχώρησε στο πρωτοφανές βήμα να ορίσει υποχρεωτικά επίπεδα αναγκαστικής ιδιωτικής δανειοδότησης πριν το ΔΝΤ υπογράψει συμφωνία σταθεροποίησης με το Μεξικό. Αυτή η τολμηρή πράξη, που επαναλήφθηκε στην περίπτωση της Βραζιλίας, υπήρξε σημείο καμπής στην αντιμετώπιση των κρατικών χρεών. Κατοχύρωνε ένα νέο ηγετικό ρόλο για το Ταμείο, και μια νέα σχέση μεταξύ του Ταμείου και των ιδιωτικών τραπεζών.[49]

Εκτός της πίεσης που ασκούσε στις πιστώτριες τράπεζες, το ΔΝΤ επέμενε τα κράτη χρεώστες να προχωρήσουν σε προγράμματα προσαρμογής ως τίμημα για την αναδιαπραγμάτευση του χρέους και τη νέα δανειοδότηση. Έτσι, οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι ήταν τα *κράτη* πιστωτές λειτουργώντας μέσω του ΔΝΤ που διαχειρίζονταν τις κρίσεις χρέους, και όχι οι ιδιωτικές τράπεζες και η αγορά. Η κρίση χρέους ήγειρε τόσο σημαντική απειλή για το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα που μόνο τα κράτη μπορούσαν να κινητοποιήσουν επαρκείς πόρους για να την αντιμετωπίσουν. Επιπλέον, μόνο οι επίσημες πιέσεις μπορούσαν από τη μία να πείσουν τις τράπεζες να συνεχίσουν να δανείζουν τους χρεώστες και από την άλλη να αναγκάσουν τους χρεώστες να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις των προϋποθέσεων.[50] Οι φιλελεύ-

θεροι, αντίθετα, δίνουν έμφαση στο ρόλο του ΔΝΤ ως διεθνούς θεσμού για τη διαχείριση των κρίσεων χρέους, και διαφωνούν με τη ρεαλιστική άποψη ότι το ΔΝΤ απλώς ακολουθούσε τις οδηγίες των κρατών πιστωτών.

Το ΔΝΤ και τα κράτη πιστωτές σε εκείνα τα πρώτα χρόνια θεωρούσαν ότι η κρίση χρέους ήταν μόνο ένα βραχυπρόθεσμο πρόβλημα που προέκυψε από την προσωρινή ανικανότητα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους. Ωστόσο, έγινε φανερό ότι πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν να λύσουν τα προβλήματα των χρεών τους ακόμη και όταν προσάρμοσαν τις πολιτικές τους.[51] Παρ' όλο που οι αρχικές πυροσβεστικές τακτικές αντιμετώπισαν την άμεση κρίση, η οικονομική δραστηριότητα και οι επενδύσεις στα περισσότερα κράτη χρεώστες μειώνονταν, και οι διεθνείς πιέσεις για προγράμματα προσαρμογής στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες παρεμπόδιζαν τις στοχεύσεις τους για οικονομική μεγέθυνση. Επιπλέον, οι ιδιωτικές εμπορικές τράπεζες αντιστέκονταν στις πιέσεις του ΔΝΤ και μείωναν τη δανειακή τους έκθεση. Έτσι, οι επίσημοι πιστωτές όπως το ΔΝΤ (αντίθετα με τις ιδιωτικές τράπεζες) αναλάμβαναν ένα διερυνόμενο μερίδιο του δανειακού κινδύνου. Γι' αυτό, όταν ο James A. Baker III έγινε υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ το 1985, υιοθέτησε μια πιο δομημένη προσέγγιση για τις κρίσεις χρέους.

Το Σχέδιο Baker: 1986 έως 1988

Στα τέλη του 1985, ο Baker εφάρμοσε μια πιο συγκροτημένη μέθοδο για την αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους και παρέτεινε την αποπληρωμή των χρεών για μεγαλύτερο διάστημα· ωστόσο, δεν άλλαξε τις βασικές αντιλήψεις για το ποια είναι η καλύτερη δυνατή στρατηγική. Όπως συνέβη και στην περίοδο 1982-1985, το Σχέδιο Baker υποτίμησε το πρόβλημα αφερεγγυότητας που αντιμετώπιζαν πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και απέρριψε την ιδέα για προσφορά οποιασδήποτε άφεσης χρέους. Αντίθετα, το Σχέδιο Baker έδωσε έμφαση στην αναβολή κάποιων πληρωμών χρέους, στην πρόνοια για νέα δάνεια, και στις αλλαγές των πολιτικών των χρεωστριών χωρών. Αυτή η στρατηγική στηριζόταν στην υπόθεση ότι «οι βασικές χρεώστριες χώρες θα μπορούσαν μέσω της μεγέθυνσης να γλιτώσουν από το χρέος και θα μπορούσαν να επεκτείνουν τις εξαγωγές τους τόσο ώστε να μειωθεί το σχετικό βάρος του χρέους τους σε επίπεδο συμβατό με την επιστροφή τους σε φυσιολογική πρόσβαση στην πιστωτική αγορά».[52]

Το Σχέδιο Baker εστίαζε κυρίως στις 15 υπερχρεωμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος (που αργότερα αυξήθηκαν σε 17) ως ομάδα στόχο των διεθνών μέτρων για το χρέος. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.4,

Πίνακας 7.4

ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ ΩΣ ΕΚΑΤΟΣΤΙΑΙΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΕ ΓΙΑ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΛΙΣΤΑΣ BAKER-17, ΤΟ 1985 ΚΑΙ ΤΟ 1997 (ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΟΛΑΡΙΑ ΗΠΑ)

	1985		1997	
	Χρέος	ΣΕΧ/ΑΕΕ%[α]	Χρέος	ΣΕΧ/ΑΕΕ%[α]
Βραζιλία[β]	106.148	50,3	198.023	23,8
Μεξικό[β]	96.867	55,2	148.702	38,3
Αργεντινή[β]	50.946	84,2	128.411	44,8
Βενεζουέλα[β]	35.334	–	35.797	41,5
Φιλιππίνες	26.622	89,1	45.683	53,4
Πρώην Γιουγκοσλαβία	22.251	48,2	10.968	–
Χιλή[β]	20.384	143,3	22.809	31,4
Νιγηρία	19.550	25,1	28.455	83,7
Μαρόκο	16.529	136,6	20.195	62,6
Περού[β]	12.884	85,3	29.265	50,6
Κολομβία[β]	14.245	42,6	31.800	30,5
Ακτή Ελεφαντοστού	9.745	154,2	15.609	158,1
Ισημερινός[β]	8.703	77,4	15.419	81,8
Βολιβία[β]	4.805	176,6	5.237	68,0
Κόστα Ρίκα[β]	4.401	120,8	3.476	27,6
Τζαμάικα[β]	4.068	234,9	3.920	56,9
Ουρουγουάη[β]	3.919	89,7	6.710	31,8

(α) ΣΕΧ/ΑΕΕ%: Συνολικό εξωτερικό χρέος ως εκατοστιαίο ποσοστό του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος
(β) Χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής

Πηγή: World Bank, *World Debt Tables, 1992-93*, τόμος 2: Country Tables (Ουάσινγκτον, D.C., IBRD, 1992)· World Bank, *Global Development Finance 2002*, τόμος 2: Country Tables (Ουάσινγκτον, D.C., IBRD, 2002).

12 από τα 17 κράτη που στοχεύθηκαν βρίσκονταν στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, και η λίστα «Baker-17» δεν περιελάμβανε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος που ήταν υπερχρεωμένες σε θεσμικούς (και όχι ιδιώτες) πιστωτές.[53] Ο Πίνακας 7.4 απαριθμεί αυτές τις 17 χώρες κατά φθίνουσα σειρά του ακαθάριστου εξωτερικού τους χρέους το 1985, αμέσως μετά τη θέσπιση του Σχεδίου Baker (η σειρά των χωρών άλλαξε εν μέρει το 1994). Όπως δείχνει ο Πίνακας, οι τέσσερις χώρες με τα υψηλότερα χρέη το 1985 (η Βραζιλία, το Μεξικό, η Αργεντινή και η Βενεζουέλα) ήταν όλες στη Λατινική Αμερική. Ωστόσο, για να εκτιμηθούν οι δυνατότητες εξυπηρέτησης του χρέους μιας χώρας δεν αρκεί μόνο το ύψος του ακαθάριστου εξωτερικού της χρέους. Μια τέτοια εκτίμηση πρέπει να εξετάσει τους *δείκτες*

χρέους, που περιλαμβάνουν την αναλογία εξυπηρέτησης χρέους μιας χώρας (βλέπε Πίνακα 7.1) και το χρέος ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος. Ο Πίνακας 7.4 δείχνει ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με το υψηλότερο ακαθάριστο εξωτερικό χρέος κατατάσσονταν πολύ χαμηλότερα από κάποιες φτωχότερες και μικρότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, με όρους χρέους ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος. Έτσι, το εξωτερικό χρέος ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος για τους τρεις μεγαλύτερους χρεώστες το 1985, τη Βραζιλία, το Μεξικό και την Αργεντινή ήταν 50,3%, 55,2% και 84,2% αντίστοιχα. Έξι από τους άλλους χρεώστες της λίστας Baker είχαν πολύ υψηλότερες αναλογίες χρέους προς Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα, που ξεπερνούσαν το 100%. Οι χώρες στη λίστα Baker-17 με τις υψηλότερες αναλογίες εξωτερικού χρέους προς Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα το 1985 ήταν η Τζαμάικα (234,9%), η Βολιβία (176,6%) και η Ακτή Ελεφαντοστού (154,2%).

Παρ' όλο που το Σχέδιο Baker ήταν επικεντρωμένο κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος και δεν αναγνώριζε τη σοβαρότητα του προβλήματος χρεών, σηματοδοτούσε ένα σημείο καμπής από μια σημαντική σκοπιά. Αναγνωρίζοντας ότι οι κρίσεις χρέους μετατρέπονταν σε μακροπρόθεσμο πρόβλημα, το Σχέδιο Baker έστρεψε την έμφαση από τη βραχυπρόθεσμη προσαρμογή του ισοζυγίου πληρωμών στη μακροπρόθεσμη διαρθρωτική αλλαγή και τη συνέχιση της οικονομικής μεγέθυνσης στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Λόγω της νέας έμφασης στη μακροπρόθεσμη αλλαγή, η Παγκόσμια Τράπεζα και η Inter-American Development Bank (IDB) —με τα μακροπρόθεσμα δάνειά τους— ανέλαβαν πιο κεντρικό ρόλο. Έτσι, το Σχέδιο Baker πρότεινε εντός τριών ετών οι τράπεζες πολυμερούς ανάπτυξης να διπλασιάσουν τη δανειοδότησή τους σε ακαθάριστο επίπεδο 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων και οι ιδιωτικές τράπεζες να δανείσουν και αυτές 20 δισεκατομμύρια δολάρια στους μεγάλους χρεώστες. Σε αντάλλαγμα, οι χρεώστες έπρεπε να υλοποιήσουν φιλελεύθερες οικονομικές μεταρρυθμίσεις, μεταξύ των οποίων η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και των πολιτικών για τις ξένες επενδύσεις και η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις είχαν ιδιαίτερη σημασία για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής, οι οποίες στο παρελθόν ακολουθούσαν προστατευτικές πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών.

Παρά τα θετικά του χαρακτηριστικά, το Σχέδιο Baker συνάντησε σημαντικά εμπόδια λόγω απροσδόκητων μεταβολών στην παγκόσμια οικονομία. Για παράδειγμα, οι διεθνείς τιμές του πετρελαίου κατέρρευσαν λίγο μετά την ανακοίνωση του Σχεδίου Baker, διαταράσσοντας τα σχέδια ανάκαμψης των πετρελαιο-εξαγωγικών κρατών-χρεωστών όπως το Μεξικό. Η υποχώρηση

της τιμής του πετρελαίου έδωσε και στις πετρελαιο-εισαγωγικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μικρότερο κίνητρο για να υιοθετήσουν μεταρρυθμίσεις της οικονομικής τους πολιτικής που θα ήταν αναγκαίες για την ανάκαμψή τους. Έτσι, η πρωτοβουλία Baker έχασε μεγάλο μέρος της ορμής της στα μέσα του 1986. Το Σχέδιο Baker δεν απέφερε επαρκή αποτελέσματα ούτε με όρους οικονομικής μεγέθυνσης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και πολλές χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις των προϋποθέσεων του ΔΝΤ (λόγου χάρη, η Βραζιλία ανήγγειλε διακοπή πληρωμών για τα χρέη της το 1987). Επιπλέον, οι εμπορικές τράπεζες προσπάθησαν να μειώσουν τη δανειακή τους έκθεση, και ο κίνδυνος δανειοδότησης συνέχισε να στρέφεται από τις ιδιωτικές τράπεζες προς τις κυβερνήσεις και τους πολυμερείς φορείς. Οι τράπεζες πολυμερούς ανάπτυξης, επίσης, χορήγησαν λιγότερη χρηματοδότηση από ό,τι προέβλεπε το Σχέδιο Baker. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι πληρωμές για τα χρέη άρχισαν να υπερβαίνουν τη χρηματοδότηση που λάμβαναν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ως νέα δάνεια. Η καθαρή μεταφορά χρηματοοικονομικών πόρων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μετατοπίστηκε από τα +29 δισεκατομμύρια δολάρια το 1982 στα –34 δισεκατομμύρια δολάρια το 1987, και η καθαρή μεταφορά πόρων στις χώρες της λίστας Baker-17 μετατοπίστηκε από τα +11 δισεκατομμύρια δολάρια στα –17 δισεκατομμύρια δολάρια, στο ίδιο διάστημα.[54]

Συνοψίζοντας, οι χρεώστες βίωσαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα στην περίοδο του Σχεδίου Baker, διότι οι απαιτήσεις για την αποπληρωμή του χρέους τους υπερέβαιναν σε μεγάλο βαθμό την πρόσβασή τους σε νέα χρηματοδότηση. Από το 1981 ώς το 1988, το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα στις περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Νότιας Αμερικής μειώθηκε σε απόλυτους όρους, και το βιωτικό επίπεδο σε πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μειώθηκε σε επίπεδα συγκρίσιμα με τις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Έτσι, κάποιοι αναλυτές έχουν αναφερθεί στη δεκαετία του 1980 ως «δεκαετία χαμένης ανάπτυξης». Παρ' όλο που η αποτυχία του Σχεδίου Baker ήταν εν μέρει αποτέλεσμα απρόβλεπτων γεγονότων όπως η κατάρρευση των διεθνών τιμών του πετρελαίου, οι ιστορικοί δομιστές βλέπουν το σχέδιο ως μια «προσπάθεια να διατηρηθεί ο μύθος ότι η κρίση χρέους ήταν μόνο προσωρινή και ότι μπορούσε να ξεπεραστεί αν συνεργάζονταν όλες οι πλευρές».[55] Πολλές χρεώστριες χώρες παγιδεύτηκαν σε ένα φαύλο κύκλο, στον οποίο το βάρος του χρέους τους παρεμπόδιζε την οικονομική τους ανάπτυξη και η αργή τους ανάπτυξη με τη σειρά της τις εμπόδιζε να ξεπεράσουν τα προβλήματα του χρέους τους.[56]

Το Σχέδιο Brady: 1989 έως 1997

Η αποτυχία του Σχεδίου Baker να προωθήσει την οικονομική ανάκαμψη αποτέλεσε απειλή για τις εξαγωγές των ΗΠΑ προς τις αγορές της Λατινικής Αμερικής, και το αμερικανικό Κογκρέσο εξέφρασε ανησυχίες για τις αρνητικές συνέπειες που είχαν τα συνεχιζόμενα προβλήματα χρέους στην επανεμφάνιση δημοκρατικών κυβερνήσεων στη Λατινική Αμερική. Σοβαρές ταραχές στο Καράκας της Βενεζουέλας το Φεβρουάριο του 1989 που είχαν να κάνουν με μέτρα λιτότητας που έπαιρνε η κυβέρνηση έδωσαν επιπλέον ενδείξεις ότι τα μέτρα Baker ήταν ανεπαρκή. Το Μάρτιο του 1989, ο υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ, Nicholas Brady έδωσε έγκριση σε μια αντιμετώπιση που πρότεινε παραγραφή σε ορισμένα χρέη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών προς εμπορικές τράπεζες, η οποία αναφέρεται ως Σχέδιο Brady. Παρ' όλο που κάποιες εμπορικές τράπεζες πειραματίζονταν ήδη με τη *μείωση χρέους*, η ιδέα ότι ορισμένα χρέη δεν θα αποπληρώνονταν καθόλου αποτελούσε αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης στο ΔΝΤ. Ωστόσο, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις έλυσαν τις διαφορές τους γι' αυτό το ζήτημα, στη Σύνοδο της G-7, τον Ιούλιο του 1989, και έτσι δόθηκε η δυνατότητα στο ΔΝΤ να υιοθετήσει το Σχέδιο Brady στη σύνοδο του φθινοπώρου του 1989. Από εκείνη τη στιγμή, οι υπουργοί Οικονομικών της G-7 ενεπλάκησαν ακόμη περισσότερο σε ζητήματα εξωτερικού χρέους.[57] Το Μεξικό ήταν η πρώτη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα που σύναψε μια συμφωνία μείωσης χρέους, σύμφωνα με το Σχέδιο Brady, εν μέρει διότι ήταν ο μεγαλύτερος χρεώστης, διότι φιλελευθεροποιούσε την οικονομία του και διότι είχε τις καλύτερες επιδόσεις στην προσαρμογή. Ωστόσο, η επιλογή του Μεξικού ως πρώτου ευεργετούμενου δείχνει και ότι λόγοι ασφαλείας πέρα από τους οικονομικούς παίζουν ρόλο στις αποφάσεις για το εξωτερικό χρέος. «Ως συνήθως σε τέτοια θέματα, το Μεξικό ήταν στην πρωτοπορία» λόγω της «στρατηγικής του σημασίας για τις Ηνωμένες Πολιτείες».[58]

Το Σχέδιο Brady, όπως και το Σχέδιο Baker, χειριζόταν τα χρέη στη βάση της κάθε ξεχωριστής περίπτωσης, με τον κάθε χρεώστη να διαπραγματεύεται ξεχωριστά με τους πιστωτές του, και συνέδεε την διευκόλυνση των πιστωτικών όρων με την αποδοχή από πλευράς χρεώστη των όρων του ΔΝΤ και της Τράπεζας για φιλελεύθερη οικονομική μεταρρύθμιση. Ωστόσο, το Σχέδιο Brady διαφοροποιείτο από το Σχέδιο Baker λόγω της νέας έμφασης σε κάποια μείωση του χρέους. Το Σχέδιο Baker απέρριπτε τη μείωση των χρεών στη βάση του ότι οι τράπεζες δεν θα δάνειζαν σε χώρες αν αυτές δεν κατάφερναν να αποπληρώσουν τα χρέη τους, και ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα μπορούσαν να αποπληρώσουν τα δάνειά τους αν η περίοδος αποπληρωμής του χρέους απλώς παρατεινόταν. Το Σχέδιο Brady, αντίθετα,

αναγνώριζε πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν να ανακτήσουν το αξιόχρεό τους αν το φορτίο του χρέους ήταν τόσο δυσβάσταχτο και πως η παράταση της περιόδου αποπληρωμής του χρέους χωρίς μείωσή του δεν είχε επαναφέρει τους χρεώστες σε τροχιά οικονομικής μεγέθυνσης. Το Σχέδιο Brady, συνεπώς, όριζε κατηγορηματικά ότι οι ιδιωτικές αμερικανικές τράπεζες θα λάμβαναν εγγυήσεις αποπληρωμής για το εναπομείναν μέρος του χρέους αν μείωναν το κεφάλαιο ή τον τόκο στο οφειλόμενο χρέος. Το ΔΝΤ και η Τράπεζα θα βοηθούσαν στη χρηματοδότηση αυτών των εγγυήσεων, ενώ και η Ιαπωνία διέθεσε κεφάλαια για αυτό το σκοπό.[59]

Συμφωνίες με το Σχέδιο Brady συνάφθηκαν για 12 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από το 1990 έως το 1994, και για 5 ακόμη λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από το 1995 έως το 1997.[60] Παρ' όλο που το Σχέδιο Brady αποτελούσε βελτιωμένη εκδοχή του Σχεδίου Baker, δεν έλυσε όλα τα προβλήματα χρεών για τις χώρες της λίστας Baker-17. Ο Πίνακας 7.4 συγκρίνει το ύψος του εξωτερικού χρέους για τις χώρες της λίστας Baker-17 το 1985 (τη χρονιά πριν από τη θέσπιση του Σχεδίου Baker). Όπως δείχνει ο Πίνακας 7.4, το εξωτερικό χρέος για όλες πλην τριών από τις χώρες της λίστας Baker-17 (την Γιουγκοσλαβία, την Κόστα Ρίκα και την Τζαμάικα) αυξήθηκε από το 1985 έως το 1997. Οι περισσότερες από αυτές, ήταν χώρες της Λατινικής Αμερικής και το συνολικό εξωτερικό χρέος που όφειλαν τα κράτη της Λατινικής Αμερικής αυξήθηκε από τα 425 δισεκατομμύρια δολάρια το 1987 σε περισσότερα από 600 δισεκατομμύρια δολάρια το 1997. Το 1997, η Λατινική Αμερική πλήρωνε σχεδόν το 30% των εσόδων της από εξαγωγές για να εξυπηρετεί τα χρέη της, και όφειλε περίπου 45% του συνολικού Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματός της σε ξένους πιστωτές. Παρ' όλα αυτά, το Σχέδιο Brady όντως βοήθησε να αποκατασταθεί το αξιόχρεο των περισσότερων χωρών από τη λίστα Baker-17. Όπως δείχνει ο Πίνακας 7.4, η αναλογία εξωτερικού χρέους προς το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα ήταν χαμηλότερη το 1997 από ό,τι το 1985 για τις περισσότερες χώρες της λίστας Baker-17 εκτός από τη Νιγηρία, την Ακτή Ελεφαντοστού και τον Ισημερινό. (Τα στοιχεία του ΔΝΤ δεν ήταν διαθέσιμα για τη Βενεζουέλα και την πρώην Γιουγκοσλαβία.)

Η πιο σοβαρή αδυναμία του Σχεδίου Brady ήταν ότι αντιμετώπιζε μόνο το χρέος προς εμπορικές τράπεζες. Έδινε λίγα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος διότι τα περισσότερα χρέη τους ήταν προς κυβερνήσεις και προς διεθνείς χρηματοπιστωτικούς θεσμούς. Έτσι, 11 από τις 17 συμφωνίες του Σχεδίου Brady συνάφθηκαν με την ομάδα Baker-17 (κυρίως λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος), και 2 από τις 17 συμφωνίες του Σχεδίου Brady έγιναν με χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (την Πολωνία και την Βουλγαρία). Στη δεκαετία του 1990, η κατάσταση του

χρέους ήταν για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος πολύ χειρότερη από ό,τι για τις χώρες της λίστας Baker-17, και όταν το Σχέδιο Brady κατέγραψε πρόοδο στην αποκατάσταση του αξιόχρεου των χωρών της λίστας Baker-17, «η G7 τελικά συγκέντρωσε αρκετή πολιτική βούληση στα μέσα της δεκαετίας του 1990 για να επιληφθεί των προβλημάτων χρέους των φτωχότερων χωρών».[61]

Η Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες και η Πολυμερής Πρωτοβουλία για την Ελάφρυνση Χρεών

Από το 1980 έως το 1990, το συνολικό εξωτερικό χρέος των χωρών της Υποσαχάριας Αφρικής αυξήθηκε από τα 56,2 δισεκατομμύρια δολάρια (ΗΠΑ) στα 147 δισεκατομμύρια δολάρια, και οι πληρωμές τους για εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους (για κεφάλαιο και τόκους) από μακροπρόθεσμα δάνεια αυξήθηκαν από τα 4,5 δισεκατομμύρια δολάρια στα 11,1 δισεκατομμύρια δολάρια. Έτσι, ήταν προφανές στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ότι η ελάφρυνση των χρεών ήταν ανεπαρκής για τις φτωχότερες, υπερχρεωμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, ιδιαίτερα τις αφρικανικές. Η Σύνοδος της G-7, το 1996 στη Λυόν της Γαλλίας, καταπιάστηκε με το πρόβλημα θεσπίζοντας ένα σχέδιο για να αμβλυνθούν τα χρέη των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών προς τους πολυμερείς θεσμούς: την Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες (heavily indebted poor countries, HIPC). Το ΔΝΤ και η Τράπεζα είχαν πρωτύτερα αρνηθεί να επιτρέψουν τον αναπρογραμματισμό των οφειλών για τα δάνειά τους επειδή κάτι τέτοιο θα ζημίωνε την υψηλή τους αξιοπιστία ως διεθνών θεσμών. Ωστόσο, με την παρουσία του γενικού διευθυντή του ΔΝΤ και του προέδρου της Παγκόσμιας Τράπεζας στη Σύνοδο της G-7 στη Λυόν διευκολύνθηκε η συμφωνία της Πρωτοβουλίας για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες.[62]

Ο σκοπός της Πρωτοβουλίας για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες ήταν να μειωθούν τα χρέη των δικαιούχων χωρών σε ένα διατηρήσιμο επίπεδο ώστε να μπορούν να τα εξυπηρετούν χωρίς να έχουν εκπρόθεσμες οφειλές και χωρίς να παρεμποδίζεται η οικονομική τους ανάπτυξη. Οι υπερχρεωμένες φτωχές χώρες είχαν αρκετά χαμηλά εισοδήματα ώστε να δικαιούνται μαλακά δάνεια από τη Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης (IDA) της ομάδας της Παγκόσμιας Τράπεζας, και εξωτερικο χρέος υπερδιπλάσιο των ετήσιων εσόδων από εξαγωγές (βλέπε Κεφάλαιο 11 για τη Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης, IDA). Σαράντα μία χώρες πληρούσαν αρχικά τα κριτήρια· 33 βρίσκονταν στην Υποσαχάρια Αφρική και οι υπόλοιπες 8 ήταν στην Αμερική και την Ασία.[63] Το πρόγραμμα για τις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες περιελάμβανε μια απαιτητική διαδικασία δύο σταδίων, με κάθε στάδιο να διαρκεί μέχρι και τρία χρόνια. Κατά το πρώτο στάδιο, η κάθε μία από τις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες έπρεπε να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα οικονομικών μεταρρυθμίσεων που είχε την στήριξη του ΔΝΤ και της Τράπεζας. Αν μετά τα τρία χρόνια το ΔΝΤ και η Τράπεζα έκριναν ότι η ελάφρυνση του χρέους ήταν ανεπαρκής, η χώρα έμπαινε στο δεύτερο στάδιο, όπου λάμβανε κάποια ελάφρυνση του χρέους και χρηματοδοτική υποστήριξη από διμερείς και εμπορικούς πιστωτές και τους πολυμερείς θεσμούς.[64] Η Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες ήταν, συνεπώς, μια αργή διαδικασία και, έως το Μάιο του 1998, μόνο οχτώ χώρες είχαν σημειώσει αξιοπρόσεκτη πρόοδο. Επίσης, η κατάσταση των χρεών πολλών από τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν βελτιωνόταν. Επιπλέον, το κόστος των κρίσεων χρέους δεν ήταν ισότιμα μοιρασμένο *εντός* των κρατών χρεωστών, και οι φτωχότεροι και πιο ευάλωτοι άνθρωποι ήταν αυτοί που είχαν τις δυσμενέστερες επιπτώσεις.[65] Ανταποκρινόμενη στα παρατεταμένα προβλήματα χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών χαμηλού εισοδήματος, μια οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών στο Λονδίνο, με τον τίτλο *Jubilee 2000* ξεκίνησε το 1998 μια εκστρατεία για την παραγραφή του χρέους.

Η Jubilee 2000 αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό κατά κύριο λόγο θρησκευτικών αλλά και κάποιων κοσμικών μη Κυβερνητικών Οργανώσεων από ολόκληρο τον κόσμο. Ξεκινώντας το 1998, η Jubilee 2000 απαίτησε συνολική απαλλαγή από το χρέος για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος έως το έτος 2000 και παρείχε λεπτομερείς προτάσεις για την επιτάχυνση της διαδικασίας για τις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες, την αύξηση του όγκου της βοήθειας, και τη διεύρυνση των κριτηρίων για την ένταξη στο πρόγραμμα. Η ταχεία οικονομική ελάφρυνση που παρασχέθηκε στις πιο ευημερούσες από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που επηρεάστηκαν από την χρηματοπιστωτική κρίση του 1997 απέδειξε ότι οι αναπτυγμένες χώρες μπορούσαν να κινηθούν ταχύτατα όταν επηρεάζονταν οι ξένες επενδύσεις και τα χρηματιστήρια, έτσι η Jubilee 2000 απαίτησε αντίστοιχη ταχεία αντιμετώπιση των προβλημάτων στις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες. Η Jubilee 2000 προχώρησε και σε μαζικές διαδηλώσεις· για παράδειγμα σχημάτισε μια ανθρώπινη αλυσίδα 50.000 ανθρώπων γύρω από το συνεδριακό κέντρο της Συνόδου της G-7, το 1998 στο Μπέρμιγχαμ της Αγγλίας.

Μετά από κάποια καθυστέρηση λόγω διαφωνιών μεταξύ των χωρών, η Σύνοδος της G-7 του 1999 στην Κολονία της Γερμανίας, συμφώνησε να θεσπιστεί μια *Βελτιωμένη Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες,* και το ΔΝΤ και η Τράπεζα υιοθέτησαν τα βασικά στοιχεία της πρότασης της G-7. Η Jubilee 2000 είχε κάποια επιρροή πιέζοντας το Βορρά να φτάσει σε

αυτήν την απόφαση. Η Βελτιωμένη Πρωτοβουλία υπερδιπλασίασε το ποσό της μείωσης των χρεών και σχεδιάστηκε για να κάνει την Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες ταχύτερη (επιτρέποντας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να λαμβάνουν μείωση χρέους πιο γρήγορα), ευρύτερη (καλύπτοντας περισσότερες χώρες), και βαθύτερη (επιτρέποντας μεγαλύτερο όγκο μείωσης χρεών). Παρ' όλο που οι αλλαγές αυτές σηματοδοτούσαν μια σημαντική βελτίωση, οι επικριτές υποστήριξαν ότι τα μέτρα μείωσης του χρέους παρέμεναν ανεπαρκή και πως τα δάνεια δομικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Τράπεζας δεν ωφελούσαν τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Μάλιστα, οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν ακόμη σοβαρά προβλήματα χρεών αρκετά χρόνια μετά τη θέσπιση της Βελτιωμένης Πρωτοβουλίας για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες: Σε γενικές γραμμές, είχαν το υψηλότερο εξωτερικό χρέος ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματός τους και ως ποσοστό των εξαγωγών τους. Για παράδειγμα, οι χώρες με το υψηλότερο εξωτερικό χρέος ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματός τους στην περίοδο από το 2001 έως το 2003 ήταν λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος όπως το Σάο Τομέ και Πρίντσιπε (723%), η Λιβερία (603%), Η Γουϊνέα-Μπισάου (369%), η Δημοκρατία του Κονγκό (242%), η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (222%), η Μαυριτανία (218%) και η Σιέρα Λεόνε (216%). Έτσι, η έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας το 2005 για τη *Χρηματοοικονομία της Παγκόσμιας Ανάπτυξης* απαριθμούσε 27 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος ως «ιδιαίτερα χρεωμένες», 17 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος ως «μέτρια χρεωμένες» και μόλις 14 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος ως «λιγότερο χρεωμένες».[66] Παρ' όλο που η έκθεση του 2005 απαριθμούσε και μια σειρά λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος ως ιδιαίτερα και μέτρια χρεωμένες, οι περισσότερες από αυτές τις χώρες είχαν ανακτήσει το αξιόχρεό τους μέσω των Σχεδίων Baker και Brady.

Εμπρός στα συνεχιζόμενα προβλήματα των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, η Σύνοδος των ηγετών της G-8, τον Ιούλιο του 2005 πρότεινε αυτές οι χώρες να δικαιούνται 100% ακύρωση των χρεών τους προς το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και την Αφρικανική Τράπεζα Ανάπτυξης. Τον Ιανουάριο του 2006, το ΔΝΤ υιοθέτησε επισήμως αυτήν την πρόταση, την οποία αποκάλεσε *Πολυμερή Πρωτοβουλία για τη Μείωση του Χρέους* (Multilateral Debt Relief Initiative, MDRI). Όλα τα μέλη του ΔΝΤ με κατά κεφαλήν εισόδημα το πολύ 380 δολάρια δικαιούνταν να λάβουν μείωση χρεών με την Πολυμερή Πρωτοβουλία για τη Μείωση του Χρέους.[67] Παρά τη σταδιακή επέκταση των προγραμμάτων μείωσης του χρέους για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος, παραμένει άγνωστο αν μπορούν

να ξεπεράσουν τα εσωτερικά και εξωτερικά δομικά προβλήματα που αποτελούν το υπόβαθρο των προβλημάτων με τις οφειλές τους. Είναι λοιπόν αναγκαίο να εξετάσουμε τη συνολική αποτελεσματικότητα των στρατηγικών μείωσης του χρέους.

Αποτίμηση της Αποτελεσματικότητας των Στρατηγικών για το Χρέος

Οι διεθνείς στρατηγικές για το χρέος είχαν τρεις βασικούς στόχους: (1) να αποτρέψουν την κατάρρευση του διεθνούς τραπεζικού συστήματος, (2) να αποκαταστήσουν την πρόσβαση στις αγορές κεφαλαίου για τους χρεώστες, και (3) να αποκαταστήσουν την οικονομική μεγέθυνση στις χρεώστριες χώρες. Τα Σχέδια Baker και Brady υπήρξαν περισσότερο επιτυχή στους δύο πρώτους στόχους. Όσον αφορά τον πρώτο στόχο, έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980 «οι τράπεζες δεν ήταν πλέον εκτεθειμένες στον κίνδυνο που αντιμετώπιζαν όταν ξέσπαγε η κρίση χρέους».[68] Από το 1982 έως το 1992, η δανειακή έκθεση όλων των αμερικανικών τραπεζών προς τις υπερχρεωμένες χώρες της λίστας Baker-17 έπεσε από το 130% των τραπεζικών κεφαλαίων και αποθεματικών σε μόλις 27%· η δανειακή έκθεση των γαλλικών τραπεζών έπεσε από το 135% στο 23%.[69] Όσον αφορά το δεύτερο στόχο, οι χρεώστες χώρες της Λατινικής Αμερικής μπόρεσαν να επιστρέψουν στις διεθνείς χρηματαγορές μετά την κρίση χρέους της δεκαετίας του 1980 πολύ πιο γρήγορα από ό,τι θα συνέβαινε μετά την κρίση της δεκαετίας του 1930. Οι θεωρητικοί υπέρμαχοι της φιλελεύθερης οικονομίας δέχονται αυτά τα δύο κριτήρια ως τα σημαντικότερα για την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των στρατηγικών για το χρέος, και γι' αυτό θεώρησαν τα Σχέδια Baker και Brady ως αρκετά επιτυχημένα.[70]

Εντελώς αντίθετα, οι ιστορικοί δομιστές και ορισμένοι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι ο τρίτος στόχος —η αποκατάσταση της οικονομικής μεγέθυνσης στις χρέωστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες— θα έπρεπε να είναι ο πιο σημαντικός, και θεώρησαν τα Σχέδια Baker και Brady ιδιαίτερα αναποτελεσματικά. Για παράδειγμα, ένας επικριτής υποστήριξε ότι το ΔΝΤ και τα μεγάλα κράτη πιστωτές ενδιαφέρονταν κυρίως για την αύξηση «της ικανότητας άμεσων πληρωμών από τα έθνη χρεώστες και όχι για την ανάπτυξή τους».[71] Οι ιστορικοί δομιστές πίστευαν επίσης ότι οι στρατηγικές για το χρέος απαιτούσαν πολύ περισσότερες θυσίες από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από ό,τι από τις αναπτυγμένες χώρες και τους διεθνείς τραπεζίτες. Αυτοί οι επικριτές συμπέραιναν συνεπώς ότι «η κρίση χρεών με κανέναν τρόπο δεν έχει ακόμη τελειώσει· μπορεί να τακτοποιήθηκε μια τραπεζική κρίση, αλλά μια αναπτυξιακή κρίση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη».[72]

Στην πραγματικότητα, υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι τα σχέδια Baker

και Brady είχαν σημαντικά προβλήματα όσον αφορά τον τρίτο στόχο της αποκατάστασης της οικονομικής μεγέθυνσης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Αυτό ήταν αληθές ιδιαίτερα για τις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος, οι περισσότερες από τις οποίες δεν βρίσκονταν στη λίστα Baker-17. Όπως μελετήσαμε, τα σχέδια Baker και Brady ασχολούνταν κυρίως με τα χρέη προς εμπορικές τράπεζες, και δεν παρείχαν ελάφρυνση για χρέη προς το ΔΝΤ και την Τράπεζα. Επειδή οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένες από τα δάνεια του ΔΝΤ και της Τράπεζας, τα σχέδια Baker και Brady τούς ήταν ελάχιστα χρήσιμα. Θα πρέπει να αναγνωριστεί στο Βορρά ότι σταδιακά ανέπτυξε πιο δυναμικές στρατηγικές για το χρέος, μετακινούμενος από την αναδιαπραγμάτευση χρέους με το Σχέδιο Baker στη μείωση χρέους με το Σχέδιο Brady έως τη μείωση χρέους για τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με την Πρωτοβουλία για τις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες. Ωστόσο, χρειαζόταν πάντα μια καινούργια κρίση για να αναβαθμίσουν τις προσπάθειες τους για μείωση των χρεών το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και οι αναπτυγμένες χώρες, και παραμένει άγνωστο αν η Βελτιωμένη Πρωτοβουλία για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες και η Πολυμερής Πρωτοβουλία για τη Μείωση του Χρέους θα αντιμετωπίσουν τα προβλήματα χρέους των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Μια πρόσφατη μελέτη, που έγινε με χρηματοδότηση της Παγκόσμιας Τράπεζας, με θέμα την *Μείωση του Χρέους για τους Φτωχότερους* συμπεραίνει ότι:

> Η μείωση του χρέους από μόνη της δεν είναι επαρκές εργαλείο για να τα αντιμετωπίσει με τις πολλαπλές πηγές διατηρησιμότητας του χρέους. Χρειάζονται συνεχείς βελτιώσεις στη διαφοροποίηση των εξαγωγών, στη δημοσιονομική διαχείριση, στους όρους της νέας χρηματοδότησης και στη διαχείριση του δημοσίου χρέους, μέτρα που βρίσκονται έξω από την αρμοδιότητα των υπερχρεωμένων φτωχών χωρών.[73]

Μέχρι εδώ, σε τούτο το Κεφάλαιο έχουμε πραγματευτεί τις επιπτώσεις που έχει η κρίση χρέους μόνο στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Όμως, και τα κράτη με μεταβατικές οικονομίες στην Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση είχαν σημαντικά εξωτερικά χρέη στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.

Οι Μεταβατικές Οικονομίες και το Εξωτερικό Χρέος

Οι χώρες του σοβιετικού συνασπισμού πάλεψαν με πολλά από τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε και ο Νότος στη διάρκεια των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980, όπως τα ελλείμματα ισοζυγίου πληρωμών, επιδεινούμενους όρους εμπορίου και στάσιμη οικονομική μεγέθυνση. Η ανάγκη χρηματοδότησης οδήγησε και τις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού να στραφούν στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα για υποστήριξη. Έτσι, η Ουγγαρία και η Πολωνία εντάχθηκαν σ' αυτούς τους θεσμούς στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, εν μέρει προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν τα διευρυνόμενα προβλήματα χρέους τους.[74]

Στη δεκαετία του 1970, οι Ανατολικοευρωπαίοι δανείστηκαν μεγάλα ποσά από τις διεθνείς χρηματαγορές για να χρηματοδοτήσουν βιομηχανικές επενδύσεις. Ωστόσο, οι πετρελαϊκές διαταραχές, οι λανθασμένες επενδυτικές επιλογές, η έλλειψη ανταγωνιστικότητας στις εξαγωγές και τα υψηλά επιτόκια στο εξωτερικό τους χρέος δημιούργησαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Μάλιστα, «η Ανατολική Ευρώπη βίωσε μια κρίση χρέους παρόμοια και νωρίτερα από την κρίση της Λατινικής Αμερικής».[75] Το 1981 μια έντονη κρίση ανάγκασε την Πολωνία να ζητήσει αναδιαπραγμάτευση του δανείου της με επίσημους και ιδιώτες πιστωτές. Η Πολωνία είχε χρηματοδοτήσει με κεφάλαια από το εξωτερικό ένα φιλόδοξο πρόγραμμα βιομηχανικών επενδύσεων, όμως οι εξαγωγές της δεν επαρκούσαν για να εξυπηρετεί το χρέος της. Όπως έγινε και στο Νότο, οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ακολούθησαν διάφορες στρατηγικές για να αντιμετωπίσουν το εξωτερικό τους χρέος. Οι δύο βασικές στρατηγικές αναφέρονται συχνά σαν πολωνικό και τσεχο-ουγγρικό μοντέλο.

Το πολωνικό μοντέλο χαρακτηριζόταν από μεγάλη συσσώρευση χρέους, την οποία ακολούθησαν επαναλαμβανόμενες αναδιαπραγματεύσεις χρέους και τελικά επίσημη ελάττωση χρέους, εν μέρει βάσει πολιτικών σκοπιμοτήτων. Το καθαρό χρέος της Πολωνίας προς τις δυτικές αναπτυγμένες χώρες αυξήθηκε από τα 7,6 δισεκατομμύρια δολάρια το 1975 στα 22,1 δισεκατομμύρια δολάρια το 1980, και το 1981 η Πολωνία είχε το υψηλότερο χρέος και τη μεγαλύτερη αναλογία εξυπηρέτησης χρέους στον σοβιετικό συνασπισμό. Επειδή η Σοβιετική Ένωση δεν βοήθησε την Πολωνία και ο σοβιετικός συνασπισμός δεν εφάρμοζε αποτελεσματικά μέτρα προσαρμογής, οι δυτικοί πιστωτές μείωσαν δραστικά τις περαιτέρω πιστώσεις προς όλα τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη. Τα διευρυνόμενα οικονομικά προβλήματα της Πολωνίας οδήγησαν σε αυστηρά μέτρα οικονομικής λιτότητας και στη δημιουργία του

Κινήματος «Αλληλεγγύη». Όταν η κυβέρνηση της Πολωνίας αντέδρασε επιβάλλοντας στρατιωτικό νόμο το Δεκέμβριο του 1981, η Δύση επέβαλε εμπορικό εμπάργκο και ανέστειλε τις συνομιλίες για την αποπληρωμή του χρέους. Παρ' όλο που ιδιωτικές τράπεζες συμφώνησαν να αναχρηματοδοτήσουν μέρος του πολωνικού χρέους, οι δυτικές κυβερνήσεις δεν επανήλθαν στις συζητήσεις για αναδιαπραγμάτευση των επίσημων χρεών παρά μόνον όταν σταμάτησε ο στρατιωτικός νόμος στην Πολωνία, τον Αύγουστο του 1983.

Από το 1981 έως το 1990, η Πολωνία έκανε επτά αναδιαπραγματεύσεις του χρέους της προς εμπορικές τράπεζες και πέντε αναδιαπραγματεύσεις του επίσημου χρέους της. Όταν μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση αντικατέστησε τους κομουνιστές και υιοθέτησε ένα πρόγραμμα για την προώθηση της μακροοικονομικής σταθεροποίησης και των δομικών αλλαγών στις αρχές του 1990, η Δύση προσέφερε βοήθεια με το Σχέδιο Brady. Μάλιστα, οι δυτικές κυβερνήσεις, στις οποίες αντιστοιχούσαν τα δύο τρίτα του χρέους της Πολωνίας, προσέφεραν μια παραγραφή 50% του επίσημου διμερούς χρέους στις διαπραγματεύσεις της Λέσχης του Παρισιού το 1991· η Λέσχη του Παρισιού είχε έως τότε προσφέρει μέγιστη μείωση μόλις 33% σε χώρες χαμηλού εισοδήματος. Κάτω από πίεση της G-7, και οι εμπορικές τράπεζες έφτασαν σε συμφωνία με την Πολωνία να μειωθεί το ιδιωτικό της χρέος κατά 45%. Η Βουλγαρία, σε μεγάλο βαθμό ακολούθησε το παράδειγμα της Πολωνίας και οι ιδιωτικές τράπεζες συμφώνησαν επί της αρχής για μια ουσιαστική ελάττωση του χρέους της Βουλγαρίας στα τέλη του 1993 (το μεγαλύτερο μέρος του χρέους της Βουλγαρίας ήταν ιδιωτικό). Η Τσεχοσλοβακία και η Ουγγαρία είχαν επίσης βαθειές επιπτώσεις από τις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980, όμως αντίθετα με το πολωνο-βουλγαρικό μοντέλο ακολούθησαν πιο συγκρατημένες και συνετές οικονομικές πολιτικές προσπαθώντας να διατηρήσουν το αξιόχρεό τους. Για παράδειγμα, το 1981 η Ουγγαρία είχε το υψηλότερο κατά κεφαλήν χρέος στον σοβιετικό συνασπισμό, και η αναλογία εξυπηρέτησης χρέους της ήταν η δεύτερη υψηλότερη μετά την Πολωνία. Ωστόσο, η Ουγγαρία εντάχθηκε στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα το 1982 και υλοποίησε φιλόδοξες οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Λόγω των πιο συνετών πολιτικών που εφάρμοσαν, η Ουγγαρία και η πρώην Τσεχοσλοβακία δεν χρειάστηκαν τα μέτρα μείωσης του χρέους που προσφέρθηκαν στην Πολωνία και τη Βουλγαρία.[76]

Όπως και με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι διαφορετικές στρατηγικές που εφάρμοσαν για τα χρεή τους οι μεταβατικές οικονομίες οφείλονταν εν μέρει σε εγχώριους οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Για παράδειγμα, η μεγάλη συσσώρευση χρέους της Πολωνίας προέκυψε από πολιτικά γεγονότα που εμπόδισαν την πολωνική κυβέρνηση να προχωρήσει σε αποφασιστικές κινήσεις για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του χρέους της. Μετά

την απομάκρυνση του Wladyslaw Gomulka από τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Πολωνικού Κομουνιστικού Κόμματος το 1970, υιοθετήθηκαν πολιτικές που οδήγησαν σε αποκέντρωση του κόμματος και σε διαιρέσεις στα υψηλά κλιμάκια της πολιτικής ηγεσίας. Όταν οι υψηλές τιμές του πετρελαίου και οι μειούμενες εξαγωγές συνετέλεσαν σε σοβαρά οικονομικά προβλήματα στα τέλη της δεκαετίας του 1970, οι εργάτες μπόρεσαν να αντισταθούν στα μέτρα λιτότητας, επειδή η πολιτική ηγεσία της Πολωνίας ήταν τόσο πολυδιασπασμένη. Όταν οι ηγέτες προσπάθησαν να αυξήσουν τις τιμές και να κρατήσουν χαμηλά τους μισθούς, στα πλαίσια ενός προγράμματος οικονομικής λιτότητας, μαζικές εργατικές απεργίες τούς ανάγκασαν να αναστρέψουν αυτές τις κινήσεις. Δεν ήταν παρά το Δεκέμβριο του 1981, όταν ο στρατός ανέλαβε τον έλεγχο στην Πολωνία και κυριάρχησε πάνω σε οργανώσεις όπως η «Αλληλεγγύη», που εφαρμόστηκε πρόγραμμα λιτότητας (το οποίο συνετέλεσε σε κακουχίες και τελικά σε περισσότερες διαμαρτυρίες).[77]

Στην Ουγγαρία, σε αντίθεση με την Πολωνία, οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις συνέβαλαν σε εφαρμογή πιο συνετών οικονομικών πολιτικών. Παρ' όλο που η Ουγγαρία προχώρησε σε κάποια μέτρα λιτότητας, υιοθέτησε και μια σειρά μεταρρυθμίσεων για να αυξήσει την οικονομική της αποτελεσματικότητα και να δώσει στα κέρδη και τις τιμές μεγαλύτερο ρόλο στην κατανομή των πόρων. Η καταστολή της ουγγρικής εξέγερσης του 1956 είχε οδηγήσει σε διάφορες εξελίξεις που συνετέλεσαν σε αυτές τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Για παράδειγμα, η Ουγγαρία στράφηκε από τη μονοπρόσωπη στη συλλογική ηγεσία, η οποία υποστήριξε την εισαγωγή ενός περιορισμένου μηχανισμού αγοράς και μιας πιο ισορροπημένης αναπτυξιακής στρατηγικής. Αντίθετα με μεταρρυθμιστές σε άλλα σημεία, οι Ούγγροι υποστηρικτές της οικονομικής μεταρρύθμισης παράλληλα «προσπάθησαν να μην αποδυναμώσουν το [κομουνιστικό] κόμμα αλλά να το χρησιμοποιήσουν για να επιδιώξουν τους δικούς τους οικονομικούς στόχους».[78] Όταν η Ουγγαρία αντιμετώπισε προβλήματα χρέους, οι ήδη εφαρμοσμένες μεταρρυθμίσεις τής έδωσαν τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της εξυπηρέτησης του χρέους της πολύ πιο αποτελεσματικά από την Πολωνία.

Παρά τις διαφορετικές αναπτυξιακές στρατηγικές που ακολούθησαν οι Ανατολικοευρωπαίοι, τα προβλήματα χρέους τους (όπως και στην περίπτωση των χρεωστών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών) ήταν αποτέλεσμα και εξωτερικών γεγονότων σε μεγάλο βαθμό πέρα από τον έλεγχό τους. Όλοι οι Ανατολικοευρωπαίοι, για παράδειγμα, υπέφεραν οικονομικά λόγω της αυξημένης εξάρτησής τους από εισαγωγές από μη σοσιαλιστικά κράτη, λόγω της κατάρρευσης του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (της ΚΟΜΕΚΟΝ) το 1991, και λόγω της επιδείνωσης των εμπορικών όρων καθώς η Σοβιετική

Ένωση σταμάτησε τις ενισχύσεις στην εξαγωγή πετρελαίου. Η Βουλγαρία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα κράτους που επηρεάστηκε από εξωτερικά γεγονότα: η διάλυση του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας είχε σημαντικές επιπτώσεις για τη Βουλγαρία λόγω της εξάρτησης των εξαγωγών της από τη Σοβιετική Ένωση, ο Πόλεμος του Κόλπου επηρεάσε αρνητικά τις εξαγωγές της Βουλγαρίας προς το Ιράκ, και ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία διατάραξε σοβαρά τους διαύλους εξαγωγών της Βουλγαρίας προς τη Δυτική Ευρώπη. Η δομική μετάβαση προς οικονομίες προσανατολισμένες στην αγορά επέφερε περαιτέρω αστάθεια, και η εγχώρια παραγωγή στην Ανατολική Ευρώπη έπεσε σχεδόν κατά 25% το 1990 και το 1991. Έτσι, ένας συνδυασμός εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων συντέλεσαν στα προβλήματα εξωτερικού χρέους της Ανατολικής Ευρώπης.

Οι Κρισεις Χρεους και οι Μεταβαλλομενοι Ρολοι του ΔΝΤ και της Παγκοσμιας Τραπεζας

Ένα σημαντικό νέο στοιχείο στις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980 ήταν ο κεντρικός ρόλος του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι κρίσεις χρέους μετέβαλαν επίσης τη σχέση μεταξύ αυτών των δύο θεσμών καθώς υιοθετούσαν νέες αλληλεπικαλυπτόμενες λειτουργίες. Για να αποφύγουν την αλληλεπικάλυψη, οι διαπραγματευτές του Μπρέτον Γουντς είχαν σκοπίμως αποφύγει τις συγκεκριμένες αναφορές στο Νότο στα Άρθρα της Συμφωνίας του ΔΝΤ και ανέθεσαν το καθήκον της ανάπτυξης στην Παγκόσμια Τράπεζα. Έτσι, το ΔΝΤ θα παρείχε βραχυπρόθεσμα δάνεια σε *οποιαδήποτε* χώρα με προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών, ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα θα παρείχε μακροπρόθεσμα δάνεια για ανοικοδόμηση και ανάπτυξη. (Αναφορά στο Νότο έγινε αργότερα, με τη δεύτερη τροποποίηση στα Άρθρα της Συμφωνίας του ΔΝΤ). Η μοναδική άμεση σύνδεση μεταξύ των δύο οργανισμών ήταν ότι η συμμετοχή στο ΔΝΤ ήταν προαπαιτούμενο για τη συμμετοχή στην Τράπεζα.[79]

Όμως η Τράπεζα άρχισε να παρεισφρέει στο πεδίο του ΔΝΤ στη δεκαετία του 1960. Αποκλίνοντας από την πρακτική της παροχής δανείων για συγκεκριμένα αναπτυξιακά σχέδια, η Τράπεζα προχώρησε σε μεγάλης κλίμακας *προγραμματική δανειοδότηση* στην Ινδία για υποστήριξη του ισοζυγίου πληρωμών. Επίσης, η Τράπεζα συνέδεσε αυτή την υποστήριξη με γενικούς όρους για μεταρρυθμίσεις πολιτικών από την ινδική κυβέρνηση.[80] Η Τράπεζα δικαιολόγησε τις δράσεις της υποστηρίζοντας ότι το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών της Ινδίας ήταν αποτέλεσμα μακροχρόνιων προβλημάτων ανάπτυξης. Ωστόσο, οι αξιωματούχοι του ΔΝΤ αντιπαρέθεταν ότι η χρηματοδότηση του ισοζυγίου πληρωμών από την Τράπεζα με ταυτόχρονη χρήση προϋποθέσεων παρεισέφρεε στις λειτουργίες του ΔΝΤ. Το 1966, οι δύο Οργανισμοί υπέγραψαν μια συμφωνία για να αποφύγουν άλλα προβλήματα αλληλεπικάλυψης όμως αυτό δεν διαχώρισε πλήρως τις αρμοδιότητές τους.[81]

Διάφορες μεταβολές στη δεκαετία του 1970 αύξησαν σημαντικά την αλληλεπικάλυψη μεταξύ των λειτουργιών του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Πρώτον, το ΔΝΤ είχε μικρότερη ενασχόληση με τη σταθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών μετά την κατάρρευση του συστήματος εξαρτημένων συναλλαγματικών ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς. Έτσι, η δεύτερη βασική λειτουργία του ΔΝΤ, η παροχή δανείων, εκεί όπου υπήρχε και η δυνάμει αλληλεπικάλυψη με την Τράπεζα, έγινε η κυρίαρχη. Δεύτερον, το ΔΝΤ αρχικά παρείχε δάνεια σε όλες τις χώρες, όμως έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 δάνειζε σχεδόν αποκλειστικά τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες – τις ίδιες χώρες που λάμβαναν δάνεια από την Τράπεζα. Τρίτον, παρ' ότι τα Άρθρα της Συμφωνίας της Τράπεζας (Άρθρο 3, Παράγραφος 4) δηλώνουν ότι πρέπει να παρέχει δάνεια για συγκεκριμένους σχεδιασμούς έργων «εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων», κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν να αποκτήσουν την αναγκαία χρηματοδότηση για την ανάπτυξή τους δανειζόμενες μόνο για συγκεκριμένους σχεδιασμούς. Γι' αυτό, το 1971, οι εκτελεστικοί διευθυντές της Τράπεζας αποφάσισαν ότι προγραμματικές δανειοδοτήσεις, όπως αυτή που παρασχέθηκε στην Ινδία στη δεκαετία του 1960, ήταν κατάλληλες σε ορισμένες περιστάσεις. Τα προγραμματικά δάνεια της Τράπεζας για χρηματοδότηση εμπορευματικών εισαγωγών έχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες με τα δάνεια του ΔΝΤ που στοχεύουν στο ισοζύγιο πληρωμών.[82]

Ο βασικός λόγος για την αυξανόμενη αλληλεπικάλυψη, ωστόσο, σχετιζόταν με την κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980. Το ΔΝΤ ανακάλυψε ότι τα παραδοσιακά βραχυπρόθεσμα δάνεια που έδινε για προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών με περίοδο αποπληρωμής 3 έως 5 χρόνια ήταν ακατάλληλα για λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με παρατεταμένα προβλήματα πληρωμών. Για να αντιμετωπίσει την κρίση χρέους, συνεπώς, το ΔΝΤ παρείχε και *μεσοπρόθεσμα* δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής με περιόδους αποπληρωμής 5 έως 10 χρόνια. Ούτε τα μακροπρόθεσμα δάνεια της Τράπεζας για αναπτυξιακούς σχεδιασμούς με περιόδους αποπληρωμής 15 έως 20 χρόνια ήταν αυτό που χρειάζονταν οι χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να αντιμετωπίσουν τα πιο άμεσα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Άρα, όπως και το ΔΝΤ, η Τράπεζα προχώρησε σε μεσοπρόθεσμα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής για τις χρεώστριες χώρες. Παρ' όλο που το ΔΝΤ συνέχιζε να παρέχει βραχυπρόθεσμα δάνεια για το ισοζύγιο πληρωμών και η Τράπεζα παρείχε μακροπρόθεσμα αναπτυξιακά δάνεια, *και*

οι δύο πλέον παρείχαν μεσοπρόθεσμα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής σε χρεωμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες.[83]

Η μεγαλύτερη αλληλεπικάλυψη των λειτουργιών του ΔΝΤ και της Τράπεζας έχει αυξήσει και την αντιπαράθεση και την ανάγκη συνεργασίας. Η αλληλεπικάλυψη εγείρει και ερωτήματα για το κατά πόσο οι δύο θεσμοί παραμένουν αναγκαίοι, ενώ ο *Economist* προέβλεψε το 1991 ότι μια συνένωση των δύο «έχει νόημα και θα συμβεί εν καιρώ».[84] Παρά την πρόβλεψη αυτή, και το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα επιτελούν σημαντικές λειτουργίες. Πρώτον, η Τράπεζα αποτελείται από πέντε θεσμούς, και είναι από μόνη της ήδη υπερβολικά μεγάλη για αποτελεσματική διαχείριση (βλέπε Κεφάλαιο 11). Η συνένωση της Τράπεζας και του ΔΝΤ απλώς θα επιδείνωνε τα προβλήματα που σχετίζονται με το μέγεθος. Δεύτερον, τα αναπτυξιακά ζητήματα είναι ιδιαίτερα σύνθετα, και χρειάζεται ένα ολόκληρο φάσμα θεσμών για να παρέχουν συμβουλές και δάνεια. Παρ' όλο που οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι οι πολιτικές του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας είναι ουσιαστικά ταυτόσημες, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι επισημαίνουν τις διενέξεις μεταξύ ΔΝΤ και Τράπεζας ως ένδειξη των ανταγωνιστικών τους θεωρήσεων. Τρίτον, οι υπευθυνότητες του ΔΝΤ και της Τράπεζας εκτείνονται πολύ ευρύτερα από την παροχή δανείων στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Παρ' όλο που ο νομισματικός ρόλος του ΔΝΤ υποχώρησε όταν κατέρρευσε το σύστημα εξαρτημένων συναλλαγματικών ισοτιμιών, το ΔΝΤ συνεχίζει να δίνει συμβουλές σε κράτη για νομισματικά ζητήματα, και θα μπορούσε να παίξει σημαντικό ρόλο σε μελλοντικά νομισματικά και χρηματοπιστωτικά ζητήματα. Τέλος, η διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις και τα τεράστια οικονομικά προβλήματα της Υποσαχάριας Αφρικής αποτελούν επαρκείς οικονομικές προκλήσεις και για τους δύο θεσμούς. Ενώ το ΔΝΤ είχε τον ηγετικό ρόλο στην αντιμετώπιση του χρέους της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αλλά και της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ασία, η Τράπεζα έχει συντονίσει τις προσπάθειες για βοήθεια στην Υποσαχάρια Αφρική.[85]

Το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και οι Χρεωστριες Χωρες

Παρ' όλο που η συνεργασία ΔΝΤ-Παγκόσμιας Τράπεζας είναι εν μέρει σχεδιασμένη ώστε να αποφεύγεται η σύγκρουση μεταξύ των θεσμών, ο Νότος είναι ιδιαίτερα καχύποπτος για αυτές τις κινήσεις. Οι ιστορικοί δομιστές και οι χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επικρίνουν συχνά τις προϋποθέσεις του ΔΝΤ ως αδικαιολόγητη καταστρατήγηση της κυριαρχίας των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και υποστηρίζουν ότι οι φιλελεύθεροι οικονομικοί

όροι για τη δανειοδότηση από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα παρεμποδίζουν την ανάπτυξή τους.[86] Με τις κινήσεις προς τη συνεργασία ΔΝΤ-Παγκόσμιας Τράπεζας, ο Νότος ανησυχεί για την πιθανότητα *διπλών προϋποθέσεων*, κατά τις οποίες η απόφαση του ΔΝΤ ότι ένας αιτών δάνειο δεν είναι αξιόχρεος θα εμποδίζει τον αιτούντα να λάβει χρηματοδότηση από την Τράπεζα. Παρ' όλο που το ΔΝΤ και η Τράπεζα απέκλεισαν τις διπλές προϋποθέσεις με την τυπική, νομική έννοια, κάποιες φορές τις εφαρμόζουν σε άτυπη βάση.[87]

Οι επικριτές κατηγορούν επίσης τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Τράπεζας ότι ρίχνουν το βάρος της προσαρμογής στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και σε ευάλωτες ομάδες εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, παρ' όλο που ο Βορράς είχε κι αυτός ευθύνη για τις κρίσεις χρέους. Τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής έχουν ασκήσει πίεση στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μειώσουν το ρόλο του κράτους και να αυξήσουν το ρόλο της αγοράς, χωρίς να δείχνουν αρκετό ενδιαφέρον για τις κοινωνικές συνέπειες αυτών των πολιτικών. Η μέθοδος των δανείων διαρθρωτικής προσαρμογής για τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών είναι ελάττωση δαπανών για τις κοινωνικές υπηρεσίες, μείωση μισθών, έμφαση στην παραγωγή για εξαγωγές έναντι της εγχώριας κατανάλωσης και διακοπή των ενισχύσεων για τις εγχώριες βιομηχανίες· τα φτωχότερα και πιο ευάλωτα άτομα μέσα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δέχονται στην πραγματικότητα τις πιο βαριές επιπτώσεις αυτών των πολιτικών. Οι ιστορικοί δομιστές και ορισμένοι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι επισημαίνουν επίσης τις αρνητικές επιπτώσεις όσον αφορά στην κατανομή που έχουν τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι φτωχότερες γυναίκες στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που παρέχουν απλήρωτη εργασία διαχειριζόμενες το νοικοκυριό δέχονται πιο έντονα τις συνέπειες των πιέσεων του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας για μείωση της χρηματοδότησης των δημόσιων υπηρεσιών. Καθώς οι γυναίκες έχουν την ευθύνη για το μαγείρεμα, την καθαριότητα και την περίθαλψη στο νοικοκυριό, οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα όπως η παροχή καθαρού νερού, η αποκομιδή των σκουπιδιών, οι δημόσιες συγκοινωνίες, και οι υπηρεσίες υγείας ελαφραίνουν τη δουλειά τους και τους δίνουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν εκπαίδευση ώστε να ενταχθούν στο αμοιβόμενο εργατικό δυναμικό. Έτσι, καθώς τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής απαιτούν περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες για την υγεία και τη διατροφή, αυξάνεται το βάρος που πέφτει επάνω στις φτωχότερες γυναίκες. Καθώς η κυβέρνηση παρέχει λιγότερες τέτοιες υπηρεσίες, οι γυναίκες πρέπει να καλύψουν τη διαφορά παρέχοντάς τες στο σπίτι. Λόγω των δανείων διαρθρωτικής προσαρ-

μογής αυξάνεται και το ποσοστό εγκατάλειψης του σχολείου από τα νεαρά κορίτσια, καθώς πρέπει να βοηθούν στη δουλειά του νοικοκυριού ή να εργάζονται σε εργοστάσια-κάτεργα προκειμένου να συμπληρώνουν το οικογενειακό εισόδημα. Επιπλέον, τα παδιά και οι έγγυες και θηλάζουσες μητέρες θίγονται σημαντικά από τις πιέσεις του ΔΝΤ και της Τράπεζας για κατάργηση των επιδοτήσεων στα τρόφιμα για κατανάλωση. Συνοψίζοντας, οι φτωχότερες γυναίκες πληρώνουν το τίμημα για τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής μέσα από την αύξηση της απλήρωτης εργασίας και την επιδείνωση της υγείας και της διατροφής.[88]

Απέναντι σε αυτές τις επικρίσεις, η Παγκόσμια Τράπεζα έχει προσπαθήσει να ελαφρύνει τις συνέπειες που έχουν τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής στους φτωχούς, διατηρώντας παράλληλα τους στόχους της για προώθηση της αποδοτικότητας και της φιλελεύθερης οικονομικής μεγέθυνσης. Για παράδειγμα, η Τράπεζα συνεχίζει να υποστηρίζει τις περικοπές στις επιδοτήσεις τροφίμων για να προωθείται η αποδοτικότητα, όμως προσπαθεί να ελαφρύνει τις επιπτώσεις στους φτωχούς μέσω σχολικών γευμάτων, δελτίων για τρόφιμα και βοήθειας σε τρόφιμα.[89] Οι αξιωματούχοι του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής που στοχεύουν στην αποτελεσματικότητα της αγοράς και τη μείωση της παρέμβασης του δημοσίου τομέα μπορούν να είναι συμβατά με στόχους του κοινωνικού κράτους, όμως κάποιοι από τους επικριτές τους δεν έχουν πειστεί. (Στο Κεφάλαιο 11 υπάρχει μια λεπτομερής πραγμάτευση αυτού του ζητήματος.)

Η Χρηματοπιστωτικη Κριση της Δεκαετιας του 1990

Σε αυτή την παράγραφο μελετάμε εν συντομία τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας στη δεκαετία του 1990 (ή αλλιώς την ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι προκλήσεις που ήγειρε η κρίση στο ΔΝΤ και τη διεθνή χρηματοπιστωτική σταθερότητα, αλλά και οι προτάσεις που εμφανίστηκαν για να βελτιωθεί η «διεθνής χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική». Στο Κεφάλαιο 11 μελετάμε λεπτομερέστερα τη χρηματοπιστωτική κρίση στο πλαίσιο της διεθνούς ανάπτυξης.

Όπως έχουμε ήδη μελετήσει, η διεθνής τραπεζική δανειοδότηση προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποχώρησε κατακόρυφα στη δεκαετία του 1980, λόγω της κρίσης εξωτερικού χρέους. Στη δεκαετία του 1990, υπήρξε ανανέωση των ροών ιδιωτικών κεφαλαίων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος. Ενώ η δανειοδότηση από εμπορικές τράπεζες ήταν πρώτιστης σημασίας στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου, δηλαδή η αγορά μετοχών, ομολόγων και εργαλείων της χρηματαγοράς από ξένους, είχαν πολύ μεγαλύτερη σημασία στη δεκαετία του 1990. Οι ξένες άμεσες επενδύσεις, δηλαδή ιδιοκτησία ή έλεγχος περιουσιακών στοιχείων στο εξωτερικό, επίσης αυξήθηκαν στη δεκαετία του 1990 (βλέπε Κεφάλαιο 10). Μάλιστα, οι καθαρές ροές ιδιωτικών κεφαλαίων προς 29 «αναδυόμενες οικονομίες της αγοράς» αυξήθηκε από 35 δισεκατομμύρια δολάρια το 1990 στα 334 δισεκατομμύρια δολάρια το 1996. (Αναδυόμενες οικονομίες της αγοράς είναι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ικανές να ελκύουν ροές ιδιωτικών κεφαλαίων.[90]) Ανάμεσα στους λόγους για αυτή την ανάκαμψη των ροών κεφαλαίου ήταν τα υψηλότερα επιτόκια στο Νότο, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών λόγω των κρίσεων χρέους, η επιτυχία της ελάττωσης του χρέους από το Σχέδιο Brady, και η απελευθέρωση από τους περιορισμούς για τα κεφάλαια προς επένδυση στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ωστόσο, ορισμένοι οικονομολόγοι εξέφραζαν ανησυχίες ότι αυτές οι ροές κεφαλαίου ήταν ρευστές και «μπορούσαν εύκολα να αναστραφούν».[91] Οι ανησυχίες τους σύντομα έγιναν πραγματικότητα, όταν οι εισροές κεφαλαίου στο Μεξικό σταμάτησαν μάλλον απότομα, το 1994. Σε αυτήν την παράγραφο αφιερώνουμε την προσοχή μας βασικά στις χρηματοπιστωτικές κρίσεις του 1997 και του 1999 στην Ασία διότι «ήταν η εντονότερη χρηματοπιστωτική κρίση που έπληξε τον αναπτυσσόμενο κόσμο από τις κρίσεις χρέους του 1982».[92]

Η ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση εξελίχθηκε σε μια σειρά σταδίων, ξεκινώντας από την Ταϊλάνδη και εξαπλωνόμενη σε άλλες ασιατικές χώρες. Οι εισροές κεφαλαίου στην Ταϊλάνδη αυξήθηκαν δραματικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990, παρά την επιδείνωση των οικονομικών και χρηματοοικονομικών συνθηκών. Μεταξύ των προβλημάτων ήταν το διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Ταϊλάνδης, το χρέος σε ξένα νομίσματα των ταϊλανδέζικων τραπεζών, και η πτώση στις τιμές των ακινήτων. Το ταϊλανδέζικο μπαχτ, όπως και άλλα νομίσματα της ανατολικής Ασίας ήταν εξαρτημένο από το αμερικανικό δολάριο, και οι εξαγωγές της Ταϊλάνδης έγιναν λιγότερο ανταγωνιστικές όταν η συναλλαγματική ισοτιμία του δολαρίου έναντι του ιαπωνικού γιέν αυξήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μια γενικευμένη κρίση εξελίχθηκε τον Ιούλιο του 1997, όταν η Ταϊλάνδη χρειάστηκε να αφήσει το μπαχτ σε ελεύθερη διακύμανση. Αφού το μπαχτ άρχισε να υποτιμάται, και άλλες ασιατικές χώρες έπρεπε να αφήσουν σε ελεύθερη διακύμανση τα νομίσματά τους καθώς δέχονταν έντονη πίεση προς τα κάτω. Όταν οι ξένοι επενδυτές έχασαν την εμπιστοσύνη τους στα νομίσματα αυτών των χωρών, υπήρξε μαζική αναστροφή των ροών κεφαλαίου, και μια σειρά ασιατικές χώρες χρειάστηκαν να αναζητήσουν δάνεια από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα για να ενισχύσουν τα νομίσματα και τις οικονομίες τους.[93]

Τα βασικά ζητήματα των κρίσεων χρέους του 1980 σχετίζονταν με τη συνολική υπερχρέωση και τις υψηλές αναλογίες εξυπηρέτησης χρέους των χρεωστριών χωρών. Στην ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση, αντίθετα, τα χρέη των ασιατικών κυβερνήσεων, όπως της Ταϊλάνδης, της Ινδονησίας και της Νότιας Κορέας προς ιδιώτες και θεσμικούς πιστωτές ήταν σχετικά μικρά. Αντίθετα, οι εγχώριες τράπεζες και οι ιδιωτικές εταιρείες σε αυτές τις χώρες είχαν δανειστεί ιδιαίτερα από ξένους πιστωτές, και όφειλαν μεγάλα ποσά όταν οι ροές κεφαλαίου αναστράφηκαν. Οι ασιατικές κυβερνήσεις είχαν το δύσκολο και δαπανηρό καθήκον να ανασυντάξουν χρεωκοπημένα τραπεζικά συστήματα και να αναπροσαρμόσουν τα εταιρικά χρέη. Συνοψίζοντας, ενώ η κρίση χρεών της δεκαετίας του 1980 προέκυψε από «μη διατηρήσιμα ελλείμματα στους τρέχοντες λογαριασμούς και από προβλήματα στα θεμελιώδη μακροοικονομικά στοιχεία», η «ασιατική κρίση ήταν ουσιαστικά μια "κρίση λογαριασμών κεφαλαίου"».[94] Όπως πραγματευόμαστε στο Κεφάλαιο 11, η χρηματοπιστωτική κρίση αποδείχθηκε μόνο προσωρινό πρόβλημα, και οι ασιατικές οικονομίες σε γενικές γραμμές επανήλθαν στους ταχείς ρυθμούς μεγέθυνσης. Ωστόσο, υπάρχουν ανησυχίες ότι χρηματοπιστωτικές κρίσεις μπορούν να ξανασυμβούν καθώς αυξάνουν οι ροές κεφαλαίου. Έτσι, οι κυβερνήσεις των μεγάλων αναπτυγμένων χωρών πρότειναν μια σειρά από μεταρρυθμίσεις για να ενδυναμωθεί η «διεθνής χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική», δηλαδή η παγκόσμια διακυβέρνηση στη χρηματοοικονομία.[95]

Οι ετήσιες διασκέψεις της G-7 έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή της αρχιτεκτονικής, που ξεκίνησε το 1995, για την αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στο Μεξικό και εξελίχθηκε αντιμετωπίζοντας την ασιατική κρίση και μια χρηματοπιστωτική κρίση στη Ρωσία.[96] Η εφαρμογή της αρχιτεκτονικής οδήγησε στη δημιουργία νέων δανειοδοτικών υπηρεσιών του ΔΝΤ, σε προσπάθειες για να ενισχυθεί η χρηματοπιστωτική υποδομή στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις μεταβατικές οικονομίες, και σε μια αντιπαράθεση για το ρόλο του ΔΝΤ και των απαιτήσεων που έθεταν οι προϋποθέσεις του. Δύο βασικές στοχεύσεις ήταν να αναπτυχθούν καλύτερες στρατηγικές για να αποφευχθούν και να επιλύονται οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις. Η αποτροπή των κρίσεων περιελάμβανε την αναγνώριση των ευάλωτων χωρών πριν υποστούν κρίσεις και τη διαφύλαξη της συμμόρφωσης με τα διεθνή πρότυπα ώστε να προκύψει χρηματοπιστωτική σταθερότητα. Η επίλυση των κρίσεων περιελάμβανε τη μεταρρύθμιση των πολιτικών του ΔΝΤ και τη συμμετοχή ιδιωτικών πιστωτών στις προσπάθειες για επίλυση χρηματοπιστωτικών προβλημάτων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και των μεταβατικών οικονομιών.[97] Οι τρόποι που προτείνονται ως καλύτερα μέτρα για τη μεταρρύθμιση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής αρχιτεκτονικής εξαρτώνται από τη θεωρητική προσέγγιση καθενός, και στην πραγμάτευση που ακολουθεί συγκρίνουμε τις απόψεις τεσσάρων ομάδων:

1. Των ορθόδοξων φιλελεύθερων.
2. Εκείνων που συνδυάζουν τον ορθόδοξο και το θεσμικό φιλελευθερισμό.
3. Εκείνων που συνδυάζουν τον παρεμβατικό με το θεσμικό φιλελευθερισμό.
4. Των ιστορικών δομιστών.[98]

Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 4, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν την ελευθερία της αγοράς να λειτουργεί με ελάχιστη ανάμειξη του κράτους. Έτσι, φιλελεύθεροι όπως ο Milton Friedman πιστεύουν ότι τα προβλήματα της διεθνούς χρηματοοικονομίας προκύπτουν από ακατάλληλους εγχώριους θεσμούς και πολιτικές, και όχι από την απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, η κρίση του μεξικανικού πέσο το 1994 ήταν αποτέλεσμα μιας υπερβολικά υψηλής συναλλαγματικής ισοτιμίας και της ανεπαρκούς προσοχής προς το εμπορικό έλλειμμα, στο έλλειμμα του προϋπολογισμού και στα εξωτερικά χρέη της χώρας· η ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση του 1997 προέκυψε από τις ανακριβείς χρηματοοικονομικές εκθέσεις, τις εξαρτημένες συναλλαγματικές ισοτιμίες, και την προσφορά αμφίβολων δανείων από τις τράπεζες προς επιχειρήσεις με πολιτικές διασυνδέσεις. Τα χρηματοπιστωτικά προβλήματα δεν ήταν αποτέλεσμα των πιο ελεύθερων ροών του παγκόσμιου κεφαλαίου, οι οποίες μεγιστοποιούν την αποδοτικότητα καθώς ελκύονται από χώρες με ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς, σταθερές αγορές και χαμηλά επιτόκια. Η διεθνής ρύθμιση για τον περιορισμό της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς στις αγορές κεφαλαίου θα ήταν επιζήμια, και όλοι οι περιορισμοί στο κεφάλαιο θα έπρεπε να καταργηθούν.

Ορισμένοι οικονομολόγοι πιστεύουν ότι ένας *δανειστής-έσχατο καταφύγιο* είναι απαραίτητος για κράτη με χρηματοπιστωτικά προβλήματα και ότι το ΔΝΤ θα μπορούσε να επιτελεί αυτή τη λειτουργία αν είχε περισσότερους χρηματοπιστωτικούς πόρους. Ένας δανειστής-έσχατο καταφύγιο «είναι ένας θεσμός πρόθυμος και ικανός να παράσχει απεριόριστα ποσά σε βραχυπρόθεσμη πίστωση για τη χρηματοδότηση θεσμών όταν αυτοί απειλούνται από πιστωτικό πανικό».[99] Ωστόσο, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι ο καλύτερος τρόπος να αποφευχθεί η φυγή κεφαλαίων και οι κερδοσκοπικές επιθέσεις στο νόμισμα ενός κράτους είναι να εξαλειφθεί το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου. (Ο «ηθικός κίνδυνος» αναφέρεται στην πιθανότητα ότι η αναδιανομή του κινδύνου θα αλλάξει τη συμπεριφορά του δρώντος). Αν υπάρχει δανειστής-έσχατο καταφύγιο, τα κράτη που αντιμετωπίζουν χρηματοπιστωτικές κρίσεις είναι πιθανότερο να εμπλακούν σε ριψοκίνδυνη και ανεύθυνη συμπεριφορά γιατί πάντα μπορούν να υπολογίζουν ότι ο δανειο-

δότης θα τα σώσει. Ορισμένοι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι επικρίνουν το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα διότι συντελούν στον ηθικό κίνδυνο, παρέχοντας αναπτυξιακή βοήθεια, απαλλαγές από χρέη, και στήριξη στα ισοζύγια πληρωμών.

Η δεύτερη ομάδα θεωρητικών συνδυάζουν τον ορθόδοξο και το θεσμικό φιλελευθερισμό. Όπως και η πρώτη ομάδα, πιστεύουν ότι οι ακατάλληλοι εγχώριοι θεσμοί και πολιτικές είναι οι κύριοι παράγοντες που αυξάνουν την έκθεση μιας χώρας στις χρηματοπιστωτικές κρίσεις. Όπως και η πρώτη ομάδα, πιστεύουν ότι η ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση προέκυψε περισσότερο από τον «καπιταλισμό των ημετέρων» δηλαδή τις υπερβολικά στενές σχέσεις μεταξύ επιχειρηματικών ομάδων και κυβερνήσεων παρά από μόλυνση της χρηματοοικονομίας. Αντίθετα με την πρώτη ομάδα, όμως, θεωρούν ότι υπάρχει σημαντικός ρόλος για διεθνείς χρηματοπιστωτικούς θεσμούς όπως το ΔΝΤ και η Τράπεζα, στο να διασφαλίζουν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές οικονομίες ακολουθούν διαφανείς, φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές. Έτσι, τάσσονται υπέρ των ισχυρών απαιτήσεων στις προϋποθέσεις του ΔΝΤ, ώστε να διασφαλίζεται ότι τα κράτη υπόκεινται στην πειθαρχία της αγοράς και υπέρ των πολιτικών του ΔΝΤ «που νομιμοποιούν τη χρηματοπιστωτική φιλελευθεροποίηση, φράζοντας τις τάσεις για μετακίνηση προς αυξημένη ρύθμιση των διεθνών χρηματοοικονομικών ροών από το κράτος».[100]

Η τρίτη ομάδα θεωρητικών συνδυάζει τον παρεμβατικό με το θεσμικό φιλελευθερισμό. Ως φιλελεύθεροι, πιστεύουν ότι η αποτυχία των χωρών να ακολουθήσουν φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές παρεμποδίζει την αποτελεσματική λειτουργία των αγορών. Ως *παρεμβατικοί* φιλελεύθεροι, ωστόσο, έχουν την αίσθηση ότι δεν είναι επωφελείς οι ανεξέλεγκτες αγορές και ότι χρειάζεται να ληφθούν μέτρα προκειμένου να προστατευθεί η κοινωνία (βλέπε Κεφάλαιο 4). Στη χρηματοοικονομία, οι συναλλασσόμενοι με νομίσματα συχνά κάνουν αγοραπωλησίες με σκοπό το κέρδος χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις θεμελιώδεις οικονομικές συνθήκες, και έτσι παράγεται περιττή ρευστότητα στις ροές κεφαλαίων και στις αγορές ξένου συναλλάγματος. Έτσι, οι χρηματοπιστωτικές αγορές είναι πιθανότερο να λειτουργούν καλύτερα όταν υφίστανται ρύθμιση. Και η τρίτη ομάδα δίνει έμφαση στην ανάγκη για έναν καλά χρηματοδοτημένο δανειστή-έσχατο καταφύγιο. Χωρίς έναν τέτοιο δανειοδότη, μπορεί να αυξηθούν οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις και να απομακρυνθούν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές οικονομίες από την παγκόσμια οικονομική αποδοτικότητα και ανάπτυξη.[101]

Πολλοί θεωρητικοί σε αυτήν την ομάδα πήραν ενεργό μέρος στην αντιπαράθεση σε σχέση με τη διεθνή χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική. Για παράδειγμα, κάποια μέλη αυτής της ομάδας αντέδρασαν στην ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση υποστηρίζοντας το *φόρο Τόμπιν*, τον οποίο πρότεινε για πρώτη φορά ο νομπελίστας James Tobin το 1972. Η πρόταση του Tobin καλούσε σε «ένα διεθνώς ομοιόμορφο φόρο σε όλες τις άμεσες μετατροπές ενός νομίσματος σε ένα άλλο, αναλογικό προς τον όγκο της συναλλαγής».[102] Παρ' όλο που ο Tobin συνέστησε ένα φόρο μόλις 1%, πίστευε ότι αυτό θα αποθάρρυνε τις βραχυπρόθεσμες κερδοσκοπικές ροές κεφαλαίου και θα προσέφερε έσοδα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για σκοπούς όπως η καταπολέμηση της διεθνούς φτώχειας. Πολλοί υποστηρικτές του φόρου Τόμπιν υποστηρίζουν ότι θα βοηθούσε στη μείωση του κινδύνου για παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές κρίσεις και ότι θα παρείχε στη διεθνή κοινότητα ένα μέρος από τα κέρδη που προκύπτουν από τη διεθνή κινητικότητα του κεφαλαίου. Ωστόσο, οι επικριτές του φόρου Τόμπιν εκτείνονται από τους ορθόδοξους φιλελεύθερους οι οποίοι επιμένουν ότι δεν υπάρχει κάτι λάθος στις χρηματοπιστωτικές αγορές, έως ορισμένους άλλους οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ένας τέτοιος φόρος δεν θα ήταν αποτελεσματικός. Ενώ οι εμπορευόμενοι νομίσματα σε καιρούς κρίσης θα αδιαφορούσαν για ένα μικρό φόρο, ένας μεγαλύτερος φόρος θα παρεμπόδιζε σοβαρά τις χρηματοπιστωτικές αγορές.[103] Ως θεσμικοί εκτός από παρεμβατικοί φιλελεύθεροι, όσοι ανήκουν στην τρίτη ομάδα προτείνουν πολλές μεταρρυθμίσεις στη διαφάνεια του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, τη λογοδοσία και στις απαιτήσεις των προϋποθέσεων. Υποστηρίζουν επίσης την ιδέα να γίνει το ΔΝΤ δανειστής-έσχατο καταφύγιο.[104]

Η τέταρτη ομάδα θεωρητικών είναι οι ιστορικοί δομιστές που βλέπουν την ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση ως ένα ακόμη παράδειγμα της διαφθείρουσας ισχύος του διεθνούς κεφαλαίου. Αντίθετα με τους παρεμβατικούς φιλελεύθερους, θεωρούν ότι το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα είναι θεσμοί μη μεταρρυθμίσιμοι, και γι' αυτό (όπως και ορισμένοι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι!) τάσσονται υπέρ της κατάργησής τους. Για παράδειγμα, μια μελέτη συμπεραίνει πως «οι διεθνείς χρηματοπιστωτικοί θεσμοί απαιτούν από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου να υιοθετούν πολιτικές που βλάπτουν τα συμφέροντα των εργαζόμενων».[105] Λόγω της επιστροφής του ορθόδοξου φιλελευθερισμού ή νεοφιλελευθερισμού, η δεύτερη ομάδα (ορθόδοξοι και θεσμικοί φιλελεύθεροι) έχει σήμερα τη μεγαλύτερη επιρροή στις συζητήσεις για τη διεθνή χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική. Όμως, αν οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις γίνουν συχνότερες και αρκετά σοβαρές, είναι πιθανό ότι θα κερδίσει επιρροή η τρίτη ομάδα (παρεμβατικοί και θεσμικοί φιλελεύθεροι).[106]

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ποια σχέση έχουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και οι βασικές θεματικές τούτου του βιβλίου —παγκοσμιοποίηση, σχέσεις Βορρά-Βορρά και σχέσεις Βορρά-Νότου— με τα ζητήματα του εξωτερικού χρέους; Η κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 είναι πρώτης τάξεως παράδειγμα για τις συνέπειες της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης στις πολιτικές των χρεωμένων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και των μεταβατικών οικονομιών. Οι ρίζες των κρίσεων χρέους βρίσκονταν πίσω στη δεκαετία του 1970, όταν οι εμπορικές τράπεζες επεξέτειναν τη δανειοδότησή τους προς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που τις είχαν θίξει οι αυξήσεις των τιμών του ΟΠΕΚ. Αυτά τα δάνεια ήταν ελκυστικά για τους χρεώστες, λόγω των χαμηλών επιτοκίων και της απουσίας προϋποθέσεων. Παρ' όλο που οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι δίνουν έμφαση στην αλόγιστη δανειοληψία και τις ανεπαρκείς εγχώριες πολιτικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ως βασικές αιτίες των κρίσεων χρέους, οι ιστορικοί δομιστές εστιάζουν αντίθετα στη μακρόχρονη εξάρτηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και την ανεύθυνη συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών και των πιστωτριών κυβερνήσεων. Παρ' όλες αυτές τις διαφορές, οι περισσότεροι θα συμφωνούσαν ότι απροσδόκητες αλλαγές που προέκυψαν από τη διεθνή αλληλεξάρτηση, όπως οι κρίσεις στα τρόφιμα και το πετρέλαιο στη δεκαετία του 1970, θα έπρεπε να περιλαμβάνονται ανάμεσα στους παράγοντες που προκαλούν τις κρίσεις χρέους.

Υπάρχει επίσης ευρεία συμφωνία ότι το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα χρησιμοποίησαν τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής για να παρακινήσουν τους χρεώστες να υιοθετήσουν φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές, ανοίγοντας έτσι τις οικονομίες τους στις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, το Μεξικό, αφού ανακοίνωσε πως δεν μπορούσε πλέον να εξυπηρετεί το εξωτερικό του χρέος το 1982, σταδιακά υιοθέτησε μια σειρά πολιτικής οικονομικής φιλελευθεροποίησης· σε αυτές περιλαμβάνονταν μια μεταστροφή από την εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών (import substitution industrialization, ISI) σε πολιτικές μεγέθυνσης βασισμένης στις εξαγωγές, την περιστολή των ενισχύσεων του δημοσίου στους περισσότερους τομείς της οικονομίας, εγχώριες οικονομικές αλλαγές για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, και πιο ανοιχτές εμπορικές πολιτικές. Στον εμπορικό τομέα, το Μεξικό εντάχθηκε στην GATT το 1986 και στη NAFTA το 1993. Το Μεξικό δεν είναι φυσικά μόνο του, και αντίστοιχες αλλαγές συνέβησαν σε ολόκληρο το Νότο. Έτσι, οι μέσοι δασμοί στις εισαγωγές στη Λατινική Αμερική υποχώρησαν από το 56% το 1985 σε 16% το 1992, σε μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα μονομερούς φιλελευθεροποίησης των συναλλαγών και του εμπορίου, ενώ τα λατινοαμερικανικά κράτη υπέγραψαν περίπου 31 συμφωνίες φιλελευθεροποίησης των συναλλαγών, μεταξύ 1990 και 1996.[107]

Παρ' όλο που αυτές οι μεταβολές πολιτικής των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ήταν εν μέρει αποτελέσματα των προβλημάτων που είχαν με τις πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών, ένας κρίσιμος παράγοντας για την απόφασή τους να ανοίξουν τις οικονομίες τους υπήρξε η πίεση από τις αναπτυγμένες χώρες, το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα. Ωστόσο, οι απόψεις διαφοροποιούνται έντονα όσον αφορά τις συνέπειες αυτών των φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν συχνά ότι οι στρατηγικές για το χρέος υπήρξαν σχετικά ικανοποιητικές, αποτρέποντας την κατάρρευση του διεθνούς τραπεζικού συστήματος και αποκαθιστώντας την πρόσβαση στις αγορές κεφαλαίου για πολλές χρεωμένες χώρες. Παρ' όλο που οι αλλαγές στις πολιτικές των χρεωστών προκάλεσαν δυσκολίες σε κάποιες ομάδες και άτομα, οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της στροφής προς το άνοιγμα της οικονομίας θα είναι επωφελείς για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις μεταβατικές οικονομίες. Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι οι φιλελεύθεροι παραβλέπουν τον αντίκτυπο της ανισότητας μεταξύ των κρατών στο ζήτημα του χρέους. Παρ' όλο που η παγκοσμιοποίηση διευκόλυνε τη *διάδοση* φιλελεύθερων αξιών στις αναπτυγμένες χώρες, αυτές οι αξίες *επιβλήθηκαν* στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Οι φιλελεύθεροι θεωρούν επίσης ότι το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα είναι πολιτικά ουδέτεροι θεσμοί, ενώ οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές βλέπουν τους θεσμούς αυτούς ως αγωγούς για την επιβολή πολιτικών που προτιμούνται από τις πιο ισχυρές αναπτυγμένες χώρες και τους ιδιωτικούς δρώντες πάνω στους πιο αδύναμους.[108] Επιπλέον, οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι οι στρατηγικές για το χρέος απαιτούσαν πολλές περισσότερες θυσίες από τις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες παρά από τις διεθνείς τράπεζες, και ότι οι απαιτήσεις που είχαν οι προϋποθέσεις του ΔΝΤ και της Τράπεζας εξυπηρετούν τις ανάγκες του διεθνούς κεφαλαίου. Οι απαιτήσεις του ΔΝΤ να μειώσουν οι χρεώστες τις κοινωνικές δαπάνες, να αυξήσουν τις εξαγωγές, να απομακρύνουν τις περιορισμούς στις ροές κεφαλαίου, και να υποτιμήσουν τα νομίσματά τους, έχουν τον πιο αρνητικό αντίκτυπο στις φτωχότερες και πιο αδύναμες ομάδες της κοινωνίας.

Τούτο το Κεφάλαιο αποκαλύπτει πολλά όχι μόνο για τις θεματικές της παγκοσμιοποίησης και της ανισότητας Βορρά-Νότου, αλλά και για τις σχέσεις Βορρά-Βορρά. Παρ' όλο που οι Ηνωμένες Πολιτείες υποχώρησαν ως ηγεμόνας από πολλά πεδία της οικονομίας, σίγουρα βοήθησαν στη διαχείριση των κρίσεων χρέους. Η αμερικανική ηγεσία αντανακλούσε την κυρίαρχη θέση της στο χρηματοοικονομικό και το νομισματικό πεδίο «για τα καλά μέσα στη δεκαετία του 1980, λόγω της σχετικής θελκτικότητας των αμερικανικών χρηματοπιστωτικών αγορών, της εξέχουσας θέσης των αμερικανικών

χρηματοπιστωτικών θεσμών και του δολάριου στις παγκόσμιες αγορές, και του σχετικού μεγέθους της αμερικανικής οικονομίας».[109] Ακόμη και σε αυτά τα πεδία, όμως, υπήρξε μια σταδιακή στροφή από την αμερικανική στη συλλογική ηγεσία. Έτσι οι κυριαρχούμενοι από το Βορρά θεσμοί, όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (BIS), η G-7/G-8 και οι Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου είχαν βασικό ρόλο στη συλλογική διαχείριση του χρέους.

Οι μεγαλύτερες διεθνείς τράπεζες είχαν βασικό ρόλο στη διαχείριση των προβλημάτων χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών μέσω επιτροπών ιδιωτών πιστωτών (η Λέσχη του Λονδίνου) μέχρι τη μεξικανική κρίση χρέους το 1982. Στη συνέχεια, οι ρεαλιστές επισημαίνουν ότι τα πιο ισχυρά βιομηχανικά κράτη και οι διεθνείς θεσμοί τους οποίους αυτά υποστήριζαν, όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, ήταν που διαχειρίστηκαν τις κρίσεις χρέους. Μόνο τα κράτη μπορούσαν να κινητοποιήσουν επαρκείς πόρους για να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις, και μόνο θεσμικές πιέσεις μπορούσαν να πειθαναγκάσουν τις τράπεζες να συνεχίσουν τη δανειοδότηση και τους χρεώστες να ακολουθούν τις απαιτήσεις των προϋποθέσεων. Η παράταση της κρίσεων χρέους παρά το Σχέδιο Baker, το Σχέδιο Brady και την Πρωτοβουλία τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες, ενισχύει το φιλελεύθερο ισχυρισμό ότι τα κράτη σήμερα έχουν μόνο περιορισμένο έλεγχο πάνω στις συναλλαγές της αγοράς, τις ροές κεφαλαίου και τη συμπεριφορά ιδιωτικών θεσμών όπως οι διεθνείς τράπεζες. Οι ιστορικοί δομιστές επισημαίνουν το γεγονός ότι οι στρατηγικές διαχείρισης του χρέους υπήρξαν πιο επιτυχημένες στην προστασία των διεθνών τραπεζών και στην αποκατάσταση της πρόσβασης στις αγορές κεφαλαίου παρά στη διασφάλιση της επιστροφής των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στην οικονομική μεγέθυνση. Τέλος, ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, όπως το φόρουμ Jubilee 2000, έπαιξαν κάποιο ρόλο ασκώντας πίεση στις αναπτυγμένες χώρες και τους διεθνείς θεσμούς να αμβλύνουν τα προβλήματα χρέους των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Παρ' όλο που αυτές οι ομάδες αντιτάσσονταν στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης πάνω στους χρεώστες, χρησιμοποίησαν τα εργαλεία της παγκοσμιοποίησης όπως το Διαδίκτυο για να επικοινωνήσουν τις ιδέες τους και για να ασκήσουν την επιρροή τους.

Η αποτίμηση της ασιατικής χρηματοπιστωτικής κρίσης της δεκαετίας του 1990, όπως και των κρίσεων χρέους της δεκαετίας του 1980 εξαρτώνται από τη θεωρητική προσέγγιση του καθένα. Οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι απέδωσαν την ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση κυρίως στις ανεπαρκείς εγχώριες πολιτικές, και αντιτάχθηκαν σθεναρά σε οποιουσδήποτε διεθνείς περιορισμούς στις ροές κεφαλαίου. Ενώ ορισμένοι ακραίοι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι πιστεύουν πως θα έπρεπε να καταργηθούν το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, επειδή συντελούν στον ηθικό κίνδυνο, άλλοι ενθαρρύνουν αυτούς

τους θεσμούς να ενισχύσουν τις απαιτήσεις των προϋποθέσεών τους για να διασφαλίσουν πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές οικονομίες θα υπόκεινται στην πειθαρχία της αγοράς. Οι παρεμβατικοί φιλελεύθεροι, αντίθετα, πιστεύουν πως είναι απαραίτητος ένας βαθμός περιορισμών στις ροές κεφαλαίου και υποστηρίζουν θεσμικές μεταρρυθμίσεις που θα αυξήσουν τη διαφάνεια και τη λογοδοσία του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Σε αντίθεση με τους ορθόδοξους φιλελεύθερους, και οι παρεμβατικοί φιλελεύθεροι ζητάνε έναν δανειστή-έσχατο καταφύγιο. Οι πιο οξείς επικριτές των διεθνών ροών κεφαλαίου είναι οι ιστορικοί δομιστές, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα θα έπρεπε να καταργηθούν διότι είναι θεσμοί στην υπηρεσία του διεθνούς κεφαλαίου και μη μεταρρυθμίσιμοι. Ωστόσο, αυτοί που είναι πιο ενεργοί στην προσπάθεια για ανάπτυξη μιας νέας διεθνούς χρηματοπιστωτικής αρχιτεκτονικής είναι οι παρεμβατικοί φιλελεύθεροι που επιδιώκουν τη μεταρρύθμιση του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες είναι οι απόψεις των φιλελεύθερων και των ιστορικών δομιστών όσον αφορά στις αιτίες των κρίσεων εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980;
2. Πιστεύουν οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές ότι οι στρατηγικές για το χρέος αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τις χειρότερες πλευρές των κρίσεων χρέους;
3. Πού διέφερε η κρίση χρέους της δεκαετίας του 1980 από τη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990; Ποιες χώρες υπέστησαν τις πιο σφοδρές επιπτώσεις των κρίσεων χρέους και της χρηματοπιστωτικής κρίσης;
4. Ποιες είναι οι απόψεις των ορθόδοξων, θεσμικών, παρεμβατικών φιλελεύθερων και ιστορικών δομιστών όσον αφορά για τα καλύτερα μέσα μεταρρύθμισης της διεθνούς χρηματοπιστωτικής αρχιτεκτονικής;
5. Ποια σχέση έχουν η Λέσχη του Λονδίνου, το ΔΝΤ και η Λέσχη του Παρισιού με την αντιμετώπιση των κρίσεων χρέους;
6. Ποια ήταν τα δυνατά σημεία και ποιες οι αδυναμίες του Σχεδίου Baker, του Σχεδίου Brady και της Πρωτοβουλίας τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες;
7. Γιατί πιστεύετε ότι κάποιοι από τους σημαντικότερους θεσμικούς ομίλους όπως η Λέσχη του Παρισιού, η Λέσχη του Λονδίνου και η G-7/G-8 είναι τόσο μικροί και ανεπίσημοι;
8. Με ποιο τρόπο άλλαξαν οι ρόλοι του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας και η σχέση μεταξύ αυτών των δύο θεσμών, λόγω των κρίσεων του εξωτερικού χρέους;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. William R. Cline, *International Debt Reexamined* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1995), σ. 1.

2. Lex Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt: The Case for Ad Hoc Machinery* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 2003), σσ. 9-16· Rudiger Dornbusch και Stanley Fischer, "Third World Debt", *Science* 234, 14 Νοεμβρίου 1986, σ. 836· και Stuart Corbridge, *Debt and Development* (Οξφόρδη, Ηνωμένο Βασίλειο, Blackwell, 1993), σ. 15.

3. Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt*, σσ. 22-23.

4. Miles Kahler, "Politics and International Debt: Explainng the Crisis", *International Organization* 39, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1985), σ. 357.

5. Βλέπε Albert Fishlow, "Lessons from the Past: Capital Markets During the 19th Century and the Interwar Period", *International Organization* 39, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1985), σσ. 383-439· Barbara Stallings, *Banker to the Third World: U.S. Portfolio Investment in Latin America, 1900-1986* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1987)· Barry Eichengreen και Richard Portes, "Dealing with Debt: The 1930s and the 1980s", στο Ishrat Hussain και Ishac Diwan (επιμ.), *Dealing with the Debt Crisis: A World Bank Symposium* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 1989), σσ. 69-86· και Barry Eichengreen και Peter H. Lindert (επιμ.), *The International Debt Crisis in Historical Perspective* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1989).

6. Corbridge, *Debt and Development*, σ. 25· Cline, *International Debt Reexamined*, σ. 6· και Stallings, *Banker to the Third World*, σσ. 313-314.

7. Rieffel, *Restructuring Sovereing Debt*, σσ. 156-157.

8. John Cuddington, "The Extent and Causes of the Debt Crisis of the 1980s", στο Husain και Diwan (επιμ.), *Dealing with the Debt Crisis*, σ. 15· και World Bank, *World Debt Tables 1992-1993*, τόμος 1 (Ουάσινγκτον, D.C., International Bank for Reconstruction and Development, 1992), σσ. 41-45. Για μια ιστορικοδομιστική προσέγγιση στα πρώιμα σημάδια μιας κρίσης χρέους, βλέπε Cheryl Payer, *Lent and Lost: Foreign Credit and Third World Development* (Λονδίνο, Zed Books, 1991), σσ. 83-89.

9. *World Bank Annual Report – 1983* (Ουάσινγκτον, D.C., International Bank for Reconstruction and Development, 1983), σ. 34.

10. William R. Cline, "International Debt: Analysis, Experience and Prospects", *Journal of Development Planning* 16 (1985), σ. 26.

11. Theodore H. Cohn, *Canadian Food Aid: Domestic and Foreign Policy Implications* (Ντένβερ, Κολοράντο, University of Denver, Graduate School of International Studies, 1979), σσ. 25-26.

12. Charles Lipson, "The International Organization of Third World Debt" *International Organization* 35, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1981), σ. 611· και Benjamin J. Cohen, "Balance-of-Payments Financing: Evolution of a Regime", στο Stephen D. Krasner (επιμ.), *International Regimes* (Ithaca, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1983), σ. 329.

13. Albert Fishlow, "Lessons from the Past", σ. 433.

14. Kahler, "Politics and International Debt", σσ. 358-359.

15. John Loxley, "International Capital Markets, the Debt Crisis and Development", στο Roy Culpeper, Albert Berry και Frances Stewart (επιμ.), *Global Development Fifty Years After Bretton Woods: Essays in Honour of Gerald K. Helleiner* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1997), σσ. 138-142. Κάποιοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι το μερίδιο του πλεονάσματος του ΟΠΕΚ που ανακυκλώθηκε μέσω των τραπεζών ήταν στην πραγματικότητα αρκετά μικρό και ότι τα χαμηλά επιτόκια ήταν ο κύριος λόγος για την αύξηση των τραπεζικών δανείων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Βλέπε Edwin M. Truman, "U.S. Policy on the Problems of International Debt", *Federal Reserve Bulletin* 75, αρ. 11 (Νοέμβριος 1989), σ. 728.

16. Stallings, *Banker to the Third World*, σσ. 184-186· Ricardo Ffrench-Davis, "External Debt, Adjustment, and Development in Latin America", στο Richard E. Feinberg και Ricardo Ffrench-Davis (επιμ.), *Development and External Debt in Latin America: Bases for a New Consensus* (Σάουθ Μπεντ, Ιντιάνα, University of Notre Dame Press, 1998), σ. 40.

17. Ethan B. Kapstein, *Governing the Global Economy: International Finance and the State* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1994), σσ. 60-69.

18. *IMF Annual Report – (1977)* (Ουάσινγκτον, D.C., International Monetary Fund, 1977), σσ. 40-41.

19. Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization* 42, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1988), σ. 457.

20. James Raymond Vreeland, "Why Do Governments and the IMF Enter into Agreements? Statistically Selected Cases", *International Political Science Review* 24, αρ. 3 (2003), σσ. 338-339.

21. Cline, *International Debt Reexamined*, σσ. 2-3· Jeffrey Sachs, "External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia", στο William C. Brainard και George L. Perry (επιμ.), *Brookings Papers on Economic Activity*, Τόμος 2 (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1985), σσ. 523-535.

22. Lewis W. Snider, "The Political Performance of Third World Governments and the Debt Crisis", *American Political Science Review* 84, τεύχ. 1 (Δεκέμβριος 1990), σσ. 1263-1280.

23. Sachs, "External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia", σ. 526.

24. Cheryl Payer, *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (Μίντλσεξ, Ηνωμένο Βασίλειο, Penguin, 1974), σσ. 45-49.

25. Peter Körner, Gero Maass, Thomas Siebold και Ranier Tetzlaff, *The IMF and the Debt Crisis: A Guide to the Third World's Dilemma*, μτφρ. Paul Knight (Λονδίνο, Zed Books, 1986), σσ. 30-31· Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1979).

26. Payer, *The Debt Trap*, σ. 48. Βλέπε επίσης Robert E. Wood, *From Mashall Plan to Debt Crisis: Foreign Aid and Development Choices in the World Economy* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1986), σσ. 233-241.

27. Jesús Silva-Herzog, "The Costs for Latin America's Development", στο Robert A. Pastor (επιμ.), *Latin America's Debt Crisis: Adjusting to the Past or Planning for the Future?* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1987), σ. 33.

28. Peter H. Lindert και Peter J. Morton, "How Sovereign Debt Has Worked", στο Jeffrey D. Sachs (επιμ.), *Developing Country Debt and Economic Performance*, τόμος 1: *The International Financial System* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1989), σσ. 66-77· Nicholas Bayne, *Hanging in There: The G7 and G8 Summit in Maturity and Renewal* (Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2000), σ. 38. Για το καθεστώς του χρέους βλέπε "International Financial Negotiations and Adjustment Bargaining: An Overview", στο Thomas J. Biersteker (επιμ.), *Dealing with Debt: International Financial Negotiations and Adjustment Bargaining* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1993), σσ. 1-15.

29. Ο Vinod K. Aggarwal χρησιμοποιεί την ορολογία του "φωλιάσματος" στο *Liberal Protectionism: The International Politics of Organized Textile Trade* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1985). Βλέπε επίσης Theodore H. Cohn, "The Changing Role of the United States in the Global Agricultural Trade Regime", στο William P. Avery (επιμ.), *World Agriculture and*

the GATT, International Political Economy Yearbook, Τόμος 7 (Μπάουλνερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1993), σσ. 17-38.

30. Ο Benjamin Cohen πραγματεύεται το καθεστώς χρηματοδότησης του ισοζυγίου πληρωμών στο Cohen, "Balance-of-Payments Financing", σσ. 315-336.

31. Cohen, "Balance-of-Payments Financing", σσ. 319-323.

32. Valerie J. Assetto, *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1988), σσ. 186-187· και Jozef M. van Brabant, *The Planned Economies and International Economic Organization* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1991), σ. 126.

33. Harold K. Jacobson και Michel Oksenberg, *China's Participation in the IMF, the World Bank, and GATT: Toward a Global Economic Order* (Αν Άρμπορ, University of Michigan Press, 1990), σσ. 46-52· William Feeney, "Chinese Policy in Multilateral Financial Institutions", στο Samuel S. Kim, (επιμ.), *China and the World: Chinese Policy in Multilateral Financial Policy in the Post-Mao Era* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1984), σσ. 266-271· και Samuel S. Kim, "Whiterh Post-Mao Chinese Global Policy?", *International Organization* 35, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1981), σσ. 455-457.

34. Klaus Schröder, "The IMF and the Countries of the Council for Mutual Economic Assistance", *Intereconomics* 2 (Μάρτιος/Απρίλιος 1982), σσ. 88-90· και Marie Lavigne, "Eastern European Countries and the IMF", στο Marie Lavigne, "Eastern European Countries and the IMF", στο Béla Csikós-Nagy and David G. Young (επιμ.), *East-West Economic Relations in the Changing Global Environment* (Λονδίνο, Macmillan, 1986), σσ. 300-304.

35. Leah A. Haus, *Globalizing the GATT: The Soviet Union's Successor States, Eastern Europe and the International Trading System* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1992), σ. 104· και "Sorting Out Russia", *The Economist*, 26 Σεπτεμβρίου 1992, σσ. 97-98.

36. Aziz Ali Mohammed, "The Role of International Financial Institutions", στο John P. Hardt και Richard F. Kaufman (επιμ.), *East-Central European Economies in Transition* (Άρμονκ, Νέα Υόρκη, Sharpe, 1995), σσ. 192-195.

37. Assetto, *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD*, σ. 50.

38. Jacobson και Oksenberg, *China's Participation in the IMF, the World Bank, and GATT*, σ. 128· Feeney, "Chinese Policy in Multilateral Financial Institutions", σ. 274· Richard W. Stevenson, "In Borrowing from the I.M.F., Did Yeltsin Get a Sweetheart Deal?", *New York Times*, 3 Μαρτίου 1996, σ. A5.

39. Alexis Rieffel, *The Role of the Paris Club in Managing Debt Problems* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University, Essays in International Finance, αρ. 161, Δεκέμβριος 1985)· Alexis Rieffel, "The Paris Club, 1978-1983", *Columbia Journal of Transnational Law* 23, αρ. 1 (1984), σσ. 83-110· και Christine A. Kearney, "The Creditor Clubs: Paris and London", στο Biersteker (επιμ.), *Dealing with Debt*, σσ. 61-76.

40. Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt*, σ. 58.

41. Rieffel, *The Role of the Paris Club in Managing Debt Problems*, σσ. 4-14.

42. Michael G. Kuhn με τη συνεργασία του Jorge P. Guzman, *Multilateral Official Debt Rescheduling: Recent Experience, World Economic and Financial Surveys* (Ουάσινγκτον, D.C., International Monetary Fund, Νοέμβριος 1990), σ. 7.

43. Charles Lipson, "International Debt and International Institutions", στο Miles Kahler (επιμ.), *The Politics of International Debt* (Ίθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1986), σσ. 222-226· και Charles Lipson, "Bankers' Dilemmas: Private Cooperation in Rescheduling Sovereign Debts", στο Kenneth A. Oye (επιμ.), *Cooperation Under Anarchy* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1986), σσ. 200-225.

44. Βλέπε Payer, *Lent and Lost*, σσ. 52-56.

45. Harold James, *International Monetary Cooperation Since Bretton Woods* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1996), σ. 347.

46. Benjamin J. Cohen, "International Debt and Linkage Strategies: Some Foreign-policy Implications for the United States", *International Organization* 39, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1985), σ. 722· και Bayne, *Hanging in There*, σ. 64.

47. Paul Krugman, "LDC Debt Policy", στο Martin Feldstein (επιμ.), *American Economic Policy in the 1980s* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1994), σσ. 692-694· και Age F. P. Bakker, *International Financial Institutions* (Νέα Υόρκη, Longman, 1996), σσ. 95-96.

48. William R. Cline, *International Debt and the Stability of the World Economy* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1983), σ. 74.

49. Lipson, "Bankers' Dilemmas: Private Cooperation in Rescheduling Sovereign Debts", σ. 223· Lipson, "International Debt and International Institutions", σσ. 220-227.

50. Kapstein, *Governing the Global Economy*, σ. 82.

51. Dornbusch και Fischer, "Third World Debt", σ. 838.

52. William R. Cline, "The Baker Plan and Brady Reformulation: An Evaluation", στο Husain και Diwan (επιμ.), *Dealing with the Debt Crisis*, σ. 177.

53. Corbridge, *Debt and Development*, σ. 65.

54. Edwin M. Truman, "U.S. Policy on the Problems of International Debt", *Federal Reserve Bulletin* 75, αρ. 11 (Νοέμβριος 1989), σ. 730· και Richard E. Feinberg και Delia M. Boylan, "Modular Multilateralism: North-South Economic Relations in the 1990s", στο Brad Roberts (επιμ.), *New Forces in the World Economy* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1996), σ. 45.

55. Payer, *Lent and Lost*, σ. 97.

56. Paul R. Krugman, "Debt Relief is Cheap", *Foreign Policy 80* (Φθινόπωρο 1990), σσ. 141-152. Ορισμένοι οικονομολόγοι έβλεπαν το πρόβλημα χρέους ως σύμπτωμα παρά ως αιτία της αργής οικονομικής ανάπτυξης. Βλέπε Jeremy Blow και Kenneth Rogoff, "Cleaning Up Third World Debt Without Getting Taken to the Cleaners", *Journal of Economic Perspectives* 4, τεύχ. 1 (Χειμώνας 1990), σσ. 31-42.

57. Bayne, *Hanging in There*, σσ. 64-65· Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt*, σσ. 164-177, "Debtor's Prison", σε μία έρευνα για τα Χρηματοοικονομικά του Τρίτου Κόσμου, *The Economist*, 25 Σεπτεμβρίου 1993, σσ. 11-12.

58. Ross P. Buckley, "The Facilitation of the Brady Plan: Emerging Markets Debt Trading from 1989 to 1993", *Fordham International Law Journal* 21, τεύχ. 5 (1998), σ. 1805.

59. Jeffrey Sachs, "Making the Brady Plan Work", *Foreign Affairs* 68, τεύχ. 3 (Καλοκαίρι 1989), σσ. 87-92.

60. Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt*, σσ. 170-171.

61. Rieffel, *Restructuring Sovereign Debt*, σ. 178· Fred Rosen, "Back on the Agenda: Ten Years After the Debt Crisis", *NACLA Report on the Americas* 31, αρ. 3 (1997), σ. 22· William Cline, "Managing International Debt", *The Economist*, 18 Φεβρουαρίου 1995, σσ. 17-19· και David Roodman, "Creditor Initiatives in the 1980s and 1990s", στο Chris Jochnick and Fraser A. Preston (επιμ.), *Sovereign Debt at the Crossroads: Challenges and Proposals for Resolving the Third World Debt Crisis* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2006), σσ. 23-26.

62. Bichaka Fayissa, "Foreign Debt, Capital Inflows, and Growht: The Case of the Sub-Sahara African Countries (SSACs)", *Scandinavian Journal of Development Alternatives and Area Studies* 16, αρ. 3 & 4 (Σεπτέμβριος και Δεκέμβριος 1997), σ. 253· και Bayne, *Hanging in There*, σ. 123.

63. Η λίστα των δικαιούχων χωρών έχει αλλάξει ελαφρώς με την πάροδο του χρόνου. Βλέπε U.S. General Accounting Office, "Debt Relief Initiative for Poor Countries Faces Challenges", GAO/NSIAD-00-161, Ιούνιος 2000, σ. 11, υποσημείωση 6.

64. U.S. General Accounting Office, "Status of the Heavily Indebted Poor Countries Debt Relief Initiative", GAO/NSIAD-98-229, Σεπτέμβριος 1998, σσ. 5-8, 27.

65. Gerardo Esquivel, Felipe Larraín και Jeffrey D. Sachs, "Central America's Foreign Debt Burden and the HIPC Initiative", *Bulletin of Latin American Research* 20, αρ. 1 (Ιανουάριος 2001), σ. 2· και David Malin Roodman, "Ending the Debt Crisis", στο Lester R. Brown κ.ά. (επιμ.), *State of the World 2001* (Νέα Υόρκη, Norton, 2001), σσ. 144-146.

66. World Bank, *Global Development Finance*, Τόμος 1 – 2005 (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 2005), σσ. 166-169.

67. "IMF Board to Discuss G8 Debt Proposal", *IMF Survey* 34, αρ. 13 (18 Ιουλίου 2005), σ. 203· και "IMF Provides $3.3 Billion to Debt Relief to 19 Countries", *IMF Survey* 35, αρ. 1 (9 Ιανουαρίου 2006), σσ. 3-7.

68. Cline, *International Debt Reexamined*, σ. 70.

69. Cline, *International Debt Reexamined*, σσ. 70-76· και Bakker, *International Financial Institutions*, σ. 94.

70. Βλέπε "Summary of Discussion on LCD Debt Policy", στο Feldstein (επιμ.), *American Economic Policy in the 1980s*, σ. 737· Stallings, *Banker to the Third World*, σσ. 313-315· και Theodore H. Cohn, "The United States and Latin America: Ambivalent Ties", *The Canadian Review of American Studies* 20, αρ. 2 (Φθινόπωρο 1989), σσ. 255-263.

71. Ffrench-Davis, "External Debt, Adjustment, and Development", σ. 31.

72. Richard E. Feinberg, "Latin American Debt: Renegotiating the Adjustment Burden", στο Feinberg και Ffrench-Davis (επιμ.), *Development and External Debt in Latin America*, σσ. 57-58· και Corbridge, *Debt and Development*, σ. 85. Ο William Cline υποστηρίζει από μια φιλελεύθερη οικονομική προσέγγιση ότι οι στρατηγικές για το χρέος δεν ευνόησαν τις τράπεζες έναντι των χρεωστριών χωρών. Βλέπε Cline, *International Debt Reexamined*, σσ. 255-262.

73. Independent Evaluation Group, *Debt Relief for the Poorest: An Evaluation Update of the HIPC Initiative* (Ουάσινγκτον, D.C., The World Bank, 2006), σ. vii.

74. Valerie J. Assetto, *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1988), σσ. 189-190.

75. Cline, *International Debt Reexamined*, σ. 360.

76. Cline, *International Debt Reexamined*, σσ. 360-367· Assetto, *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD*, σσ. 163-179.

77. Matthew Evangelista, "Domestic Structure and International Change", στο Michael W. Doyle και G. John Ikenberry (επιμ.), *New Thinking in International Relations Theory* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1997), σσ. 212-214· και Kazimierz Poznanski, "Economic Adjustment and Political Forces: Poland Since 1970", *International Organization* 40, αρ. 2 (Άνοιξη 1986), σσ. 455-488.

78. Ellen Comisso και Paul Marer, "The Economics and Politics of Reform in Hungary", *International Organization* 40, αρ. 2 (Άνοιξη 1986), σ. 422. Βλέπε επίσης Laura D' Andrea Tyson, "The Debt Crisis and Adjustment Responses in Eastern Europe: A Comparative Perspective", *International Organization* 40, αρ. 2 (Άνοιξη 1986), σσ. 239-285.

79. Joseph Gold, "The Relationship Between the International Monetary Fund and the World Bank", *Creighton Law Review* 15 (1982), σσ. 509-510· και Richard E. Feinberg, "The Changing Relationship Between the World Bank and the International Monetary Fund", *International Organization* 42, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1988), σ. 547.

80. Για την προγραμματική δανειοδότηση της Τράπεζας προς την Ινδία στη δεκαετία του 1960, βλέπε Michael Lipton και John Toye, *Does Aid Work in India? A Country Study of the Impact of Official Development Assistance* (Λονδίνο, Routledge, 1990), Κεφ. 3.

81. Jacque Polak, "The World Bank and the IMF: The Future of Their Coexistence", στο *Bretton Woods: Looking to the Future* (Ουάσινγκτον, D.C., Bretton Woods Commission, Ιούλιος 1994), σσ. C-149· και Edward S. Mason και Robert E. Asher, *The World Bank Since Bretton Woods* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1973), σσ. 551-554.

82. Hiroyuki Hino, "IMF-World Bank Collaboration", *Finance & Development* 23, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1986), σ. 11.

83. Jacques J. Polak, *The World Bank and the International Monetary Fund: A Changing Relationship*, Brookings Occasional Papers (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1994)· Paul Mosley, Jane Harrigan και John Toye, *Aid and Power: The World Bank and Policy-Based Lending*, Τόμος 1 (Λονδίνο, Routledge, 1991)· και Stanley Please, "The World Bank: Lending for Structural Adjustment", στο Richard E. Feinberg και Valeriana Kallab (επιμ.), *Adjustment Crisis in the Third World* (Νιου Μπράνσγουϊκ, Νιου Τζέρσεϊ, Transaction Books, 1984), σσ. 83-98.

84. "Survey: The IMF and the World Bank", *The Economist* , 12 Οκτωβρίου 1991, σ. 48.

85. James, *International Monetary Cooperation*, σ. 326· Polak, *The World Bank and the International Monetary Fund*, σσ. 44-45· και Jeffrey Sachs, "Beyond Bretton Woods: A New Blueprint", *The Economist*, 1 Οκτωβρίου 1994, σ. 23.

86. Για τις σφοδρές επικρίσεις των διεθνών οικονομικών θεσμών και των κρίσεων χρέους βλέπε τα εξής: Kevin Danaher (επιμ.), *Fifty Years is Enough: The Case Against the World Bank and the International Monetary Fund* (Βοστόνη, South End Press, 1994)· Payer, *Lent and Lost*· Martin Honeywell (επιμ.), *The Poverty Brokers: The IMF and Latin America* (Λονδίνο, Latin America Bureau, 1983)· και Körner κ.ά., *The IMF and the Debt Crisis*.

87. Feinberg, "The Changing Relationship Between the World Bank and the International Monetary Fund", σσ. 552-556· Polak, *The World Bank and the International Monetary Fund*, σσ. 16-17.

88. Diane Elson, "From Survival Strategies to Transformation Strategies: Women's Needs and Structural Adjustment", στο Lourdes Benería και Shelley Feldman (επιμ.), *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty, and Women's Work* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1992), σσ. 26-48· και Gita Sen και Caren Grown, *Development, Crises, and Alternative Visions: Third World Women's Perspective* (Νέα Υόρκη, Monthly Review, 1987), σσ. 62-63.

89. Marc Williams, *International Economic Organizations and the Third World* (Νέα Υόρκη, Harvester Wheatsheaf, 1994), σ. 27.

90. Rieffel, *Structuring Sovereign Debt*, σσ. 190-192.

91. Stijn Claessens και Sudarshan Gooptu, "Can Developing Countries Keep Foreign Capital Flowing In?", *Finance and Development* 31, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1994), σ. 64· και Susan Schadler, "Surges in Capital Inflows: Boon or Curse?", *Finance and Development* 31, αρ. 1 (Μάρτιος 1994), σσ. 20-23.

92. Steven Radelet και Jeffrey Sachs, "The Onset of the East Asian Financial Crisis", στο Paul Krugman (επιμ.), *Currency Crises* (Σικάγο, University of Chicago Press, 2000), σ. 105.

93. Stephan Haggard, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2000), σσ. 3-7.

94. Dilip K. Das, *Asian Economy and Finance: A Post-Crisis Perspective* (Νέα Υόρκη, Springer, 2005), σ. 243. Για την ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση βλέπε επίσης T. J. Pempel (επιμ.), *The Politics of the Asian Economic Crisis* (Ithaca, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1999) και Joseph E. Stiglitz and Shahid Yusuf (επιμ.), *Rethinking the East Asian Miracle* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001).

95. Ο Αμερικανός υπουργός Οικονομικών, Robert Rubin ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «αρχιτεκτονική», τον Απρίλιο του 1998. Βλέπε επίσης Peter B. Kenen, *The Inter-*

national Financial Architecture: What's New? What's Missing? (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2001), σ. 1.

96. Για το ρόλο της G-7, βλέπε Karl Kaiser, John J. Kirton και Joseph P. Daniels (επιμ.), *Shaping a New International Financial System: Challenges of Governance in a Globalizing World* (Μπάρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2000)· και Michele Fratiani, Paolo Savona και John J. Kirton (επιμ.), *Governing Global Finance: New Challenges, G7 and IMF Contributions* (Μπάρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2002).

97. Keinen, *The International Financial Architecture*, σσ. 87-123.

98. Σε αυτήν την παράγραφο χρησιμοποιούμε διαφορετικές κατηγορίες, όμως βασιζόμαστε σε μεγάλο βαθμό στο Leslie Elliott Armijo, "The Political Geography of World Financial Reform: Who Wants What and Why?", *Global Governance* 7, τεύχ. 4 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001), σσ. 379-396· και Leslie Elliott Armijo (επιμ.), *Debating the Global Financial Architecture* (Άλμπανι, State University of New York Press, 2002). Βλέπε επίσης Ben Thirkell-White, *The IMF and the Politics of Financial Globalization: From the Asian Crisis to a New International Financial Architecture?* (Νέα Υόρκη, Palgrave, 2005).

99. Kenen, *The International Financial Architecture*, σ. 57.

100. Susanne Soederberg, "The Emperor's New Suit: *The New International Financial Architecture* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1999), σσ. 88-90· και Alex C. Michalos, *Good Taxes* (Τορόντο, Dundurn Press, 1997).

101. Armijo, "The Political Geography of World Financial Reform", σσ. 385-390.

102. James Tobin, "A Proposal for a Monetary Reform", *Eastern Economic Journal* 4 (1978), σ. 155.

103. Για επιχειρήματα υπέρ και κατά του φόρου Τόμπιν, βλέπε Barry Eichengreen, *Toward a New International Financial Architecture* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1999), σσ. 88-90· και Alex C. Michalos, *Good Taxes* (Τορόντο, Dundurn Press, 1997).

104. Στα παραδείγματα της ογκώδους βιβλιογραφίας για το θέμα αυτό ανήκουν τα εξής: Shelendra D. Sharma, "Constructing the New International Financial Architecture: What Role for the IMF?", *Journal of World Trade* 34, τεύχ. 3 (2000), σσ. 47-70· Ngaire Woods, "Making the IMF and the World Bank More Accountable", *International Affairs* 77 (2001), σσ. 83-100· Tony Porter, "The Democratic Deficit in the Institutional Arrangements for Regulating Global Finance", *Global Governance* 7, τεύχ. 4 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2001), σσ. 427-439· και Graham Bird και Joseph P. Joyce, "Remodeling the Multilateral Financial Institutions", *Global Governance* 7, αρ. 1 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2001), σσ. 75-93.

105. Vincent Lloyd και Robert Weissman, "How International Monetary Fund and World Bank Policies Undermine Labor Power and Rights", *International Journal of Health Services* 32, αρ. 3 (2002), σσ. 433-442.

106. Armijo, "The Political Geography of World Financial Reform", σσ. 389-393.

107. Gerardo Otero, "Neoliberal Reform and Politics in Mexico:An Overview", στο Gerardo Otero (επιμ.), *Neoliberalism Revisited: Economic Restructuring and Mexico's Political Future* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1996), σσ. 6-7· Sebastian Edwards, "Latin American Economic Integration: A New Perspective on an Old Dream", *The World Economy* 16, αρ. 3 (Μάιος 1993), σ. 325 και "Mercosur: The End of the Beginning", *The Economist*, 12 Οκτωβρίου 1996, σσ. 3-4.

108. Βλέπε Anthony Hurrell και Ngaire Woods, "Globalisation and Inequality", *Millenium* 24, τεύχ. 3 (1995), σσ. 447-470.

109. Eric Helleimer, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s* (Ithaca, Cornell University Press, 1994), σ. 13.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Οι Διεθνείς Εμπορικές Σχέσεις

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ξεσήκωναν έντονα συναισθήματα, θετικά ή αρνητικά, μεταξύ των κοινωνιών ήδη από τα αρχαιότερα χρόνια. Μολονότι οι προτάσεις που συνδέουν τη μεγαλύτερη άνοδο του ελεύθερου εμπορίου με την προώθηση της παγκόσμιας ειρήνης, μπορούν να ανιχνευθούν τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα, οι εμπορικές διαφορές ήταν επίσης συνηθισμένες τουλάχιστον από τον Ύστερο Μεσαίωνα. Αυτές οι διαφορές είναι συχνά περιορισμένης κλίμακας, όμως κάποιες φορές κλιμακώνονται και μετατρέπονται σε «Εμπορικούς Πολέμους».[1] Οι κοινωνικές ομάδες συνεχίζουν σήμερα να εκφράζουν έντονες απόψεις για το εμπόριο. Από τη μια μεριά, οι διεθνικές εταιρείες που εξαρτώνται από τις εξαγωγές, τις εισαγωγές και την πολυεθνική παραγωγή πιέζουν για συμφωνίες φιλελευθεροποίησης του παγκόσμιου και του περιφερειακού εμπορίου. Από την άλλη, εταιρείες με εθνικό προσανατολισμό, απειλούμενες από τη διόγκωση του ανταγωνισμού ένεκα των εισαγωγών ίσως αντιτάσσονται σε αυτές τις εμπορικές συμφωνίες (μελετήσαμε το υπόδειγμα της επιχειρησιακής σύγκρουσης στο Κεφάλαιο 5).[2] Μια σειρά ομάδων της κοινωνίας των πολιτών επίσης αντιτίθενται στις προσπάθειες για επέκταση της εξουσίας του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) και σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η NAFTA. Η αντιπαράθεση γύρω από το εμπόριο προκύπτει από το γεγονός ότι όμιλοι συμφερόντων και το ευρύτερο κοινό θεωρούν πως η ευημερία τους επηρεάζεται περισσότερο από την εμπορική πολιτική παρά από τις πολιτικές για ζητήματα νομισματικά, επενδυτικά ή χρηματοπιστωτικά. Έτσι, επιχειρηματικές, εργατικές, αγροτικές, καταναλωτικές, περιβαλλοντικές και πολιτισμικές ομάδες προσπαθούν συστηματικά να επηρεάσουν τις εμπορικές πολιτικές της κυβέρνησης.

Οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είχαν σημαντικό αντίκτυπο στις εμπορικές σχέσεις. Από το 1948 έως το 1997, η παραγωγή της παγκόσμιας οικονομίας (δηλαδή το παγκόσμιο ΑΕΠ) αυξήθηκε κατά μέσο όρο με ετήσιο ρυθμό

3,7% ενώ το εμπόριο αυξήθηκε με ετήσιο ρυθμό 6%. Το 2004, το παγκόσμιο ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 4% και το παγκόσμιο εμπόριο κατά 9%.[3] Παρ' όλο που οι ροές ξένων επενδύσεων αυξήθηκαν ακόμη ταχύτερα από το εμπόριο, τα δύο είναι στενά συνδεδεμένα. Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν όλο και μεγαλύτερη επιρροή σε ζητήματα εμπορίου, και το *ενδοεταιρικό εμπόριο* μεταξύ πολυεθνικών εταιρειών αντιστοιχεί περίπου στο ένα τρίτο του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου. Όπως δηλώνει ένας πρώην διευθυντής του ΠΟΕ: «οι επιχειρήσεις σήμερα εμπορεύονται για να επενδύσουν και επενδύουν για να εμπορευθούν – σε βαθμό που οι δύο δραστηριότητες αποτελούν ολοένα και περισσότερο μια ενιαία στρατηγική μεταφοράς εμπορευμάτων εκτός των συνόρων».[4]

Σε τούτο το Κεφάλαιο πραγματευόμαστε τα χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος και το μεταβαλλόμενο ρόλο των αναπτυγμένων χωρών, των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και των μεταβατικών οικονομιών εντός αυτού του καθεστώτος. Μια βασική θεματική έχει να κάνει με τις ανταγωνιστικές πιέσεις για φιλελευθεροποίηση του εμπορίου από τη μια, και για προστατευτισμό του εμπορίου από την άλλη.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Οι φιλελεύθεροι θεωρητικοί αντιμετωπίζουν το εμπόριο ως παίγνιο θετικού αθροίσματος το οποίο παρέχει αμοιβαία οφέλη στα κράτη, ενώ οι ρεαλιστές βλέπουν το εμπόριο με πιο ανταγωνιστικούς όρους, όπου το κάθε κράτος πασχίζει για να αυξήσει τις εξαγωγές του και να μειώσει τις εισαγωγές του. Οι ιστορικοί δομιστές βλέπουν το εμπόριο ως μια μορφή άνισης ανταλλαγής κατά την οποία τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη του κέντρου εξάγουν βιομηχανικά και υψηλής τεχνολογίας αγαθά ενώ εισάγουν πρώτες ύλες και χαμηλής τεχνολογίας αγαθά από την περιφέρεια. Από τις τρεις κύριες προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, οι φιλελεύθερες θεωρίες για το εμπόριο έχουν ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή στους οικονομολόγους των αναπτυγμένων χωρών.

Μολονότι η φιλελεύθερη εμπορική θεωρία έχει εξελιχθεί σημαντικά, οι ιδέες του Adam Smith και του David Ricardo συνεχίζουν να αποτελούν κεντρικό τμήμα της προάσπισης ενός περισσότερο ελεύθερου εμπορίου. Ο Smith υποστήριζε ότι τα οφέλη από το ελεύθερο εμπόριο προκύπτουν από το *απόλυτο πλεονέκτημα*, σύμφωνα με το οποίο όλα τα κράτη εξειδικεύονται στα αγαθά που παράγουν καλύτερα, και τα ανταλλάσσουν μεταξύ τους μέσω του εμπορίου. Για παράδειγμα, αν η Γαλλία παράγει κρασί πιο φθηνά από την Αγγλία, και η Αγγλία παράγει ύφασμα πιο φθηνά από τη Γαλλία, τα

δύο κράτη μπορούν να επωφεληθούν από αυτήν την εξειδίκευση και από το μεταξύ τους εμπόριο. Η θεωρία του *συγκριτικού πλεονέκτηματος* του Ricardo είναι λιγότερο διαισθητική και περισσότερο ισχυρή θεωρία διότι υποδεικνύει ότι το εμπόριο είναι επωφελές ακόμη και με την απουσία του απόλυτου πλεονεκτήματος. Στις *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, ο Ricardo υποστήριξε ότι η Αγγλία και η Πορτογαλία μπορούσαν να επωφεληθούν εμπορευόμενες κρασί με ύφασμα ακόμη και αν η Πορτογαλία παρήγε *και* ύφασμα φθηνότερα από την Αγγλία.[5] Στους Πίνακες που ακολουθούν χρησιμοποιούμε αυθαίρετα στοιχεία για να κάνουμε μια επίδειξη της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος του Ricardo.

Ο Πίνακας 8.1 δίνει το ποσό της εργασίας (λόγου χάρη, ημέρες εργασίας) που απαιτήθηκε στην Πορτογαλία και την Αγγλία για να παραχθεί μία φιάλη κρασί και ένα τόπι ύφασμα. Όπως δείχνει ο Πίνακας, η Πορτογαλία μπορεί να παράγει *και* κρασί *και* ύφασμα με λιγότερες εισροές εργασίας σε σχέση με την την Αγγλία. Εντούτοις, οι δύο χώρες μπορούν να κερδίσουν από την εξειδίκευση και το μεταξύ τους εμπόριο διότι η Αγγλία έχει μικρότερη επιβάρυνση κόστους στο ύφασμα και όχι στο κρασί. Με άλλα λόγια, η Αγγλία έχει *συγκριτικό πλεονέκτημα* στο ύφασμα, και η Πορτογαλία έχει *συγκριτικό πλεονέκτημα* στο κρασί. Για να το κάνουμε κατανοητό, υποθέτουμε ότι η Αγγλία μεταφέρει 30 μονάδες εργασίας από την παραγωγή κρασιού στην παραγωγή υφάσματος και ότι η Πορτογαλία μεταφέρει 12 μονάδες εργασίας από το ύφασμα στο κρασί. Η συνολική ποσότητα εργασίας που χρησιμοποιείται και στις δύο χώρες παραμένει αμετάβλητη, όμως αυτή η ανακατανομή της εργασίας προκαλεί μεταβολές στην παραγωγή. Όπως δείχνει ο

Πίνακας 8.1
ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΝΑ ΠΑΡΑΧΘΕΙ ΜΙΑ ΦΙΑΛΗ ΚΡΑΣΙ ΚΑΙ ΕΝΑ ΤΟΠΙ ΥΦΑΣΜΑ

	Κρασί	Ύφασμα
Αγγλία	6	5
Πορτογαλία	2	4

Πίνακας 8.2
ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΡΑΣΙΟΥ ΚΑΙ ΥΦΑΣΜΑΤΟΣ

	Φιάλες Κρασιού	Τόπια Υφάσματος
Αγγλία	−5	+6
Πορτογαλία	+6	−3
Σύνολο	+1	+3

Πίνακας 8.2, η μεταφορά 30 μονάδων εργασίας από το κρασί στο ύφασμα ανεβάζει στην Αγγλία την παραγωγή υφάσματος κατά 6 τόπια (30 προς 5) και μειώνει την παραγωγή κρασιού κατά 5 φιάλες (–30 προς 6). Η μεταφορά 12 μονάδων εργασίας από το ύφασμα στο κρασί ανεβάζει στην Πορτογαλία την παραγωγή κρασιού κατά 6 φιάλες (12 προς 2) και μειώνει την παραγωγή υφάσματος κατά 3 τόπια (–12 προς 4). Με την Αγγλία να εξειδικεύεται στο ύφασμα και την Πορτογαλία να εξειδικεύεται στο κρασί, οι δύο χώρες μαζί παράγουν μία επιπλέον φιάλη κρασιού και τρία περισσότερα τόπια υφάσματος. Οι φιλελεύθεροι, συνεπώς, υποστηρίζουν ότι οι δύο χώρες μπορούν να επωφεληθούν από την εξειδίκευση και το εμπόριο ακόμη και αν μία από αυτές έχει απόλυτο πλεονέκτημα στην παραγωγή *όλων* των ανταλασσόμενων προϊόντων.

Μολονότι η θεωρία του Ricardo παρείχε ένα ισχυρό φιλελεύθερο επιχείρημα υπέρ των ελεύθερων συναλλαγών, η υπόθεσή του ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα είναι αποτέλεσμα μόνο των διαφορών στην παραγωγικότητα της εργασίας είναι πολύ περιοριστική. Το συγκριτικό πλεονέκτημα είναι αποτέλεσμα και άλλων παραγωγικών συντελεστών όπως το κεφάλαιο και οι φυσικοί πόροι. Γι' αυτό, στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στράφηκαν σε μια πιο εκλεπτυσμένη θεωρία προκειμένου να ερμηνεύσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα: τη θεωρία Heckscher-Ohlin, που αναπτύχθηκε από τους Σουηδούς οικονομολόγους Eli Heckscher και Beril Ohlin. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το συγκριτικό πλεονέκτημα μιας χώρας είναι αποτέλεσμα της σχετικής αφθονίας ή της σχετικής σπανιότητας που έχει σε κεφάλαιο και εργασία· δηλαδή, έχει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή αγαθών που κάνουν εντατική χρήση του συντελεστή που η χώρα έχει σε αφθονία. Έτσι, τα πιο αναπτυγμένα, πλούσια σε κεφάλαιο κράτη θα εξειδικευτούν στην παραγωγή και την εξαγωγή αγαθών εντάσεως κεφαλαίου, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με αφθονία στην παροχή φθηνής εργασίας θα εξειδικευτούν σε αγαθά εντάσεως εργασίας.[6]

Οικοδομώντας πάνω στη θεωρία Heckscher-Ohlin, δύο Αμερικανοί οικονομολόγοι (ο Wolfgang Stolper και ο Paul Samuelson) ανέπτυξαν τη θεωρία Stolper-Samuelson, που δίνει κάποια ερμηνεία στο ερώτημα γιατί κάποιες εγχώριες ομάδες προσανατολίζονται στο ελεύθερο εμπόριο και άλλες είναι περισσότερο προστατευτικές. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου ωφελεί τους παραγωγικούς συντελεστές που βρίσκονται σε αφθονία και βλάπτει τους συντελεστές που βρίσκονται σε στενότητα. Για παράδειγμα, αν ένα κράτος είναι πλούσιο σε εργασία και σε εκμεταλλεύσιμη-παραγωγική γη αλλά είναι φτωχό σε κεφάλαιο, το ελεύθερο εμπόριο είναι επωφελές για τους εργάτες και τους αγρότες αλλά επιζήμιο για τους κατόχους του κεφαλαίου. Οι ιδιοκτήτες παραγωγικών συντελεστών που βρίσκονται σε αφθονία, συνεπώς, υποστηρίζουν το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο ενώ οι ιδιοκτήτες των συντελεστών που βρίσκονται σε στενότητα αντιτίθενται. Η θεωρία Stolper-Samuelson μάς βοηθάει να εξηγήσουμε γιατί οι χειρώνακτες εργάτες των ΗΠΑ και του Καναδά αντιστρατεύονταν τη NAFTA (το Μεξικό έχει πολλούς περισσότερους λιγότερο εξειδικευμένους εργάτες) και γιατί οι Γάλλοι σιτοκαλλιεργητές αντιτάχθηκαν στη φιλελευθεροποίηση του γεωργικού-αγροτικού εμπορίου με τη GATT/ΠΟΕ (οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Αργεντινή έχουν περισσότερη γη για σιτοκαλλιέργεια.)[7]

Οι θεωρίες Heckscher-Ohlin και Stolper-Samuelson είναι αμφιλεγόμενες σε ορισμένες πλευρές τους. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής βρήκε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξαν ιδιαίτερα επιτυχημένες στην εξαγωγή αγαθών εντάσεως εργασίας κατά τη δεκαετία του 1950, όταν αποτελούσαν την πιο πλούσια σε κεφάλαιο χώρα.[8] Εντούτοις, αυτές οι θεωρίες, συνεχίζουν να έχουν σημαντική επιρροή. Η θεωρία Stolper-Samuelson έχει επίσης ενδιαφέρον γιατί επισημαίνει την πολιτική πραγματικότητα ότι προκύπτουν και νικητές και ηττημένοι από το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο. Παρ' όλο που οι φιλελεύθεροι παραδέχονται ότι το ελεύθερο εμπόριο μπορεί να προκαλεί απώλεια θέσεων εργασίας σε κάποιους τομείς, εντούτοις υποστηρίζουν ότι είναι επιθυμητό επειδή τα οφέλη στη *συνολική* αποδοτικότητα υπερσκελίζουν τις όποιες απώλειες. Έτσι, οι νικητές (οι ιδιοκτήτες των συντελεστών που βρίσκονται σε αφθονία) μπορούν να αποζημιώσουν τους ηττημένους (τους ιδιοκτήτες των σπάνιων συντελεστών) και να παραμένουν σε καλύτερη θέση λόγω του πιο ελεύθερου εμπορίου. Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, πιστεύουν ότι οι ηττημένοι δεν θα αποζημιωθούν επαρκώς και θα υποφέρουν λόγω της μειονεκτικής τους θέσης.

Παρ' όλο που οι φιλελεύθερες θεωρίες που πραγματευόμαστε παραμένουν σημαντικές για την ερμηνεία του διακλαδικού εμπορίου, δεν εξηγούν την ταχεία αύξηση του *ενδοκλαδικού* και του *ενδοεταιρικού* εμπορίου. Για παράδειγμα, η υπόθεση Heckscher-Ohlin ότι το εμπόριο είναι επωφελές μεταξύ κρατών με διαφορετικά επίπεδα παραγωγικών συντελεστών δεν εξηγεί επαρκώς το ενδοκλαδικό εμπόριο, το οποίο προκαλείται μεταξύ αναπτυγμένων χωρών με παρόμοια επίπεδα παραγωγικών συντελεστών. Ενώ η παραδοσιακή θεωρία περί εμπορίου υποθέτει πως τα αγαθά είναι ομογενή, στο ενδοκλαδικό εμπόριο εμπορεύονται διαφοροποιημένα αγαθά εντός του ίδιου παραγωγικού κλάδου. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία παράγουν αυτοκίνητα τα οποία εμπορεύονται μεταξύ τους επειδή οι καταναλωτές αξιολογούν τη διαφοροποίηση των προϊόντων και δεν θεωρούν τους διαφορετικούς τύπους αυτοκινήτων απολύτως εναλλακτικούς. Γι' αυτό

οι φιλελεύθεροι ανέπτυξαν θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες το ενδοκλαδικό εμπόριο παρέχει οφέλη, όπως για παράδειγμα οικονομίες κλίμακας, ικανοποίηση ποικίλλων καταναλωτικών προτιμήσεων και παραγωγή εξελιγμένων βιομηχανικών προϊόντων.[9]

Η θεωρία Stolper-Samuelson δεν μπορεί να εφαρμοστεί εξίσου ικανοποιητικά στο ενδοκλαδικό εμπόριο. Είναι μάλλον δύσκολο να βρει κανείς ιδιοκτήτες σπάνιων παραγωγικών συντελεστών να αντιτίθενται στο ενδοκλαδικό εμπόριο, το οποίο διεξάγεται συνήθως μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών με παρόμοια επίπεδα παραγωγικών συντελεστών και σε προϊόντα που χρησιμοποιούν παρόμοιες εντάσεις συντελεστών. Έτσι, οι εμπορικές διαπραγματεύσεις υπήρξαν περισσότερο επιτυχείς σε βιομηχανικά προϊόντα με τα οποία οι αναπτυγμένες χώρες κάνουν ενδοκλαδικό εμπόριο. Οι εμπορικοί φραγμοί είναι περισσότερο ανυπέρβλητοι σε αγροτικά και άλλα πρωτογενή προϊόντα, που συχνά διακινούνται μεταξύ αναπτυγμένων χωρών και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, όπου το επίπεδο των συντελεστών παραγωγής συνεχίζει να παίζει βασικό ρόλο. Μεγάλο μέρος του σημερινού εμπορίου είναι και *ενδοεταιρικό* εμπόριο μεταξύ μητρικών εταιρειών των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των θυγατρικών εταιρειών τους. Στο Κεφάλαιο 10 εξηγούμε το γεγονός ότι οι θεωρίες της επιχείρησης εξηγούν καλύτερα γιατί συμβαίνει το εμπόριο μεταξύ των θυγατρικών των πολυεθνικών εταιρειών.

Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν συχνά ότι οι φιλελεύθερες υποθέσεις για το συγκριτικό πλεονέκτημα υποτιμούν την ικανότητα ενός κράτους να αναβαθμίζει τα εμπορικά του πλεονεκτήματα, ενώ ο αυξανόμενος όγκος ενδοκλαδικού και ενδοεταιρικού εμπορίου μεταξύ κρατών με παρόμοια επίπεδα παραγωγικών συντελεστών έχει ενισχύσει αυτά τα επιχειρήματα. Έτσι, οι ρεαλιστές αμφισβητούν το κατά πόσο η συμβουλή του Ricardo προς την Πορτογαλία εξυπηρετούσε πραγματικά τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά της. Η Πορτογαλία ίσως κέρδιζε κάποια βραχυπρόθεσμα πλεονεκτήματα, εξειδικευόμενη στο κρασί, όμως μακροπρόθεσμα έγινε λιγότερο ανταγωνιστική από την Αγγλία, διότι η παραγωγή υφάσματος ήταν τομέας υψηλής μεγέθυνσης και υψηλής τεχνολογίας εκείνη την εποχή. Σύμφωνα με τους ρεαλιστές, η Πορτογαλία θα έπρεπε να έχει *δημιουργήσει* ένα συγκριτικό πλεονέκτημα για τον εαυτό της στα υφάσματα μέσα από την κρατική ενίσχυση προς τον κλάδο των υφασμάτων, ακόμη και αν είχε ένα «φυσικό» συγκριτικό πλεονέκτημα στο κρασί.[10] Η θεωρία του στρατηγικού εμπορίου (strategic trade theory) δίνει έμφαση στη δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος μέσα από τη βιομηχανική στόχευση. Οι θεωρητικοί του στρατηγικού εμπορίου δικαιολογούν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία και προτιμούν συχνά τον όρο *ανταγωνιστικό πλεονέκτημα* (competitive advantage) έναντι του συγκριτικού

πλεονεκτήματος. Παρ' όλο που οι προσπάθειες να αποκομιστεί συγκριτικό εμπορικό πλεονέκτημα δεν είναι καινούργιες, η αυξανόμενη έμφαση στις βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας παρέχει «ένα γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη παρεμβατικών πολιτικών».[11]

Οι θεωρητικοί του στρατηγικού εμπορίου έχουν κάνει πολλές μελέτες για να δείξουν ότι οι παρεμβατικές πολιτικές μπορούν να βελτιώσουν τη θέση ενός κράτους στη βιομηχανία και την τεχνολογία, ενώ χρησιμοποιούν την Ιαπωνία και τις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας ως παραδείγματα χωρών που κινητοποιούν έναν περιορισμένο όγκο πόρων για τη δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος. Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οι κίνδυνοι της πολιτικής στρατηγικού εμπορίου υπερφαλαγγίζουν τα οφέλη. Παρ' όλο που ένα κράτος ίσως προσπαθήσει να αυξήσει το συγκριτικό του πλεονέκτημα εις βάρος άλλων σύμφωνα με την *ατομική* του λογική, άλλα κράτη θα προχωρήσουν σε αντίποινα και το αποτέλεσμα θα είναι ότι όλοι θα βρεθούν σε χειρότερη θέση (βλέπε ξανά την πραγμάτευση για το δίλλημμα του φυλακισμένου στο Κεφάλαιο 4).[12] Επίσης, η θεωρία του στρατηγικού εμπορίου υποδεικνύει ότι κάθε κράτος πρέπει να βοηθάει τις επιχειρήσεις του να καταλαμβάνουν μεγαλύτερο μερίδιο των διεθνών εξαγωγικών αγορών· ωστόσο, οι κοινοπραξίες, οι στρατηγικές συνεργασίες και η κατοχή μετοχών στο εξωτερικό συχνά κάνουν δύσκολο τον καθορισμό της εθνικότητας των εταιρειών σήμερα. (βλέπε Κεφάλαιο 10). Παρά τις προειδοποιήσεις αυτές των φιλελεύθερων, ο πειρασμός της εμπλοκής σε πολιτική στρατηγικού εμπορίου παραμένει ισχυρός σε μια εποχή παγκόσμιου ανταγωνισμού.

Οι Παγκοσμιες Εμπορικες Σχεσεις πριν απο τον Β΄ Παγκοσμιο Πολεμο

Σε ολόκληρη τη νεώτερη ιστορική πορεία, τα κράτη επιδεικνύουν εναλλαγές μεταξύ περιόδων φιλελευθεροποίησης και περιόδων προστατευτισμού στο εμπόριο. Έτσι, οι περιορισμοί του μερκαντιλιστικού εμπορίου έδωσαν τη θέση τους σε περισσότερο ελεύθερο εμπόριο, όταν η Βρετανία μείωσε τους εισαγωγικούς της δασμούς το 1815 και άνοιξε τα σύνορά της για εισαγωγές τροφίμων με την κατάργηση των Νόμων για τα Σιτηρά το 1846. Το 1860, η Γαλλία και η Βρετανία υπέγραψαν τη Συνθήκη Cobden-Chevalier, η οποία οδήγησε σε ένα δίκτυο συνθηκών που μείωσαν τους δασμολογικούς φραγμούς μεταξύ της Βρετανίας και της Γαλλίας και σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1870, όμως, η παρακμάζουσα ηγεμονία της

Βρετανίας, η ήττα της Γαλλίας στο Γαλλο-πρωσικό Πόλεμο και η ύφεση του 1873-1896 μείωσαν τον ενθουσιασμό για το ελεύθερο εμπόριο. Με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το δίκτυο των ευρωπαϊκών εμπορικών συνθηκών αποδιοργανώθηκε εντελώς.[13]

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι προσπάθειες να καταργηθούν οι εμπορικοί περιορισμοί υπήρξαν ανεπιτυχείς καθώς τα κράτη αντέδρασαν στις σκληρές οικονομικές συνθήκες αυξάνοντας τους δασμούς τους. Οι δασμοί αυξήθηκαν όχι μόνον στα ευρωπαϊκά κράτη που ανέκαμπταν από τον πόλεμο αλλά και στις Ηνωμένες Πολιτείες, που είχαν γίνει κράτος καθαρός πιστωτής και η μεγαλύτερη βιομηχανική δύναμη του κόσμου. Έτσι, το αμερικανικό Κογκρέσο αύξησε τους δασμούς στις εισαγωγές με το Δασμό Fordney-McCumber το 1922. Μετά την κατάρρευση του χρηματιστηρίου, το Κογκρέσο πέρασε το Νόμο για το Δασμό Smoot-Hawley, το 1930, ο οποίος αύξησε τα μέσα ad valorem επίπεδα στις δασμολογητέες εισαγωγές σε 52,8%, «τους υψηλότερους δασμούς της Αμερικής στον 20ό αιώνα».[14] Το ερώτημα που εγείρεται είναι γιατί οι Ηνωμένες Πολιτείες, ως η κορυφαία οικονομική δύναμη, δεν περιόρισε την άνοδο του εμπορικού προστατευτισμού. Οι θεωρητικοί της ηγεμονικής σταθερότητας υποστηρίζουν πως οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ικανές αλλά όχι πρόθυμες να γίνουν ο ηγεμόνας μέχρις ότου η θέση τους κατοχυρώθηκε πιο σταθερά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.[15] Ωστόσο, ορισμένοι αναλυτές αμφισβητούν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν την ικανότητα να εγκαθιδρύσουν ένα ανοιχτό οικονομικό σύστημα στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Παρ' όλο που οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν το κορυφαίο κράτος από οικονομική άποψη, το μερίδιό τους στο παγκόσμιο εμπόριο και τις επενδυσεις βρισκόταν πολύ χαμηλότερα από αυτό που είχε η Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα.[16]

Άλλοι ερμηνεύουν τον αμερικανικό προστατευτισμό με όρους εθνικής πολιτικής κι όχι με όρους της παγκόσμιας θέσης των ΗΠΑ. Παρ' όλο που οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η μεγαλύτερη βιομηχανική δύναμη στο Μεσοπόλεμο, μια σειρά αμερικανικών κλάδων φοβούνταν την επανεμφάνιση του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, και οι αγροτικές ομάδες στις ΗΠΑ απογοητεύονταν από την ταχεία μείωση των γεωργικών τιμών. Αυτές οι εγχώριες ομάδες ήταν σε θέση να ασκούν ισχυρές πιέσεις για προστατευτισμό επειδή το αμερικανικό Σύνταγμα δίνει στο Κογκρέσο την αποκλειστική εξουσία να ρυθμίζει το εμπόριο και να επιβάλει δασμούς. (Τα μέλη του Κογκρέσου, τα οποία δεν έχουν πανεθνική εκλογική περιφέρεια, είναι περισσότερο ευεπίδεκτα σε προστατευτικές πιέσεις από τον Πρόεδρο.) Οι παραγωγοί και οι εργάτες που επιδιώκουν να περιοριστούν οι εισαγωγές ήταν και πολιτικά οργανωμένοι και συγκεντρωμένοι σε συγκεκριμένους κλάδους, ενώ οι καταναλωτικές ομάδες που

επωφελούνταν από το πιο ελεύθερο εμπόριο ήταν περισσότερο διάσπαρτες από τη φύση τους και είχαν μικρή επιρροή. Οι κομματικές πολιτικές επίσης έπαιξαν ρόλο στο Δασμό Smoot-Hawley διότι οι Ρεπουμπλικανοί, οι οποίοι ήταν περισσότερο προστατευτιστές από τους Δημοκρατικούς είχαν την πλειοψηφία στη Γερουσία εκείνη την εποχή.[17]

Ανεξάρτητα από τους λόγους καθιέρωσης του Δασμού Smoot-Hawley, τα αποτελεσματά του ήταν καταστροφικά, καθώς άλλα κράτη προχώρησαν σε αντίποινα θεσπίζοντας τους δικούς τους περιορισμούς στις εισαγωγές.[18] Μεταξύ 1929 και 1933, το παγκόσμιο εμπόριο υποχώρησε από τα 35 δισεκατομμύρια δολάρια στα 12 δισεκατομμύρια δολάρια, και οι αμερικανικές εξαγωγές μειώθηκαν από τα 488 εκατομμύρια δολάρια στα 120 εκατομμύρια δολάρια. Προσπαθώντας να αντιστρέψει αυτή τη ζημιά, το αμερικανικό Κογκρέσο πέρασε το Νόμο Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων (Reciprocal Trade Agreements Act, RTAA) το 1934. Ο Νόμος περί Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων ουσιαστικά μεταβίβασε την αρμοδιότητα καθορισμού του δασμολογίου από το Κογκρέσο στον Πρόεδρο, ο οποίος μπορούσε να μειώσει τους δασμούς μέχρι και κατά 50% στις εμπορικές διαπραγματεύσεις με άλλες χώρες.[19] Παρ' όλο που το Κογκρέσο εξουσιοδότησε τον Πρόεδρο να προχωρά μόνο σε διμερείς (και όχι σε πολυμερείς) δασμολογικές διαπραγματευσεις, ο Νόμος Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων σηματοδοτούσε ένα σημαντικό σημείο καμπής διότι συνέδεσε τον καθορισμό των δασμών με τις διεθνείς διαπραγματεύσεις. Αντί να είναι το Κογκρέσο που καθορίζει τους δασμούς σε μονομερή, νομοθετική βάση, ο Πρόεδρος έπαιρνε την εξουσία να θεσπίζει «διαπραγματεύσιμους δασμούς» μέσα από διμερείς συμφωνίες.[20]

Από την έγκριση του Νόμου περί Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων το 1934 έως το 1945 οι Ηνωμένες Πολιτείες συνήψαν διμερείς εμπορικές συμφωνίες με 27 χώρες και μείωσαν τα ποσοστά των δασμών τους κατά μέσο όρο 44%. Τα ποσοστά των δασμών ήταν, όμως, τόσο υψηλά στις αρχές της δεκαετίας του 1930, που αυτές οι συμφωνίες κατά κύριο λόγο διόρθωσαν τις υπερβολές του παρελθόντος. Η απόφαση της κυβέρνησης Ρούσβελτ να μειώσει τους δασμούς μόνο σε αντάλλαγμα παρόμοιων υποχωρήσεων από άλλα κράτη (εξού και ο τίτλος Νόμος Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων) επίσης περιόριζε το εύρος των συμφωνιών. Επιπλέον, πολλά κράτη ήταν απρόθυμα να μειώσουν τους δασμούς τους, και ο Νόμος περί Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων δεν πυροδότησε κάποια παγκόσμια κίνηση προς τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Έτσι, ο προστατευτισμός συνέχισε να καθορίζει τις εμπορικές σχέσεις σε ολόκληρο το Μεσοπόλεμο.[21]

Η GATT και το Μεταπολεμικο Καθεστως του Διεθνους Εμποριου

Για να διασφαλιστεί ότι δεν θα επαναλαμβάνονταν οι ισοπεδωτικές επιπτώσεις που είχε ο προστατευτισμός του Μεσοπολέμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία άρχισαν να οργανώνουν διμερείς συνομιλίες το 1943, ώστε να τεθούν οι υποδομές για τις μεταπολεμικές εμπορικές διαπραγματεύσεις. Το 1945, ένα έγγραφο του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών αποτέλεσε τη βάση για τις πολυμερείς διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στη Χάρτα της Αβάνας, ή αλλιώς στη Χάρτα για ένα Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου (ΔΟΕ) το Μάρτιο του 1948. Η Χάρτα είχε ως αντικείμενο όχι μόνο την εμπορική πολιτική αλλά και την οικονομική ανάπτυξη, την πλήρη απασχόληση, τις διεθνείς επενδύσεις, τους διεθνείς εμπορικούς διακανονισμούς, τις περιοριστικές επιχειρηματικές πρακτικές και τις λειτουργίες ενός ΔΟΕ.[22] Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις για τη Χάρτα της Αβάνας κράτησαν πολύ, και κάποιες κυβερνήσεις ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για να μειώσουν τους δασμούς πριν εγκριθεί και επικυρωθεί η Χάρτα. Αυτές οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν τον Οκτώβριο του 1947, όταν 23 κυβερνήσεις υπέγραψαν την τελική πράξη της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT).

Θεωρείτο δεδομένο ότι η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT) θα εντασσόταν απλά στο Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου όταν αυτός θα γινόταν πραγματικότητα, όμως, το αμερικανικό Κογκρέσο δεν επικύρωσε τη Χάρτα της Αβάνας, και έτσι η GATT έγινε αναγκαστικά ένας ανεπίσημος οργανισμός για το παγκόσμιο εμπόριο. Το αμερικανικό Κογκρέσο δεν επικύρωσε τη Χάρτα διότι δεν ικανοποιούσε ούτε τους θιασώτες του προστατευτισμού, ούτε τους υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου. Ενώ οι οπαδοί του προστατευτισμού υποστήριζαν ότι ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου θα οδηγούσε σε εισαγωγές χαμηλού κόστους και θα απειλούσε την ικανότητα των ΗΠΑ να διαμορφώνουν τη δική τους εμπορική πολιτική, οι υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου πίστευαν πως οι πολυάριθμες διατάξεις-παράθυρα και οι εξαιρέσεις της Χάρτας θα παρεμπόδιζαν τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Έτσι, ο ΔΟΕ δεν σχηματίστηκε ποτέ.[23] Αντίθετα με τον προτεινόμενο ΔΟΕ, η GATT δεν απαιτούσε επικύρωση από το αμερικανικό Κογκρέσο διότι ήταν απλά μια εμπορική συμφωνία. Έτσι, οι χώρες που υπέγραφαν την GATT αναφέρονταν ως *αντισυμβαλλόμενα μέρη* και όχι ως μέλη. (Σε τούτο Κεφάλαιο χρησιμοποιούμε το λιγότερο ακριβή όρο *μέλη της GATT* χάριν συντομίας.) Ενώ ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου θα γινόταν ειδικευμένος οργανισμός του ΟΗΕ ισότιμος με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, η GATT

ποτέ δεν απέκτησε το κύρος ενός εξειδικευμένου οργανισμού. Η GATT παρέμεινε κυρίως ένας γραπτός κώδικας συμπεριφοράς για το παγκόσμιο εμπόριο, και είχε πιο περιορισμένες νομικές υποχρεώσεις και διαδικασίες διευθέτησης των διαφορών από τον σχεδιαζόμενο Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου.

Παρά την ανεπίσημη καταγωγή της, η GATT σταδιακά ανέπτυξε ορισμένα χαρακτηριστικά διεθνούς οργανισμού· για παράδειγμα, είχε μια μικρή γραμματεία και μια σειρά από επιτροπές και ομάδες εργασίας, ενώ έπαιρνε αποφάσεις που δέσμευαν τα μέλη της.[24] Και ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι η GATT έγινε αποτελεσματικότερη ακόμα και από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα λόγω της ανεπισημότητάς της:

> Πολλοί παρατηρητές θα συμπέραιναν σήμερα ότι η GATT υπήρξε ο πιο αποτελεσματικός μηχανισμός. Η δύναμη ενός επίσημου μηχανισμού όπως είναι το ΔΝΤ βρίσκεται στην αυστηρότητά του· ενώ σε έναν ανεπίσημο θεσμό, όπως η GATT που βασίζεται στις ιδέες, βρίσκεται στην προσαρμοστικότητά του. Η μεγαλύτερη επιτυχία της GATT απεικονίζει τη σημασία που είχε ένα προσαρμόσιμο θεσμικό πλαίσιο για τη μεταπολεμική οικονομική συμπεριφορά.[25]

Στα πλεονεκτήματα της GATT περιλαμβανόταν η επιτυχία της στη μείωση των δασμών, η διαπραγμάτευσή της για πειθαρχίες στα μη δασμολογικά τείχη και η σταθερή αύξηση των μελών της. Ωστόσο, ο άτυπος χαρακτήρας της GATT υπήρξε και πηγή αδυναμιών από διάφορες απόψεις. Πρώτον, κάποιοι τομείς του εμπορίου όπως η γεωργία και η υφαντουργία σε μεγάλο βαθμό εξαιρούνταν από τους κανονισμούς της GATT. Η γεωργία αντιμετωπιζόταν ως εξαίρεση στους περιορισμούς της GATT για τις ποσοστώσεις των εισαγωγών και τις επιδοτήσεις των εξαγωγών· και οι αναπτυγμένες χώρες επέβαλαν ποσοστώσεις στις εισαγωγές υφαντουργικών προϊόντων που αντέβαιναν το πνεύμα και τους κανόνες της GATT. Δεύτερον, η GATT έμοιαζε περισσότερο με λέσχη παρά με επίσημο οργανισμό, και τα μέλη της μπορούσαν εύκολα να αγνοούν κάποιους από τους κανονισμούς της. Για παράδειγμα, κάποια κράτη παρέκαμπταν την απαγόρευση ποσοστώσεων στις εισαγωγές που επέβαλλε η GATT μέσα από τους εθελούσιους περιορισμούς εξαγωγών (voluntary export restraints), δηλαδή πίεση σε άλλους να μειώσουν «εθελοντικά» τις εξαγωγές τους. Τρίτον, οι μάλλον χαλαρές διαδικασίες επίλυσης των διαφορών συχνά δεν κατάφερναν να αμβλύνουν τις εμπορικές συγκρούσεις μεταξύ των κρατών. Τέταρτον, τα ραγδαία αυξανόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 οδήγησαν τις Ηνωμένες Πολιτείες να κατηγορούν άλλους ότι διεξάγουν άδικο εμπόριο. Μόνο ενισχύοντας το κύρος του εμπορικού καθεστώτος μπορούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες να είναι βέβαιες ότι θα ήταν

περιττά τα μονομερή μέτρα για τη διασφάλιση του δίκαιου εμπορίου. Και πέμπτον, όσο αυξανόταν η παγκοσμιοποίηση, οι Ηνωμένες Πολιτείες και κάποιες άλλες αναπτυγμένες χώρες ήθελαν να διευρυνθεί το πεδίο δραστηριοτήτων της GATT πέρα από τις εμπορευματικές συναλλαγές, στο εμπόριο υπηρεσιών, την πνευματική ιδιοκτησία και τις επενδύσεις.

Γι' αυτό, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, μια σειρά ειδικών στο εμπόριο προειδοποιούσαν πως η GATT θα έχανε το ρόλο της, αν δεν αναβάθμιζε τους κανονισμούς της και τις διαδικασίες επίλυσης των διαφορών· αν δεν επεξέτεινε την πειθαρχία της σε παλαιότερα πεδία όπως η γεωργία και η υφαντουργία· και αν δεν άρχιζε να εστιάζει σε νεότερα πεδία όπως οι υπηρεσίες, η πνευματική ιδιοκτησία και οι επενδύσεις.[26] Παρ' όλο που οι διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης ξεκίνησαν με σχέδια για απλή αναβάθμιση της GATT, η απόφαση που πάρθηκε κατά τη διάρκεια του γύρου ήταν να αντικατασταθεί η GATT από τον ΠΟΕ. (Η GATT συνεχίζει να υπάρχει ως η μεγαλύτερη εμπορική συμφωνία υπό την αιγίδα του ΠΟΕ.)

Αρχες Λειτουργιας του Διεθνους Εμπορικου Καθεστωτος

Το βασισμένο στην GATT εμπορικό καθεστώς από κάποιες απόψεις δεν ήταν ιδιαίτερα καινούργιο· οι αρχές και οι κανόνες του κωδικοποιούσαν παλαιότερες εμπορικές πρακτικές, και η έμφαση στις διεθνείς εμπορικές διαπραγματεύσεις είχαν θεσπιστεί από τον αμερικανικό Νόμο περί Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων, το 1934. Ωστόσο, η GATT σηματοδοτούσε ένα κρίσιμο σημείο καμπής, καθώς στηριζόταν στις *πολυμερείς* διαπραγματεύσεις. Το μεταπολεμικό εμπορικό καθεστώς αντανακλούσε και τον παρεμβατικό φιλελεύθερο συμβιβασμό. Παρ' όλο που τα μεγάλα εμπορικά κράτη συμφώνησαν να φιλελευθεροποιήσουν το εμπόριο, υποστήριξαν και την ύπαρξη περιφρουρήσεων και εξαιρέσεων για την προστασία των κοινωνικών πολιτικών και του ισοζυγίου πληρωμών των χωρών.[27] Παρά την ανεπίσημη καταγωγή της, η GATT παρείχε τη βάση για ένα ιδιαίτερα αναπτυγμένο εμπορικό καθεστώς, σε όρους αρχών, προτύπων, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Οι παρακάτω παράγραφοι πραγματεύονται τις αρχές του εμπορικού καθεστώτος.

Φιλελευθεροποίηση του Εμπορίου

Η GATT προωθούσε τη *φιλελευθεροποίηση* ως κεντρική αρχή του εμπορικού καθεστώτος, πρώτα μειώνοντας τους *δασμούς* (ή τους φόρους που επιβάλονταν στα προϊόντα που περνούσαν από τα τελωνεία) και έπειτα ρυθμίζοντας

τα μη δασμολογικά τείχη (nontariff barriers, NTBs). Παρ' όλο που η GATT επέτρεπε δασμούς, τους μείωσε μέσα από διαδοχικούς γύρους πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων (multilateral trade negotiations, MTNs). Όπως δείχνει ο Πίνακας 8.3, διεξήχθησαν οχτώ γύροι της GATT. Στη διάρκεια των πέντε πρώτων γύρων, τα μέλη διαπραγματεύθηκαν μειώσεις δασμών σε μια βάση εμπόρευμα ανά εμπόρευμα. Όμως, οι διαπραγματεύσεις εμπόρευμα ανά εμπόρευμα είχαν όλο και μεγαλύτερο κόστος καθώς αυξάνονταν τα μέλη της GATT· γι' αυτό, ο έκτος γύρος (ο Γύρος Κένεντι) στράφηκε σε γραμμικές ή διασυνοριακές μειώσεις δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα.[28] Η GATT προτιμά τους δασμούς από τις ποσοστώσεις στις εισαγωγές, διότι οι δασμοί (σε λογικά επίπεδα) επιτρέπουν στους αποδοτικούς παραγωγούς να αυξάνουν τις εξαγωγές τους, ενώ οι ποσοστώσεις θέτουν ένα αυθαίρετο όριο στις εισαγωγές. Έτσι, το Άρθρο 11 της GATT ζητά τη «συνολική εξάλειψη των ποσοτικών περιορισμών», δηλαδή των ποσοστώσεων στις εισαγωγές. Η GATT, ωστόσο, επέτρεψε μια σειρά εξαιρέσεις στο Άρθρο 11, που σχετίζο-

Πίνακας 8.3

Οι Γυροι Διαπραγματευσεων της GATT και του ΠΟΕ

Τίτλος	Χρονολογίες	Θέματα που συζητήθηκαν	Μετέχουσες Χώρες
Γενεύη	1947	Δασμοί	23
Ανεσί	1949	Δασμοί	13
Τορκί	1951	Δασμοί	38
Γενεύη	1956	Δασμοί	26
Ντίλον	1960-1961	Δασμοί	26
Κένεντι	1964-1967	Δασμοί και μέτρα αντιντάμπινγκ	62
Τόκιο	1973-1979	Δασμοί, μη δασμολογικά μέτρα, πλειομερείς συμφωνίες	102
Ουρουγουάη	1986-1993	Δασμοί, μη δασμολογικά μέτρα, κανόνες, υπηρεσίες, πνευματική ιδιοκτησία, επίλυση διαφορών, επενδύσεις σχετικές με το εμπόριο, υφαντουργία, γεωργία, δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου	123
Ντόχα (ΠΟΕ)	1999-	Γεωργία, υπηρεσίες, δασμοί, μη δασμολογικά μέτρα, πνευματική ιδιοκτησία, επίλυση διαφορών	149

Πηγή: *WTO Focus Newsletter*, αρ. 30, Μάιος 1988, σ. 2· και άλλες πληροφορίες από τον ΠΟΕ. Με άδεια από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου.

νταν με τα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών, την προστασία της νηπιακής βιομηχανίας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, την εφαρμογή υγειονομικών κανονισμών και την εθνική ασφάλεια. Τα μέλη μπορούσαν επίσης να επιβάλουν ποσοστώσεις εισαγωγών σε αγροτικά προϊόντα όταν χρειαζόταν για να ενισχυθούν τα μέτρα διαχείρισης της εγχώριας προσφοράς.[29]

Επειδή οι πρώτοι πέντε γύροι της GATT ασχολήθηκαν μόνο με τους δασμούς, τα μέλη στρέφονταν όλο και περισσότερο στα μη δασμολογικά τείχη ως εναλλακτικό μέσο για την προστασία των παραγωγών τους. Τα μη δασμολογικά τείχη περιλαμβάνουν ένα μεγάλο εύρος μέτρων που περιορίζουν τις εισαγωγές, ενισχύουν την εγχώρια παραγωγή και προωθούν τις εξαγωγές, ενώ είναι συχνά πιο περιοριστικά, ασαφή και μεροληπτικά από ό,τι οι δασμοί. Οι διαπραγματεύσεις για τα μη δασμολογικά τείχη είναι επίσης πιο προβληματικές από τις διαπραγματεύσεις για τους δασμούς, διότι είναι δύσκολο να μετρηθούν οι επιπτώσεις τους, έτσι τα κράτη τείνουν να αντιμετωπίζουν τα μη δασμολογικά τείχη ως προεκτάσεις των εγχώριων πολιτικών τους (και συνεπώς μη υποκείμενα σε διεθνή ρύθμιση).[30] Ο Γύρος Κένεντι ήταν ο πρώτος που ξεπέρασε τις διαπραγματεύσεις για δασμούς και ξεκίνησε τη διαπραγμάτευση για τα μη δασμολογικά τείχη. Οι διαπραγματεύσεις για τα μη δασμολογικά τείχη στο Γύρο του Τόκυο ήταν πολύ πιο εκτεταμένες και οδήγησαν σε μια σειρά κωδικών για μη δασμολογικά τείχη που είχαν να κάνουν από τους τεχνικούς φραγμούς έως το εμπόριο, τις κρατικές συμβάσεις, τις επιδοτήσεις και τα αντισταθμιστικά τέλη, τον καθορισμό των τελών και την αδειοδότηση εισαγωγών. Οι κωδικοί των μη δασμολογικών τειχών ήταν *πλειομερείς* παρά πολυμερείς συμφωνίες, δηλαδή δεσμεύουν μόνο τους υπογράφοντες μιας και οι περισσότερες από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν ήταν πρόθυμες να συμμετάσχουν. Ο Γύρος της Ουρουγουάης ήταν ο πιο σύνθετος γύρος της GATT διότι διεύρυνε την ατζέντα ώστε να περιλαμβάνει όχι μόνο τις εμπορευματικές συναλλαγές αλλά και το εμπόριο στον τομέα υπηρεσιών, την πνευματική ιδιοκτησία και επενδυτικά μέτρα γύρω από το εμπόριο, ενώ ξεκίνησε να εφαρμόζει κανόνες παγκόσμιου εμπορίου σε ευαίσθητες περιοχές όπως η γεωργία και η υφαντουργία.

Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στο εμπόριο ήταν φανερές και στο διευρυμένο πεδίο θεμάτων του Γύρου της Ουρουγουάης και στο αυξημένο πλήθος των συμμετεχόντων. Ο Πίνακας 8.3 δείχνει ότι ο αριθμός των συμμετεχόντων αυξήθηκε από τους 23 στον πρώτο γύρο της GATT (Γενεύη) στους 123 στον όγδοο γύρο (Ουρουγουάη). Ο Πίνακας 8.3 δείχνει επίσης ότι μετά το Γύρο Ντίλον, οι γύροι είχαν μεγαλύτερη διάρκεια και έγιναν πιο σύνθετοι. Στο Γύρο της Ουρουγουάης, εξελίχθηκαν εφτά χρόνια δύσκολων διαπραγματεύσεων, και υπήρχαν ανησυχίες ότι δεν θα προέκυπτε ποτέ τελική συμφωνία.

Παρ' όλα αυτά, ο Γύρος της Ουρουγουάης οδήγησε στην ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Οι θεωρητικοί της διεθνούς πολιτικής οικονομίας έθεσαν το ερώτημα *γιατί* η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου όχι μόνο διατηρήθηκε αλλά αυξήθηκε, παρά την υποχώρηση της ηγεμονίας του αμερικανικού εμπορίου. Το 1953, οι Ηνωμένες Πολιτείες αντιστοιχούσαν σχεδόν στο 30% όλων των βιομηχανικών εξαγωγών, όμως μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 αντιστοιχούσαν μόνο στο 13%. Η Δυτική Γερμανία είχε μετακινηθεί στην πρώτη θέση με 16%, και η Ιαπωνία ακολουθούσε από κοντά τις Ηνωμένες Πολιτείες με 11%. Παρ' όλο που υπήρξε αύξηση στα μη δασμολογικά τείχη στη δεκαετία του 1970, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου *δεν* απειλήθηκε τόσο σοβαρά όσο απειλήθηκε στη δεκαετία του 1920 όταν η ηγεμονία του βρετανικού εμπορίου υποχωρούσε. Μάλιστα, ο Γύρος του Τόκιο (1973-1979) μείωσε τους βιομηχανικούς δασμούς σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα και κατέληξε σε κάποια ρύθμιση των μη δασμολογικών τειχών.[31] Ορισμένοι θεωρητικοί πιστεύουν ότι η διαφορά μεταξύ της δεκαετίας του 1920 και της δεκαετίας του 1970 υπογραμμίζει το ρόλο των καθεστώτων στη διατήρηση αρχών και προτύπων που τελικά εσωτερικεύουν τα κράτη. Αντίθετα με τη δεκαετία του 1920, το καθεστώς του παγκόσμιου εμπορίου με επίκεντρο την GATT διατήρησε την αρχή της φιλελευθεροποίησης ακόμη και όταν η ηγεμονία του αμερικανικού εμπορίου υποχωρούσε. Άλλοι θεωρητικοί στρέφονται στις εγχώριες πολιτικές για να ερμηνεύσουν τις διαφορές των δεκαετιών του 1920 και του 1970. Όπως είδαμε, το αμερικανικό Κογκρέσο έχει τη δύναμη να ρυθμίζει το εμπόριο, και στη δεκαετία του 1920 ανταποκρίθηκε στις πιέσεις ομάδων συμφερόντων με δραματική αύξηση των δασμών. Στη δεκαετία του 1970, ωστόσο, το Κογκρέσο μεταβίβαζε την εξουσία δημιουργίας δασμών στον Πρόεδρο, ο οποίος ήταν περισσότερο προστατευμένος από τις πιέσεις των ομάδων συμφερόντων (αυτή η μεταβίβαση είχε ξεκινήσει με το Νόμο περί Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων του 1934). Έτσι, οι αλλαγές στις εγχώριες πολιτικές των ΗΠΑ συνέβαλαν στη ζωτικότητα της αρχής για τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Ένας ακόμη σημαντικός εγχώριος παράγοντας προκύπτει από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Αρκετοί τομείς παραγωγής στη δεκαετία του 1920 είχαν ελάχιστους μεταξύ τους διεθνείς δεσμούς και υποστήριζαν τον προστατευτισμό για να περιορίσουν τον ανταγωνισμό. Στη δεκαετία του 1970, όμως, «η αυξημένη οικονομική ένταξη των αναπτυγμένων βιομηχανικών κρατών στην παγκόσμια οικονομία... μετέβαλε τις εγχώριες εμπορικές πολιτικές».[32] Περισσότερες επιχειρήσεις σε σχέση με τη δεκαετία του 1970, ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένες από την πολυεθνική παραγωγή, τις εξαγωγές, τις εισαγωγές και το ενδοεταιρικό εμπόριο, και έτσι στη δεκαετία του 1970 αντι-

τάσσονταν στον προστατευτισμό παρ' όλη την υποχώρηση της εμπορικής θέσης των ΗΠΑ.

Αμεροληψία

Η *αμεροληψία* είναι μια ακόμη βασική αρχή του εμπορικού καθεστώτος, την οποία ο πρώτος γενικός διευθυντής της GATT ανέφερε ως «το θεμέλιο λίθο» του οργανισμού για το παγκόσμιο εμπόριο.[33] Η αρχή της αμεροληψίας έχει δύο διαστάσεις, μία εξωτερική (τη μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους) και μία άλλη εσωτερική (την εθνική μεταχείριση). Η απροϋπόθετη αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους (most-favored-nation) στο Άρθρο 1 της Γενικής Συμφωνίας ορίζει κατηγορηματικά ότι κάθε πλεονέκτημα ή προνόμιο που δίνει ένα μέλος της GATT σε ένα κράτος θα πρέπει να επεκτείνεται, αμέσως και χωρίς προϋποθέσεις, σε όλα τα άλλα μέλη της GATT. Απαιτώντας ίση μεταχείριση των εισαγωγών από διαφορετικές προελεύσεις, η αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους διασφαλίζει ότι οι εισαγωγές προέρχονται από τους ξένους προμηθευτές με το χαμηλότερο κόστος. Παρ' όλο που η απροϋπόθετη μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους έχει ρίζες πίσω στην Ευρώπη του 15ου αιώνα, η αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους με επίκεντρο την GATT είναι διαφορετική καθώς βασίζεται σε *πολυμερείς* δεσμεύσεις και διαπραγματεύσεις.[34] Παρ' όλη τη σημασία που έδωσαν οι διαπραγματευτές της GATT στη μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους, η GATT επέτρεπε εξαιρέσεις στη βάση αποικιακών προτιμήσεων, περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, του ισοζυγίου πληρωμών, της εθνικής ασφάλειας, και ως αντιμετώπιση απέναντι σε «άδικες» εμπορικές πράξεις. Από αυτές τις εξαιρέσεις, η διάδοση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση και η NAFTA, είναι που εγείρουν τη μεγαλύτερη απειλή για την αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους. Από τη στιγμή που τα μέλη μιας περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας (regional trade agreement, RTA) καταργούν τους δασμολογικούς φραγμούς μεταξύ τους, αλληλοεφαρμόζουν μια μεταχείριση που δεν εφαρμόζουν προς άλλα μέλη της GATT/ΠΟΕ. (Βλέπε την περιφερειοποίηση στο Κεφάλαιο 9).

Ενώ η μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους αποτρέπει τη μεροληψία επί των συνόρων ενός κράτους, η εθνική μεταχείριση (national treatment) αντιστρατεύεται την εσωτερική μεροληψία. Οι ρήτρες της εθνικής μεταχείρισης στο Άρθρο 3 της GATT απαιτούν από τα μέλη να αντιμετωπίζουν τα ξένα προϊόντα —όταν αυτά εισαχθούν— τουλάχιστον τόσο ευνοϊκά όσο τα εγχώρια προϊόντα όσον αφορά τους εσωτερικούς φόρους και κανονισμούς. Αυτή η ρήτρα είναι σχεδιασμένη ώστε να εμποδίζει τα κράτη να χρησιμοποιούν εγχώρια μέτρα ώστε να περιορίζουν τον ξένο ανταγωνισμό καθώς υποχωρούν οι δασμοί τους και οι άλλοι εξωτερικοί εμπορικοί φραγμοί. Η σημασία της ρήτρας για την εθνική μεταχείριση φαίνεται από τη συχνότητα με την οποία αυτή δοκιμάζεται σε υποθέσεις επίλυσης εμπορικών διαφορών. Το 1988, για παράδειγμα, μια επιτροπή της GATT βρήκε ότι οι πρακτικές τιμολόγησης και καταλογογράφησης των καναδικών Αρχών Ελέγχου των Οινοπνευματωδών, μεροληπτούσαν εις βάρος των ξένων κρασιών και δεν συμβάδιζαν με τις υποχρεώσεις του Καναδά για την εθνική μεταχείριση.[35]

Αμοιβαιότητα

Η αμοιβαιότητα, η ιδέα ότι ένα κράτος που επωφελείται από τις εμπορικές υποχωρήσεις ενός άλλου κράτους πρέπει να παρέχει σε αντάλλαγμα σχεδόν ισάξια οφέλη, είναι μια θεμελιώδης αρχή της GATT/ΠΟΕ. Η αρχή της αμοιβαιότητας περιορίζει τους πιθανούς τζαμπατζήδες που θα λειτουργούν κάτω από την απροϋπόθετη αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους, εξασφαλίζοντας ότι υπάρχει ισόρροπη ανταλλαγή υποχωρήσεων. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι ένα κράτος επωφελείται από τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου του, είτε αυτή γίνει μονομερώς είτε με διαπραγματεύσεις. Ωστόσο, οι δυνάμεις του προστατευτισμού σε ορισμένους κλάδους είναι συχνά καλά οργανωμένες και ικανές να κινητοποιούν την εγχώρια αντίθεση προς τις πολιτικές μονομερούς φιλελευθεροποίησης του εμπορίου. Στις συμφωνίες *αμοιβαίων* εμπορικών υποχωρήσεων, αντίθετα, οι κυβερνήσεις μπορούν να βασίζονται στην υποστήριξη των προσανατολισμένων στις εξαγωγές εγχώριων παραγωγικών κλάδων που αναμένουν να επωφεληθούν από τη συμφωνία. Η αρχή της αμοιβαιότητας εφαρμόζεται και στα νέα μέλη του ΠΟΕ, που αποκτούν όλα τα οφέλη πρόσβασης σε αγορές, κληρονομώντας τα από προηγούμενες συμφωνίες και έτσι αναμένονται να παράσχουν σε αντάλλαγμα αμοιβαία οφέλη. Έτσι, ένας αιτών που επιθυμεί να γίνει μέλος πρέπει πρώτα να συμφωνήσει να φιλελευθεροποιήσει την πρόσβαση στην αγορά του μέσα από διαπραγματεύσεις με τα μέλη του ΠΟΕ.

Στην πράξη, η αρχή της αμοιβαιότητας διασφαλίζει ότι οι διαπραγματεύσεις για τους δασμούς θα αντανακλούν τα συμφέροντα των μεγάλων εμπορικών δυνάμεων. Τα μέλη του ΠΟΕ με τις μεγαλύτερες εγχώριες αγορές και τους υψηλότερους όγκους εμπορίου έχουν να επιδείξουν τις σημαντικότερες αμοιβαίες υποχωρήσεις και έτσι έχουν τη μεγαλύτερη δύναμη επιρροής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΕ είναι οι ηγέτιδες δυνάμεις στον ΠΟΕ διότι επέδειξαν τις μεγαλύτερες αμοιβαίες υποχωρήσεις, και ο Γύρος Κένεντι δεν τελείωσε παρά μόνο όταν αυτές έφτασαν σε συμβιβασμό για διάφορα ζη-

τήματα. Οι διαπραγματεύσεις του Γύρου του Τόκιο ήταν επίσης μια πυραμιδωτή διαδικασία, κατά την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ) συνήθως ξεκινούσαν συμφωνίες και μετά εμπλέκονταν τα άλλα κράτη για να φτάσουν σε μια ευρύτερη συναίνεση. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν περισσότερη επιρροή στο Γύρο της Ουρουγουάης απ' ό,τι σε προηγούμενους γύρους, αλλά ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση, οι συμφωνίες των ΗΠΑ με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και την Ιαπωνία για τη γεωργία ήταν κρίσιμες για την τελική επιτυχία. Εκτός από την Κίνα, οι πιο σημαντικοί συναλλασσόμενοι με όρους αμοιβαίων υποχωρήσεων που έχουν να προσφέρουν είναι οι αναπτυγμένες χώρες. Έτσι ο Πίνακας 8.4 δείχνει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 χωρών ήταν ο μεγαλύτερος εμπορευματικός εξαγωγέας και οι ΗΠΑ ήταν ο μεγαλύτερος εμπορευματικός εισαγωγέας το 2005 (τα δεδομένα αυτά δεν περιλαμβάνουν το εμπόριο εντός ΕΕ). Η Κίνα, η Ιαπωνία και ο Καναδάς είχαν την τρίτη, την τέταρτη και την πέμπτη θέση, αντίστοιχα, ως εμπορευματικοί εξαγωγείς και εισαγωγείς κάτω από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την ΕΕ. Παρ' όλο που η Κίνα κατατασσόταν πάνω από την Ιαπωνία στις εμπορευματικές συναλλαγές το 2005, βρισκόταν κάτω από την Ιαπωνία στο εμπόριο του τομέα υπηρεσιών.[36] Ακόμη και μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υπάρχει μια ιεραρχία, με τα πιο σημαντικά κράτη όπως η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία και το Μεξικό να έχουν την προτεραιότητα. Παρ' όλο που οι πυραμιδωτές διαπραγματεύσεις δίνουν με ρεαλισμό την προτεραιότητα σε εκείνους που είχαν να προσφέρουν τις περισσότερες παραχωρήσεις, περιορίζουν τη δυνατότητα των μικρότερων κρατών να επηρεάσουν το αποτέλεσμα ή να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους.[37]

Η φύση της αμοιβαιότητας μπορεί να είναι είτε συγκεκριμένη είτε διάχυτη. Η *συγκεκριμένη αμοιβαιότητα* αναφέρεται σε «καταστάσεις στις οποίες συ-

Πίνακας 8.4

ΗΓΕΤΙΔΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ (ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΕΝΤΟΣ ΕΕ), 2005 (ΣΕ ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΟΛΛΑΡΙΑ ΗΠΑ)

Κατάταξη	Εξαγωγείς	Αξία	Κατάταξη	Εισαγωγείς	Αξία
1	Ευρωπαϊκή Ένωση (25)	1328	1	Ηνωμένες Πολιτείες	1733
2	Ηνωμένες Πολιτείες	904	2	Ευρωπαϊκή Ένωση (25)	1460
3	Κίνα	762	3	Κίνα	660
4	Ιαπωνία	596	4	Ιαπωνία	516
5	Καναδάς	360	5	Καναδάς	320

Πηγή: Αντλημένα από το World Trade Organization Secretariat, *World Trade Report – 2006* (Γενεύη, WTO, 2006), Πίνακας Παράρτημα I, σ. 11

γκεκριμένοι εταίροι ανταλλάσσουν αντικείμενα παρόμοιας αξίας σε μια αυστηρά οριοθετημένη διαδικασία»· η *διάχυτη αμοιβαιότητα* έχει ένα λιγότερο σαφή ορισμό της ισοδυναμίας διότι «οι εταίροι κάποιου μπορεί να θεωρούνται ως ομάδα κι όχι μεμονωμένοι δρώντες, και η αλληλουχία των πράξεων δεν είναι τόσο στενά περιορισμένη».[38] Ενώ η διάχυτη αμοιβαιότητα μπορεί να συνυπάρχει με την απροϋπόθετη μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους, η συγκεκριμένη (ή επιθετική) αμοιβαιότητα ταιριάζει περισσότερο με τη μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους *υπό προϋποθέσεις*. Με την υπό προϋποθέσεις αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους, δύο κράτη που κάνουν παραχωρήσεις το ένα στο άλλο επεκτείνουν αυτές τις παραχωρήσεις σε ένα τρίτο κράτος *μόνο* εάν αυτό τους προσφέρει άμεσα αντίστοιχες παραχωρήσεις. Οι ρεαλιστές που ενδιαφέρονται για τα σχετικά οφέλη προτιμούν τη συγκεκριμένη αμοιβαιότητα, ενώ οι φιλελεύθεροι που ενδιαφέρονται για τα απόλυτα οφέλη είναι ικανοποιημένοι με τη διάχυτη αμοιβαιότητα. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι η συγκεκριμένη αμοιβαιότητα είναι λιγότερο πρόσφορη για συνεργασία λόγω της δυσκολίας να καθοριστεί το κατά πόσο οι παραχωρήσεις είναι επακριβώς ισοδύναμες. Αν οι χώρες απαιτούσαν πάντα συγκεκριμένη αμοιβαιότητα, θα ήταν ουσιαστικά αδύνατο να πραγματοποιηθούν πολυμερείς διαπραγματεύσεις. Παρ' όλα αυτά, οι Ηνωμένες Πολιτείες αντέδρασαν στα διευρυνόμενα ελλείμματα του εμπορικού ισοζυγίου τους με ισχυρισμούς ότι η συγκεκριμένη αμοιβαιότητα είναι ορισμένες φορές απαραίτητη για να αποτραπούν άλλοι από το να συμπεριφέρονται ως τζαμπατζήδες. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ιδιαίτερη τάση να απαιτούν συγκεκριμένη αμοιβαιότητα από την Ιαπωνία και την Κίνα με τις οποίες έχουν μεγάλα εμπορικά ελλείμματα. Από τη σκοπιά των ΗΠΑ, η Ιαπωνία έχει πολλούς κρυμμένους εμπορικούς φραγμούς και δεν παρέχει γνήσια αμοιβαία πρόσβαση στην αγορά της. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες κατά καιρούς απαίτησαν συμφωνίες με «προσανατολισμό στα αποτελέσματα», με τις οποίες αποκτούν πρόσβαση σε ένα καθορισμένο μερίδιο της ιαπωνικής αγοράς για συγκεκριμένα προϊόντα με αντάλλαγμα την πρόσβαση της Ιαπωνίας στην αμερικανική αγορά. Η Ιαπωνία υποστηρίζει, αντίθετα, ότι τα εμπορικά της πλεονάσματα οφείλονται στο ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα και όχι σε άδικες εμπορικές πρακτικές.[39]

Μέτρα Διασφάλισης και Έκτακτα Εμπορικά Μέτρα

Τα μέτρα διασφάλισης (sageguards) αναφέρονται σε κυβερνητικές δράσεις για τον περιορισμό των εισαγωγών που μπορεί να βλάψουν έναν κλάδο ή ολόκληρη την οικονομία μιας χώρας. Η αρχή των μέτρων διασφάλισης

αποτελεί ζωτικό τμήμα των εμπορικών συμφωνιών· τα κράτη δεν θα συμφωνούσαν σε εμπορικές υποχρεώσεις αν ήταν απαραίτητη σε κάθε περίπτωση η αυστηρή εφαρμογή τους. Η υποστήριξη του αμερικανικού Κογκρέσου στην GATT το 1947, εξαρτήθηκε μάλιστα από τη συμπερίληψη μιας ρήτρας για μέτρα διασφάλισης που θα επέτρεπε στις Ηνωμένες Πολιτείες να προστατεύουν τους εγχώριους παραγωγούς που απειλούνται από τις εισαγωγές. Το πιο εξέχον προσωρινό μέτρο διασφάλισης ήταν η διάταξη της γενικής διαφυγής (Άρθρο 19 της GATT), η οποία επέτρεπε σε ένα κράτος να αντιμετωπίσει κάποιο απρόβλεπτο «κύμα εισαγωγών» που προκαλούσε, ή ήταν πιθανό να προκαλέσει, *σοβαρά* πλήγματα σε έναν εγχώριο κλάδο. (Ο Πίνακας 8.5 σκιαγραφεί τους διαφορετικούς τύπους μέτρων διασφάλισης). Ένα κράτος που επικαλείτο το Άρθρο 19 έπρεπε να εφαρμόσει τη δράση των μέτρων διασφάλισης προς *όλα* τα μέλη του ΠΟΕ, ενώ τα θιγόμενα κράτη μπορούσαν να ζητήσουν αποζημίωση και να προχωρήσουν σε αντίποινα, αν η αποζημίωση δεν θεωρείτο επαρκής. Μπροστά σε αυτές τις αυστηρές προϋποθέσεις, τα κράτη όλο και περισσότερο χρησιμοποιούσαν άλλα μέτρα που στόχευαν συγκεκριμένους εξαγωγείς όπως οι εθελούσιοι περιορισμοί των εξαγωγών (voluntary export restraints, VER) και οι δράσεις αντι-ντάμπινγκ. Η Συμφωνία του Γύρου της Ουρουγουάης για τα μέτρα διασφάλισης σχεδιάστηκε για να εξαλείψει τους εθελούσιους περιορισμούς των εξαγωγών και να διευκολύνει τη χρήση των δράσεων για μέτρα διασφάλισης τύπου Άρθρου 19 της GATT, υπό προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, τα μέλη του ΠΟΕ μπορούσαν να περιορίσουν τις εισα-

Πίνακας 8.5
ΜΕΤΡΑ ΔΙΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΜΕΤΡΑ

Μέτρα Διασφάλισης	
Προσωρινά	**Μόνιμα**
Κύματα Εισαγωγών	Γενικές Εξαιρέσεις
Προβλήματα στο Ισοζύγιο Πληρωμών	Εθνική Ασφάλεια
Νηπιακές Βιομηχανίες	Επαναδιαπραγματεύσεις Δασμών
Γενικές Αποποιήσεις	
Έκτακτα Εμπορικά Μέτρα	
Τέλη Αντι-ντάμπινγκ	
Ανισταθμιστικά Τέλη	

Πηγές: Bernard M. Hoekman και Michel Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System: From GATT to WTO*, 2η έκδοση. (New York: Oxford University Press, 2001), σσ. 303-345· John H. Jackson, *The World Trading System and Policy of International Economic Relations* (Cambridge, MA: MIT Press, 1989), σσ. 149-187.

γωγές συγκεκριμένων προϊόντων για τρία χρόνια χωρίς να υπόκεινται σε αποζημιώσεις ή αντίποινα, αν μπορούσαν να δείξουν ότι υπήρχε απόλυτη αύξηση των εισαγωγών τους. Ωστόσο, τα μη στοχευμένα μέτρα διασφάλισης (που στρέφονται προς όλα τα μέλη του ΠΟΕ) υπήρξαν ιδιαίτερα αμφιλεγόμενα, όπως έδειξε καθαρά η κατακραυγή της ΕΕ και άλλων ενάντια στην πρόβλεψη μέτρων διασφάλισης από τις ΗΠΑ για συγκεκριμένα προϊόντα χάλυβα, το 2001. Έτσι, *έκτακτα εμπορικά μέτρα* που στοχεύουν συγκεκριμένες χώρες χρησιμοποιούνται σήμερα πολύ συχνότερα από τα γενικά μέτρα διασφάλισης (βλέπε Πίνακα 8.5).[40]

Ενώ η πρόβλεψη μέτρων διασφάλισης επιτρέπεται ακόμη και όταν τα άλλα κράτη διεξάγουν δίκαιο εμπόριο, τα έκτακτα εμπορικά μέτρα λαμβάνονται για να αντιμετωπιστούν εμπορικές πρακτικές που ενέχονται ως άδικες. Οι δύο βασικοί τύποι έκτακτων εμπορικών μέτρων είναι τα τέλη αντι-ντάμπινγκ και τα αντισταθμιστικά τέλη (βλέπε Πίνακα 8.5). Το ντάμπινγκ συμβαίνει όταν μια επιχείρηση πωλεί τα προϊόντα της σε μια αγορά του εξωτερικού φθηνότερα από ό,τι τα πωλεί στην εγχώρια αγορά ή κάτω από το κόστος παραγωγής τους. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου επιτρέπει σε ένα κράτος να επιβάλει δασμούς αντι-ντάμπινγκ (anti-dumping duties) αν τα ξένα αγαθά δέχονται ντάμπινγκ και αυτό προκαλεί ή απειλεί να προκαλέσει οικονομικά πλήγματα στους εγχώριους παραγωγούς. Ένα κράτος μπορεί επίσης να επιβάλει αντισταθμιστικά τέλη (countervailing duties, CVDs) σε ξένα προϊόντα που επωφελούνται από *επιδοτήσεις που στρεβλώνουν το εμπόριο* οι οποίες επιφέρουν ή απειλούν να επιφέρουν οικονομικά πλήγματα στους εγχώριους παραγωγούς. Αντίθετα με τα μέτρα διασφάλισης, ένα κράτος επιβάλει έκτακτα εμπορικά μέτρα αντιδρώντας σε *υλικά* πλήγματα (τα οποία είναι μικρότερα από τα *σοβαρά* πλήγματα), και στοχεύουν συγκεκριμένα κράτη που κατηγορούνται ότι διεξάγουν άδικο εμπόριο.[41]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η πρώτη χώρα που χρησιμοποίησε αντισταθμιστικά τέλη, και υπήρξαν ο μεγαλύτερος χρήστης αντισταθμιστικών τελών στην περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ μετά το 1971 και την υποχώρηση των δασμών χάρη στις διαπραγματεύσεις της GATT, το αμερικανικό Κογκρέσο ανταποκρίθηκε σε εγχώριες πιέσεις, μεταβάλλοντας τους κανόνες και τις διαδικασίες ώστε τα αντισταθμιστικά τέλη να μπορούν να επιβληθούν ευκολότερα. Οι βασικοί χρήστες των δασμών αντι-ντάμπινγκ παραδοσιακά ήταν η ΕΕ, ο Καναδάς, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αυστραλία. Ωστόσο, και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Ινδία, το Μεξικό και η Νότια Αφρική έχουν γίνει συχνοί χρήστες.[42]

Ανάπτυξη

Η ατυχής Χάρτα της Αβάνας περιείχε μια σειρά ρήτρες για την οικονομική ανάπτυξη που δεν συμπεριλήφθηκαν στη Γενική Συμφωνία του 1947, και η GATT είχε μικρή εμπλοκή σε ζητήματα ανάπτυξης στις δεκαετίες του 1940 και του 1950.[43] Ωστόσο, καθώς περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εντάσσονταν στην GATT, άρχισε να διαμορφώνεται μια «αναπτυξιακή αρχή». Προστέθηκαν μια σειρά ρήτρες στην GATT που έδωσαν ειδική μεταχείριση στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και απέκλιναν από τις αρχές της αμεροληψίας και της αμοιβαιότητας. Ωστόσο, η ανάπτυξη παραμένει η λιγότερο κεντρική αρχή του εμπορικού καθεστώτος, διότι τα μεγάλα εμπορικά κράτη έχουν συμφωνήσει μόνο σε περιορισμένες παραχωρήσεις για την προώθηση των συμφερόντων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[44] Ο Γύρος της Ντόχα του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, που ξεκίνησε το 2001, έχει ονομαστεί ο Γύρος της Ανάπτυξης, όμως ο βαθμός στον οποίο οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα επιτύχουν τους στόχους τους σ' αυτόν τον γύρο παραμένει άγνωστος. Παρακάτω, σε τούτο το Κεφάλαιο εξετάζουμε το ρόλο των ζητημάτων ανάπτυξης με βάση το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς.

Η Ιδρυση του Παγκοσμιου Οργανισμου Εμποριου

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι αρχές του καθεστώτος εμπορευματικών συναλλαγών ήταν όλες ρευστές, και πολλές κατακτήσεις της GATT στο εμπόριο φαίνονταν να διακυβεύονται. Από την άποψη της αρχής της φιλελευθεροποίησης, οι προηγούμενοι γύροι της GATT είχαν μειώσει τους δασμούς, όμως τα κράτη χρησιμοποιούσαν μη δασμολογικά τείχη (nontariff barriers, NTBs) όπως οι εθελοντικοί περιορισμοί εξαγωγών που ούτε καν καλύπτονταν από τους κανόνες της GATT. Επιπλέον, η φιλελευθεροποίηση δεν εκτεινόταν στην υφαντουργία και τη γεωργία, ενώ οι διαδικασίες επίλυσης των διαφορών εντός της GATT ήταν ανεπαρκείς. Και η αρχή της αμεροληψίας απειλούνταν ολοένα και περισσότερο από περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που δεν υπόκεινταν σε μεταχείριση του μάλλον ευνοούμενου κράτους. Όσον αφορά στις αρχές της αμοιβαιότητας και των μέτρων διασφάλισης, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα απαιτούσαν συγκεκριμένη και όχι διάχυτη αμοιβαιότητα από κάποιους από τους εμπορικούς τους εταίρους, ενώ ορισμένες χώρες κατέφευγαν σε πράξεις μονομερούς προστατευτισμού. Τέλος, όσον αφορά στην αρχή της ανάπτυξης, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μόνο περιθωριακά συμμετείχαν στην GATT, και οι περισσότερες

αρνήθηκαν να υπογράψουν τους κώδικες μη δασμολογικών τειχών του Γύρου του Τόκιο.

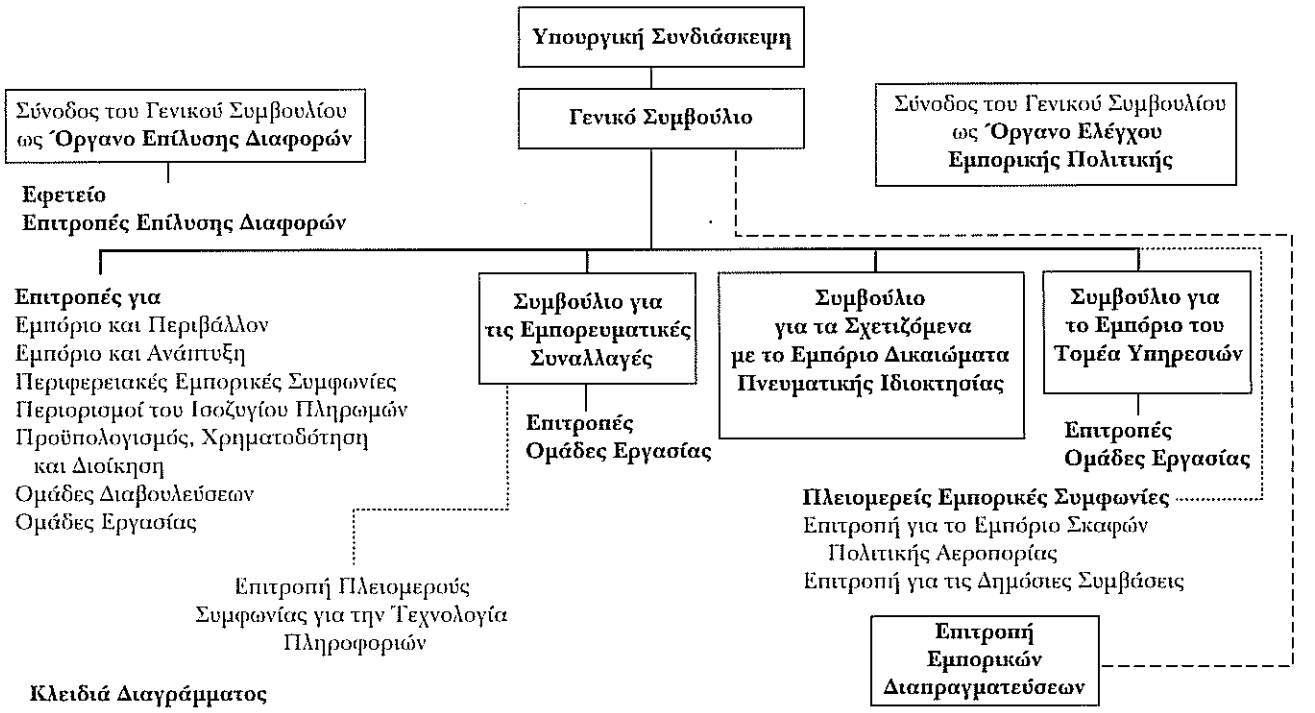
Μπροστά στις αποτυχίες της GATT, οι Ηνωμένες Πολιτείες πίεσαν για ένα νέο γύρο εμπορικών διαπραγματεύσεων. Οι ανεπάρκειες του εμπορικού καθεστώτος ήταν επίσης ολοφάνερες και σε άλλα μέλη της GATT, που συμφώνησαν να ξεκινήσουν το Γύρο της Ουρουγουάης, το 1986. Οι διαπραγματευτές αρχικά επικεντρώθηκαν στην επέκταση της δικαιοδοσίας της GATT, όμως τον Απρίλιο του 1990, ο υπουργός Εμπορίου του Καναδά πρότεινε να αντικαταστήσει την GATT ο επίσημος Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), και η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) υποστήριξε αυτήν την ιδέα.[45] Ωστόσο, οι Αμερικανοί διαπραγματευτές πίστευαν πως τα σχέδια για τη δημιουργία ενός ΠΟΕ θα αποσπούσαν την προσοχή από τις ουσιαστικές διαπραγματεύσεις στο Γύρο της Ουρουγουάης και ότι το Κογκρέσο θα διαμαρτυρόταν για κάποια ενδεχόμενη απώλεια της κυριαρχίας των ΗΠΑ, όπως είχε κάνει με το Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου, στη δεκαετία του 1940. Στο τέλος, οι Ηνωμένες Πολιτείες άλλαξαν την άποψή τους, και ο ΠΟΕ αντικατέστησε την GATT ως βασικός οργανισμός για το παγκόσμιο εμπόριο, τον Ιανουάριο του 1995.[46]

Αντίθετα με την GATT, ο ΠΟΕ είναι επίσημος, νομικά κατοχυρωμένος οργανισμός, όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Η GATT δεν εξαφανίστηκε αλλά επέστρεψε στο αρχικό της καθεστώς ως συμφωνία για τις εμπορευματικές συναλλαγές. Ο ΠΟΕ επιβλέπει τους εμπορικούς κανόνες στην GATT και μια σειρά νέες συνθήκες που συζητήθηκαν στο Γύρο της Ουρουγουάης: τη Γενική Συμφωνία για τον Τομέα Υπηρεσιών (General Agreement on Trade in Services, GATS), τη Συμφωνία για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας (Agreement on Trade-Related Intellectual Property Rights, TRIPs), και τη Συμφωνία για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (Agreement on Trade-Related Investment Measures, TRIMs). Η GATT είναι η πιο σημαντική από αυτές τις συμφωνίες διότι οι εμπορευματικές συναλλαγές αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα του διεθνούς εμπορίου. Οι αναπτυγμένες χώρες υπήρξαν οι βασικοί υποστηρικτές της διεύρυνσης του πεδίου του ΠΟΕ, ώστε να περιλαμβάνει την GATS, την TRIPs και την TRIPs, για διάφορους λόγους. Πρώτον, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν να ισοσταθμίσουν τα ελλείμματα στο ισοζύγιο εμπορευματικών συναλλαγών, επεκτείνοντας τους κανόνες σε πεδία όπως το εμπόριο υπηρεσιών και πνευματικής ιδιοκτησίας στα οποία ήταν πιο ανταγωνιστικές. Δεύτερον, οι αναπτυγμένες χώρες ήθελαν να ρυθμίσουν τις υπηρεσίες επειδή ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του εμπορίου υπηρεσιών από το 1970 έως το 1980 ήταν περίπου 19%, σε σύγκριση με μόνο 5,4% των εμπορευματικών συναλλαγών. Τρίτον, ως οι μεγαλύτεροι

καθαρά εξαγωγείς πνευματικής ιδιοκτησίας και επενδύσεων, οι αναπτυγμένες χώρες ήθελαν να επεκτείνουν τη διαμόρφωση κανονισμών και σε αυτά τα πεδία. Όπως παρατηρούμε αργότερα, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν μεγάλες αντιρρήσεις για τις συμφωνίες GATS, TRIPs και TRIMs, όπως ήταν οι αναπτυγμένες χώρες που διαμόρφωσαν το μεγαλύτερο μέρος της νομοθεσίας απ' εκεί και το εμπόριο.[47]

Το ανώτατο όργανο στον ΠΟΕ είναι η *Υπουργική Συνδιάσκεψη*, στην οποία συμμετέχουν όλα τα μέλη και μπορεί να πάρει αποφάσεις για όλα τα ζητήματα που υπάγονται στις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες (βλέπε Διάγραμμα 8.1). Παρ' όλο που σύνοδοι των αντιπροβαλλόμενων μερών της GATT γίνονταν συχνά σε υπουργικό επίπεδο, οι Υπουργικές Συνδιασκέψεις της GATT συγκαλούνταν συνήθως μόνο για να εκκινήσουν ή για να ολοκληρώσουν νέους γύρους εμπορικών διαπραγματεύσεων. Η Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ, αντίθετα, συγκαλείται τουλάχιστον κάθε δύο χρόνια και είναι σχεδιασμένη ώστε να ισχυροποιεί το προφίλ του ΠΟΕ και να ενισχύει τον έλεγχο των υψηλών πολιτικών κλιμακίων. Μεταξύ των συνόδων της Υπουργικής Συνδιάσκεψης, το *Γενικό Συμβούλιο* χαράζεται τις υποθέσεις του ΠΟΕ σε επίπεδο στελεχών. Το Γενικό Συμβούλιο παρέχει καθοδήγηση σε τρία Επικουρικά Συμβούλια: το *Συμβούλιο για Εμπορευματικών Συναλλαγών* (Council for Trade in Goods), το *Συμβούλιο για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας* (Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) και το *Συμβούλιο για Συναλλαγές στον Τομέα Υπηρεσιών* (Council for Trade in Services), τα οποία σχετίζονται με τις GATS, TRIPs και GATS (βλέπε Διάγραμμα 8.1).

Το Γενικό Συμβούλιο συνέρχεται επίσης και ως *Όργανο Ελέγχου της Εμπορικής Πολιτικής* (Trade Policy Review Body) και ως *Όργανο Επίλυσης Διαφορών* (Dispute Settlement Body), όταν χρειάζεται. Αυξάνοντας τη διαφάνεια στις πολιτικές κάθε μέλους, το Όργανο Ελέγχου της Εμπορικής Πολιτικής εξυπηρετεί την προώθηση της εμπιστοσύνης ότι οι συμφωνίες τηρούνται. Το Όργανο Επίλυσης Διαφορών συστήνει επιτροπές για τη διευθέτηση παραπόνων και την επιδίκαση εμπορικών διαφορών. Ένα κράτος μέλος μπορεί να καταφύγει σε διαδικασίες επίλυσης διαφορών αν κάποιο άλλο μέλος έχει παραβιάσει κάποιον κανονισμό του ΠΟΕ ή έχει υπαναχωρήσει από προηγούμενες συμφωνίες. Οι διαδικασίες επίλυσης διαφορών είναι πιο αποτελεσματικές και σύντομες με τον ΠΟΕ, σε αντίθεση με τις διαδικασίες στο παλαιότερο της GATT. Ενώ προηγουμένως ένα και μόνο μέλος της GATT (συμπεριλαμβανομένου ενός από τα μέρη μιας εμπορικής διαφοράς) μπορούσε να μπλοκάρει την υιοθέτηση μιας έκθεσης που παρήγαγε κάποια επιτροπή της GATT, τώρα για να μπλοκαριστούν εκθέσεις επιτροπών του ΠΟΕ, απαι-



Διάγραμμα 8.1 Διοικητική και οργανωτική δομή του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου

Πηγή: Προσαρμογή από το οργανόγραμμα του ΠΟΕ, Ιανουάριος 2007. Ανακτημένο από την ιστοσελίδα του ΠΟΕ: www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org2_e.htm.

τείται συναίνεση των κρατών μελών, κάτι ιδιαίτερα απίθανο. Ένα μέλος του ΠΟΕ μπορεί να προσβάλλει μια απόφαση επίλυσης διαφορών στο *Εφετείο* (βλέπε Διάγραμμα 8.1), όμως αν το *Εφετείο* συμφωνήσει με την αναφορά της επιτροπής, το μέλος πρέπει να εφαρμόσει τις υποδείξεις της επιτροπής ή να παράσχει αποζημίωση. Αν μια χώρα αρνηθεί να εφαρμόσει μια έκθεση επιτροπής ή να παράσχει αποζημίωση, το Όργανο Επίλυσης Διαφορών μπορεί να εξουσιοδοτήσει τον ενάγοντα να προχωρήσει σε αντίποινα.[48]

Ο γενικός διευθυντής είναι ο κορυφαίος διοικητικός αξιωματούχος της GATT/ΠΟΕ. Παρ' όλο που μια σιωπηρή συμφωνία στη δεκαετία του 1940 όριζε ότι ο πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας θα ήταν πάντα Αμερικανός και ο γενικός διευθυντής του ΔΝΤ θα ήταν Ευρωπαίος, δεν υπήρχε τέτοια συμφωνία για την GATT. Για χρόνια, η επιλογή των γενικών διευθυντών της GATT δεν προκαλούσε πολλές αντιπαραθέσεις, όμως το ζήτημα έγινε επίμαχο, όταν σχηματίστηκε ο ΠΟΕ, για διάφορους λόγους: το υψηλό προφίλ του ΠΟΕ· η τάση για διορισμό πολιτικών στη θέση του ΠΟΕ αντίθετα με τους αξιωματούχους που διορίζονταν στην GATT· ο μεγαλύτερος δυναμισμός των ΗΠΑ λόγω της υποχωρούσας εμπορικής τους ηγεμονίας· ο ανταγωνισμός μεταξύ της Ευρώπης, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας· και ο αυξημένος δυναμισμός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Όπως δείχνει ο Πίνακας 8.6, όλοι οι γενικοί διευθυντές της GATT από το 1948 έως το 1995 ήταν Ευρωπαίοι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες τελικά συμφώνησαν στην επιλογή ενός πρώην υπουργού Εξωτερικού Εμπορίου της Ιταλίας, του Renato Ruggiero, στη θέση του πρώτου γενικού διευθυντή του ΠΟΕ, όμως επέμειναν ότι ο Ruggiero θα υπηρετούσε μόνο μια τετραετή θητεία και ότι ο επόμενος επικεφαλής του ΠΟΕ θα ήταν μη Ευρωπαίος. Όταν ήρθε η ώρα να επιλεγεί ο επόμενος γενικός διευθυντής του ΠΟΕ, οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες, εκτός της Ιαπωνίας υποστήριξαν τον Mike Moore από τη Νέα Ζηλανδία, ενώ οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποστήριξαν το Supachai Panitchpakdi από την Ταϊλάνδη. Μετά από μια παρατεταμένη διαμάχη, τα μέλη του ΠΟΕ τελικά συμφώνησαν ότι και ο Moore και ο Supachai θα υπηρετούσαν από μία τριετή θητεία. Ο σημερινός γενικός διευθυντής του ΠΟΕ είναι ο Πασκάλ Λαμύ από τη Γαλλία.[49]

Πίνακας 8.6
ΓΕΝΙΚΟΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΤΗΣ GATT[(α)] ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΕ

	Θητεία	Εθνικότητα-Χώρα
Eric Wyndham-White	1948-1968	Βρετανία
Olivier Long	1968-1980	Ελβετία
Arthur Dunkel	1980-1993	Ελβετία
Peter Sutherland	1993-1995	Ιρλανδία
Renato Ruggiero	1995-1999	Ιταλία
Mike Moore	1999-2002	Νέα Ζηλανδία
Supachai Pantitchpakdi	2002-2005	Ταϊλάνδη
Pascal Lamy	2005-	Γαλλία

(α) Ο τίτλος του κορυφαίου διοικητικού αξιωματούχου της GATT άλλαξε από γενικός γραμματέας σε γενικός διευθυντής το 1965.

Αντίθετα με τις σταθμισμένες ψηφοφορίες στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, ο ΠΟΕ (όπως και η GATT) ακολουθεί την αρχή «ένα κράτος, μία ψήφος». Ανάλογα με το ζήτημα, στις ψηφοφορίες του ΠΟΕ απαιτείται απλή πλειοψηφία, ειδική πλειοψηφία των δυο τρίτων ή των τριών τετάρτων, ή ομοφωνία. Το σύστημα «ένα κράτος, μία ψήφος» έδωσε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μικρότερη επιρροή απ' ό,τι θα περίμενε κανείς, διότι οι περισσότερες αποφάσεις παίρνονται με συναίνεση.[50] Επιπλέον, όπως στην περίπτωση της Πρωτοβουλίας για τις Υπερχρεωμένες Φτωχές Χώρες υπό καθεστώς χρέους που είδαμε στο Κεφάλαιο 7, η Ομάδα των 7 (G-7) έχει σημαντικό ρόλο στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. (Η Ρωσία είναι μέλος της Ομάδας των 8 (G-8) αλλά δεν είναι ακόμη μέλος του ΠΟΕ.) Η G-7 γενικά δεν διαπραγματεύεται για εμπορικά ζητήματα, όμως με τη συμμετοχή των επικεφαλής των κυβερνήσεων των σημαντικότερων εμπορικών κρατών, μπόρεσε πολλές φορές να ενεργοποιήσει την πολιτική βούληση ώστε να ξεπεραστούν προβλήματα για την ολοκλήρωση των διαπραγματευτικών γύρων της GATT. Τα πιο σημαντικά κράτη της G-7 είναι τα κράτη της ΕΕ και οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι δύο μεγαλύτερες εμπορικές δυνάμεις. Ωστόσο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η επιρροή της G-7 έχει υποχωρήσει κάπως, εν μέρει επειδή σημαντικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, της Κίνας συμπεριλαμβανομένης, διεκδικούν μεγαλύτερο ρόλο στη διαδικασία λήψης εμπορικών αποφάσεων.[51]

Ο ΠΟΕ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Ο ΠΟΕ σχεδιάστηκε για να είναι πιο αποδοτικός και επισημοποιημένος από την GATT, και από κάποιες απόψεις το πέτυχε. Αντίθετα με την GATT, ο ΠΟΕ είναι ένας επίσημος διεθνής οργανισμός με κύρος συγκρίσιμο με αυτό του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Τα κράτη μέλη χρησιμοποιούν επίσης το δεσμευτικό σύστημα επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ πολύ συχνότερα από ό,τι χρησιμοποιούσαν τις διαδικασίες επίλυσης διαφορών της GATT. Επιπλέον, ο ΠΟΕ μετατρέπεται σε πιο γνήσια παγκόσμιο οργανισμό για το

εμπόριο, έχοντας 150 μέλη τον Ιανουάριο του 2007. (Στα σημαντικά μη μέλη βρίσκονται η Ρωσία και η Ουκρανία.) Επιπροσθέτως, ο ΠΟΕ δεν επιβλέπει μόνο τις εμπορευματικές συναλλαγές αλλά και τις συναλλαγές στον τομέα υπηρεσιών και δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και επενδύσεων στον κλάδο του εμπορίου. Τέλος, ο ΠΟΕ έχει κάνει μεγαλύτερες προσπάθειες να ενσωματώσει λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, και έχει διεξάγει συνομιλίες με μια σειρά μη Κυβερνητικών Οργανισμών και ομάδες της κοινωνίας των πολιτών.

Εντούτοις, ο ΠΟΕ έχει και σοβαρές αδυναμίες, ενώ πολλά προβλήματα που μάστιζαν την GATT συνεχίζουν να επηρεάζουν αρνητικά και τον ΠΟΕ. Μετά το Γύρο της Ουρουγουάης, φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι ένας νέος ΠΟΕ ήταν για διάφορους λόγους απαραίτητος για τη ζωτικότητα του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος. Πρώτον, οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι *το ποδήλατο πρέπει να συνεχίσει να κινείται.* «Η ορμή προς τα μπρος είναι ζωτικής σημασίας για να αποφευχθούν τα πισωγυρίσματα προς τον προστατευτισμό και το μερκαντιλισμό».[52] Δεύτερον, οι διαπραγματευτές του Γύρου της Ουρουγουάης συμφώνησαν να διεξαγάγουν περαιτέρω διαπραγματεύσεις για τις υπηρεσίες και τη γεωργία μετά την ολοκλήρωση του γύρου. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις για συγκεκριμένα ζητήματα σπανίως οδηγούνταν σε επιτυχή έκβαση γιατί χρειάζονται αλληλοϋποχωρήσεις σε διαφορετικά ζητήματα ώστε να επιτευχθεί συμφωνία· έτσι, ήταν απαραίτητος ένας συνολικός γύρος του ΠΟΕ. Τρίτον, οι εμπορικές διαφορές ΗΠΑ-ΕΕ για τις μπανάνες, τις ορμόνες στο βοδινό, και το πρόγραμμα της Αμερικανικής Εταιρείας Πωλήσεων στο Εξωτερικό έδειξαν ότι ήταν αναγκαίο να βελτιωθούν οι διαδικασίες επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Τέταρτον, χρειάζονταν διαπραγματεύσεις για να διασφαλιστεί ότι οι αυξανόμενες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ήταν συμβατές με τον ΠΟΕ. Τέλος, και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι αναπτυγμένες χώρες είχαν μια «λίστα επιθυμιών» για μεταρρυθμίσεις του εμπορικού καθεστώτος που ήταν βασισμένο στον ΠΟΕ.[53]

Τα αρχικά σχέδια ήταν να ξεκινήσει ένας νέος γύρο στην τρίτη σύνοδο της Υπουργικής Συνδιάσκεψης του ΠΟΕ, στο Σιάτλ της πολιτείας Ουάσινγκτον, το Νοέμβριο του 1999. Ωστόσο, οι πιέσεις της παγκοσμιοποίησης, σε συνδυασμό με το διευρυνόμενο πεδίο δραστηριοποίησης του ΠΟΕ, προκάλεσαν μια ισχυρή αρνητική αντίδραση από ομάδες της κοινωνίας των πολιτών. Επίσης, οι προ-διαπραγματεύσεις ήταν ανεπαρκείς, και η Υπουργική Συνδιάσκεψη του Σιάτλ απέτυχε πρωτίστως λόγω μεγάλης διάστασης στις απόψεις πάνω σε κρίσιμα ζητήματα μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της ΕΕ και μεταξύ του Βορρά και του Νότου. Ωστόσο, οι αναπτυγμένες χώρες ήταν αποφασισμένες να διεξαγάγουν ένα γύρο του ΠΟΕ, και αντέδρασαν στις

τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, 2001 στις ΗΠΑ με αρκετή ενότητα ώστε να ξεκινήσει ο γύρος στην τέταρτη Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ στην Ντόχα του Κατάρ, το Νοέμβριο του 2001. Εμπρός στην απογοήτευση του Νότου με το Γύρο της Ουρουγουάης (βλέπε τη συζήτηση που ακολουθεί), ο Βορράς συμφώνησε στην ιδέα ότι ο Γύρος της Ντόχα θα ήταν ο «Γύρος της Ανάπτυξης».[54]

Παρ' όλο που η συμφωνία για την έναρξη του Γύρου της Ντόχα υπήρξε σημαντική επιτυχία, υπήρχαν ενδείξεις ότι «αυτό το πρώτο βήμα... [ήταν] στην πραγματικότητα το μικρότερο».[55] Τα μέλη του ΠΟΕ κουκούλωσαν σοβαρές διαφορές για να ξεκινήσει ο γύρος, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν σκεπτικές όσον αφορά στις διαβεβαιώσεις ότι αυτός θα ήταν ο «Γύρος της Ανάπτυξης». Ο Γύρος της Ντόχα αρχικά προγραμματιζόταν να ολοκληρωθεί τον Ιανουάριο του 2005, όμως πάγωσε λόγω μεγάλης απόκλισης στις απόψεις μεταξύ Βορρά και Νότου, και τελικά ο Γενικός Διευθυντής του ΠΟΕ αναγκάστηκε να «αναστείλει» τις διαπραγματεύσεις τον Ιούλιο του 2006. Οι πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις δεν μπορούν να διεξαχθούν αν ο Πρόεδρος των ΗΠΑ δεν έχει εξουσία επίσπευσης ή προώθησης εμπορίου για να διαπραγματεύεται συμφωνίες εγκαίρως, με τρόπο που δεν μπορεί μετέπειτα να τροποποιηθεί από το Κογκρέσο. Μια εμπορική συμφωνία προϋποθέτει μια λεπτή ισορροπία συμβιβασμών από όλες τις πλευρές, έτσι οι άλλες χώρες δεν θα διαπραγματεύονταν συμφωνίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες αν οι συμφωνίες θα δέχονταν μετά αναθεωρήσεις από το Κογκρέσο. Η εξουσία επίσπευσης που έχει ο Αμερικανός Πρόεδρος λήγει τον Ιούνιο του 2007, και η ανανέωσή της θα αντιμετωπίσει την ισχυρή αντίθεση του Κογκρέσου. Παρ' όλο που οι υπουργοί Οικονομικών της Ομάδας των 7 (G-7) έχουν ζητήσει την επιστροφή στις διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ντόχα, το αποτέλεσμα του γύρου παραμένει αβέβαιο.[56]

Ένα βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Γύρος της Ντόχα είναι ότι ο ΠΟΕ, με 150 μέλη, έχει γίνει τόσο μεγάλος και σύνθετος που είναι δύσκολο να καταλήξει σε συναίνεση για επίμαχα ζητήματα. (Ο ΠΟΕ, όπως και η GATT, παίρνει αποφάσεις κυρίως με συναίνεση.) Τα περισσότερα ζητήματα του Γύρου της Ντόχα δεν μπορούν να ταξινομηθούν ξεκάθαρα ως ζητήματα Βορρά-Νότου, Βορρά-Βορρά, ή δημοσίου-ιδιωτικού, διότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές *μέσα* σε καθεμία από αυτές τις ομάδες. Εντούτοις, οι διαφορές Βορρά-Νότου θέτουν το πιο σημαντικό εμπόδιο στην επιτυχία του Γύρου της Ντόχα. Αυτές οι διαφορές μπορούν να γίνουν καλύτερα κατανοητές αφού παρασχεθεί κάποιο υπόβαθρο για τα ζητήματα Νότου και παγκοσμίου εμπορίου, στην επόμενη παράγραφο. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε εδώ ότι το αποτέλεσμα του Γύρου της Ντόχα θα μπορούσε να έχει σημαντικές

επιπτώσεις για το μέλλον του ΠΟΕ και το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Πρόκειται για τον πρώτο γύρο του ΠΟΕ που περιλαμβάνει πολυμερείς διαπραγματεύσεις, και αν αποτύχει, δημιουργούνται σοβαρά ερωτήματα για τη νομιμοποίηση του ΠΟΕ. Επιπλέον, όπως πραγματευόμαστε στο Κεφάλαιο 9, τα κράτη στρέφονται συχνά σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, όταν οι διαπραγματεύσεις της GATT/ΠΟΕ συναντούν δυσκολίες, και η πρόσφατη διάδοση των διμερών συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς.

Ο Νοτος και τα Ζητηματα του Διεθνους Εμποριου

Οι αναπτυγμένες χώρες υπήρξαν οι βασικοί συμμετέχοντες σε πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε μεγάλο βαθμό δεν έλαβαν μέρος. Παρ' όλο που η Χάρτα της Αβάνας έδωσε κάποια έμφαση σε ζητήματα λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, όταν δεν εγκρίθηκε η Χάρτα, οι περισσότερες από αυτές τις ρήτρες δεν συμπεριελήφθησαν στην GATT. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν επίσης επιφυλακτικές για τη συμμετοχή τους στην GATT διότι δεν λάμβανε υπόψη της την ανάγκη τους για ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση.[57] Γι' αυτό, επί πολλά χρόνια, ο Νότος επεδίωκε ειδική πρόσβαση στις αγορές των αναπτυγμένων χωρών και απαλλαγές από αρχές και κανόνες του εμπορικού καθεστώτος. Στη δεκαετία του 1980, ωστόσο, ο Νότος έγινε πιο δεκτικός στον φιλελεύθερο οικονομικό προσανατολισμό της GATT και ενεπλάκη πιο ενεργά στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Φιλελεύθεροι και ιστορικοί δομιστές έχουν πολύ διαφορετικές απόψεις για την ανάγκη ειδικής μεταχείρισης του Νότου και για τις συνέπειες του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος στα συμφέροντα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η πραγμάτευση που ακολουθεί προσδιορίζει πέντε στάδια στη συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στο καθεστώς:

1. *Από τη δεκαετία του 1940 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960.* Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν περιορισμένη συμμετοχή στην GATT.
2. *Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970.* Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αύξησαν τη συμμετοχή τους στην GATT και επεδίωξαν ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση.
3. *Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως το 1980.* Αυξήθηκε η αντιπαράθεση Βορρά-Νότου, και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες απαίτησαν μια Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη.
4. *Από το 1985 έως το 1995.* Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν περισσότερο πρόθυμες να αποδεχθούν τις φιλελεύθερες οικονομικές αρχές της GATT.
5. *Από το 1995 έως σήμερα.* Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες απογοητεύθηκαν από το Γύρο της Ουρουγουάης και απαίτησαν αλλαγές στο Γύρο της Ντόχα.

Από τη Δεκαετία του 1940 έως τις Αρχές της Δεκαετίας του 1960: Μια Περίοδος Περιορισμένης Συμμετοχής των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών

Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν μικρότερη συμμετοχή στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, στη διάρκεια των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, λόγω του περιορισμένου τους αριθμού (πολλές ήταν ακόμη αποικίες), των προστατευτικών εμπορικών τους πολιτικών, και της ελλιπούς προσοχής της GATT σε αναπτυξιακά ζητήματα. Οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στη δεκαετία του 1950, υιοθέτησαν προστατευτικές πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, με τις οποίες επεδίωκαν να αντικαταστήσουν τις βιομηχανικές εισαγωγές με την εγχώρια παραγωγή. Ο Raúl Prebisch, ένας Αργεντινός οικονομολόγος, υπήρξε στη μεταπολεμική περίοδο, η προσωπικότητα που υποστήριζε την εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών με τη μεγαλύτερη επιρροή. Ο Prebisch υποστήριζε ότι η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία χαρακτηριζόταν από διαρθρωτική ανισότητα μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών στο κέντρο και τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην περιφέρεια. Όσο οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες παρέμεναν εξαρτημένες από τις εξαγωγές πρωτογενών προϊόντων, δεν μπορούσαν να επιτύχουν υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Ο Prebisch, συνεπώς, συμβούλευε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να επιδιώξουν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών τους ώστε να αυξήσουν την παραγωγή τους σε βιομηχανικά αγαθά.[58]

Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που επηρεάστηκαν από τα επιχειρήματα του Prebisch (ιδιαίτερα στη Λατινική Αμερική) έδωσαν έμφαση στην παραγωγή για την εγχώρια αγορά αντί για την παραγωγή που προοριζόταν για εξαγωγές και στην προστασία της εγχώριας βιομηχανίας μέσω φραγμών στις εισαγωγές. Με αυτές τις εσωστρεφείς πολιτικές, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν συμμετείχαν ενεργά στην GATT. Μόνο 10 από τα 23 αρχικά μέλη της GATT ήταν λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και μόνο 7 από τις 20 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που είχαν ενταχθεί στην GATT έως το 1960, πήραν μέρος στο Γύρο Ντίλον.[59] Και η ίδια η GATT έδινε ελάχιστη προσοχή στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, ενώ η μοναδική από τις βασικές ρήτρες που είχε να κάνει άμεσα με το Νότο ήταν το Άρθρο 28 της GATT, το

οποίο έδινε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες κάποια ευελιξία στην επιβολή ποσοστώσεων στις εισαγωγές για την προστασία της νηπιακής τους βιομηχανίας και την ελάφρυνση των προβλημάτων στο ισοζύγιο πληρωμών. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επέμεναν πως η GATT θα έπρεπε να κάνει περισσότερα για να τους προσφέρει ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση, η επιρροή τους στη δεκαετία του 1950 ήταν εξαιρετικά περιορισμένη.[60]

Από τις Αρχές της Δεκαετίας του 1960 έως τις αρχές της Δεκαετίας του 1970: Εντεινόμενες Πιέσεις για Ειδική Μεταχείριση

Δύο μεγάλες αλλαγές στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 συνετέλεσαν στην ένταση των πιέσεων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για ειδική μεταχείριση. Πρώτον, ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είτε τροποποίησαν τις πολιτικές της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών είτε στράφηκαν σε πολιτικές ανάπτυξης προσανατολισμένες στις εξαγωγές, και δεύτερον, αυξήθηκε η διαπραγματευτική ισχύς του Νότου. Στη δεκαετία του 1960, πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που ακολουθούσαν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα, όπως επιβράδυνση των εξαγωγών, εξάρτηση από τις άμεσες εισαγωγές για την παραγωγή βιομηχανικών αγαθών, και προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών (βλέπε Κεφάλαιο 11). Καθώς οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες γίνονταν περισσότερο εξωστρεφείς, απαιτούσαν ειδική μεταχείριση για να προωθήσουν τις εξαγωγές τους. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες βρίσκονταν σε καλύτερη θέση για να ασκήσουν πίεση για τα αιτήματά τους όσο αυξανόταν το πλήθος τους με την αποαποικιοποίηση. Το 1961, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ανακήρυξε τη δεκαετία του 1960 ως Δεκαετία της Ανάπτυξης του ΟΗΕ, το 1963 ο Νότος θέσπισε την Ομάδα των 77 (G-77), και το 1964 σχηματίστηκε η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη, γνωστή ως UNCTAD.[61]

Η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) δεν αποτέλεσε ποτέ σοβαρή απειλή για την GATT ως βασικός οργανισμός για το παγκόσμιο εμπόριο, όμως βοήθησε στο να δοθεί άμεση προσοχή στα ζητήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Έτσι, τα μέλη της GATT πρόσθεσαν ένα νέο Δ' Μέρος στη Γενική Συμφωνία, το Φεβρουάριο του 1965, ζητώντας ειδική μεταχείριση για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Το Δ' Μέρος ήταν σε μεγάλο βαθμό συμβολικό, γιατί συνιστούσε, αλλά δεν απαιτούσε, να μειώσουν οι αναπτυγμένες χώρες τους φραγμούς στις εισαγωγές αγαθών από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Μάλιστα, ο Βορράς αύξησε στην πραγματικότητα τους εμπορικούς του φραγμούς για κάποιες εξαγωγές

των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Για παράδειγμα, ο Βορράς παραβίασε το Άρθρο 11 της GATT, το οποίο απαγορεύει τις ποσοστώσεις στις εισαγωγές, και επέβαλε «εθελούσιους» περιορισμούς στις εξαγωγές υφασμάτων και ρουχισμού από το Νότο και έπειτα προσπάθησε να νομιμοποιήσει αυτούς τους περιορισμούς μέσα από πολυμερείς συμφωνίες. Το 1961, έγινε διαπραγμάτευση ενός Βραχυπρόθεσμου Διακανονισμού για τα Βαμβακερά Υφάσματα, την οποία ακολούθησαν διάφοροι Μακροπρόθεσμοι Διακανονισμοί και Διακανονισμοί για τα Πολυϊνικά Υφάσματα. Αυτές οι πολυμερείς συμφωνίες για τα υφάσματα αποδέχθηκαν τον προστατευτισμό των αναπτυγμένων χωρών και περιόρισαν τις εξαγωγές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[62]

Παρ' όλο που το Δ' Μέρος της GATT ήταν συμβολικό σε μεγάλο βαθμό, ο Νότος κέρδισε μια πραγματική παραχώρηση το 1971 όταν οι αναπτυγμένες χώρες θέσπισαν ένα Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων (generalized system of preferences, GSP) για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μέσα από μια δεκαετή ανανεώσιμη παραίτηση από τη ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους.[63] Οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες αναπτυγμένες χώρες είχαν αρχικά αντιταχθεί στην ιδέα του Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων, όμως η θέση τους σταδιακά αμβλύνθηκε. Το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων μειώνει τους δασμούς των αναπτυγμένων χωρών σε συγκεκριμένες εισαγωγές από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Παρ' όλο που κάποιες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν επωφεληθεί από αυτές τις προτιμήσεις, τα οφέλη ήταν περιορισμένα διότι ο Βορράς αρνήθηκε να αποδεχθεί μια νομική υποχρέωση για παροχή προτιμήσεων ή να δεσμευτεί σε ένα διεθνή σχεδιασμό Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων. Αντίθετα, κάθε μία αναπτυγμένη χώρα θέσπιζε το δικό της Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων, περιόριζε τον όγκο των εισαγωγών που θα μπορούσαν να εισαχθούν με χαμηλότερα τέλη, απέκλειε τα ευαίσθητα προϊόντα όπως υφάσματα με προτιμησιακό καθεστώς, και μείωσε ή εξάλειψε το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεών της για λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που υπήρξαν ιδιαίτερα επιτυχημένες στην αύξηση των εξαγωγών. Λόγω της πολυπλοκότητας των διαφορετικών σχημάτων Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων, οι πιο ανταγωνιστικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας επωφελήθηκαν περισσότερο, ενώ το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων προσέφερε πολύ λίγα οφέλη στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Μια μελέτη εντόπισε πως στο Χονγκ Κονγκ, τη Νότια Κορέα και την Ταϊβάν αντιστοιχούσε το 44% των συνολικών ωφελειών από μειώσεις στους δασμούς από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.[64]

Από τις Αρχές της Δεκαετίας του 1970 έως το 1980: Αυξημένη Αντιπαράθεση Βορρά-Νότου

Η επιτυχία του Οργανισμού Πετρελαιο-εξαγωγικών Κρατών (ΟΠΕΚ) στην αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 1973 και το 1974 υπήρξε σημαντικός παράγοντας που ενθάρρυνε το Νότο να προχωρήσει σε εκκλήσεις για μια *Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη* (New International Economic Order, NIEO) στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.[65] Για να επιτευχθεί μια Νέα Διεθνής Οικονομική Τάξη, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επεδίωξαν ένα ευρύ φάσμα παραχωρήσεων από το Βορρά, όπως αυτοδιάθεση των φυσικών τους πόρων, περισσότερη αναπτυξιακή βοήθεια, μεγαλύτερη επιρροή στους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, ενισχυμένη πρόσβαση στις αγορές των αναπτυγμένων χωρών, και αυξημένες τιμές για εμπορευματικές εξαγωγές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[66] Ο Βορράς ήταν πρόθυμος να διαπραγματευθεί αυτά τα αιτήματα, λόγω των ανησυχιών που είχε για την τιμή του πετρελαίου, και ο ΟΗΕ όντως πέρασε κάποια από τα ψηφίσματα που ζητούσαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ωστόσο, τα περισσότερα από αυτά τα ψηφίσματα ποτέ δεν εφαρμόστηκαν, ενώ η ικανότητα του Νότου να επηρεάζει το Βορρά υποχώρησε απότομα στη δεκαετία του 1980, λόγω της κρίσης του εξωτερικού χρέους (βλέπε Κεφάλαιο 7 και την παρακάτω πραγμάτευση).[67]

Ενώ ο Νότος αντιπαρατίθετο με το Βορρά στα Ηνωμένα Έθνη στη δεκαετία του 1970, συμμετείχε παράλληλα και στο Γύρο του Τόκιο της GATT στα 1973-1979. Ένα αποτέλεσμα του Γύρου του Τόκιο ήταν η *διάταξη εξουσιοδότησης*, που «καθιέρωνε για πρώτη φορά στις εμπορικές σχέσεις... μια μόνιμη νομική βάση για προτιμήσεις υπέρ των αναπτυσσόμενων χωρών».[68] Η διάταξη αυτή έδινε μόνιμη νομική εξουσιοδότηση για το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων και για προτιμησιακές εμπορικές συμφωνίες μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Για να κερδίσουν την έγκριση της διάταξης εξουσιοδότησης, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να υποστηρίξουν την αρχή της «διαβάθμισης» για τα κράτη που επιδείκνυαν αξιοσημείωτη πρόοδο στην ανάπτυξή τους. Οι εξαγωγές από περισσότερο αναπτυγμένες εκ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (παραδείγματος χάρη, Νότια Κορέα, Ταϊβάν και Βραζιλία) απειλούσαν τους παραγωγούς στις ΗΠΑ και άλλες αναπτυγμένες χώρες, έτσι η αμερικανική κυβέρνηση απαίτησε από αυτές τις χώρες να παραιτηθούν από την ειδική μεταχείριση και να αποδεχθούν μεγαλύτερη πειθαρχία στους κανονισμούς της GATT.[69] Μια ακόμη σημαντική εξέλιξη στο Γύρο του Τόκιο ήταν η δημιουργία κωδικών μη δασμολογικών τειχών για κρατικές προμήθειες, επιδοτήσεις, τεχνικούς φραγμούς στο εμπόριο, αδειοδότηση εισαγωγών, και τέλη αντι-ντάμπινγκ. Οι αναπτυγμένες χώρες διαπραγματεύθηκαν μεταξύ τους αυτούς τους πλειομερείς κωδικούς, διότι οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν απρόθυμες να συμμετάσχουν. Ωστόσο, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα εμπλέκονταν πολύ περισσότερο στην GATT/ΠΟΕ στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.

Δεκαετία του 1980 έως το 1995: Μεγαλύτερη Συμμετοχή των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών στην GATT

Αρχικά, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιτάσσονταν στην ιδέα ενός νέου γύρου της GATT, στη δεκαετία του 1980. Δυσφορούσαν για τις αδικίες στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς και για τις προσπάθειες των αναπτυγμένων χωρών να περιλάβουν στις διαπραγματεύσεις τις υπηρεσίες, την πνευματική ιδιοκτησία και τις επενδύσεις. Όμως, η αντίθεση του Νότου σταδιακά αμβλύνθηκε, εν μέρει επειδή ο Βορράς συμφώνησε να περιλάβει ζητήματα που ενδιέφεραν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως το εμπόριο στα προϊόντα της υφαντουργίας και της γεωργίας. Σε αντίθεση με προηγούμενους γύρους, ο Νότος πήρε ενεργά μέρος στο Γύρο της Ουρουγουάης. Επίσης, ο Νότος λειτούργησε λιγότερο ως μπλοκ στο Γύρο της Ουρουγουάης, και διαμορφώθηκαν μια σειρά συνασπισμών Βορρά-Νότου. Ο πιο σημαντικός από αυτούς τους συνασπισμούς ήταν ο Ομάδα Κέρνς των γεωργικών εξαγωγέων που πρωτοσυναντήθηκαν στο Κερνς της Αυστραλίας, τον Αύγουστο του 1986. Η Ομάδα Κερνς πρόσθεσε μια καινούργια ισχυρή φωνή, εξασφαλίζοντας ότι η GATT —και η ΕΕ, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία— θα έπρεπε να ασχοληθούν με ζητήματα γεωργίας. Στα ιδρυτικά μέλη της Ομάδας Κερνς υπήρχαν οχτώ λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, τρεις αναπτυγμένες χώρες (η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Νέα Ζηλανδία), και μία χώρα της Ανατολικής Ευρώπης (η Ουγγαρία). Η Ομάδα Κερνς συνεχίζει να λειτουργεί, και σήμερα έχει 18 μέλη.[70]

Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν πιο πρόθυμες να αποδεχθούν την αρχή της αμοιβαιότητας στη διάρκεια του Γύρου της Ουρουγουάης, και συμφώνησαν να αντιμετωπίσουν τις συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης ως ενιαία δέσμευση: η αποδοχή της συνθήκης του Γύρου της Ουρουγουάης σήμαινε αποδοχή *όλων* των συμφωνιών της. Η ενιαία δέσμευση βρισκόταν σε έντονη αντίθεση με τους κωδικούς των μη δασμολογικών τειχών του Γύρου του Τόκιο, στον οποίο οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν συμμετείχαν.[71] Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συνέχισαν να λαμβάνουν ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση στη διάρκεια του Γύρου της Ουρουγουάης, όμως εν όψει της ενιαίας δέσμευσης, αποδέχθηκαν «μια αποδυνάμωση της ειδικής και διαφοροποιημένης μεταχείρισης σε αντάλλαγμα καλύτε-

ρης πρόσβασης στην αγορά και ισχυροποιημένων κανόνων».[72] Η ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση που έλαβε ο Νότος στο Γύρο της Ουρουγουάης περιελάμβανε κάποια ελαστικότητα στην εκπλήρωση των υποχρέωσεων, μακρύτερα διαστήματα μετάβασης για την εφαρμογή των συμφωνιών, και τεχνική βοήθεια από το Βορρά.

Ο ενεργητικός ρόλος του Νότου στο Γύρο της Ουρουγουάης σχετιζόταν άμεσα με τη φιλελευθεροποίηση των εμπορικών πολιτικών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στη δεκαετία του 1980. Οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές αναφέρουν διαφορετικούς λόγους για αυτή τη μεταστροφή πολιτικής. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες απέκτησαν, για διάφορους λόγους, επίγνωση των πλεονεκτημάτων των φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών:

1. Οι προτιμησιακοί δασμοί των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών μέσω του Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων διαβρώνονταν από την μείωση των δασμών μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών που προέκυπτε με κάθε νέο γύρο της GATT.
2. Ο Βορράς θεωρούσε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες τζαμπατζήδες που απολαύουν ειδικής μεταχείρισης, και γι' αυτό οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες περιθωριοποιούνταν στις εμπορικές διαπραγματεύσεις.
3. Οι φιλελεύθεροι απέδωσαν τη μεταστροφή των πολιτικών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στην αποτυχία των εσωστρεφών πολιτικών εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών και στην αξιοσημείωτη επιτυχία των βασισμένων στις εξαγωγές στρατηγικών ανάπτυξης της Ανατολικής Ασίας.[73]

Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, υποστηρίζουν πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες *εξαναγκάστηκαν* να μεταβάλουν τις πολιτικές τους. Αντιδρώντας στην κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα παρείχαν δάνεια διαρθρωτικής παροσαρμογής σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, με τον όρο ότι αυτές θα μειώσουν τις δημόσιες δαπάνες, θα φιλελευθεροποιήσουν το εμπόριο και θα ιδιωτικοποιήσουν τις οικονομίες τους. Επειδή οι αναπτυγμένες χώρες και οι ιδιώτες δανειοδότες δεν θα επέκτειναν τα δάνειά τους προς χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χωρίς την έγκριση του ΔΝΤ, οι χρεώστες έπρεπε να φιλελευθεροποιήσουν τις εμπορικές τους πολιτικές. Έτσι, ένας συγγραφέας υποστηρίζει ότι «η σημερινή φούρια για το ελεύθερο εμπόριο έρχεται να ακολουθήσει 10 χρόνια διαρθρωτικής προσαρμογής, είναι ένα λογικό "επόμενο βήμα" στην ανακατασκευή της παγκόσμιας οικονομίας».[74]

1995 έως Σήμερα: Απογοήτευση των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών από το Γύρο της Ουρουγουάης, και Απαιτήσεις των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών στο Γύρο της Ντόχα

Οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές έχουν διαφορετικές απόψεις για τις επιπτώσεις του Γύρου της Ντόχα στο Νότο. Οι φιλελεύθεροι παραδέχονται ότι ο Νότος έπρεπε να κάνει παραχωρήσεις στο Βορρά σε ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας, εμπορίου υπηρεσιών, και επενδύσεων, όμως υποστηρίζουν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα ωφεληθούν μακροπρόθεσμα από τη φιλελευθεροποίηση των πολιτικών τους. Οι φιλελεύθεροι επισημαίνουν επίσης τα πλεονεκτήματα που αποκόμισαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην υφαντουργία και τη γεωργία από το Γύρο της Ουρουγουάης. Τέλος, οι φιλελεύθεροι σημειώνουν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επωφελούνται ακόμη από ειδικές και διαφοροποιημένες μεταχειρήσεις σε ορισμένους τομείς· για παράδειγμα, έχουν περισσότερο ευέλικτα χρονοδιαγράμματα υλοποίησης, και επωφελούνται από τη ρήτρα για τεχνική βοήθεια από το Βορρά. Οι φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν ότι οι αναπτυγμένες χώρες θα πρέπει να ανοίξουν περισσότερο τις αγορές τους για τις εξαγωγές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, όμως συνολικά υποστηρίζουν ότι ο Γύρος της Ουρουγουάης υπήρξε επωφελής για το Νότο.[75] Οι ιστορικοί δομιστές (και ορισμένοι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι) υποστηρίζουν αντίθετα πως ο Νότος παραχώρησε περισσότερα από όσα έλαβε στο Γύρο της Ουρουγουάης. Η συμπερίληψη του εμπορίου υπηρεσιών και της πνευματικής ιδιοκτησίας εξασφαλίζει πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα χάσουν εισόδημα διότι ο Νότος είναι λιγότερο ανταγωνιστικός σε αυτούς τους τομείς. Όσον αφορά στα «κέρδη» των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, οι συμφωνίες για τη γεωργία και την υφαντουργία είχαν περιορισμένη αποδοτικότητα.[76]

Και οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές έχουν κάποιο δίκιο. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έλαβαν κάποια «αρκετά σημαντικά οφέλη από το Γύρο της Ουρουγουάης», συνειδητοποίησαν επίσης καθυστερημένα «ότι είχαν αποδεχθεί αρκετά αδύναμες δεσμεύσεις στη γεωργία και την υφαντουργία ενώ οι ίδιες προχώρησαν σε σημαντικά ισχυρότερες δεσμεύσεις, ιδιαίτερα σε τομείς όπως τα πνευματικά δικαιώματα».[77] Η απογοήτευση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών από το Γύρο της Ουρουγουάης ήταν ολοφάνερη στο γύρο της Ντόχα. Τρία ζητήματα στα οποία ο Νότος είναι ο βασικός διεκδικητής αλλαγών στο Γύρο της Ντόχα είναι η γεωργία, η ειδική και διαφορετική μεταχείρηση, και η βοήθεια – τεχνική βοήθεια και βοήθεια για οικοδόμηση δυνατοτήτων. Στη γεωργία, μια *Ομάδα των 20* λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (η *G-20*) υπό την ηγεσία της Βραζιλίας, της Κίνας και

της Ινδίας ζήτησε τον τερματισμό των επιδοτήσεων στις γεωργικές εξαγωγές της ΕΕ και των ΗΠΑ και σταδιακή κατάργηση των υψηλών φραγμών στις γεωργικές εισαγωγές της Ιαπωνίας και άλλων αναπτυγμένων χωρών. Η G-20 έχει μεγαλύτερη επιρροή από προηγούμενες ομαδοποιήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ιδιαίτερα μετά την ένταξη της Κίνας στον ΠΟΕ.

Μετά το Γύρο της Ουρουγουάης, η ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση έγινε αντικείμενο αντιπαράθεσης, διότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συνάντησαν δυσκολίες στην εφαρμογή κάποιων από τις νέες τους υποχρεώσεις. Ο Νότος, συνεπώς, θέλει να αποσαφηνιστούν και να ενισχυθούν οι ρήτρες της ειδικής και διαφοροποιημένης μεταχείρησης και οι διαδικασίες που επιτηρούν και επιβάλουν την ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση. Αναφορικά με την τρίτη απαίτηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ο Βορράς είχε υποσχεθεί τεχνική υποστήριξη για να βοηθήσει το Νότο να πραγματοποιήσει τις δεσμεύσεις του από το Γύρο της Ουρουγουάης, όμως ο όγκος της βοήθειας που παρασχέθηκε ήταν απογοητευτικός. Οι εμπορικές διαπραγματεύσεις έγιναν πιο περίπλοκες με τα νέα ζητήματα όπως το εμπόριο υπηρεσιών και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, και ο Νότος θέλει περισσότερη βοήθεια —τεχνική και για οικοδόμηση δυνατοτήτων— από το Βορρά πριν συμφωνήσει σε επιπρόσθετες δεσμεύσεις στο Γύρο της Ντόχα. Και ο Βορράς διεκδικεί αλλαγές στο Γύρο της Ντόχα. Πρώτον, ο Βορράς θέλει οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μειώσουν τους φραγμούς τους για τις μη γεωργικές εισαγωγές. Δεύτερον, ο Βορράς θέλει να ισχυροποιηθούν και να επεκταθούν οι συμφωνίες για το εμπόριο στον τομέα των υπηρεσιών και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Τρίτον, ορισμένες μεγάλες αναπτυγμένες χώρες θέλουν να επεκταθεί η πειθαρχία του ΠΟΕ σε διάφορα νέα πεδία όπως οι κρατικές προμήθειες, η διευκόλυνση του εμπορίου, οι επενδύσεις και η πολιτική ανταγωνισμού. (Η ΕΕ και η Ιαπωνία ζήτησαν πρώτη φορά διαπραγματεύσεις σε αυτά τα τέσσερα πεδία στην Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ στη Σινγκαπούρη, το 1996. Γι' αυτό, ονομάζονται τα «Ζητήματα της Σινγκαπούρης».)

Όπως είδαμε, ο Γενικός Διευθυντής του ΠΟΕ, Πασκάλ Λαμύ αναγκάστηκε να αναστείλει τις διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ντόχα, τον Ιούλιο του 2006, όταν δεν μπορούσαν να ξεπεραστούν οι διαφορές στο ζήτημα της γεωργίας. Μπροστά στην ανάγκη ανανέωσης της εξουσίας επίσπευσης στις ΗΠΑ το 2007, ο Γύρος της Ντόχα αντιμετωπίζει ένα αβέβαιο μέλλον. Πριν από την αναστολή των συνομιλιών, ο Γενικός Διευθυντής του ΠΟΕ συνόψισε τα εμπόδια για την επιτυχή ολοκλήρωση του Γύρου της Ντόχα, όταν δήλωσε πως «τρεις σημαντικοί δρώντες σε τούτο τον κύκλο, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η G-20 (οι αναδυόμενες χώρες) έχει ο καθένας το δικό

του αγκάθι».[78] Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν θα μετέβαλλαν τις πολιτικές τους για τις γεωργικές επιδοτήσεις και τις εισαγωγές για να καλύψουν τις απαιτήσεις άλλων, ενώ και άλλες αναπτυγμένες χώρες ακολουθούσαν υποκριτική πολιτική στη γεωργία. Για παράδειγμα, η Ιαπωνία παρέμεινε πεισματικά προστατευτική, όσον αφορά στο ρύζι, και ο Καναδάς επέκρινε τις επιδοτήσεις των ΗΠΑ και της ΕΕ στα σιτηρά, αλλά παρέμεινε προστατευτικός στα γαλακτοκομικά προϊόντα και στα πουλερικά.[79] Λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως η Βραζιλία και η Ινδία υπήρξαν επίσης απείθαρχες, επιμένοντας ότι οι αναπτυγμένες χώρες πρέπει να κάνουν παραχωρήσεις στη γεωργία πριν οι ίδιες συμφωνήσουν σε άλλα ζητήματα. Έτσι, οι σημαντικοί δρώντες και στο Βορρά και στο Νότο θα πρέπει να κάνουν σημαντικές παραχωρήσεις για να ολοκληρωθεί επιτυχώς ένας γύρος του ΠΟΕ.[80]

ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Οι περισσότερες κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες δεν ήταν καν μέλη της GATT, για πολλά χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως και στην περίπτωση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, η Γενική Συμφωνία σε μεγάλο βαθμό παρέβλεπε τα ζητήματα που ενδιέφεραν τις κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες.[81] Η ελλιπής προσοχή στο κρατικό εμπόριο και τον κεντρικό σχεδιασμό δεν προκαλούσε έκπληξη· η Σοβιετική Ένωση είχε απορρίψει μια πρόσκληση να συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις για τη Χάρτα της Αβάνας (βλέπε Κεφάλαιο 2), και ήταν δεδομένο πως τα μέλη της GATT θα ήταν οικονομίες της ελεύθερης αγοράς. Μάλιστα, μία από τις λειτουργίες της GATT ήταν να περιορίζει τις κρατικές δραστηριότητες που παρεμπόδιζαν τις δυνάμεις της αγοράς.

Όπως δείχνει ο Πίνακας 8.7, η Τσεχοσλοβακία ήταν ιδρυτικό μέλος της GATT και παρέμεινε στην GATT ακόμη και όταν έγινε κομουνιστική, όμως η συμμετοχή της ήταν σε μεγάλο βαθμό ανενεργή. Άλλα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη (η Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία, η Ρουμανία και η Ουγγαρία) εντάχθηκαν στην GATT στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Οι χαμηλότεροι δασμοί δεν αυξάνουν αναγκαστικά την πρόσβαση στις αγορές των κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών, διότι οι κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες αποκλείουν τα ξένα προϊόντα μέσα από διοικητικούς ελέγχους στις τιμές και την αγορά αγαθών. Έτσι, η GATT δέχθηκε αυτά τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη μόνο με ειδικές ρήτρες. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990, όμως, οι προϋποθέσεις για συμμετοχή έγιναν πιο αυστηρές, ενώ οι οικονομίες

που δεν λειτουργούσαν με βάση την αγορά έπρεπε να θεσμοθετήσουν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις ως όρο εισδοχής. Οι πιο αυστηρές προϋποθέσεις προέκυψαν από τις ασησυχίες για την πιθανή εισδοχή της Κίνας και της Σοβιετικής Ένωσης (της Ρωσίας αργότερα), την αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού, και απο το γεγονός ότι ο ΠΟΕ ήταν περισσότερο θεσμικός οργανισμός από την GATT. Παρ' όλο που οι σχέσεις μεταξύ της GATT και των ανατολικοευρωπαϊκών μελών της ήταν συχνά δύσκολες, τα προβλήματα ήταν περιορισμένα διότι αυτά τα κράτη είχαν σχετικά μικρό μερίδιο στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Δεν ίσχυε το ίδιο για την Κίνα και τη Ρωσία, των οποίων η ένταξη θα προκαλούσε σημαντικές οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις. Η Κίνα και η Ρωσία έγιναν αποδεκτές αμέσως στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα επειδή είναι αποδέκτες δανείων και έχουν μικρή επιρροή σε αυτούς τους θεσμούς που λειτουργούν με σταθμισμένες ψηφοφορίες.[82] Η GATT/ΠΟΕ, αντίθετα, δεν χρησιμοποιεί σταθμισμένες ψηφοφορίες, και τα μεγάλα εμπορικά κράτη ανησυχούσαν ότι οι δύο αυτές χώρες θα άλλαζαν την ισορροπία ισχύος μέσα στον οργανισμό. Επιπροσθέτως, αν οικονομίες τόσο μεγάλες όσο η Κίνα και η Ρωσία γίνονταν δεκτές πριν εξελιχθούν σε αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς, θα αυξανόταν ο εμπορικός προστατευτισμός στον ΠΟΕ.[83] Οι παρακάτω παράγραφοι εξετάζουν τις σχέσεις της GATT/ΠΟΕ με την Ανατολική Ευρώπη, την Κίνα και τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Ανατολική Ευρώπη και GATT/ΠΟΕ

Η Τσεχοσλοβακία ήταν ιδρυτικό μέλος της GATT, του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Παρ' όλο που η Τσεχοσλοβακία αποβλήθηκε από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα λίγο αφού έπαψε να λειτουργεί με βάση την αγορά, κατάφερε να παραμείνει μη ενεργό μέλος της GATT για πολλά χρόνια διότι η GATT ήταν ανεπίσημος διεθνής οργανισμός. Ο Πίνακας 8.7 δείχνει ότι η Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία, η Ρουμανία και η Ουγγαρία εντάχθηκαν στην GATT στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Παρ' όλο που κάποια από αυτά τα κράτη προσανατολίζονταν όλο και περισσότερο στην αγορά, η απόφαση να γίνουν δεκτά ήταν και αποτέλεσμα της πολιτικής της *διαφοροποίησης* που εφάρμοζε η Δύση. Η στρατηγική της διαφοροποίησης επεδίωκε να δυσκολέψει τη Ρωσία δίνοντας ανταμοιβές στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης που υιοθετούσαν πιο ανεξάρτητη εξωτερική ή εσωτερική πολιτική. Για παράδειγμα, η ισχυρή υποστήριξη των ΗΠΑ για την προσχώρηση της Ρουμανίας στην GATT προέκυψε κυρίως από την αντιπαράθεση της Ρουμανίας με τη Σοβιετική Ένωση για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Και η γραμματεία

Πίνακας 8.7
ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΣΤΗΝ GATT/ΠΟΕ

	GATT/ΠΟΕ
1948	Τσεχοσλοβακία και Κίνα (ιδρυτικά μέλη)
1950	Η Δημοκρατία της Κίνας (Ταϊβάν) αποχωρεί από την GATT
1966	Γιουγκοσλαβία
1967	Πολωνία
1971	Ρουμανία
1973	Ουγγαρία
1990	Η Ανατολική Γερμανία προσχωρεί στην GATT λόγω της επανένωσης της Γερμανίας
1993	Τσεχία, Σλοβακία
1994	Σλοβενία
1996	Βουλγαρία
1997	Μογγολία
1998	Κιργιζία
1999	Λετονία, Εσθονία
2000	Αλβανία, Κροατία, Γεωργία
2001	Λιθουανία, Μολδαβία, Κίνα
2002	Ταϊβάν
2003	Αρμενία, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM)

Πηγές: General Aggreement on Tariffs and Trade, *GATT Activities* (Geneva, Switzerland: GATT, Various years)· WTO website.

της GATT, λόγω του στόχου της καθολικής συμμετοχής, υποστήριξε την εισδοχή κρατών της Ανατολικής Ευρώπης.[84]

Ακολουθώντας τη δυτική πολιτική της διαφοροποίησης, η GATT επέβαλε μια σειρά προϋποθέσεις για την εισδοχή των Ανατολικοευρωπαίων. Μετά τη ρήξη της με τη Σοβιετική Ένωση το 1948, η Γιουγκοσλαβία ήθελε να ανακατευθύνει το εμπόριό της προς τη Δύση. Όταν η Γιουγκοσλαβία πρωτοδιερεύνησε τη σύνδεσή της με την GATT, το 1950, ήταν μια πλήρως κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία, όμως άρχισε να προχωρά σε οικονομική αποκέντρωση το 1952. Η Γιουγκοσλαβία δεν έγινε μέλος της GATT έως το 1966, διότι απαιτούνταν σημαντικές μεταρρυθμίσεις για να μετακινηθεί από τις προστατευτικές πολιτικές μιας κεντρικά σχεδιαζόμενης οικονομίας στο μοντέλο της GATT. Η εμπειρία αυτή έδειξε ότι μια κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία μπορούσε να συμμετάσχει στην GATT με συνθήκες παρόμοιες με εκείνες μιας οικονομίας της αγοράς, αν φιλελευθεροποιούσε τις πολιτικές της. Αντίθετα με τη Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία και η Ρουμανία έκαναν αίτηση για ένταξη στην

GATT όταν ακόμη δεν στρέφονταν κινούμενες προς μεταρρυθμίσεις της αγοράς. Οι δασμοί επηρεάζουν λίγο τις αποφάσεις εισαγωγών που κάνει μια κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία, έτσι η Πολωνία και η Ρουμανία έπρεπε να δεσμευτούν ότι θα αυξήσουν τις εισαγωγές τους εις αντάλλαγμα της συμμετοχής τους στην GATT. Όταν η Πολωνία εντάχθηκε στην GATT το 1967, συμφώνησε να αυξήσει τον όγκο των εισαγωγών της από μέλη της GATT κατά 7% το χρόνο, και εις αντάλλαγμα έλαβε περιορισμένη μεταχείριση μάλλον ευνοούμενου κράτους. Ωστόσο, η δέσμευση της Πολωνίας για 7% εισαγωγές βασιζόταν σε μια εκτίμηση ότι οι εξαγωγές της προς μέλη της GATT θα αυξάνονταν κατά το ίδιο ποσοστό. Η Πολωνία χρειάστηκε να μειώσει τις εξαγωγές της προς άλλα μέλη της GATT διότι δεν κάλυψε τον απαιτούμενο όρο του 7% στις εισαγωγές. Ορισμένοι αναλυτές, συνεπώς, υποστηρίζουν ότι η απαίτηση για 7% αποτελούσε *αντικίνητρο* για το πολωνικό εμπόριο στην GATT.[85]

Η GATT συμφώνησε να κατατάξει τη Ρουμανία στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και έτσι να υπόκειται σε λιγότερο αυστηρές απαιτήσεις από την Πολωνία. Αντί να προχωρήσει σε μια συγκεκριμένη δέσμευση, η Ρουμανία εξέφρασε μια «ξεκάθαρη πρόθεση» να αυξήσει τις εισαγωγές της από τα μέλη της GATT τουλάχιστον τόσο όσο αύξαναν οι συνολικές της εισαγωγές από όλες τις χώρες. Παρ' ότι αυτή η προσέγγιση απέφυγε τα προβλήματα που ανέκυψαν με την Πολωνία, οι υποχρεώσεις της Ρουμανίας ήταν τόσο ασαφείς που γίνονταν ανεφάρμοστες.[86] Οι προϋποθέσεις για την ένταξη της Ουγγαρίας στην GATT το 1973 βρίσκονταν κάπου ανάμεσα στις προϋποθέσεις της Πολωνίας και της Ουγγαρίας. Επειδή η Ουγγαρία πραγματοποιούσε φιλελεύθερες οικονομικές μεταρρυθμίσεις με το Νέο Οικονομικό Μηχανισμό της, η GATT τής επέτρεψε να κάνει εκπτώσεις στους δασμούς αντί να προχωρήσει σε δεσμεύσεις για αύξηση των εισαγωγών της. Αντίθετα με άλλα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, η Βουλγαρία αντιμετωπιζόταν με περιφρόνηση επί πολλά χρόνια στις προσπάθειές της να ενταχθεί στην GATT. Οι προσπάθειες της Βουλγαρίας αποτύγχαναν επειδή η Βουλγαρία ήταν στενός σύμμαχος των Σοβιετικών στον Ψυχρό Πόλεμο και λόγω φόβων ότι η εισδοχή της θα δημιουργούσε προηγούμενο για την ένταξη της Σοβιετικής Ένωσης. Ακόμη και μετά την υποχώρηση του Ψυχρού Πολέμου, η υπόθεση της Βουλγαρίας παρέμεινε μπλεγμένη με το ζήτημα της συμμετοχής στον ΠΟΕ της Ρωσίας και της Κίνας. Δεν ήταν παρά το 1996 που ο ΠΟΕ αποδέχθηκε τελικά την Βουλγαρία.[87]

Παρά την ένταξη κρατών της Ανατολικής Ευρώπης στην GATT, η αποδοχή τους γινόταν ξεκάθαρα υπό προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, οι συμφωνίες για την προσχώρηση της Πολωνίας, της Ρουμανίας και της Ουγγαρίας επέτρεψαν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να επιβάλει ανισότιμους ποσοτικούς

περιορισμούς στις εισαγωγές από αυτά τα κράτη. Το εμπόριο μεταξύ των κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών και των Ηνωμένων Πολιτείων υπόκειτο σε ειδικούς περιορισμούς της αμερικανικής νομοθεσίας. Έτσι από κάποιες απόψεις οι Ανατολικοευρωπαίοι ήταν πολίτες δεύτερης κατηγορίας στην GATT. Με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, υπήρξαν ισχυρές πιέσεις να εξομαλυνθούν οι όροι συμμετοχής της Ανατολικής Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση συμφώνησε να καταργήσει τους ποσοτικούς της περιορισμούς στις εξαγωγές της Ανατολικής Ευρώπης, και ο ΠΟΕ επέξετεινε στην Πολωνία και την Ουγγαρία την ίδια ουσιαστικά μεταχείριση που είχε και προς τις οικονομίες της αγοράς.[88]

Κίνα

Η απόφαση της Κίνας να ζητήσει την ένταξή της στην GATT σηματοδοτούσε μια σοβαρή απομάκρυνση από τις προηγούμενες πολιτικές της. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η Κίνα είχε ακολουθήσει μια πολιτική αυτάρκειας, και αυτή η πολιτική ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο στα χρόνια 1966 με 1969, στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όμως, η Κίνα κατέλαβε την «κινεζική έδρα» στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (την οποία κατείχε η Ταϊβάν) και προχώρησε προς επέκταση των εμπορικών της επαφών με τη Δύση. Το 1982, στην Κίνα δόθηκε καθεστώς παρατηρητή στην GATT, και το 1986 έδωσε ενδείξεις ότι ήθελε να «επανενταχθεί» στην GATT ως πλήρες μέλος.[89] Σε σύγκριση με τη σχετικά εύκολη κατάληψη της κινεζικής έδρας στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα από την Κίνα, η προσχώρησή της στην GATT/ΠΟΕ υπήρξε μακρόσυρτη υπόθεση. Η καθυστέρηση προέκυψε εν μέρει από την αμφιθυμία της Κίνας. Ως μέλος της GATT, η Κίνα θα έπρεπε να τηρεί τους κανόνες της Συμφωνίας και να ανοίξει την αγορά της, ενώ ήδη δεχόταν de facto μεταχείριση μάλλον ευνοούμενου κράτους από τα περισσότερα κράτη χωρίς να είναι μέλος της GATT. Η μοναδική σημαντική εξαίρεση ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες, όπου το Κογκρέσο διεξήγε μια ετήσια ψηφοφορία για το θέμα, όμως πάντα υπερψηφιζόταν το καθεστώς του μάλλον ευνοούμενου κράτους για την Κίνα.[90]

Ωστόσο, η Κίνα αποφάσισε να επιδιώξει τη συμμετοχή της στην GATT, επειδή πίστευε πως τα οφέλη υπερσκέλιζαν το κόστος. Η προσχώρησή της θα εδραίωνε τα μέτρα φιλελευθεροποίησης της Κίνας και θα της έδινε ένα νόμιμο δικαίωμα πρόσβασης σε αγορές εξαγωγών αλλά και στο σύστημα διευθέτησης διαφορών της GATT. Η διάθεση της Κίνας να γίνει μέλος αυξανόταν επίσης καθώς ο λόγος του εμπορίου προς το ΑΕΠ της αυξήθηκε από από κάτι λιγότερο από 10% που ήταν το 1978, σε 30% το 1996.[91] Η Κίνα ήταν

ιδρυτικό μέλος της GATT το 1948, και ζήτησε την αποκατάσταση τής ιδιότητας μέλους κι όχι μια νέα θέση στη GATT. Το 1950, η κυβέρνηση Τσανγκ Κάι-σεκ είχε στείλει, από την Ταϊβάν όπου είχε καταφύγει, ένα τηλεγράφημα με την αποχώρηση της Κίνας από την GATT, όμως η Κίνα υποστήριξε ότι αυτό το τηλεγράφημα δεν είχε νομική ισχύ μιας και ο Τσανγκ Κάι-σεκ δεν ηγείτο πλέον της κινεζικής κυβέρνησης. Ωστόσο, η Κίνα δεν είχε τηρήσει τις υποχρεώσεις της GATT επί 35 χρόνια, και έπρεπε τελικά να παραδεχθεί το γεγονός ότι πριν από την ένταξή της θα προηγούνταν λεπτομερείς διαπραγματεύσεις ανάλογες με αυτές που γίνονται για τα νέα μέλη.[92]

Έπρεπε να επιλυθούν μια σειρά ζητήματα, και το αποτέλεσμα ήταν ότι η Κίνα ποτέ δεν έγινε δεκτή στην GATT· δεν ήταν παρά το Δεκέμβριο του 2001 όταν η Κίνα έγινε δεκτή στον ΠΟΕ. Μια σειρά ζητήματα βρίσκονταν στο κέντρο των διαπραγματεύσεων για την προσχώρηση της Κίνας στον ΠΟΕ. Το πρώτο ήταν η απαίτηση να φιλελευθεροποιήσει η Κίνα την οικονομία της. Παρ' όλο που η Κίνα είχε ξεκινήσει ένα μεγάλο εύρος μεταρρυθμίσεων της αγοράς, οι εμπορικές της πολιτικές υστερούσαν σε διαφάνεια, και η κρατική παρέμβαση στην οικονομία προκαλούσε σημαντικές στρεβλώσεις στο εμπόριο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ασκούσαν έντονη κριτική σε αυτές τις εμπορικές στρεβλώσεις, διότι το εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ με την Κίνα αυξήθηκε από 17,8 εκατομμύρια δολάρια το 1989 σε 90,2 εκατομμύρια δολάρια το 2001. Έτσι, υπήρξε αξιοσημείωτη πίεση προς την Κίνα να φιλελευθεροποιήσει τις εμπορικές της πολιτικές και να τις κάνει πιο διαφανείς.[93] Ένα δεύτερο ζήτημα στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις ήταν το καθεστώς της Κίνας εντός του ΠΟΕ, το οποίο θα είχε σημαντικές συνέπειες στους όρους ένταξης. Η Κίνα ήθελε ειδική μεταχείριση στον ΠΟΕ που θα ήταν «αντίστοιχη με αναπτυσσόμενες χώρες σε παρόμοια στάδια οικονομικής ανάπτυξης».[94] Με το καθεστώς αυτό, η Κίνα θα είχε δικαίωμα για προστασία των νηπιακών βιομηχανιών, για το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων, και για μακρύτερα μεταβατικά διαστήματα έως την εφαρμογή των συμφωνιών του ΠΟΕ. Πολλά μέλη του ΠΟΕ, ωστόσο, υποστήριζαν ότι η Κίνα θα έπρεπε να πληροί τους όρους αμοιβαιότητας των αναπτυγμένων χωρών, λόγω του μεγέθους της και της θέσης της ως παγκόσμιου εξαγωγέα. Ένα σχετικό ζήτημα ήταν αν η Κίνα θα θεωρείται κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία. Η Κίνα επιχειρηματολόγησε εναντίον της επιβολής ειδικών όρων για την ένταξή της στον ΠΟΕ, διότι είχε προσανατολιστεί περισσότερο προς την αγορά. Σύμφωνα με έναν αξιωματούχο, «Η Κίνα αναμένει απροϋπόθετη μεταχείριση μάλλον ευνοούμενου κράτους, αντίστοιχη με αυτή που εφαρμόστηκε σε όλα τα άλλα αντισυμβαλλόμενα μέρη».[95] Τα μέλη του ΠΟΕ, αντίθετα, υποστήριζαν ότι η Κίνα συνέχιζε να στηρίζει τις πολιτικές της στο στρατηγικό εμπόριο παρά στο συγκριτικό

πλεονέκτημα. Εν όψει του μεγέθους και της εμπορικής δυναμικότητας της Κίνας, η ανισορροπία της πρόσβασης στην αγορά αποτελούσε σοβαρή ανησυχία, και ο ΠΟΕ αρνήθηκε να αποδώσει στην Κίνα τους ίδιους όρους που είχαν λάβει οι οικονομίες της αγοράς. Από την άλλη, ο ΠΟΕ επέτρεψε στην Κίνα να υιοθετήσει μια κλιμακωτή προσέγγιση σε ορισμένους τομείς, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι είναι μεταβατική οικονομία.[96]

Ένα τρίτο ζήτημα στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις είχε σχέση με το παρελθόν της Κίνας όσον αφορά στην εφαρμογή συμφωνιών. Για παράδειγμα, το 1992, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Κίνα συμφώνησαν να ενισχύσουν την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Παρά τη συμφωνία, η πειρατεία λογισμικού ηλεκτρονικών υπολογιστών και ηχογραφημένης μουσικής μετατράπηκε σε ακμάζουσα βιομηχανία στη νότια Κίνα, ενώ κατασκευασμένες στην Κίνα αντιγραφές πειρατικών αμερικανικών ταινιών, προγραμμάτων για υπολογιστές, και ηχογραφήσεων στέλνονταν στην Ανατολική Ευρώπη, τον Καναδά και αλλού. Μολονότι η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας από την Κίνα βελτιώθηκε σε κάποιο βαθμό, η πειρατική πνευματική ιδιοκτησία συνέχισε να είναι άμεσα διαθέσιμη στις μεγάλες πόλεις της Κίνας.[97] Συνεπώς, οι ανησυχίες για την εφαρμογή των συμφωνιών από την Κίνα απετέλεσαν μείζον ζήτημα στη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Παρά τα επίμαχα αυτά ζητήματα, η Κίνα και η Ταϊβάν (η «Κινεζική Ταϊπέι») έγιναν μέλη του ΠΟΕ το Δεκέμβριο του 2001 και τον Ιανουάριο του 2002, αντίστοιχα. Επειδή η Κίνα εντάχθηκε στον ΠΟΕ μόλις το 2001, οι προγνώσεις για τις επιπτώσεις της προσχώρησής της είναι ακόμη σε αρχικά στάδια. Ωστόσο είναι χρήσιμο να πραγματευθούμε ορισμένες από τις μέχρι στιγμής επιπτώσεις στην Κίνα και στην παγκόσμια οικονομία.

Όσον αφορά στις επιπτώσεις της ένταξης στην Κίνα, ορισμένες από τις αρνητικές προβλέψεις που σχετίζονταν με συγκεκριμένους κλάδους όπως η αυτοκινητοβιομηχανία δεν επαληθεύθηκαν. Αντίθετα, η βιομηχανία αυτή στην Κίνα γνώρισε νέα σημάδια ζωτικότητας, καθώς κάποιοι από τους κορυφαίους κατασκευαστές αυτοκινήτων του κόσμου προχώρησαν στην ίδρυση νέων εργοστασίων στην Κίνα. Για παράδειγμα, το 2002 η ιαπωνική Honda Motor Company ανακοίνωσε ότι θα έφτιαχνε ένα εργοστάσιο στην Κίνα για να παράγει αυτοκίνητα ειδικά για εξαγωγή στις αγορές της Ασίας και της Ευρώπης. Έτσι, η Κίνα μετατρέπεται και σε μεγάλη αγορά και σε βάση για τις εξαγωγές αυτοκινήτων. Ένα από τα σημαντικότερα κεκτημένα της ένταξης υπήρξαν οι εξαγωγές ενδυμάτων και υφασμάτων. Οι ποσοστώσεις των αναπτυγμένων χωρών στα υφάσματα και το ρουχισμό καταργήθηκαν την 1η Ιανουαρίου 2005, παρ' όλο που συνέχισαν να υπάρχουν υψηλοί δασμοί σε αυτό τον τομέα, και μέχρι το 2008 μπορούν να τίθενται σε λειτουργία μέτρα διασφάλισης προς τις

κινεζικές εξαγωγές. Παρά τη ρήτρα αυτή για τα μέτρα διασφάλισης, το 2005 οι κινεζικές εξαγωγές υφασμάτων και ρουχισμού αυξήθηκαν κατά 43% στις Ηνωμένες Πολιτείες και κατά 44% στην ΕΕ-25.[98]

Ωστόσο, η ένταξη στον ΠΟΕ είχε και ορισμένα μειονεκτήματα για την Κίνα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Για παράδειγμα, η Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά πως η Κίνα έχει περίπου 17 εκατομμύρια άνεργους εργάτες στις πόλεις και περίπου 100 εκατομμύρια εργάτες στην ύπαιθρο που είναι εποχικά άνεργοι. Η συμμετοχή στον ΠΟΕ απαιτεί την αναδιάρθρωση σε ιδιαίτερα αντιπαραγωγικές βιομηχανίες με πλεονάζουσα δυναμικότητα όπως είναι οι κλάδοι του αλουμινίου, του τσιμέντου, της ελαφριάς βιομηχανίας, των πετροχημικών και του χάλυβα. Παρ' όλο που το άνοιγμα της κινεζικής οικονομίας σε αυτούς τους τομείς αναμένεται να αποφέρει απασχόληση μακροπρόθεσμα, στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, η μείωση της απασχόλησης θα είναι σφοδρή. Για παράδειγμα, μια έκθεση επισήμαινε πως έως το τέλος του πρώτου χρόνου από την ένταξη της Κίνας στον ΠΟΕ, οι κρατικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεις είχαν απολύσει δεκάδες εκατομμύρια εργάτες.[99] Συνοψίζοντας, η προσχώρηση στον ΠΟΕ είχε ανάμεικτες επιπτώσεις στην Κίνα, όμως οι φιλελεύθεροι προβλέπουν πως οι θετικές επιπτώσεις θα είναι σημαντικότερες μακροπρόθεσμα (οι ιστορικοί δομιστές προφανώς διαφωνούν.)

Το ερώτημα που έχει να κάνει με τον αντίκτυπο που έχει παγκοσμίως η ένταξη της Κίνας στον ΠΟΕ είναι σημαντικό, λόγω του τεράστιου μεγέθους και της μεγέθυνσης της κινεζικής οικονομίας. Όπως δείχνει ο Πίνακας 8.4, η Κίνα έχει γίνει ο τρίτος μεγαλύτερος εξαγωγέας και εισαγωγέας στις Ηνωμένες Πολιτείες και την ΕΕ. Τα επίσημα αποθέματα ξένου συναλλάγματος της Κίνας είχαν ανέλθει στα 258,6 δισεκατομμύρια δολάρια το Σεπτέμβριο του 2002, τα δεύτερα μεγαλύτερα μετά της Ιαπωνίας. Επιπλέον, η ετήσια αύξηση του ΑΕΠ της Κίνας βρίσκεται στο εύρος 7% με 13%, εδώ και τρεις σχεδόν δεκαετίες, ακόμη και στη διάρκεια της ασιατικής χρηματοπιστωτικής κρίσης στα χρόνια 1997-1999, ενώ οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι προβλέπουν πως αυτός ο ρυθμός μεγέθυνσης θα αυξηθεί ως αποτελεσμα της προσχώρησης της Κίνας στον ΠΟΕ.[100] Η συμμετοχή της Κίνας στον ΠΟΕ αλλάζει την ισορροπία ισχύος μέσα στον ΠΟΕ και στο παγκοσμιο εμπορικό καθεστώς. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έχουν πλέον τη δύναμη επιρροής που είχαν όταν απειλούσαν την Κίνα ότι θα χάσει το καθεστώς του μάλλον ευνοούμενου κράτους, και η συμμετοχή ανοίγει στην Κίνα μια νέα λεωφόρο για την προστασία των εμπορικών της συμφερόντων με την επίλυση διαφορών του ΠΟΕ. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούν ότι στα στρατηγικά τους συμφέροντα είναι περισσότερο να εντάξουν παρά να απομονώσουν την Κίνα. Η Κίνα έχει επίσης μια αναβαθμισμένη υπόληψη ως εμπορικός εταίρος και σύμμαχος σε

ορισμένα ζητήματα στην Ασία, την ΕΕ και άλλες περιοχές, παρά τις ιδεολογικές διαφορές. Για παράδειγμα, συνάπτει στενότερες σχέσεις με την Ένωση Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN), και αφού οι Ηνωμένες Πολιτείες αποφάσισαν να επιβάλουν επιπλέον δασμούς στο χάλυβα, η ΕΕ ανακοίνωσε ότι θα συμπράξει με άλλους παραγωγούς χάλυβα, της Κίνας συμπεριλαμβανομένης, σε μια «άμεση δράση εναντίον των ΗΠΑ», στον ΠΟΕ.[101] Όπως είδαμε, η Κίνα έχει γίνει ένας από τους ηγέτες της G-20, που πιέζει για τα συμφέροντα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στο Γύρο της Ντόχα.[102]

Όμως, η συμμετοχή της Κίνας έχει αυξήσει τις ανησυχίες και μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στον ΠΟΕ. Αρχικά, υπήρχε αρκετός ενθουσιασμός για το ρυθμό φιλελευθεροποίησης στην Κίνα, όμως ορισμένοι παρατηρητές αμφισβήτησαν πόσο μακριά διατίθεται να πάει η Κίνα στη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας της. Για παράδειγμα, το 2003 ο Αναπληρωτής Εμπορικός Αντιπρόσωπος των ΗΠΑ κατηγόρησε κάποια υπουργεία της Κίνας ότι φαίνεται «πως ξοδεύουν αρκετή ενεργητικότητα για να αποφεύγουν τις υποχρεώσεις της Κίνας προς τον ΟΗΕ, όση και για να τις τηρούν... όπως και ότι η παρέμβαση των κινέζων κρατικών αξιωματούχων στην αγορά είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτη».[103] Οι ανησυχίες των ΗΠΑ είναι κατανοητές, βλέποντας το διευρυνόμενο εμπορικό τους έλλειμμα με την Κίνα. Παρ' όλο που τέτοιες επικρίσεις για την έλλειψη μεταρρυθμίσεων μπορεί να προκύπτουν εν μέρει από την εντυπωσιακή μεγέθυνση της οικονομίας της Κίνας, υπάρχει και απογοήτευση για τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν συχνά άλλοι όσον αφορά την πρόσβασή τους στην κινεζική αγορά. Η ανταγωνιστικότητα των κινεζικών εξαγωγών υπήρξε πηγή ανησυχίας και για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ένα πρώτης τάξεως παράδειγμα είναι η περίπτωση των κινεζικών εξαγωγών ρουχισμού και υφασμάτων. Το 2005 το μερίδιο της Κίνας στο παγκόσμιο εμπόριο υφασμάτων και ρουχισμού έφτασε για πρώτη φορά το 31% (αν εξαιρέσουμε το εσωτερικό εμπόριο μεταξύ της ΕΕ-27· ανέρχεται στο 24% αν συμπεριλάβουμε και αυτό το εμπόριο). Ενώ οι κινεζικές εξαγωγές ρουχισμού και υφασμάτων προς τις ΗΠΑ αυξήθηκαν κατά 43% το 2005, οι αμερικανικές εισαγωγές από τη Νότια Κορέα και την Υποσαχάρια Αφρική μειώθηκαν κατά 24% και 17%, αντίστοιχα. Οι εξαγωγές της Κίνας σ' αυτόν τον τομέα προς την ΕΕ αυξήθηκαν κατά 44% το 2005, ενώ οι εισαγωγές της ΕΕ από την Υποσαχάρια Αφρική, τη Νότια Κορέα, το Μπανγκλαντές, την Ινδονησία και το Πακιστάν υποχώρησαν.[104]

Αυτά είναι μόνο παραδείγματα των ανάμεικτων επιπτώσεων που έχει η συμμετοχή της Κίνας στην ίδια την Κίνα και σε άλλες οικονομίες στον ΠΟΕ –δεν είναι δυνατόν να παράσχουμε μια λεπτομερέστερη περιγραφή σε τούτο

το κείμενο.[105] Σε συνολικό επίπεδο, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι θα υποστήριζαν πως η συμμετοχή της Κίνας είναι ζωτικής σημασίας διότι είναι πλέον βασικός δρων στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Χωρίς την Κίνα, ο ΠΟΕ δεν θα μπορούσε να αυτοχαρακτηρίζεται οργανισμός για το παγκόσμιο εμπόριο. Είναι σημαντικό να μελετήσουμε και μια άλλη σημαντική χώρα που μέχρι σήμερα παραμένει μη-μέλος του ΠΟΕ: τη Ρωσία.

Ρωσία

Η Ρωσία είναι η μεγαλύτερη οικονομία που συνεχίζει να μην είναι μέλος του ΠΟΕ, και η συμμετοχή της αποτελεί σημαντικό ζήτημα και από άποψη ασφάλειας και από άποψη οικονομίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η Σοβιετική Ένωση αντέδρασε στην υποχώρηση της οικονομικής της κατάστασης, επιδιώκοντας καθεστώς παρατηρητή και διερευνώντας σιωπηλά την πιθανή της ένταξη στην GATT. Όμως, τα μεγάλα εμπορικά κράτη πίστευαν πως οι Σοβιετικοί θα πολιτικοποιούσαν την GATT και θα γινόταν δύσκολο να διεξάγονται εμπορικές διαπραγματεύσεις. Και οι αξιωματούχοι των ΗΠΑ εξέφραζαν ισχυρή αντίθεση στη σοβιετική συμμετοχή, υποστηρίζοντας πως το οικονομικό σύστημα των Σοβιετικών ήταν ασύμβατο με τις αρχές και τους κανόνες του εμπορικού καθεστώτος. Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι ηγέτες της Ρωσίας συνειδητοποίησαν πως μια επιτυχής μετάβαση από την κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία σε μια οικονομία βασισμένη στην αγορά θα απαιτούσε μεγαλύτερη ενσωμάτωση στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι, η Ρωσία μείωσε τους δασμούς, τις ποσοστώσεις και τις εμπορικές επιδοτήσεις, ενώ έκανε αίτηση για να γίνει μέλος της GATT, τον Ιούνιο του 1993. Οι διαπραγματεύσεις, ωστόσο, υπήρξαν μακρόσυρτες, πρώτα με την GATT και έπειτα με τον ΠΟΕ, λόγω των οικονομικών συνθηκών και πολιτικών της Ρωσίας.[106]

Οι οικονομικές συνθήκες της Ρωσίας υπήρξαν σημαντικός παράγοντας για την καθυστέρηση της ένταξης της Ρωσίας στον ΠΟΕ. Στα πρώτα πέντε χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η ρωσική οικονομία συρρικνώθηκε φτάνοντας σχεδόν στο μισό της μέγεθος. Καθώς αυξανόταν η ανεργία, η αξία του ρουβλίου κατέρρευσε ενώ η έντονη μείωση των δαπανών του δημοσίου τομέα έθιξε το δίχτυ κοινωνικής ασφαλείας. Η οικονομία άρχισε να ανακάμπτει το 1994 και το 1995, όμως είχε σοβαρές υποχωρήσεις το 1997 και το 1998 όταν η χρηματοπιστωτική κρίση ανάγκασε τη Ρωσία να δηλώσει αδυναμία εκπλήρωσης των διεθνών της υποχρεώσεων. Το 1998 και το 1999 η οικονομία της Ρωσίας επανήλθε στην ανάπτυξη, η οποία συνεχίστηκε εν μέρει λόγω της σοβαρής αύξησης των παγκόσμιων τιμών στην ενέργεια. Εντούτοις, το ρωσικό ΑΕΠ το 2004 ήταν μόνο το ένα τρίτο της Κίνας. Αντίθετα με

την Κίνα που είχε την τρίτη θέση στις παγκόσμιες εμπορικές συναλλαγές το 2004, η Ρωσία κατατάχθηκε 14η στις παγκόσμιες εμπορικές εξαγωγές και δεν βρισκόταν μεταξύ των 20 κορυφαίων κρατών όσον αφορά τις παγκόσμιες εισαγωγές. Η κοινωνικοοικονομική ανασφάλεια που προέκυψε μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης είχε το τίμημά της και πάνω στον πληθυσμό, ιδιαίτερα στους νέους άνδρες, και το 2003, η συνολική προσδωκόμενη ζωή ήταν χαμηλότερη στη Ρωσία απ' ό,τι ήταν στην Κίνα, τη Βραζιλία και την Ινδία. Έτσι, τα χρόνια οικονομικής αναταραχής υπήρξαν φραγμός στην προσχώρηση της Ρωσίας στον ΠΟΕ.[107]

Ένας δεύτερος παράγοντας για την καθυστερημένη προσχώρηση της Ρωσίας είναι οι πολιτικές των μεγάλων εμπορικών κρατών. Όπως και στην περίπτωση της Κίνας, τα μέλη του ΠΟΕ επέβαλαν αυστηρότερες προϋποθέσεις για την προσχώρηση της Ρωσίας απ' ό,τι για μικρότερα μεταβατικά κράτη λόγω του μεγέθους και της σημασίας της ρωσικής οικονομίας και πολιτείας. Όπως δείχνει ο Πίνακας 8.7, ο ΠΟΕ ενέταξε επτά κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης από το 1998 έως το 1993 (την Κιργιζία, τη Λετονία, την Εσθονία, τη Γεωργία, τη Λιθουανία, τη Μολδαβία και την Αρμενία), όμως δεν έχει ακόμη εντάξει τα μεγαλύτερα κράτη, τη Ρωσία και την Ουκρανία. Μία σημαντική πηγή προστριβών με τη Δύση υπήρξαν οι πολιτικές της Ρωσίας όσον αφορά στις εγχώριες και διεθνείς τιμές των ενεργειακών της εξαγωγών, κάτι που μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα και τις παγκόσμιες αγορές εμπορευμάτων.[108]

Ένας τρίτος παράγοντας που εξηγεί την καθυστερημένη προσχώρηση της Ρωσίας είναι οι πολιτικές και οι δυνατότητες που αξιοποιεί η Ρωσία για να συνάψει μια συμφωνία. Είναι περιορισμένος ο αριθμός των Ρώσων που βρίσκονται στον κρατικό μηχανισμό και τις επιχειρήσεις και που έχουν την εκπαίδευση να αντιμετωπίσουν τις τεχνικές πλευρές ώστε να οδηγηθούν σε μία συμφωνία με τον ΠΟΕ, και αυτό έχει συντελέσει στο μακρόσυρτο χαρακτήρα των διαπραγματεύσεων. Υπάρχουν επίσης μια σειρά διενέξεις μεταξύ ομοσπονδιακών και τοπικών αξιωματούχων της Ρωσίας για το ποιος έχει την εξουσία να φιλελευθεροποιεί το εμπόριο και για τα πιθανά αποτελέσματα των πολιτικών φιλελευθεροποίησης. Επιπλέον, μια σειρά ισχυροί ιδιωτικοί όμιλοι στη Ρωσία πιστεύουν ότι η ένταξη στον ΠΟΕ θα αυξήσει την ανταγωνιστικότητα και θα μειώσει την προστασία και τα κέρδη τους. Τέλος, το εύρος της διαρθρωτικής μεταρρύθμισης που θα απαιτηθεί όταν η Ρωσία εντάχει στον ΠΟΕ προκαλεί δέος στις ρωσικές αρχές.[109]

Για να γίνουν δεκτά στον ΠΟΕ, τα επίδοξα μέλη πρέπει πρώτα να διεξάγουν διμερείς συνομιλίες με τους σημαντικούς εμπορικούς τους εταίρους, και έως τον Ιούλιο τού 2006 η μόνη χώρα με την οποία η Ρωσία δεν είχε καταλήξει

σε συμφωνία προσχώρησης ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ρωσο-αμερικανικές συνομιλίες πάγωσαν λόγω διαφωνιών σε ζητήματα όπως οι χρηματαγορές της Ρωσίας, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, και η υιοθέτηση βασισμένων στην επιστήμη υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών προτύπων στη γεωργία. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες θέλουν η Ρωσία να κλείσει τους ιστότοπους που πουλάνε πειρατική μουσική και τα εργοστάσια που παράγουν πειρατικά CD και DVD· αντιτάσσονταν επίσης στο γεγονός ότι το ρωσικό κράτος απαγορεύει σε τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες ξένης ιδιοκτησίας να αποκτούν πλειοψηφικά μερίδια στον τραπεζικό και ασφαλιστικό τομέα στη Ρωσία. Παρά τις μακρόσυρτες αμερικανο-ρωσικές συνομιλίες, είναι πιθανό ότι η Ρωσία θα γίνει δεκτή στον ΠΟΕ. Όσο δεν εντάσσονται κράτη τόσο σημαντικά όσο η Ρωσία και η Ουκρανία, ο ΠΟΕ δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι αποτελεί πραγματικά οργανισμό για το παγκόσμιο εμπόριο. Τα κράτη αυτά είναι πιθανότερο να φιλελευθεροποιήσουν τις οικονομίες εντός του ΠΟΕ παρά έξω από αυτόν, και είναι πιθανότερο να ακολουθούν παρεκλυστικές οικονομικές πολιτικές όσο παραμένουν εκτός. Τέλος, η Ρωσία είναι μέλος της Ομάδας των 8 (G-8) και είναι υπερβολικά σημαντική χώρα από άποψη ασφαλείας για να παραμένει εκτός ΠΟΕ.[110]

Κοινωνια των Πολιτων και Διεθνεις Εμπορικες Σχεσεις

Ομάδες της κοινωνίας των πολιτών διαμαρτύρονταν ενάντια στον ΠΟΕ, ακόμη και πριν ξεκινήσει τις δραστηριότητές του τον Ιανουάριο του 1995, όπως η τρίτη Υπουργική Σύνοδος του ΠΟΕ στο Σιάτλ, στα τέλη του 1999 σημαδότησε ένα σημείο καμπής καθώς οι διαμαρτυρίες έφτασαν σε νέα επίπεδα. Οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών υποστηρίζουν ότι η εξουσία του ΠΟΕ είναι μεγαλύτερη από της GATT ενώ δεν έχει υπάρξει αντίστοιχη αύξηση στη λογοδοσία του ΠΟΕ. Πρώτον, ενώ η GATT εστίαζε σε «αρνητικές συνταγές» για να αποτρέπει τις κυβερνήσεις να επιβάλλουν εμπορικούς φραγμούς, ο ΠΟΕ εστιάζει και σε «θετική διαμόρφωση κανονισμών» που απαιτεί από τις κυβερνήσεις να υιοθετήσουν συγκεκριμένες πολιτικές και διαδικασίες (λόγου χάρη, πολιτικές για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας). Δεύτερον, ο ΠΟΕ χώνεται και σε «καινούργια» ζητήματα όπως ο τομέας των υπηρεσιών, τα οποία προηγουμένως αντιμετωπίζονταν μόνο από τις εθνικές κυβερνήσεις. Ενώ οι πολίτες μπορούν να ζητούν το λογαριασμό από τις εθνικές τους πολιτικές όσον αφορά τις πολιτικές τους σε αυτούς τους τομείς, σε ποιον λογοδοτεί ο ΠΟΕ; Η διακυβέρνηση του παγκόσμιου εμπορίου μοιάζει πολύ απομακρυσμένη από αυτήν της υπόλογης

κυβέρνησης, και αυτό οδηγεί σε «δημοκρατικό έλλειμμα» σύμφωνα με τις ομάδες της κοινωνίας των πολιτών.[111] Αντιδρώντας εν μέρει στην πίεση των μη Κυβερνητικών Οργανισμών, ο ΠΟΕ υιοθέτησε ορισμένες πολιτικές για την αύξηση της διαφάνειας· για παράδειγμα, παρέχει κάποιες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του και διαθέτει στο κοινό τα έγγραφα που αποχαρακτηρίζονται πιο γρήγορα. Εντούτοις, πολλές μη Κυβερνητικές Οργανώσεις θεωρούν επιφανειακές αυτές τις αλλαγές.

Γι' αυτούς τους λόγους οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις πιέζουν για μεγαλύτερο ρόλο στη λήψη αποφάσεων, και για να γίνουν κατανοητές οι ανησυχίες τους, πρέπει να πραγματευτούμε τη διαδικασία με την οποία διαμορφώνει πολιτική ο ΠΟΕ. Επισήμως, η διαμόρφωση πολιτικής του ΠΟΕ γίνεται με βάση το *μοντέλο της κλειστής λέσχης* (club model) σύμφωνα με το οποίο οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης και οι πολιτικοί ηγέτες είναι οι μοναδικοί δρώντες με αρμοδιότητα να λαμβάνουν αποφάσεις.[112] Για παράδειγμα, οι συμφωνίες του ΠΟΕ θεσπίζουν επίσημα δικαιώματα και υποχρεώσεις μόνο για τα κράτη μέλη ενώ η επίλυση διαφορών του ΠΟΕ είναι επισήμως ανοιχτή μόνο στους κρατικούς δρώντες. Αυτός ο περιορισμός βασίζεται στη ρεαλιστική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία ο ΠΟΕ λειτουργεί καλύτερα «όταν οι κυβερνήσεις μπορούν να μιλούν καθαρότερα μεταξύ τους, χωρίς θορύβους από άλλες φωνές».[113] Παρά τον επίσημο αυτό περιορισμό στο επίπεδο των κυβερνήσεων, η διαμόρφωση πολιτικής του ΠΟΕ στην πραγματικότητα λειτουργεί συχνά με βάση αυτό που ο Hocking αποκαλεί *προσαρμόσιμο μοντέλο λέσχης*. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι κυβερνήσεις συμβουλεύονται τακτικά ιδιωτικούς επιχειρηματικούς ομίλους, οι οποίοι έχουν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση πολιτικής. Για παράδειγμα, μολονότι τα κράτη είναι οι μόνοι επίσημοι συμμετέχοντες στην επίλυση διαφορών του ΠΟΕ, τα Υπουργεία Εμπορίου πολλές φορές δεν έχουν το χρόνο, την ειδική γνώση και τους πόρους για να συλλέγουν πληροφορίες με τις έρευνες του ΠΟΕ. Έτσι, οι ενδιαφερόμενες πολυεθνικές εταιρείες δίνουν συχνά στις κυβερνήσεις συμβουλές για νομικά ζητήματα, βοήθεια στην προετοιμασία υποβολής γραπτών προτάσεων σε επιτροπές, και συμβουλές για γραπτές απαντήσεις σε ερωτήματα επιτροπών – όλα αυτά σε ανεπίσημη και άτυπη βάση. Στην αμερικανο-ιαπωνική διένεξη για τη βιομηχανία φωτογραφικών φιλμ, η Kodak εκτέλεσε αυτές τις υπηρεσίες για λογαριασμό του γραφείου του Εμπορικού Αντιπροσώπου των ΗΠΑ (USTR) ενώ η Fuji βοήθησε την ιαπωνική κυβέρνηση. Παρομοίως, η Chiquita Brands International βοήθησε το USTR να αναπτύξει με ισχυρό τρόπο τα επιχειρήματά του στη διένεξη των ΗΠΑ με την ΕΕ για το ευρωπαϊκό καθεστώς εισαγωγών μπανάνας.[114]

Αντί για το μοντέλο της λέσχης ή το προσαρμόσιμο μοντέλο της λέσχης,

οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών συχνά πιέζουν για ένα *μοντέλο πολλών εμπλεκομένων* στο οποίο όλοι οι εμπλεκόμενοι, συμπεριλαμβανομένων των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων που ενδιαφέρονται για το ζήτημα, θα έχουν ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής. Η συμμετοχή ενός ευρύτερου συνόλου κοινωνικών συμφερόντων θα βοηθούσε στην αντιμετώπιση του φαινομένου της αποξένωσης από τον ΠΟΕ, στην παροχή εναλλακτικών πηγών συμβουλών στις κυβερνήσεις, πέρα από τους επιχειρηματικούς ομίλους, και στη δημιουργία μιας λιγότερο ιεραρχικής και περισσότερο δημοκρατικής μορφής παγκόσμιας διακυβέρνησης. Ωστόσο, οι αντίπαλοι του μοντέλου των πολλών εμπλεκομένων υποστηρίζουν ότι οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις μπορούν να συμμετάσχουν σε εγχώριο επίπεδο και ότι δεν χρειάζεται να συμμετέχουν σε διεθνές επίπεδο· ότι οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις δεν λογοδοτούν, ούτε εκπροσωπούν το εθνικό συμφέρον· και ότι πολλές μη Κυβερνητικές Οργανώσεις αντιτίθενται στους στόχους εμπορικής φιλελευθεροποίησης του ΠΟΕ. Πιο σημαντικό είναι ότι πολλά κράτη μέλη δεν θα ήθελαν τις μη Κυβερνητικές Οργανώσεις τους να συμμετέχουν ανεξάρτητα και ορισμένες φορές να ανιστρατεύονται τις θέσεις των κυβερνήσεών τους στον ΠΟΕ. Παρ' όλο που στον ΠΟΕ θα συνεχίσουν να παίρνουν μέρος ομάδες της κοινωνίας των πολιτών σε κάποιο περιορισμένο βαθμό, είναι απίθανο ότι θα γίνει αποδεκτό το μοντέλο πολλών εμπλεκομένων.[115]

Αποτίμηση της Θεωρίας και της Πραξης της Διεθνους Πολιτικης Οικονομιας

Τούτο το Κεφάλαιο καταδεικνύει ότι οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης επηρεάζουν σοβαρά το διεθνές εμπόριο. Οι αλλαγές είναι προφανείς στην όλο και μεγαλύτερη σημασία που έχει το διεθνές εμπόριο στις εθνικές οικονομίες και τις εγχώριες ομάδες, στους στενότερους δεσμούς μεταξύ εμπορίου και άλλων διεθνών ζητημάτων, και στην αύξηση των μελών του ΠΟΕ. Για τις διεθνικές εταιρείες υπάρχει μεγάλο διακύβευμα στο ανοιχτό εμπορικό σύστημα καθώς βασίζονται σε πολυεθνικές δραστηριότητες, σε εξαγωγές, εισαγωγές και στο ενδοεταιρικό εμπόριο. Η GATT σχεδιάστηκε για ενασχόληση σχεδόν αποκλειστικά με το εμπόριο υλικών αγαθών, όμως η θεματολογία αυτή αποδείχθηκε υπερβολικά περιορισμένη. Έτσι, ο ΠΟΕ καταπιάνεται με ένα ευρύ φάσμα επιπλέον ζητημάτων, όπως είναι οι υπηρεσίες, οι ξένες επενδύσεις, η πνευματική ιδιοκτησία, τα εργασιακά πρότυπα και το περιβάλλον, τα οποία είναι στενά συνυφασμένα με τα ζητήματα εμπορίου. Οι ξένες άμεσες επενδύσεις και το εμπόριο, για παράδειγμα, είναι ιδιαίτερα συμπληρωματικά διότι το ένα τρίτο του εμπορίου διεξάγεται μεταξύ θυγατρικών των διεθνών εταιρειών. (Παρ' όλο που ορισμένες συμφωνίες όπως η TRIPs ξεπερνούν το πεδίο του εμπορίου, οι διεθνείς εταιρείες θέλουν να τις συμπεριλάβουν στον ΠΟΕ.) Τέλος, η συμμετοχή στον ΠΟΕ για πρώτη φορά γίνεται πραγματικά παγκόσμια. Για πολλά χρονια, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν συμμετείχαν πλήρως στις διαπραγματεύσεις της GATT, και μια σειρά λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν συμμετείχαν καν στον οργανισμό. Η κρίση του εξωτερικού χρέους που ξεκίνησε το 1982 αποτέλεσε σημείο καμπής για τη συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και 39 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εντάχθηκαν στην GATT από το 1982 έως το 1994 (το έτος πριν από τη δημιουργία του ΠΟΕ). Ένα άλλο σημαντικό σημείο καμπής ήταν η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990, που οδήγησε σε ένα κύμα από μεταβατικές χώρες να επιδιώκουν συμμετοχή στην GATT/ ΠΟΕ. Μέχρι τον Ιανουάριο του 2007 υπήρχαν 150 μέλη του ΠΟΕ και μια σειρά κράτη παρατηρητές.

Οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές έχουν πολύ διαφορετικές αντιδράσεις για αυτές τις μεταβολές στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι πιστεύουν πως οι αναπτυγμένες χώρες, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές οικονομίες, επωφελούνται όλοι από τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Έτσι, ένας φιλελεύθερος ερευνητής υποστηρίζει ότι «στη μία μετά την άλλη χώρα, οραματιστές ηγέτες αναγνώρισαν ότι έχουν οι ίδιοι τα μέσα να τονώσουν τις οικονομίες τους ανοίγοντας τα σύνορά τους».[116] Οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι επικροτούν τις κινήσεις πολλών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών τα τελευταία χρόνια που φιλελευθεροποιούν μονομερώς τους εμπορικούς τους περιορισμούς, υποστηρίζοντας πως τα σημαντικότερα οφέλη πηγαίνουν σ' αυτούς που φιλελευθεροποιούνται. Όσον αφορά στις συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης για τις υπηρεσίες, τις επενδύσεις, και την πνευματική ιδιοκτησία, οι φιλελεύθεροι πιστεύουν πως θα έπρεπε να «σηματοδοτούν μόνο την αρχή, όχι την ολοκλήρωση, μιας νέας φιλελευθεροποίησης».[117] Πολλοί ρεαλιστές, αντίθετα, επισημαίνουν το γεγονός ότι τα κράτη δεν κινούνται ομοιόμορφα προς την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Υποστηρίζουν επίσης ότι η «τριαδοποίηση» είναι πιο κυρίαρχη από την παγκοσμιοποίηση, με τις τρεις πιο αναπτυγμένες περιοχές –Δυτική Ευρώπη, Βόρεια Αμερική και Ανατολική Ασία– να έχουν τις περισσότερες αλληλεπιδράσεις. Το μεγαλύτερο ποσοστό του εμπορίου διεξάγεται μεταξύ και εντός αυτών των τριών περιοχών, και οι εμπορικές ροές με άλλες περιοχές είναι σχετικά μικρές. Η τριαδοποίηση είναι φανερή όχι μόνο από τις στατιστικές αλλά και από τις γενικές νοοτροπίες. Έτσι, οι Δυτικοευρωπαίοι, οι Ιάπωνες και οι Βορειοαμερικανοί πιστεύουν πως «ο κόσμος που μετράει είναι ο δικός τους κόσμος, εκεί όπου βρίσκεται η επιστημονική ισχύς, οι τεχνολογικές δυνατότητες και η τεχνολογική υπεροχή, η στρατιωτική

ηγεμονία, ο οικονομικός πλούτος [και] η πολιτισμική δύναμη».[118] Οι ρεαλιστές επισημαίνουν ότι η υποχώρηση της εμπορικής ηγεμονίας των ΗΠΑ οδήγησε σε αυξημένο ανταγωνισμό μεταξύ των τριών κύριων στρατοπέδων. Σε αυτόν τον αυξανόμενα ανταγωνιστικό κόσμο, οι πολιτικές στρατηγικού εμπορίου στις οποίες γίνεται επιλεκτική κρατική παρέμβαση μπορούν να βελτιώσουν πολύ τη θέση που κατέχει το εμπόριο του κράτους. Έτσι, οι ρεαλιστές πιστεύουν πως τα κράτη μπορούν να δημιουργήσουν το δικό τους ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ως εναλλακτική λύση από το να βασίζονται σε στατικές απόψεις για το συγκριτικό πλεονέκτημα.

Οι ιστορικοί δομιστές, όπως και οι ρεαλιστές, επισημαίνουν την ύπαρξη ιεραρχίας μεταξύ των κρατών όσον αφορά στο εμπόριο, στην οποία κυριαρχεί ξεκάθαρα ο Βορράς. Ωστόσο, οι ιστορικοί δομιστές ενδιαφέρονται περισσότερο από τους ρεαλιστές για τις επιπτώσεις στο Νότο. Κατά την άποψη των ιστορικών δομιστών, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έγιναν ενεργοί συμμετέχοντες στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς από ανάγκη παρά από επιλογή. Τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας από τη δεκαετία του 1980 συνδέθηκαν με τις δεσμεύσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να προχωρήσουν σε φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, ιδιωτικοποιήσεις και απορρύθμιση, ενώ οι χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να τηρούν αυτούς τους όρους για να λαμβάνουν διεθνή χρηματοδότηση. Η συμφωνία του Γύρου της Ουρουγουάης, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, ήταν άνιση, με το Βορρά να λαμβάνει συγκεκριμένα οφέλη σε πεδία όπως η πνευματική ιδιοκτησία και οι συναλλαγές στον τομέα υπηρεσιών, και τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να αρκούνται στην υπόσχεση για πιθανά μελλοντικά οφέλη στο εμπόριο υφαντουργικών προϊόντων και στη γεωργία.

Η Συμφωνία για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας (Agreement on Trade-Related Intellectual Property Rights, TRIPs), είναι πρώτης τάξεως παράδειγμα για τις αποκλίνουσες απόψεις φιλελεύθερων και ιστορικών δομιστών. Η συμφωνία του Γύρου της Ουρουγουάης απαιτεί από όλους τους υπογράφοντες να παρέχουν προστασία στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας· για παράδειγμα, τα μέλη του ΠΟΕ πρέπει να αναπτύξουν νομοθεσία που παρέχει προστασία στις ευρεσιτεχνίες για τουλάχιστον 20 χρόνια. Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν πως οι περισσότερες καινοτομίες υλοποιούνται σε ιδιωτικό επίπεδο, έτσι ομάδες και άτομα θα έχουν μικρό κίνητρο να διεξάγουν έρευνα και ανάπτυξη αν δεν ανταμείβονται με αρκετή προστασία της ευρεσιτεχνίας. Έτσι, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη εφευρέσεων και καινοτομιών. Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι πολλά από τα μέτρα της Συμφωνίας για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας «δεν σχετίζονται αποκλειστικά με το εμπόριο – παρά

μόνο το όνομα της συμφωνίας».[119] Παρ' όλο που ο Νότος ήθελε οι συνομιλίες της Συμφωνίας για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας να περιοριστούν σε μέτρα σχετικά με το εμπόριο, ο Βορράς χρησιμοποίησε αυτές τις συνομιλίες για να αναπτύξει μέτρα που ξεπερνούν το εμπόριο. Πάνω από 80% των ευρεσιτεχνιών στο Νότο βρίσκονται στην κατοχή ξένων κατά κύριο λόγο πολυεθνικών επιχειρήσεων με την έδρα τους στο Βορρά. Έτσι, η δημιουργία της Συμφωνίας για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας, σύμφωνα με τους ιστορικούς δομιστές, περιορίζει και στρεβλώνει το εμπόριο, παρεμποδίζει τη μεταφορά τεχνολογίας στο Νότο, και οδηγεί σε καθαρή μεταφορά πόρων από το Νότο προς το Βορρά με τη μορφή ενοικίων.[120]

Οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, στην πραγματικότητα όλοι από την πλευρά τους επισημαίνουν σημαντικές τάσεις στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Από τη μια μεριά, η εμπορική αλληλεξάρτηση αυξάνεται και υπάρχουν ισχυρές πιέσεις για περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Αν κάποιος εξετάσει το σημερινό ρόλο των διεθνικών δρώντων, θα συμφωνούσε ότι οι δυνάμεις υπέρ της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου φαίνεται να είναι ασυγκράτητες. Εντούτοις, οι ρεαλιστές επισημαίνουν ότι αυτή η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση και η υποχώρηση της εμπορικής ηγεμονίας των ΗΠΑ οδήγησαν σε αυξανόμενη ανταγωνιστικότητα και στην κατάρρευση των διαπραγματεύσεων του ΠΟΕ στο Γύρο της Ντόχα. Οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι ο Βορράς υπήρξε ο βασικός που ωφελήθηκε από τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, με το Νότο να καταλαμβάνει περιφερειακή θέση. Οι ιστορικοί δομιστές μπορούν επίσης να επισημάνουν το ευρύ φάσμα ομάδων της κοινωνίας των πολιτών που αντέδρασαν στις πολιτικές του ΠΟΕ. Συνοψίζοντας, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αυξήθηκε τα τελευταία χρόνια, όμως οι αντιτιθέμενες δυνάμεις επίσης αύξησαν την ισχύ τους και αυτό δεν πρέπει να υποτιμάται.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς εξελίχθηκε η φιλελεύθερη θεωρία περί εμπορίου στη διάρκεια των χρόνων; (Αναπτύξτε το απόλυτο και συγκριτικό πλεονέκτημα, τη θεωρία Hecksher-Ohlin και τη θεωρία Stolper-Samuelson.)
2. Πώς διαφοροποιούνται οι ρεαλιστικές έννοιες του συγκριτικού πλεονέκτηματος και της θεωρίας στρατηγικού εμπορίου από τη φιλελεύθερη έννοια του συγκριτικού πλεονεκτήματος;
3. Είναι η αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους της GATT/ΠΟΕ περισσότερο συμβατή με τη συγκεκριμένη αμοιβαιότητα ή τη διάχυτη αμοιβαιότητα; Εξηγήστε.

4. Τι πρέπει να επιδείξει μια χώρα για να επιβάλει ένα αντισταθμιστικό τέλος; Ένα τέλος αντι-ντάμπινγκ;
5. Ποια ήταν η διαφορά μεταξύ των κωδικών μη δασμολογικών τειχών του Γύρου του Τόκιο και της ενιαίας δέσμευσης του Γύρου της Ουρουγουάης, και γιατί συνέβη αυτή η αλλαγή;
6. Ποιες είναι οι βασικές αρχές του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος, και πώς άλλαξαν με το χρόνο;
7. Γιατί είναι δυσαρεστημένες με τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής στον ΠΟΕ οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών;
8. Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές μεταξύ του προταθέντος Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου, της GATT και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Jacob Viner, *Studies in the Theory of International Trade* (Νέα Υόρκη, Augustus M. Kely, Reprint of Economic Classics, 1965), σ. 100· και David A. Baldwin, *Economic Statecraft* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1985), σσ. 75-76. Εμπορικός πόλεμος είναι μια «έντονη διεθνής διένεξη στην οποία τα κράτη αλληλεπιδρούν, διαπραγματεύονται και προχωρούν σε αντίποινα κυρίως για οικονομικές στοχεύσεις άμεσα συνδεδεμένες με τους τομείς εμπορίας αγαθών και υπηρεσιών των οικονομιών τους, και με τους περιορισμούς στην ελεύθερη ροή των αγαθών ή υπηρεσιών να αποτελούν τα χρησιμοποιούμενα μέσα». (John A. C. Conybeare, *Trade Wars: The Theory and Practice of International Commercial Rivalry* [Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1987, σ. 3]).

2. Helen V. Milner, *Resisting Protectionism: Global Industries and the Politics of International Trade* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1988), σσ. 290-291.

3. World Trade Organization, *Annual Report – 1998* (Γενεύη, WTO, 1998), σ. 5· World Trade Organization, *Annual Report – 2005* (Γενεύη, ΠΟΕ, 2005), σ. 2.

4. Renato Ruggiero, "Charting the Trade Routes of the Future: Towards a Borderless Economy", ομιλία που απευθύνθηκε στη Διεθνή Βιομηχανική Συνδιάσκεψη, Σαν Φρανσίσκο, 29 Σεπτεμβρίου 1997, *WTO Press Release*, Γενεύη, Press/77, σ. 4.

5. David Ricardo, *The Principles of Political Economy and Taxation* (Χόμγουντ, Ιλινόι, Irwin, 1963)· [Βλέπε και την ελληνική έκδοση, David Rikardo, *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, μτφρ. Νικηφόρος Σταματάκης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2004]. Βλέπε επίσης ο Cletus C. Coughlin, K. Alec Chrystal και Geoffrey E. Wood, "Protectionist Trade Policies: A Survey ot Theory, Evidence, and Rationale", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 70, αρ. 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος, 1988), σσ. 12-13.

6. Beth V. Yarbrough και Robert M. Yarbrough, *The World Economy: Trade and Finance*, 3η έκδ. (Φορτ Γουόρθ, Τέξας, Harcourt Brace, 1994), σσ. 78-82.

7. Wolfgang F. Stolper and Paul A. Samuelson, "Protection and Real Wages", *Review of Economic Studies* 9, αρ. 1 (Νοέμβριος 1941), σσ. 58-73· και Ronald Rogowski, *Commerce and Coaltions: How Trade Affects Domestic Political Allignments* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1989).

8. Βλέπε Wassily Leontief, "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined", *Proceedings of the American Philosophical Society* 97, αρ. 4 (Σεπτέμβριος 1953), σσ. 332-349.

9. Ellhanan Helpman και Paul R. Krugman, *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1985), σ. 3· και Robert Gilpin με τη συνεργασία της Jean M. Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1987), σσ. 175-178. [Βλέπε και την ελληνική έκδοση, Robert Gilpin, *Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων*, εκδ. Gutenberg, 2 Τόμοι, 1996].

10. Bruce R. Scott, "National Strategies: Key to International Competition", στο Bruce R. Scott και George C. Lodge (επιμ.), *U.S. Competitiveness in the World Economy* (Βοστόνη, Harvard Business School Press, 1985), σσ. 93-95.

11. Laura D' Andrea Tyson, *Who's Bashing Whom? Trade Conflict in High-Technology Industries* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, Νοέμβριος 1992), σ. 4· F.M. Scherer και Richard S. Belous, *Unfinished Tasks: The New International Trade Theory and the Post-Uruguay Round Challenges*, Issues Paper αρ. 3 (Ουάσινγκτον, D.C., British-North American Committee, Μάιος 1994), σ. 42.

12. Klaus Stegemann, "Policy Rivalry Among Industrial States: What Can We Learn from Models of Strategic Trade Policy?", *International Organization* 43, αρ. 1 (Χειμώνας 1989), σ. 99· και Yarbrough and Yarbrough, *The World Economy*, σσ. 271-274.

13. Edward John Ray, "Changing Patterns of Protectionism: The Fall in Tariffs and the Rise in Non-Tariff Barriers", *Northwestern Journal of International Law&Business* 8 (1987), σσ. 294-295· και Rogowski, *Commerce and Coalitions*, σσ. 168-169.

14. Robert A. Pastor, *Congress and the Politics of U.S. Foreign Economic Policy, 1929-1976* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1980), σ. 78.

15. Η κλασική διατύπωση αυτής της θέσης βρίσκεται στο Charles P. Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1980), σ. 78.

16. Stephen D. Krasner, "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics* 28, αρ. 3 (Απρίλιος 1976), σ. 338.

17. E. E. Schattschneider, *Politics, Pressures and the Tariff: A Study of Free Private Enterprise in Pressure Politics, as Shown in the 1929-1930 Revision of the Tariff* (Χάμντεν, Κονέκτικατ, Archon Books, 1963, όμοια με την έκδοση του 1935)· και Pastor, *Congress and the Politics of U.S. Foreign Economic Policy*, σσ. 80-84.

18. Για τις επιπτώσεις του αμερικανικού δασμού του 1930, βλέπε Joseph M. Jones, Jr, *Tariff Retaliation Repercussions of the Hawley-Smoot Bill* (Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1934).

19. Για τους λόγους που το Κογκρέσο ψήφισε το Νόμο Αμοιβαίων Εμπορικών Συμβάσεων, βλέπε I. M. Destler, *American Trade Politics*, 2η έκδ. (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics and Twentieth Century Fund, Ιούνιος 1992), σσ. 14-15.

20. Jones, *Tariff Retaliation*, σσ. 303-305· Gilbert R. Winham, *The Evolution of International Trade Agreements* (Τορόντο, University of Toronto Press, 1992), σ. 19· και Henry J. Tasca, *The Reciprocal Trade Policy of the United States: A Study in Trade Philosophy* (Νέα Υόρκη, Russell & Russell, 1938), Κεφ. 2-4.

21. John W. Evans, *The Kennedy Round in American Trade Policy: The Twilight of the GATT?*, (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1971), σσ. 5-7.

22. Robert E. Hudec, *The GATT Legal System and World Trade Diplomacy* (Νέα Υόρκη, Praeger, 1975), σσ. 7-18· και Simon Reisman, "The Birth of a World Trading System: ITO and

GATT", στο Orin Kirshner (επιμ.), *The Bretton Woods-GATT System: Retrospect and Prospect After Fifty Years* (Άρμονκ, Νέα Υόρκη, Sharpe, 1996), σσ. 83-85. Για τις πρώτες συζητήσεις μεταξύ ΗΠΑ και Ηνωμένου Βασιλείου, βλέπε E. F. Penrose, *Economic Planning for Peace* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1953), σσ. 87-115.

23. William Diebold, Jr., "The End of the I.T.O.", *Essays in International Finance* αρ. 16 (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, International Finance Section, Department of Economics and Social Institutions, Princeton University, Οκτώβριος 1952), σ. 2· και Richard N. Gardner, *Sterling-Dollar Diplomacy in Current Perspective: The Origins and Prospects of Our International Economic Order* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, διευρυμένη έκδ., 1980), σσ. 348-380. Για μελέτες που υπερασπίζουν τη Χάρτα του ΔΟΕ, βλέπε Clair Wilcox, *A Charter for World Trade* (Νέα Υόρκη, Macmillan, 1949)· και William Adams Brown, Jr., *The United States and the Restoration of World Trade: An Analysis and Appraisal of the ITO Charter and the General Agreement on Tariffs and Trade* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1950). Για μια μελέτη ιδιαίτερα επικριτική, βλέπε Philip Cortney, *The Economic Munich: The I.T.O. Charter, Inflation or Liberty, The 1929 Lesson* (Νέα Υόρκη, Philosophical Library, 1949).

24. John H. Jackson, *World Trade and the Law of GATT* (Ιντιανάπολις, Ιντιάνα, Bobbs-Merrill, 1969), σσ. 120-121.

25. Barry Eichengreen και Peter B. Kenen, "Managing the World Economy Under the Bretton Woods System: An Overview", στο Peter B. Kenen (επιμ.), *Managing the World Economy: Fifty Years After Bretton Woods* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, Σεπτέμβριος 1994), σ. 7.

26. Bernard M. Hoekman και Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System: From GATT to WTO*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σσ. 1-3· Richard N. Gardner, "The Bretton-Woods-GATT System After Fifty Years: A Balance Sheet of Success and Failure", στο Kirshner (επιμ.), *The Bretton Woods-GATT System: Retrospect and Prospect After Fifty Years*, σ. 199.

27. John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", στο Stephen D. Krasner (επιμ.), *International Regimes* (Ithaca, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1983), σ. 212.

28. Οι διαπραγματεύσεις εμπόρευμα ανά εμπόρευμα συνεχίστηκαν στη διάρκεια του Γύρου Κένεντι για τα αγροτικά αγαθά και κάποια άλλα ευαίσθητα προϊόντα. Βλέπε Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 127-129· και Robert E. Hudec, *Enforcing International Trade Law: The Evolution of the Modern GATT Legal System* (Σάλεμ, Νιου Χάμσαϊρ, Butterworth Legal Publishers, 1993), σσ. 12-13.

29. Jock A. Finlayson και Mark W. Zacher, "The GATT and the Regulation of Trade Barriers: Regime Dynamics and Functions", στο Krasner (επιμ.), *International Regimes*, σσ. 282-286· και Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 31-33.

30. Theodore H. Cohn, *The International Politics of Agricultural Trade: Canadian-American Relations in a Global Agricultural Context* (Βανκούβερ, University of British Columbia Press, 1990), σσ. 141-142.

31. Milner, *Resisting Protectionism*, σ. 8· και Marc L. Busch και Helen V. Milner, "The Future of the International Trading System: International Firms, Regionalism, and Domestic Politics", στο Richard Stubbs και Geoffrey R.D. Underhill (επιμ.), *Political Economy and the Changing Global Order* (Τορόντο, McClelland&Stewart, 1994), σ. 264.

32. Milner, *Resisting Protectionism*, σ. 290. Ο τόμος του Milner εστιάζει σε μια σειρά μελέτες περιπτώσεων για να καταδείξει τη διαφορά στις εμπορικές προτιμήσεις των εγχώριων επιχειρήσεων στις δεκαετίες του 1920 και του 1970.

33. Eric Wyndham-White, "Negotiations in Prospect", στο C. Fred Bergsten (επιμ.), *Towards a New World Trade Policy: The Maidenhead Papers* (Λάνχαμ, Μέριλαντ, Lexington Books, 1975), σ. 322.

34. Charles Lipson, "The Transformation of Trade: The Sources and Effects of Regime Change", στο Krasner (επιμ.), *International Regimes*, σ. 242.

35. Winham, *The Evolution of International Trade Agreements*, σσ. 46-48· Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 29-31.

36. WTO, *World Trade Report – 2006* (Γενεύη, WTO, 2006), Πίνακας Παράρτημα 2, σ. 12.

37. Finlayson και Zacher, "The Gatt and the Regulation of Trade Barriers", σσ. 286-290· Ernest Preeg, *Traders and Diplomats: An Analysis of the Kennedy Round of Negotiations Under the General Agreement on Tariffs and Trade* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1970), σ. 195· Gilbert Winham, *International Trade and the Tokyo Round Negotiations* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1986), σσ. 172-175· και Theodore H. Cohn, "NAFTA, GATT and Canadian U.S. Agricultural Trade Relations", *The North-South Agenda Papers*, αρ. 10 (Κοράλ Γκέιμπλς, Φλόριντα, North-South Center, University of Miami, Νοέμβριος 1994), σσ. 5-8.

38. Robert O. Keohane, "Reciprocity in International Relations", *International Organization* 40, αρ. 1 (Χειμώνας 1986), σ. 4.

39. Carolyn Rhodes, "Reciprocity in Trade: The Utility of a Bargaining Strategy", *International Organization* 43, αρ. 2 (Άνοιξη 1989), σ. 276· Keohane, "Reciprocity in International Relations", σ. 24· και Tyson, *Who's Bashing Whom?*

40. John H. Barton, Judith L. Goldstein, Timothy E. Josling και Richard H. Steinberg, *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and the Economies of the GATT and the WTO* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 2006), σσ. 109-113· John Whalley και Colleen Hamilton, *The Trading System After the Uruguay Round* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1996), σσ. 49-50· και John H. Jackson, *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1989), σ. 149.

41. Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 303-304· Winham, *The Evolution of International Trade Agreements*, σσ. 50-51· και Finlayson και Zacher, "The GATT and the Regulation of Trade Barriers", σσ. 290-293.

42. J. Michael Finger και Julio Nogues, "International Control of Subsidies and Countervailing Duties", *The World Bank Economic Review* 1 (1987), σσ. 713-714· και Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 315-316. Για μια σύγκριση των έκτακτων εμπορικών μέτρων ΗΠΑ και Καναδά, βλέπε Theodore H. Cohn, "Emerging Issues in Canada-U.S. Agricultural Trade Under the GATT and the FTA", *Canadian-American Public Policy*, αρ. 10 (Ορόνο, University of Maine, Ιούνιος 1992), σσ. 18-22.

43. Για μια πραγμάτευση των ρητρών της οικονομικής ανάπτυξης στη Χάρτα της Αβάνας και τον ΔΟΕ, βλέπε Wilcox, *A Charter for World Trade*, σσ. 140-152.

44. Finlayson και Zacher, "The GATT and the Regulation of Trade Barriers", σσ. 293-296.

45. Minister for International Trade, "Canada Proposes Strategy for Creation of a World Trade Organization", *News Release* αρ. 077, External Affairs and International Trade Canada, 11 Απριλίου 1990.

46. John Crome, *Reshaping the World Trading System: A History of the Uruguay Round.* (Γενεύη, World Trade Organization, 1995), σσ. 271-274, 358-361· και Ernest H. Preeg, *Traders in a Brave New World: The Uruguay Round and the Future of the International Trading System* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1995), σσ. 113-114, 124-126. Για τις ανησυχίες των ΗΠΑ γύρω από την εξουσία του ΠΟΕ, βλέπε Gilbert Gagné, "International Trade Rules and States: Enhanced Authority for the WTO?", στο Richard A. Higgott Geoffrey R.D. Underhill και Andreas

Bieler (επιμ.), *Non-State Actors and Authority in the Global System* (Νέα Υόρκη, Routledge, 2000), σσ. 226-240.

47. Theodore H. Cohn, *Governing Global Trade: International Institutions in Conflict and Convergence* (Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2002), σσ. 142-146· Anders Anhlid, "Comparing GATT and GATS: Regime Creation under and after Hegemony", *Review of International Political Economy* 3, αρ. 1 (Άνοιξη 1996), σ. 71· και Jeffrey J. Schott με τη συνεργασία της Johanna W. Buurman, *The Uruguay Round: An Assessment* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1994), σσ. 4-5.

48. Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 74-98· και Preeg, *Traders in a Brave New World*, σ. 42.

49. David E. Sanger, "Yielding, U.S. Bows to Europe on Trade Chief", *New York Times*, 21 Μαρτίου 1995, σ. C1· "New Zealand's Moore Heads WTO", *WTO Focus Newsletter*, αρ. 41 (Ιούλιος-Αύγουστος 1999), σσ. 1-2· και Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 55-56.

50. Gardner Patterson και Eliza Patterson, "The Road from GATT to MTO", *Minnesota Journal of Global Trade* 3, αρ. 1 (Άνοιξη 1994), σ. 37.

51. Για το μεταβαλόμενο ρόλο των G-7/G-8, ΟΟΣΑ, αναπτυγμένων χωρών και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, βλέπε Cohn, *Governing Global Trade*.

52. C. Fred Bergsten, "Fifty Years of Trade Policy: The Policy Lessons", *World Economy* 24, αρ. 1 (Ιανουάριος 2001), σ. 1.

53. Jeffrey J. Schott, "The WTO after Seattle", στο Jeffrey J. Schott (επιμ.), *The WTO After Seattle* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2000), σσ. 8-17.

54. WTO, *World Trade Report -2003*, σ. 122.

55. "Beyond Doha", *The Economist*, 17 Νοεμβρίου 2001, σ. 11.

56. Paul Blustein, "Trade Talks Fail After Stalemate Over Farm Issues", *Washington Post*, 25 Ιουλίου 2006· και "G7 Supports Re-launce of Trade Talks", *World Trade News*, 12 Φεβρουαρίου 2007, σ. 1.

57. Martin Wolf, "Two-Edged Sword: Demands of Developing Countries and the Trading System", στο Jagdish N. Bhagwati και John Gerard Ruggie (επιμ.), *Power, Passions, and Purpose: Prospects for North-South Negotiations* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1984), σ. 202.

58. Raúl Prebisch, "The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems", *Economic Bulletin for Latin America* 7, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1962), σσ. 1-59· Albert O. Hirschman, "The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America", *Quarterly Journal of Economics* 82, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1968), σσ. 1-32· και Hollis Chenery, "The Structuralist Approach to Development Policy", *American Economic Review* 65, αρ. 2 (Μάιος 1975), σσ. 310-316.

59. Marc Williams, *Third World Cooperation: The Group of 77 in UNCTAD* (Λονδίνο, Pinter, 1991), σ. 23.

60. Kenneth W. Dam, *The GATT: Law and International Economic Organization* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1970), σσ. 227-228· και Robert E. Hudec, *Developing Countries in the GATT Legal System* (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Gower, για το Trade Policy Research Center, 1978), σσ. 23-24.

61. Karl P. Sauvant, *The Group of 77: Evolution, Structure, Organization* (Νέα Υόρκη, Oceana Publications, 1981), σ. 3· και Williams, *Third World Cooperation*, σσ. 89-90.

62. Vinod K. Aggarwal, *Liberal Protectionism: The International Politics of Organized Textile Trade* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1985), σ. 8.

63. Για το ρόλο που έπαιξε η UNCTAD πιέζοντας την GATT να αναπτύξει το γενικευμένο σύστημα προτιμήσεων, βλέπε Anindya K. Bhattacharya "The Influence of the International Secretariat: UNCTAD and Generalized Tariff Preferences", *International Organization* 30, αρ. 1 (Χειμώνας 1976), σσ. 75-90.

64. Anne O. Krueger, *Trade Policies and Developing Nations* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institutions, 1995), σσ. 40-42· και Rolf J. Langhammer και André Sapir, *Economic Impact of Generalized Tariff Preferences*, Thames Essay αρ. 49 (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Gower, 1987).

65. Οι απαιτήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών του Νότου περιελήφθησαν σε έγγραφα που κατατέθηκαν στη Γενική Συνέλευση το 1974: Τη Διακήρυξη για την Εγκαθίδρυση μιας Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης, το Πρόγραμμα Δράσης για την Εγκαθίδρυση μιας Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης, και τη Χάρτα των Οικονομικών Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων των Κρατών.

66. Jeffrey A. Hart, *The New International Economic Order: Conflict and Cooperation in North-South Economic Relations, 1974-77* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1983), Κεφ. 2.

67. Hart, *The New International Economic Order*, σσ. 36-40· Williams, *Third World Cooperation*, σσ. 133-159· Alfred Maizels, "Reforming the World Commodity Economy", στο Michael Zammit Cutajar (επιμ.), *UNCTAD and the South-North Dialogue: The First Twenty Years* (Οξφόρδη, Ηνωμένο Βασίλειο, Pergamon Press, 1985), σσ. 101-121· και Jock A. Finlayson και Mark W. Zacher, *Managing International Markets: Developing Countries and the Commodity Trade Regime* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1988).

68. Olivier Long, *Law and Its Limitations in the Gatt Multilateral Trade System* (Ντόρντρεχτ, Ολλανδία, Nijhoff, 1985), σ. 101.

69. Hudec, *Developing Countries in the GATT Legal System*, σσ. 70-91.

70. Colleen Hamilton και John Whalley, "Coalitions in the Uruguay Round", *Weltwirtschaftliches Archiv* 125, αρ. 3 (1989), σσ. 547-561· Richard A. Higgott και Andrew Fenton Cooper, "Middle Power Leadership and Coalition Building: Australia, the Cairns Group, and the Uruguay Round of Trade Negotiations", *International Organization* 44, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1990), σσ. 589-632· Rod Tyers, "The Cairns Group and the Uruguay Round of International Trade Negotiations", *Australia Economic Review* 93, αρ. 101 (1993), σσ. 49-60· και Cohn, *Governing Global Trade*, Κεφ. 6.

71. Robert Wolfe, "Global Trade as a Single Undertaking: The Role of Ministers in the WTO", *International Journal* 51, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1996), σσ. 690-709· και Robert Wolfe, *Farm Wars: The Political Economy of Agriculture and the International Trade Regime* (Λονδίνο, Macmillan, 1998), σσ. 91-97.

72. Αναφέρεται στο Mari Pangestu, "Special and Differential Treatment in the Millenium: Special for Whom and How Different?", *World Economy* 23, τεύχ. 9 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 1291. Βλέπε επίσης Edwini Kwame Kessie, "Developing Countries and the World Trade Organization: What Has Changed?", *World Competition* 22, αρ. 2 (Ιούνιος 1999), σσ. 98-110· και John Whalley, "Special and Differential Treatment in the Millenium Round", *World Economy* 22, αρ. 8 (Αύγουστος 1999), σσ. 1065-1093.

73. John Whalley, "Recent Trade Liberalisation in the Developing World: What Is Behind it and Where Is It Headed?" στο David Greenaway, Robert C. Hine, Anthony P. O'Brien και Robert J. Thornton (επιμ)., *Global Protectionism* (Λονδίνο, Macmillan, 1991), σσ. 225-253· και Krueger, *Trade Policies and Developing Nations*, σσ. 48-50.

74. John Gershman, "The Free Trade Connection", στο Kevin Danaher (επιμ.), *Fifty Years Is Enough: The Case Against the World Bank and the International Monetary Fund* (Βοστόνη, South End Press, 1994), σ. 24.

75. Βλέπε Bernard R. Hoekman, "Developing Countries and the Multilateral Trading System After the Uruguay Round", στο Roy Culpeper, Albert Berry και Frances Stewart (επιμ.), *Global Development Fifty Years After Bretton Woods: Essays in Honour of Gerald K. Helleiner* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1997), σσ. 1-31.

76. Για επιχειρήματα των ιστορικών δομιστών, βλέπε Chakravarthi Raghavan, *Reconolization: GATT, the Uruguay Round and the Third World* (Λονδίνο, Zed Books, 1990)· και Chakravarthi Raghavan, "A New Trade Order in a World of Disorder?", στο Jo Marie Griesgraber και Bernhard G. Gunter (επιμ.), *World Trade: Toward Fair and Free Trade in the Twenty-first Century* (Λονδίνο, Pluto Press, 1997), σσ. 1-31.

77. Jayashree Watal, "Developing Countries' Interest in a 'Development Round'", στο Schott (επιμ.), *The WTO After Seattle*, σσ. 71-72.

78. "Lamy Urges Effort on Trade Talks as Deadline Approaches", *World Trade News*, 11 Απριλίου 2006.

79. Theodore H. Cohn, "Canada and the Ongoing Impasse over Agricultural Protectionism", στο A. Claire Cutler και Mark W. Zacher (επιμ.), *Canadian Foreign Policy and International Economic Regimes* (Βανκούβερ, University of British Columbia Press, 1992), σσ. 62-88.

80. Για το Γύρο της Ντόχα και το μέλλον του ΠΟΕ, βλέπε: Robert Wolfe, "Crossing the River by Feeling the Stones: Where the WTO Is Going After Seattle, Doha and Cancún", *Review of International Political Economy* 11, αρ. 3 (Αύγουστος 2004), σσ. 574-596· Rajesh Aggarwal, "Dynames of Agricultural Negotiations in the World Trade Organization", *Journal of World Trade* 39, αρ. 4 (Αύγουστος 2005), σσ. 741-761· Michael Hart και Bill Dymond, "Special and Differential Treatment and the Doha 'Development' Round", *Journal of World Trade* 38, αρ. 2 (Απρίλιος 2003), σσ. 395-415· και Peter Sutherland κ.ά., *The Future of the WTO: Addressing Institutional Challenges in the New Millenium*, έκθεση της Συμβουλευτικής Επιτροπής του Γενικού Διευθυντή (Γενεύη, World Trade Organization, 2004).

81. M. M. Kostecki, *East-West Trade and the GATT System* (Λονδίνο, Macmillan, για το Trade Policy Research Centre, 1979), σ. 2· και Zdenek Augenthaler, "The Socialist Countries and GATT", στο Frans A. M. Alting von Gesau (επιμ.), *Economic Relations After the Kennedy Round* (Λάιντεν, Ολλανδία, Sijthoff-Leyden, 1969), σ. 81.

82. Το 2002, η Κίνα και η Ρωσία από κοινού αντιστοιχούσαν στο 5,71% των ψήφων του ΔΝΤ και στο 5,58% των ψήφων στην Παγκόσμια Τράπεζα. (*IMF Annual Report -2002* [Ουάσινγκτον, D.C., International Monetary Fund, 2002], σ. 148)· *World Bank Annual Report -2002* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 2002), σ. 121.

83. Jackson, *The World Trading System*, σσ. 283-286.

84. Leah A. Haus, *Globalizing the GATT: The Soviet Union's Successor States, Eastern Europe, and the International Trading System* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1992), σ. 15, 28· και Bohdan Laczkowski, "Poland's Participation in the Kennedy Round", στο Gesau (επιμ.), *Economic Relations After the Kennedy Round*, σσ. 83-93.

85. Eliza R. Patterson, "Improving GATT Rules for Nonmarket Economies", *Journal of World Trade Law* 20, αρ. 2 (Μάρτιος/Απρίλιος 1986), σ. 188· και Jozef M. van Brabant, *The Planned Economies and International Economic Organizations* (Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1991), σσ. 199-201.

86. Patterson, "Improving GATT Rules for Nonmarket Economies", σ. 189· και Paul D. McKenzie, "China's Application to the GATT: State Trading and the Problem of Market Access", *Journal of World Trade* 24, αρ. 5 (Οκτώβριος 1990), σσ. 141-143.

87. "Preparations Intensify for Singapore; Membership of Bulgaria and Panama Approved", World Trade Organization, *WTO Focus Newsletter* αρ. 12 (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1996), σσ. 1-2.

88. Laszlo Lang, "International Regimes and the Political Economy of East-West Relations", *Occasional Paper Series* 13 (Νέα Υόρκη, Institute for East-West Security Studies, 1989), σσ. 35-36· Haus, *Globalizing the GATT*, Κεφ. 3.

89. McKenzie, "China's Application to the GATT", σσ. 144-145· Robert E. Herzstein, "China and the GATT: Legal and Policy Issues Raised by China's Participation in the General Agreement on Tariffs and Trade", *Law and Policy in International Business* 18, αρ. 2 (1986), σσ. 373-374.

90. Harold K. Jacobson και Michel Oksenberg, *China's Participation in the IMF, the World Bank, and GATT: Toward a Global Economic Order* (Αν Χάρμπορ, University of Michigan Press, 1990), σσ. 83-92.

91. Hiddo Houben, "China's Economic Reforms and Integration into the World Trading System", *Journal of World Trade* 33, αρ. 3 (Ιούνιος 1999), σσ. 4-5.

92. Chung-chou Li, "Resumption of China's GATT Membership", *Journal of World Trade Law* 21, αρ. 4 (1987), σ. 26· Herzstein, "China and the GATT", σσ. 404-405· και Jackson, *The World Trading System*, σσ. 287-288.

93. Robert E. Scott, "WTO Accession: China Can Wait", *Working USA* (Σεπτέμβριος/Οκτώβριος 1999), σ. 82· James C. Hsiung, "The Aftermath of China's Accession to the World Trade Organization", *Independent Review* 8, αρ. 1 (Καλοκαίρι 2003), σ. 95· και "The Storm after the Storm: China's WTO Accession and the US-China Trade Relationship", *Stanley Foundation Policy Bullettin* (26-28 Οκτωβρίου), 2000, σ. 2.

94. Li, "Resumption of China's GATT Membership", σ. 30· και "China and World Markets: The Debate over Trade Status", *Congressional Digest* 79 (Ιούνιος-Ιούλιος 2000).

95. Li, "Resumption of China's GATT Membership", σ. 30.

96. McKenzie, "China's Application to the GATT", σσ. 144-145· Herzstein, "China and the GATT", σσ. 375-377· και Yongzheng Yang, "China's WTO Accession: The Economics and Politics", *Journal of World Trade* 34, αρ. 4 (2000), σ. 80.

97. Greg Mastel, "China and the World Trade Organization: Moving Forward without Sliding Back", *Law and Policy in International Business* 31, αρ. 3 (Άνοιξη 2000), σσ. 988-991. Βλέπε επίσης Sumner J. LaCroix και Denise Eby Konan, "Intellectual Property Rights in China: The Changing Political Economy of Chinese-American Interests", *World Economy* 25, αρ. 6 (Ιούνιος 2002), σσ. 759-788.

98. WTO, *World Trade Report -2006*, σσ. 14-15· Elena Ianchovichina και Will Martin, "Trade Impacts of China's World Trade Organization Accession", *Asian Economic Review* 1, αρ. 1 (2006), σσ. 50-51· και Godfrey Yeung και Vincent Mok, "Does WTO Accession Matter for the Chinese Textile and Clothing Industry?", *Cambridge Journal of Economics* 28 (2004), σσ. 937-954.

99. Hsiung, "The Aftermath of China's Accession to the World Trade Organization", σσ. 90-92.

100. Hsiung, "The Aftermath of China's Accession to the World Trade Organization", σ. 93.

101. Hsiung, "The Aftermath of China's Accession to the World Trade Organization", σ. 101.

102. Shaun Breslin, "Power and Production: Rethinking China's Global Economic Role", *Review of International Studies* 31 (2005), σσ. 737-739. Για το ρόλο της Κίνας στην G-20 (η οποία αποκαλείται και G-21), βλέπε Rolf J. Langhammer, "China and the G-21: A New North-South Divide in the WTO After Cancún?", *Journal of the Asia Pacific Economy* 10, αρ. 3 (Αύγουστος 2005), σσ. 339-358.

103. Breslin, "Power and Production", σσ. 739-741.

104. WTO, *World Trade Report -2006*, σσ. 14-16.

105. Εκτός των πηγών που αναφέρθηκαν παραπάνω, βλέπε επίσης ένα ειδικό τμήμα με

θέμα "China and the WTO", στο *Pacific Economic Review* 8, αρ. 2 (Ιούνιος 2003)· και Yong Deng and Thomas G. Moore, "China Views Globalization: Toward a New Great-Power Politics?", *Washington Quarterly* 27, αρ. 3 (Καλοκαίρι 2004), σσ. 117-136.

106. Brabant, *The Planned Economies and International Economic Organizations*, σσ. 1-6· Lang, "International Regimes and the Political Economy of East-West Relations", σσ. 53-60· και Harry G. Broadman, "Global Economic Integration: Prospects for WTO Accession and Continued Russian Reforms", *Washington Quarterly* 27, αρ. 2 (Άνοιξη 2004), σσ. 79-81.

107. S. Neil MacFarlane, "The 'R' in BRICs: Is Russia an Emerging Power?", *International Affairs* 82, αρ. 1 (2006), σσ. 43-48· και WTO, *World Trade Report -2005* (Γενεύη, WTO, 2005), σ. 21.

108. WTO, *World Trade Report -2003*, σ. 69· Leonid Sabelnikov, "Russia on the Way to the World Trade Organization", *International Affairs* 72, αρ. 2 (1996), σσ. 345-355.

109. Broadan, "Global Economic Integration: Prospects for WTO Accession and Continued Russian Reforms", σ. 93. Για τις αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της Ρωσίας για το ζήτημα της ένταξης στον ΠΟΕ, βλέπε: Sergei Afontsev, "The Political Economy of Russia's Accession to the World Trade Organization", και Aleksei Belianin, "Opening Pandora's Box, or What Awaits Us in the World Trade Organization and How to Join It". Και τα δύο άρθρα βρίσκονται στο *Problems of Economic Transition* 46, αρ. 12 (2004), σσ. 7-30 και 31-48.

110. "Putin Says Could Abandon WTO Rule if no U.S. Deal", *World Trade News*, 5 Ιουλίου 2006, σ. 1· και "U.S. Russia Fail to Close WTO Accession Deal after Pork Dispute", *Inside U.S. Trade*, 21 Ιουλίου 2006, σσ. 8-9. Βλέπε επίσης André Mommen, "Russia's Response to Globalization", *International Journal of Political Economy* 31, αρ. 4 (Χειμώνας 2001-2), σσ. 53-78.

111. William A. Dymond και Michael M. Hart, "Post-Modern Trade Policy: Reflections on the Challenges to Multilateral Trade Negotiations after Seattle", *Journal of World Trade* 34, αρ. 3 (Ιούνιος 2000), σ. 22· Jan Aart Scholte με τη συνεργασία των Robert O' Brien και Marc Williams, "The WTO and Civil Society", *Journal of World Trade* 33, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1999), σσ. 107-123· David Robertson, "Civil Society and the WTO", *World Economy* 23, αρ. 9 (Σεπτέμβριος 2000), σσ. 1119-1134· και Ngaire Woods και Amrita Narlikar, "Governance and the Limits of Accountability: The WTO, the IMF and the World Bank", *International Social Science Journal* 170 (Δεκέμβριος 2001), σσ. 572-573.

112. Η ορολογία που χρησιμοποιούμε σε τούτη την παράγραφο είναι παρμένη από το Brian Hocking, "Changing the Terms of Trade Policy Making: From the 'Club' to the 'Multi-stakeholder' Model", *World Trade Review* 3, αρ. 1 (2004), σσ. 3-26. Βλέπε επίσης G. Richard Shell, "The Trade Stakeholders Model and Participation by Nonstate Parties in the World Trade Organization", *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law* 17, αρ. 1 (1996), σσ. 359-381.

113. Daniel C. Esty, "Non-Governmental Organizations at the World Trade Organization: Cooperation, Competition, or Exclusion", *Journal of International Economic Law* 1, αρ. 1 (Μάρτιος 1998), σ. 140· "Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes", Άρθρο 13-1 στο World Trade Organization, *The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations -The Legal Texts* (Γενεύη, WTO, 1995), σ. 416· και Gabrielle Marceau and Peter N. Pedersen, "Is the WTO Open and Transparent?", *Journal of World Trade* 33, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1999), σσ. 32-36.

114. Jeffrey L. Dunoff, "The Misguided Debate over NGO Participation at the WTO", *Journal of International Economic Law* 1, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1998), σσ. 433-456· και Frank J. Schweitzer, "Flash of the Titans: A Picture of Section 301 in the Dispute Between Kodak and Fuji and a View Toward Dismantling Anticompetitive Practice in the Japanese Distribution System", *American University Journal of International Law and Policy* 11, αρ. 5 (1996), σσ. 847-875.

115. Hocking, "Changing the Terms of Trade Policy Making", σσ. 5-11· Dunoff, "The Misguided Debate over NGO Participation at the WTO", σσ. 433-441· Shell, "The Trade Stakeholders Model"· Jan Aart Scholte, "Civil Society and Democracy in Global Governance", *Global Governance* 8 (2002), σσ. 281-304· και Robert O' Brien, Anne Marie Goetz, Jan Aart Scholte και Marc Williams, *Contesting Global Governance: Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2000).

116. Jim Powell, "Self-Determination Through Unilateral Free Trade", στο Doug Bandow and Ian Vásquez (επιμ.), *Perpetuating Poverty: The World Bank, the IMF, and the Developing World* (Ουάσινγκτον, D.C., CATO Institute, 1994), σ. 345.

117. Whalley και Hamilton, *The Trading System After the Uruguay Round*, σ. 2· Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 268-271.

118. Riccardo Petrella, "Globalization and Internationalization: The Dynamics of the Emerging World Order", στο Robert Boyer and Daniel Drache (επιμ.), *State Against Markets: The Limits of Globalization* (Λονδίνο, Routledge, 1996), σ. 77.

119. Whalley και Hamilton, *The Trading System After the Uruguay Round*, σ. 52.

120. Για αντιπαρατιθέμενες απόψεις σε σχέση με αυτό το ζήτημα, βλέπε Krueger, *Trade Policies and Developing Countries*, σσ. 52-54· Raghavan, *Reconolization: GATT, the Uruguay Round and the Third World*, σσ. 114-141· και Croome, *Reshaping the World Trading System*, σσ. 130-138.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η Περιφερειοποίηση και το Διεθνές Εμπορικό Καθεστώς

Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ της GATT μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μια ένδειξη της ισχυρής στήριξης που υπήρχε για την πολυμερή εμπορική φιλελευθεροποίηση. Ωστόσο, ως σημαντική δύναμη αναδείχθηκε και η περιφερειοποίηση, με τη δημιουργία μιας σειράς περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών (regional trade agreements, RTAs). Για να αποτιμήσουμε τη σημασία της περιφερειοποίησης, βασιζόμαστε στα στοιχεία που παρέχει η GATT/ΠΟΕ, καθώς τα κράτη μέλη υποχρεούνται να «ειδοποιούν εγκαίρως» την GATT/ΠΟΕ όταν σχηματίζουν νέες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.[1] Όπως σημειώσαμε στο Κεφάλαιο 6, υπάρχουν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες σε διάφορα επίπεδα ολοκλήρωσης, που κυμαίνονται από μια ζώνη ελευθέρου εμπορίου (FTA), σε τελωνειακή ένωση, κοινή αγορά και οικονομική ένωση (βλέπε και Σχήμα 6.1 στο Κεφάλαιο 6). Υπήρξαν δύο μεγάλα κύματα περιφερειαοποίησης στη μεταπολεμική περίοδο – ένα στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 και άλλο ένα από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Το δεύτερο κύμα υπήρξε πολύ σημαντικότερο, με την Ευρωπαϊκή Ένωση να διευρύνει και να βαθαίνει την ολοκλήρωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες να αντιστρέφουν την προηγούμενή τους πολιτική άρνησης συμμετοχής σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Το πιο αξιοσημείωτο τμήμα του δεύτερου κύματος ήταν η ταχεία δημιουργία περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών μετά τη θέσπιση του ΠΟΕ. Από το 1947 έως τον Ιούλιο του 2005, τα κράτη μέλη θέσπισαν 330 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, και οι 206 από αυτές σχηματίστηκαν μετά την αντικατάσταση της GATT από τον ΠΟΕ, το 1995. Η μεγάλη δυσκολία για την κατάληξη σε μια πολυμερή εμπορική συμφωνία με το Γύρο της Ντόχα

υπήρξε βασικός παράγοντας που εξηγεί αυτή τη μανία σχηματισμού περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Έτσι, τα μέλη σχημάτισαν 43 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μόνο από τον Ιανουάριο του 2004 έως το Φεβρουάριο του 2005, μετατρέποντας αυτήν την περίοδο στην «πιο παραγωγική περίοδο περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών στην καταγεγραμμένη ιστορία».[2] Τον Ιούλιο του 2006, 197 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες παρέμεναν εν ενεργεία, αντιστοιχώντας σε περισσότερο από το μισό παγκόσμιο εμπόριο. Πολλές χώρες κάνουν τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες πυρήνα της εμπορικής τους πολιτικής, και για κάποια μέλη του ΠΟΕ το προτιμησιακό εμπόριο σήμερα ανέρχεται σε πάνω από το 90% του συνολικού τους εμπορίου.[3]

Σε ορισμένες περιπτώσεις η πολυμέρεια και η περιφερειοποίηση αποτελούν ανταγωνιστικές προσεγγίσεις όσον αφορά το εμπόριο. Ενώ η πολυμέρεια συντελεί στη φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου, η περιφερειοποίηση μπορεί να αποτελεί δύναμη βαλκανιοποίησης που μοιράζει τον κόσμο σε ανταγωνιστικά εμπορικά στρατόπεδα. Ωστόσο, η «ανοιχτή περιφερειοποίηση» μπορεί να εξουδετερώσει τους εθνικούς εμπορικούς φραγμούς και να αποτελέσει σκαλοπάτι αντί να είναι εμπόδιο για το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο. Οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που ακολουθούν την ανοιχτή περιφερειοποίηση εξαλείφουν τους φραγμούς, ουσιαστικά σε ολόκληρο το εμπόριο εντός της περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας και μειώνουν τους φραγμούς στους απ' έξω. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις θεωρούν συχνά την ανοιχτή περιφερειοποίηση και την πολυμέρεια συμπληρωματικές στρατηγικές που μπορούν να χρησιμοποιούν για την προώθηση των δυνάμεων της αγοράς και την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς τους στην παγκόσμια οικονομία.

Οι τρεις προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας έχουν πολύ διαφορετικές απόψεις όσον αφορά τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι θεωρούν την πολυμέρεια ως τον καλύτερο δρόμο προς τη φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών καθώς εξουδετερώνει και τους περιφερειακούς και τους εθνικούς φραγμούς. Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ως τη δεύτερη καλύτερη διαδρομή προς τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, όταν οι διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ, όντας παγωμένες, εμποδίζουν το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο. Παρ' όλο που οι φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν ότι ορισμένες ομάδες όπως οι άνεργοι εργάτες ίσως πληγούν εξαιτίας των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, πιστεύουν πως τα οφέλη στην αποδοτικότητα που προκύπτουν από την ανοιχτή περιφερειοποίηση υπερσκελίζουν όλες τις ζημιές. Οι φιλελεύθεροι δεν θεωρούν τις ανισότητες στην ισχύ σημαντικό πρόβλημα για τα μικρότερα κράτη στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες

διότι υποθέτουν πως όλα τα κράτη επωφελούνται από τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Μάλιστα, οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν πως τα μικρά κράτη επωφελούνται περισσότερο από τα μεγάλα, λόγω οικονομιών κλίμακας και της αυξημένης ζήτησης για τις εξαγωγές τους. Αντίθετα με τους φιλελεύθερους, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν πως οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην κατανομή, με ορισμένα κράτη και ομάδες να επωφελούνται *σε βάρος* άλλων. Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν πως ο μεγαλύτερος εταίρος σε μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία είτε δεν θα επιτρέψει στον μικρότερο εταίρο να αποκομίσει μεγαλύτερα οφέλη είτε θα αναμένει «προμήθεια» σε αντάλλαγμα. Αυτή η προμήθεια θα υπερβεί κάθε οικονομικό όφελος του μικρότερου εταίρου από κέρδη ένεκα της πρόσβασης σε αγορές και οικονομίες κλίμακας.

Για παράδειγμα, ο Καναδάς και το Μεξικό επεδίωξαν το ελεύθερο εμπόριο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, εν μέρει για να αποκτήσουν πιο διασφαλισμένη πρόσβαση στη μεγάλη αγορά των ΗΠΑ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ωστόσο, ανέμεναν ανταλλάγματα σε πεδία όπως οι ξένες επενδύσεις, οι συναλλαγές στον τομέα υπηρεσιών και η πρόσβαση σε φυσικούς πόρους – ιδιαίτερα σε ενέργεια.[4]

Μακροπρόθεσμα, οι ρεαλιστές εκτιμούν ότι η κατανομή των ωφελειών στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες θα αντανακλά τις ασυμμετρίες ισχύος, πλούτου και τεχνολογίας μεταξύ των κρατών μελών. Κατά την άποψη των ιστορικών δομιστών, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και το διεθνικό κεφάλαιο αποτελούν τους βασικούς επωφελούμενους από τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, ενώ οι βασικοί χαμένοι είναι η εργατική τάξη και οι φτωχότερες ομάδες σε Βορρά και Νότο. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις τοποθετούν τις παραγωγικές τους εγκαταστάσεις σε κράτη με χαμηλότερους μισθούς, χαμηλότερα περιβαλλοντικά κριτήρια και φόρους, ώστε μετά να εξάγουν ελεύθερα σε άλλα κράτη εντός της περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας. Οι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν επίσης πως οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες επιτρέπουν στα κράτη του κέντρου (συχνά σε συνεργασία με το διεθνικό κεφάλαιο) να εκμεταλλεύονται κράτη της περιφέρειας. Για παράδειγμα, υποστηρίζουν πως το εμπόριο της ΕΕ με 71 συνδεόμενα μέλη της Αφρικής, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού (African, Caribbean and Pasific, ACP) διαιωνίζει «την κάθετη οικονομική σχέση της αποικιακής περιόδου».[5]

Τούτο το Κεφάλαιο ξεκινά με μια πραγμάτευση της περιφερειοποίησης και της σχέσης της με την παγκοσμιοποίηση. Έπειτα εξετάζει την ιστορική εξέλιξη των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών· μελετά τους λόγους για τους οποίους τα κράτη σχηματίζουν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες· τη θεσμική σχέση μεταξύ του ΠΟΕ και των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών· και την εμπορική περιφερειοποίηση στην Ευρώπη, το Δυτικό Ημισφαίριο και την Ανατολική Ασία.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Η *περιφερειοποίηση* ή *περιφερισμός* (regionalism) είναι έννοια δύσκολη στον ορισμό της επειδή συχνά υποδηλώνει όχι μόνο γεωγραφική εγγύτητα αλλά και μια αίσθηση συνεκτικότητας στον πολιτισμό, την οικονομία, την πολιτική και την οργάνωση. Γι' αυτό, κάθε προσπάθεια για επακριβή ορισμό και προσδιορισμό των περιφερειών οδήγησε σε απογοήτευση.[6] Για να ενισχυθεί περισσότερο η σύγχυση, σχεδόν το ένα τρίτο από τις συμφωνίες για ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (free trade agreements, FTA) που βρίσκονται σήμερα υπό διαπραγμάτευση είναι διαπεριφερειακές, και ο ΠΟΕ τις περιλαμβάνει στη λίστα των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Για παράδειγμα, η ΕΕ έχει συνάψει συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με το Μεξικό, τη Χιλή, τη Νότια Αφρική και με χώρες της Μέσης Ανατολής και με χώρες της Αφρικής, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν υπογράψει συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με το Ισραήλ, την Ιορδανία και τη Σινγκαπούρη.[7] Επιπλέον, η Ιαπωνία και τα κράτη της Ανατολικής Ασίας έχουν περιφερειακούς οικονομικούς δεσμούς που δεν συνδέονται με συγκεκριμένες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Τούτο το Κεφάλαιο, συνεπώς, κάνει μια πραγμάτευση των διαπεριφερειακών όσο και των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών αλλά και της εμπορικής περιφερειοποίησης που δεν περιορίζεται σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.

Και η παγκοσμιοποίηση και η περιφερειοποίηση αυξάνουν, ενώ η σχέση μεταξύ τους είναι σύνθετη. Από κάποιες απόψεις, η παγκοσμιοποίηση περιορίζει την ανάπτυξη της περιφερειοποίησης. Όσο αυξάνει η αλληλεξάρτηση, προβλήματα όπως οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις, οι εμπορικοί πόλεμοι και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποκτούν παγκόσμια διάσταση και απαιτούν διαχείριση σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι πολυμερείς θεσμοί όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα είναι καλύτερα εξοπλισμένοι από τους περιφερειακούς οργανισμούς για να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα. Η παγκοσμιοποίηση προωθεί επίσης όλο και μεγαλύτερες διασυνδέσεις μεταξύ περιφερειών όπως και μεταξύ κρατών, και με αυτήν την έννοια μπορεί να υπονομεύσει και την εθνική και την περιφερειακή συνεκτικότητα. Παρ' όλες αυτές τις αντιφάσεις, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να διεγείρει την άνοδο της περιφερειοποίησης. Τα κράτη πρέπει

συχνά να βασίζονται σε θεσμούς πάνω από το εθνικό επίπεδο για να αντιμετωπίσουν προβλήματα που εγείρονται από την παγκόσμια αλληλεξάρτηση. Ωστόσο, οι διεθνείς οργανισμοί με μεγάλη και ποικίλη συμμετοχή έχουν υψηλό κόστος συναλλαγών και πληροφοριών που παρεμποδίζει την ικανότητα αναζήτησης κοινών συμφερόντων και εντοπισμού όσων αποφεύγουν τις κυρώσεις.[8] Έτσι, η παγκοσμιοποίηση ορισμένες φορές οδηγεί σε μετατόπιση από το εθνικό επίπεδο σε οργανισμούς περιφερειακούς, αποτελούμενους από κράτη με παρόμοια λογική, οι οποίοι είναι πιο αποτελεσματικοί από μεγαλύτερους και περισσότερο ποικιλόμορφους θεσμούς. Η παγκοσμιοποίηση συντελεί επίσης σε αυξημένο ανταγωνισμό, ενώ τα κράτη και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις μπορούν πολλές φορές να βελτιώνουν την παγκόσμια ανταγωνιστικότητά τους, οργανωμένα σε περιφερειακό επίπεδο. Τέλος, η παγκοσμιοποίηση είναι στενά συνδεδεμένη με την αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού, ο οποίος υποστηρίζει τη μεταφορά εξουσίας από το κράτος στην αγορά. Οι αυξημένες πιέσεις της αγοράς εξασθενούν τους κρατικούς φραγμούς και συντελούν στην ανάπτυξη θεσμών και σε περιφερειακό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι, η περιφερειοποίηση μπορεί και να συμπληρώνει αλλά και να συγκρούεται με την παγκοσμιοποίηση.[9]

Ιστορική Επισκόπηση των Περιφερειακών Εμπορικών Συμφωνιών

Η περιφερειακή ολοκλήρωση έχει μακρά ιστορία. Από τον 17ο αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρξαν πολλές προτάσεις για περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που περιελάμβαναν αποικίες, επαρχίες και κράτη, ενώ κάποιες από τις συμφωνίες αυτές κατέληξαν σε πολιτικές εκτός από εμπορικές ενώσεις. Στα παραδείγματα προδρομικών προσπαθειών ολοκλήρωσης βρίσκει κανείς μια πρόταση του 1665 για εμπορική ένωση μεταξύ της Αυστρίας, της Βαυαρίας, της Ισπανίας και κάποιων γερμανικών πριγκιπάτων· μια Εμπορική Ένωση του 1826 μεταξύ της Αγγλίας και της Ιρλανδίας· μια τελωνειακή συνθήκη του 1833 που θέσπιζε ένα ενιαίο γερμανικό Zollverein (μια Γερμανική Τελωνειακή Ένωση) μεταξύ των διασπασμένων κρατών· και μια Συνθήκη Αμοιβαιότητας του 1854 μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά που καταργούσε όλους τους εισαγωγικούς δασμούς στα φυσικά προϊόντα. Στις πρώιμες συμφωνίες του Νότου ανήκει μια Τελωνειακή Ένωση της Νότιας Αφρικής του 1910 μεταξύ της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης, της Μπεχουαναλάνδης, της Μπασουτολάνδης και της Σουαζιλάνδης, αλλά και μια Τελωνειακή Ένωση του 1917 μεταξύ των βρετανικών αποικιών της Κένυας και της Ουγκάντας, η

οποία επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει την Τανγκανίκα το 1927.[10] Παρά την ύπαρξη αυτών των πρώιμων συμφωνιών, η περιφερειακή ολοκλήρωση στη σύγχρονη μορφή της δεν αναπτύχθηκε παρά μόνο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Σε τούτο το Κεφάλαιο ασχολούμαστε με τα δύο μεγάλα κύματα περιφερειοποίησης στη μεταπολεμική περίοδο: των δεκαετιών του '50 και του '60 και από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως σήμερα.

Το Πρώτο Κύμα Περιφερειοποίησης

Το 1949, η Σοβιετική Ένωση υπέγραψε μια συνθήκη με τη Βουλγαρία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Ρουμανία, θεσπίζοντας το *Συμβούλιο για την Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια* (Council for Mutual Economic Assistance, CMEA). Παρ' όλο που τα μέλη του Συμβουλίου για την Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια προχώρησαν σε τεχνική συνεργασία και συντονισμένο σχεδιασμό, ο κρατοκεντρικός προσανατολισμός αυτών των κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών προκαταλάμβανε κάθε κίνηση προς κάποια περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση.[11] Έτσι, οι περισσότεροι συγγραφείς διαπιστώνουν την έναρξη του πρώτου κύματος της περιφερειοποίησης με το σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας το 1967 και της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (European Free Trade Association, EFTA) το 1960.[12] Αυτές οι ευρωπαϊκές συμφωνίες παρείχαν ένα κίνητρο για την εξάπλωση της περιφερειοποίησης στη Λατινική Αμερική και την Αφρική κατά τη δεκαετία του 1960. Ωστόσο, οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες στο Νότο σχηματίστηκαν για διαφορετικούς λόγους από ό,τι στη Δυτική Ευρώπη. Οι μικρές εγχώριες αγορές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών παρεμπόδιζαν τις προσπάθειες για την επίτευξη πολιτικών υποκατάστασης των εισαγωγών, και θεωρούσαν ότι οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες θα εξασφάλιζαν μεγαλύτερες αγορές και οικονομίες κλίμακας για την παραγωγή τους σε βιομηχανικά αγαθά. Έτσι, οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες του Νότου στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 ήταν μάλλον εσωστρεφείς και σχεδιασμένες για την επίτευξη υποκατάστασης των εισαγωγών σε περιφερειακό επίπεδο.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, το πρώτο κύμα περιφερειοποίησης αποδείχθηκε σε μεγάλο βαθμό ανεπιτυχές εκτός Ευρώπης. Πολυάριθμα προβλήματα ανέκυψαν με τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες του Νότου λόγω της θεμελιώδους «αντίφασης μεταξύ της ιδέας να δοθούν κίνητρα στην ολοκλήρωση μέσω της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου και της προστατευτικής λογικής της... υποκατάστασης των εισαγωγών».[13] Μόνο ένας περιορισμένος αριθμός βιομηχανιών ήταν πρόθυμες να εγκατασταθούν στο Νότο

μέσω των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών· έτσι, ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για αυτές τις βιομηχανίες ήταν σκληρός και, τελικά, οι περισσότερες εγκαταστάθηκαν στις μεγαλύτερες και πιο ανεπτυγμένες από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Στην Ένωση Κοινών Υπηρεσιών Ανατολικής Αφρικής, για παράδειγμα, η Τανζανία και η Ουγκάντα ήταν αγανακτισμένες που οι σημαντικότερες βιομηχανίες ήταν συγκεντρωμένες στην Κένυα. Έτσι, τα οφέλη των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών του Νότου συχνά κατανέμονταν άνισα, οδηγώντας σε μια σειρά προστριβών μεταξύ των κρατών μελών. Για να αντισταθμίσουν αυτές τις ανισότητες, κάποιες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες του Νότου προσπάθησαν να διαμοιράσουν τις βιομηχανίες στα μέλη με γραφειοκρατικά μέσα αντί της αγοράς, όμως αυτή η πρακτική οδήγησε σε οικονομικές ανεπάρκειες και σε πολιτικές αντιπαραθέσεις. Ένας ακόμη λόγος για την αποτυχία του πρώτου κύματος περιφερειοποίησης εκτός Ευρώπης ήταν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας υποστήριζαν θερμά την πολυμέρεια και γενικώς ήταν αντίθετες με τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες (οι Ηνωμένες Πολιτείες έκαναν μια εξαίρεση υποστηρίζοντας την Ευρωπαϊκή Κοινότητα κυρίως για λόγους πολιτικής σε ζητήματα ασφάλειας.)[14]

Το Δεύτερο Κύμα Περιφερειοποίησης

Το δεύτερο κύμα περιφερειοποίησης ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1980, και σε εξωευρωπαϊκές και σε ευρωπαϊκές περιοχές, και αυτή τη φορά αποδείχθηκε πιο ανθεκτικό. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα διεύρυνε και εμβάθυνε την ολοκλήρωσή της στη δεκαετία του 1980, και οι Ηνωμένες Πολιτείες μετακινήθηκαν από τη θέση του βασικού υπερασπιστή της τάξης πραγμάτων του μεταπολεμικού πολυμερούς εμπορίου και άρχισαν να συμμετέχουν στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Στη δεκαετία του 1990, η κατάρρευση του Συμβουλίου για την Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια οδήγησε κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να διαμορφώσουν δεσμούς με την ΕΕ, με αποτέλεσμα στο ένα τρίτο περίπου των νέων περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών για αγαθά που βρίσκονται σε ισχύ από το 1990 να εμπλέκονται μεταβατικές οικονομίες. Η τελευταία σημαντική αναπτυγμένη χώρα που συντάχθηκε στην τάση περιφερειοποίησης ήταν η Ιαπωνία, η οποία υπέγραψε μια Συμφωνία Ελεύθερων Συναλλαγών με τη Σινγκαπούρη τον Ιανουάριο του 2002. Τέλος, υπήρξε μια αναβίωση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών στο Νότο, και το 30% με 40% των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών που βρίσκονται εν ισχύ είναι μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Παρ' όλο που οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες του Νότου είναι πιο ανοιχτές για τις δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς από τις συμφωνίες της δεκαετίας του 1960, γενικά έχουν μεγάλες μεταβατικές περιόδους και συχνά αποτελούν διακηρύξεις προθέσεων παρά συμφωνίες που προκαλούν ταχεία εμπορική φιλελευθεροποίηση.[15]

Ερμηνειες για την Ανοδο της Περιφερειοποιησης

Οι ρεαλιστές, οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές δίνουν έμφαση σε διαφορετικούς παράγοντες για την ερμηνεία της ανόδου της περιφερειοποίησης. Ενώ οι ρεαλιστές στρέφονται σε ζητήματα ασφαλείας και μεταβλητές σχέσεις ισχύος, οι φιλελεύθεροι εστιάζουν στην αύξηση της αλληλεξάρτησης και, τέλος, οι ιστορικοί δομιστές δίνουν έμφαση στην επιρροή και τις απαιτήσεις του διεθνικού κεφαλαίου.

Οι Ερμηνείες των Ρεαλιστών

Οι ρεαλιστές ερμηνεύουν την ανάπτυξη της δυτικοευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κατά το πρώτο κύμα ως απάντηση στις μεταβλητές σχέσεις ασφαλείας και ισχύος. Μάλιστα, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) θεσπίστηκε για να εδραιωθεί η περιφερειακή ειρήνη και ασφάλεια. Το 1951, έξι κράτη (Βέλγιο, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο και Ολλανδία) δημιούργησαν την ΕΚΑΧ πρωτίστως για να εμποδίσουν τη Γαλλία και τη Γερμανία να ξανανοίξουν τις παμπάλαιες αντιπαραθέσεις τους. Επτά χρόνια αργότερα, τα έξι μέλη της ΕΚΑΧ επεξέτειναν τη διαδικασία ολοκλήρωσης διαμορφώνοντας την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι «η ανάδυση των υπερδυνάμεων Ρωσίας και Αμερικής δημιούργησαν μια κατάσταση που επέτρεπε μια αποτελεσματικότερη και ευρύτερη συνεργασία μεταξύ των κρατών της Δυτικής Ευρώπης».[16] Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Δυτική Ευρώπη μπορούσε να επικεντρωθεί περισσότερο στην προώθηση της οικονομικής ολοκλήρωσης, επειδή οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση είχαν αναλάβει τις βασικές ευθύνες στη σφαίρα της ασφάλειας. Οι μεταβαλλόμενες σχέσεις ισχύος έδωσαν στους Ευρωπαίους και ένα *κίνητρο* να σχηματίσουν την ΕΟΚ. Με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση να αναδεικνύονται σε υπερδυνάμεις, τα ευρωπαϊκά κράτη που αντιμετώπιζαν την απώλεια των αποικιών τους συνειδητοποίησαν ότι η ολοκλήρωση ήταν αναγκαία αν θα ήθελαν να διατηρήσουν την επιρροή τους στην παγκόσμια σκηνή.

Μολονότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν αντίθετες γενικά με τις περιφε-

ρειακές εμπορικές συμφωνίες κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, υποστήριξαν την ΕΟΚ καθώς πίστευαν ότι μια γρήγορη οικονομική ανάκαμψη στη Δυτική Ευρώπη ήταν θέμα μεγάλης σημασίας προκειμένου να αντιμετωπιστεί η απειλή της Σοβιετικής Ένωσης όσον αφορά την ασφάλεια. Μάλιστα, η αμερικανική επιμονή ότι οι Ευρωπαίοι πρέπει να αναπτύξουν ένα κοινό πρόγραμμα ανάκαμψης για να διαχειριστούν από κοινού τη βοήθεια του αμερικανικού Σχεδίου Μάρσαλ, οδήγησε στο σχηματισμό του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Organization for European Economic Cooperation, OEEC) το 1948. Μαζί με την ανάπτυξη ενός προγράμματος οικονομικής ανοικοδόμησης και τη διανομή των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ, ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) επέβλεπε τις κινήσεις για τη μετατρεψιμότητα των ευρωπαϊκών νομισμάτων, συνεισέφερε στην ταχεία ενσωμάτωση της Δυτικής Γερμανίας στη Δυτική Ευρώπη, και έθεσε τις βάσεις για τον τελικό σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΕΚ).[17]

Οι ρεαλιστές αποδίδουν επίσης το δεύτερο κύμα περιφερειοποίησης των δεκαετιών του 1980 και του 1990 στις μεταβαλλόμενες ισορροπίες στρατηγικής και οικονομικής ισχύος. Στο μεταπολεμικό διπολικό σύστημα, η Δυτική Ευρώπη και η Ιαπωνία ήταν πρόθυμες να αποδεχθούν την αμερικανική ηγεσία λόγω της εξάρτησής τους από το πυρηνικό αντίβαρο και την οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ. Με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την διάλυση του διπολισμού, οι σύμμαχοι των ΗΠΑ έτειναν περισσότερο να δρουν ανεξάρτητα από τις Ηνωμένες Πολιτείες, με αποτέλεσμα την ανάδυση ενός πολυμερούς οικονομικού συστήματος που ήταν επικεντρωμένο στα τρία περιφερειακά στρατόπεδα, στην Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και την Ανατολική Ασία.[18] Ένας ακόμη παράγοντας για την προώθηση της περιφερειοποίησης υπήρξε η παρακμή της οικονομικής ηγεμονίας των ΗΠΑ. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας χρησιμοποίησαν τη δύναμή τους και τους πόρους τους για να βοηθήσουν την ανάπτυξη μιας ανοιχτής και ολοκληρωμένης παγκόσμιας οικονομίας με επίκεντρο την GATT. Καθώς η οικονομική τους ηγεμονία υποχωρούσε, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν λιγότερο πρόθυμες να παρέχουν δημόσια αγαθά για τη διατήρηση ενός ανοιχτού πολυμερούς εμπορικού καθεστώτος, και επεδίωξαν να ανακτήσουν κάποια από την οικονομική τους επιρροή συμμετέχοντας σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA).[19]

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ακόμη και θεωρητικοί που ανήκουν στην ίδια σχολή μπορούν να διαφωνούν σε ζητήματα όπως η άνοδος και η πτώση της περιφερειοποίησης. Για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του

1990 ορισμένοι ρεαλιστές προέβλεπαν πως η απομάκρυνση μιας σημαντικής εξωτερικής απειλής στη Δυτική Ευρώπη με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης θα αύξανε το ενδιαφέρον για σχετικά ωφέλη μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και θα δημιουργούσε σημαντική ανάσχεση στην πρόοδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Παρ' όλο που ο σχηματισμός της ΟΝΕ και η ένταξη 12 κρατών της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης στην ΕΕ δημιούργησαν σοβαρές αμφιβολίες για αυτήν την πρόβλεψη, υπήρξαν πρόσφατα και σημάδια αποδιοργάνωσης στην ΕΕ (τα μελετάμε αργότερα σε τούτο το Κεφάλαιο).[20]

Οι Ερμηνείες των Φιλελεύθερων

Κατά τη φιλελεύθερη άποψη, η δημιουργία μιας φιλελεύθερης οικονομικής τάξης πραγμάτων με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου απαιτούσε διεθνείς θεσμούς, και με αυτό τον τρόπο μπορούμε να ερμηνεύσουμε το σχηματισμό περιφερειακών όπως και παγκόσμιων θεσμών από τη δεκαετία του 1940 έως τη δεκαετία του 1960. Οι φιλελεύθεροι αποδίδουν την αναβίωση της περιφερειοποίησης στις δεκαετίες του 1980 και του 1990 στην έντονη αύξηση της αλληλεξάρτησης. Καθώς αυξανόταν η αλληλεξάρτηση, τα κράτη φιλελευθεροποιούσαν τις οικονομίες τους για να προωθήσουν τις εξαγωγές τους, να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις και να αναβαθμίσουν τις τεχνολογικές τους ικανότητες. Ωστόσο, το βασισμένο στην GATT εμπορικό καθεστώς είχε αρκετά προβλήματα στη δεκαετία του 1980 (βλέπε Κεφάλαιο 8), και έτσι η περιφερειοποίηση εξυπηρετούσε ως ο δεύτερος καλύτερος δρόμος προς την περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου.[21] Διαπραγματεύσεις για περιφερειακό εμπόριο, με τη συμμετοχή μικρότερων ομάδων ομονοούντων κρατών ήταν πιο εύκολο να διεξαχθούν από ό,τι οι πολυμερείς διαπραγματεύσεις. Τα μέλη των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών είχαν επίσης αντικειμενικές ομοιότητες, όπως συγκρίσιμα επίπεδα εισοδήματος και ανάπτυξης, κάτι που συχνά διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις. (Η συμμετοχή του Μεξικού στη NAFTA ήταν αξιοσημείωτη εξαίρεση). Οι εμπορικές διαπραγματεύσεις στη μεγαλύτερη και σε μέγεθος και σε πολυμορφία GATT, ήταν, αντιθέτως, πιο σύνθετες. Έτσι, οι φιλελεύθεροι σημείωναν με επιδοκιμασία ότι η συμφωνία ελεύθερου εμπορίου μεταξύ Καναδά και ΗΠΑ, το 1988, περιελάμβανε ρήτρες για το εμπόριο υπηρεσιών και αγροτικών προϊόντων που δεν είχαν αντιμετωπιστεί ακόμη σε παγκόσμιο επίπεδο.[22]

Η αύξηση της αλληλεξάρτησης οδήγησε και σε αυξημένες απαιτήσεις για περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες από πλευράς βιομηχανιών και επιχειρήσεων, και τα κράτη ήταν πρόθυμα να παράσχουν συμφωνίες σε αυτές τις ομάδες. Με την τάση προς την παγκοσμιοποίηση, ολοένα και περισσότερες

επιχειρήσεις εξαρτήθηκαν ιδιαίτερα από το εμπόριο και μετέστρεψαν τις δραστηριότητές τους από το εθνικό στο πολυεθνικό επίπεδο. Αυτές οι διεθνικές εταιρείες πίεζαν για απελευθέρωση των οικονομικών σχέσεων *και* σε παγκόσμιο *και* σε περιφερειακό επίπεδο. Η περιφερειοποίηση συχνά βελτιώνει την ανταγωνιστικότητα των διεθνών επιχειρήσεων, διότι μπορούν να ωφεληθούν έχοντας «ως βάση τις μεγαλύτερες περιφερειακές αγορές κι όχι μόνον την εθνική τους αγορά».[23]

Οι φιλελεύθεροι επισημαίνουν επίσης επιπλέον λόγους για τους οποίους τα κράτη συνεχίζουν να θεσπίζουν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες με ταχείς ρυθμούς. Σε τομείς όπου ο ΠΟΕ απέτυχε να μειώσει τους δασμούς, η εξάλειψη των δασμών σε μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία μπορεί να παράσχει σημαντικά πλεονεκτήματα στα μέλη. Επιπροσθέτως, τα μέλη κάποιων περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών επωφελούνται από την έκλειψη των μη δασμολογικών φραγμών και από την απαλλαγή τους από τη χρήση αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικών τελών από πλευράς περιφερειακών τους εταίρων. Κάποιες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες συντελούν και σε βαθύτερη ολοκλήρωση όπως σε ελεύθερη διακίνηση εργασίας και κεφαλαίου.[24] Ενώ οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ως δεύτερη καλύτερη επιλογή, έχουν αρνητική άποψη για τις πιο προστατευτικές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Οι φιλελεύθεροι ανησυχούν επίσης για μια πρόσφατη τάση προς το σχηματισμό πολυάριθμων διμερών συμφωνιών ελευθέρων συναλλαγών (FTA) λόγω της αποτυχίας να επέλθει συμφωνία στο Γύρο της Ντόχα. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η ΕΕ, η Σινγκαπούρη, το Μεξικό και η Ιαπωνία συμμετέχουν ενεργά σε διαπραγματεύσεις για διμερείς συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών (FTA). Ορισμένοι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι αυτή η διασπορά των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών παράγει αλληλεπικαλυπτόμενες ζώνες ελεύθερων συναλλαγών που «υπονομεύουν τη διαφάνεια και την προβλεψιμότητα στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις».[25]

Οι Ερμηνείες των Ιστορικών Δομιστών

Οι ιστορικοί δομιστές, όπως και οι φιλελεύθεροι, πιστεύουν πως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και άλλες πηγές διεθνικού κεφαλαίου έπαιξαν κεντρικό ρόλο στην αναβίωση της περιφερειοποίησης κατά τη δεκαετία του 1980. Αντίθετα με τους φιλελεύθερους, ωστόσο, οι ιστορικοί δομιστές αντιμετωπίζουν αυτή την εξέλιξη ως ιδιαίτερα αρνητική. Οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, από αυτήν την άποψη, επιτρέπουν στις πολυεθνικές επιχειρήσεις να τοποθετούν τις παραγωγικές τους εγκαταστάσεις στα κράτη με τους χαμηλότερους

φόρους, μισθούς και περιβαλλοντικά πρότυπα και έπειτα να εξάγουν ελεύθερα εντός της περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας. Ενώ η καπιταλιστική τάξη επωφελείται από αυτή τη διεύρυνση της περιφερειοποίησης, οι δυνάμεις της εγχώριας εργασίας υποφέρουν επειδή το κεφάλαιο μπορεί να μετακινείται πιο ελεύθερα σε περιοχές και κράτη χαμηλότερων μισθών. Οι ιστορικοί δομιστές ερμηνεύουν επίσης την αναβίωση της περιφερειοποίησης με όρους της επιθυμίας των ισχυρών κρατών να αποκτήσουν περιφερειακή ηγεμονία. Καθώς η παγκόσμια οικονομική ηγεμονία των ΗΠΑ υποχωρούσε, προσπάθησαν να αναπληρώσουν τις απώλειές τους εδραιώνοντας την ηγεμονία τους πιο σταθερά σε περιφερειακή βάση. Έτσι, ορισμένοι επικριτές κατηγορούν τη Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) ότι «σχεδιάστηκε για να ταιριάξει τον Καναδά και το Μεξικό στο αμερικανικό μοντέλο ανάπτυξης, με όρους υποκείμενους στις αμερικανικές πολυεθνικές».[26]

Η GATT/ΠΟΕ και οι Περιφερειακες Εμπορικες Συμφωνιες

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν έντονα αντίθετες με τις προτιμησιακές συμφωνίες και με άλλες μορφές διάκρισης που θα παρεμπόδιζαν ένα ανοιχτό πολυμερές εμπορικό καθεστώς. Η Βρετανία, ωστόσο, ήθελε να διατηρήσει τους διακριτικές προτιμήσεις εντός της Αυτοκρατορίας, ενώ μια σειρά κρατών ήθελαν να θεσπίσουν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Έτσι, ο John Maynard Keynes αντιτάχθηκε έντονα στην αμερικανική πίεση για τερματισμό των αυτοκρατορικών προτιμήσεων, κάνοντας λόγο για «όλη την παλιά σαβούρα, περί ρήτρας του μάλλον ευνοούμενου κράτους και όλα τα άλλα που αποδείχθηκαν τρανταχτή αποτυχία και είχαν προκαλέσει τέτοιο χαμό στον παλιό κόσμο».[27] Οι αμερικανικές απόψεις για αυτό το ζήτημα σε μεγάλο βαθμό κυριάρχησαν, κι έτσι το Άρθρο 1 της GATT καλούσε σε δίχως όρους αντιμετώπιση του μάλλον ευνοούμενου κράτους. Ωστόσο, η GATT επέτρεπε και περιφερειακές εξαιρέσεις στο μάλλον ευνοούμενο κράτος: Το Άρθρο 24 επιτρέπει στις χώρες να σχηματίζουν συμφωνίες ζωνών ελεύθερων συναλλαγών και τελωνειακές ενώσεις που κάνουν διακρίσεις σε βάρος άλλων μελών στο βαθμό που οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ζωνών αυτές πληρούν ορισμένους όρους.[28] Μια εξέταση της λογικής πίσω από το Άρθρο 24 είναι ζωτικής σημασίας για να γίνει κατανοητή η σχέση μεταξύ του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και των περιφερειακών συμφωνιών.

Οι φιλελεύθεροι θεωρούν το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο ως τον καλύτερο δρόμο προς τη μεγιστοποίηση της ευημερίας επειδή είναι αμερόληπτο.

Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μπορούν να προσφέρουν ένα δεύτερο καλύτερο δρόμο προς τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου όταν υπάρχουν εμπόδια προς το πιο ελεύθερο εμπόριο σε παγκόσμιο επίπεδο.[29] Γι' αυτό το λόγο, το Άρθρο 24 της GATT επιτρέπει το σχηματισμό τελωνειακών ενώσεων και συμφωνιών ελεύθερων συναλλαγών, όμως προσπαθεί να διασφαλίσει ότι αυτές περισσότερο θα δημιουργούν εμπόριο παρά θα εκτρέπουν.[30] Πριν πραγματευτούμε το Άρθρο 24, είναι απαραίτητο να περιγράψουμε τους τρόπους με τους οποίους οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μπορούν να δημιουργούν ή να εκτρέπουν εμπόριο.

Εκτροπή Εμπορίου

Οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες αναπόφευκτα προκαλούν κάποια εκτροπή εμπορίου (trade diversion) επειδή η μείωση ή η εξάλειψη των εμπορικών φραγμών εντός της περιφέρειας μεταστρέφει κάποιες εισαγωγές από τους πιο αποδοτικούς εξωτερικούς προμηθευτές σε λιγότερο αποδοτικούς ενδοπεριφερειακούς προμηθευτές. Επιπλέον, καθώς το εμπόριο εντός μιας περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας φιλελευθεροποιείται, αυξάνει ο ανταγωνισμός εντός των αγορών των χωρών μελών. Για να αντιμετωπίσουν αυτόν τον ανταγωνισμό, οι μη αποδοτικές βιομηχανίες μπορεί να προσπαθήσουν να μεταφέρουν ορισμένο από το βάρος της προσαρμογής σε χώρες εκτός περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας, πιέζοντας τις κυβερνήσεις για αύξηση των εξωτερικών φραγμών. Έτσι, μπορεί να προκληθεί εκτροπή εμπορίου όταν οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες αυξάνουν τους προστατευτικούς φραγμούς έναντι των εκτός. Οι χώρες εκτός της περιφερειακής συμφωνίας μπορεί επίσης να ζημιωθούν από εκτροπή επενδύσεων όταν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις τοποθετήσουν τμήματα εργοστασίων μέσα σε μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία για να παράγουν τοπικά αντί να παράγουν στην περιοχή με το μικρότερο κόστος και να μεταφέρουν τα αγαθά στην περιφέρεια.

Μια τελωνιακή ένωση μπορεί από κάποιες απόψεις να προκαλεί μεγαλύτερη εκτροπή εμπορίου από μια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών. (Όπως δείχνει το Σχήμα 6.1, μια τελωνιακή ένωση έχει έναν κοινό εξωτερικό δασμό.) Ακόμη και αν οι εξωτερικοί δασμοί δεν αυξάνονται κατά μέσο όρο, όταν σχηματίζεται μια τελωνειακή ένωση, ο προστατευτισμός μπορεί να αυξηθεί από συνεπαγόμενες εμπορικές δράσεις· δηλαδή μια τελωνειακή ένωση μπορεί να επιβάλει αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικά τέλη απέναντι στην πίεση από βιομηχανίες με ανταγωνιστικές εισαγωγές. Η εμπειρία της ΕΕ δείχνει πως τέτοια τέλη μπορούν να αποτελέσουν σημαντικούς εμπορικούς φραγμούς προς εξωτερικές δυνάμεις διότι περιορίζουν τις εξαγωγές προς

ολόκληρη την περιοχή της τελωνειακής ένωσης. Τα αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικά τέλη προκαλούν μικρότερο πρόβλημα στους εκτός στην περίπτωση μιας συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών διότι κάθε μέλος της συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών επιβάλει τους δικούς του δασμούς και έτσι οι βιομηχανίες δεν μπορούν να πιέσουν για προστασία σε επίπεδο περιοχής.[31] Ενώ οι συνεπαγόμενες εμπορικές δράσεις αποτελούν ειδικό πρόβλημα των τελωνειακών ενώσεων, οι κανόνες προέλευσης μπορεί να έχουν σοβαρές επιπτώσεις εκτροπής εμπορίου σε μια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών. Επειδή κάθε μέλος της συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών έχει τους δικούς του εξωτερικούς δασμούς, οι συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών απαιτούν κανόνες προέλευσης για να εμποδίσουν τους εισαγωγείς να φέρουν αγαθά μέσω του μέλους με τα μικρότερα τέλη και μετά να τα στείλουν σε άλλες χώρες εντός συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών. Οι κανόνες προέλευσης καθορίζουν το κατά πόσο τα προϊόντα έχουν υποστεί αρκετή επεξεργασία εντός της συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών ώστε να πληρούν τις προϋποθέσεις για προτιμησιακό εμπόριο. Αυτοί οι κανόνες είναι δύσκολο να οριστούν διότι τα αγαθά συχνά κατασκευάζονται από εξαρτήματα που προέρχονται από μια σειρά χώρες. Οι εγχώριες επιχειρήσεις σε μια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών (FTA) πιέζουν συχνά για πιο αυστηρούς κανόνες προέλευσης, κάτι που μετατρέπεται σε μια μορφή εμπορικού προστατευτισμού έναντι των εκτός. Οι κανόνες προέλευσης αποτελούν μικρότερης σημασίας ζήτημα στις τελωνειακές ενώσεις λόγω του κοινού εξωτερικού δασμού.[32]

Η εκτροπή εμπορίου δεν εξαρτάται μόνο από εσωτερικές πολιτικές δυναμικές αλλά και από την αντίδραση των μη μελών στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Όταν σχηματίζεται μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία, τα κράτη που δεν είναι μέλη έχουν κίνητρο να θεσπίσουν δικές τους περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες για «να προστατεύσουν καλύτερα τον εαυτό τους απέναντι στις διακριτικές επιπτώσεις *άλλων* περιφερειακών ομάδων».[33] Επιπλέον, περιφερειακά εμπορικά στρατόπεδα όπως η ΕΕ μπορεί να μεγαλώσουν καθώς η πίεση από επιχειρήσεις που μειονεκτούν σε χώρες μη μέλη πυροδοτούν «αιτήσεις ένταξης από χώρες που προηγουμένως ήταν ικανοποιημένες που ήταν μη μέλη».[34] Αυτή η διασπορά της περιφερειακότητας μπορεί να οδηγήσει σε εμπορικές διαφορές και σε κατακερματισμό του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος.

Δημιουργία Εμπορίου

Η βασική πηγή δημιουργίας εμπορίου (trade creation) σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες είναι το αυξημένο εμπόριο μεταξύ των μελών, το οποίο μεταστρέφει τη ζήτηση από λιγότερο αποδοτικούς εγχώριους προμηθευτές σε

περισσότερο αποδοτικούς περιφερειακούς προμηθευτές. Στο βαθμό που οι εταιρείες εντός της περιφέρειας γίνονται πιο ανταγωνιστικές λόγω της περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας, τόσο πιο πιθανό είναι να υποστηρίζουν περισσότερο το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο σε παγκόσμιο όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Επιπλέον, οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες συχνά επιτυγχάνουν βαθύτερο επίπεδο ολοκλήρωσης από τις πολυμερείς συμφωνίες διότι οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται μεταξύ ενός μικρότερου αριθμού ομόθυμων εταίρων. Συνεπώς, οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μπορούν να έχουν αποτέλεσμα θετικού παραδείγματος και να συνεισφέρουν σε πιο αποτελεσματικές διαπραγματεύσεις πολυμερούς εμπορίου. Για παράδειγμα, η συμπερίληψη ρητρών για τη γεωργία, τον τομέα υπηρεσιών, την πνευματική ιδιοκτησία και τις επενδύσεις στη NAFTA απετέλεσε κίνητρο για να συζητηθούν αυτά τα θέματα στο Γύρο Ουρουγουάης της GATT.

Το Άρθρο 24 της GATT και οι Περιφερειακές Εμπορικές Συμφωνίες

Το Άρθρο 24 της GATT σχεδιάστηκε για να διασφαλίσει ότι οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες οδηγούν περισσότερο σε δημιουργία εμπορίου και λιγότερο σε εκτροπή εμπορίου. *Για να αυξηθεί η δημιουργία εμπορίου,* το Άρθρο 24 καθορίζει ότι οι ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) και οι τελωνειακές ενώσεις πρέπει να εξαλείψουν τους δασμούς σε «όλο ουσιαστικά» το εμπόριο μεταξύ των μελών εντός μιας «εύλογης» περιόδου. (Η GATT κατά καιρούς επέτρεπε αποκλίσεις από την απαίτηση «περί ουσιαστικά όλου του εμπορίου» για ζώνες ελεύθερων συναλλαγών συγκεκριμένων τομέων όπως η ΕΚΑΧ το 1952, και η Συμφωνία Αυτοκινητοβιομηχανίας Καναδά-ΗΠΑ το 1965.) Οι ιδρυτές της GATT πίστευαν πως μια άτεγκτη απαίτηση για την κατάργηση όλων των δασμών στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες θα απέτρεπε τη διασπορά προτιμησιακών συμφωνιών με μόνο μερική φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Τέτοιου είδους προτιμησιακές συμφωνίες είχαν συντελέσει σε εμπορικές διακρίσεις και σε προστατευτισμό στη δεκαετία του 1930. Οι γνήσιες ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) και οι τελωνειακές ενώσεις είναι περισσότερο πιθανό να διευκολύνουν τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Όταν οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες περιλαμβάνουν βαθύτερη ολοκλήρωση (δηλαδή την κατάργηση όλων των δασμών), μπορούν να αποτελέσουν σκαλοπάτια για πολυμερές ελεύθερο εμπόριο. Οι προτιμησιακές συμφωνίες με μόνο μερική εμπορική φιλελευθεροποίηση δεν έχουν αυτό το αποτέλεσμα θετικού παραδείγματος. *Για να μειωθεί η εκτροπή εμπορίου,* το Άρθρο 24 καθορίζει ότι μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία, όταν σχηματίζεται, δεν πρέπει να αυξάνει κατά μέσο όρο τους

δασμούς προς τις χώρες εκτός της συμφωνίας. Ενώ το κάθε ένα μέλος μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών (FTA) δεν πρέπει να αυξάνει κατά μέσο όρο το επίπεδο των τελών του, ο κοινός εξωτερικός δασμός μιας τελωνειακής ένωσης δεν πρέπει «συνολικά» να είναι υψηλότερος από ότι ήταν τα ξεχωριστά τέλη των κρατών μελών πριν από τη θέσπιση της τελωνειακής ένωσης. Αυτές οι ρήτρες έχουν σχεδιαστεί για να περιοριστεί η μείωση εισαγωγών από μη μέλη ως αποτέλεσμα μιας περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας.[35] Παρ' όλο που το Άρθρο 24 της GATT φαίνεται να παρέχει ένα μηχανισμό για τη ρύθμιση των περιφερειακών εμποριών συμφωνιών, στην πραγματικότητα η GATT/ΠΟΕ είχε περιορισμένη μόνο επιρροή σε αυτό το πεδίο. Είναι συνεπώς απαραίτητο να εξετάσουμε την αποτελεσματικότητα του Άρθρου 24.

Η Αποτελεσματικότητα του Άρθρου 24 της GATT

Όταν κάποιες χώρες σχηματίζουν μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία, η GATT/ΠΟΕ θεσπίζει μια ομάδα εργασίας για να διερευνήσει αν πληροί τους απαιτούμενους όρους. Παρ' όλο που το Άρθρο 24 επιτρέπει στις ομάδες εργασίας να ασκούν κάποια επιρροή στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, στην πράξη η επιρροή τους υπήρξε αρκετά περιορισμένη. Οι ρυθμίσεις της GATT για τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες είχαν προσχεδιαστεί έχοντας υπόψη μικρότερες συμφωνίες, όπως η τελωνειακή ένωση της Μπενελούξ, η οποία είχε προκύψει μεταξύ Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου το 1944. Αυτή η κατάσταση άλλαξε δραματικά το 1957, όταν η Συνθήκη της Ρώμης θέσπισε την ΕΟΚ. Με όρους μεγέθους και σημασίας, η ΕΟΚ πολύ απλά δεν ήταν πρόθυμη να περιμένει την έγκριση της GATT με το Άρθρο 24 για να προχωρήσει σε οικονομική ολοκλήρωση. Η διαπραγμάτευση της Συνθήκης της Ρώμης υπήρξε δύσκολη και ευαίσθητη διαδικασία, και τα μέλη της Κοινότητας δεν θα ξαναπροσάρμοζαν τη συνθήκη για να ικανοποιηθεί η GATT.[36] Τελικά, η GATT ενέδωσε στις απαιτήσεις της ΕΟΚ και ποτέ δεν ολοκλήρωσε τον έλεγχο της Συνθήκης της Ρώμης, παρ' όλο που δεν είχε προκύψει συναίνεση για τη συμβατότητα της Συνθήκης με το Άρθρο 24. Η συγκατάβαση της GATT σε αυτήν την περίπτωση περιόρισε την ικανότητά της να εξασκήσει την ισχύ της σε επόμενες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Έτσι, οι ομάδες εργασίας της GATT είχαν μικρή επιτυχία στο να προκαλέσουν αλλαγές σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες αφότου οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των κρατών μελών είχαν ολοκληρωθεί. Ενώ στην περίπτωση πρώιμων συμφωνιών όπως η ΕΟΚ και η Λατινοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (Latin American Free Trade Association, LAFTA), η GATT είχε ενημερωθεί, κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε πάντα σε επόμενες συμφωνίες.

Για παράδειγμα, η NAFTA ενεργοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1994 *πριν* σχηματιστεί καν ομάδα εργασίας για να την εξετάσει.[37]

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι η GATT είχε μικρή επιρροή σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μετά τη σύναψή τους. Οι κυβερνήσεις είχαν ήδη προχωρήσει σε εκτεταμένες διαπραγματεύσεις και ήταν επιφυλακτικές στο να ξανανοίξουν συζητήσεις λόγω εξωτερικής κριτικής. Το περισσότερο που μπορούσαν να επιτύχουν οι ομάδες εργασίας της GATT ήταν να εκθέσουν τα μέλη μιας περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας κατηγορώντας τα για απείθεια και να ενθαρρύνουν τα κράτη να συμμορφώνονται με τις οδηγίες της GATT στο μέλλον. Εντούτοις, οι κανόνες της GATT είχαν κάποια επιρροή σε λήψη εθνικών αποφάσεων σε *μεταγενέστερα στάδια*. Μια διακεκριμένη αυθεντία επισημαίνει ότι το Άρθρο 24 της GATT επηρέασε την ΕΟΚ και ορισμένες ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) σε προγενέστερο στάδιο, θέτοντας γενικές παραμέτρους για τη διεξαγωγή περιφερειακών διαπραγματεύσεων:

> Οι διπλωμάτες που διαπραγματεύονταν κάθε μία από αυτές τις συμφωνίες λειτουργούσαν έχοντας οδηγίες να κάνουν τις μέγιστες προσπάθειες ώστε να συμμορφώνονται με τους κανόνες της GATT, και τα πραγματικά αποτελέσματα αυτών των διαπραγματεύσεων πιστοποιούν πως επιτεύχθηκε μάλλον σημαντικός βαθμός συμμόρφωσης με την GATT. Με εξαίρεση τη γεωργία... και τη σχέση της ΕΟΚ με τις πρώην αποικίες, οι... συμφωνίες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών... συμμορφώνονταν ουσιαστικά με την GATT. Σίγουρα, η GATT δεν μπορούσε να κάνει ο,τιδήποτε περισσότερο αφότου οι συμφωνίες υπογράφονταν και κατατίθονταν στη Γενεύη για επανεξέταση.[38]

Ορισμένοι αναλυτές σημειώνουν ότι η GATT υπήρξε λιγότερο αποτελεσματική επειδή οι όροι της για το σχηματισμό περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών δεν ήταν ξεκάθαρα διατυπωμένοι. Έτσι, υπάρχουν διαφορές για την ερμηνεία των απαιτήσεων του Άρθρου 24 κατά το οποίο οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες πρέπει να καλύπτουν «ουσιαστικά όλο» το εμπόριο, δεν πρέπει να γίνονται «κατά μέσο όρο» πιο περιοριστικές προς τους απ' έξω, και πρέπει να εφαρμοστούν πλήρως εντός «εύλογης περιόδου». Εκτός της ασαφούς φρασεολογίας του, το Άρθρο 24 δεν αντιμετωπίζει επαρκώς ζητήματα όπως οι κανόνες προέλευσης και τα αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικά τέλη, που μπορεί να αυξήσουν τον περιφερειακό προστατευτισμό απέναντι στους εξωτερικούς.[39] Μπροστά στις αμφιλεγόμενες απαιτήσεις του Άρθρου 24, οι ομάδες εργασίας δίσταζαν να δώσουν γενική έγκριση στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Μέχρι το τέλος του 1994, μόνο 6 από τις 69 ομάδες εργασίας είχαν φτάσει σε συναίνεση ότι συγκεκριμένες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες πληρούσαν το Άρθρο 24, και μόνο 2 από αυτές τις 6 εγκεκριμένες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες είναι σήμερα εν λειτουργία.[40] Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ομάδες εργασίας απλά σημείωναν ότι τα μέλη είχαν αποκλίνουσες απόψεις σε σχέση με τη συμβατότητα της περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας με την GATT. Ωστόσο, η GATT ποτέ δεν συμπέρανε ρητά ότι μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία *δεν* πληρούσε τις νομικές απαιτήσεις.[41]

Για να βελτιωθεί η παρακολούθηση και η ρύθμιση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, οι συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης συμπεριέλαβαν ένα Μνημόνιο το 1994 για την Ερμηνεία του Άρθρου 24 (Μνημόνιο UR), και ένα άρθρο της GATS για το περιφερειακό εμπόριο υπηρεσιών (Άρθρο 5), το οποίο είναι παρόμοιο με το Άρθρο 24.[42] Ο ΠΟΕ θέσπισε επίσης μια *Επιτροπή Περιφερειακών Εμπορικών Συμφωνιών* (Committee on Regional Trade Agreements, CRTA) το 1996 για να αντικαταστήσει τις ξεχωριστές ομάδες εργασίας που εξέταζαν τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες και να βελτιώσει τη διαδικασία ελέγχου των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Παρ' όλο που οι συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης και η Επιτροπή Περιφερειακών Εμπορικών Συμφωνιών αντιμετώπισαν ορισμένες από τις ελλείψεις του Άρθρου 24, παραμένουν πολλά προβλήματα. Για παράδειγμα, συνεχίζουν να υπάρχουν αντιγνωμίες όσον αφορά στην ερμηνεία βασικών εννοιών όπως η απαίτηση για «ουσιαστικά όλο το εμπόριο» (πολλές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες εξαιρούν τη γεωργία), ενώ οι διαπραγματευτές του Γύρου της Ουρουγουάης δεν έφτασαν σε συναίνεση για το πώς να αντιμετωπίσουν τους περιοριστικούς κανόνες προέλευσης στις ζώνες ελεύθερων συναλλαγών. Τον Ιούλιο του 2006, μια διαπραγματευτική ομάδα του Γύρου της Ντόχα συμφώνησε για ένα νέο μηχανισμό διαφάνειας ώστε να διασφαλίσει ότι ο ΠΟΕ θα ειδοποιείται εγκαίρως για νέες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Ωστόσο, αυτός ο μηχανισμός μπορεί να μη γίνει μόνιμο τμήμα του ΠΟΕ, λόγω του αναστολής του Γύρου της Ντόχα.[43]

Ειδική Μεταχείρηση για τις Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες

Παρ' όλο που το Άρθρο 24 θα εφαρμοζόταν σε όλες τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έλαβαν ειδική μεταχείρηση σ' αυτό το πεδίο. Δύο τύποι περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών που περιέλαβαν λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν ιδιαίτερα εξέχουσα θέση: οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και οι συμφωνίες σύνδεσης της ΕΕ με λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Περιφερειακές Εμπορικές Συμφωνίες Μεταξύ Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών Η GATT/ΠΟΕ υπήρξε ιδιαίτερα επιεικής στην

αντιμετώπιση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Για παράδειγμα, η GATT δεν αντιτάχθηκε ανοιχτά στο σχηματισμό της Λατινοαμερικανικής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (LAFTA) το 1960, παρ' όλο που ήταν πολύ προστατευτική και «ούτε καν πλησίαζε τις απαιτήσεις συνολικής ολοκλήρωσης».[44] Αφού προστέθηκε στην GATT το Μέρος IV για το εμπόριο και την ανάπτυξη το 1965, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες κάποιες φορές το επικαλέστηκαν όταν σχημάτιζαν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που δεν πληρούσαν την προϋπόθεση του Άρθρου 24 της GATT περί «ουσιαστικά όλου του εμπορίου». Όταν η Ρήτρα Εξουσιοδότησης του 1979 θέσπισε μια μόνιμη νομική βάση για τις προτιμήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, μετατράπηκε σε μόνιμο νομικό κάλυμμα για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όταν σχημάτιζαν αμφιλεγόμενες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.[45] Η ρήτρα εξουσιοδότησης επιτρέπει στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να σχηματίζουν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που καλύπτουν περιορισμένο εύρος προϊόντων και να μειώνουν αντί να εξαλείφουν τους δασμούς εντός των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Η Mercosur, η Συμφωνία για την Κοινή Αγορά του Νοτίου Κέρατος στη Λατική Αμερική που θα μελετήσουμε αργότερα, κοινοποιήθηκε στην GATT με βάση τη ρήτρα εξουσιοδότησης και όχι το Άρθρο 24.[46]

Παρ' όλο που η GATT/ΠΟΕ επέτρεπε τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, πρόσφατες κινήσεις λιγότερο αναπτυγμένων χωρών προς τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αναγκαστικά επηρέασαν τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες τους. Η αρνητική εμπειρία των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών σε σχέση από τις εσωστρεφείς πολιτικές υποκατάστασης των εισαγωγών, συνδυασμένη με τις πιέσεις του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να φιλελευθεροποιηθούν, οδήγησαν τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να γίνουν πιο εξωστρεφείς από τη δεκαετία του 1980.

Οι Συμφωνίες Σύνδεσης της ΕΕ με Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες Ο Βορράς παρέχει στο Νότο ορισμένες μη αμοιβαίες εμπορικές προτιμήσεις. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 8, οι αναπτυγμένες χώρες θέσπισαν μονομερώς ρήτρες ενός Γενικευμένου Συστήματος Προτιμήσεων (generalized system of preferences, GSP) για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Οι συμφωνίες σύνδεσης της ΕΕ με λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντίθετα, υπήρξαν αντικείμενο *από κοινού* διαπραγμάτευσης, παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν πιο αδύναμη διαπραγματευτική θέση από τις αναπτυγμένες χώρες.[47] Όταν σχηματίστηκε η ΕΟΚ το 1957, η Γαλλία επέμενε ότι

έπρεπε να συνεχιστούν οι προτιμήσεις στο εμπόριο που προσέφερε προς τα Υπερπόντια Αφρικανικά της Εδάφη. Παρά την αντίθεση κάποιων μελών της ΕΟΚ, το Μέρος IV της Συνθήκης της Ρώμης παρείχε τελικά καθεστώς σύνδεσης στα υπερπόντια εδάφη που είχαν «ειδικές σχέσεις» με ένα κράτος μέλος. Το Μέρος IV καλούσε σε σταδιακή κατάργηση των δασμών μεταξύ μελών της Κοινότητας και των συνδεόμενών της, όμως οι συνδεόμενοι μπορούσαν να προστατεύουν τη νηπιακή τους βιομηχανία και να διατηρούν κάποιους δασμούς, ενώ η ΕΟΚ παρείχε βοήθεια στους συνδεόμενους μέσω ενός Ευρωπαϊκού Ταμείου Ανάπτυξης (European Development Fund, EDF). Όταν οι συνδεόμενοι κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, η ΕΕ οργάνωσε αυτούς τους διακονονισμούς μέσω δύο *Συμβάσεων της Γιαουντέ,* οι οποίες υπογράφηκαν στη Γιαουντέ του Καμερούν στη δεκαετία του 1960 με 18 γαλλόφωνες κυρίως λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Στο εμπόριο, οι Συμβάσεις της Γιαουντέ επέτρεπαν στους συνδεόμενους να εξάγουν μικρό μέρος των βιομηχανικών προϊόντων που παρήγαν με όρους αδασμολόγητων, όμως η ΕΟΚ παρείχε λιγότερες προτιμήσεις για τα αγροτικά τους προϊόντα λόγω της προστατευτικής Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (CAP). Σε αντάλλαγμα των προτιμήσεων της ΕΟΚ, οι συνδεόμενοι έπρεπε να αποδεχθούν έναν συγκρίσιμο όγκο εξαγωγών από μέλη της Κοινότητας.[48]

Η διεύρυνση της ΕΕ σε εννέα χώρες, όταν εντάχθηκε η Βρετανία, η Δανία και η Ιρλανδία, το 1973, απαιτούσε μια αλλαγή λόγω της σχέσης της Βρετανίας με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Κοινοπολιτείας. Το 1975, εννέα μέλη της ΕΟΚ σύναψαν την πρώτη Σύμβαση του Λομέ (Λομέ Ι) στο Λομέ του Τόγκο, με 46 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην *Αφρική, την Καραϊβική και τον Ειρηνικό* (τις χώρες ACP). Η Λομέ Ι διέφερε από προηγούμενες συμβάσεις λόγω της έμφασής της στην αρχή της μη αμοιβαιότητας (η οποία είχε εισαχθεί επίσης στο Μέρος IV της GATT και στο Γενικευμένο Σύστημα Προτημήσεων – βλέπε Κεφάλαιο 8). Έτσι, η ΕΟΚ προσέφερε προτιμησιακή πρόσβαση για την Κοινότητα της Καραϊβικής, δηλαδή τις χώρες Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) στην αγορά της χωρίς να απαιτεί αμοιβαιότητα για αγαθά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Λομέ Ι εισήγαγε επίσης ένα σύστημα *Σταθεροποίησης των Εσόδων από Εξαγωγές* (STABEX) που διασφάλιζε στα κράτη Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) κονδύλια για να καλύπτουν τις παραγωγικές τους ατυχίες ή τις διακυμάνσεις στις τιμές για ορισμένα γεωργικά προϊόντα που εξήγαν στην Ευρώπη.[49]

Παρ' όλο που τη Λομέ Ι ακολούθησαν άλλες τρεις Συμβάσεις Λομέ, το 1979, το 1984 και το 1989 (τελικά με 71 κράτη Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού, ACP), υπήρχαν ογκούμενες εξωτερικές πιέσεις για να τροποποιηθεί το σύστημα. Μια σειρά κράτη της GATT υποστήριζαν πως το Σύστημα Λομέ

δεν αποτελούσε γνήσια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών (FTA) επειδή ήταν μη αμοιβαίο. Το Άρθρο 24 της GATT παρέχει μια εξαίρεση στην αντιμετώπιση του μάλλον ευνοούμενου κράτους μόνο για περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που ακολουθούν την αρχή της αμοιβαιότητας. Επιπλέον, η Ρήτρα Εξουσιοδότησης του 1979 επιτρέπει σε αναπτυγμένες χώρες να παρέχουν εμπορικές προτιμήσεις σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, μόνο αν *όλες* οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν πρόσβαση στις προτιμήσεις αυτές. Η ρήτρα εξουσιοδότησης *δεν* επιτρέπει τις διακρίσεις της ΕΕ υπέρ των πρώην αποικιών της σε βάρος άλλων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Παρ' όλο που η ΕΕ επέμεινε πως οι συμφωνίες σύνδεσης συνετέλεσαν σε οικονομική ανάπτυξη στο Νότο, εξωτερικά γεγονότα αύξησαν την πίεση πάνω της να αλλάξει τις μη αμοιβαίες προτιμήσεις. Το 1994, το Μεξικό αποδέχθηκε σχεδόν τις ίδιες υποχρεώσεις αμοιβαίου ελεύθερου εμπορίου όπως και οι αναπτυγμένες χώρες (οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς) στη NAFTA, και το 1995 ο σχηματισμός του ΠΟΕ ενίσχυσε τις ορθόδοξες φιλελεύθερες πιέσεις για φιλελευθεροποίηση του εμπορίου.[50]

Πέραν των εξωτερικών πιέσεων, τα αποτελέσματα των Συμβάσεων Λομέ ήταν απογοητευτικά για διάφορους λόγους.

- Τα οφέλη των χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) από το προτιμησιακό εμπόριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μειώθηκαν καθώς οι δασμοί του μάλλον ευνοούμενου κράτους υποχώρησαν με τις διαπραγματεύσεις της GATT.
- Οι ρυθμίσεις της ΕΕ περιόρισαν την εξαγωγή ορισμένων γεωργικών, υφαντουργικών προϊόντων και ρουχισμού από χώρες Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP).
- Οι μη αμοιβαίες προτιμήσεις έδωσαν τη δυνατότα σε χώρες Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) να θωρακίσουν τις οικονομίες τους από το διεθνή ανταγωνισμό και να διατηρήσουν τις ανεπαρκείς παραγωγικές δομές.

Έτσι, το μερίδο των χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) στην ευρωπαϊκή αγορά έπεσε από το 6,7% το 1976 σε 3% το 1998, με περισσότερο από το 60% των εξαγωγών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) να συγκεντρώνεται σε μόνο 10 πρωτογενή προϊόντα. Δεν ήταν μόνο οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι που επέκριναν τις συμφωνίες σύνδεσης της ΕΕ. Οι ιστορικοί δομιστές περιέγραψαν τις μη αμοιβαίες προτιμήσεις της ΕΕ «ως μια μορφή νεοαποικιοκρατίας που διαιωνίζει την παραγωγή και το εμπόριο αγαθών μη συμβατών» με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα των χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP). Για παράδειγμα, οι εμπορικές προτιμήσεις των

Συμβάσεων Λομέ για μπανάνες από τα νησιά Γουΐντγουορντ «διαιώνισαν την οικονομία μονοκαλλιέργειας αυτών των νησιών και τα αποθάρρυναν από τα αναγκαία μέτρα για τη διαφοροποίηση της παραγωγής».[51] Οι ιστορικοί δομιστές βλέπουν επίσης το σύστημα STABEX ως μηχανισμό που διασφαλίζει ότι οι χώρες Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) θα συνεχίσουν να τροφοδοτούν την Ευρώπη με κακάο, καφέ και άλλα πρωτογενή εμπορεύματα.

Κάτω από τις πιέσεις των ορθόδοξων φιλελεύθερων για αλλαγή, η ΕΕ και τα κράτη Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) διαπραγματεύτηκαν την πιο συμβατή με τον ΠΟΕ *Συμφωνία Κοτονού* (ή *Νέα Συμφωνία Συνεργασίας*) στο Κοτονού της Γκαμπόν, τον Ιούνιο του 2000. Αντίθετα με τις Συμβάσεις Λομέ, η Συμφωνία Κοτονού καθορίζει ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (εκτός από τις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες) θα αναγκαστούν τελικά να παραχωρήσουν αμοιβαιότητα για τις προτιμήσεις της ΕΕ, μειώνοντας τους δασμούς τους σε εισαγωγές από την ΕΕ. Οι μη αμοιβαίες δασμολογικές προτιμήσεις των χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) θα συνεχιστούν μέχρι το 2008, όταν οι συμφωνίες αμοιβαιότητας θα αντικατασταθούν σταδιακά μέσα σε μια 10ετή έως 12ετή περίοδο. Παρ' όλο που οι υποστηρικτές αυτής της αλλαγής υποστηρίζουν πως τα κράτη Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) θα ωφεληθούν μακροπρόθεσμα από τη φιλελευθεροποίηση των εμπορικών τους πολιτικών οι επικριτές υποστηρίζουν ότι η μη αμοιβαίες σχέσεις ΕΕ-Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) πρέπει να συνεχιστούν λόγω του χαμηλότερου επιπέδου ανάπτυξης των οικονομιών της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP).[52]

Η ΕΥΡΩΠΗ

Η μεταπολεμική περιφερειακή ολοκλήρωση είναι επικεντρωμένη κυρίως στην Ευρώπη, με τα ευρωπαϊκά κράτη εταίρους σε 76 από τις 109 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες που σχηματίστηκαν από το 1948 έως το 1994.[53] Το 1951, έξι κράτη (Βέλγιο, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο και Ολλανδία) σχημάτισαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) και έπειτα θέσπισαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (Euratom) το 1957 (βλέπε Πίνακα 9.1). Το 1960, επτά κράτη (Αυστρία, Βρετανία, Δανία, Νορβηγία, Πορτογαλία, Σουηδία και Ελβετία) απάντησαν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα σχηματίζοντας την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (European Free Trade Association, EFTA). Παρ' όλο που ήθελαν να αποτελέσουν συμφωνία ελεύθερων συναλ-

λαγών (FTA), αυτά τα κράτη δεν θα συμμετείχαν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα διότι αποτελούσε τελωνειακή ένωση που απαιτούσε έναν κοινό εξωτερικό δασμό και κάποιο βαθμό συντονισμού των πολιτικών, κάτι που απειλούσε το προτιμησιακό σύστημα της Βρετανίας στην Κοινοπολιτεία και τις αδέσμευτες πολιτικές κρατών όπως η Σουηδία και η Ελβετία (βλέπε Διάγραμμα 6.1). Όπως δείχνει ο Πίνακας 9.1, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα σταδιακά υποδεχόταν καινούργια μέλη, μεταξύ των οποίων κάποια πρώην μέλη της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών. Το 1993, το όνομα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας άλλαξε σε Ευρωπαϊκή Ένωση, συμβολίζοντας την επέκταση της κοινότητας από ζητήματα εμπορίου και οικονομίας σε ένα ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων υπό τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Έτσι, ο όρος «Ευρωπαϊκή Κοινότητα» χρησιμοποιείται όταν πραγματευόμαστε γεγονότα από το 1957 έως το 1992, και ο όρος «Ευρωπαϊκή Ένωση» χρησιμοποιείται για γεγονότα από το 1993 έως σήμερα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.4, η ΕΕ είναι ο μεγαλύτερος εξαγωγέας και ο δεύτερος μεγαλύτερος εισαγωγέας μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες (τα στοιχεία δεν περιλαμβάνουν το εμπόριο εντός της ΕΕ).

Πίνακας 9.1
ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Έτος ένταξης	Μέλη	Ποσοστιαία αύξηση του ΑΕΠ(α) (PPP(β))	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως Ποσοστό του ήδη υπάρχοντος μέσου όρου
1957	Γαλλία(γ), Δυτική Γερμανία, Ιταλία(γ), Βέλγιο(γ), Ολλανδία(γ), Λουξεμβούργο(γ)		
1973	Βρετανία, Δανία, Ιρλανδία(γ)	31,9%	95,5%
1979	Ελλάδα(γ)	1,8	48,4
1986	Ισπανία(γ), Πορτογαλία(γ)	11,0	62,2
1990	Ενωποιημένη Γερμανία(γ)		
1995	Αυστρία(γ), Φινλανδία(γ), Σουηδία	6,5	103,6
2004	Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία(γ)	9,1	46,5
2007	Βουλγαρία, Ρουμανία	—	33,3

(α) Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
(β) PPP: Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης
(γ) Μέλη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης

Πηγές: Πίνακας στο "A Club in Need of a New Vision", *The Economist*, 1 Μαΐου 2004, σ. 26· David M. Wood και Birol A. Yeşilada, *The Emerging European Union*, 3η έκδ. (Νέα Υόρκη, Pearson Longman, 2004), σσ. 1-8· Luiza Ilie και Kremena Miteva, "Romania, Bulgaria are Newest EU States", *Globe and Mail*, 1 Ιανουαρίου 2007, σ. B5· και Slobodan Lekic "Slovenia Today Becomes 13th State to Adopt Euro", *Globe and Mail*, 1 Ιανουαρίου 2007, σ. B5.

Η Εμβάθυνση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) ξεκίνησε με αρκετό ενθουσιασμό και επιτάχυνε το χρονοδιάγραμμά της για τη δημιουργία μιας Νομισματικής Μονάδας μεταξύ των έξι κρατών μελών. Ωστόσο, η διαδικασία ολοκλήρωσης επιβραδύνθηκε στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 λόγω των δράσεων του Γάλλου Προέδρου Σαρλ ντε Γκωλ αλλά και της αστάθειας που προέκυψε από την κατάρρευση του νομισματικού καθεστώτος του Μπρέτον Γουντς, της πετρελαϊκής κρίσης από τον ΟΠΕΚ, και την εμφάνιση της ύφεσης. Η ΕΟΚ είχε κάποιες επιτυχίες όπως ήταν η ένταξη της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας το 1973, και η θέσπιση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ) το 1979 (βλέπε Κεφάλαιο 6). Εντούτοις, η Βρετανία και η Δανία ως νέα μέλη αντιτάσσονταν στην ανάπτυξη κοινών υπερεθνικών θεσμών της ΕΟΚ, και η δεκαετία του 1970 σημαδεύτηκε γενικά από την «Ευρωσκλήρωση» και μια απώλεια πίστης στη ζωτικότητα της ΕΟΚ.[54]

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, τα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας απέκτησαν ισχυρή επίγνωση της ελλιπούς ανταγωνιστικότητάς τους στις διεθνείς αγορές έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας. Μια βασική πηγή του προβλήματος ήταν οι διαιρέσεις στο εσωτερικό της ΕΟΚ ως αποτέλεσμα της διαφοροποιημένης φορολογίας, των συνοριακών ελέγχων, των εγχώριων επιδοτήσεων και των κωλυμάτων πρόσβασης στην αγορά. Έτσι, η ΕΟΚ επεδίωξε να δημιουργήσει μια ενοποιημένη ευρωπαϊκή αγορά με πιο ανταγωνιστικές ευρωπαϊκές επιχειρήσεις βασισμένες στην εξειδίκευση και τις οικονομίες κλίμακας. Ο νέος πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της Κοινότητας, Ζακ Ντελόρ υπήρξε σημαντική δύναμη αλλαγής, καθώς συνετέλεσε στη διαπραγμάτευση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (Single European Act, SEA) του 1986, η οποία σχεδιάστηκε για να ολοκληρώσει την απελευθέρωση της εσωτερικής αγοράς μέχρι το τέλος του 1992. Οι στόχοι της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης ήταν να καταργηθούν οι μη δασμολογικοί φραγμοί στο εμπόριο βιομηχανικών αγαθών, να φιλελευθεροποιηθεί το εμπόριο στον τομέα των υπηρεσιών και να διευκολυνθεί η ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίου και εργασίας σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.[55] Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη στόχευε επίσης σε μια νομισματική ένωση, και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θέσπισε την Επιτροπή Ντελόρ τον Ιούνιο του 1988 για να προτείνει ένα σχέδιο με αυτό το σκοπό. Η επιτροπή πρότεινε μια διαδικασία τριών σταδίων προς την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), και οι διαπραγματεύσεις στη συνέχεια οδήγησαν στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση ή Συνθήκη του Μάαστριχτ, το Δεκέμβριο του 1991. Παρ' όλο που η προτεινόμενη ΟΝΕ ήταν το κέντρο της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η συνθήκη

επεδίωκε επίσης τη θέσπιση ενός ευρωπαϊκού ομοσπονδιακού πολιτικού συστήματος με κοινή πολιτική σε κοινωνικά θέματα, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας. Ένα μεγάλο τμήμα της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης ήταν αρχικά εχθρικό προς τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, και αυτό ανάγκασε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα που είχαν παραμελήσει – τη νομιμοποίηση μιας διαδικασίας ολοκλήρωσης στην οποία οι γραφειοκράτες της ΕΕ ήταν σε μεγάλο βαθμό απομακρυσμένοι από τον πληθυσμό.[56] Επειδή πραγματευτήκαμε την ΟΝΕ στο Κεφάλαιο 6, σε τούτη την παράγραφο θα σταθούμε σύντομα σε δύο άλλες πλευρές της Συνθήκης του Μάαστριχτ: στη συνεργασία σε ζητήματα εξωτερικών και ασφάλειας και στην κοινωνική πολιτική.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ περιγράφει την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως τον πρώτο πυλώνα και μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας ως δεύτερο πυλώνα της ΕΕ. Για τα ζητήματα ασφαλείας, η Συνθήκη αντανακλούσε «μια λεπτή ισορροπία μεταξύ μιας γαλλικής άποψης που επεδίωκε να αναπτύξει πολιτική ασφαλείας μέσα στην Ένωση μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και μιας βρετανικής άποψης που επεδίωκε να αναβαθμίσει τη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό να ενισχυθεί το ΝΑΤΟ».[57] Παρ' όλο που η μακροπρόθεσμη συνεργασία μεταξύ της πολιτικής άμυνας και ασφάλειας της ΕΕ και του ΝΑΤΟ (της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας) θα εξαρτηθεί από μελλοντικές διαπραγματεύσεις η ΕΕ θα εξαρτάται από το ΝΑΤΟ βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα. Για παράδειγμα, μια ευρωπαϊκή δύναμη ταχείας αντίδρασης θα χρειαζόταν να στηρίζεται στις υπηρεσίες μεταφορών και πληροφοριών του ΝΑΤΟ. Οι διχασμοί σε ζητήματα ασφαλείας που εκτείνονται από την πρώην Γιουγκοσλαβία μέχρι τη Μέση Ανατολή και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας γεννάνε ερωτήματα για το κατά πόσο η ΕΕ μπορεί πραγματικά να αναπτύξει κοινή πολιτική ασφαλείας. Το άλλο σημαντικό πεδίο της Συνθήκης του Μάαστριχτ έχει να κάνει με την κοινωνική πολιτική, περιλαμβανομένης της πολιτικής απέναντι στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, το κοινωνικό κράτος και τη μετανάστευση προς την ΕΕ. Για παράδειγμα, το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ απέκτησε μεγαλύτερη εξουσία να παίρνει αποφάσεις με ενισχυμένη πλειοψηφία σε ζητήματα όπως οι εργασιακές συνθήκες και η υγεία και ασφάλεια των εργατών. Τα κοινωνικά ζητήματα είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα λόγω των πολιτικών διαιρέσεων στην Ευρώπη μεταξύ των συντηρητικών και των σοσιαλδημοκρατών, και η διαχείρισή τους μέχρι στιγμής επιτεύχθηκε περισσότερο μέσω ανεπίσημων συμφωνιών παρά μέσα από επίσημες πολιτικές αποφάσεις. Από τους ευρείς στόχους της Συνθήκης του Μάαστριχτ για την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης, ο στόχος του σχηματισμού μιας ΟΝΕ υπήρξε ο πιο επιτυχημένος (βλέπε Κεφάλαιο 6).[58] Ωστόσο, όπως θα δούμε στην επόμενη παράγραφο, υπάρχουν ενδείξεις ότι η διεύρυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προκαλεί αυξανόμενες εντάσεις στη διαδικασία εμβάθυνσης.

Η Διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 9.1, η ΕΕ επεκτάθηκε από τα 6 στα 27 μέλη με διαδοχικές διευρύνσεις. Καθώς αύξανε τα μέλη της, η ΕΕ επεξέτεινε και τους δεσμούς σύνδεσης με χώρες της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) και άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ενώ η εμβάθυνση της ολοκλήρωσης υπήρξε συχνά απάντηση στις «ταχέως μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες», η πρόσφατη διεύρυνση «εκδηλώθηκε στην ΕΕ λόγω της αποτυχίας του κομουνισμού στην Ευρώπη».[59] Αυτή η παράγραφος επικεντρώνεται στην ένταξη 10 χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Central and Eastern European countries, CEECs) στην ΕΕ το 2004 και δύο ακόμη χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (CEECs) το 2007.

Η Σοβιετική Ένωση ήταν πολύ εχθρική προς την ΕΟΚ όταν αυτή θεσπίστηκε το 1957 και η ΕΟΚ με τη σειρά της προτιμούσε να διαπραγματεύεται διμερείς εμπορικές συμφωνίες με ανατολικοευρωπαϊκά κράτη αντί να προσφέρει νομιμοποίηση στο Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (Council for Mutual Economic Assistance, CMEA) υπό την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης. Μολονότι οι Σοβιετικοί επέμεναν ότι το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας έπρεπε να είναι το όχημα για τις οικονομικές επαφές της ΕΟΚ, η Κοινότητα ενθάρρυνε με επιτυχία κάποια κράτη της Ανατολικής Ευρώπης να παραβιάσουν αυτή τη θέση. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα πρόσφερε το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων (generalized system of preferences, GSP) στη Ρουμανία το 1972, και το 1980 η Ρουμανία και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα υπέγραψαν μια συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας. Καθώς οι οικονομικές συνθήκες χειροτέρευαν στην Ανατολή στη δεκαετία του 1980, οι Σοβιετικοί έγιναν πιο εξαρτημένοι από τις οικονομικές διασυνδέσεις με τη Δύση και άμβλυναν τη θέση τους. Έτσι, το 1988 μια συμφωνία Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας-Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας επέτρεψε τις διαπραγματεύσεις μεταξύ της Κοινότητας και ξεχωριστών ανατολικοευρωπαϊκών κρατών, και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα διαπραγματεύτηκε μια σειρά συμφωνιών για την προώθηση του εμπορίου, της συνεργασίας και της οικονομικής βοήθειας.[60] Η κατάρρευση του σοβιετικού συνασπισμού, οδήγησε στη συνέχεια στη διάλυση του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας και στη διαπραγμάτευση της ΕΕ για «ευρωπαϊκές συμφωνίες» με χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (CEECs) στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ωστόσο, η ΕΕ πρόσφερε στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής

Ευρώπης λιγότερες εμπορικές υποχωρήσεις από ό,τι είχε κάνει με τα συνδεόμενα κράτη της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP), και η μία μετά την άλλη, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έκαναν αίτηση για πλήρη ένταξη στην ΕΕ.

Το 1997, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προχώρησε σε μια αναφορά με ονομασία *Ατζέντα 2000,* στην οποία διατυπώνονταν οι ανησυχίες της ΕΕ που έπρεπε να αντιμετωπιστούν στις διαπραγματύσεις διεύρυνσης, μεταξύ των οποίων και οι εξής: Κάποιες επιχειρήσεις ίσως μετακινούνταν ανατολικότερα λόγω του χαμηλού εργατικού κόστους στην Ανατολική Ευρώπη, οι υψηλότεροι μισθοί στη Δυτική Ευρώπη θα οδηγούσαν σε μεταναστευτικές πιέσεις από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, και η διεύρυνση θα αύξανε απότομα τον πληθυσμό που θα δικαιούταν μερίδιο από τα κονδύλια κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της ΕΕ. Όλα αυτά τα ζητήματα σχετίζονταν με τις ανισότητες στην οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και των περισσότερων μελών της ΕΕ. Δέκα χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που υπέγραψαν ευρωπαϊκές συμφωνίες με την ΕΕ είχαν μόλις το ένα τέταρτο αγοραστικής δύναμης του μέσου όρου της ΕΕ, και περίπου 20% των εργαζομένων τους ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες έναντι μόλις του 6% των εργαζομένων στην ΕΕ.[61] Παρά τις ανησυχίες αυτές, οι επίσημες δηλώσεις της ΕΕ περιέγραφαν τη διεύρυνση ως «πολιτική αναγκαιότητα και ιστορική ευκαιρία».[62] Και οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και η ΕΕ έβλεπαν μια σειρά από πιθανά πλεονεκτήματα στη διεύρυνση. Οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ήθελαν να ενταχθούν στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ για να κερδίσουν ασφάλεια έναντι της Ρωσίας, και θέλουν πρόσβαση στο κεφάλαιο, την τεχνολογία και τις αγορές της ΕΕ ως μέσο μείωσης του οικονομικού τους χάσματος με τη Δύση. Όσον αφορά τα μέλη της ΕΕ, ήθελαν σταθερές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ως μαξιλάρι απέναντι στην πολιτική αστάθεια, ένιωθαν ότι οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης θα παρείχαν στην ΕΕ φθηνότερο εργατικό δυναμικό και επενδυτικές ευκαιρίες, και πίστευαν ότι η διεύρυνση θα ενίσχυε την επιρροή της ΕΕ. Από μια ρεαλιστική σκοπιά, η ΕΕ «δεν θα μπορούσε να αντέξει στον ανταγωνισμό από τις δύο βασικές στρατηγικές περιοχές της Αμερικής και της Ασίας, εκτός και αν επεκτείνει την οικονομική της περιοχή και την αγορά της».[63]

Δέκα χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έγιναν δεκτές στην ΕΕ το Μάιο του 2004. Παρ' όλο που επρόκειτο για τη μεγαλύτερη διεύρυνση από άποψη αριθμού χωρών, ο Πίνακας 9.1 δείχνει πως δεν ήταν η πιο σημαντική από άποψη Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος (ΑΕΠ). Ενώ η ένταξη της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας το 1973 πρόσθεσε 31,9% στο

ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η ένταξη των 10 χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης το 2004 πρόσθεσε μόλις 9,1% στο ΑΕΠ της ΕΕ. Ένας σημαντικός παράγοντας στον οποίο οφείλεται αυτή η διαφορά είναι τα χαμηλότερα εισοδήματα των 10 χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Έτσι, η τελευταία στήλη του Πίνακα 9.1 δείχνει πως το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας ήταν 95,5% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας όταν αυτές εντάχθηκαν το 2004. Ο Πίνακας 9.1 δείχνει πως δύο ακόμη χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η Βουλγαρία και η Ρουμανία εντάχθηκαν στην ΕΕ το 2007. Τα εισοδήματά τους είναι μόλις ένα τρίτο του μέσου όρου της ΕΕ, και οι δύο χώρες έχουν ξεπερασμένη και ανεπαρκή τεχνολογία, υποδομές και εκπαίδευση. Παρ' όλο που και οι δύο αυτές οικονομίες αναπτύσσονται με αρκετά ταχείς ρυθμούς, η Βουλγαρία είναι η φτωχότερη χώρα στην ΕΕ. Η Ρουμανία και η Βουλγαρία έχουν μαζί αυξήσει τον πληθυσμό της ΕΕ κατά 6,5%, όμως πρόσθεσαν μόλις 1% στην παραγωγή της οικονομίας της ΕΕ. Έτσι, πολλοί αναλυτές ανησυχούν για τις οικονομικές ανισότητες μεταξύ των δυτικοευρωπαϊκών κρατών της ΕΕ και των 12 χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που εντάχθηκαν το 2004 και το 2007.[64]

Η διεύρυνση δεν πρέπει να παρεμποδίζει την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης, και ορισμένες φορές τα δύο συμβαίνουν μαζί. Για παράδειγμα, όχι πολύ αφότου εντάχθηκαν στην ΕΕ η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία το 1995, 11 μέλη της ΕΕ συμφώνησαν τον Ιανουάριο του 1999 να σχηματίσουν μια ΟΝΕ και να υιοθετήσουν το ευρώ. Ωστόσο, ο μεγάλος αριθμός κρατών που συμμετείχαν στις διευρύνσεις του 2004 και του 2007 άλλα και το χαμηλό επίπεδο οικονομικής τους ανάπτυξης οδήγησε στην αύξηση της διαφοροποίησης των πολιτικών συμφερόντων στην ΕΕ και έκανε αυτά τα συμφέροντα «δυσκολότερο να χωρέσουν σε ένα ενιαίο πλαίσιο».[65] Ένα πρώτης τάξεως παράδειγμα για τα προβλήματα είναι η αποτυχία να επικυρωθεί η νέα συνταγματική συνθήκη την οποία είχε αρχικά αποδεχθεί η ΕΕ τον Ιούνιο του 2004. Παρ' όλο που ορισμένα κράτη της ΕΕ, όπως η Βρετανία, η Δανία και η Πολωνία αναμένονταν να εγείρουν προβλήματα, λίγοι πρόβλεπαν ότι το σύνταγμα θα απορριπτόταν από δύο ιδρυτικά μέλη της ΕΕ. Ωστόσο, οι Γάλλοι και Ολλανδοί ψηφοφόροι απέρριψαν το σύνταγμα με δημοψηφίσματα το 2005. Πολλοί παράγοντες συνετέλεσαν στην απόρριψη από τους Γάλλους ψηφοφόρους, μεταξύ των οποίων η οικονομική ανασφάλεια και η ανεργία, η εχθρότητα απέναντι στους πολιτικούς τους ηγέτες, και οι ανησυχίες ότι το σύνταγμα θα μετακινούσε την ΕΕ περισσότερο προς ορθόδοξη φιλελεύθερη κατεύθυνση. Ωστόσο, ορισμένοι παράγοντες σχετίζονταν και με το αυξανόμενο μέγεθος και την πολυμορφία της ΕΕ: οι Γάλλοι ψηφοφόροι ανησυχούσαν

ότι η μεγάλη, απρόσωπη γραφειοκρατία της ΕΕ ήταν ιδιαιτέρως μη-δημοκρατική και απομακρυσμένη από τον πληθυσμό, ότι θα έχαναν δουλειές προς τις χώρες χαμηλότερου κόστους της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, και ότι η επιρροή της Γαλλίας στην ΕΕ υποχωρούσε (η ΕΕ διχάστηκε βαθιά γύρω από τον Πόλεμο στο Ιράκ, με πολλές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να υποστηρίζουν την άποψη των ΗΠΑ). Παρ' όλο που η ΕΕ μπορεί να συνεχίσει να λειτουργεί χωρίς κάποια συνταγματική συμφωνία, η αποτυχία εγείρει σοβαρά ερωτήματα όσον αφορά την αίσθηση του στόχου της και την ικανότητά της να απορροφήσει νέα μέλη. Αρκετά άλλα κράτη, μεταξύ των οποίων η Τουρκία και η Κροατία, είναι υποψήφια για πιθανή ένταξη, και μια σημαντική αποστολή της ΕΕ είναι να συνεχίσει τη διαδικασία διεύρυνσης χωρίς να θυσιάσει την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης.[66]

Οι Θεωρητικές Προσεγγίσεις και η Ευρωπαϊκή Ένωση

Οι ρεαλιστές εστιάζουν συχνά στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως μέσο για την αύξηση της ισχύος της Ευρώπης έναντι άλλων σημαντικών δρώντων. Έτσι, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το διπολικό σύστημα, στο οποίο κυριαρχούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση, υπήρξε σημαντικός παράγοντας για την απόφαση των Ευρωπαίων να ξεκινήσουν την οικονομική ολοκλήρωση ώστε να αυξήσουν την επιρροή τους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν πρόθυμες να υποστηρίξουν το σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, επειδή έβλεπαν μια ισχυρή Δυτική Ευρώπη ως σημαντικό συστατικό στοιχείο μιας δυτικής συμμαχίας απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, το βιβλίο *The American Challenge* του Jean-Jacques Servan-Schreiber, για την αυξανόμενη διείσδυση αμερικανικού κεφαλαίου στην Ευρώπη είχε επίσης σημαντικό αντίκτυπο στην ευρωπαϊκή σκέψη. Τα ξεχωριστά ευρωπαϊκά κράτη υπολείπονταν των πόρων ώστε να αναπτύξουν επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν τις αμερικανικές πολυεθνικές επιχειρήσεις, υποστήριζε ο Servan-Schreiber, και μόνο μια ενωμένη Ευρώπη θα μπορούσε να διατηρήσει την ευρωπαϊκή αυτονομία και επιρροή.[67] Στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι ευρωπαϊκές ανησυχίες για την τεχνολογική κυριαρχία των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας υπήρξαν σημαντικός παράγοντας για την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και της Συνθήκης του Μάαστριχτ.

Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι ενδιαφέρονται να διασφαλιστεί ότι η ΕΕ είναι μια κίνηση ανοιχτής διεύρυνσης. Ωστόσο, *δεν* συμφωνούν όλοι οι φιλελεύθεροι για το αν η ΕΕ είναι πιο ανοιχτή ή πιο κλειστή στη φύση της. Ορισμένοι φιλελεύθεροι εκφράζουν ανησυχίες για τον προστατευτισμό της ΕΕ,

επισημαίνοντας τον επαναπροσανατολισμό του εμπορίου από τις εξωτερικές χώρες σε άλλα μέλη της ΕΕ και εστιάζουν σε συγκεκριμένες πολιτικές της ΕΕ, όπως η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Common Agricultural Policy, CAP), ως παραδείγματα ακραίου προστατευτισμού. Οι φιλελεύθεροι επισημαίνουν επίσης τις φθοροποιές επιπτώσεις που έχουν οι εσωστρεφείς πολιτικές της ΕΕ στα μέλη όσο και στον εξωευρωπαϊκό κόσμο. Για παράδειγμα, ένας αναλυτής υποστηρίζει πως «η χρήση του προστατευτισμού για να αποφευχθεί η βιομηχανική αναδιάρθρωση σχεδόν σίγουρα συνετέλεσε στην υστέρηση της Ευρώπης σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία όσον αφορά τα αγαθά υψηλής τεχνολογίας».[68] Άλλοι φιλελεύθεροι διαφωνούν και υποστηρίζουν πως η ΕΕ αντιμετωπίζει τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης με εξωστρεφείς πολιτικές. Για παράδειγμα, υποδεικνύουν πως οι μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη αποτέλεσαν βασική δύναμη πίσω από το πρόγραμμα της ενιαίας αγοράς στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Η εμβάθυνση και διεύρυνση της ολοκλήρωσης θα έπρεπε επίσης να συντελέσει σε δημιουργία εμπορίου στο εσωτερικό της ΕΕ και να ενσωματώσει περαιτέρω τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στην παγκόσμια οικονομία. Όσον αφορά τις παγκόσμιες εμπορικές σχέσεις, η ΕΕ τελικά αποδέχθηκε τη συμφωνία του Γύρου της Ουρουγουάης της GATT, παρά τις προβλέψεις ότι η ευρωπαϊκή αδιαλλαξία γύρω από τη γεωργία θα οδηγούσε το γύρο σε αποτυχία. Παρ' όλο που ορισμένοι φιλελεύθεροι είναι πιο αισιόδοξοι από άλλους σε σχέση με το πόσο ανοιχτή είναι η ΕΕ, όλοι τους υποστηρίζουν τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.[69]

Οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι εγκωμιάζουν την ΕΕ διότι δίνει μεγαλύτερη προσοχή στην κοινωνική πολιτική από ό,τι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η NAFTA. Για παράδειγμα, η ΕΟΚ δημιούργησε ένα Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (European Social Fund) στη δεκαετία του 1960 για να μειώσει τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες μεταξύ των μελών της. Επιπλέον, η Ιρλανδία και τα νοτιοευρωπαϊκά κράτη της Κοινότητας ήταν πρόθυμα να υποστηρίξουν την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη στη δεκαετία του 1980 εν μέρει διότι τους είχαν υποσχεθεί διαρθρωτικά κονδύλια. Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, θεωρούν τα κοινωνικά προγράμματα της Ευρώπης ως ακατάλληλες λύσεις για την ανισότητα και τη φτώχεια, και επισημαίνουν πως ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη αντιτίθενται στην αύξηση της χρηματοδότησης για κοινωνικούς λόγους. Έτσι, συνεχίζουν να υπάρχουν σημαντικές ανισότητες πλούτου μεταξύ των κρατών της ΕΕ και μεταξύ διαφορετικών περιοχών εντός των ευρωπαϊκών κρατών.[70] Οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές διαφέρουν επίσης στις απόψεις τους όσον αφορά στις σχέσεις της ΕΕ με τα κράτη της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP). Κατά τη

φιλελεύθερη άποψη, η ΕΕ παρείχε προτιμήσεις σε σχεση με τη βοήθεια και το εμπόριο προς τα κράτη της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP), προς οφελος της μακροπρόθεσμης οικονομικής και πολιτικής ασφάλειας. Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι οι συμφωνίες σύνδεσης της ΕΕ διατηρούν τον αποικιοκρατικό χαρακτήρα του εμπορίου, με τα μέλη της ΕΕ να εξάγουν βιομηχανικά αγαθά και τις χώρες Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) να εξάγουν πρωτογενή προϊόντα. Έτσι, «οι προοπτικές για συμμετρικές ευρωαφρικανικές σχέσεις παραμένουν... αμυδρές παρ' όλη την αντίθετη ρητορεία».[71] Οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν επίσης ότι οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ποτέ δεν θα γίνουν ισότιμα μέλη της ΕΕ διότι «η σημερινή ΕΕ, με την προσθήκη ίσως μερικών νέων μελών από την Κεντρική Ευρώπη θα πλευρίζεται από μια συστάδα αποκλεισμένων κρατών, διαθέσιμων ως κέντρα συναρμολόγησης χαμηλού κόστους για επιχειρήσεις με έδρα την ΕΕ».[72]

Το Δυτικο Ημισφαιριο

Σε σύγκριση με την Ευρώπη, η περιφερειοποίηση στο Δυτικό Ημισφαίριο είναι πιο ετερόκλητη, με διάφορους σημαντικούς δρώντες να εμπλέκονται σε πολυεπίπεδες διαδικασίες περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Παρ' όλο που οι προσπάθειες για το σχηματισμό μιας *Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου* (Free Trade Area of the Americas, FTAA) για ολόκληρο το Ημισφαίριο βρίσκονται σε μεγάλους μπελάδες, κάποια κράτη βρίσκονται ενεργά σε διαδικασίες για ανάπτυξη υποπεριφερειακών και διαπεριφερειακών περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Όπως έχουμε δει οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ήθελαν να συμμετάσχουν σε πλήρεις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες από τη δεκαετία του 1940 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, και αντίθετα συγκέντρωναν τις προσπάθειές τους στην ανάπτυξη ενός ισχυρού πολυμερούς εμπορικού καθεστώτος βασισμένου στην GATT. Εντούτοις, μια μεταστροφή των αμερικανικών πολιτικών σε συνδυασμό με τη στροφή του Καναδά και του Μεξικού προς το πιο ανοιχτό ελεύθερο εμπόριο οδήγησε στη δημιουργία της Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών Καναδά-ΗΠΑ (Canada-US Free Trade Agreement, CUSFTA) στη δεκαετία του 1980 και στη Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (North American Free Trade Agreement, NAFTA) στη δεκαετία του 1990. Αντίθετα με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι χώρες στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική είχαν θεσπίσει διάφορες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, μεταξύ των οποίων η LAFTA, η Κοινή Αγορά Κεντρικής Αμερικής (Central American Commun Market, CACM), η Κοινότητα των Άνδεων (Andean Community) και η Κοινότητα και Κοινή Αγορά της Καραϊβικής (Caribbean Community and Common Market, CARICOM). Παρ' ότι αυτές οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ήταν γενικά εσωστρεφείς, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 υπήρξε μια αναβίωση της λατινοαμερικανικής περιφερειακότητας σε περισσότερο ανοιχτή βάση.[73] Η πιο σημαντική λατινοαμερικανική περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες σήμερα είναι η *Mercosur*. Τούτη η παράγραφος εστιάζει κυρίως στη NAFTA και τη Mercosur, αλλά επίσης πραγματεύεται και άλλες συμφωνίες και ζητήματα του Δυτικού Ημισφαιρίου.

Η Ίδρυση της CUSFTA και της NAFTA

Οι κινήσεις με κατεύθυνση το ελεύθερο εμπόριο μεταξύ Καναδά και ΗΠΑ έχουν μακρά ιστορία, ενώ ένας σημαντικός ιστορικός παρατήρησε ότι ένα οικονομικό ζήτημα στον Καναδά «κοντεύει να ανταγωνιστεί και το ζήτημα της γλώσσας και αυτό της φυλής, τόσο σε επίπεδο διάρκειας όσο και σε σφοδρότητα, και αυτό είναι φυσικά το ζήτημα του ελεύθερου εμπορίου με τις Ηνωμένες Πολιτείες».[74] Το 1854, οι δύο χώρες υπέγραψαν μια Συνθήκη Αμοιβαιότητας (Reciprocity Treaty) που καθιέρωνε το ελεύθερο εμπόριο σε φυσικά προϊόντα όπως τα σιτηρά, το κρέας, τα γαλακτοκομικά και τα ψάρια. Ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες κατήγγειλαν τη συνθήκη το 1866 λόγω του αρνητικού τους εμπορικού ισοζυγίου με τον Καναδά, των αυξημένων τελών του Καναδά πάνω στα αμερικανικά βιομηχανικά προϊόντα, και του βρετανικού ρόλου στον αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο. Οι προσπάθειες για αναβίωση του ελεύθερου εμπορίου το 1911 και το 1948 υπήρξαν ανεπιτυχείς, όμως οι δύο χώρες συνήψαν τη Συμφωνία Αυτοκίνησης Καναδά-ΗΠΑ το 1965, η οποία καθιέρωνε το ελεύθερο εμπόριο στα αυτοκίνητα και στα εξαρτήματά τους (ήταν αναγκαία μια άδεια από την GATT, για παρέκκλιση από το Άρθρο 24, που καθόριζε πως μια συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών πρέπει να καλύπτει ουσιαστικά όλο το εμπόριο). Το 1988 οι δύο χώρες θέσπισαν την πρώτη τους πλήρη συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών (FTA): τη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών Καναδά-ΗΠΑ (Canada-US Free Trade Agreement, CUSFTA)· όταν το Μεξικό, οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς υπέγραψαν τη Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) το 1992, η CUSFTA υπερσκελίστηκε.

Το ζήτημα που ανακύπτει είναι γιατί σχηματίστηκαν οι συγκεκριμένες ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) μετά από τόσα πολλά χρόνια. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αντέστρεψαν την πολιτική τους γύρω από τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες με τον αμερικανικό Νόμο περί Εμπορίου το 1974, ο

οποίος εξουσιοδοτούσε τον Πρόεδρο «να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις για μια εμπορική συμφωνία με τον Καναδά ώστε να σχηματιστεί μια ζώνη ελεύθερου εμπορίου».[75] Ωστόσο, τα αιτήματα του Καναδά και του Μεξικού για διαπραγματεύσεις για ελεύθερο εμπόριο οδήγησαν στη CUSFTA και στη NAFTA. Ο προστατευτισμός των ΗΠΑ αυξήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 λόγω των τεράστιων ελλειμμάτων στο ισοζύγιο πληρωμών, και ο Καναδάς αποφάσισε ότι μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (FTA) θα τον βοηθούσε να αποκτήσει πιο διασφαλισμένη πρόσβαση στην αγορά των ΗΠΑ, όπου κατέληγε περισσότερο από 75% των εξαγωγών του. Ιδιαίτερη ανησυχία στον Καναδά προκαλούσαν τα αντισταθμιστικά τέλη (countervailing duties, CVDs) των ΗΠΑ. Πολλοί επικεφαλής επιχειρήσεων ήταν επίσης επικριτικοί για τον κεντρικό ρόλο του κράτους στην οικονομία, και πίεζαν την κυβέρνηση να προχωρήσει σε μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (FTA) για να αυξηθεί η στήριξη στις δυνάμεις της αγοράς.[76] Το Μεξικό θέσπισε μονομερώς μέτρα ώστε να αμβλύνει τους εμπορικούς περιορισμούς πριν επιδιώξει το ελεύθερο εμπόριο με τις ΗΠΑ, λόγω των όρων που είχε επισυνάψει το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα στα δάνεια της αντιμετώπισης του μεξικανικού χρέους, και επειδή οι προστατευτικές πολιτικές του Μεξικού είχαν αποτύχει. Το Μεξικό μοιραζόταν τις επιδιώξεις του Καναδά για πιο διασφαλισμένη πρόσβαση στην αγορά των ΗΠΑ, ενώ είχε και μεγάλη ανάγκη για ξένες επενδύσεις από τις ΗΠΑ.[77]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ως σημαντική οικονομική δύναμη ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις παγκόσμιες παρά τις περιφερειακές εμπορικές διασυνδέσεις· η απόφασή τους να συνάψουν την CUSFTA και τη NAFTA είχε σε μεγάλο βαθμό ως κίνητρο την απογοήτευση με τον αργό ρυθμό του Γύρου της Ουρουγουάης της GATT. Η διαπραγμάτευση ορισμένων περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, κατά την άποψη των ΗΠΑ, θα ανάγκαζε την ΕΕ και την Ιαπωνία να κάνουν υποχωρήσεις στις πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις (multilateral trade negotiations, MTNs). Η περιφερειοποίηση έχει επίσης μια τάση να γεννάει περισσότερη περιφερειοποίηση, και η διεύρυνση της ΕΕ μαζί με την εδραίωσή της με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη κινητοποίησε τις ΗΠΑ να θεσπίσουν ως αντίβαρο περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Καθώς η εμπορική τους ηγεμονία υποχωρούσε, οι Ηνωμένες Πολιτείες έπαψαν να είναι τόσο αφοσιωμένες στην πολυμέρεια ως μοναδική επιλογή και έγιναν πιο ανοιχτές για συμμετοχή σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν επίσης ο Καναδάς και το Μεξικό να μαλακώσουν τις ρυθμίσεις τους σε σχέση με τις ξένες επενδύσεις και τους φυσικούς πόρους, ενώ ήταν πρόθυμες σε αντάλλαγμα να ανοίξουν την αγορά τους για τα καναδικά και μεξικανικά προϊόντα.[78]

Οι Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και η NAFTA

Η Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών Καναδά-ΗΠΑ (CUSFTA) υπήρξε ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη στον Καναδά, ενώ η συζήτηση γύρω από τη Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) παραμένει γεμάτη αντιπαραθέσεις και στις τρεις χώρες. Αυτή η αντιπαράθεση αντανακλάται και στις διαφορές μεταξύ των θεωρητικών προσεγγίσεων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.

Η Προσέγγιση του Φιλελευθερισμού Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι θέλουν να διασφαλίσουν ότι η Βορειοαμερικανική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) συνεισφέρει στο άνοιγμα του εμπορίου και ότι είναι ένα σκαλοπάτι που εξυπηρετεί το πολυμερές ελεύθερο εμπόριο. Παρ' όλο που οι ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες αποτελούν για τους φιλελεύθερους τη δεύτερη καλύτερη επιλογή μετά το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο, έχουν συχνά εγκωμιάσει τη NAFTA για τη συνεισφορά της στην περαιτέρω ελευθερία του εμπορίου. Οι διαπραγματεύσεις της NAFTA έδειξαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι δυνατόν να ταχθούν με την περιφερειοποίηση ως εναλλακτική λύση απέναντι στην πολυμέρεια, και γι' αυτό η ΕΕ και η Ιαπωνία ήταν περισσότερο πρόθυμες να συμβιβαστούν στη διάρκεια του Γύρου της Ουρουγουάης της GATT. Η NAFTA λειτούργησε επίσης ως «θετικό παράδειγμα» στον ΠΟΕ σε σχέση με το εμπόριο υπηρεσιών, τις επενδύσεις και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ενώ υπερβαίνει τον ΠΟΕ σε αυτά τα πεδία. Για παράδειγμα, η NAFTA ακολουθεί μια προσέγγιση «αρνητικής λίστας» στην εθνική αντιμετώπιση του εμπορίου υπηρεσιών, με την οποία το βάρος πέφτει σε κάθε μέλος της NAFTA για να καθορίσει ποιες υπηρεσίες θέλει να εξαιρέσει από την εθνική αντιμετώπιση. Όλες οι υπηρεσίες που δεν μπαίνουν στη λίστα από την ίδια τη χώρα περιλαμβάνονται αυτομάτως. Η Γενική Συμφωνία για το Εμπόριο στον Τομέα Υπηρεσιών (General Agreement on Trade in Services, GATS), αντίθετα, ακολουθεί μια αντιμετώπιση «θετικής λίστας»· δηλαδή η εθνική αντιμετώπιση εφαρμόζεται μόνο σε τομείς που περιλαμβάνονται συγκεκριμένα στη λίστα υποχρεώσεων κάθε μέλους.[79] Οι φιλελεύθεροι εγκωμιάζουν επίσης τη NAFTA επειδή είναι η πρώτη ζώνη ελεύθερου εμπορίου (FTA) Βορρά-Νότου που δεν προσφέρει ειδική αντιμετώπιση στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (Μεξικό).

Παρά την εν γένει θετική τους αποτίμηση, οι φιλελεύθεροι επισημαίνουν και τις αδυναμίες της NAFTA. Το αμερικανικό Κογκρέσο αντιμετώπισε τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ και τη μείωση των δασμών στις διαπραγματεύσεις της GATT, αλλάζοντας τους κανόνες ώστε να μπορούν να επιβληθούν ευκολότερα τα αντισταθμιστικά τέλη (countervailing duties, CVDs).

Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξαν ο σημαντικότερος χρήστης αντισταθμιστικών τελών στη μεταπολεμική περίοδο. Σε σχέση με τις ασύμμετρες σχέσεις τους, τα αμερικανικά αντισταθμιστικά τέλη «μπορεί να έχουν βαρύ αντίκτυπο» στον Καναδά και το Μεξικό, ενώ τα αντισταθμιστικά τέλη του Καναδά και του Μεξικού δεν είναι φυσιολογικά «παρά κάτι παραπάνω από μια ακόμη ενόχληση για τις Ηνωμένες Πολιτείες».[80] Ανταποκρινόμενη στην πίεση του Καναδά, η NAFTA σχηματίζει επιτροπές από δύο κράτη για να εξετάσουν τις διαφορές σε σχέση με τα αντισταθμιστικά τέλη και τα τέλη αντι-ντάμπινγκ.[81] Ωστόσο, κάθε χώρα διατηρεί το δικαίωμά της να εφαρμόσει ανάλογα τη δική της εμπορική νομοθεσία, και οι διμερείς επιτροπές μπορούν να κρίνουν μόνο κατά πόσο μια απόφαση για αντισταθμιστικά τέλη των ΗΠΑ (ή του Καναδά ή του Μεξικού) έχει ληφθεί σε συμφωνία με τους νόμους αυτής της χώρας· δηλαδή οι επιτροπές δεν μπορούν να κρίνουν το δίκαιο χαρακτήρα των νόμων της χώρας. Ένα ζήτημα που προκάλεσε σημαντική ένταση είναι η αμφισβήτηση του Καναδά απέναντι στα αμερικανικά αντισταθμιστικά τέλη και τα τέλη αντι-ντάμπινγκ τα οποία στρέφονται ενάντια στις εξαγωγές καναδικής ξυλείας από κωνοφόρα. Ο Καναδάς έφερε αυτή την υπόθεση σε επίλυση διαφορών και στον ΠΟΕ και στη NAFTA, και πιστεύει πως οι ΗΠΑ δεν τηρούν τις αποφάσεις της NAFTA σ' αυτό το ζήτημα. Από την άποψη των ΗΠΑ, μεγάλο μέρος της καναδικής ξυλείας κωνοφόρων δέχεται άδικες επιδοτήσεις.[82] Ενώ οι καναδοί φιλελεύθεροι επικρίνουν τα αντισταθμιστικά τέλη και τα τέλη αντι-ντάμπινγκ των ΗΠΑ, οι φιλελεύθεροι των ΗΠΑ διαμαρτύρονται ενάντια στον καναδικό προστατευτισμό για τον πολιτισμό και για ορισμένους τομείς της γεωργίας (λόγου χάρη, για τις εισαγωγές γαλακτοκομικών και πουλερικών στον Καναδά). Έτσι, παρ' όλο που βρίσκονται εντός της ίδιας προσέγγισης, οι θεωρητικοί από διαφορετικές χώρες ορισμένες φορές εστιάζουν σε διαφορετικά ζητήματα.[83]

Διαφορές υπάρχουν επίσης μεταξύ ορθόδοξων και παρεμβατιστών φιλελεύθερων. Για παράδειγμα, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι θεωρούν τις παράπλευρες συμφωνίες της NAFTA σε σχέση με το περιβάλλον και τα εργασιακά ως μη εμπορικά ζητήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να επιβληθούν προστατευτικοί εμπορικοί φραγμοί, ενώ οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι αυτές οι παράπλευρες συμφωνίες μπορούν να βοηθήσουν στη διόρθωση των ατελειών της αγοράς. Μια άλλη φιλελεύθερη κριτική στη NAFTA σχετίζεται με τους σύνθετους κανόνες πρόελευσης. Οι φιλελεύθεροι θεωρούν ότι οι κανόνες προέλευσης είναι συχνό όχημα προστατευτισμού στις ζώνες ελεύθερου εμπορίου (FTA), και υποστηρίζουν ότι η NAFTA έχει ιδιαίτερα προστατευτικούς κανόνες προέλευσης για προϊόντα όπως τα αυτοκίνητα, τα υφαντουργικά, τα ενδύματα και οι έγχρωμες τηλεοράσεις.[84]

Παρ' όλες αυτές τις κριτικές, οι φιλελεύθεροι γενικά είναι θετικά διακείμενοι προς τη NAFTA, υποστηρίζοντας πως δημιουργεί εμπόριο περισσότερο απ' ό,τι εκτρέπει. Για παράδειγμα, μια πρόσφατη μελέτη συμπεραίνει πως η NAFTA έχει «συντελέσει σε μια έκρηξη εξαγωγών και εισαγωγών μεταξύ ΗΠΑ και Μεξικού, παράγοντας οφέλη από το εμπόριο όπως τα προσδιορίζει η θεωρία συγκριτικού πλεονεκτήματος».[85]

Οι Προσεγγίσεις του Ρεαλισμού και του Ιστορικού Δομισμού

Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές δίνουν έμφαση στις ασυμμετρίες ισχύος και επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης στο εσωτερικό της NAFTA. Έτσι, οι ρεαλιστές απορρίπτουν τη φιλελεύθερη άποψη ότι τα μικρότερα κράτη επωφελούνται από τις ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) περισσότερο απ' ό,τι τα μεγαλύτερα κράτη λόγω των οικονομιών κλίμακας και της αύξησης των εξαγωγών. Σύμφωνα με την προσέγγιση του ρεαλισμού, οι Ηνωμένες Πολιτείες ως ο μεγαλύτερος εταίρος προσδοκούν ότι τα οφέλη από το ελεύθερο εμπόριο θα υπερσκελίζουν τα οφέλη του Καναδά και του Μεξικού. Για παράδειγμα, ο Καναδάς επεδίωξε το ελεύθερο εμπόριο με τις Ηνωμένες Πολιτείες για να κερδίσει πιο διασφαλισμένη πρόσβαση στην αγορά των ΗΠΑ. Σε αντάλλαγμα για την παραχώρηση του ελεύθερου εμπορίου, οι Ηνωμένες Πολιτείες προσδοκούσαν διάφορα παράπλευρα κέρδη, μεταξύ των οποίων λιγότερη ρύθμιση του Καναδά στις ξένες επενδύσεις των ΗΠΑ, μεγαλύτερη πρόσβαση των ΗΠΑ στην καναδική ενέργεια, και μια συμφωνία για το εμπόριο στον τομέα των υπηρεσιών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προσδοκούσαν επίσης ότι το Μεξικό θα παραχωρήσει πρόσβαση στην αγορά τους για γεωργικά αγαθά των ΗΠΑ όπως το καλαμπόκι και θα αποσυρθεί από τις διεκδικήσεις του για ειδική μεταχείριση στη NAFTA.[86] Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν επίσης ότι η NAFTA είχε καταστροφικά αποτελέσματα στην εθνική κυριαρχία. Για παράδειγμα, το Ενδέκατο Κεφάλαιο της NAFTA δίνει στους επενδυτές τη δυνατότητα να απευθυνθούν στη διεθνή διαιτησία αν πιστεύουν ότι μια χώρα στην οποία επενδύουν παραβιάζει τις επενδυτικές ρήτρες της NAFTA σε σχέση με την εθνική αντιμετώπιση. Ενώ οι φιλελεύθεροι θεωρούν το Ενδέκατο Κεφάλαιο καινοτόμο μηχανισμό που δίνει τη δυνατότητα στις ξένες επιχειρήσεις να αποτρέπουν τα κράτη από άσκηση διακριτικής εις βάρος τους μεταχείρησης, οι ρεαλιστές το θεωρούν «όχημα των επενδυτών για να παρενοχλούν τα κράτη των οποίων οι πολιτικές δεν τους αρέσουν».[87]

Οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι η NAFTA προκαλεί μεταβίβαση ισχύος προς όφελος της καπιταλιστικής τάξης και σε βάρος των εργαζόμενων ομάδων. Για παράδειγμα, η NAFTA δίνει στις πολυεθνικές επιχειρήσεις τη δυνατότητα να αποφεύγουν τα εργασιακά και περιβαλλοντικά πρότυπα

στον Καναδά και τις Ηνωμένες Πολιτείες, μεταφέροντας την παραγωγή τους στο Μεξικό. Καθώς το κεφάλαιο φεύγει από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά, οι μισθοί και η απασχόληση σε αυτές τις χώρες πέφτουν. Ορισμένοι ιστορικοί δομιστές χρησιμοποιούν τους όρους *κέντρο* και *περιφέρεια* για να προσδιορίσουν κοινωνική θέση και τάξη παρά γεωγραφική τοποθεσία, υποστηρίζοντας πως η NAFTA έχει ρίξει πολλούς εξαθλιωμένους εργάτες στις ΗΠΑ και στον Καναδά στο επίπεδο της περιφέρειας. Για παράδειγμα, μια μελέτη συμπεραίνει πως «η ανάδυση του Μεξικού στην πρώτη θέση των εξαγωγών ρουχισμού προς τις Ηνωμένες Πολιτείες λόγω της NAFTA συνοδεύτηκε από δραματική αύξηση της απασχόλησης σε υφαντουργεία μακιγιαδόρες νοτίως των συνόρων και σε δραματική μείωση στην υφαντουργία βορείως των συνόρων, ιδιαίτερα για τους χειρωνάκτες, άμεσα παραγωγούς εργάτες».[88] Οι απώλειες για τους εργάτες στις ΗΠΑ και στον Καναδά, σύμφωνα με τους ιστορικούς δομιστές, δεν οδηγούν σε συγκρίσιμα οφέλη για του μεξικανούς εργάτες. Για παράδειγμα, η NAFTA καταστρέφει τις ζωές των μεξικανών χωρικών διότι το αμερικανικό καλαμπόκι, το οποίο επωφελείται από τις κρατικές επιδοτήσεις, εξάγεται ελεύθερα στο Μεξικό. Οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν λοιπόν πως η NAFTA αυξάνει τη φτώχεια και την ανισότητα μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών και στις τρεις χώρες. Ορισμένοι γκραμσιανοί θεωρητικοί διερευνούν τη δυνατότητα ένας συνασπισμός εργατικών, περιβαλλοντικών, καταναλωτικών και γυναικείων ομάδων να αποτελέσει αντιηγεμονικό στρατόπεδο με βάση την αντίθεση στην κυριαρχία του πολυεθνικού κεφαλαίου στη NAFTA. Ένα αντιηγεμονικό στρατόπεδο τέτοιας φύσης θα μπορούσε να αντικαταστήσει την τρέχουσα αντιμετώπιση της φιλελευθεροποίησης στη Βόρεια Αμερική από πλευράς των πολυεθνικών με ένα πιο δημοκρατικό, συμμετοχικό μοντέλο.[89]

Οι Προσεγγίσεις Δέκα Χρόνια Μετά Δέκα χρόνια μετά τη σύναψη της συμφωνίας για την ίδρυση της Βορειοαμερικανικής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA), μια σειρά μελέτες αποτίμησαν τη συμφωνία, και ήταν ολοφάνερο ότι οι διαφορές μεταξύ των θεωρητικών προσεγγίσεων δεν έχουν λυθεί. Για παράδειγμα, ένα φιλελεύθερο άρθρο υποστήριζε ότι «το σωστό ερώτημα που πρέπει να θέσουμε για τη NAFTA είναι απλά αν πέτυχε όντως να τονώσει το εμπόριο και τις επενδύσεις. Η απάντηση είναι ξεκάθαρη: τα κατάφερε». Ένα δεύτερο άρθρο υποστήριζε από ρεαλιστική προσέγγιση ότι η NAFTA αντιπροσώπευε μια προσπάθεια «να αναστυλωθεί η ηγεμονία των ΗΠΑ αποκτώντας πρόσβαση σε πρώτες ύλες, εργασία χαμηλού κόστους, και διευρυμένες αγορές που επιτρέπουν στις ΗΠΑ να ανταγωνίζονται με επιτυχία τους μεγάλους τους αντιπάλους, την Ιαπωνία και την Ευρώπη». Μια

τρίτη μελέτη υποστήριξε, στο πλαίσιο της ιστορικοδομιστικής προσέγγισης ότι «η NAFTA διευκόλυνε μια αναδιάρθρωση της ισορροπίας ισχύος υπέρ του κεφαλαίου, των επενδυτών και των σύμμαχων πολιτικών ελίτ». Μ' αυτόν τον τρόπο συνεχίζονται οι καυγάδες για τις επιπτώσεις της NAFTA.[90]

Η Mercosur

Η Mercosur, ή Κοινή Αγορά του Νοτίου Κέρατος της Αμερικής (Southern Common Market) είναι η πιο επιτυχημένη προσπάθεια της Λατινικής Αμερικής για περιφερειακή ολοκλήρωση και η δεύτερη μεγαλύτερη τελωνειακή ένωση μετά την ΕΕ.[91] Τον Ιανουάριο του 2007, είχε πέντε μέλη (Αργεντινή, Βραζιλία, Παραγουάη, Ουρουγουάη και Βενεζουέλα), πέντε συνδεόμενα μέλη (Χιλή, Βολιβία, Περού, Κολομβία και Ισημερινό), και έναν παρατηρητή (Μεξικό). Η Βενεζουέλα έγινε πλήρες μέλος το 2006, έτσι μεγάλο μέρος της ακόλουθης πραγμάτευσης σχετίζεται μόνο με τα άλλα τέσσερα μέλη της Mercosur.

Το 1988 η Αργεντινή και η Βραζιλία υπέγραψαν μια συμφωνία οικονομικής συμπληρωματικότητας, η οποία οδήγησε το 1991 στη Συνθήκη της Ασουνσιόν (Treaty of Auncion, TOA) για τη θέσπιση της Mercosur, ή Κοινής Αγοράς του Νότου μεταξύ Αργεντινής, Βραζιλίας, Παραγουάης και Ουρουγουάης.[92] Το χρονοδιάγραμμα της Συνθήκης της Ασουνσιόν (TOA) περιελάμβανε τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών (FTA) από το 1991 έως το 1994, μιας τελωνειακής ένωσης το 1995 και, τελικά, μιας κοινής αγοράς. Η ταχύτητα και η ακρίβεια του προγραμματισμού ήταν ασυνήθεις για τη Λατινική Αμερική, όπου τα περισσότερα σχέδια για περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες περιελάμβαναν μόνο ασαφείς υποσχέσεις. Η σημασία της Mercosur προέκυπτε επίσης από το πόσο σημαντικά είναι τα δύο μεγαλύτερα μέλη της, η Βραζιλία και η Αργεντινή. Το 1996, η Mercosur κάλυπτε έναν πληθυσμό μεγαλύτερο των 220 εκατομμυρίων, ένα ΑΕΠ μεγαλύτερο από ένα τρισεκατομμύριο δολάρια, και μια περιοχή μεγαλύτερη από τις ηπειρωτικές Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, υπήρχαν λόγοι για αμφιβολίες σχετικά με την επιτυχία της Mercosur: οι προσπάθειες για το σχηματισμό περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών στη Λατινική Αμερική είχαν παρεμποδιστεί από την εσωστρέφεια των αναπτυξιακών πολιτικών των μελών τους και από ανησυχίες για την εθνική ασφάλεια. Εντούτοις, πολλά είχαν αλλάξει όταν σχηματίστηκε η Mercosur.[93]

Όταν υπογράφτηκε η Συνθήκη της Ασουνσιόν (Treaty of Asunción, TOA), οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής μείωναν μονομερώς τους εμπορικούς τους φραγμούς και συμμετείχαν ενεργά στο Γύρο της Ουρουγουάης της GATT. Έτσι, η προσέγγιση της Mercosur έδινε

περισσότερη έμφαση στην ανοιχτή περιφερειοποίηση σε σχέση με τις παλαιότερες λατινοαμερικανικές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Επιπλέον, πολιτικά εκλεγμένα καθεστώτα αντικατέστησαν τις στρατιωτικές δικτατορίες της περιοχής στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι παλιοί ανταγωνισμοί υποχώρησαν, και η Βραζιλία και η Αργεντινή ένιωθαν πως η περιφερειακή ολοκλήρωση θα εδραίωνε τις δημοκρατικές τους κυβερνήσεις. Οι πρόεδροι της Αργεντινής και της Βραζιλίας υποστήριζαν επίσης την ολοκλήρωση ως συστατικό στοιχείο των ορθόδοξων φιλελεύθερων οικονομικών τους στρατηγικών, ενώ ολοένα και περισσότερες επιχειρηματικές και πολιτικές ομάδες σταδιακά έφτασαν να εξαρτώνται από την ολοκλήρωση. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ανέπτυσσε την ενιαία της αγορά και κινείτο προς τη νομισματική ολοκλήρωση, το Μεξικό εντασσόταν και μαζί με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά κινούντο προς τη NAFTA, και η Αργεντινή και η Βραζιλία έβλεπαν την οικονομική ολοκλήρωση ως μέσο ενίσχυσης της θέσης τους έναντι αυτών των μεγάλων εμπορικών συνασπισμών. Τέλος, ορισμένοι αξιωματούχοι στο Υπουργείο Εξωτερικών και τις ένοπλες δυνάμεις της Βραζιλίας έβλεπαν τη Mercosur ως μέσο απόκτησης μεγαλύτερης πολιτικής και οικονομικής ανεξαρτησίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες.[94]

Η Mercosur επέδειξε αξιοσημείωτο δυναμισμό μεταξύ 1991 και 1995, μια περίοδο στην οποία οι εξαγωγές εντός Mercosur ως ποσοστό των συνολικών εξαγωγών ανέβηκαν από 8,9% σε 20,3% και οι εισαγωγές εντός Mercosur ως μερίδιο των συνολικών εισαγωγών ανέβηκαν από 14,1 σε 18,1%. Επιπλέον, ολοένα και περισσότερες επιχειρήσεις στα κράτη της Mercosur άρχισαν να οργανώνουν την παραγωγή και τις πωλήσεις τους σε περιφερειακή βάση. Όταν η Mercosur έγινε (μη πλήρης) τελωνειακή ένωση το 1995, οι δασμοί στο 90% των αγαθών που διακινούντο μεταξύ των μελών είχαν εξαλειφθεί, και 85% των αγαθών περιλαμβάνονταν σε κοινό εξωτερικό δασμό. Οι πρωτοβουλίες για τη δημιουργία μιας Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (Free Trade Area of the Americas, FTAA) και μιας διηπειρωτικής ζώνης ελεύθερου εμπορίου (FTA) μεταξύ της ΕΕ και της Mercosur αποτελούσαν ένδειξη του ογκούμενου ενδιαφέροντος των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης για τη Λατινική Αμερική.[95] Ωστόσο, τα προβλήματα αποκαλύφθηκαν το 1995, όταν η Βραζιλία και η Αργεντινή εισήγαγαν νέους δασμούς και μη δασμολογικά τείχη, και οι εντός Mercosur εξαγωγές ως μερίδιο των συνολικών εξαγωγών έπεσαν από 25% το 1998 σε μόλις 11% το 2002. Παρ' όλο που οι περισσότερες εμπορευματικές συναλλαγές εντός της Mercocur είναι σήμερα αδασμολόγητες, αυτοί οι κανόνες δεν επεκτείνονται στο εμπόριο του τομέα των υπηρεσιών, τις κρατικές προμήθειες καθώς και σε αρκετά μη δασμολογικά τείχη και σε διοικητικούς φραγμούς. Ο κλάδος της

αυτοκινητοβιομηχανίας, ο οποίος αντιστοιχεί σε περίπου 25% του εντός Mercosur εμπορίου, λειτουργεί με όρους ελεγχόμενου εμπορίου, κατά το οποίο ένα κράτος της Mercosur μπορεί να εξάγει μόνο όσο εισάγει από ένα άλλο κράτος εταίρο.[96]

Τα προβλήματα οφείλονται σε διεθνείς, περιφερειακούς και εθνικούς παράγοντες. Πρώτον, τα μέλη της Mercosur ως λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις διεθνείς εξελίξεις. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 7, οι λατινοαμερικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν τα υψηλότερα χρέη στη διάρκεια της κρίσης εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980, ενώ το 1997, το συνολικό χρέος των τεσσάρων χωρών της Mercosur ανερχόταν στο 29% του ΑΕΠ τους. Η Mercosur προσβλήθηκε επίσης από τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις του Μεξικού και της Ανατολικής Ασίας στη δεκαετία του 1990, οι οποίες συνετέλεσαν στην απώλεια αγορών για τις λατινοαμερικανικές εξαγωγές στην Ανατολική Ασία και σε έντονη πτώση τιμών για τα πρωτογενή προϊόντα. Επιπλέον, οι λατινοαμερικανικές οικονομίες χτυπήθηκαν από μια απότομη ύφεση μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Έτσι, τα κράτη της Mercosur, ως λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις διεθνείς εξελίξεις.[97] Δεύτερον, ένας υψηλός βαθμός ασυμμετρίας, με τη Βραζιλία να αντιστοιχεί σε περίπου 70% του ΑΕΠ της Mercosur (πριν από την πρόσφατη ένταξη της Βενεζουέλας), εγείρει ερωτήματα για τις πιθανότητες εμβάθυνσης της ολοκλήρωσης. Παρ' όλο που η ολοκλήρωση της Mercosur «ακολούθησε κυρίως τη στρατηγική και τις ανάγκες της Βραζιλίας», η Βραζιλία πολλές φορές απέδωσε μεγαλύτερη σημασία στους πολυμερείς παρά στους περιφερειακούς στόχους.[98] Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη διότι η Βραζιλία είναι πολύ λιγότερο εξαρτημένη από την περιφερειακή αγορά από ό,τι τα άλλα μέλη της Mercosur. Έτσι, η Βραζιλία πάντα ήταν αντίθετη στη δημιουργία υπερεθνικών θεσμών που θα περιόριζαν την ελευθερία δράσης της. Για παράδειγμα η Mercosur, σε αντίθεση με τη NAFTA, δεν έχει επίσημη διαδικασία επίλυσης διαφορών. Η Βραζιλία πιστεύει ότι ένα ισχυρό όργανο επίλυσης διαφορών θα απειλούσε την ανεξαρτησία της και προτιμά να χειρίζεται τις διαφορές μέσω πολιτικών διαπραγματεύσεων.

Ένα τρίτο εμπόδιο υπήρξε η ανομοιομορφία μεταξύ Βραζιλίας και Αργεντινής όσον αφορά στις μακροοικονομικές και νομισματικές πολιτικές. Το 1991, η Αργεντινή εξάρτησε το πέσο από το αμερικανικό δολάριο, ενώ η Βραζιλία προσάρμοσε τη συναλλαγματική της ισοτιμία για να αντιμετωπίσει τον πληθωρισμό. Μέχρι το 1999, το υπερτιμημένο βραζιλιάνικο ρεάλ είχε ενισχύσει το εμπορικό πλεόνασμα της Αργεντινής με τη Βραζιλία. Ωστόσο, αφού η Βραζιλία υποτίμησε το νόμισμά της το 1999, το εμπορικό ισοζύγιο της Αργεντινής με τη Βραζιλία υπέστη σφοδρή υποχώρηση, και πολλές επιχει-

ρήσεις μετέφεραν τις δραστηριότητές τους από την Αργεντινή στη Βραζιλία. Το Δεκέμβριο του 2001, η Αργεντινή είχε ένα τεράστιο εξωτερικό χρέος και δήλωσε αδυναμία αποπληρωμής των χρεών της εν μέρει επειδή είχε εξαρτήσει το πέσο από το αμερικανικό δολάριο. Η Αργεντινή τελικά υποτίμησε το νόμισμά της τον Ιανουάριο του 2002, και αυτό εξάλειψε τη βασική πηγή εμπορικών αντιπαραθέσεων με τη Βραζιλία.[99]

Οι ρεαλιστές θεωρούν τη Mercosur ως αντίδραση στην τάση της παγκόσμιας οικονομίας προς την περιφερειοποίηση, και πιστεύουν πως η Mercosur συνεισέφερε σε δεσμούς ασφαλείας πέρα από τους οικονομικούς. Για παράδειγμα, η Αργεντινή και η Βραζιλία αναβάθμισαν τη στρατιωτική τους συνεργασία, με κοινές στρατιωτικές ασκήσεις και ετήσιες συναντήσεις μεταξύ των αρχηγών των Γενικών Επιτελείων τους. Ορισμένοι ρεαλιστές πιστεύουν επίσης πως η Mercosur ενισχύει τη διαπραγματευτική ισχύ των μελών της έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και της ΕΕ.[100] Οι φιλελεύθεροι τάσσονται υπέρ της διεύρυνσης του πεδίου δράσης της εμπορικής φιλελευθεροποίησης στη Mercosur και προβλέπουν πως εγχώριες επιχειρηματικές ομάδες θα συνεχίσουν να υποστηρίζουν τη Mercosur ως μέσο προσέλκυσης επενδύσεων από ολόκληρο τον κόσμο. Ορισμένοι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν πως η Mercosur προέκυψε από την πίεση του ΔΝΤ να φιλελευθεροποιήσει τις λατινοαμερικανικές πολιτικές και ότι «παίζει ένα ρόλο πιο βαθειάς ενσωμάτωσης... [των μελών] στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα ενώ διατηρείται η υποτελής τους θέση εντός του συστήματος».[101] Άλλοι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι η Mercosur πρέπει να δώσει προτεραιότητα «στις διαστάσεις της περιφερειακής ολοκλήρωσης που έχουν να κάνουν με την κοινωνία και την αντιπροσώπευση, απέναντι στους στόχους του εμπορίου και των επενδύσεων».[102]

Η Mercosur είναι η μεγαλύτερη περιφερειακή εμπορική συμφωνία του Νότου, με όρους ΑΕΠ και το πιο φιλόδοξο σχέδιο ολοκλήρωσης της Λατινικής Αμερικής έως σήμερα. Ωστόσο, οι αναλυτές δεν είναι βέβαιοι για τις προοπτικές της σε σχέση με περαιτέρω ολοκλήρωση διότι η εμπορική αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της είναι χαμηλή σε σχέση με την ΕΕ και τη NAFTA, δεν υπάρχουν υπερεθνικοί δρώντες όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ή η Επιτροπή της ΕΕ και, συνεπώς, οι εθνικές κυβερνήσεις είναι «η μοναδική κινητήρια δύναμη» πίσω από την ολοκλήρωση.[103]

FTAA και DR-CAFTA

Ενώ εξελίσσονταν οι διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία της NAFTA και της Mercosur, ο Αμερικανός Πρόεδρος George H. W. Bush παρουσίασε την *Πρωτοβουλία για την Επιχείρηση της Αμερικανικής Ηπείρου* (Enterprice for the Americas Initiative, EAI) το 1990, με στόχο να επεκταθεί το ελεύθερο εμπόριο από την Αλάσκα μέχρι τη Γη του Πυρός στο νοτιότερο άκρο της Νότιας Αμερικής. Ο Αμερικανός αντιπρόεδρος Αλ Γκορ πρότεινε αργότερα τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών (FTA) του ημισφαιρίου και συγκάλεσε μια σύνοδο των χωρών του Δυτικού Ημισφαιρίου. Στη Σύνοδο της Αμερικανικής Ηπείρου στο Μαϊάμι, το Δεκέμβριο του 1994, τα 34 συμμετέχοντα κράτη συμφώνησαν να ξεκινήσουν τη διαπραγμάτευση μιας *Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου* (Free Trade Area of the Americas, FTAA). Μετά ακολούθησε η Σύνοδος του Σαντιάγκο στη Χιλή, τον Απρίλιο του 1998, όπου ανακοινώθηκε ένα λεπτομερές σχέδιο δράσης ώστε να ολοκληρωθούν οι διαπραγματεύσεις για τη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) έως τον Ιανουάριο του 2005. Αν η Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) σχηματιζόταν, θα κάλυπτε έναν πληθυσμό περίπου 730 εκατομμυρίων, ένα συνολικό ΑΕΠ σχεδόν 10 τρισεκατομμυρίων δολαρίων (ΗΠΑ), και συνολικές εξαγωγές πάνω από 1 τρισεκατομμύριο δολάρια.[104]

Ένα εν δυνάμει πρόβλημα ήταν ότι το Δυτικό Ημισφαίριο δεν αποτελεί ενιαία «φυσική» περιφέρεια για μια περιφερειακή εμπορική συμφωνία. Ενώ περισσότερο από 80% του καναδικού και μεξικανικού εμπορίου και περίπου 60% του εμπορίου της Κεντρικής Αμερικής και Καραϊβικής διεξάγεται με τις Ηνωμένες Πολιτείες, το Κέρας της Νότιας Αμερικής διεξάγει περίπου 20% μόλις του εμπορίου του με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Εντούτοις, αλλαγές στις παγκόσμιες, περιφερειακές και εθνικές συνθήκες συνετέλεσαν σε αύξηση του ενδιαφέροντος για σχηματισμό της Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA). Διάφοροι παράγοντες προκάλεσαν το ενδιαφέρον των ΗΠΑ για μια FTAA, μεταξύ των οποίων η σχετική υποχώρηση της οικονομικής ηγεμονίας των ΗΠΑ· η άποψη των ΗΠΑ ότι μπορούσαν να προωθήσουν την εμπορική τους ατζέντα εντός της FTAA σε μια περίοδο που ο Γύρος της Ντόχα είχε βαλτώσει· και το αμερικανικό συμφέρον για μια Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) για λόγους ασφαλείας που σχετίζονται με τα ναρκωτικά, την τρομοκρατία και τις εξεγέρσεις, το πετρέλαιο και την ενέργεια, τη μετανάστευση και το περιβάλλον. Στους παράγοντες εντός Λατινικής Αμερικής που έκαναν πρόσφορες τις διαπραγματεύσεις για Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) περιλαμβάνονταν η μεταστροφή από τις πολιτικές υποκατάστασης εισαγωγών στις πολιτικές που ήταν προσανατολισμένες στις εξαγωγές, η εδραίωση της μη στρατιωτικής πολιτικής κυριαρχίας και της δημοκρατίας, και η αναβίωση της περιφερειοποίησης σε πιο ανοιχτή βάση σε σχέση με το παρελθόν.[105]

Εντούτοις, η μεγάλη ποικιλία απόψεων μεταξύ των χωρών έκανε τις διαπραγματεύσεις μακρόσυρτες και δύσκολες. Εδώ μπορούμε να παραθέσουμε μόνο μια σύντομη πραγμάτευση των διαφορών.

1. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν να επεκταθεί η NAFTA και σε άλλες χώρες, όμως η Βραζιλία υποστήριξε πως μια Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) πρέπει να αποτελεί νέα πρωτοβουλία την οποία διαπραγματεύονται ισότιμοι εταίροι.
2. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν να διεξαχθούν οι διαπραγματεύσεις από ξεχωριστές χώρες, όμως η Βραζιλία ήθελε να διαπραγματευτούν περιφερειακές ομάδες όπως η Mercosur και η Κοινότητα των Άνδεων.[106]
3. Οι ΗΠΑ ήθελαν η Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) να είναι μια συμφωνία «ΠΟΕ συν» που θα βελτίωνε τις δεσμεύσεις του ΠΟΕ για τις υπηρεσίες, τις επενδύσεις, τις κρατικές προμήθειες και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, οι Λατινοαμερικανοί υποστήριζαν ότι οι δεσμεύσεις του ΠΟΕ δεν πρέπει να μεταβληθούν παρά μόνο αν οι ΗΠΑ άνοιγαν σε διαπραγμάτευση τις εγχώριες γεωργικές τους επιδοτήσεις και τα αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικά τους τέλη.[107]

Το Φεβρουάριο του 2004, μια συνάντηση της Επιτροπής Εμπορικών Διαπραγματεύσεων της Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) κατέρρευσε – με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους υποστηρικτές τους να κατηγορούν τη Mercosur ότι απαιτεί υποχωρήσεις στη γεωργία ενώ προσφέρει λίγες υποχωρήσεις στις υπηρεσίες, την πνευματική ιδιοκτησία και τις δημόσιες συμβάσεις. Διαφορές προέκυψαν και σε άλλα ζητήματα όπως η πρόσβαση στις αγορές, ενώ αλλεπάλληλες προσπάθειες από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βραζιλία να αναβιώσουν τις διαπραγματεύσεις απέβησαν άκαρπες.[108] Στα μέσα του 2006, οι διαπραγματεύσεις για τη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) δεν είχαν ακόμη ξαναρχίσει, και ήταν αβέβαιο αν κάτι τέτοιο θα συμβεί. Εν μέρει λόγω της αργής προόδου στις συνομιλίες της Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA), οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ξεκινήσει τη διαπραγμάτευση διμερών και υποπεριφερειακών περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών στην περιοχή. Η πιο σημαντική από αυτές ήταν η *Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου Δομινικανής Δημοκρατίας - Κεντρικής Αμερικής - ΗΠΑ* (Dominican Republic - Central American - U.S. Free Trade Agreement, DR-CAFTA), μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (FTA) που τη διαπραγματεύτηκαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Δομινικανή Δημοκρατία και πέντε κράτη της Κεντρικής Αμερικής (Κόστα Ρίκα, Ελ Σαλβαδόρ, Γουατεμάλα, Ονδούρα και Νικαράγουα). Η συμφωνία αυτή είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη, και η διαδικασία επικύρωσης ολοκληρώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες τον Ιούλιο του 2005 αφού πέρασε με δυσκολία από τη Βουλή των Αντιπροσώπων και τη Γερουσία. Η επικύρωση υπήρξε πιο αργή ως διαδικασία στις χώρες της Κεντρικής Αμερικής. Ορισμένα από τα πιο επίμαχα ζητήματα σχετίζονται με το εμπόριο των υφαντουργικών προϊόντων και της ζάχαρης, την πνευματική ιδιοκτησία, τους κανόνες προέλευσης, τα τέλη και τα πρότυπα.[109]

Το Μέλλον των Περιφερειακών Εμπορικών Συμφωνιών στο Δυτικό Ημισφαίριο

Με την αναστολή των διαπραγματεύσεων για τη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA), υπάρχουν δύο βασικοί πόλοι περιφερειακής ολοκλήρωσης στο Δυτικό Ημισφαίριο με βάση τη NAFTA και τη Mercosur, διάφορες άλλες υποπεριφερειακές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η DR-CAFTA και η Κοινότητα των Άνδεων, και ένας διευρυνόμενος αριθμός διμερών συμφωνιών για ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA). Ορισμένοι οικονομολόγοι αναφέρονται σε αυτό το μοτίβο αλληλεπικαλυπτόμενων περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών ως «μακαρονάδα» που μπορεί να οδηγήσει σε κατακερματισμό και σύγχυση το εμπορικό σύστημα του ημισφαιρίου.[110] Για παράδειγμα, οι αλληλεπικαλυπτόμενες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες οδηγούν σε πολλαπλά προγράμματα εξάλειψης δασμών, σε πολλαπλούς κανόνες προέλευσης, σε ποικιλία απαιτήσεων για έγγραφα και εμπορικές πειθαρχίες, αλλά και σε έλλειψη διαφάνειας και προβλεψιμότητας στις εμπορικές σχέσεις. Ένα βασικό πρόβλημα για να προκύψει μια ενιαία συμφωνία ζώνης ελεύθερων συναλλαγών (FTA) του ημισφαιρίου είναι η διαφορετική άποψη των δύο αναπτυγμένων χωρών (Ηνωμένων Πολιτειών και Καναδά) και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς πρώτα δημιούργησαν την CUSFTA και μετά επεξέτειναν το μοντέλο αυτό για να συμπεριλάβουν το Μεξικό στη NAFTA. Έτσι, η NAFTA έχει μια φιλόδοξη προσέγγιση σε περιοχές που ενδιαφέρουν τις αναπτυγμένες χώρες, όπως το εμπόριο του τομέα υπηρεσιών, η πνευματική ιδιοκτησία, οι επενδύσεις και οι δημόσιες δαπάνες. Η Mercosur, αντίθετα, είναι πιο επιφυλακτική σε σχέση με τη φιλελευθεροποίηση, εν μέρει λόγω «της διαρθρωτικής ευπάθειας των χωρών της και των περιορισμένων τους δυνατοτήτων για υποστήριξη της διαδικασίας προσαρμογής».[111] Οι τομείς της εμπορικής φιλελευθεροποίησης για τους οποίους ενδιαφέρονται πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως η γεωργία και η υφαντουργία, είναι επίσης διαφορετικοί από τους τομείς που ενδιαφέρουν τις αναπτυγμένες χώρες. Συνοψίζοντας, τα εμπόδια προς τη δημιουργία μιας συμφωνίας για ζώνη ελεύθερων συναλλα-

γών (FTA) όλου του ημισφαιρίου είναι παρόμοια σε περιφερειακή κλίμακα με τα τρέχοντα εμπόδια μεταξύ Βορρά-Νότου για την επίτευξη μιας συμφωνίας στο Γύρο της Ντόχα του ΠΟΕ.

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΣΙΑ

Οι επιδράσεις της Ανατολικής Ασίας στην παγκόσμια οικονομία έχουν αυξηθεί έντονα τα τελευταία χρόνια. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 9.2, η Ανατολική Ασία αντιστοιχούσε μόνο σε 10,8% του παγκόσμιου εμπορίου το 1970, όταν η Βόρεια Αμερική και η Δυτική Ευρώπη αντιστοιχούσαν σε 20,7% και 48,2%, αντίστοιχα. Το 1990, το εμπορικό μερίδιο της Ανατολικής Ασίας είχε σχεδόν διπλασιαστεί σε 19,4%, ενώ τα μερίδια της Βόρειας Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης είχαν ελαφρώς υποχωρήσει σε 18,1% και 46,8%, αντίστοιχα.[112] Παρά τη διευρυνόμενη σημασία της, η Ανατολική Ασία, προχώρησε όψιμα στο σχηματισμό περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Δεν συμμετείχε στο πρώτο κύμα περιφερειακής ολοκλήρωσης κατά τη δεκαετία του 1960, και άργησε να συμμετάσχει στο σημερινό κύμα. Το 2000, οι προτιμησιακοί εμπορικοί διακανονισμοί αντιστοιχούσαν μόνο σε 5,6% των εμπορευματικών εισαγωγών στην Ασία ως σύνολο, σε σύγκριση με 64,7% στη Δυτική Ευρώπη, 41,4% στη Βόρεια Αμερική, 37,2% στην Αφρική, και 18,3% στη Λατινική Αμερική (εκτός του Μεξικού).[113] Ωστόσο, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 1997, τα κράτη της Ανατολικής Ασίας συμμετείχαν ενεργά στη θέσπιση συμφωνιών για ζώνες ελεύθερου εμπορίου (FTA). Πολλές από αυτές τις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου είναι διμερείς, με χώρες εκτός περιφέρειας.[114]

Παρ' όλο που οι Ανατολικοασιάτες υπήρξαν αργοί στο να αναπτύξουν θεσμικές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, το εμπόριο και οι επενδύσεις

Πίνακας 9.2
ΜΕΡΙΔΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΣΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

	1970	1990
Ανατολική Ασία	10,8%	19,4%
Βόρεια Αμερική (Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς, Μεξικό)	20,7	18,1
Δυτική Ευρώπη (Ευρωπαϊκή Ένωση και Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών)	48,2	46,8
Άλλες χώρες	20,5	15,7

Πηγή: Προέρχεται από το Soogil Young, "East Asia as a Regional Force for Globalism", στο Kym Anderson and Richard Blackhurst (επιμ.), *Regional Intergration and the Global Trading System* (Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1993), σ. 130, Πίνακας 6.1.

μεταξύ των κρατών της Ανατολικής Ασίας έχει να επιδείξει εντυπωσιακούς ρυθμούς αύξησης. Έτσι, η περίπτωση της Ανατολικής Ασίας δείχνει πως τα κράτη μπορούν να αναπτύξουν ισχυρές περιφερειακές διασυνδέσεις, ακόμη και χωρίς επίσημους θεσμούς.[115] Σημαντικός λόγος για την άνοδο του ενδοπεριφερειακού εμπορίου είναι ότι δυναμικές, ταχέως αναπτυσσόμενες οικονομίες όπως αυτές στην Ανατολική Ασία είναι πιθανό να συναλλάσσονται μεταξύ τους. Επιπλέον, η μεγάλη διαφοροποίηση των ασιατικών οικονομιών από άποψη μεγέθους, κατά κεφαλήν εισοδήματος, και φυσικών πόρων προσφέρει ευκαιρίες για εξειδίκευση. Οι περιφερειακές διασυνδέσεις στην Ανατολική Ασία, πέρα από το ότι είναι ανεπίσημες και προσανατολισμένες στην αγορά, βοηθάνε στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων της περιφέρειας μέσα στις παγκόσμιες αγορές. Έτσι, η διεθνοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας της Ανατολικής Ασίας έχει συντελέσει στην ικανότητα της περιφέρειας να εμπορεύεται αγαθά υψηλής ποιότητας σε ανταγωνιστικές τιμές. Ενώ η Ιαπωνία έχει προσφέρει κεφάλαιο και αγαθά υψηλής τεχνολογίας, οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας έχουν προσφέρει αγαθά και υπηρεσίες με όλο και μεγαλύτερη βελτίωση, ενώ οι χώρες χαμηλών μισθών, όπως η Κίνα, η Ινδονησία και το Βιετνάμ έχουν παράσχει επιχειρήσεις συναρμολόγησης εντάσεως εργασίας.[116] (Στο Κεφάλαιο 11 πραγματευόμαστε το παραγωγικό σύστημα της Ανατολικής Ασίας.)

Παρ' όλο που η Ανατολική Ασία δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για περιφερειακές εμπορικές και χρηματοοικονομικές διασυνδέσεις, οι περιφερειακές σχέσεις της Ανατολικής Ασίας είναι απίθανο να μετατραπούν σε τόσο θεσμικές όσο της Ευρώπης και του Δυτικού Ημισφαιρίου για διάφορους λόγους.

1. Πολλοί Ανατολικοασιάτες πιστεύουν ότι ο ΠΟΕ παρέχει περισσότερα πλεονεκτήματα για τη μείωση των εμπορικών φραγμών που περιορίζουν τις εξαγωγές της Ανατολικής Ασίας, για την παροχή ειδικής αντιμετώπισης στις ανατολικοασιατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και την προσφορά προστασίας σε μικρότερα κράτη της Ανατολικής Ασίας απέναντι στις πιέσεις των μεγάλων περιφερειακών δυνάμεων όπως η Ιαπωνία και η Κίνα.
2. Η επίμονη εχθρότητα και καχυποψία μεταξύ των Ανατολικοασιατών έχει περιορίσει τη θεσμική ολοκλήρωση, με μια σειρά χώρες να έχουν μνήμες από την ιαπωνική στρατιωτική κατοχή στη δεκαετία του 1930 και ανησυχίες για την κυριαρχία της Κίνας.
3. Πολλά κράτη της Ασίας είχαν προστατευτικές και παρεμβατικές βιομηχανικές πολιτικές.
4. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν σημαντική στρατιωτική και οικονομική

επιρροή στην περιοχή, και αντιτίθεται έντονα στη θέσπιση κάποιας περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας που θα περιορίζεται στους Ανατολικοασιάτες.

Παρ' όλα τα εμπόδια αυτά, τα προβλήματα στο Γύρο της Ντόχα του ΠΟΕ και τα χαρακτηριστικά αποκλεισμού που έχει η ΕΕ και η NAFTA κάνουν τους Ανατολικοασιάτες να ενδιαφέρονται περισσότερο για το σχηματισμό περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας.[117]

Οι δύο βασικές ομάδες της Ανατολικής Ασίας με στόχο τη θέσπιση περιφερειακής εμπορικής συμφωνίας είναι η Ένωση Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) και το φόρουμ Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC). Ωστόσο, η πρόοδος και στις δύο αυτές ομάδες υπήρξε περιορισμένη, και πολλά κράτη, όπως η Σινγκαπούρη, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα επιδιώκουν με ενεργό τρόπο να σχηματίσουν εναλλακτικά διμερείς συμφωνίες ζωνών ελεύθερου εμπορίου (FTA) και με περιφρειακούς και με εξωπεριφερειακούς εταίρους. Ακόμη περισσότερο από ό,τι στην περίπτωση της Βόρειας Αμερικής, η κατάσταση προκαλεί ανησυχίες για το αποτέλεσμα της «μακαρονάδας» που πραγματευτήκαμε νωρίτερα.[118] Στις επόμενες παραγράφους θα μελετήσουμε την ASEAN, την APEC και τις διμερείς περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.

ASEAN και AFTA

Το 1967, η Ινδονησία, η Μαλαισία, οι Φιλιππίνες και η Ταϊλάνδη θέσπισαν την Ένωση Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) κυρίως ως πολιτική οργάνωση για την προώθηση της ειρήνης, της σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης. Το 1977, οι χώρες της ASEAN υπέγραψαν μια Συμφωνία για τους Διακανονισμούς Προτιμησιακού Εμπορίου, όμως είχε μόνο περιορισμένη κάλυψη σε προϊόντα και μικρό αντίκτυπο στο εμπόριο εντός της ASEAN. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 9.3, δεν ήταν παρά το 1992 όταν πέντε ιδρυτικά μέλη της ASEAN μαζί με το Μπρουνέι (το οποίο είχε ενταχθεί στην ASEAN το 1984) σχημάτισαν την *Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών ASEAN* (AFTA). Και άλλες χώρες εντάχθηκαν στην AFTA, καθώς η ASEAN αύξησε τα μέλη της: το Βιετνάμ το 1995, το Λάος και η Μιανμάρ το 1997, και η Καμπότζη το 1999. Η AFTA έχει στόχο τη σταδιακή μείωση των δασμών, με την ολική εξάλειψη των δασμών να είναι προγραμματισμένη για το 2010 για τα έξι αρχικά μέλη της AFTA και για το 2015 για τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη. Η AFTA θεσπίστηκε για διάφορους λόγους: τα μέλη της ήταν κοντινοί γείτονες στη Νοτιοανατολική Ασία, παρ' όλο που υπήρχε

Πίνακας 9.3
ΜΕΛΗ ΤΗΣ AFTA[α] ΚΑΙ ΤΟΥ APEC[β]

AFTA		APEC	
Έτος Εισόδου	Μέλος	Έτος Εισόδου	Μέλος
1992	Μπρούνεϊ, Ινδονησία, Μαλαισία, Φιλιππίνες, Σινγκαπούρη, Ταϊλάνδη	1989	Αυστραλία, Μπρούνεϊ, Καναδάς, Ινδονησία, Ιαπωνία, Κορέα, Μαλαισία, Νέα Ζηλανδία, Φιλιππίνες, Σινγκαπούρη, Ταϊλάνδη, ΗΠΑ
1995	Βιετνάμ	1991	Κίνα, Χονκ Κονγκ, Ταϊβάν
1997	Λάος, Μιανμάρ	1993	Μεξικό, Παπούα Νέα Γουϊνέα
1999	Καμπότζη	1994	Χιλή
		1998	Περού, Ρωσία, Βιετνάμ

(α) AFTA: Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της ASEAN.
(β) APEC: Φόρουμ Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού.

μόνο περιορισμένος βαθμός ενδοπεριφερειακού εμπορίου· ως σχετικά μικρές οικονομίες λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (η Σινγκαπούρη δεν είναι πλέον λιγότερο αναπτυγμένη χώρα στην πραγματικότητα) μπορούσαν να διαπραγματευθούν καλύτερα ως στρατόπεδο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Κίνα, την Ιαπωνία και την ΕΕ· ενώ, μια μεγαλύτερη, πιο ενοποιημένη αγορά θα ήταν πιο ικανή να προσελκύσει ξένες επενδύσεις.[119]

Τα μέλη της AFTA κατάφεραν σημαντική πρόοδο στη μείωση των δασμών, ενώ έχουν επιταχύνει κάποιους από τους στόχους τους για εμπορική φιλελευθεροποίηση. Για παράδειγμα, τα έξι ιδρυτικά μέλη της AFTA μείωσαν τους περισσότερους δασμούς τους σε 5% μέχρι το 2002, υλοποιώντας ένα στόχο που είχε τεθεί για το 2008. Εντούτοις, οι διατάξεις της AFTA έχουν πολλά παραθυράκια και είναι αβέβαιο αν ο στόχος της εξάλειψης των δασμολογικών φραγμών εντός AFTA είναι επιτεύξιμος. Πολλά προϊόντα με μεγάλες δυνατότητες για ενδοπεριφερειακό εμπόριο, όπως η ζάχαρη, το ρύζι και τα αυτοκίνητα είναι πολιτικά ευαίσθητα, και τα μέλη της AFTA έχουν αφήσει τη φιλελευθεροποίησή τους για αργότερα. Μια τέτοια πρακτική είναι εφικτή διότι υπάρχουν τέσσερις λίστες που καθορίζουν το ρυθμό και το εύρος της φιλελευθεροποίησής στην AFTA: μια *λίστα συμπερίληψης*, μια *προσωρινή λίστα αποκλεισμού*, μια *ευαίσθητη λίστα*, και μια *λίστα γενικών εξαιρέσεων*. Η ASEAN δημοσιεύει μόνο περιορισμένες πληροφορίες για το πόσα προϊόντα αλλάζουν θέση ανάμεσα σε αυτές τις κατηγορίες, ενώ υπάρχουν ενδείξεις για ορισμένες υπαναχωρήσεις. Για παράδειγμα, το 2000 η Μαλαισία

έδειξε ότι θα καθυστερούσε τη φιλελευθεροποίηση της προστατευμένης της αυτοκινητοβιομηχανίας. Τα τέσσερα νεώτερα μέλη στην AFTA (βλέπε Πίνακα 9.3) έχουν επίσης αφήσει ένα μεγάλο μέρος των δασμών τους έξω από τη λίστα συμπερίληψης. Ακόμη και στοιχεία που περιέχονται στη λίστα αυτή έχουν υποστεί πολύ ανισομερείς μειώσεις δασμών.

Διάφοροι παράγοντες μπορούν να εξηγήσουν την περιορισμένη πρόοδο της AFTA. Πρώτον, όπως και η Mercosur, τα μέλη της AFTA ως λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι ιδιαίτερα ευάλωτα σε εξωτερικούς παράγοντες, ενώ γεγονότα όπως η χρηματοοικονομική κρίση της Ασίας το 1997 συνετέλεσαν σε οικονομική και πολιτική αστάθεια. Δεύτερον, τα μέλη της AFTA βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης, και κυμαίνονται από τη Σινγκαπούρη με υψηλά εισοδήματα· στη Μαλαισία με άνω του μετρίου εισοδήματα· στην Ταϊλάνδη, τις Φιλιππίνες και την Ινδονησία με κάτω του μετρίου εισοδήματα· έως τα νέα μέλη (Λάος, Καμπότζη, Μιανμάρ και Βιετνάμ) με χαμηλά εισοδήματα. Όταν εντάχθηκαν οι χώρες με τα χαμηλά εισοδήματα, τους δόθηκε μεγαλύτερος χρόνος να προσαρμοστούν στην εμπορική φιλελευθεροποίηση της AFTA, όπως και βοήθεια για να κινηθούν προς τη μεταρρύθμιση της αγοράς. Ωστόσο, η χρηματοπιστωτική κρίση του 1997 όξυνε τα προβλήματα, καθώς τα ιδρυτικά μέλη ήταν λιγότερο πρόθυμα και ικανά να προσφέρουν ειδική αντιμετώπιση και βοήθεια στα νεότερα μέλη. Τρίτον, τα προβλήματα της AFTA προκύπτουν εν μέρει από τις δυσκολίες που έχουν οι χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας να αποδεχθούν την ιδέα του ελεύθερου εμπορίου. Παρ' όλο που η έμφαση της ASEAN στις ανεπίσημες διαδικασίες μπορεί να συνεισφέρει στην αλληλεγγύη, καταλήγει σε έλλειψη πολιτικής δέσμευσης για «επίσημη εμπορική φιλελευθεροποίηση».[120]

Ως μικρή, ανοιχτή οικονομία, η Σινγκαπούρη έχει απογοητευθεί από τον αργό ρυθμό της AFTA και έχει διαπραγματευτεί μια σειρά διμερών συμφωνιών για ζώνες ελεύθερου εμπορίου (FTA). Η ίδια η ASEAN συμμετέχει επίσης σε ευρύτερες διαπραγματεύσεις προσπαθώντας να αναζωογονήσει τη διαδικασία για το ελεύθερο εμπόριο. Για παράδειγμα, η Κίνα και η ASEAN υπέγραψαν μια συμφωνία-πλαίσιο το 2002 με την οποία ξεκινούν διαπραγματεύσεις προς μια συμφωνία ζώνης ελεύθερου εμπορίου (FTA)· η ASEAN εξετάζει μια σειρά άλλες περιφερειακές και εξωπεριφερειακές συμφωνίες· ενώ οι σύνοδοι της ASEAN Plus 3 (στην οποία συμμετέχει η Ιαπωνία, η Κίνα και η Νότια Κορέα) θα μπορούσαν επίσης να καταλήξουν σε ευρύτερες κινήσεις για περιφερειακό ελεύθερο εμπόριο. Με γνώση των προβλημάτων εντός της ίδιας της ASEAN, υπάρχει ο κίνδυνος ότι το μεγάλο εύρος συμφωνιών θα μπορούσε να περιέχει ασύμβατες διατάξεις με αβέβαια αποτελέσματα για το περιφερειακό εμπόριο.[121]

Η Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC)

Η μεγαλύτερη περιφερειακή πρωτοβουλία που έχει να κάνει με την Ανατολική Ασία είναι το φόρουμ της Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC), που δημιουργήθηκε σε μια υπουργική σύνοδο στην Αυστραλία, το 1989. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 9.3, η Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC) δίνει έμφαση και στην ανοιχτή περιφερειοποίηση και στη διαπεριφερειακότητα, με τα 21 μέλη του από την Ασία, την Αυστραλασία, τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική. Η πιθανή σημασία του APEC προκύπτει από την επιρροή των μεγαλύτερων μελών του —των Ηνωμένων Πολιτειών, της Κίνας και της Ιαπωνίας— και από το ότι τα μέλη του διακινούν σχεδόν το μισό παγκόσμιο εμπόριο. Το 1993 το APEC θέσπισε μια μόνιμη γραμματεία στη Σινγκαπούρη και άρχισε να συγκαλεί συνόδους των αρχηγών κυβερνήσεων και των κρατών μελών του. Υπό την αιγίδα του APEC εξελίσσονται πολλά προγράμματα για την προώθηση της οικονομικής και τεχνικής συνεργασίας, ενώ στους μελλοντικούς στόχους του APEC περιλαμβάνεται η θέσπιση μιας περιοχής ελεύθερου εμπορίου και επενδύσεων. Παρά την υπόσχεση του APEC, υπάρχει σημαντική έλλειψη συναίνεσης σε σχέση με τους βασικούς στόχους της ομάδας, και το APEC είναι περισσότερο φόρουμ ανταλλαγής ιδεών παρά οργανισμός για την επιδίωξη ουσιαστικών αποτελεσμάτων. Τα τρία μεγαλύτερα μέλη δίνουν αξία στο APEC για διαφορετικούς λόγους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θέλουν να είναι αποκλεισμένες από ένα εμπορικό στρατόπεδο της Ανατολικής Ασίας, η Ιαπωνία θέλει να περιορίσει τη μονομέρεια των ΗΠΑ και να εμποδίσει τη Βόρεια Αμερική να υψώσει προστατευτικούς φραγμούς απέναντι στην Ασία, ενώ η Κίνα ως αναδυόμενη δύναμη θεωρεί το APEC χρήσιμο φόρουμ για συνεργασία με άλλες οικονομίες της Ασίας και του Ειρηνικού. Μικρότερες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας υποστηρίζουν το APEC ως μέσο για τη διατήρηση της πρόσβασης στη μεγαλύτερη αγορά των ΗΠΑ και για να αποτρέψουν την κυριαρχία κάποιας από τις τρεις μεγαλύτερες οικονομίες.[122]

Τα περισσότερα μέλη του APEC στην Ασία ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη διευκόλυνση του εμπορίου και την οικονομική και τεχνική συνεργασία παρά για τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, εν μέρει λόγω των ανησυχιών τους ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα τα πίεζαν να ανοίξουν τις αγορές τους. Έτσι, το APEC αρχικά δεν σκόπευε να αποτελεί φόρουμ για εμπορικές διαπραγματεύσεις. Εντούτοις, η Διακήρυξη του Μπογκόρ που υιοθετήθηκε στη Σύνοδο του APEC στο Μπογκόρ της Ινδονησίας το 1994 όρισε το στόχο μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου και επενδύσεων για τις αναπτυγμένες χώρες έως το 2010 και το 2020 για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, λόγω πίεσης από

τις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Από την άποψη των διαφορετικών στοχεύσεων των μελών του APEC, η συμφωνία είναι αμφιλεγόμενη. Η Διακήρυξη του Μπογκόρ δεν ορίζει τι σημαίνει «περιφερειακό ελεύθερο εμπόριο», δεν ξεκαθαρίζει αν περιλαμβάνονται οι υπηρεσίες και η γεωργία, και δεν διευκρινίζει αν ορισμένα μέλη του APEC είναι αναπτυγμένες χώρες ή λιγότερο αναπτυγμένες χώρες· αυτό είναι σημαντικό διότι η Κίνα διστάζει να δεσμευτεί για ελεύθερο εμπόριο μαζί με τις πιο αναπτυγμένες χώρες το 2010. Η διαδικασία φιλελευθεροποίησης θα συμβεί με μονομερείς δράσεις, με τον τρόπο που το προτιμούν τα ασιατικά μέλη παρά με διαπραγματευτικές διαδικασίες όπως προτιμούν οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία. Κάθε οικονομία του APEC θα αναπτύξει τα δικά της σχέδια για να επιτύχει το ελεύθερο εμπόριο μέχρι την καθορισμένη ημερομηνία, ενώ η φιλελευθεροποίηση θα έρθει από το πεφωτισμένο ίδιον συμφέρον και την αλληλοπίεση παρά μέσω διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, η φιλελευθεροποίηση θα προχωρήσει μέσω ανοιχτής περιφερειοποίησης, κατά την οποία όλες οι παραχωρήσεις για τα μέλη του APEC θα γίνουν και προς *όλα* τα μέλη του ΠΟΕ σε μία βάση μάλλον ευνοημένου κράτους χωρίς προϋποθέσεις. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα απίθανο ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ήταν πρόθυμες να επεκτείνουν τις παραχωρήσεις της στο APEC και στην Ευρώπη ή σε άλλες περιοχές σε μη αμοιβαία βάση.[123]

Όπως και στην περίπτωση της AFTA, ορισμένα από τα νεώτερα μέλη του APEC διαφοροποιούντια από τα αρχικά μέλη και έχουν θολώσει τους στόχους της εμπορικής φιλελευθεροποίησης ακόμη περισσότερο. Για παράδειγμα, ο βασικός εμπορικός εταίρος της Ρωσίας, η οποία εντάχθηκε στο APEC το 1998 (βλέπε Πίνακα 9.3), είναι η Ευρώπη, η οποία έχει ελάχιστους οικονομικούς δεσμούς με τις ασιατικές χώρες πλην της Κίνας. Παρ' όλο που τα νέα μέλη από τη Λατινική Αμερική (το Μεξικό, η Χιλή, το Περού) έχουν κατά κάπως ισχυρότερους δεσμούς με την Ανατολική Ασία, έχουν πολύ περισσότερο στενούς δεσμούς με τη Λατινική Αμερική, και το εμπόριο του Μεξικού διεξάγεται κατά κύριο λόγο με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μπροστά σε όλα αυτά τα προβλήματα, η εφαρμογή του ελεύθερου εμπορίου υπό το APEC αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολη, και η «διαδικασία της εθελουσίας, μονομερούς εμπορικής φιλελευθεροποίησης» έχει «αφήσει τους πιο πολιτικά ευαίσθητους και συνεπώς ιδιαίτερα προστατευμένους τομείς, ανέγγιχτους σε μεγάλο βαθμό».[124] Έτσι, ορισμένοι έχουν αναρωτηθεί αν το APEC «έχει απωλέσει τη σημασία του ως περιφερειακός οργανισμός».[125] Πολλοί αναλυτές θεωρούν το APEC ως σημαντική συλλογικότητα διότι προωθεί τον τακτικό διάλογο και τις συνήθειες συνεργασίας σε ζητήματα χρηματοοικονομικά, εμπορικά, ανάπτυξης και ασφάλειας· αυτός ο διάλογος έχει επιπτώσεις στον τρόπο αντιμετώπισης της φιλελευθεροποίησης. Ωστόσο, είναι απίθανο το APEC να εξαλείψει τους δασμούς και άλλους εμπορικούς φραγμούς μεταξύ των μελών του.

Εναλλακτικές Λύσεις Απέναντι στην AFTA και το APEC

Το Δεκέμβριο του 1990, ο πρωθυπουργός της Μαλαισίας, Μαχάθιρ Μοχάμαντ επέκρινε το μέγεθος και το περιφερειακό εύρος του APEC και πρότεινε να σχηματιστεί μια οικονομική ένωση της Ανατολικής Ασίας. Η πρόταση της Μαλαισίας στόχευε όχι στον οικονομικό φιλελευθερισμό αλλά και στην αντιστάθμιση της πολιτικής ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης. Λόγω σφοδρής κρικής από τις Ηνωμένες Πολιτείες, σχηματίστηκε μια ανεπίσημη Οικονομική Ομάδα της Ανατολικής Ασίας *εντός* του APEC. Αν οι στοχεύσεις του APEC για ελεύθερο εμπόριο δεν υλοποιηθούν, είναι πιθανό να ξανακάνει την εμφάνισή της η ιδέα μιας περιφερειακής συμφωνίας για ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (FTA) περιορισμένης στις χώρες της Ανατολικής Ασίας.[126]

Μια άλλη εναλλακτική λύση είναι ο σχηματισμός διμερών περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Οι διμερείς περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες συχνά δίνουν τη δυνατότητα στα κράτη να αποφεύγουν τις μεγαλύτερες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπου ο ρυθμός ολοκλήρωσης καθυστερεί από το λιγότερο πρόθυμο μέλος – για παράδειγμα, η Σινγκαπούρη έχει διαπραγματευτεί διμερείς συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) λόγω του αργού ρυθμού της AFTA. Και άλλες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας όπως η Ιαπωνία, η Νότια Κορέα και η Ταϊλάνδη επεδίωξαν ενεργά το διμερή δρόμο. Ορισμένες από αυτές τις χώρες, όπως η Σινγκαπούρη και η Ταϊλάνδη επεδίωξαν διμερείς συμφωνίες ζωνών ελεύθερων συναλλαγών (FTA) με τις Ηνωμένες Πολιτείες.[127] Ωστόσο, η διασπορά των διμερών περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών μπορεί να προκαλέσει πολλά προβλήματα, μεταξύ των οποίων πολλές αλληλεπικαλυπτόμενες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες με συγκρουόμενες δεσμεύσεις, εκτροπή χρόνου και προσπάθειας από τις πολυμερείς και τις μεγάλες περιφερειακές διαπραγματεύσεις προς τις διμερείς διαπραγματεύσεις, και ιδιαίτερα ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ μιας μεγάλης αναπτυγμένης χώρας όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες ή η Ιαπωνία με μια μικρότερη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα σε πολλές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες.[128]

Οι Προσεγγίσεις της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και η Περιφερειοποίηση στην Ανατολική Ασία

Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστήριζαν ιδιαίτερα την Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC) όταν σχηματίστηκε, διότι αποτελούσε παράδειγμα ανοιχτής περιφερειοποίησης που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως

σκαλοπάτι για τη φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου. Η Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC) περιλαμβάνει χώρες σε μια τεράστια περιοχή που απλώνται σε πάνω από μία ήπειρο, και οι φιλελεύθεροι το έχουν κάποιες φορές συγκρίνει θετικά με την ΕΕ, η οποία είναι περισσότερο μεροληπτική. Οι φιλελεύθεροι συνειδητοποιούσαν ότι υπάρχουν εμπόδια για την προώθηση του ελεύθερου εμπορίου σε ένα φόρουμ τόσο ποικίλο όπως το φόρουμ της APEC, όμως έλπιζαν πως αυτού του τύπου η ανοιχτή περιφερειοποίηση μακροπρόθεσμα θα επιτύγχανε. Έτσι, ένας γνωστός φιλελεύθερος που ήταν πρόεδρος της ομάδας επιφανών προσωπικοτήτων του APEC από το 1992 έως το 1995 υποστήριξε ότι το APEC θα γινόταν «η πρώτη μεγάλη διεθνής θεσμική επιτυχία στη μετά τον Ψυχρό Πόλεμο εποχή».[129] Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, οι φιλελεύθεροι είναι επικριτικοί για την αργή πρόοδο προς το ελεύθερο εμπόριο εντός της AFTA και ακόμη περισσότερο με το APEC, και αμφισβητούν σοβαρά αν αυτές οι αργόσυρτες συμφωνίες αποτελούν όντως «δεύτερη καλύτερη επιλογή» σε σχέση με το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο.

Οι ρεαλιστές βλέπουν την Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC) με πολιτικούς όσο και οικονομικούς όρους, ως προσπάθεια από μη ασιατικές χώρες όπως η Αυστραλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες να αποτρέψουν το σχηματισμό ενός περιφερειακού εμπορικού συνασπισμού περιορισμένου σε Ασιάτες. Από αυτήν την άποψη, οι Ηνωμένες Πολιτείες χρησιμοποιούν την Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC) «ως φόρουμ για να διατηρούν την αμερικανική ισχύ, [και] να ενσωματώσουν την ταυτότητα της Ανατολικής Ασίας που αποκλείει την ταυτότητα "Ανατολικής Ασίας" που μπορεί να δέχεται».[130] Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν επίσης ότι η ASEAN δίνει έμφαση στην ασφάλεια όσο στο εμπόριο και τη χρηματοοικονομία. Αυτό εξηγεί την αποδοχή του Βιετνάμ, της Καμπότζης, του Λάος και της Μιανμάρ στην ASEAN· αυτές οι χώρες έχουν ελάσσονα οικονομικό ρόλο όμως μπορούν να προκαλέσουν σοβαρό κίνδυνο στην ασφάλεια της περιοχής.[131] Οι ρεαλιστές δίνουν λιγότερη έμφαση από τους φιλελεύθερους στις θεσμικές πλευρές της ασιατικής περιφερειοποίησης και επισημαίνουν τον κεντρικό ρόλο της Ιαπωνίας στην εγκαθίδρυση μιας δικού της τύπου περιφερειοποίησης. Αντί να προσπαθεί να θεσπίσει μια ευρεία περιφερειακή εμπορική συμφωνία, «η Ιαπωνία χρησιμοποιεί την ασιατική της παραγωγική συμμαχία εν μέρει ως βάση από την οποία μπορεί να συνεχίσει να παρέχει προϊόντα υψηλής τεχνολογίας στις δυτικές αγορές».[132] Έτσι, οι ρεαλιστές επισημαίνουν την ανταγωνιστική πρόκληση που θέτουν στη Δύση η Ιαπωνία, η Κίνα και οι νεοβιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας.

Οι ιστορικοί δομιστές ανησυχούν ότι το φόρουμ της Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού (APEC) μπορεί να οδηγήσει σε «διάλυση των κοινω-

νικών προγραμμάτων, εξίσωση προς τα κάτω των περιβαλλοντικών, εργασιακών και υγειονομικών προτύπων, και σε μόνιμη μετατόπιση πολιτικής και οικονομικής ισχύος προς τις μεγάλες επιχειρήσεις».[133] Επειδή ορισμένα από τα κράτη της Ανατολικής Ασίας κάνουν ελάχιστα πράγματα για την προστασία του περιβάλλοντος, των εργασιακών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και των ξένων επενδύσεων θα μπορούσε να ωθήσει τα κράτη της περιοχής σε «μια ανταγωνιστική κούρσα προς τα κάτω».[134] Έτσι, οι διαδηλωτές της κοινωνίας των πολιτών στη σύνοδο του APEC το 1997 στο Βανκούβερ διαμαρτυρήθηκαν ενάντια σε αυτό που έβλεπαν ως παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες του APEC και τις παγκοσμιοποιητικές συνέπειες της ατζέντας του APEC. Οι ιστορικοί δομιστές εστιάζουν και σε μη θεσμικές πλευρές της περιφερειακότητας της Ανατολικής Ασίας, με την Ιαπωνία και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις της να παρέχουν προϊόντα υψηλής τεχνολογίας και να κρατούν το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας και ανάπτυξης εντός της χώρας. Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας έδρασαν ως ημιπεριφέρεια παρέχοντας εισροές μέσης τεχνολογίας, ενώ οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας και η Κίνα έπαιξαν το ρόλο της περιφέρειας, παρέχοντας εισροές χαμηλής τεχνολογίας. (Ο ρόλος της Κίνας στην περιφερειοποίηση στην Ανατολική Ασία στην πραγματικότητα αλλάζει ταχύτατα.) Έτσι, το ιαπωνικό κεφάλαιο παίζει κυρίαρχο ρόλο επιφέροντας μεγάλο βαθμό ανεπίσημης ολοκλήρωσης στην Ανατολική Ασία.[135]

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Στη μεταπολεμική περίοδο υπήρξαν δύο μεγάλα κύματα περιφερειοποίησης, το πρώτο στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, και το δεύτερο από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά. Η παγκοσμιοποίηση έδρασε ξεκάθαρα ως κίνητρο στο δεύτερο κύμα, το οποίο υπήρξε μακροβιότερο από το πρώτο κύμα. Οι περιφερειακοί θεσμοί αναπτύσσονται για να αντιμετωπίσουν προβλήματα της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης τα οποία τα κράτη δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν ξεχωριστά. Τα κράτη και οι διεθνικές επιχειρήσεις βλέπουν επίσης την περιφερειοποίηση ως μέσο για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους καθώς αυξάνεται ο παγκόσμιος ανταγωνισμός. Επιπλέον, η κίνηση προς τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες έχει αυξηθεί ως αντίδραση στην αποτυχία υλοποίησης μιας πολυμερούς συμφωνίας στο Γύρο της Ντόχα του ΠΟΕ. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι δεν

είναι εξωστρεφής κάθε περιφερειοποίηση. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Σινγκαπούρη και άλλοι διαπραγματεύονται μια σειρά διμερών και υποπεριφερειακών συμφωνιών για ζώνες ελεύθερων συναλλαγών (FTA) που συντελούν σε μια σειρά δεσμεύσεων που προκαλούν σύγχυση και αλληλεπικάλυψη. Οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες δεν μπορούν να αντικαταστήσουν, από κάποιες πλευρές, τις παγκόσμιες εμπορικές διαπραγματεύσεις. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΕ δεν θα προσφέρουν μεγάλες παραχωρήσεις στη γεωργία μέχρι να υπάρξει συμφωνία σε μια σειρά ζητήματα στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ.

Η αναβίωση της περιφερειοποίησης δεν προκύπτει μόνο απο πιέσεις της παγκοσμιοποίησης αλλά και από αλλαγές στις σχέσεις Βορρά-Βορρά και Βορρά-Νότου. Πιο σημαντικά, οι Ηνωμένες Πολιτείες μεταστράφηκαν από την άρνηση για συμμετοχή στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες στην ανοιχτή υποστήριξή τους στη δεκαετία του 1980. Ένας παράγοντας που εξηγεί την αλλαγή στην πολιτική των ΗΠΑ ήταν η υποχώρηση της εμπορικής τους ηγεμονίας. Όσο οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν αδιαμφισβήτητος ηγεμόνας στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, ήταν σταθερά αφοσιωμένες στην πολυμερή εμπορική φιλελευθεροποίηση. Εντούτοις, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν λιγότερο πρόθυμες και ικανές να παράσχουν τα δημόσια αγαθά για τη διατήρηση ενός πολυμερούς εμπορικού καθεστώτος καθώς υποχωρούσε η οικονομική τους επιρροή, και επεδίωξαν να την ανακτήσουν μέσα από τη συμμετοχή σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες. Και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στράφηκαν στην περιφερειοποίηση στη δεκαετία του 1980, όμως γενικά υποστήριζαν περισσότερο ανοιχτή περιφερειοποίηση απ' ό,τι έκαναν στη δεκαετία του 1960. Η κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 ανάγκασε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να υιοθετήσουν ορθόδοξες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, και αυτό είχε αντανάκλαση στη νέα τους αντιμετώπιση προς την περιφερειοποίηση.

Οι τρεις προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας διαφέρουν όσον αφορά στην αντιμετώπιση της περιφερειοποίησης. Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν πως η πολυμέρεια είναι ο καλύτερος δρόμος προς τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, όμως γενικά υποστηρίζουν τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες ως δεύτερη καλύτερη επιλογή. Μέχρι πρόσφατα, οι περισσότεροι φιλελεύθεροι είχαν θετική άποψη για τη σημερινή φάση της περιφερειοποίησης, υποθέτοντας πως εξυπηρετεί ως σκαλοπάτι παρά ως εμπόδιο για το πολυμερές ελεύθερο εμπόριο. Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι ανησυχούν πως η πρόσφατη τάση για το σχηματισμό διμερών συμφωνιών ελεύθερων συναλλαγών (FTA) προκαλεί ένα μωσαϊκό συμφωνιών με ασύμβατες διατάξεις. Οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι είναι επίσης επικριτικοί για τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες του Νότου, όπως η Mercosur και η AFTA που αργούν να φιλελευθεροποιηθούν. Οι φιλελεύθεροι υποθέτουν πως όλα

τα μέλη επωφελούνται από τις ανοιχτές περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, και υποστηρίζουν πως τα μικρότερα κράτη κερδίζουν περισσότερο απ' ό,τι τα μεγαλύτερα κράτη από άποψη μεριδίων στην αγορά και οικονομιών κλίμακας.

Οι ρεαλιστές πιστεύουν πως υποβόσκουσες σχέσεις ισχύος είναι προφανείς στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες και πως τα πιο ισχυρά κράτη επωφελούνται περισσότερο στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες σε σχέση με τα λιγότερο ισχυρά. Παρ' όλο που οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες δίνουν στα μικρότερα μέλη πρόσβαση στις αγορές των μεγαλύτερων μελών, τα μεγαλύτερα μέλη απαιτούν παραχωρήσεις εις αντάλλαγμα. Για παράδειγμα, στην CUSFTA, οι Ηνωμένες Πολιτείες πέτυχαν παραχωρήσεις από τον Καναδά στο μερίδιο ενέργειας, τις ξένες επενδύσεις και το εμπόριο στον τομέα των υπηρεσιών· στη NAFTA, οι Ηνωμένες Πολιτείες πέτυχαν παραχωρήσεις από το Μεξικό στη γεωργία και την προθυμία του Μεξικού να αποποιηθεί την ειδική μεταχείριση που συνήθως δίνεται στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν επίσης ότι «η ασφάλεια έχει παίξει καθοριστικό ρόλο ως καταλύτης για περιφερειακή ολοκλήρωση των αγορών στην ΕΕ, την ASEAN και τη Mercosur».[136]

Κατά την άποψη των ιστορικών δομιστών, το διεθνικό κεφάλαιο είναι ο κύριος ωφελημένος από τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η NAFTA, ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι φτωχότεροι μέσα σε όλα τα κράτη μέλη είναι οι μεγάλοι χαμένοι. Επειδή οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες επιτρέπουν στις πολυεθνικές επιχειρήσεις να τοποθετούν παραγωγικές εγκαταστάσεις στα κράτη με τους μικρότερους μισθούς και περιβαλλοντικά πρότυπα, έχουν αρνητική επίπτωση στα εργασιακά, περιβαλλοντικά, υγειονομικά πρότυπα όπως και στα πρότυπα των δημοσίων υπηρεσιών και προστασίας των καταναλωτών.

Τα Κεφάλαια 8 και 9 εστίασαν στο διεθνές εμπόριο, όμως η σχέση μεταξύ εμπορίου και επενδύσεων έχει ενταθεί τα τελευταία χρόνια. Για παράδειγμα, οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες έχουν επηρεάσει τη μορφή της περιφερειακής παραγωγής, της ενδοκλαδικής εξειδίκευσης, και της γεωγραφικής τοποθέτησης των εταιρειών.[137] Έτσι, ένας πρώην γενικός διευθυντής του ΠΟΕ έχει δηλώσει πως «οι επιχειρήσεις σήμερα εμπορεύονται για να επενδύσουν και επενδύουν για να εμπορευθούν – σε βαθμό που οι δύο δραστηριότητες αποτελούν ολοένα μια ενιαία στρατηγική μεταφοράς εμπορευμάτων εκτός των συνόρων».[138] Το βιβλίο τώρα θα στραφεί στο ζήτημα των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των ξένων επενδύσεων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι όρους επιβάλει το Άρθρο 24 της GATT στις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες; Πόσο επιτυχής υπήρξε η GATT/ΠΟΕ στη ρύθμιση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών;
2. Με ποιο τρόπο έλαβαν ειδική αντιμετώπιση οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ως μέλη και συνδεόμενα μέλη των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών; Αλλάζει αυτή η κατάσταση;
3. Πού διαφέρουν οι απόψεις των ρεαλιστών, των φιλελεύθερων και των ιστορικών δομιστών όσον αφορά τις περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες;
4. Με ποιους τρόπους μπορούν οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες να εκτρέπουν εμπόριο ή να δημιουργούν εμπόριο;
5. Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ μιας συμφωνίας για ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (FTA), μιας τελωνειακής ένωσης, μιας κοινής αγοράς και μιας οικονομικής ένωσης; Ταιριάζει κάποια περιφερειακή εμπορική συμφωνία σε οποιοδήποτε από αυτά τα μοντέλα ολοκλήρωσης;
6. Σε ποιο βαθμό αποτελεί η ΕΕ ιδιαίτερη περίπτωση περιφερεικής εμπορικής συμφωνίας, και ποιες αλλαγές έχουν συμβεί στην ΕΕ τα τελευταία χρόνια;
7. Πώς συγκρίνεται η περιφερειοποίηση στο Δυτικό Ημισφαίριο με την περιφερειοποίηση στην Ευρώπη; Ποια είναι η σημερινή κατάσταση της NAFTA, της Mercosur και της FTAA;
8. Πώς συγκρίνεται η περιφερειοποίηση στην Ανατολική Ασία με την περιφερειοποίηση στην Ευρώπη και το Δυτικό Ημισφαίριο; Ποια είναι η σημερινή κατάσταση της AFTA και του APEC;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. General Agreement on Tariffs and Trade, *Text of the General Agreement* (Γενεύη, GATT, Ιούλιος 1986), Άρθρο 24.7 (α).

2. Jo-Ann Crawford και Robert V. Fiorentino, "The Changing Landscape of Regional Trade Agreements", Πρακτικά Συζήτησης 8 (Γενεύη, World Trade Organization), 2005, σ. 7.

3. World Trade Organization, *Understanding the WTO*, 3η έκδ. αναθεωρημένη (Γενεύη, WTO, Οκτώβριος 2005), σσ. 67-68· "Lamy Welcomes WTO Agreement on Regional Trade Agreements", *WTO News Items*, 10 Ιουλίου 2006· Robert E. Hudec και James D. Southwick, "Regionalism and WTO Rules: Problems in the Fine Art of Discriminating Fairly", στο Miguel Rodrigeuz Mendoza, Patrick Low και Barbara Kotschwar (επιμ.), *Trade Rules in the Making: Challenges in Regional and Multilateral Negotiations* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1999), σ. 47· και Crawford και Fiorentino, "The Changing Landscape of Regional Trade Agreements," σ. 1.

4. Gerald K. Helleiner, "Considering U.S.-Mexico Free Trade", στο Ricardo Grinspun και Maxwell A. Cameron (επιμ.), *The Political Economy of North American Free Trade* (Μόντρεαλ, McGill-QUeen's University Press, 1993), σσ. 50-51.

5. Vincent A. Mahler, "The Lomé Convention: Assessing a North-South Institutional Relationship", *Review of International Political Economy* 1, αρ. 2 (Καλοκαίρι 1994), σ. 246.

6. Andrew Hurrell, "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", *Review of International Studies* 21 (1995), σ. 333. Για τη δυσκολία του ορισμού της περιφέρειας, βλέπε Bruce M. Russett, *International Regions and the International System: A Study in Political Ecology* (Σικάγο, Rand McNally, 1967).

7. WTO Secretariat, *World Trade Report 2003* (Γενεύη, WTO, 2003), σ. 51.

8. Mancur Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1995), σ. 77.

9. Hurrell, "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", σσ. 345-347· και Andrew Wyatt-Walter, "Regionalism, Globalization, and World Economic Order", στο Louise Fawcett και Andrew Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1995), σ. 77.

10. Για τις πρώιμες προσπάθειες να θεσπιστούν περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, βλέπε Fritz Machlup, *A History of Thought on Economic Integration* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1977), σσ. 105-115.

11. Michael Kaser, *Comecon: Integration Problems of the Planned Economies* (Λονδίνο, Oxford University Press, 1965).

12. Η συμφωνία του 1957 αποκαλείτο στην πραγματικότητα Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, όμως το όνομα άλλαξε αργότερα σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η Βρετανία ήταν η ηγετική δύναμη πίσω από την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών, στην οποία συμμετείχαν επίσης η Αυστρία, η Δανία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία, η Σουηδία και η Ελβετία.

13. Lia Valls Pereira, "Toward the Common Market of the South Mercosur's Origins, Evolution, and Challenges", στο Riordan Roett (επιμ.), *Mercosur: Regional Integration, World Markets* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1999), σ. 8.

14. Jagdish Bhagwati, "Regionalism and Multilateralism: An Overview", στο Jaime de Melo και Arvind Panagariya (επιμ.), *New Dimensions in Regional Integration* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1993), σσ. 28-29.

15. Bhagwati, "Regionalism and Multilateralism: An Overview", σσ. 29-31· και WTO Secretariat, *World Trade Report -2003*, σ. 46.

16. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Ρίντινγκ, Μασαχουσέτη, Addison-Wesley, 1979), σ. 70.

17. Το 1960, ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας μετατράπηκε σε ΟΟΣΑ, που περιλαμβάνει και μέλη εκτός Ευρώπης. Για το ρόλο των ΗΠΑ στο σχηματισμό του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας, βλέπε Philip E. Jacob, Alexine L. Atherton και Arhtur M. Wallenstein, *The Dynamics of International Organization*, αναθ. έκδ. (Χόμγουντ, Ιλινόι, Dorsey Press, 1972), σσ. 337-347· και Theodore H. Cohn, *Governing Global Trade: International Institutions in Conflict and Convergence* (Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2002), σσ. 37-41.

18. Βλέπε Joanne Gowa, "Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade", *American Political Science Review* 83, αρ. 4 (Δεκέμβριος 1989), σσ. 1245-1256· και Lawrence Krause, "Trade Policy in the 1990s I: Good-bye Bipolarity, Hello Regions", *The World Today* 46, αρ. 5 (Μάιος 1990), σσ. 83-86.

19. Hurrell, "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics", σσ. 341-342.

20. Mark A. Pollack, "International Relations Theory and European Integration", *Journal of Common Market Studies* 39, αρ. 2 (Ιούνιος 2001), σσ. 222-223· και John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security* 15, αρ. 1 (1990), σσ. 47-48.

21. Για μια άποψη των προβλημάτων της GATT στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, βλέπε Clyde V. Prestowitz Jr, Alan Tonelson και Robert W. Jerome "The Last Gasp of GATTism", *Harvard Business Review* 69, αρ. 2 (Μάρτιος – Απρίλιος 1991), σσ. 130-138.

22. Bernard M. Hoekman και Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System: The WTO and Beyond*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη, Oxford University Press 2001), σσ. 347-352.

23. Marc L. Busch και Helen V. Millner, "The Future of the International Trading System: International Firms, Regionalism, and Domestic Politics", στο Richard Stubbs και Geoffrey R. D. Underhill (επιμ.), *Political Economy and the Changing Global Order* (Τορόντο, McClellald & Stewart, 1994), σ. 270.

24. Hudec και Southwick "Regionalism and WTO Rules", σσ. 47-48.

25. Crawford και Fiorentino, "The Changing Landscape of Regional Trade Agreements", σ. 1. Για αντιπαρατιθέμενες απόψεις σχετικά με την τρέχουσα τάση προς την περιφερειοποίηση, βλέπε Yoram Z. Haftel, "From the Outside Looking In: The Effects of Trading Blocs on Trade Disputes in the GATT/WTO", *International Studies Quarterly* 48, αρ. 1 (Μάρτιος 2004), σσ. 121-142· και Valentin Zahrnt, "How Regionalization Can Be a Pillar of a More Effective World Trade Organization", *Journal of World Trade* 39, αρ. 4 (2005), σσ. 671-699. Για την αμερικανική πολιτική στο σχηματισμό ζωνών ελεύθερων συναλλαγών (FTA), βλέπε Richard W. Feinberg, "The Political Economy of United States' Free Trade Arrangements", *World Economy* 26, αρ. 7 (Ιούλιος 2003), σσ. 1019-1040.

26. Duncan Cameron, "Introduction", στο Duncan Cameron και Mel Watkins (επιμ.), *Canada Under Free Trade* (Τορόντο, Lorimer, 1993), σ. xxi.

27. Αναφέρεται στο Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (Νέα Υόρκη, Norton, 1969), σ. 30.

28. General Agreement on Tariffs and Trade, *Text of the General Agreement* (Γενεύη, GATT, Ιούλιος 1986), Άρθρο 24.

29. Βλέπε R. G. Lipsey και Kelvin Lancaster, "The General Theory of Second Best", *The Review of Economic Studies* 24, αρ. 1 (1956-1957), σσ. 11-32· και J. E. Meade, *Trade and Welfare* (Λονδίνο, Oxford University Press, 1955).

30. Ο Jacob Viner εφηύρε τους όρους *δημιουργία εμπορίου* και *εκτροπή εμπορίου* αφού είχε συνταχθεί το Άρθρο 24 της GATT. Ωστόσο, αυτοί οι όροι συνοψίζουν καθαρά την πρόθεση του Άρθρου 24. Βλέπε Jacob Viner, *The Customs Union Issue* (Νέα Υόρκη, Carnegie Endowment for International Peace, 1950), σσ. 41-55.

31. Hoekman και Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, σσ. 350-363.

32. Robert Z. Lawrence, *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1996), σσ. 41-42.

33. Gardner Patterson, *Discrimination in International Trade, The Policy Issues: 1945-1965* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1966), σσ. 146-147. Βλέπε επίσης C. Michael Aho, "More Bilateral Trade Agreements Would Be a Blunder: What the New President Should Do", *Cornell International Law Journal* 22, αρ. 1 (Χειμώνας 1989), σ. 25.

34. Richard E. Baldwin, "A Domino Theory of Regionalism", στο Richard Baldwin, Pertti Haaparanta και Jaakko Kiander (επιμ.), *Expanding Membership of the European Union* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1995), σ. 45.

35. Bhagwati, "Regionalism and Multilateralism: An Overview", σσ. 25-26· World Trade Organization Secretariat, *Regionalism and the World Trading System* (Γενεύη, WTO, Απρίλιος 1995), σ. 7.

36. Robert E. Hudec, *The GATT Legal System and World Trade Diplomacy* (Νέα Υόρκη, Praeger, 1975), σσ. 195-196· και J. Michael Finger, "GATT's Influence on Regional Arrangements", στο Melo και Pangariya (επιμ.), *New Dimensions in Regional Integration*, σ. 152.

37. WTO Secretariat, *Regionalism and the World Trading System*, σσ. 12-13.

38. Robert E. Hudec, "Discussion", στο Melo και Panangariya (επιμ.), *New Dimensions in Regional Integration*, σ. 152.

39. Gary Clyde Hufbauer και Jeffrey J. Schott, *NAFTA: An Assessment*, αναθ. Έκδ. (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1993), σ. 112.

40. Οι μόνες δύο ενεργές συμφωνίες είναι η Κοινότητα και Κοινή Αγορά της Καραϊβικής (CARICOM) και η Τελωνειακή Ένωση της Τσεχικής και Σλοβακικής Δημοκρατίας.

41. WTO Secretariat, *Regionalism and the World Trading System*, σσ. 16-17· και Jeffrey J. Schott, "More Free Trade Areas?", στο Jeffrey J. Schott (επιμ.), *Free Trade Areas and U.S. Trade Policy* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1989), σσ. 24-25.

42. "Understanding on the Interpretation of Article XXIV of GATT 1994", και GATS Article V, στο WTO, *The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations -The Legal Texts* (Γενεύη, World Trade Organization, 1994), σσ. 31-34 και 331-332.

43. Hudec και Southwick, "Regionalism and WTO Rules", σσ. 49-74· Sam Laird, "Regional Trade Agreements: Dangerous Liaisons?", *World Economy* 22, αρ. 9 (1999), σσ. 1192-1197· και "Lamy Welcomes WTO Agreement on Regional Trade Agreements", *WTO News Items*, 10 Ιουλίου 2006.

44. Hudec, *The GATT Legal System and World Trade Diplomacy*, σσ. 205-206· και John H. Jackson, *World Trade and the Law of GATT* (Ιντιανάπολις, Ιντιάνα, Bobbs-Merrill, 1969), σσ. 590-591.

45. Olivier Long, *Law and Its Limitations in the GATT Multilateral Trade System* (Ντόρντρεχτ, Ολλανδία, Nijhoff, 1985), σ. 101.

46. Laird, "Regional Trade Agreements", σ. 1196· WTO Secretariat, *Regionalism and the World Trading System*, σσ. 18-19.

47. Για τους περιφερειακούς σχηματισμούς αναπτυγμένων χωρών-λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, βλέπε Bonapas Francis Onguglo, "Developing Countries and Trade Preferences", στο Rodriguez Mendoza, Low, and Kotschwar (επιμ.), *Trade Rules in the Making*, σσ. 109-133· και John D. Haveman και Howard J. Shatz, "Developed Country Trade Barriers and the Least Developed Countries", United Nations University discussion paper no. 2003/46, Ιούνιος 1003, σσ. 1-9.

48. Martin Holland, *The European Union and the Third World* (Λονδίνο, Palgrave, 2002), σσ. 25-32· και Enzo R. Grilli, *The European Community and the Developing Countries* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1993), σσ. 7-8.

49. Για τη STABEX βλέπε John Ravenhill, *Collective Clientilism: The Lomé Conventions and North-South Relations* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1985), Κεφ. 3.

50. Matthew McQueen, "ACP-EU Trade Cooperation after 2000: An Assessment of Reciprocal Trade Preferences", *Journal of Modern African Studies* 36, αρ. 4 (1998), σ. 669· και Richard Gibb, "Post-Lomé: The European Union and the South", *Third World Quarterly* 21, αρ. 3 (2000), σσ. 457-467.

51. Onguglo, "Developing Countries and Trade Preferences", σ. 119.

52. Francis A. S. T. Matambalya και Susanna Wolf, "The Cotonou Agreement and the Challenges of Making the New EU-ACP Trade Regime WTO Compatible", *Journal of World Trade* 35, αρ. 1 (2001), σσ. 123-144, "Post-Lomé", σσ. 465-478· και Holland, *The European Union and the Third World*, σσ. 196-219.

53. WTO Secretariat, *Regionalism and the World Trading System*, σσ. 27-29· André Sapir,

"EC Regionalism at the Turn of the Millenium: Toward a New Paradigm?", *World Economy* 23, αρ. 9 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 1135· και Thomas C. Fischer, *The United States, the European Union, and the "Globalization" of World Trade* (Ουέστπορτ, Κονέκτικατ, Quorum Books, 2000), σ. 75.

54. Stephen George και Ian Bache, *Politics in the European Union* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σσ. 87-104· Andrew Moravcik, "Negotiating the Single European Act", στο Robert O. Keohane και Stanley Hoffmann (επιμ.), *The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1991), σ. 41.

55. Stephen George, "The European Union, 1992 and the Fear of 'Fortress Europe'", στο Andrew Gamble και Anthony Payne (επιμ.), *Regionalism and World Order* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1996), σσ. 21-54.

56. Fischer, *The United States, the European Union, and the "Globalization" of World Trade*, σ. 97.

57. Stuart Croft, "Guaranteeing Europe's Security? Enlarging NATO Again", *International Affairs* 78, αρ. 1 (Ιανουάριος 2002), σ. 101. Για την ΕΕ και την πολιτική ασφαλείας, βλέπε Robert E. Hunter, *The European Security and Defense Policy: NATO's Companion or Competitor?* (Σάντα Μόνικα, Καλιφόρνια, RAND, 2002)· και David M. Wood και Birol A. Yeşilada, *The Emerging European Union*, 3η έκδ. (Νέα Υόρκη, Longman, 2004), Κεφ. 12.

58. Michael H. Abbey και Nicholas Bromfield, "A Practitioner's Guide to the Maastricht Treaty", *Michigan Journal of International Law* 15, αρ. 4 (Καλοκαίρι 1994), σσ. 1329-1357· και Fischer, *The United States, the European Union, and the "Globalization" of World Trade* σσ. 94-116.

59. Fischer, *The United States, the European Union, and the "Globalization" of World Trade*, σ. 136.

60. Grilli, *The European Community and the Developing Countries*, σσ. 296-316.

61. Erik Faucompret και Jozef Konings, "The Integration of Central and Eastern Europe in the European Union", *Journal of World Trade* 33, αρ. 6 (Δεκέμβριος 1999), σσ. 121-127· και Pier Carlo Padoan, "The Changing European Political Economy", στο Stubbs και Underhill (επιμ.), *Political Economy and the Changing Global Order*, σσ. 340-342.

62. Αναφέρεται στο "Arguments for Enlargement", *The Economist*, 3 Αυγούστου 1996, σ. 41.

63. Έγγραφο του EC Economic and Social Council, αναφέρεται στο Wood και Yeşilada, *The Emerging European Union*, σ. 118· και Fischer; *The United States, the European Union, and the "Globalization" of World Trade*, σσ. 136-142.

64. Για μια λεπτομερή μελέτη της διεύρυνσης του 2004, βλέπε Amy Verdum και Osvaldo Croci (επιμ.), *Institutional and Policy-Making Challenges to the European Union in the Wake of Eastern Enlargement* (Μάντσεστερ, Ηνωμένο Βασίλειο, Manchester University Press, 2004). Για τη διεύρυνση του 2007, βλέπε Luiza Ilie και Kremena Miteva, "Romania, Bulgaria Are Newest EU States", *Globe and Mail*, 1 Ιανουαρίου 2007, σ. B5· και "Bulgaria and Romania: The New Kids on the Bloc", *The Economist*, 6 Ιανουαρίου 2007, σσ. 43-44.

65. "A Divided Union", στο "A Survey of the European Union", *Economist*, 25 Σεπτεμβρίου 2004, σ. 4.

66. "A Severe Crise d' Identité", *The Economist*, 28 Μαΐου 2005, σσ. 27-29· και "A Venture at a Standstill", *The Economist*, 27 Μαΐου 2006, σσ. 21-23.

67. J.J. Servan-Schreiber, *The American Challenge*, μτφρ. Ronald Steel (Νέα Υόρκη: Atheneum, 1979). Το βιβλίο πρωτοκυκλοφόρησε το 1967.

68. L. Alan Winters, "The European Community: A Case of Succesful Integration?", στο Melo και Panagariya (επιμ.), *New Dimensions in Regional Integration*, σ. 208.

69. J. M. C. Rollo, "The EC, European Integration and the World Trading System", στο Vincent Cable και David Henderson (επιμ.), *Trade Blocs? The Future of Regional Integration* (Λονδίνο, Royal Institute of International Affairs, 1994), σσ. 57-58· και WTO, *World Trade Report -2003*, σ. 16.

70. Stephen R. Sleigh, "The Social Dimensons of Economic Integration", στο Jo Marie Griesgraber και Bernhard G. Gunter (επιμ.), *World Trade: Toward Fair and Free Trade in the Twenty-First Century* (Λονδίνο, Pluto Press, 1997), σσ. 40-44.

71. Ralph I. Onwuka, "Beyond Lomé III: Prospects for Symmetrical EurAfrican Relations", στο Ralph I. Onwuka και Timothy M. Shaw (επιμ.), *Africa in World Politics: Into the 1990s* (Λονδίνο, Macmillan, 1998), σσ. 83-84· και Mahler, "The Lomé Convention", σσ. 244-248.

72. John Agnew, "How Many Europes? The European Union, Eastward Enlargement and Uneven Development", *European Urban and Regional Studies* 8, αρ. 1 (2001), σ. 35.

73. Stephan Haggard, "The Political Economy of Regionalism in the Western Hemisphere", στο Carol Wise (επιμ.), *The Post-NAFTA Political Economy: Mexico and the Western Hemisphere* (Γιουνιβέρσιτι Παρκ, Pennsylvania State University Press, 1988), σσ. 303-305.

74. J. L. Granatstein, "Free Trade Between Canada and the United States", στο Dennis Stairs και Gilbert R. Winham (επιμ.), *The Politics of Canada's Economic Relationship with the United States*, Τομ. 29, Royal Commission on the Economic Union and Development Prospect for Canada (Τορόντο, University of Toronto Press, 1985), σ. 11.

75. "U.S. Trade Act of 1974, as amended (Public Law 93-618)", Τίτλος VI, παράγραφος 612, στο *Legislation on Foreign Relations Through 1989* (Ουάσινγκτον, D.C., U.S. Government Printing Office, 1990), σ. 456.

76. Για τις διαπραγματεύσεις της CUFTA βλέπε G. Bruce Doern και Brian W. Tomlin, *Faith and Fear: The Free Trade Story* (Τορόντο, Stoddart, 1991)· και Michael Hart με τη συνεργασία του Bill Dymont και του Colin Robertson, *Decision at Midnight: Inside the Canada-US Free-Trade Negotiations* (Βανκούβερ, University of British Columbia Press, 1994).

77. Lawrence, *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*, σσ. 67-68· Helleiner, "Considering U.S.-Mexico Free Trade", σσ. 47-48.

78. John Whalley, "Regional Trade Arrangements in North America: CUSTA and NAFTA", στο Melo και Panangariya (επιμ.), *New Dimensions in Regional Integration*, σσ. 352-353.

79. Bernard Hoekman και Pierre Sauvé, "Liberalizing Trade in Services", *World Bank Discussion Papers, αρ. 243* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 1994).

80. Rodney de C. Grey, *Trade Policy in the 1980s: An Agenda for Canadian – U.S. Relations* (Μόντρεαλ, C.D. Howe Institute, 1981), σσ. 56-57.

81. Ορισμένες από τις επιτροπές επίλυσης διαφορών της NAFTA είναι τριεθνείς, όμως οι επιτροπές για την επίλυση διαφορών σε σχέση με τα αντισταθμιστικά τέλη και τα τέλη αντι-ντάμπινγκ είναι διμερείς. Εάν δύο χώρες παραπονεθούν για τέλη αντι-ντάμπινγ ή για αντισταθμιστικά τέλη μιας τρίτης χώρας, σχηματίζονται δύο διμερείς επιτροπές. Βλέπε Jon R. Johnson, *The North American Free Trade Agreement: A Comprehensive Guide* (Ορόρα, Οντάριο, Canada Law Book, 1994), σ. 522.

82. Βλέπε Gilbert Gagné, "The Canada-US Softwood Lumber Dispute: An Assessment after 15 Years", *Journal of World Trade* 33, αρ. 1 (Φεβρουάριος 1999), σσ. 67-86· Gilbert Gagné, "The Canada-US Softwood Lumber Dispute: A Test Case for the Development of International Trade Rules", *International Journal* 58, αρ. 3 (Καλοκαίρι 2003), σσ. 335-368· και Greg Anderson, "Can Somene Please Settle This Dispute? Canadian Softwood Lumber and the Dispute Settlement Mechanism of the NAFTA and the WTO", *World Economy* 29, αρ. 5 (Μάιος 2006), σσ. 585-610.

83. Βλέπε Theodore H. Cohn, "The Intersection of Domestic and Foreign Policy in the NAFTA Agricultural Negotiations", *Canadian-American Public Policy*, αρ. 14 (Ορόνο, University

of Maine, Σεπτέμβριος 1993)· Gilbert Gagné, "North American Integration and Canadian Culture", στο George Hoberg (επιμ.), *Capacity for Choice: Canada in a New North America* (Τορόντο, University of Toronto Press, 2002), σσ. 159-183· και Gilbert Gagné, "Cultural Sovereignty, Identity, and North American Integration: On the Relevance of the U.S.-Canada-Quebec Border", *Québec Studies* 36 (Φθινόπωρο 2003/Χειμώνας 2004), σσ. 29-49.

84. Hudec και Southwick, "Regionalism and WTO Rules", σ. 56.

85. Willem Thorbecke και Christian Eigen-Zucchi, "Did NAFTA Cause a 'Giant Sucking Sound'?", *Journal of Labor Research* 23, αρ. 4 (Φθινόπωρο 2002), σσ. 647.

86. Helleiner, "Considering U.S. - Mexico Free Trade", σ. 50-51.

87. Johnson, *The North American Free Trade Agreement*, σ. 512· Mark MacKinnon, "NAFTA Members to Talk Reform", *Toronto Globe and Mail*, 10 Απριλίου 2001, σ. B1.

88. David Spener και Randy Capps, "North American Free Trade and Changes in the Nativity of the Garment Industry Workforce in the United States", *International Journal of Urban and Regional Research* 25, αρ. 2 (Ιούνιος 2001), σ. 320. Βλέπε επίσης Robert W. Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1987), σ. 345· Ricardo Grinspun και Robert Kreklewich, "Consolidating Neoliberal Reforms: 'Free Trade' as a Conditioning Framework", *Studies in Political Economy* 43 (Άνοιξη 1994), σ. 45.

89. Mark E. Rupert, "(Re) Politicizing the Global Economy: Liberal Common Sense and Ideological Struggle in the US NAFTA Debate", *Review of International Political Economy* 2, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1995), σσ. 679-681· και Herman E. Daly, "Free Trade: The Perils of Deregulation", στο Jerry Mander και Edward Goldsmith (επιμ.), *The Case Against the Global Economy: For a Turn Toward the Local* (Σαν Φρανσίσκο, Sierra Club, 1996), σ. 234.

90. "Ten Years of NAFTA: Free Trade on Trial", *The Economist*, 3 Ιανουαρίου 2004, σ. 13· Paul Ciccantell, "NAFTA and the Reconstruction of U.S. Hegemony: The Raw Materials Foundations of Economic Competitiveness", *Canadian Journal of Sociology* 26, αρ. 1 (Χειμώνας 2001), σ. 78· και Jeffrey Ayres, "Power Relations under NAFTA: Reassessing the Efficacy of Contentious Transnationalism", *Studies in Political Economy* 74 (Φθινόπωρο 2004), σ. 101. Βλέπε επίσης Heinz G. Preusse, *The New American Regionalism* (Νορθάμπτον, Μασαχουσέτη, Edward Elgar, 2004)· και Daniel Lederman, William F. Maloney και Luis Servén, *Lessons from NAFTA for Latin America and the Caribbean* (Πάλο Άλτο, Καλιφόρνια και Ουάσινγκτον, D.C., Stanford University Press και World Bank, 2005).

91. Mario E. Carranza, "Mercosur and the End Game of the FTAA Negotiations: Challenges and Prospects after the Argentine Crisis", *Third World Quarterly* 25, αρ. 2 (Μάρτιος 2004), σ. 325.

92. Mercosur είναι ακρωνύμιο του Mercado Común del Sur (ισπανικά) ή Mercado Comum do Sul (πορτογαλικά).

93. José Manuel Salazar-Xirinachs, Theresa Wetter, Karsten Steinfatt και Daniła Ivascanu, "Customs Unions", στο José Manuel Salazar-Xirinachs και Maryse Robert (επιμ.), *Toward Free Trade in the Americas* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 2001), σ. 76.

94. Jeffrey Cason, "On the Road to Southern Cone Economic Integration", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* 42, αρ. 1 (2000), σσ. 23-28· Heinz G. Preusse, "Mercosur -Another Failed Move Towards Regional Integration?", *World Economy* 24, αρ. 7 (Ιούλιος 2001), σσ. 911-914· Riordan Roett, "Introduction", στο Riordan Roett (επιμ.), *Mercosur: Regional Integration, World Markets* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1999), σσ. 1-5.

95. Preusse, "Mercosur -Another Failed Move Towards Regional Integration?", σσ. 915-916.

96. Preusse, "Mercosur -Another Failed Move Towards Regional Integration?", σσ. 915-921· και Mario E. Carranza, "Can Mercosur Survive? Domestic and International Constraints on Mercosur", *Latin American Politics and Society* 45, αρ. 2 (Καλοκαίρι 2003), σ. 94.

97. Rafael A Lecuona, "Economic Integration: NAFTA and Mercosur, a Comparative Analysis", *International Journal of World Peace* 16, αρ. 4 (Δεκέμβριος 1999), σσ. 41-42· και Carranza, "Can Mercosur Survive?", σ. 95.

98. Cason, "On the Road to Southern Cone Economic Integration", σσ. 24-29.

99. Valls Pereira, "Toward the Common Market of the South", σσ. 7-13· Nicola Phillips, "Regionalist Governance in the New Political Economy of Development: 'Relaunching' the Mercosur", *Third World Quarterly* 22, αρ. 4 (Αύγουστος 2001), σσ. 565-569· Michael Mecham, "Mercosur: A Failing Development Project?", *International Affairs* 79, αρ. 2 (Μάρτιος 2003) σσ. 377-379· και Carranza, "Mercosur and the End Game of the FTAA Negotiations", σσ. 326-328.

100. Carranza, "Can Mercosur Survive?", σ. 74.

101. Donald G. Richards, "Dependent Development and Regional Integration: A Critical Examination of the Southern Cone Common Market", *Latin American Perspectives* 24, αρ. 6 (Νοέμβριος 1997), σ. 133.

102. Andres Malamud, "Mercosur Turns 15", *Cambridge Review of International Affairs* 18, αρ. 3 (Οκτώβριος 2005), σ. 424.

103. Malamud, "Mercosur Turns 15", σ. 434.

104. Gary Clyde Hufbauer και Jeffrey J. Schott, με τη συνεργασία της Diana Clark, *Western Hemisphere Economic Integration* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1994), σ. 1· Jeffrey J. Schott και Gary C. Hufbauer, "Whither the Free Trade Area of the Americas?", *World Economy* 22, αρ. 6 (Αύγουστος 1999), σσ. 767-769· και Paulo S. Wrobel, "A Free Trade Area of the Americas in 2005?", *International Affairs* 74, αρ. 3 (Ιούλιος 1998), σσ. 548-549.

105. Nicola Phillips, "Hemispheric Integration and Subregionalism in the Americas", *International Affairs* 79, αρ. 2 (Μάρτιος 2003), σσ. 330-336· Schott και Hufbauer, "Whither the Free Trade Area of the Americas?", σσ. 774-776· και Wrobel, "A Free Trade Area of the Americas in 2005?", σσ. 550-554.

106. Haggard, "The Political Economy of Regionalism in the Western Hemisphere", σσ. 310-314, 334-335· Wrobel, "A Free Trade Area of the Americas in 2005?", σσ. 555-556.

107. Για μια έντονη κριτική της FTAA, βλέπε Paulo Vizentini και Marianne Wiesebron (επιμ.), *Free Trade for the Americas? The United States' Push for the FTAA Agreement* (Νέα Υόρκη, Zed Books, 2004).

108. "FTAA Meeting Postponed, Raising Doubts over Final 2005 Deadline", *Inside U.S. Trade*, 12 Μαρτίου 2004, σσ. 1, 20-21.

109. Jaime Granados και Rafael Cornejo, "Convergence in the Americas: Some Lessons from the DR-CAFTA Process", *World Economy* 29, αρ. 7 (Ιούλιος 2006), σσ. 857-891· και Carolina Quinteros "Corporate Responsibility and the US-Central America Free Trade Agreement (CAFTA): Are They Compatible?", *Development in Practice* 15, αρ. 3 & 4 (Ιούνιος 2005), σσ. 572-583.

110. Jagdish Bhagwati και Arvind Panagariya, "Preferential Trading Areas and Multilateralism -Strangers, Friends, or Foes? στο Jagdish Bhagwati και Arvind Panagariya (επιμ.), *The Economics of Preferential Trade Agreements* (Ουάσινγκτον, D.C., AEI Press, 1996), σσ. 53-54.

111. Granados και Cornejo, "Convergence in the Americas", σσ. 861-865.

112. Soogil Young, "East Asia as a Regional Force for Globalism", στο Kym Anderson και Richard Blackhurst (επιμ.), *Regional Integration and the Global Trading System* (Νέα Υόρκη, Harvester Wheatsheaf, 1993), σσ. 127-128.

113. WTO, World Trade Report -2003, σ. 48.

114. Edward J. Lincoln, *East Asian Economic Regionalism* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings

Institution, 2004), σσ. 159-193· και Crawford και Fiorentino, "The Changing Landscape of Regional Trade Agreements", σσ. 10-13.

115. Miles Kahler, *International Institutions and the Political Economy of Integration* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1995), σσ. 107-108.

116. Lawrence, *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*, σσ. 80-83.

117. Lawrence, *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*, σσ. 83-86.

118. Bhagwati και Panagariya, "Preferential Trading Areas and Multilateralism", σσ. 53-54.

119. Lincoln, *East Asian Economic Regionalism*, σσ. 168-169.

120. Linda Low, "Multilateralism, Regionalism, Bilateral and Crossregional Free Trade Arrangements: All Paved with Good Intentions for ASEAN?", *Asian Economic Journal* 17, αρ. 1 (2003), σ. 67· Herman Joseph S. Kraft, "ASEAN and Intra-ASEAN Relations: Weathering the Storm?", *Pacific Review* 13, αρ. 3 (2000), σσ. 453-472· Joshua Kurlantzick, "Is East Asia Integrating?", *Washington Quarterly* 24, αρ. 4 (Φθινόπωρο 2001), σσ. 19-28· Lincoln, *East Asian Economic Regionalism*, σσ. 168-175· και Emiko Fukase και Will Martin, "Free Trade Area Membership as a Stepping Stone to Development: The Case of ASEAN", *World Bank Discussion Paper*, αρ. 421 (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 2001), σσ. 10-11.

121. Low, "Multilateralism, Regionalism, Bilateral and Crossregional Free Trade Arrangements", σσ. 74-84· WTO, *World Trade Report -2003*, σσ. 51-52.

122. John Ravenhill, "APEC Adrift: Implications for Economic Regionalism in Asia and the Pacific", *Pacific Review* 13, αρ. 2 (2000), σ. 320· Johnny Chi-Chen Chiang, "Conceptualizing the APEC Way: International Cooperation in a Non-Institutionalized Regime", *Issues & Studies* 36, αρ. 6 (Νοέμβριος/Δεκέμβριος 2000), σσ. 183-187· Fred Bergsten, "The Case for APEC", *The Economist*, 6 Ιανουαρίου 1996, σ. 62· και Shuji Miyazaki, "APEC: The First Seven Years and the Road to Manila", *World Economic Affairs* 1, αρ. 1 (Καλοκαίρι 1996), σ. 20.

123. Gary Hufbauer και Jeffrey J. Schott, "Toward Free Trade and Investment in the Asia-Pacific", στο Brad Roberts (επιμ.), *New Forces in the World Economy* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1996), σσ. 217-218· Ravenhill, "APEC Adrift", σσ. 321-323· και Peter J. Lloyd και Huym-Hoom Lee, "Subregionalism in East Asia and Its Relationship with APEC", *Journal of the Korean Economy* 2, αρ. 2 (Φθινόπωρο 2001) σ. 219.

124. John Ravenhill, *APEC and the Construction of Pacific Rim Regionalism* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2001), σ. 185. Βλέπε επίσης Philipp von Carlowitz και Tim Goydke, "APEC and Its Open Regionalism: Success or Failure?", *Aussenwirtschaft* 56, αρ. 1 (Μάρτιος 2001), σσ. 69-97.

125. Lincoln, *East Asian Economic Regionalism*, σσ. 127-139.

126. Richard Higgott και Richard Stubbs, "Competing Conceptions of Economic Regionalism: APEC Versus EAEC in the Asia Pacific", *Review of International Political Economy* 2, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1995), σσ. 522-526· και Hufbauer και Schott, "Toward Free Trade and Investment in the Asia-Pacific", σσ. 219-220.

127. Feinberg, "The Political Economy of United States' Free Trade Arrangements", σ. 1030.

128. Ramkishen S. Rajan, "Trade Liberalization and the New Regionalism in the Asia-Pacific: Taking Stock of Recent Events", *International Relations of the Asia-Pacific* 5 (Αύγουστος 2005), σσ. 217-233· και Christopher M. Dent, "The New Economic Bilateralism in Southeast Asia: Region-Convergent or Region-DIvergent?", *International Relations of the Asia-Pacific* 6 (2006), σσ. 81-111.

129. Bergsten, "The Case for APEC", σ. 63.

130. Glenn Hook, "Japan and the Construction of Asia-Pacific", στο Gamble και Payne (επιμ.), *Regionalism and World Order*, σ. 193.

131. Glenn Hook, "Japan and the Construction of Asia-Pacific", στο Gamble και Payne (επιμ.), *Regionalism and World Order*, σ. 193.

132. Walter Hatch και Kozo Yamamura, *Asia in Japan's Embrace: Building a Regional Production Alliance* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1996), σ. 36.

133. Grinspun και Kreklewich, "Consolidating Neoliberal Reforms", σ. 41.

134. Ralph Nader, "Introduction: Free Trade and the Decline of Democracy", στο *The Case Against 'Free Trade': GATT, NAFTA, and the Globalization of Corporate Power* (Σαν Φρανσίσκο, Earth Island Press, 1993), σ. 6.

135. Hatch και Yamamura, *Asia in Japan's Embrace*, Κεφ. 1 και 2.

136. Pang, "AFTA and MERCOSUR at the Crossroads", σ. 124.

137. Βλέπε, για παράδειγμα, την εργασία των Walid Hejazi και Peter H. Pauly, "How Do Regional Trade Agreements Affect Intra-Regional and Inter-Regional FDI?", στο Lorraine Eden και Wendy Dobson (επιμ.), *Governance, Multinationals and Growth* (Νορθάμπτον, Μασαχουσέτη, Edward Elgar, 2005), σσ. 176-208· και Ho Yeon Kim, "Impact of Trade Liberalization on the Location of Firms: NAFTA and the Automobile Industry", *Annals of Regional Science* 37 (2003), σσ. 149-173.

138. Renato Ruggiero, Γενικός Διευθυντής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, "Charting the Trade Routes of the Future: Towards a Borderless Economy", ανακοίνωση στο Διεθνές Βιομηχανικό Συνέδριο, Σαν Φρανσίσκο, 29 Σεπτεμβρίου 1997, *World Trade Organization Press Release* (Γενεύη, Press/77), σ. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Οι Πολυεθνικές Εταιρείες και η Παγκόσμια Παραγωγή

Οι ΜΕΓΑΛΕΣ πολυεθνικές εταιρείες είναι, από πολλές απόψεις, οι βασικοί φορείς υλοποίησης της παγκοσμιοποίησης. Παράγουν και διανέμουν αγαθά και υπηρεσίες διαπερνώντας τα εθνικά σύνορα· σχεδιάζουν τις δραστηριότητές τους σε παγκόσμια κλίμακα· και εξαπλώνουν ιδέες, προτιμήσεις και τεχνολογία σε ολόκληρο τον κόσμο. Συνήθως, οι πολυεθνικές εταιρείες μελετώνται ως επιχειρήσεις που ελέγχουν παραγωγικούς συντελεστές σε περισσότερες από μία χώρες. Οι μητρικές επιχειρήσεις που βρίσκονται στις χώρες προέλευσης των πολυεθνικών εταιρειών, αποκτούν περιουσιακά στοιχεία στο εξωτερικό επενδύοντας σε θυγατρικές εταιρείες ή σε παραρτήματά τους στις χώρες υποδοχής. Αυτή η διαδικασία ονομάζεται *άμεσες ξένες επενδύσεις* (foreign direct investment, FDI), στις οποίες περιλαμβάνονται τα δικαιώματα και ο έλεγχος της διοίκησης. Οι *επενδύσεις χαρτοφυλακίου* (portfolio investment), αντίθετα, είναι επενδύσεις χωρίς έλεγχο· δηλαδή περιλαμβάνουν την αγορά ομολόγων, εργαλείων της χρηματαγοράς, ή μετοχικές κινητές αξίες και μετοχές απλά για την αποκόμιση οικονομικών αποδόσεων. Η διευρυνόμενη παρουσία των πολυεθνικών εταιρειών στην παγκόσμια οικονομία καταδεικνύει το ρόλο τους ως φορέων της παγκοσμιοποίησης. Ο όγκος των άμεσων ξένων επενδύσεων το 2004 αποτιμήθηκε σε περίπου 9 τρισεκατομμύρια δολάρια, και πραγματοποιήθηκε από 70.000 πολυεθνικές εταιρείες και τις 690.000 θυγατρικές τους στο εξωτερικό. Η διεθνής παραγωγή είναι επίσης αρκετά συγκεντροποιημένη. Οι 100 μεγαλύτερες πολυεθνικές εταιρείες του κόσμου, με έδρα κυρίως στο Βορρά, αντιπροσωπεύουν λιγότερο από το 0,2% του συνολικού αριθμού των πολυεθνικών εταιρειών. Όμως, αντιστοιχούν στο 12% των ξένων περιουσιακών στοιχείων, στο 18% των πωλήσεων και στο 14% της απασχόλησης όλων των πολυεθνικών εταιρειών.[1]

Παρ' όλο που κατά τη διάρκεια ορισμένων ετών μειώθηκαν οι άμεσες ξένες επενδύσεις (για παράδειγμα, το 1982 και το 1983 και από το 2000 έως το 2003), οι εισροές από άμεσες ξένες επενδύσεις γενικά αυξήθηκαν πολύ γρηγορότερα απ' ό,τι το εμπόριο ή το εισόδημα. Από το 1985 έως το 1999, ο ρυθμός αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ, των εξαγωγών, και των εισροών άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν 2,5%, 5,6% και 17,7% αντίστοιχα.[2] Η αυξανόμενη σημασία των πολυεθνικών εταιρειών οδήγησε κάποιους αναλυτές να υποστηρίξουν ότι το κρίσιμο ζήτημα στη διεθνή πολιτική οικονομία «είναι η ένταση μεταξύ κρατών και πολυεθνικών, όχι μεταξύ κρατών και αγοράς».[3] Εντούτοις, οι πολυεθνικές εταιρείες δεν τραβούν τόσο την προσοχή, διότι πολλοί θεωρητικοί συνεχίζουν να δίνουν την κύρια έμφαση στις σχέσεις μεταξύ κυβερνήσεων. Τα περιορισμένα αξιόπιστα στοιχεία θέτουν ένα επιπλέον εμπόδιο στη μελέτη των πολυεθνικών εταιρειών. Ως ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι πολυεθνικές εταιρείες διστάζουν να δίνουν πληροφορίες για τον εαυτό τους, και συγκαλύπτουν τις δραστηριότητές τους. Αυτό το πρόβλημα ενισχύεται από το γεγονός ότι οι διεθνείς οργανισμοί ρυθμίζουν τις νομισματικές, εμπορικές και αναπτυξιακές δραστηριότητες αλλά όχι τις ξένες επενδύσεις. Επιπλέον, οι πολυεθνικές εταιρείες προκαλούν ισχυρές θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις, και η γενική προσέγγιση του κάθε αναλυτή συχνά επηρεάζει την άποψή του για «τα γεγονότα». Έτσι, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο στις αντιπαραθέσεις για τις πολυεθνικές εταιρείες «η ανεκδοτολογία να αντικαθιστά τα δεδομένα» και «η ευφυολογία να αντικαθιστά την ανάλυση».[4]

Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι η κινητικότητα των πολυεθνικών εταιρειών τούς δίνει σημαντικό πλεονέκτημα σε σχέση με τις εθνικές κυβερνήσεις, οι οποίες περιορίζονται σε συγκεκριμένη επικράτεια. Γι' αυτό σήμερα, στην εποχή της αλληλεξάρτησης, οι πολυεθνικές εταιρείες και οι ιδιωτικές τράπεζες έχουν γίνει «οι βασικοί υφαντές της παγκόσμιας οικονομίας».[5] Και οι ιστορικοί δομιστές αναφέρονται στη αυξανόμενη ισχύ των πολυεθνικών εταιρειών· υποστηρίζουν, ωστόσο, πως οι διοικητές των πολυεθνικών αποτελούν μια διεθνική τάξη που συντηρεί και υπερασπίζεται το καπιταλιστικό σύστημα. Διαφοροποίηση μεταξύ φιλελεύθερων και οι ιστορικών δομιστών υπάρχει και στο ζήτημα των επιπτώσεων των πολυεθνικών εταιρειών. Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι οι άμεσες ξένες επενδύσεις συντελούν στην αύξηση της αποδοτικότητας, παρακινώντας την καινοτομία, τον ανταγωνισμό, την οικονομική μεγέθυνση και την απασχόληση. Οι πολυεθνικές εταιρείες προσφέρουν επίσης πολλά οφέλη στις διάφορες χώρες, όπως κεφάλαιο, τεχνολογία, ικανότητες διοίκησης και δίκτυα αγοράς. Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, βλέπουν τις πολυεθνικές εταιρείες ως αρπακτικά μονοπώλια που υπερχρεώνουν για τα αγαθά τους και τις υπηρεσίες τους, περιορίζουν τη ροή της τεχνολογίας

και δημιουργούν σχέσεις εξάρτησης με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που τις φιλοξενούν. Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν αρνητικές επιπτώσεις και στις χώρες προέλευσης, καθώς επιβάλουν καθοδικές πιέσεις στα εργασιακά και περιβαλλοντικά πρότυπα. Αντίθετα με αυτές τις δύο προσεγγίσεις, οι ρεαλιστές τείνουν περισσότερο να υποβαθμίσουν την πολιτική σημασία των πολυεθνικών εταιρειών. Υποστηρίζουν ότι τα πιο ισχυρά κράτη έχουν αξιοσημείωτο έλεγχο πάνω στις πολυεθνικές εταιρείες τους και ότι οι πολυεθνικές εταιρείες διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με τις κυβερνήσεις των χωρών τους.[6]

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Δεν υπάρχει αντιπαράθεση μόνο για τη σημασία και τις επιπτώσεις των πολυεθνικών εταιρειών αλλά ακόμη και για τους ορισμούς και την ορολογία.[7] Οι πολυεθνικές εταιρείες συχνά ορίζονται ως επιχειρήσεις που κατέχουν περιουσιακά στοιχεία σε τουλάχιστον δύο χώρες· όμως, ορισμένοι συγγραφείς πιστεύουν ότι οι πολυεθνικές εταιρείες πρέπει να έχουν μεγαλύτερη διεθνή παρουσία. Για παράδειγμα, το Πρόγραμμα Πολυεθνικών του Χάρβαρντ, που αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1960, προσέδιδε τον τίτλο «πολυεθνική εταιρεία» μόνο σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται άμεσα μέσω θυγατρικών σε έξι τουλάχιστον χώρες.[8] Όσοι υποστηρίζουν τέτοιους περιοριστικούς ορισμούς πιστεύουν πως τα σημαντικά ζητήματα επενδύσεων σχετίζονται με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις που εγκαθιδρύουν μια σειρά ξένων θυγατρικών ως τμήμα μιας παγκόσμιας στρατηγικής. Ωστόσο, οι περιοριστικοί ορισμοί είναι προβληματικοί διότι αποκλείουν εταιρείες σε κάπως αυθαίρετη βάση. Σε τούτη την παράγραφο υιοθετούμε τον πιο διευρυμένο ορισμό των πολυεθνικών εταιρειών ως επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε δύο ή περισσότερες χώρες. Μια επιχείρηση δεν είναι φυσικά πολυεθνική εταιρεία μόνο επειδή κάνει δουλειές σε περισσότερες της μίας χώρες. Για να θεωρηθεί πολυεθνική μια επιχείρηση, πρέπει να έχει τουλάχιστον ένα πρόγραμμα άμεσων ξένων επενδύσεων μέσω του οποίου να ασκεί δικαιώματα διοίκησης ή να έχει τον έλεγχο της διοίκησης. Μια επιχείρηση μπορεί να προχωρήσει σε άμεσες ξένες επενδύσεις σε μία χώρα με δύο τρόπους: με *πρωτογενείς επενδύσεις* (greenfield investment), δηλαδή με δημιουργία νέων εγκαταστάσεων και παραγωγικών στοιχείων από ξένους· ή με *συγχωνεύσεις και εξαγορές* (mergers and acquisitions, M&A), δηλαδή με αγορά μετοχών μιας υπάρχουσας επιχείρησης με σκοπό τη συμμετοχή στη διοίκησή της. Σε μια διασυνοριακή συγχώνευση, τα περιουσιακά στοιχεία και οι δραστηριότητες των δύο εταιρειών που ανήκουν σε διαφορετικές χώρες συνδυάζονται για τη δημιουργία ενός νέου νομικού προσώπου. Σε μια εξαγορά, η εγχώρια εταιρεία μετατρέπεται σε θυγατρική ή σε παράρτημα μιας ξένης επιχείρησης. Κατά την περασμένη δεκαετία, η μεγαλύτερη αύξηση στη διεθνή παραγωγή συνέβη μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών και όχι με πρωτογενείς επενδύσεις, ενώ οι εξαγορές είναι πολύ πιο συχνές από τις συγχωνεύσεις.[9]

Παρ' όλο που ο ορισμός των άμεσων ξένων επενδύσεων μπορεί να μοιάζει ξεκάθαρος, υπάρχουν διαφωνίες για το τι αποτελεί «έλεγχο». Μέχρι τη δεκαετία του 1960, το Αμερικανικό Υπουργείο Εμπορίου όριζε κάτι ως άμεση ξένη επένδυση όταν υπήρχε ένα μερίδιο κατοχής του επενδυτικού κεφαλαίου τουλάχιστον 25%. Ωστόσο, το Υπουργείο αργότερα μείωσε το ποσοστό στο 10%, και διεθνείς οργανισμοί όπως το ΔΝΤ και ο ΟΟΣΑ χρησιμοποιούν το 10% για στατιστικούς λόγους. Στην πραγματικότητα, το μερίδιο του επενδυτικού κεφαλαίου που απαιτείται για να υπάρχει έλεγχος ποικίλλει ανάλογα με τις συνθήκες. Αν η ιδιοκτησία μιας εταιρείας παρουσιάζει μεγάλη διασπορά ανάμεσα σε πολλούς μετόχους, ένα μικρό ποσοστό κατοχής κεφαλαίων μπορεί να είναι αρκετό για να ασκηθεί ο έλεγχος. Ωστόσο, αν η ιδιοκτησία είναι περισσότερο συγκεντρωμένη στα χέρια λίγων μετόχων, μπορεί να χρειάζεται ένα μεγαλύτερο ποσοστό κατοχής κεφαλαίων για να αποκτηθεί έλεγχος. Το σημαντικό σημείο είναι ότι ένας μέτοχος μπορεί να ασκεί έλεγχο χωρίς να κατέχει την πλειοψηφία των μετοχών. Στις ξένες θυγατρικές εταιρείες μπορεί να υπάρχει μειοψηφική κατοχή (10% έως 50% του επενδυτικού κεφαλαίου), πλειοψηφική κατοχή (μεγαλύτερη από 50% αλλά λιγότερο από 100%), ή πλήρης ιδιοκτησία της θυγατρικής (100%).[10]

Διαφορές υπάρχουν όχι μόνο για τους ορισμούς αλλά και για την ίδια τη χρήση του όρου «πολυεθνική εταιρεία». Τα Ηνωμένα Έθνη και μια σειρά θεωρητικών προτιμούν τον όρο *διεθνικές* από το πολυεθνικές διότι η ιδιοκτησία και ο έλεγχος των περισσότερων επιχειρήσεων δεν είναι στην πραγματικότητα πολυεθνικός. Μάλιστα, μια επιχείρηση συνήθως επεκτείνει τις δραστηριότητές της ξεπερνώντας τα εθνικά σύνορα μιας συγκεκριμένης χώρας προέλευσης.[11] Είναι αλήθεια ότι οι περισσότερες πολυεθνικές εταιρείες είναι *εθνοκεντρικές* ή προσανατολισμένες στη χώρα προέλευσης, με την καθοδήγηση να εκπορεύεται από τα κεντρικά προς τις θυγατρικές εταιρείες και το μεγαλύτερο μέρος της *έρευνας και ανάπτυξης* (research and development, R&D) των πολυεθνικών εταιρειών να βρίσκεται στη χώρα προέλευσης. Ωστόσο, ένας μικρός αλλά αυξανόμενος αριθμός πολυεθνικών εταιρειών είναι *γεωκεντρικές* ή *χωρίς χώρα προέλευσης* (stateless)· που σημαίνει δηλαδή, ότι υιοθετούν μια παγκόσμια προσέγγιση χωρίς να είναι στενά συνδεδεμένες με κάποιο συγκεκριμένο κράτος. Οι στρατηγικές συμμαχίες μεταξύ πολυεθνικών εταιρειών από διαφορετικές χώρες κάνουν ακόμη πιο σύνθετη τη διαδικασία σύνδεσης

μιας πολυεθνικής με μια συγκεκριμένη εθνική κυβέρνηση. Αυτές οι συμμαχίες μπορούν να πάρουν τη μορφή συμφωνιών κατανεμημένης παραγωγής, συνεργατικής έρευνας και διακανονισμών δικτύωσης, και άλλων τύπων συνεργασίας. Τέλος, οι πολυεθνικές εταιρείες μπορούν κάποιες φορές να κερδίσουν την είσοδό τους σε μία χώρα μόνο συμφωνώντας να σχηματίσουν *κοινοπραξίες* με εγχώριες επιχειρήσεις· οι κοινοπραξίες γίνονται ολοένα και πιο συχνές στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τα μεταβατικά κράτη. Σε τούτο το κείμενο χρησιμοποιούμε τον όρο πολυεθνική εταιρεία απλά για να σηματοδοτήσουμε ότι μια επιχείρηση έχει εν εξελίξει διοικητικές και παραγωγικές δραστηριότητες σε περισσότερες από μία χώρες.[12]

Γιατι οι Επιχειρησεις Γινονται Πολυεθνικες Εταιρειες;

Ο John Dunning ανέπτυξε μια θεμελιώδη θεωρία εξηγώντας ότι οι επιχειρήσεις αποφασίζουν να εμπλακούν σε άμεσες ξένες επενδύσεις για λόγους ιδιοκτησίας, τοποθεσίας, ενσωμάτωσης· η συζήτηση που ακολουθεί στηρίζεται εν μέρει στις ιδέες του Dunning.[13] Για να γίνει κατανοητό γιατί οι επιχειρήσεις γίνονται πολυεθνικές εταιρείες, είναι σημαντικό να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ οριζόντιας και κάθετης ολοκλήρωσης. Μια *οριζόντια ολοκληρωμένη* πολυεθνική εταιρεία επεκτείνει τις επιχειρήσεις της στο εξωτερικό, παράγοντας το ίδιο προϊόν ή την ίδια γραμμή προϊόντων στις θυγατρικές της εταιρείες σε άλλες χώρες. Οι εταιρείες μπορεί να προχωρήσουν σε οριζόντια ολοκλήρωση (horizontal integration) για να υπερασπίσουν ή να αυξήσουν το μερίδιό τους στην αγορά. Παρ' όλο που οι εξαγωγές μιας επιχείρησης από τη χώρα προέλευσης μπορεί αρχικά να καλύπτουν την ξένη ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες, η επιχείρηση μπορεί να χρειαστεί να δημιουργήσει μια θυγατρική για να ανταγωνιστεί τους εγχώριους προμηθευτές. Θεσπίζοντας παρουσία στο εξωτερικό, η πολυεθνική εταιρεία μπορεί να ανταγωνιστεί πιο αποτελεσματικά τις εγχώριες επιχειρήσεις, μειώνοντας το μεταφορικό κόστος και αποκτώντας καλύτερη γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της αγοράς. Αν μια επιχείρηση παράγει για αγορές λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, παράγοντας άμεσα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα μειώσει το εργατικό κόστος. Οι επιχειρήσεις μπορεί επίσης να προχωρήσουν σε οριζόντια ολοκλήρωση λόγω της πολιτικής της ξένης κυβέρνησης. Όταν οι δασμοί και οι μη δασμολογικοί φραγμοί ενός κράτους περιορίζουν τις εξαγωγές μιας επιχείρησης από τη χώρα προέλευσης, η επιχείρηση μπορεί να προχωρήσει σε επιχειρήσεις στο εξωτερικό για να ξεπεράσει τους εμπορικούς φραγμούς. Για παράδειγμα, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες επέβαλαν εθελοντικούς περιορισμούς εξαγωγών στα εισαγόμενα από την Ιαπωνία αυτοκίνητα, από το 1981 έως το

1985, η Honda αντέδρασε με το να γίνει η πρώτη ιαπωνική επιχείρηση με παραγωγή αυτοκινήτων εντός των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι ομοσπονδιακές και οι πολιτειακές κυβερνήσεις επίσης παρέχουν επενδυτικά κίνητρα για να ενθαρρύνουν τις επιχειρήσεις να εγκαταστήσουν παραγωγικές μονάδες στην επικράτειά τους. Επιπλέον, ορισμένες φορές οι άμεσες ξένες επενδύσεις συμπληρώνουν τις εξαγωγές, προκαλώντας εξαγωγή ενδιάμεσων αγαθών για να χρησιμοποιηθούν από ξένες θυγατρικές εταιρείες.[14]

Μια *κάθετα ολοκληρωμένη πολυεθνική εταιρεία* διαχωρίζει γεωγραφικά τα διαφορετικά στάδια της παραγωγής, με τις εκροές ορισμένων από τις θυγατρικές εταιρείες να λειτουργούν ως εισροές σε άλλες θυγατρικές. Οι επιχειρήσεις προχωρούν σε κάθετη ολοκλήρωση (vertical integration) για να ελαττώσουν το κόστος παραγωγής και να αποφύγουν την αβεβαιότητα. Μια επιχείρηση ηλεκτρονικών ειδών μπορεί να ελαττώσει το κόστος παραγωγής, για παράδειγμα, τοποθετώντας τις επιχειρήσεις συναρμολόγησης χαμηλής εξειδίκευσης σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλών μισθών, την παραγωγή τσιπ σε μια νεο-βιομηχανοποιημένη οικονομία (NIE) όπως η Σιγκαπούρη, και τις απαιτητικές επιχειρήσεις έρευνας και ανάπτυξης στην Καλιφόρνια. Έτσι η επιχείρηση βασίζει τη συνολική παραγωγική της διαδικασία στο συγκριτικό πλεονέκτημα. Οι κάθετα ολοκληρωμένες πολυεθνικές εταιρείες μπορούν επίσης να αποκτήσουν τον έλεγχο αβέβαιων συναλλαγών με την ενσωμάτωση διαφορετικών παραγωγών στα διάφορα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας μέσα στην εταιρεία. Οι εταιρείες διαλέγουν την *κάθετη ολοκλήρωση προς τα πίσω* (backward integration) όταν οι πρώτες ύλες και άλλες παραγωγικές εισροές τις οποίες χρειάζονται για την παραγωγή του προϊόντος τους δεν είναι άμεσα διαθέσιμες ή παράγονται με υψηλό κόστος συναλλαγών. Ανάμεσα στα παραδείγματα ολοκλήρωσης προς τα πίσω είναι οι επενδύσεις που κάνουν οι χαλυβουργικές εταιρείες σε επιχειρήσεις σιδηρομεταλλεύματος, οι επενδύσεις των πετρελαϊκών εταιρειών σε επιχειρήσεις εξόρυξης αργού πετρελαίου και οι επενδύσεις των κατασκευαστών πλαστικού σε φυτείες καουτσούκ. Η ολοκλήρωση προς τα πίσω δίνει επίσης τη δυνατότητα στις πολυεθνικές εταιρείες να αποκτήσουν έλεγχο στην ποιότητα των εισροών. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι το 60% του εξαγωγικού εμπορίου μπανάνας στη δεκαετία του 1980 βρισκόταν στα χέρια τριών κάθετα ολοκληρωμένων πολυεθνικών επιχειρήσεων, διότι οι μπανάνες είναι ιδιαίτερα ευπαθείς και απαιτούν συγκεκριμένη μεταχείριση και συνθήκες ωρίμανσης. Τα κίνητρα για την *προς τα εμπρός κάθετη ολοκλήρωση* (forward integration) είναι παρόμοια· μιλάμε για τη μείωση της αβεβαιότητας και του κόστους των συναλλαγών και για τη διασφάλιση της ποιότητας των αγαθών και των υπηρεσιών που προσφέρονται στον καταναλωτή.[15]

Ένας ακόμη λόγος που οι επιχειρήσεις προχωρούν σε κάθετη ολοκλήρωση είναι η μείωση του ανταγωνισμού. Όταν ένας μικρός αριθμός πολυεθνικών ελέγχουν τις πρώτες ύλες ενός ολόκληρου κλάδου, μπορούν να επιβάλουν σημαντικούς φραγμούς στην είσοδο νέων ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. Οι πολυεθνικές εταιρείες προχωρούν σε κάθετη ολοκλήρωση και για να περιορίσουν τον κρατικό έλεγχο πάνω στις δραστηριότητές τους· για παράδειγμα, κάποιες φορές χειραγωγούν τις τιμές μεταβίβασης χωρίς να εντοπίζονται από τα κράτη. Οι τιμές μεταβίβασης, οι τιμές που χρεώνει μία θυγατρική μιας πολυεθνικής σε μια άλλη για εσωτερικές πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών, βοηθούν την πολυεθνική εταιρεία να διαχειρίζεται αποτελεσματικά τις εσωτερικές της λειτουργίες και να παρακολουθεί την απόδοση των θυγατρικών της εταιρειών. Ωστόσο, μια πολυεθνική εταιρεία μπορεί να μεταφέρει τα κέρδη που ανακοίνωσε από χώρες υψηλής φορολογίας σε χώρες χαμηλής φορολογίας (και έτσι να αποφύγει την καταβολή ορισμένων φόρων) αυξάνοντας ή μειώνοντας τεχνητά τις τιμές που χρεώνει κάθε θυγατρική εταιρεία. Το 1993, για παράδειγμα, η αμερικανική Υπηρεσία Εσωτερικών Εσόδων ανακοίνωσε ότι η Nissan Motor Company χρησιμοποιούσε τις τιμές μεταβίβασης για να παρουσιάσει ιδιαίτερα χαμηλότερο εισόδημα εντός ΗΠΑ, και έτσι η Nissan έπρεπε να πληρώσει προς τις Ηνωμένες Πολιτείες περίπου 150 εκατομμύρια δολάρια.[16]

Οι εταιρείες που γίνονται πολυεθνικές πρέπει να έχουν την ικανότητα όπως και το κίνητρο να υλοποιήσουν αυτή τη μετάβαση. Οι καινοτομίες στις επικοινωνίες, τις μεταφορές και την τεχνολογία έχουν δώσει δυνατότητες στις εταιρείες να διεθνοποιηθούν, και είναι πιθανό να το καταφέρουν επιτυχώς αν «σκέφτονται παγκόσμια» και «δρουν τοπικά». Από τη μία πλευρά, οι μεγάλες πολυεθνικές έχουν σημαντικά πλεονεκτήματα που προκύπτουν από την παγκόσμια παρουσία τους, όπως οικονομίες κλίμακας, πρόσβαση σε παγκόσμια χρηματοδότηση και εισροές όπως πρώτες ύλες και φήμη του ονόματος των προϊόντων τους. Από την άλλη, οι πολυεθνικές λειτουργούν εντός ενός κόσμου που απαρτίζεται από κράτη, στο πλαίσιο των οποίων πρέπει πάντα να τηρούν τους εθνικούς νόμους και να προσαρμόζονται στις απαιτήσεις και τα προτιμήσεις των εγχώριων καταναλωτών.[17]

Η Ιστορικη Εξελιξη των Αμεσων Ξενων Επενδυσεων

Παρ' όλο που η ταχεία εξάπλωση των πολυεθνικών εταιρειών είναι φαινόμενο μεταγενέστερο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ορισμένοι θεωρητικοί εντοπίζουν τις ρίζες των πολυεθνικών στις διασυνοριακές επιχειρηματικές δραστηριότητες των μεσαιωνικών τραπεζών στη Φλωρεντία του 15ου αιώνα. Από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα, και οι διεθνείς εμπορικές εταιρείες όπως η Αγγλική, η Ολλανδική και η Γαλλική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών αλλά και η Εταιρεία του Κόλπου του Χάντσον, συντόνιζαν διασυνοριακές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Τον 19ο αιώνα, επιχειρήσεις που συνήθως θεωρούνται πολυεθνικές ενεπλάκησαν σε πιο συστηματικές, μακροπρόθεσμες επενδύσεις σε ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων και χωρών. Χιλιάδες τέτοιες πολυεθνικές υπήρχαν στην αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.[18]

Παρά τη γενική ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών στην πάροδο του χρόνου, μια σειρά παράγοντες έχουν επηρεάσει την ταχύτητα της ανάπτυξης —και κάποιες φορές της μείωσης— των δραστηριοτήτων των πολυεθνικών σε διάφορες περιόδους:

1. Η δραστηριότητα των πολυεθνικών εταιρειών αυξάνει όταν σημαντικές πρόοδοι στις επικοινωνίες, στις μεταφορές και στην τεχνολογία διευκολύνουν τη διεύρυνση του ελέγχου των πολυεθνικών πάνω στις δραστηριότητες στο εξωτερικό.
2. Η ταχεία οικονομική μεγέθυνση συχνά προκαλεί τη διεύρυνση των πολυεθνικών, ενώ οι υφεσιακές οικονομικές συνθήκες έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα.
3. Οι πολυεθνικές εταιρείες διευρύνουν τις επιχειρήσεις τους όταν οι εθνικές κυβερνήσεις και το διεθνές σύστημα αποδέχονται τέτοιες δραστηριότητες. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη κανόνων που προστατεύουν την ατομική ιδιοκτησία ενθάρρυνε τις άμεσες ξένες επενδύσεις, ενώ οι μεγάλοι πόλεμοι λειτουργούσαν περιοριστικά.
4. Η φιλελευθεροποίηση του κεφαλαίου οδηγεί σε αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων, ενώ οι έλεγχοι στο κεφάλαιο και τις συναλλαγές αποθαρρύνουν τέτοιες δραστηριότητες.
5. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις συνήθως διευρύνονται στη διάρκεια περιόδων εμπορικού προστατευτισμού διότι οι πολυεθνικές εταιρείες μεταφέρουν παραγωγή στο εξωτερικό για να υπερπηδήσουν τους εμπορικούς φραγμούς.[19]

Η ιστορική πραγμάτευση που ακολουθεί διαιρείται σε τρεις περιόδους: πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, και από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως σήμερα.

Η Περίοδος πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Παλαιότερες μελέτες των ξένων επενδύσεων συνήθως έβρισκαν πως οι μακροπρόθεσμες ροές κεφαλαίων τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα αποτε-

λούνταν κυρίως από επενδύσεις χαρτοφυλακίου. Ωστόσο, καθώς οι οικονομολόγοι αναπροσδιόρισαν τους ορισμούς τους, συμπέραναν πως ένα μερίδιο ξένων επενδύσεων, μεγαλύτερο από ό,τι εθεωρείτο παλαιότερα, ήταν *άμεσες* ξένες επενδύσεις. Μάλιστα, ορισμένες μελέτες υπολογίζουν πως οι άμεσες ξένες επενδύσεις ανέρχονταν σε 45% των βρετανικών ξένων επενδύσεων το 1913 και το 1914.[20] Ως παγκόσμιος ηγεμόνας και η πρώτη χώρα που εκβιομηχανίστηκε, η Βρετανία αποτελούσε την κύρια δύναμη πίσω από τη δραματική αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων τον 19ο αιώνα. Παρ' όλο που δεν υπήρχαν κρατικές εγγυήσεις ούτε διεθνείς θεσμοί για να εξασφαλίζουν κανόνες διασφάλισης, οι επενδύσεις ήταν αρκετά ασφαλείς για διάφορους λόγους: (1) Ο οικονομικός κίνδυνος ήταν μικρότερος με τον κανόνα χρυσού που ίσχυε πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διότι τα νομίσματα ήταν ανταλλάξιμα, τα μερίσματα μπορούσαν να αποκομιστούν εύκολα και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες ήταν αρκετά σταθερές· (2) ο πολιτικός κίνδυνος ήταν μικρότερος διότι ένα μεγάλο μέρος των ευρωπαϊκών επενδύσεων γίνονταν σε αποικιακά εδάφη όπου επικρατούσαν οι κανόνες της χώρας προέλευσης· (3) η έλλειψη περιορισμών στις ροές κεφαλαίου διευκόλυνε την αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων· και (4) οι πόλεμοι στη διάρκεια αυτής της περιόδου είχαν μικρό εύρος. Ο 19ος αιώνας ήταν επίσης μια περίοδος ταχείας προόδου στις σιδηροδρομικές και θαλάσσιες μεταφορές και στις επικοινωνίες, κάτι που διευκόλυνε τη διαχείριση των άμεσων ξένων επενδύσεων σε μεγάλες αποστάσεις.[21]

Η ταχεία αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων συνεχίστηκε και κατά τον 20ό αιώνα, όμως υπήρξε μια υποχώρηση των επενδύσεων μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λόγω της παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής αστάθειας. Για παράδειγμα, μια σειρά χώρες άρχισαν να επιβάλλουν περιορισμούς στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, η Σοβιετική Ένωση εθνικοποίησε την ξένη ιδιοκτησία, και ανεστάλη ο συναλλαγματικός κανόνας χρυσού. Λόγω της Μεγάλης Ύφεσης και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, υπήρξε έντονος περιορισμός των δραστηριοτήτων των πολυεθνικών επιχειρήσεων· στις πολυεθνικές αντιστοιχούσε πολύ μικρότερο μερίδιο της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας το 1949, παρά το 1929. Δεν ήταν παρά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο που μπορούσε να ανακάμψει μια σθεναρή μεγέθυνση των πολυεθνικών και των άμεσων ξένων επενδύσεων.[22]

Από τα Μέσα της Δεκαετίας του 1940 έως τα Μέσα της Δεκαετίας του 1980

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ξεπέρασαν τη Βρετανία ως κυρίαρχη πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.1, οι αμερικανικές εταιρείες αντιστοιχούσαν στο 47,1% του εξερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων το 1960, σε σχέση με το 18,3% της Βρετανίας. Υπό αμερικανική ηγεσία, οι άμεσες ξένες επενδύσεις μπήκαν σε μια περίοδο ταχείας επέκτασης διότι ο Βορράς βίωνε μια παρατεταμένη περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης μεταξύ 1950 και 1973· υπήρξαν σημαντικές πρόοδοι στις διεθνείς μεταφορές και επικοινωνίες· και οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες χαλάρωσαν τους ελέγχους τους πάνω στις άμεσες ξένες επενδύσεις μετά την επιστροφή της μετατρεψιμότητας των νομισμάτων τους. (Μια αξιοσημείωτη εξαίρεση ήταν η Ιαπωνία, που συνέχισε να περιορίζει τις εισροές ξένων επενδύσεων). Μολονότι οι ΗΠΑ είχαν την πρώτη θέση, το μερίδιο εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων άρχισε να μειώνεται σταθερά από τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Ένας βασικός λόγος για τη μείωση του αμερικανικού μεριδίου ήταν η ταχεία οικονομική μεγέθυνση στην Ιαπωνία και τη Γερμανία καθώς ανάρρωναν από τον πόλεμο. Έτσι, στον Πίνακα 10.1 φαίνεται πως το αμερικανικό μερίδιο στο συνολικό όγκο εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων έπεσε από 47,1% το 1960 σε 32,3% το 1985, ενώ το μερίδιο της Ιαπωνίας ανήλθε από το 0,7% σε 6% και το μερίδιο της Δυτικής Γερμανίας ανήλθε από το 1,2% στο 8,1%. Στον Πίνακα 10.1 φαίνεται επίσης ότι οι αναπτυγμένες χώρες υπήρξαν η πηγή των περισσότερων ροών άμεσων ξένων επενδύσεων: τους αντιστοιχούσε το 99% το 1960 και 90% το 1985. Εντούτοις, οι πολυεθνικές εταιρείες με έδρα το Νότο αύξησαν το μερίδιο τους στον όγκο των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων από μόλις 1% το 1960 σε 10% το 1985. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των άμεσων ξένων επενδύσεων προήλθε από περισσότερο ευημερούσες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής και από τα μέλη του ΟΠΕΚ. Έτσι, οι πέντε μεγαλύτερες πηγές εξερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ των οικονομιών άμεσων ξένων επενδύσεων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών το 1985 ήταν η Βραζιλία, η Νότια Αφρική, η Αργεντινή, η Σινγκαπούρη και το Χονγκ Κονγκ.[23]

Ενώ ο εξερχόμενος όγκος αμερικανικών άμεσων ξένων επενδύσεων μειωνόταν, στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως το αμερικανικό μερίδιο του εισερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων αυξήθηκε από 12% το 1980 σε 19% το 1985. Η Ιαπωνία ήταν η μόνη αναπτυγμένη χώρα που διατήρησε ένα ιδιαίτερα χαμηλό εισερχόμενο όγκο άμεσων ξένων επενδύσεων, ανερχόμενο σε 0,5% το 1985, κυρίως λόγω κρατικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων που περιόριζαν τις ροές επενδύσεων. Έτσι, οι αναπτυγμένες χώρες ήταν οι μεγαλύτεροι αποδέκτες όπως και πάροχοι άμεσων ξένων επενδύσεων, καθώς τους αντιστοιχούσε ποσοστό 58,6% του εισερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων το 1985. Παρ' όλο που ο Νότος είχε λάβει πολύ πάνω από το 60% των συνολικών άμεσων ξένων επενδύσεων πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το ποσοστό αυτό μειώθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο λόγω της

Πίνακας 10.1

ΕΞΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΟΓΚΟΣ ΑΜΕΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΟΛΑΡΙΑ ΗΠΑ)

	1960		1975		1985		1990		2000		2004	
	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%
Ηνωμένες Πολιτείες	31,9	47,1	124,2	44,0	238,4	32,3	430,5	24,1	1.316,2	21,4	2.018,2	20,7
Ιαπωνία	0,5	0,7	15,9	5,7	44,0	6,0	201,4	11,3	278,4	4,5	370,5	3,8
Γερμανία[α]	0,8	1,2	18,4	6,5	59,9	8,1	151,6	8,5	541,9	8,8	833,7	8,6
Βρετανία	12,4	18,3	37,0	13,1	100,3	13,6	229,3	12,8	897,8	14,6	1.378,1	14,2
Γαλλία	4,1	6,1	10,6	3,8	37,8	5,1	110,1	6,2	445,1	7,2	769,4	7,9
Ιταλία	1,1	1,6	2,0	3,3	16,6	2,2	60,2	3,4	180,3	2,9	280,5	2,9
Καναδάς	2,5	3,7	3,5	10,4	43,1	5,8	84,8	4,7	237,6	4,5	369,8	3,8
Σύνολο G-7[β]	53,3	78,7	219,8	77,9	540,1	73,1	1.267,9	71,0	3.897,3	63,4	6.020,2	61,9
Σύνολο ΑΧ[γ]	67,0	99,0	275,4	97,7	664,9	90,0	1.637,8	91,7	5.257,3	85,5	8.610,1	88,5
Σύνολο	67,7	100,0	282,0	100,0	738,8	100,0	1.785,3	100,0	6.148,3	100,0	9.732,2	100,0

(α) Τα στοιχεία από το 1960 έως και το 1985 είναι για τη Δυτική Γερμανία.
(β) G-7 = Ομάδα των Επτά
(γ) ΑΧ = Αναπτυγμένες Χώρες

Πηγές: Centre on Transnational Corporations, *Transnational Corporations in World Development: Trends and Prospects* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1988), Πίνακας I.2, σ. 24 (στοιχεία του 1960 και του 1975), *World Investment Report 2004* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2004), Πίνακας Παράρτημα Β.4, σ. 382 (στοιχεία του 1985)· και UNCTAD, *World Investment Report 2005* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), Πίνακας Παράρτημα Β.2, σ. 308 (στοιχεία του 1990, 2000 και 2004).

Πίνακας 10.2

ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΟΓΚΟΣ ΑΜΕΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΟΛΑΡΙΑ ΗΠΑ)

	1980		1985		1990		2000		2004	
	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%
ΑΧ[α]	390,7	56,4	569,7	58,6	1.404,4	79,4	3.976,4	68,8	6469,8	72,7
Ηνωμένες Πολιτείες	83,0	12,0	184,6	19,0	394,9	22,3	1.256,9	21,7	1.473,9	16,6
Ιαπωνία	3,3	0,4	4,7	0,5	9,9	0,6	50,3	0,9	97,0	1,1
Γερμανία[β]	36,6	52,0	36,9	3,8	111,2	6,3	271,6	4,7	348,0	3,9
Βρετανία	63,0	9,1	64,0	6,6	203,9	11,5	438,6	7,6	771,7	8,7
Γαλλία	25,9	3,7	36,7	3,8	86,8	4,9	259,8	4,5	535,2	6,0
Ιταλία	8,9	1,3	19,0	2,9	60,0	3,4	121,2	2,1	220,7	2,5
Καναδάς	54,2	7,8	64,7	6,7	112,8	6,4	212,7	3,7	303,8	3,4
ΛΑΧ[γ]	302,0	43,6	402,5	41,4	364,1	20,6	1.734,5	30,0	2.226,0	25,0
Αφρική	32,0	4,6	33,8	3,5	59,4	3,4	151,2	2,6	219,3	2,5
Ασία	218,3	31,5	287,3	30,0	183,8	10,4	1.064,1	18,4	1.278,6	14,4
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	50,4	7,3	80,1	8,2	118,1	6,7	514,6	8,9	723,8	8,1
Σύνολο	692,7	100,0	972,2	100,0	1.768,6	100,0	1.785,3	100,0	8.895,3	100,0

(α) ΑΧ = Αναπτυγμένες Χώρες
(β) Τα στοιχεία του 1980 και του 1985 είναι για τη Δυτική Γερμανία
(γ) ΛΑΧ = Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες

Πηγές: UNCTAD, *World Investment Report 2004* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2004), Πίνακας Παράρτημα Β.3, σσ. 376-380 (στοιχεία του 1980 και του 1985)· και UNCTAD, *World Investment Report 2005* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), Πίνακας Παράρτημα Β.2 σσ. 308-312 (στοιχεία του 1990, 2000 και 2004).

απαίτησης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για μεγαλύτερο έλεγχο στις πρώτες ύλες τους στη δεκαετία του 1970, λόγω της κρίσης εξωτερικού χρέους στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στη δεκαετία του 1980, μιας σταδιακής μετατόπισης των δραστηριοτήτων των άμεσων ξένων επενδύσεων από τα πρωτογενή προϊόντα στη βιομηχανία και, τέλος, μιας αύξησης στις σχετιζόμενες με την τεχνολογία επενδύσεις στο Βορρά.

Μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, οι πιο ευημερούσες και πλούσιες σε πόρους χώρες έλαβαν τις περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις με διαφορά. Έτσι, στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως το μερίδιο του όγκου των άμεσων ξένων επενδύσεων που κατευθύνθηκαν στην Αφρική, όπου βρίσκονται πολλές από τις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες υποχώρησε από 4,6% το 1980 σε μόλις 3,5% το 1985. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής, αντίθετα, έλαβαν 30% και 8,2% του συνολικού όγκου εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων το 1985. Οι πέντε μεγαλύτεροι αποδέκτες εισερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ των οικονομιών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών το 1985 ήταν το Χονγκ Κονγκ, η Βραζιλία, η Ινδονησία, η Σαουδική Αραβία και το Μεξικό. Τα σοσιαλιστικά κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (συμπεριλαμβανομένης της Σοβιετικής Ένωσης) δεν έλαβαν σχεδόν καθόλου άμεσες ξένες επενδύσεις από το 1975 έως το 1985.[24] Έτσι, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, οι αναπτυγμένες χώρες κατηύθυναν τις περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις μεταξύ τους, και πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν περιθωριοποιημένες.

Από τη Δεκαετία του 1980 έως Σήμερα

Όπως είδαμε, οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων έχουν υποστεί μειώσεις κατά περιόδους, οι οποίες συνέβησαν το 1982 και το 1983 και μεταξύ του 2001 και του 2003. Εντούτοις, οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων από τη δεκαετία του 1980 αυξήθηκαν *κατά μέσο όρο* με μεγαλύτερο ρυθμό από οποιαδήποτε άλλη περίοδο μετά τον 19ο αιώνα. Στον Πίνακα 10.3 φαίνεται πως ο όγκος εισερχόμενων και εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων ως μερίδιο του ΑΕΠ των αναπτυγμένων οικονομιών αυξήθηκε από 4,9% και 6,2% το 1980 σε 20,5% και 27,3% το 2004. Η ταχεία αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων οφείλεται σε διάφορους παράγοντες. Ο πλέον σημαντικός είναι ότι πολλοί περιορισμοί στις διεθνείς επιχειρήσεις απομακρύνθηκαν με την επανεμφάνιση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού. Το τέλος των περιορισμών στις ροές κεφαλαίου, μαζί με την απορρύθμιση και την ιδιωτικοποίηση και στο Βορρά και στο Νότο, έδωσε μεγαλύτερη ελευθερία στις πολυεθνικές εταιρείες να διευρύνουν τις δραστηριότητές τους. Επιπλέον, η στροφή των μεταβατικών οικο-

Πίνακας 10.3

ΜΕΡΙΔΙΟ ΤΟΥ ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΕΞΕΡΧΟΜΕΝΟΥ ΟΓΚΟΥ ΑΞΕ* ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ[α]

	1980	1985	1990	1995	2000	2004
ΑΧ[β]						
Εισερχόμενος	4,9	6,2	8,2	8,9	16,3	20,5
Εξερχόμενος	6,2	7,3	9,6	11,3	21,5	27,3
Ηνωμένες Πολιτείες						
Εισερχόμενος	3,0	4,4	6,9	7,3	12,9	12,6
Εξερχόμενος	7,8	5,7	7,5	9,5	13,5	17,2
Ιαπωνία						
Εισερχόμενος	0,3	0,3	0,3	0,6	1,1	2,1
Εξερχόμενος	1,8	3,2	6,6	4,5	5,8	7,9
Γερμανία						
Εισερχόμενος	3,9	5,1	7,1	7,8	19,9	26,5
Εξερχόμενος	4,6	8,4	8,8	10,5	34,0	38,1
Βρετανία						
Εισερχόμενος	11,8	14,1	20,6	17,6	30,5	36,3
Εξερχόμενος	15,0	22,0	23,2	26,9	62,4	64,8
Γαλλία						
Εισερχόμενος	3,8	6,9	7,1	12,3	14,5	12,9
Εξερχόμενος	3,6	7,1	9,1	13,2	29,0	30,8
Ιταλία						
Εισερχόμενος	2,0	4,5	5,3	5,8	11,3	13,1
Εξερχόμενος	1,6	3,9	5,2	8,8	16,8	16,7
Καναδάς						
Εισερχόμενος	20,4	18,4	19,6	21,1	29,8	30,5
Εξερχόμενος	8,9	12,3	14,7	20,3	33,3	37,1

* ΑΞΕ = Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
(α) ΑΕΠ = Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
(β) ΑΧ = Αναπτυγμένες Χώρες

Πηγές: UNCTAD, *World Investment Report 2003* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2003), Πίνακας Παράρτημα B.6, σσ. 278-279 (στοιχεία από το 1980 έως το 1995)· και UNCTAD, *World Investment Report 2005* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), Πίνακας Παράρτημα B.3, σσ. 313-315 (στοιχεία του 2000 και του 2004).

νομιών σε μεταρρυθμίσεις προσανατολισμένες στην αγορά μετά τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού άνοιξε μεγάλα νέα πεδία για άμεσες ξένες επενδύσεις, και η Κίνα έγινε σημαντικός αποδέκτης άμεσων ξένων επενδύσεων. Ένας ακόμη παράγοντας για τη διεύρυνση των άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν τα προβλήματα του διεθνούς εμπορίου. Οι μακρόσυρτες διαπραγματεύσεις στους Γύρους Ουρουγουάης και Ντόχα, σε συνδυασμό με τη χρήση

μη δασμολογικών φραγμών, οδήγησε πολλές πολυεθνικές εταιρείες να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στο εξωτερικό ώστε να υπερβούν τους εμπορικούς φραγμούς. Τέλος, σημαντικές πρόοδοι στην τεχνολογία των πληροφοριών και των μεταφορών έδωσαν τη δυνατότητα στις πολυεθνικές να επεκτείνουν το παγκόσμιο δίκτυό τους.[25]

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των άμεσων ξένων επενδύσεων είναι ο βαθμός με τον οποίο είναι συγκεντρωμένες στην «Τριάδα» – τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ιαπωνία. Από το 1985 έως το 2002, στην τριάδα αντιστοιχούσε περίπου 80% του παγκόσμιου όγκου των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων, και 50% με 60% του παγκόσμιου εισερχόμενου όγκου. Οι αμερικανικές επιχειρήσεις έχουν επιδείξει ιδιαίτερη προτίμηση για επενδύσεις στην Ευρώπη, οι ενδοευρωπαϊκές επενδύσεις έχουν επιταχυνθεί, και η Ιαπωνία όπως και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης έχουν επενδύσει έντονα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Θύλακες χωρών εκτός Τριάδας έχουν επίσης ισχυρούς δεσμούς άμεσων ξένων επενδύσεων με κάθε μέλος της Τριάδας. Στον Πίνακα 10.4 φαίνεται πως οι εννέα μεγαλύτερες χώρες σε εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων από το 1985 έως το 1995 βρίσκονται και μεταξύ των μεγαλύτερων σε εκροή άμεσων ξένων επενδύσεων (δηλαδή των χωρών με έντονους χαρακτήρες), και πως όλες αυτές οι εννιά εκτός μίας (της Κίνας) είναι αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Η μόνη σημαντική χώρα πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων που δεν είναι και σημαντική χώρα αποδέκτης είναι η Ιαπωνία. Παρ' όλο που η Ιαπωνία άμβλυνε ορισμένα από τα επίσημα κωλύματα που έθετε στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, μια σειρά ανεπίσημων φραγμών συνεχίζονται. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.2, η Ιαπωνία αντιστοιχούσε μόνο στο 1,1% του εισερχόμενου όγκου των άμεσων ξένων επενδύσεων το 2004 – πολύ κάτω από τα μερίδια των υπόλοιπων χωρών της G-7.[26]

Παρά τη συνεχιζόμενη κυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών στις ροές άμεσων ξένων επενδύσεων, διάφορες μεταβολές από τη δεκαετία του 1980 είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτες. Πρώτον, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχασαν την κυρίαρχη θέση τους ως πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.1, το αμερικανικό μερίδιο σε όγκο εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων έπεσε από 44% το 1975 σε 20,7% το 2004. Δεύτερον, υπήρχαν απότομες αλλαγές στο μερίδιο της Ιαπωνίας στις εκροές άμεσων ξένων επενδύσεων. Όπως φαίνεται επίσης στον Πίνακα 10.1, το μερίδιο της Ιαπωνίας στις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αυξήθηκε δραματικά από 6% το 1985 σε 11,3% το 1990. Ένα ισχυρό ιαπωνικό γιεν λόγω της Συμφωνίας του Πλάζα το 1985, σε συνδυασμό με την ύπαρξη εμπορικών φραγμών στα ιαπωνικά αγαθά όπως είναι οι εθελοντικοί περιορισμοί εξαγωγών, ανάγκασαν τις ιαπωνικές επιχειρήσεις να επενδύουν και να παράγουν περισσότερο στο εξωτερικό.[27] Ωστόσο, ο Πίνακας 10.1 δείχνει επίσης πως το μερίδιο της Ιαπωνίας στις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις μειώθηκε στο 3,8% το 2004. Η παρατεινόμενη οικονομική ύφεση μαζί με τα χρηματοπιστωτικά προβλήματα μεγάλων ιαπωνικών τραπεζών (βλέπε Κεφάλαιο 11) «οδήγησαν σε αλλαγές στην επιχειρηματική στρατηγική μιας σειράς ιαπωνικών... [πολυεθνικών] που αντιμετώπιζαν μείωση της ικανότητάς τους να επεκτείνονται στο εξωτερικό».[28] Στον Πίνακα 10.3 φαίνεται πως ο όγκος των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων της Ιαπωνίας αντιστοιχούσε μόλις στο 7,9% του ΑΕΠ της το 2004, το μικρότερο ποσοστό από όλες τις χώρες της G-7. Τρίτον, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συνέχισαν να αυξάνουν το μερίδιο τους στον όγκο

Πίνακας 10.4

ΚΟΡΥΦΑΙΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΟΧΗ ΑΜΕΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΕΣ ΕΙΣΡΟΕΣ, 1980-1995)[(α)]

Κατάταξη	Χώρα	ΑΞΕ (δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ)
1	**Ηνωμένες Πολιτείες**	477,5
2	**Ηνωμένο Βασίλειο**	199,6
3	**Γαλλία**	138,0
4	**Κίνα**	130,2
5	**Ισπανία**	90,9
6	**Βέλγιο-Λουξεμβούργο**	72,4
7	**Ολλανδία**	68,1
8	**Αυστραλία**	62,6
9	**Καναδάς**	60,9
10	Μεξικό	44,1
11	**Σινγκαπούρη**	40,8
12	**Σουηδία**	37,7
13	**Ιταλία**	36,3
14	Μαλαισία	30,7
15	**Γερμανία**	25,9
16	**Ελβετία**	25,2
17	Αργεντινή	23,5
18	Βραζιλία	20,3
19	**Χονγκ Κονγκ**	17,9
20	**Δανία**	15,7

(α) Οι οικονομίες με έντονους χαρακτήρες βρίσκονται και μεταξύ των 20 κορυφαίων οικονομιών όσον αφορά την προέλευση ΑΞΕ.

Πηγή: *World Trade Organization Annual Report 1996*, Τόμος 1, Trade and Foreign Trade Investment, σ. 47, Πίνακας 4.1. Copyright © World Trade Organization 1996. Με την άδεια του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων. (Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.1, το μερίδιο των αναπτυγμένων χωρών στον όγκο εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων μειώθηκε από 91,7% το 1990 σε 88,5% το 2004). Οι πολυεθνικές σε ορισμένες οικονομίες λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπως η Μαλαισία, η Νότια Κορέα και η Σινγκαπούρη είχαν ήδη ένα ιστορικό καλών επιδόσεων.[29]

Τέταρτον, τα τελευταία χρόνια το μερίδιο των αναπτυγμένων χωρών στον όγκο των εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων μειώθηκε, ενώ το μερίδιο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών αυξήθηκε. Στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως το μερίδιο των αναπτυγμένων χωρών στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις έπεσε από 79,4% το 1990 σε 72,7% το 2004, ενώ το μερίδιο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών αυξήθηκε από 20,6% σε 25% στο ίδιο διάστημα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.4, μια μικρή ομάδα ταχέως αναπτυσσόμενων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, μεταξύ των οποίων η Κίνα, το Μεξικό, η Σινγκαπούρη, η Μαλαισία, η Αργεντινή, η Βραζιλία και το Χονγκ Κονγκ, βρίσκονταν ανάμεσα στις 20 πρώτες χώρες στην υποδοχή άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ του 1985 και του 1995. Η περίπτωση της Κίνας ξεχωρίζει ιδιαίτερα, και το 2004 το *World Investment Report* σημείωσε πως η Κίνα ήταν η μεγαλύτερη αποδέκτης άμεσων ξένων επενδύσεων στον κόσμο.[30] Η Κίνα προσελκύει άμεσες ξένες επενδύσεις λόγω της ισχυρής της οικονομικής ανάπτυξης, της μεγάλης της εγχώριας αγοράς, της εξαγωγικής της ανταγωνιστικότητας και της ένταξής της στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Η Ινδία είναι μια ακόμη ταχέως αναπτυσσόμενη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα, όμως μέχρι στιγμής οι άμεσες ξένες επενδύσεις παίζουν μικρότερο ρόλο στην οικονομική της μεγέθυνση.[31]

Αντίθετα με τις περισσότερο ευημερούσες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής περιθωριοποιούνται όλο και περισσότερο. Στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως η Αφρική αντιστοιχούσε μόλις στο 2,5% του όγκου εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων στο 2004, σε σύγκριση με 14,4% της Ασίας και 8,1% της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής. Πέμπτον, οι άμεσες ξένες επενδύσεις έχουν μετατραπεί σε σημαντικό τμήμα της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης στις μεταβατικές οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.[32]

Μολονότι οι πολυεθνικές προκαλούν όλο και μεγαλύτερο αντίκτυπο παντού, στις επόμενες παραγράφους διαφοροποιούμε μεταξύ των επιπτώσεών τους στις χώρες προέλευσης και στις χώρες υποδοχής. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι περισσότερο δέκτες παρά αφετηρία για τις πολυεθνικές εταιρείες, γι' αυτό και μεγάλο μέρος της συζήτησης για τις σχέσεις μεταξύ χωρών υποδοχής και πολυεθνικών είναι αφιερωμένο στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Η πραγμάτευση για τις σχέσεις μεταξύ χωρών προέλευσης και πολυεθνικών εταιρειών, αντίθετα, επικεντρώνεται κυρίως στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες.

Σχεσεις Πολυεθνικων και Χωρων Υποδοχης: Καθοριστικοι Παραγοντες και Επιπτωσεις των Αμεσων Ξενων Επενδυσεων

Οι απόψεις των αναλυτών διαφέρουν όσον αφορά τους καθοριστικούς παράγοντες και τις επιπτώσεις των άμεσων ξένων επενδύσεων. Σε σχέση με τους *καθοριστικούς παράγοντες*, μελετήσαμε προηγουμένως τους γενικούς λόγους για τους οποίους οι εταιρείες αποφασίζουν να γίνουν πολυεθνικές. Ωστόσο, είναι σημαντικό να εξετάσουμε το γιατί οι επιχειρήσεις κατευθύνουν άμεσες ξένες επενδύσεις σε μια χώρα υποδοχής και όχι σε μια άλλη. Για παράδειγμα, οι αναλυτές διαφωνούν για το κατά πόσο οι πολυεθνικές είναι πιθανότερο να επενδύσουν σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με δημοκρατική ή αυταρχική διακυβέρνηση. Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν πως οι δημοκρατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι πιθανότερο να προσελκύσουν άμεσες ξένες επενδύσεις, επειδή οι δημοκρατικοί θεσμοί επιβάλουν περιορισμούς στις κυβερνήσεις, οι οποίοι μειώνουν τους πολιτικούς κινδύνους και διασφαλίζουν τα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας για τις πολυεθνικές εταιρείες. Άλλοι συγγραφείς θεωρούν πως είναι πιθανότερο να κατευθυνθούν άμεσες ξένες επενδύσεις προς αυταρχικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, διότι οι αυταρχικοί ηγέτες μπορούν να καταστείλουν τα εργατικά συνδικάτα, να μειώσουν τους μισθούς και να προασπίσουν, τέλος, τις πολυεθνικές έναντι λαϊκών πιέσεων για περιβαλλοντικούς ελέγχους. Έχουν υλοποιηθεί εμπειρικές έρευνες από θεωρητικούς σε σχέση με τη ροή των άμεσων ξένων επενδύσεων και τον τύπο του καθεστώτος για να διερευνηθεί ποια από τις απόψεις αυτές είναι σωστή, όμως τα αποτελέσματα δεν οδηγούν σε οριστικά συμπέρασμα. Για παράδειγμα, μια μελέτη βρήκε πως «ο τύπος του καθεστώτος... φαίνεται να έχει μικρη επίδραση στους ξένους επενδυτές»· μια δεύτερη μελέτη βρήκε πως «τα εμπειρικά αποτελέσματα αποδεικνύονται μάλλον οριστικά – οι δημοκρατίες προσελκύουν περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις»· και μια τρίτη μελέτη βρήκε πως «σε δεκαπέντε λατινοαμερικανικές χώρες την περίοδο μεταξύ 1981 και 1996... η παραβίαση των πολιτικών ελευθεριών και των πολιτικών δικαιωμάτων... είχε θετικό και στατιστικά σημαντικό αντίκτυπο στις εισροές των άμεσων ξένων επενδύσεων από τις ΗΠΑ».[33] Αυτές οι διαφορές μπορούν να ερμηνευθούν από το γεγονός ότι οι συγγραφείς χρησιμοποιούν διαφορετικά μέτρα για τον τύπο του καθεστώτος. Για παράδειγμα, η δημοκρατία βασίζεται

στις εκλογές, στα δικαιώματα των εργατών και χωρικών, στην ελευθερία του Τύπου, ή στα οικονομικά δικαιώματα και προνόμια; Αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα για την ανάγκη περισσότερης έρευνας για «ένα από τα πιο σημαντικά ερωτήματα στη διεθνή ανάπτυξη: Ποιες χώρες προσελκύουν άμεσες ξένες επενδύσεις;»[34]

Υπάρχουν επίσης αντιπαραθέσεις στη βιβλιογραφία γύρω από τις *επιπτώσεις* των άμεσων ξένων επενδύσεων στις χώρες προέλευσης. Κατά την ορθόδοξη φιλελεύθερη άποψη, οι πολυεθνικές συνεισφέρουν στην ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών παρέχοντας ξένο κεφάλαιο, νέες τεχνολογίες και σύγχρονες ιδέες που αντικαθιστούν τις παραδοσιακές κοινωνικές αξίες. Οι φιλελεύθερες ερμηνείες για τη θετική επίπτωση των άμεσων ξένων επενδύσεων προκύπτουν εν μέρει από τις φιλελεύθερες θεωρίες περί εμπορίου. Σύμφωνα με τη θεωρία Hecksher-Ohlin (βλέπε Κεφάλαιο 8), οι φιλελεύθεροι δέχονται πως τα κράτη είναι διαφορετικά προικισμένα ανά συντελεστή παραγωγής και πως οι ξένες επενδύσεις κατευθύνονται προς τις περιοχές όπου υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη ή η ελλιπέστερη παροχή. Έτσι, οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις παρέχουν εξωτερική χρηματοδότηση για την αντιμετώπιση της ανεπάρκειας στις εγχώριες αποταμιεύσεις, ενισχύουν τα έσοδα από εξαγωγές και ξένη βοήθεια· οι φορολογικές εισπράξεις από τις πολυεθνικές εταιρείες συμπληρώνουν τους εγχώριους φόρους· και οι πολυεθνικές καλύπτουν τις ανάγκες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για εισαγόμενη τεχνολογία. Παρ' όλο που ορισμένοι φιλελεύθεροι παραδέχονται πως μια ισχυρή παρουσία πολυεθνικών εταιρειών μπορεί αρχικά να οδηγήσει σε μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα, αποδίδουν το γεγονός στο θετικό αντίκτυπο που έχουν οι πολυεθνικές εταιρείες στην αύξηση των εισοδημάτων γενικά. Αυτή η ανισότητα είναι ένα προσωρινό τίμημα που καταβάλεται για την οικονομική επιτυχία, και οι φιλελεύθεροι προβλέπουν πως μακροπρόθεσμα θα υπάρξει οικονομική σύγκλιση αν επιτραπεί στην αγορά να λειτουργήσει.[35]

Η πρώτη μεγάλη πρόκληση για τις ορθόδοξες φιλελεύθερες απόψεις προήλθε από δύο οικονομολόγους, τον Stephen Hymer (έναν μαρξιστή) και τον Charles Kindleberger (έναν φιλελεύθερο). Ο Hymer και ο Kindleberger υποστήριξαν πως οι άμεσες ξένες επενδύσεις δεν μπορούν να εξισωθούν απλώς με την κίνηση κεφαλαίου από μια χώρα προέλευσης σε μια χώρα υποδοχής. Αντίθετα, οι πολυεθνικές εταιρείες λαμβάνουν συχνά χρηματοδότηση για άμεσες ξένες επενδύσεις δανειζόμενες κεφάλαια από τη χώρα υποδοχής. Παρ' όλο που οι θιασώτες των άμεσων ξένων επενδύσεων υποστήριζαν πως οι ελεύθερες αγορές προωθούσαν τον ανοιχτό ανταγωνισμό, οι Hymer και Kindleberger (και άλλοι όπως ο Raymond Vernon) επεσήμαναν πως οι πολυεθνικές είναι από τη φύση τους ολιγοπωλιακές. Οι πολυεθνικές εταιρείες

στερούνται συγκεκριμένων πλεονεκτημάτων που έχουν οι εγχώριες εταιρείες, όμως μπορούν να αποκτήσουν ανταγωνιστικότητα δημιουργώντας ένα ολιγοπωλιακό περιβάλλον. Για παράδειγμα, μια πολυεθνική μπορεί να υψώσει φραγμούς στην είσοδο εταιρειών μέσω της χρήσης των νέων της τεχνολογιών, των οικονομιών κλίμακας και της προνομιακής της πρόσβασης στην παγκόσμια χρηματοδότηση. Έτσι, ο Hymer έγραφε πως «οι κλάδοι στους οποίους υπάρχουν πολλές ξένες επενδύσεις τείνουν να παρουσιάζουν συγκέντρωση, ενώ οι κλάδοι στους οποίους υπάρχουν λίγες ή καθόλου ξένες επενδύσεις τείνουν να μην παρουσιάζουν συγκέντρωση».[36]

Μαρξιστές και θεωρητικοί της εξάρτησης υιοθέτησαν και αναθεώρησαν πολλές από τις ιδέες του Hymer. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της εξάρτησης, οι πολυεθνικές εταιρείες εμποδίζουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να πετύχουν γνήσια αυτόνομη ανάπτυξη· περισσότερο ιδιοποιούνται εγχώριο κεφάλαιο παρά εισάγουν νέο κεφάλαιο, εμποδίζουν τις εγχώριες επιχειρήσεις να συμμετάσχουν στους πιο δυναμικούς τομείς της οικονομίας, αυξάνουν τις εισοδηματικές ανισότητες στη χώρα υποδοχής, και χρησιμοποιούν τεχνολογίες εντάσεως κεφαλαίου που συντελούν στην ανεργία. Οι πολυεθνικές υπονομεύουν επίσης την κυβέρνηση και την κοινωνία της χώρας υποδοχής αγκαλιάζοντας τις εγχώριες ελίτ, επιβάλλοντας πολιτική και οικονομική πίεση (συχνά με τη βοήθεια της χώρας προέλευσης της πολυεθνικής), και μεταβάλλοντας τις καταναλωτικές προτιμήσεις και συμπεριφορές. Παρ' όλο που οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολικής Ασίας εκβιομηχανίζονται, οι θεωρητικοί της εξάρτησης πιστεύουν πως οι πολυεθνικές εμποδίζουν αυτά τα κράτη να πετύχουν αυτόνομη ανάπτυξη. Έτσι, μια μελέτη υποστηρίζει πως οι πολυεθνικές εταιρείες στη Βραζιλία κρατούν «την καινοτόμο πλευρά των επιχειρήσεών τους όσο γίνεται πιο κοντά στη χώρα τους» έτσι ώστε πως «η εκβιομηχάνιση της περιφέρειας να παραμείνει μερική».[37]

Πολλές μελέτες υποδεικνύουν πως οι επιπτώσεις των πολυεθνικών εταιρειών στις χώρες υποδοχής δεν είναι ούτε τόσο θετικές, ούτε τόσο αρνητικές όσο υποστηρίζουν οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι και οι θεωρητικοί της εξάρτησης και πως οι επιλογές μιας χώρας υποδοχής ποικίλλουν ανάλογα με τις διαφορετικές περιστάσεις. Για παράδειγμα, ένας παράγοντας που επηρεάζει τις πιθανές επιλογές μιας χώρας υποδοχής είναι το εύρος του ανταγωνισμού μεταξύ των επενδυτών· δηλαδή, μια χώρα υποδοχής έχει μεγαλύτερη επιρροή αν έχει να διαλέξει ανάμεσα σε περισσότερους επενδυτές. Παρ' όλο που τα κράτη έχουν εξαρτηθεί περισσότερο από τις επενδύσεις, η ποικιλότητα των επενδυτικών πηγών έχει επίσης αυξηθεί. Όπως είδαμε, οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες δεν είναι πλέον τόσο κυρίαρχες, και υπάρχει αυξανό-

μενος αριθμός πολυεθνικών από την Ευρώπη, την Ιαπωνία και το Νότο. Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει την επιλογή μιας χώρας υποδοχής είναι το «παζάρι της παλαιότητας», που κάνει τις σχέσεις της χώρας με την πολυεθνική επιχείρηση να αλλάζουν με τον καιρό. Μια χώρα υποδοχής βρίσκεται σε αδύναμη διαπραγματευτική θέση προτού εισέλθει μια πολυεθνική διότι η πολυεθνική μπορεί να ακολουθήσει και άλλες επιλογές, έτσι η χώρα υποδοχής αναγκάζεται να παράσχει κίνητρα για την προσέλκυση της αρχικής επένδυσης. Η διαπραγματευτική ισχύς της πολυεθνικής εταιρείας προκύπτει από την εξελιγμένη της τεχνολογία, την αναγνωρισιμότητα της φίρμας της, την πρόσβαση σε κεφάλαιο, την ποικιλία των προϊόντων και την ικανότητα να προωθεί τις εξαγωγές. Έτσι, η αρχική επενδυτική συμφωνία ευνοεί την πολυεθνική. Αφού γίνει η επένδυση, ωστόσο, η διαπραγματευτική επιρροή στρέφεται υπέρ της χώρας υποδοχής διότι η πολυεθνική εταιρεία δεσμεύεται όσον αφορά τους ακίνητους πόρους. Η χώρα υποδοχής μπορεί να αντιμετωπίσει αυτούς τους πόρους ως «όμηρο», και αποκομίζει διαπραγματευτικές, τεχνολογικές και διοικητικές ικανότητες ως παρελκόμενα της ξένης επένδυσης. Έτσι, η χώρα υποδοχής θα προσπαθήσει να επαναδιαπραγματευθεί την αρχική συμφωνία και να κερδίσει πιο ευνοϊκούς όρους από την πολυεθνική.[38]

Στην πραγματικότητα, το παζάρι της παλαιότητας εφαρμόζεται περισσότερο σε ορισμένες περιπτώσεις και όχι σε άλλες. Για παράδειγμα, είναι πιο πιθανό να εφαρμοστεί σε επιχειρηματικά σχέδια που απαιτούν μεγάλες σταθερές επενδύσεις. Τέτοια σχέδια δίνουν αρχικά στους ξένους επενδυτές μεγάλη επιρροή, όμως αρκετά χρόνια αργότερα οι σταθερές επενδύσεις μπορούν να μεταβληθούν σε όμηρο της χώρας υποδοχής. Οι πολυεθνικές εταιρείες με μικρότερες πλάγιες επενδύσεις μπορούν να αποσυρθούν πιο εύκολα από τη χώρα υποδοχής. Ένας άλλος παράγοντας είναι ο τύπος της τεχνολογίας που χρησιμοποιεί μια πολυεθνική σε ένα επιχειρηματικό σχέδιο. Οι ξένοι επενδυτές που χρησιμοποιούν νέες και εξελιγμένες τεχνολογίες που δεν είναι διαθέσιμες στη χώρα υποδοχής ίσως είναι λιγότερο ευάλωτοι στις επιθετικές πολιτικές της χώρας υποδοχής σε ύστερο χρόνο. Ένας τρίτος παράγοντας είναι η σημασία του μάρκετινγκ και της διαφοροποίησης των προϊόντων μέσω της διαφήμισης. Όταν οι πωλήσεις μιας εταιρείας εξαρτώνται από την αναγνωρισιμότητα της φίρμας και την αφοσίωση των καταναλωτών, βρίσκεται σε ισχυρότερη θέση έναντι της χώρας υποδοχής. Αυτοί οι τρεις παράγοντες, οι σταθερές επενδύσεις, οι νέες τεχνολογίες και η αναγνωρισιμότητα της φίρμας, αποτελούν σημάδια για να προβλέψουμε αν ένας κλάδος θα υποστεί το παζάρι της παλαιότητας. Για παράδειγμα, το παζάρι της παλαιότητας είναι λιγότερο εφαρμόσιμο στους κλάδους εξελιγμένης βιομηχανίας που εξαρτώνται λιγότερο από τους πόρους της χώρας υποδοχής, βασίζονται σε προχωρημένες

τεχνολογίες, και σε βιομηχανικά προϊόντα φίρμας που είναι γνωστή στους καταναλωτές. Το παζάρι της παλαιότητας εφαρμόζεται περισσότερο σε κλάδους πρώτων υλών που περιλαμβάνουν μεγάλες σταθερές επενδύσεις και γνώριμες τεχνολογίες, και γι' αυτό οι εθνικοποιήσεις που έκαναν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν περισσότερο σε κλάδους πρώτων υλών. Σε αυτούς τους κλάδους, οι χώρες υποδοχής πέτυχαν περισσότερα όταν ζήτησαν υψηλότερους φόρους, περισσότερη επεξεργασία των προϊόντων, από κοινού μάρκετινγκ, και απασχόληση ντόπιων στη διοίκηση της επιχείρησης.[39]

Παρ' όλο που οι επενδύσεις των πολυεθνικών εταιρειών υπόκεινται σε αβεβαιότητες όπως είναι το παζάρι της παλαιότητας και η πολιτική αναταραχή στη χώρα υποδοχής, η πολυεθνική μπορεί να αξιοποιήσει μια ποικιλία στρατηγικών για να αντισταθμίσει αυτούς τους κινδύνους. Για παράδειγμα, μια πολυεθνική εταιρεία μπορεί να μειώσει την έκθεσή της σε συγκεκριμένες χώρες υποδοχής με την κάθετη ολοκλήρωση, δηλαδή, τοποθετώντας τα διάφορα στάδια της παραγωγής σε διαφορετικές χώρες. Οι πολυεθνικές μπορούν επίσης συχνά να αποφύγουν τις ισχυρές πιέσεις μιας χώρας υποδοχής, οικοδομώντας συμμαχίες με τον εγχώριο ιδιωτικό τομέα, με κοινοπραξίες ή με άλλες μορφές συνεργασίας. Όταν μια πολυεθνική εταιρεία εδραιωθεί περισσότερο σε μια χώρα υποδοχής, μπορεί να παραγάγει και πολιτικοοικονομική στήριξη του εαυτού της, δημιουργώντας διασυνδέσεις με τους εγχώριους προμηθευτές, διανομείς και καταναλωτές. Μια ένδειξη για την επιτυχία των πολυεθνικών εταιρειών στην αντιμετώπιση των κινδύνων είναι το γεγονός ότι οι δράσεις των χωρών υποδοχής τείνουν να είναι πιο περιορισμένες από ό,τι στο παρελθόν. Για παράδειγμα, δεν έχουν γίνει σχεδόν καθόλου εθνικοποιήσεις θυγατρικών πολυεθνικών από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κρατών μπορούν επίσης να επηρεάσουν τη διαπραγματευτική σχέση μεταξύ των πολυεθνικών και των χωρών υποδοχής. Έτσι, ένας αναλυτής υποστηρίζει ότι «το παραδοσιακό διαπραγματευτικό μοντέλο των σχέσεων πολυεθνικής εταιρείας-αναπτυσσόμενης χώρας υποδοχής» θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια «πολυμερή διαπραγματευτική διαδικασία δύο επιπέδων».[40] Το πρώτο επίπεδο της διαπραγμάτευσης, που συμβαίνει μεταξύ των κυβερνήσεων της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, έχει σημαντική επίπτωση στο δεύτερο επίπεδο διαπραγμάτευσης μεταξύ της πολυεθνικής και της χώρας υποδοχής. Για παράδειγμα, τα τελευταία χρόνια οι αναπτυγμένες χώρες προέλευσης έχουν αναγκάσει τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποδοχής να φιλελευθεροποιήσουν τις πολιτικές τους σε σχέση με τις άμεσες ξένες επενδύσεις μέσω διμερών επενδυτικών συμφωνιών (τις οποίες πραγματευόμαστε παρακάτω σε τούτο το κεφάλαιο) και όρων που επισυνάπτουν στα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας

Τράπεζας. Λόγω του πρώτου επιπέδου της διαπραγμάτευσης, οι χώρες υποδοχής υπόκεινται σε μεγαλύτερη πίεση από τις πολυεθνικές εταιρείες στο δεύτερο επίπεδο. Για να αποτιμήσει κανείς τις σχέσεις πολυεθνικών-χωρών υποδοχής, πρέπει συνεπώς να συνεκτιμήσει το ρόλο και άλλων δρώντων, όπως οι χώρες προέλευσης, οι διεθνείς οργανισμοί και οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΙΣ ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ

Οι πολιτικές των χωρών υποδοχής απέναντι στις πολυεθνικές εταιρείες είναι πολυποίκιλες, και κυμαίνονται από τις εθνικοποιήσεις μέχρι τις προσπάθειες να προσελκυστούν πολυεθνικές εταιρείες με παραχωρήσεις και κίνητρα. Πολλά κράτη επιχαίρουν για τις άμεσες ξένες επενδύσεις σε ορισμένους τομείς, ενώ τις περιορίζουν ή τις μπλοκάρουν σε άλλους (λόγου χάρη, στην αμυντική βιομηχανία)· επίσης, οι χώρες υποδοχής συχνά επιβάλουν υποχρεώσεις όπως προαπαιτούμενα στη λειτουργία των πολυεθνικών εταιρειών για να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη των άμεσων ξένων επενδύσεων. Ενώ ορισμένες ομοσπονδιακές κυβερνήσεις ακολουθούν περιοριστικές πολιτικές έναντι των ξένων επενδύσεων, οι πολιτειακές κυβερνήσεις τους (για παράδειγμα οι πολιτείες ή οι επαρχίες) ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να προσελκύσουν άμεσες ξένες επενδύσεις. Ορισμένες κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν ακόμη και ένα «δίλλημα προσέλκυσης-εκδίωξης» που τις οδηγεί και να προσκαλούν και να περιορίζουν τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Παρ' όλο που αναζητούν το κεφάλαιο, την τεχνολογία και τις οργανωτικές ικανότητες των πολυεθνικών εταιρειών, προσπαθούν να διασφαλίζουν μεγάλα μερίδια της εγχώριας αγοράς για τις εγχώριες εταιρείες. Το ζήτημα γίνεται ακόμη πιο σύνθετο όταν οι ρητορικές διατυπώσεις της χώρας υποδοχής επιζητούν τις άμεσες ξένες επενδύσεις αλλά οι εμπειρίες των ξένων επενδυτών είναι διαφορετικές.[41] Στις παραγράφους που ακολουθούν, πραγματευόμαστε τις πολιτικές των χωρών υποδοχής στο Νότο και το Βορρά.

Ο Νότος

Πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρχαν πολύ λίγοι περιορισμοί για τις πολυεθνικές εταιρείες στο Νότο. Οι επικράτειες των αποικιών ήταν ανοιχτές για τις ξένες επενδύσεις που προέρχονταν από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις, ενώ οι ανεξάρτητες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής γενικά αποδέχονταν τη φιλελεύθερη άποψη ότι οι ξένες επενδύσεις ήταν απαραίτητες για την οικονομική τους ανάπτυξη. Η εθνικοποίηση της πετρελαϊκής

βιομηχανίας της Ρωσίας μετά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 είχε μεγάλο αντίκτυπο στη νοοτροπία των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στράφηκαν σε πιο εθνικιστικές πολιτικές στο Μεσοπόλεμο. Ωστόσο, η αλλαγή προς τις περιοριστικές πολιτικές στο Νότο έγινε πολύ πιο εμφανής μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε ακραίες περιπτώσεις, η εξάπλωση του κομουνισμού στην Κίνα, τη Βόρεια Κορέα, το Βόρειο Βιετνάμ και την Κούβα οδήγησε στην εθνικοποίηση περιουσιακών στοιχείων της Δύσης. Σε άλλες περιπτώσεις, κράτη που μόλις είχαν γίνει ανεξάρτητα έβλεπαν τους περιορισμούς στις άμεσες ξένες επενδύσεις ως ζωτικής σημασίας για την εθνική τους ανεξαρτησία. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις συχνά προκαλούσαν εχθρότητα διότι περιλάμβαναν ξένο έλεγχο στις πρώτες ύλες και τις δημόσιες υπηρεσίες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, αλλά και γιατί σχετίζονταν με τις πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις. Εντούτοις, η ικανότητα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να πιέσουν για μεγαλύτερο μερίδιο από τα οφέλη των άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν περιορισμένη λόγω της έλλειψης εμπειρίας στην αντιμετώπιση των πολυεθνικών εταιρειών και των περιορισμένων πηγών εξωτερικής χρηματοδότησης. Από το 1946 έως το 1959, οι πολυεθνικές εταιρείες των ΗΠΑ αντιστοιχούσαν σε περισσότερο από δύο τρίτα όλων των θυγατρικών ξένης ιδιοκτησίας στο Νότο.[42]

Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, διάφοροι παράγοντες συνέβαλαν σε μια αύξηση της δραστηριοποίησης και της επιρροής των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η ανάπτυξη περισσότερων μη αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών προσέφερε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης· συχνά οι άμεσες ξένες επενδύσεις κατευθύνονταν στις πρώτες ύλες, και έτσι υπόκειντο στο παζάρι της παλαιότητας· οι θεωρητικοί της εξάρτησης ενθάρρυναν το Νότο να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση στις πολυεθνικές εταιρείες· και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αύξησαν τις διοικητικές, διευθυντικές και τεχνικές τους ικανότητες για να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών. Έτσι, η εθνικοποίηση ξένων επιχειρήσεων εξαπλώθηκε ευρέως στους κλάδους του πετρελαίου και των ορυχείων. Αφού κατάφερε ο ΟΠΕΚ να αυξήσει τις τιμές του πετρελαίου το 1973, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αμφισβήτησαν κατά πολύ τις φιλελεύθερες οικονομικές απόψεις σχετικά με τις άμεσες ξένες επενδύσεις στα Ηνωμένα Έθνη. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, η φιλελεύθερη προσέγγιση προς τις άμεσες ξένες επενδύσεις έδινε έμφαση στην εθνική αντιμετώπιση, στις αποζημιώσεις προς τις πολυεθνικές εταιρείες σε περίπτωση φαλκίδευσης των δικαιωμάτων και των προνομίων τους, και στο δικαίωμα των πολυεθνικών να αναζητούν στήριξη από τις χώρες προέλευσής τους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πλέον πίεζαν για συμφωνίες

περιορισμού των δικαιωμάτων των πολυεθνικών εταιρειών, προκειμένου να επιτρέπονται οι διακρίσεις προς όφελος των κρατικών εταιρειών, και προκειμένου να δοθεί η εξουσία στους θεσμούς της χώρας υποδοχής να επιλύουν τις επενδυτικές διενέξεις.[43] Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ πέρασε επίσης ψηφίσματα περί άμεσων ξένων επενδύσεων που σχετίζονταν με τις αντιρρήσεις του Βορρά, όπως το ψήφισμα περί Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης (New International Economic Order, NIEO) του 1974 που καλούσε τις χώρες υποδοχής να εφαρμόσουν μονομερώς τους κανόνες σε όλες τις πολυεθνικές εταιρείες εντός της επικράτειάς τους. Ωστόσο, αυτά τα ψηφίσματα ήταν σε μεγάλο βαθμό συμβολικά, και η G-77 δεν κατάφερε να καταλήξει σε κάποια συμφωνία στον ΟΗΕ σε σχέση με έναν αναλυτικό κώδικα συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρείες (κάτι που θα πραγματευτούμε παρακάτω σε τούτο το Κεφάλαιο).[44]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ο Νότος στράφηκε σε μια πιο συμβιβαστική θέση για διάφορους λόγους:

1. Η εθνικοποίηση των μεγάλης κλίμακας βιομηχανιών πετρελαίου και ορυχείων είχε σε μεγάλο βαθμό ολοκληρωθεί.
2. Η εμπειρία των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών από την εθνικοποίηση των κλάδων πρώτων υλών ήταν συχνά απογοητευτική λόγω της μειούμενης παραγωγικότητας, της αποτυχίας να εισαχθούν νέες τεχνολογίες, και της συνεχιζόμενης εξάρτησης από τις πολυεθνικές εταιρείες για το μάρκετινγκ των προϊόντων.
3. Η μαχητικότητα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών οδήγησε πολλές πολυεθνικές εταιρείες να διστάζουν να επενδύσουν στο Νότο, και συχνά προτιμούσαν να επενδύουν σε αναπτυγμένες χώρες με πρώτες ύλες όπως η Αυστραλία, ο Καναδάς και οι Ηνωμένες Πολιτείες.
4. Η κρίση εξωτερικού χρέους και η παγκόσμια ύφεση της δεκαετίας του 1980 οδήγησαν σε δραστικές μειώσεις της δανειοδότησης των εμπορικών τραπεζών προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και οι φόβοι του Νότου για εκμετάλλευσή του από τις πολυεθνικές εταιρείες αντικαταστάθηκαν από τις ανησυχίες ότι το μερίδιό τους από τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις υποχωρούσε.

Συνεπώς, πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν περισσότερο ανοιχτές πολιτικές απέναντι στις πολυεθνικές εταιρείες στη δεκαετία του 1980. Το Μεξικό, για παράδειγμα, φιλελευθεροποίησε τις πολιτικές του απέναντι στις άμεσες ξένες επενδύσεις και συμμετείχε στη διαμόρφωση των όρων της NAFTA για πιο ελεύθερες ξένες επενδυτικές δραστηριότητες. Η πιο σημαντική στροφή έγινε στις πολιτικές των αναδυόμενων κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών, ειδικά της Κίνας. Παρ' όλο που η Κίνα ήταν σε μεγάλο βαθμό κλειστή στις άμεσες ξένες επενδύσεις από τη δεκαετία του 1950 έως τη δεκαετία του 1970, άρχισε να καλωσορίζει περισσότερο τις άμεσες ξένες επενδύσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στη δεκαετία του 1980, ακόμη και να παρέχει στους ξένους επενδυτές ειδική αντιμετώπιση που δεν παρεχόταν στις εγχώριες επιχειρήσεις. Έτσι, η Κίνα έγινε σύντομα η μεγαλύτερη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα σε υποδοχή άμεσων ξένων επενδύσεων.[45]

Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στράφηκαν σε πολιτικές περισσότερο ανοιχτές προς τις άμεσες ξένες επενδύσεις, ορισμένα κράτη επέβαλαν προαπαιτούμενα στη λειτουργία των πολυεθνικών, όπως απαιτήσεις για εγχώριο περιεχόμενο και εξαγωγές, ενώ πίεζαν τις πολυεθνικές εταιρείες να προχωρήσουν σε κοινοπραξίες με εγχώριες εταιρείες. Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας, για παράδειγμα, καλωσόριζαν τις επενδύσεις αλλά επεσύναψαν μια σειρά όρους στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Ωστόσο, οι πολιτικές των αναπτυγμένων χωρών έγιναν πιο ανοιχτές προς τις πολυεθνικές εταιρείες στη δεκαετία του 1990, και οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (και αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες) σήμερα επιδιώκουν να προσελκύουν άμεσες ξένες επενδύσεις. Από τις 1.035 τροποποιήσεις στους νόμους περί άμεσων ξένων επενδύσεων που έγιναν σε διάφορες χώρες από το 1991 έως το 1999, οι 974 ήταν πιο ευνοϊκές και μόλις 61 ήταν λιγότερο ευνοϊκές προς τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Τα περισσότερα νέα μέτρα που πάρθηκαν από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες μείωσαν τους περιορισμούς στην είσοδο των ξένων, και προσέφεραν κίνητρα όπως χαμηλότερους φόρους για να προωθήσουν τις επενδύσεις σε κλάδους με προτεραιότητα. Έτσι, στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως το μερίδιο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στον όγκο εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων αυξήθηκε από 20,6% το 1990 σε 25% το 2004. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις έχουν μετατραπεί στη μεγαλύτερη πηγή εξωτερικής χρηματοδότησης για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, ενώ στη διάρκεια χρηματοπιστωτικών κρίσεων οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είδαν πως οι άμεσες ξένες επενδύσεις υπήρξαν περισσότερο σταθερές από άλλες ροές κεφαλαίων. Ενώ η πρόσβαση στην τραπεζική δανειοδότηση και στις επενδύσεις χαρτοφυλακίου επηρεάζεται από την αξιολόγηση των επενδύσεων και από βραχυπρόθεσμες χρηματοοικονομικές εκτιμήσεις, οι άμεσες ξένες επενδύσεις αντιστοιχούν περισσότερο στα υφιστάμενα θεμελιώδη οικονομικά μεγέθη.[46]

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συναντούν δυσκολίες να προσελκύσουν άμεσες ξένες επενδύσεις ακόμη και όταν φιλελευθεροποιούν τις επενδυτικές τους πολιτικές. Για

παράδειγμα, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής υιοθέτησαν πολιτικές για να ενθαρρύνουν τις άμεσες ξένες επενδύσεις, εν μέρει λόγω πίεσης από τα προγράμματα δανείων δομικών προσαρμογών του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Εντούτοις, τα χαμηλά επίπεδα οικονομικής μεγέθυνσης, οι κοινωνικές συγκρούσεις, οι πολιτικές κρίσεις και τα υψηλά επίπεδα χρέους έχουν συντριπτικές επιπτώσεις στις εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.2, το μερίδιο της Αφρικής στον όγκο εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων υποχώρησε από το 4,6% το1980 στο 2,5% το 2004.[47]

Ο Βορράς

Ενώ στο Νότο, οι άμεσες ξένες επενδύσεις ιστορικά σχετίζονταν με πρώτες ύλες και βιομηχανίες χαμηλότερης τεχνολογίας, στο Βορρά οι επενδύσεις βασίζονται συνήθως σε παραγωγή υψηλότερης τεχνολογίας. Επίσης, η υφαντουργία από πολυεθνικές εταιρείες έχει μεγαλύτερη έκταση στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες παρά στις οικονομίες των αναπτυγμένων χωρών, και οι αναπτυγμένες χώρες είναι συχνά και χώρες προέλευσης εκτός από υποδοχής για άμεσες ξένες επενδύσεις· έτσι είναι επιφυλακτικές ως προς το να περιορίσουν τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Παρά τις διαφορές αυτές, οι πολιτικές των αναπτυγμένων χωρών έχουν αλλάξει και αυτές με το χρόνο.

Η Δυτική Ευρώπη, οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς επέβαλαν πολύ λίγους ελέγχους στις ξένες επιχειρήσεις τον 19ο αιώνα, σε μεγάλο βαθμό λόγω της φιλελεύθερης νοοτροπίας που καλλιεργούσε η βρετανική ηγεμονία. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Δυτικοευρωπαίοι ακολουθούσαν περισσότερο ανοιχτές πολιτικές απέναντι στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, όμως οι θέσεις τους αντιστράφηκαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με την ανάδειξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως παγκόσμιου ηγεμόνα. Στη δεκαετία του 1960, οι Ευρωπαίοι στράφηκαν σε περισσότερο περιοριστικές πολιτικές, σε μεγάλο βαθμό λόγω των ανησυχιών τους για την κυριαρχία των αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών. Στο βιβλίο του *The American Challenge* (Η αμερικανική πρόκληση), ο Γάλλος συγγραφέας Jean-Jacques Servan-Schreiber απέδιδε την επιτυχία των αμερικανικών πολυεθνικών στο δυναμισμό της αμερικανικής κοινωνίας, και καλούσε την Ευρώπη να μεταρρυθμίσει το εκπαιδευτικό της σύστημα, τη βιομηχανική της πολιτική και την κοινωνική της δομή και να εγκαθιδρύσει τις δικές της πολυεθνικές επιχειρήσεις.[48]

Απαντώντας, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προώθησαν εγχώριους προστατευόμενους σε κλάδους κλειδιά επιδοτώντας την έρευνα, ενθαρρύνοντας

τις συγχωνεύσεις και αυξάνοντας τις προμήθειες από εθνικές εταιρείες· επέβαλαν επίσης προϋποθέσεις στις ξένες πολυεθνικές εταιρείες σε πεδία όπως η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και η προώθηση των εξαγωγών. Η Γαλλία, ιδιαίτερα, εξέταζε με προσοχή τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, και απέρριψε περισσότερες προτάσεις άμεσων ξένων επενδύσεων από κάθε άλλο ευρωπαϊκό κράτος στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Και ο Καναδάς ξεκίνησε μια διαδικασία εξέτασης στη δεκαετία του 1970 διότι το 50% του βιομηχανικού του προϊόντος και το 70% της πετρελαϊκής του παραγωγής ελεγχόταν από ξένους (δηλαδή σε μεγάλο βαθμό από τις ΗΠΑ). Όπως δείχνει ο Πίνακας 10.3, οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αντιστοιχούσαν στο 20,4% του ΑΕΠ του Καναδά το 1980, σε σχέση με μόλις 11,8% στη Βρετανία, 3,8% στη Γαλλία, 3% στις ΗΠΑ, και 0,3% στην Ιαπωνία. Το 1974, ο Καναδάς θέσπισε ένα Γραφείο Ελέγχου Ξένων Επενδύσεων (Foreing Investment Review Agency, FIRA) για να καθορίζει πότε οι εξαγορές από ξένους είχαν «σημαντικό όφελος» για τη χώρα, ενώ το 1980 ανέπτυξε ένα Εθνικό Ενεργειακό Πρόγραμμα (National Energy Program, NEP) που επεδίωκε να αυξήσει την καναδική ιδιοκτησία στους τομείς του πετρελαίου και του φυσικού αερίου. Αυτές οι πολιτικές προκάλεσαν σημαντικές εντάσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες.[49]

Η Ιαπωνία, ωστόσο, είχε την πιο παρεμβατική πολιτική ανάμεσα στις αναπτυγμένες χώρες. Στον Πίνακα 10.2 φαίνεται πως οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις στην Ιαπωνία αντιστοιχούσαν σε μόλις 0,4% του συνολικού όγκου των εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων το 1980, σε σύγκριση με 12% για τις Ηνωμένες Πολιτείες και 9,1% για τη Βρετανία. Αυτό το χαμηλό επίπεδο των εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν εν μέρει αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι Δυτικές πολυεθνικές εταιρείες δεν είχαν προσαρμοστεί στις πολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές της Ιαπωνίας, αλλά κρίσιμο ρόλο έπαιξαν και οι επενδυτικοί περιορισμοί της Ιαπωνίας. Με τις ρίζες τους πίσω στον 16ο αιώνα, οι διεθνείς οικονομικοί έλεγχοι της Ιαπωνίας ήταν αποτέλεσμα φόβου για την ξένη επέμβαση και της υπερηφάνειας για την ξεχωριστή οικονομία και κοινωνία. Στη δεκαετία του 1930, η Ιαπωνία ανέπτυξε στρατηγικές που στόχευαν να αποκομίσουν οφέλη από τις ξένες επενδύσεις, όπως πρόσβαση σε κεφάλαιο και τεχνολογία, με παράλληλη αποφυγή των μειονεκτημάτων του ξένου ελέγχου. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ιαπωνία ενεργοποίησε έναν περιοριστικό Νόμο του 1950 για τις Ξένες Επενδύσεις, και συνέχισε να επιβάλλει περιορισμούς στις εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων στις δεκαετίες του 1960 και του 1970.[50]

Σε αντίθεση με τους περιορισμούς της δεκαετίας του 1970, οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες στα μέσα της δεκαετίας του 1980, για διάφορους λόγους, έστρεψαν την έμφασή τους στην αναζήτηση άμεσων ξένων επενδύσεων.

Πρώτον, η σταδιακή μείωση των ελέγχων στο παγκόσμιο κεφάλαιο και η επανεμφάνιση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού οδήγησε τα κράτη να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα της επιβολής περιορισμών στις άμεσες ξένες επενδύσεις. Δεύτερον, η αυξημένη παγκόσμια ανταγωνιστικότητα και ανεργία δημιούργησε πιέσεις στα κράτη να αναζητήσουν άμεσες ξένες επενδύσεις. Το μέσο επίπεδο ανεργίας στις χώρες του ΟΟΣΑ ανέβηκε από το 3,3% το 1973 σε 8,6% το 1983, και οι κυβερνήσεις έδωσαν ιδιαίτερη αξία στις θέσεις εργασίας που θα μπορούσαν να παράσχουν οι άμεσες ξένες επενδύσεις. Οι αναπτυγμένες χώρες άρχισαν επίσης να βλέπουν τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις ως όχημα για βελτίωση της δικής τους ανταγωνιστικότητας, και παρείχαν χρηματοπιστωτικά κίνητρα και φοροαπαλλαγές για να προσελκύσουν πολυεθνικές εταιρείες. Ένας τρίτος παράγοντας για τη στροφή πολιτικής ήταν η αλλαγή στη σύνθεση των άμεσων ξένων επενδύσεων από πλευράς χώρας προέλευσης. Καθώς και άλλες αναπτυγμένες χώρες, εκτός των ΗΠΑ, γίνονταν σημαντικές χώρες προέλευσης άμεσων ξένων επενδύσεων, υποστήριζαν τη μείωση των περιορισμών για τις πολυεθνικές εταιρείες. Η ΕΕ είχε διφορούμενη στάση σε μια πρόταση των ΗΠΑ το 1981, σύμφωνα με την οποία η GATT έπρεπε να κάνει μια λεπτομερή καταγραφή των μέτρων που σχετίζονταν με τις επενδύσεις γύρω από το εμπόριο στις χώρες υποδοχής. Ωστόσο, όταν οι ευρωπαϊκές πολυεθνικές εταιρείες αύξησαν τις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις τους στη δεκαετία του 1980, η ΕΕ άρχισε να τάσσεται υπέρ μιας μεγαλύτερης πειθαρχίας στις χώρες υποδοχής και υποστήριξε τη θέση των ΗΠΑ στις διαπραγματεύσεις της Συμφωνίας για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (Trade-Related Investment Measures, TRIMs) στο Γύρο Ουρουγουάης της GATT.[51]

Και η Ιαπωνία ένιωσε πίεση να χαλαρώσει τους περιορισμούς της στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, καθώς αυξάνονταν οι εξερχόμενες επενδύσεις της. Έως τη δεκαετία του 1980, η Ιαπωνία είχε καταργήσει τους περισσότερους νομικούς φραγμούς για τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, όμως ο ρόλος των ξένων άμεσων ξένων επενδύσρων από τις ξένες επιχειρήσεις συνέχισε να περιορίζεται από άυλους φραγμούς. Οι ξένες συγχωνεύσεις και εξαγορές (mergers and acquisitions, M&As), δεν είναι τόσο συχνές στην Ιαπωνία διότι οι μέτοχοι με δεσμούς με τη διοίκηση των εταιρειών και τα μέλη των κεϊρέτσου (επιχειρηματικές ομάδες με αμοιβαία διασταυρούμενη κατοχή μετοχών) κατέχουν τα μεγαλύτερα μερίδια των ιαπωνικών εταιρειών. Για παράδειγμα, από τις 584 συγχωνεύσεις και εξαγορές που αφορούσαν την Ιαπωνία το 1992, οι 165 ήταν ιαπωνικές εταιρείες που αγόρασαν ξένες εταιρείες, και μόνο 32 ήταν ξένες εταιρείες που αγόρασαν ιαπωνικές εταιρείες. Είναι επίσης δύσκολο να αναπτυχθούν νέοι σχεδιασμοί άμεσων

ξένων επενδύσεων λόγω του υψηλού κόστους και των περιπλοκών της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ιαπωνία, λόγω της πρακτικών αποκλεισμού που εφαρμόζουν τα κεϊρέτσου, και των γραφειοκρατικών πρακτικών που κάνουν διακρίσεις σε βάρος ξένων εταιρειών. Η Ιαπωνία υιοθετεί πολιτικές για να ενθαρρύνει το μεγαλύτερο άνοιγμα της οικονομίας, και σε ένα βαθμό οι εξαγορές ιαπωνικών εταιρειών από ξένους αυξάνονται. Ωστόσο, στον Πίνακα 10.3 φαίνεται πως οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αντιστοιχούσαν στο 2,1% του ΑΕΠ της Ιαπωνίας το 2004.[52]

Ένας τέταρτος λόγος που οδήγησε σε πιο ανοιχτές επενδυτικές πολιτικές σχετίζεται με τις πιέσεις που άσκησαν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Καναδάς και το Μεξικό, ως γείτονες των ΗΠΑ, ένιωσαν αυτές τις πιέσεις πιο έντονα. Για παράδειγμα, οι διαμαρτυρίες των ΗΠΑ και μια αμερικανική πρόκληση στην GATT μπορούν να εξηγήσουν γιατί αποφάσισε η Φιλελεύθερη κυβέρνηση του Καναδά να χαλαρώσει τους ελέγχους στις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, τους οποίους είχε θεσπίσει μέσω του Γραφείου Ελέγχου Ξένων Επενδύσεων (Foreing Investment Review Agency, FIRA) και του Εθνικού Ενεργειακού Προγράμματος (National Energy Program, NEP). Η κυβέρνηση των Προοδευτικών Συντηρητικών που εξελέγη το 1984 κατάργησε το Εθνικό Ενεργειακό Πρόγραμμα και αντικατέστησε τη FIRA με το πρόγραμμα Investment Canada (Επενδύοντας στον Καναδά), που είχε ρόλο περισσότερο να ενθαρρύνει παρά να αναθεωρεί τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Στη συνέχεια, η CUSFTA και η NAFTA οδήγησαν σε παραπέρα φιλελευθεροποίηση των ελέγχων του Καναδά (και του Μεξικού) στις ξένες επενδύσεις. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η θέση του Καναδά γύρω από τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις άλλαξε και διότι ο Καναδάς γινόταν σημαντικότερη *πηγή* άμεσων ξένων επενδύσεων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.3, το 2004 οι εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αντιστοιχούσαν σε υψηλότερο ποσοστό του καναδικού ΑΕΠ (37,1%) σε σχέση με τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις (30,5%).[53]

Καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούν τον κύριο υπέρμαχο των ανοιχτών επενδυτικών πολιτικών, είναι ειρωνικό που μεταστράφηκαν σε κάπως περισσότερο περιοριστικές πολιτικές στη δεκαετία του 1980 και του 1990. Αυτή η στροφή πολιτικής ήταν αποτέλεσμα της σχετικής υποχώρησης της αμερικανικής οικονομικής ηγεμονίας και του αυξημένου ρόλου των ΗΠΑ ως χώρας υποδοχής πέρα από προέλευσης άμεσων ξένων επενδύσεων. Στον Πίνακα 10.3 φαίνεται πως οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αντιστοιχούσαν σε μόλις 3% του αμερικανικού ΑΕΠ το 1980 και σε 4,4% το 1985. Ωστόσο, οι εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις στις ΗΠΑ ανήλθαν σε 6,9% το 1990 σε σε 12,6% το 2004. Ορισμένοι επιτελείς του Κογκρέσου ανησύχησαν

που ξένοι επενδυτές αποκτούσαν αμερικανικές εταιρείες υψηλής τεχνολογίας και που ο αμερικανικός στρατός εξαρτάτο υπερβολικά από προμηθευτές που βρίσκονταν σε ξένο έλεγχο. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι αμερικανικές πολιτικές στράφηκαν σε μεγαλύτερο παρεμβατισμό με μια σειρά προτεινόμενων και πραγματικών νομοθετικών αλλαγών. Η πιο σημαντική ήταν η τροποποίηση Exon-Florio στον Περιεκτικό Νόμο του 1988 για το Εμπόριο και την Ανταγωνιστικότητα, η οποία εξουσιοδοτεί τον Πρόεδρο να μπλοκάρει ξένες συγχωνεύσεις ή εξαγορές αμερικανικών εταιρειών όταν υπάρχει πιθανός κίνδυνος για την εθνική ασφάλεια. Η δικαιοδοσία για την εφαρμογή της Exon-Florio βρίσκεται στη διϋπηρεσιακή Επιτροπή Ξένων Επενδύσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες (Committee on Foreing Investment in the United States, CFIUS). Ορισμένες πιο ακραίες προτάσεις δεν έγιναν αποδεκτές από το αμερικανικό Κογκρέσο, ενώ η Επιτροπή Ξένων Επενδύσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες (CFIUS) και οι Αμερικανοί Πρόεδροι εφάρμοσαν την τροποποίηση Exon-Florio με ιδιαίτερη μετριοπάθεια. Εντούτοις, μια μελλοντική κυβέρνηση θα μπορούσε να περιορίσει την εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων, αν επέλεγε να ερμηνεύσει ελεύθερα τη ρήτρα περί εθνικής ασφαλείας στην Exon-Florio.[54] Παρά την τροποποίηση Exon-Florio, οι Ηνωμένες Πολιτείες συνεχίζουν να υποστηρίζουν τις φιλελεύθερες πολιτικές περί ξένων επενδύσεων στα διεθνή φόρουμ. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η βασική δύναμη πίσω από τις διαπραγματεύσεις των μέτρων περί εμπορικών επενδύσεων (TRIMs) στο Γύρο Ουρουγουάης της GATT και στις διαπραγματεύσεις για μια Πολυμερή Συμφωνία Επενδύσεων στον ΟΟΣΑ. Ο Βορράς υποστηρίζει γενικά την παγκοσμιοποίηση, και οι περισσότερες ρυθμιστικές αλλαγές από τις αναπτυγμένες χώρες τα τελευταία χρόνια υπήρξαν φιλικές προς τις επιχειρήσεις.[55]

Σχεσεις Πολυεθνικων και Χωρων Προελευσης

Ο αριθμός των μεγάλων χωρών προέλευσης πολυεθνικών εταιρειών πάντα ήταν μικρός. Τουλάχιστον 80% των άμεσων ξένων επενδύσεων πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο προερχόταν από τη Δυτική Ευρώπη, και στη Βρετανία αντιστοιχούσε το μεγαλύτερο μερίδιο. Μεταξύ του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και του 1980, στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και την Ολλανδία, αντιστοιχούσε το 65% με 75% του εξερχόμενου όγκου άμεσων ξένων επενδύσεων. Παρ' όλο που οι πηγές άμεσων ξένων επενδύσεων διαφοροποιήθηκαν περισσότερο μετά το 1980, σε έξι αναπτυγμένες χώρες αντιστοιχούσε περίπου το 75% του συνόλου, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 – τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιαπωνία και την Ολλανδία. Ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αύξησαν τη σημασία τους ως πηγές άμεσων ξένων επενδύσεων, και το 2004 η UNCTAD ανέφερε πως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις από το Νότο «μετατρέπονται σε δύναμη στην παγκόσμια αγορά άμεσων ξένων επενδύσεων. Με έναν όγκο εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων... 859 εκατομμυρίων δολαρίων, οικοδομούν τα δικά τους συστήματα διεθνούς παραγωγής».[56] Παρά την αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, στον Πίνακα 10.1 φαίνεται πως, ακόμη το 2004, στις αναπτυγμένες χώρες αντιστοιχούσε το 88,5% του όγκου εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων. Συνεπώς, η πραγμάτευση για τις σχέσεις άμεσων ξένων επενδύσεων-χωρών προέλευσης είναι κυρίως επικεντρωμένη στο Βορρά.

Οι επιπτώσεις των άμεσων ξένων επενδύσεων σε μία χώρα προέλευσης εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά και της χώρας προέλευσης και των πολυεθνικών εταιρειών της. Οι ρεαλιστές εστιάζουν συχνά στα χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσης, διακρίνοντας μεταξύ ηγεμόνων σε άνοδο και σε υποχώρηση. Οι εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις φαίνονταν να έχουν πολλαπλά οφέλη και λίγες ζημιές για τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες καθώς αναδύονταν ως ηγεμόνες τον 19ο και τον 20ό αιώνα, διότι δεν έβλαπταν τα συμφέροντα των ισχυρών εγχώριων ομάδων. Ωστόσο, όταν ένα ηγεμονικό κράτος βρίσκεται σε υποχώρηση, ορισμένες σημαντικές εγχώριες ομάδες αρχίζουν να εκλαμβάνουν τις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις ως επιζήμιες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, συνδικαλιστικές οργανώσεις άρχισαν να υποστηρίζουν ότι οι άμεσες ξένες επενδύσεις των ΗΠΑ έκαναν εξαγωγή θέσεων εργασίας ενώ η ανεργία αυξανόταν στη δεκαετία του 1970.[57] Ενώ ορισμένοι θεωρητικοί εστιάζουν στα χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσης, άλλοι εξετάζουν τις πολυεθνικές. Για παράδειγμα, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ένας αυξανόμενος αριθμός πολυεθνικών εταιρειών μετατρέπονται σε «απάτριδες»· δηλαδή αναπτύσσουν συμφέροντα που διαφοροποιούνται από τα συμφέροντα των χωρών προέλευσής τους. Έτσι, οι αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες έχαναν όλο και περισσότερο την ταύτισή τους με τα εθνικά συμφέροντα των ΗΠΑ μετά την ενεργειακή κρίση του 1973, όταν κατηγορήθηκαν ότι βοηθούσαν το πετρελαϊκό εμπάργκο των Αράβων, ενώ οι ευρωπαϊκές πετρελαϊκές εταιρείες αρνούνταν να κάνουν προτιμησιακές παροχές στις εγχώριες αγορές τους, στη διάρκεια του εμπάργκο. Τα τελευταία χρόνια, ένα όλο και πιο κινητικό κεφάλαιο περιορίζει την ικανότητα των χωρών προέλευσης και υποδοχής να επηρεάσουν τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιρειών.

Είτε οι διαμορφωτές πολιτικής εστιάζουν στα χαρακτηριστικά του κράτους είτε στις πολυεθνικές εταιρείες, τα ερωτήματα για το κόστος και τα οφέλη

των άμεσων ξένων επενδύσεων στις χώρες προέλευσης έχουν αυξηθεί τα τελευταία χρόνια. Τούτη η παράγραφος ξεκινά με την πραγμάτευση των πολιτικών των χωρών προέλευσης απέναντι στις πολυεθνικές εταιρείες τους. Έπειτα εξετάζει δύο επίμαχα ερωτήματα αναφορικά με τις σχέσεις χώρας προέλευσης-πολυεθνικών εταιρειών: (1) Ποιο είναι το κόστος και τα οφέλη των άμεσων ξένων επενδύσεων για ομάδες εργαζομένων στη χώρα προέλευσης; και (2) Ποια είναι η σχέση μεταξύ της ανταγωνιστικότητας μιας χώρας προέλευσης και της ανταγωνιστικότητας των πολυεθνικών εταιρειών της;

Πολιτικές των Χωρών Προέλευσης Απέναντι στις Πολυεθνικές τους

Οι κυβερνήσεις των χωρών προέλευσης φυσιολογικά θεωρούν τις άμεσες ξένες επενδύσεις ως ένδειξη οικονομικής και πολιτικής ισχύος και επωφελείς για την ανταγωνιστικότητά τους. Έτσι, προσφέρουν στις πολυεθνικές εταιρείες διακριτική αντιμετώπιση και προσπαθούν να τις προστατεύουν από εχθρικές δράσεις των ξένων, ειδικά όταν οι πολυεθνικές εταιρείες επιχειρούν σε τομείς στρατηγικής σημασίας. Ωστόσο, ορισμένες φορές οι κυβερνήσεις συνδέουν τις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις με μείωση στις εξαγωγές της χώρας προέλευσης, μείωση στη βιομηχανική βάση της χώρας, και απώλειες στην εγχώρια απασχόληση. Σε τέτοιες συνθήκες, οι χώρες προέλευσης ίσως προσπαθήσουν να περικόψουν τη ροή εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων. Ορισμένες κυβερνήσεις θεωρούν επίσης τις πολυεθνικές εταιρείες τους ως εργαλεία εξωτερικής πολιτικής και μπορεί να προσπαθήσουν να εποπτεύσουν, να ελέγξουν ή να περιορίσουν τις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις προς το συμφέρον της εγχώριας οικονομίας.

Η Περίοδος πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο Στη διάρκεια του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, οι χώρες προέλευσης υποστήριζαν τις επιχειρήσεις τους και τις προστάτευαν έναντι των ξένων. Για παράδειγμα, στην περίοδο της αποικιοκρατίας, τα ευρωπαϊκά κράτη ορισμένες φορές παρενέβαιναν στρατιωτικά για να εξασφαλίσουν ότι οι εμπορικές και παραγωγικές τους εταιρείες θα αναπτύσσονταν και θα ευημερούσαν. Στο Μεσοπόλεμο, τα ευρωπαϊκά κράτη προέλευσης παρείχαν επιχορηγήσεις και άλλη βοήθεια ώστε να υποστηρίζουν τις αερογραμμές, τις ναυτιλιακές και τις πετρελαϊκές εταιρείες που ήταν στενά συνδεδεμένες με τα στρατηγικά τους συμφέροντα. Στη δεκαετία του 1930, ο ιαπωνικός στρατός κατέλαβε κινεζικά εργοστάσια και έδωσε σε ιαπωνικές εταιρείες των έλεγχο της διοίκησής τους. Και οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν πρόθυμες να υποστηρίξουν τα συμφέροντα των εταιρειών τους στη Λατινική Αμερική με στρατιωτική ισχύ, όμως η χρήση

ισχύος δεν ήταν αυτόματη και οι κυβερνήσεις ορισμένες φορές έπαιρναν μέτρα για τον περιορισμό των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων. Για παράδειγμα, η ναζιστική κυβέρνηση στη Γερμανία έπρεπε να εγκρίνει κάθε καινούργια άμεση ξένη επένδυση, και έδινε τη σφραγίδα της έγκρισής της μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Παρ' όλο που η αμερικανική κυβέρνηση εξέφραζε ανησυχίες για το ότι οι εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις θα μπορούσαν να μεταφέρουν τεχνολογία και εξαγάγουν απασχόληση σε ξένες χώρες, δεν υιοθέτησε πολιτικές για τον περιορισμό της εκροής άμεσων ξένων επενδύσεων κατά την περίοδο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.[58]

Αρχές της Μεταπολεμικής Περιόδου Στις δεκαετίες του 1950 έως και του 1970, οι Ηνωμένες Πολιτείες ως ηγεμονική δύναμη και προστάτευαν τις πολυεθνικές εταιρείες τους και μέσω των εταιρειών τους πίεζαν για πολιτικά και οικονομικά ζητήματα. Για παράδειγμα, το 1962, το αμερικανικό Κογκρέσο πέρασε την Τροποποίηση Hickenlooper, η οποία απειλούσε να κατακρατήσει την αναπτυξιακή βοήθεια προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που εθνικοποιούσαν θυγατρικές αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών χωρίς να παράσχουν επαρκή αποζημίωση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αντιμετώπιζαν επίσης τις πολυεθνικές εταιρείες τους ως όργανα εξωτερικής πολιτικής. Για παράδειγμα, η αμερικανική κυβέρνηση χρησιμοποίησε το νόμο περί Εμπορίου με τον Εχθρό και τη Νομοθεσία για τον Έλεγχο Ξένων Περιουσιακών Στοιχείων στη δεκαετία του 1960 και του 1970 για να περιορίσει το εμπόριο θυγατρικών της εταιρειών με την Κίνα, την Κούβα, το Βόρειο Βιετνάμ και τη Βόρεια Κορέα. Οι κυβερνήσεις των κρατών υποδοχής θυγατρικών εταιρειών από τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική θεώρησαν αυτές τις πολιτικές φαλκίδευση της κυριαρχίας τους και υιοθέτησαν πολλές φορές νόμους για να αντισταθμίσουν την αμερικανική νομοθεσία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προχώρησαν επίσης σε πράξεις για να ελέγξουν τη συμπεριφορά των πολυεθνικών, ώστε να αντιμετωπιστούν τα διευρυνόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών. Στη δεκαετία του 1960, η κυβέρνηση ζήτησε από τις αμερικανικές πολυεθνικές να περιορίσουν τις εκροές κεφαλαίων προς τις ξένες θυγατρικές τους εταιρείες· στη δεκαετία του 1970, η κυβέρνηση δημιούργησε το πρόγραμμα Εγχώριων Εταιρειών για Διεθνείς Πωλήσεις (DISC), που παρείχε φορολογικά κίνητρα ώστε να ενθαρρυνθούν οι πολυεθνικές εταιρείες να εξάγουν από τις Ηνωμένες Πολιτείες και όχι από θυγατρικές τους του εξωτερικού.[59]

Παρ' όλο που τα ευρωπαϊκά κράτη που ανέκαμπταν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ανησυχούσαν ότι οι εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις θα επηρέαζαν αρνητικά το ισοζύγιο πληρωμών τους, έκαναν λίγα πράγματα είτε για να ενθαρρύνουν είτε για να περιορίσουν τις εξερχόμενες άμεσες ξένες

επενδύσεις στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Η Ιαπωνία ήταν η μόνη μεγάλη οικονομία που περιόρισε συστηματικά τις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις για περίπου δύο δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις προσπάθειές της να κρατήσει εντός συνόρων το σπανίζον κεφάλαιο, με σκοπό τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση, η Ιαπωνία περνούσε από κόσκινο κάθε πιθανό σχεδιασμό άμεσων ξένων επενδύσεων και ενέκρινε μόνο εκείνους που θα αύξαναν τις εξαγωγές, θα παρείχαν πρόσβαση σε πρώτες ύλες και δεν θα δημιουργούσαν καμία απειλή στους Ιάπωνες παραγωγούς. Έτσι, στον Πίνακα 10.1 φαίνεται πως στην Ιαπωνία αντιστοιχούσε μόλις το 0,7% του όγκου εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων το 1960. Η Ιαπωνία δεν άρχισε να φιλελευθεροποιεί τους ελέγχους της στις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις παρά στα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν τα πλεονάσματα του εμπορικού της ισοζυγίου αυξάνονταν με ταχείς ρυθμούς.[60]

Από τη Δεκαετία του 1980 έως Σήμερα Παρ' όλο που οι Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς ο Ψυχρός Πόλεμος υποχωρούσε, έκαναν όλο και λιγότερα για να περιορίσουν τις συναλλαγές με τις κομουνιστικές χώρες, ορισμένες φορές δρούσαν ανταποκρινόμενες σε διεθνή γεγονότα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, για παράδειγμα, η Δυτική Ευρώπη και η Σοβιετική Ένωση συμφώνησαν να κατασκευάσουν έναν αγωγό φυσικού αερίου· εταιρείες από τη Δυτική Ευρώπη θα παρείχαν τον εξοπλισμό για την κατασκευή του αγωγού σε αντάλλαγμα μελλοντικής παροχής φυσικού αερίου από τους Σοβιετικούς. Όταν η Πολωνία κήρυξε στρατιωτικό νόμο το Δεκέμβριο του 1981, οι Ηνωμένες Πολιτείες ανταπέδωσαν στη Σοβιετική Ένωση επιβάλοντας εμπάργκο στα υλικά που παράγονταν από αμερικανικές εταιρείες και θα χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή του αγωγού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν απαγόρευσαν μόνο στις θυγατρικές εταιρείες αμερικανικών πολυεθνικών να εξάγουν εξοπλισμό και τεχνολογία στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και διέταξαν τις ξένες εταιρείες να μην εξάγουν αγαθά που παράγονταν με τεχνολογία την οποία είχαν αποκτήσει μέσω συμφωνιών αδειοδότησης από αμερικανικές εταιρείες. Η αντίθεση της κυβέρνησης Ρέιγκαν στον αγωγό προερχόταν από ανησυχίες ότι η Δυτική Ευρώπη θα γινόταν υπερβολικά εξαρτημένη από τις εξαγωγές σοβιετικού αερίου, και πως αυτές οι εξαγωγές θα παρείχαν στη Σοβιετική Ένωση το σκληρό νόμισμα που χρειαζόταν για να ενισχύσει την οικονομία της. Ωστόσο, ο σχεδιασμός του αγωγού βρισκόταν ήδη σε προχωρημένο στάδιο όταν αντέδρασαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, και η Βρετανία, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία και η Ιταλία διέταξαν τις εταιρείες εντός των εδαφών τους να αγνοήσουν τους αμερικανικούς περιορισμούς και να παράσχουν τα αγαθά και την τεχνολογία στη Σοβιετική Ένωση. Μια σειρά εταιρείες, όπως η

Desser-France (αμερικανική θυγατρική) και δικαιούχοι της General Electric στη Βρετανία, την Ιταλία και τη Δυτική Γερμανία συμμορφώθηκαν με τις αντι-διαταγές των Ευρωπαίων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αρχικά επέβαλαν ποινές στις εταιρείες αυτές, όμως οι Ευρωπαίοι δεν υποχώρησαν. Τελικά, η κυβέρνηση Ρέιγκαν απέσυρε τις περισσότερες απαγορεύσεις της και οι ευρωπαϊκές πωλήσεις προχώρησαν.[61] Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι εκτός συνόρων δράσεις των ΗΠΑ στόχευαν κυρίως την Κούβα. Για παράδειγμα, ο Νόμος Helms-Burton του 1996 ποινικοποιεί τις *ξένες* εταιρείες που έχουν επιχειρηματική δραστηριότητα στην Κούβα αν χρησιμοποιούν περιουσιακά στοιχεία ή περιουσία αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών (ή ιδιωτών) που εθνικοποιήθηκαν μετά την κουβανική επανάσταση του 1959. Οι ξένες κυβερνήσεις αντέδρασαν με θυμό σε αυτή τη νομοθεσία και υπέδειξαν πως οι εταιρείες τους δεν θα την τηρούσαν.[62]

Άλλες χώρες προέλευσης δεν είχαν τόσο μεγάλη τάση όσο οι Ηνωμένες Πολιτείες να προχωρούν σε κραυγαλέες πολιτικές δράσεις για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των πολυεθνικών εταιρειών. Ωστόσο, η Ιαπωνία και οι Δυτικοευρωπαίοι σχημάτισαν στενούς δεσμούς με τις πολυεθνικές εταιρείες τους για να πετύχουν κοινούς στόχους σε *οικονομικά* πεδία, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες έτειναν να διατηρούν μια απόσταση στις σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων και κράτους (η αμυντική και η πετρελαϊκή βιομηχανία των ΗΠΑ είναι αξιοσημείωτες εξαιρέσεις). Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα έπρεπε να αναπτύξουν μια βιομηχανική πολιτική για την υποστήριξη των πολυεθνικών εταιρειών τους και να αντισταθμίζουν τις δράσεις της Ιαπωνίας και της Ευρώπης, ιδιαίτερα στα πεδία της υψηλής τεχνολογίας· κάτι τέτοιο θα περιελάμβανε την επιβολή ανταγωνιστικών τάσεων στους κλάδους υψηλής τεχνολογίας και μια μεταφορά ομοσπονδιακής χρηματοδότησης έρευνας και ανάπτυξης (R&D) από στρατιωτικές χρήσεις σε οικονομικά πεδία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες επεδίωξαν ορισμένες περιορισμένες πρωτοβουλίες βιομηχανικής πολιτικής, όμως όχι σε τέτοια έκταση όπως η Ιαπωνία και κάποιες ευρωπαϊκές χώρες. Αντίθετα με τα μέτρα βιομηχανικής πολιτικής, οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν την εξάρτηση από την αγορά και από τις εταιρείες που είναι οι πάροχοι με το χαμηλότερο κόστος, ανεξαρτήτως εθνικότητας.[63]

Οι Επιδράσεις των Πολυεθνικών σε Ομάδες Εργαζομένων στις Χώρες Προέλευσης

Στη δεκαετία του 1970, οι ηγέτες των αμερικανικών συνδικάτων ζητούσαν περιορισμούς στις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις, φορολογικά κίνητρα ώστε να ενθαρρυνθούν οι αμερικανικές εταιρείες να παράγουν στο εσω-

τερικό για εξαγωγές αντί να παράγουν στο εξωτερικό, και βοήθεια προσαρμογής στους εργαζόμενους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αμερικανικές συνδικαλιστικές οργανώσεις αντιτάχθηκαν στη NAFTA λόγω ανησυχιών ότι οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες θα μετέφεραν τις δραστηριότητές τους στο Μεξικό· ενώ ορισμένες αμερικανικές συνδικαλιστικές οργανώσεις απέδωσαν το διευρυνόμενο μισθολογικό χάσμα μεταξύ των ειδικευμένων και των ανειδίκευτων εργατών στις εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Συνδικαλιστικές οργανώσεις και σε άλλες αναπτυγμένες χώρες ανησυχούσαν για τις διευρυνόμενες εκροές των άμεσων ξένων επενδύσεων. Για παράδειγμα, μια αναφορά του 1993 στη γαλλική Γερουσία υποστήριζε ότι οι εξερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις αποτελούσαν σημαντική πηγή ανεργίας για τους βιομηχανικούς εργάτες, ενώ Ιάπωνες πολιτικοί εξέφρασαν ανησυχίες ότι η ανεργία προερχόταν από τη μεταφορά εργοστασίων σε άλλες χώρες της Ασίας, και η Γερμανία ανησυχούσε για τις επιπτώσεις στην απασχόληση που θα είχε η μεταφορά βιομηχανιών της στην Ανατολική Ευρώπη.[64]

Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές δίνουν συνήθως έμφαση στις αρνητικές επιπτώσεις που έχουν οι άμεσες ξένες επενδύσεις στην απασχόληση, οι οποίες προκύπτουν από την υποκατάσταση εξαγωγών και τις ενδοεταιρικές εισαγωγές. Η «υποκατάσταση εξαγωγών» συμβαίνει όταν η παραγωγή μιας ξένης θυγατρικής σε μια χώρα Β υποκαθιστά τις εξαγωγές που θα έκανε μια μητρική εταιρεία από τη χώρα Α, ή όταν οι εξαγωγές από μια ξένη θυγατρική σε μία τρίτη χώρα (Γ) υποκαθιστούν τα αγαθά και τις υπηρεσίες που ειδάλλως θα παρείχε η μητρική εταιρεία στη Γ. Οι ενδοεταιρικές εισαγωγές περιλαμβάνουν αγαθά και υπηρεσίες που εισάγει η χώρα προέλευσης από ξένες θυγατρικές μητρικών εταιρειών.[65] Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι η υποκατάσταση εξαγωγών και οι ενδοεταιρικές εισαγωγές μπορούν να μειώσουν την παραγωγή και την απασχόληση στη χώρα προέλευσης, ενώ οι ιστορικοί δομιστές προσθέτουν ότι η κινητικότητα του κεφαλαίου και των πολυεθνικών φέρνει τους μη μετακινούμενους εργάτες σε μειονεκτική θέση. Ο συνδικαλισμός δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τη γεωγραφική κατάτμηση της παραγωγής από τις πολυεθνικές εταιρείες λόγω της δυσκολίας του να οργανωθεί σε πολυεθνική βάση. Επιπλέον, η μεταφορά δραστηριοτήτων των πολυεθνικών εταιρειών σε εξαρτημένες εταιρείες σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με χαμηλότερους μισθούς και πρότυπα προκαλεί επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών στη χώρα προέλευσης.[66] Οι φιλελεύθεροι, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι ο αντίκτυπος των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων στην απασχόληση της χώρας προέλευσης είναι γενικά θετικός, και παρουσιάζουν στοιχεία ότι οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν καλύτερο ιστορικό σε σχέση με τις εγχώριες εταιρείες στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στους μισθούς των εργαζόμενων, στις εξαγωγικές επιδόσεις και στις τεχνολογικές καινοτομίες στη χώρα προέλευσης.[67] Οι φιλελεύθεροι απορρίπτουν επίσης την ιδέα ότι οι εργάτες στη χώρα προέλευσης υποφέρουν ως αποτέλεσμα της μεταφοράς δραστηριοτήτων των πολυεθνικών εταιρειών σε θυγατρικές σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με χαμηλότερους μισθούς και πρότυπα. Για παράδειγμα, μια φιλελεύθερη μελέτη υποστηρίζει πως οι επενδύσεις από αμερικανικές εταιρείες στο Μεξικό λόγω της NAFTA «δημιουργούν θέσεις εργασίας στις ΗΠΑ, και βραχυπρόθεσμα, προωθώντας τις αμερικανικές εξαγωγές κεφαλαιακών αγαθών, και μακροπρόθεσμα, διαμορφώνοντας διαύλους για την εξαγωγή αμερικανικών ενδιάμεσων εξαρτημάτων, ανταλλακτικών και παρελκόμενων αγαθών και υπηρεσιών».[68]

Ανταγωνιστικότητα και Σχέσεις Χώρας Προέλευσης-Πολυεθνικών

Καθώς οι άμεσες ξένες επενδύσεις αυξάνονται σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουν προκύψει ερωτήματα για το κατά πόσο οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν παγκόσμια συμφέροντα που διαφοροποιούνται από τα συμφέροντα των χωρών προέλευσής τους. Ο Robert Reich υποδεικνύει ότι οι κάτοικοι ενός κράτους πρέπει να ρωτήσουν «Ποιοι είμαστε *εμείς*;». Περιλαμβάνονται στους *εμείς* οι πολυεθνικές εταιρείες μας;»[69] Με άλλη διατύπωση, συνδέεται στενά η ανταγωνιστικότητα ενός κράτους με την ανταγωνιστικότητα των πολυεθνικών εταιρειών του; Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι ο όγκος της ξένης ιδιοκτησίας έχει σημαντικό αντίκτυπο στην ανταγωνιστικότητα ενός κράτους διότι «το επίπεδο διαβίωσης ενός έθνους μακροπρόθεσμα εξαρτάται από την ικανότητά του να διατηρεί ένα υψηλό και αυξανόμενο επίπεδο παραγωγικότητας στους ανταγωνιστικούς κλάδους των επιχειρήσεών του».[70] Για παράδειγμα, ο Καναδάς έχει ένα καλό επίπεδο διαβίωσης παρά το υψηλό επίπεδο ξένης ιδιοκτησίας στο βιομηχανικό του κλάδο· όμως ποτέ δεν θα μπορέσει να έχει το υψηλότερο επίπεδο διότι οι καλύτερες θέσεις εργασίας και έρευνας και ανάπτυξης (R&D) βρίσκονται στη χώρα προέλευσης.[71] Οι φιλελεύθεροι, αντίθετα, υποστηρίζουν συχνά ότι οι πολυεθνικές εταιρείες αναζητούν κερδοφόρες ευκαιρίες σε ολόκληρο τον κόσμο και «αποσυνδέονται από τις χώρες προέλευσής τους».[72] Θεωρούν πως η ανταγωνιστικότητα των ΗΠΑ εξαρτάται περισσότερο από τη μόρφωση και τα προσόντα των Αμερικανών εργατών παρά από την αμερικανική ιδιοκτησία στις πολυεθνικές. Αν οι Αμερικανοί έχουν την επιθυμητή εκπαίδευση, οι ξένες πολυεθνικές εταιρείες θα απασχολούν Αμερικανούς εργάτες. Έτσι, ο Αμερικανός γερουσιαστής Lamar Alexander πρόσφατα υποστήριξε πως 25 χρόνια πριν, αμερικανική αυτοκινητοβιομηχανία σήμαινε «τις Τρεις Μεγάλες εταιρείες στο Ντητρόιτ. Τώρα σημαίνει

οποιαδήποτε εταιρεία που παράγει ένα σημαντικό αριθμό αυτοκινήτων και φορτηγών στις ΗΠΑ, έχει ένα μεγάλο μισθολόγιο εντός των ΗΠΑ, πληρώνει πολλούς φόρους εδώ και αγοράζει προμήθειες από εδώ».[73] Ορισμένοι φιλελεύθεροι προχωρούν ακόμη παραπέρα και διατείνονται ότι εισερχόμαστε σε έναν «κόσμο χωρίς σύνορα» στον οποίο η εθνικότητα της επιχείρησης δεν θα κάνει πλέον καμία διαφορά.[74] Η θέση που παίρνουν οι αναλυτές σε σχέση με τη διαμάχη περί ανταγωνιστικότητας προφανώς επηρεάζει το τι προτείνουν ως πολιτική. Έτσι, οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι τα κράτη πρέπει να επιδιώκουν βιομηχανικές πολιτικές που θα προωθούν τις δικές τους πολυεθνικές εταιρείες σε πεδία υψηλής τεχνολογίας. Οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι, αντίθετα, πιστεύουν ότι τα κράτη πρέπει να εστιάζουν περισσότερο στην αναβάθμιση των προσόντων του εργατικού τους δυναμικού παρά στη βοήθεια των πολυεθνικών εταιρειών τους· δηλαδή, οι κυβερνήσεις πρέπει να κάνουν τις χώρες τους ελκυστικές ώστε οι πολυεθνικές εταιρείες οποιασδήποτε εθνικότητας να θέλουν να κάνουν επιχειρήσεις, επενδύσεις και να πληρώνει φόρους εκεί.[75]

Ορισμένα στοιχεία δείχνουν όντως οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες γίνονται πιο παγκόσμιες στις δραστηριότητές τους και στην αντίληψή τους, και λιγότερο στενά δεμένες με τις χώρες προέλευσής τους. Για παράδειγμα, οι πωλήσεις των ξένων θυγατρικών εξαρτημένων από αμερικανικές εταιρείες ήταν τέσσερις φορές μεγαλύτερες σε σχέση με τις εμπορευματικές εξαγωγές των ΗΠΑ μεταξύ 1988 και 1990· οι ξένες θυγατρικές αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών αντιστοιχούσαν στο 43% των συνολικών κερδών των μητρικών τους εταιρειών το 1990· ενώ οι αμερικανικές εταιρείες αύξησαν τις δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη (R&D) στο εξωτερικό κατά 33%, σε σχέση με μια αύξηση μόλις 6% στις Ηνωμένες Πολιτείες, μεταξύ 1986 και 1988. Επιπλέον, τα εθνικά σύνορα γίνονται όλο και πιο θολά, καθώς ορισμένες πολυεθνικές εταιρείες διασκορπίζουν τις διευθυντικές τους λειτουργίες και οι μετοχές τους διαπραγματεύονται σε χρηματιστήρια διάφορων χωρών. Για παράδειγμα, η Shell και η Unilever έχουν την έδρα τους στη Βρετανία και την Ολλανδία, ενώ η Astra-Zeneca έχει την έδρα της σε μία χώρα και διεξάγει την περισσότερη έρευνα και ανάπτυξη (R&D) σε μια άλλη χώρα. Ένα άλλο παράδειγμα πολυεθνικής με θολή εθνικότητα είναι η Asea Brown Boveri (ABB) που σχηματίστηκε από συγχώνευση της σουηδικής ASEA και της ελβετικής Brown Boveri. Η ABB μετέφερε την έδρα της από τη Στοκχόλμη στη Ζυρίχη· οι μάνατζερ της ABB είναι Ελβετοί, Γερμανοί και Σουηδοί ενώ η εταιρεία διεξάγει τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες στα αγγλικά.

Η αύξηση της διασυνοριακής έρευνας και ανάπτυξης (R&D) και της πολλαπλής κατοχής μετοχών αποτελούν επιπλέον περιπλοκές στον ορισμό

της εθνικότητας μιας πολυεθνικής εταιρείας, ενώ η αύξηση των συστημάτων ολοκληρωμένης παραγωγής κάνει δύσκολο να καθοριστεί η προέλευση ενός προϊόντος. Οι πολυεθνικές εταιρείες μπορούν να θωρακιστούν απέναντι στις εθνικές πολιτικές και τους εθνικούς όρους αντλώντας υλικά, πληροφορίες και προσωπικό από ολόκληρο τον κόσμο. Για παράδειγμα, ένα αυτοκίνητο που κατασκευάζεται από τη Ford μπορεί να συναρμολογείται στη Βρετανία με υλικά που προέρχονται από ολόκληρη την Ευρώπη, από σχέδια που παράγονται στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη, και μέσα από στάδια επεξεργασίας σε διάφορα σημεία. Έτσι, οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν πως η υψηλότερη προτεραιότητα σε αυτήν την εποχή παγκοσμιοποίησης θα έπρεπε να είναι «η παροχή ανταγωνιστικών συνθηκών για τις επιχειρήσεις γενικά σε μία χώρα παρά ειδικά για τις εταιρείες μιας χώρας μόνο».[76]

Παρά το θόλωμα των εθνικοτήτων, οι ρεαλιστές έχουν δίκιο ότι *οι περισσότερες* πολυεθνικές εταιρείες συνεχίζουν να βασίζονται στη χώρα προέλευσης και ότι η ανταγωνιστικότητα ενός κράτους συδέεται με την ανταγωνιστικότητα των πολυεθνικών του. Η έρευνα και ανάπτυξη (R&D) είναι σημαντικός προωθητικός παράγοντας για την ανταγωνιστικότητα, και οι πολυεθνικές εταιρείες τείνουν να κρατούν το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους στην έρευνα και ανάπτυξη (R&D) εντός των συνόρων. Το 1984, για παράδειγμα, η αναλογία της έρευνας και ανάπτυξης (R&D) προς τις πωλήσεις για τις εταιρείες βιομηχανικών εργαλείων και εξοπλισμού στον Καναδά ήταν μόλις 40% της αντίστοιχης αναλογίας στις ΗΠΑ, και μεγάλο μέρος αυτής της διαφοράς οφειλόταν στον υψηλό βαθμό ξένης ιδιοκτησίας στην καναδική βιομηχανία. Παρ' όλο που οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες είναι πιο πρόθυμες από τις ιαπωνικές να επενδύσουν σε έρευνα και ανάπτυξη (R&D) στο εξωτερικό, ακόμη και οι αμερικανικές εταιρείες δαπάνησαν μόλις το 8,6% των κονδυλίων τους για έρευνα και ανάπτυξη (R&D) σε ξένες χώρες το 1988.[77] Ένας παράγοντας για την ανταγωνιστικότητα μιας χώρας είναι η ικανότητά της να διατηρεί θετικό εμπορικό ισοζύγιο, και οι αμερικανικές εταιρείες που είναι θυγατρικές ιαπωνικών επιχειρήσεων τείνουν περισσότερο από τις αμερικανικές επιχειρήσεις να εισάγουν αγαθά και υπηρεσίες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η χρηματοδότηση της έρευνας και ανάπτυξης (R&D) είναι επίσης ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, ενώ ο έλεγχος των τεχνολογικά εξελιγμένων τομέων μπορεί να έχει σημασία για την εθνική ασφάλεια μιας χώρας.[78] Παρ' όλο που η ανταγωνιστικότητα ενός κράτους εξαρτάται από την ανταγωνιστικότητα των εταιρειών του, υπάρχουν σημαντικές εθνικές διαφορές στις πολυεθνικές εταιρείες. Για παράδειγμα, οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες τείνουν να προτιμούν τη χώρα προέλευσής τους περισσότερο απ' ό,τι οι ιαπωνικές ή οι γερμανικές πολυεθνικές.

Μελέτες δείχνουν πως οι αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες ενδιαφέρονται περισσότερο για τις χρηματοοικονομικές επιστροφές των επενδύσεών τους, ενώ οι ιαπωνικές πολυεθνικές δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο μερίδιο της αγοράς· οι αμερικανικές πολυεθνικές είναι περισσότερο πρόθυμες να επενδύσουν σε έρευνα και ανάπτυξη (R&D) στο εξωτερικό απ' ό,τι οι ιαπωνικές πολυεθνικές εταιρείες· και οι γερμανικές και ιαπωνικές πολυεθνικές δίνουν μεγαλύτερη έμφαση απ' ό,τι οι αμερικανικές πολυεθνικές στις εξαγωγές από τη χώρα προέλευσης. Έτσι, το ερώτημα του Reich για το κατά πόσο «οι πολυεθνικές μας» φροντίζουν για «τα εθνικά μας συμφέροντα» ίσως έχει μεγαλύτερη σχέση με τις αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες παρά με τις ιαπωνικές και γερμανικές πολυεθνικές.[79]

ΕΝΑ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΜΕΣΕΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ: ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΡΥΘΜΙΣΤΕΙ;

Παρ' όλη την επιρροή που ασκούν οι πολυεθνικές εταιρείες στην παγκόσμια οικονομία, οι αρχές, τα πρότυπα και οι κανόνες που ρυθμίζουν τις ξένες επενδύσεις είναι περισσότερο υποτυπώδη σε σχέση με αυτά για τις εμπορικές και νομισματικές σχέσεις. Επιπλέον, κανένας διεθνής οργανισμός δεν έχει ρόλο στο «καθεστώς ξένων επενδύσεων» αντίστοιχο με το ρόλο του ΠΟΕ στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Οι περισσότερες κρατικές πολιτικές για τις πολυεθνικές εταιρείες διαμορφώνονται σε εθνικό επίπεδο, όμως η διεθνική φύση των πολυεθνικών μετατρέπει σε ανεπαρκείς αυτές τις πολιτικές. Το κύριο εμπόδιο για τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού πλαισίου ξένων επενδύσεων είναι η έλλειψη συναίνεσης για το τι πρέπει να ρυθμιστεί – η πολυεθνική εταιρεία, η χώρα υποδοχής ή η χώρα προέλευσης. Ο κυρίαρχος ρόλος των ιδιωτικών δρώντων (των πολυεθνικών εταιρειών και των πολυεθνικών τραπεζών) ως πηγών επενδυτικού κεφαλαίου μετατρέπει επίσης τη διεθνή ρύθμιση σε ζήτημα γεμάτο δυσκολίες και αντιπαραθέσεις. Σύμφωνα με τους ορθόδοξους φιλελεύθερους, οι επενδυτικές συμφωνίες θα έπρεπε να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά της χώρας υποδοχής και να παρέχουν τη μέγιστη προστασία απέναντι στην εθνικοποίηση, τις απαιτούμενες επιδόσεις και άλλα κωλύματα που παρουσιάζονται στις πολυεθνικές εταιρείες στη διεθνή αγορά. Οι χώρες προέλευσης θα έπρεπε να είναι επίσης ικανές να παρεμβαίνουν εν ονόματι των πολυεθνικών τους αν είναι αναγκαίο για να αντιμετωπίσουν δράσεις της χώρας υποδοχής που παρεμποδίζουν τη ροή επενδύσεων. Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, βλέπουν τους περιορισμούς των χωρών υποδοχής στις ξένες επενδύεις ως πλήρως νομιμοποιημένες. Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι

η κρατική παρέμβαση είναι αναγκαία για να διασφαλιστεί ότι οι πολυεθνικές εταιρείες δεν αντιπαρατίθενται με το εθνικό συμφέρον και την εθνική ασφάλεια, ενώ οι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν ότι οι επενδυτικές συμφωνίες θα έπρεπε να ρυθμίζουν τις πολυεθνικές εταιρείες και όχι τις χώρες υποδοχής.

Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, οι Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας, παρείχαν το μεγαλύτερο μέρος της ρυθμιστικής δραστηριότητας σε ζητήματα ξένων επενδύσεων. Η αμερικανική πολιτική εκείνη την περίοδο στόχευε στην προστασία των ροών άμεσων ξένων επενδύσεων απέναντι σε εχθρικές ενέργειες χωρών υποδοχής (όπως οι εθνικοποιήσεις) και στη διασφάλιση ότι η συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών δεν έρχεται σε αντίθεση με τις στοχεύσεις της Δύσης στον Ψυχρό Πόλεμο. Στη δεκαετία του 1960, και τα ευρωπαϊκά κράτη συνήπταν διμερείς επενδυτικές συνθήκες (bilateral investment treaties, BITs), οι οποίες παρείχαν κάποια προστασία στις επενδύσεις τους σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (πραγματευόμαστε τις διμερείς επεδυτικές συνθήκες παρακάτω σε τούτο το Κεφάλαιο). Στη δεκαετία του 1970, η προσοχή στράφηκε στην ανάπτυξη ενός διεθνούς ρυθμιστικού πλαισίου για τις άμεσες ξένες επενδύσεις, και διάφοροι οικονομολόγοι πρότειναν να θεσπιστεί «μια Γενική Συμφωνία για τη Διεθνή Επιχειρηματικότητα», ανάλογη της GATT.[80] Διάφορα γεγονότα στη δεκαετία του 1970 συντελούσαν στην ύπαρξη αισθήσεων ότι μια τέτοια συμφωνία θα έπρεπε να ρυθμίζει τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών. Για παράδειγμα, η νομισματική κερδοσκοπία από τις πολυεθνικές ενίσχυσε τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το καθεστώς εξαρτημένων ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς, και ορισμένες αναπτυγμένες χώρες όπως η Γαλλία και ο Καναδάς άρχισαν να ασκούν επισταμένο έλεγχο στις ξένες επενδύσεις λόγω ανησυχιών για την επιρροή των αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών.[81] Μια σειρά θεωρητικών υποστήριξαν αυτές τις αλλαγές πολιτικής, και ένας διακεκριμένος Αμερικανός συγγραφέας υποστήριξε πως «οι παγκοσμιες επιχειρήσεις πρέπει να ρυθμιστούν ώστε να επανέλθει η κυριαρχία στην κυβέρνηση» διότι η πολυεθνική «δεν είναι υπόλογη σε καμιά δημόσια αρχή που να μπορεί να την φτάσει στο γεωγραφικό της εύρος».[82] Ωστόσο, ο Νότος πήρε τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες στη δεκαετία του 1970. Υποστηρίζοντας ότι οι καθιερωμένοι κανόνες της διεθνούς νομοθεσίας δεν έπαιρναν υπόψη τις ανάγκες και τα συμφέροντα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, η G-77 πίεσε για μια ρύθμιση του ΟΗΕ πάνω στις πολυεθνικές εταιρείες παρά τις χώρες υποδοχής. Ως αποτέλεσμα, ο ΟΗΕ σύστησε μια Επιτροπή για τις Διεθνικές Επιχειρήσεις το 1974 με εντολή να αναπτύξει ένα δεσμευτικό Κανόνα Συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρείες. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προχώρησαν επίσης σε εθνικοποιήσεις στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, και οι δράσεις

του ΟΠΕΚ για την απόκτηση μεγαλύτερου ελέγχου πάνω στις τιμές και την παραγωγή του πετρελαίου αποτέλεσαν απειλή για τις διεθνείς πετρελαϊκές εταιρείες. Για να αντισταθμίσουν αυτές τις εξελίξεις, οι υπουργοί του ΟΟΣΑ ανέπτυξαν τη δική τους πολιτική, που επεδίωκε μεγαλύτερη ισορροπία από ό,τι ο ΟΗΕ στην αναγνώριση των ευθυνών τόσο των χωρών υποδοχής όσο και των πολυεθνικών. Έτσι, η Διακήρυξη και Αποφάσεις του ΟΟΣΑ, το 1976, για τις Διεθνείς Επενδύσεις και τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις περιελάμβαναν οδηγίες για τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών και των χωρών υποδοχής.[83]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ήταν ξεκάθαρο πως ο ΟΟΣΑ δεν θα αποδεχόταν τις απαιτήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για έναν Κώδικα Συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρείες από τον ΟΗΕ, και διάφοροι παράγοντες συντέλεσαν σε μια επιστροφή στην έμφαση για έλεγχο της συμπεριφοράς των χωρών υποδοχής. Για παράδειγμα, το μερίδιο του Νότου στον εισερχόμενο όγκο άμεσων ξένων επενδύσεων μειωνόταν λόγω της κρίσης εξωτερικών χρεών, υπήρχαν ανησυχίες για την πολιτική και οικονομική σταθερότητα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και έμφαση στις επενδύσεις υψηλής τεχνολογίας στο Βορρά. Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σταδιακά εγκατέλειψαν τις παρεμβατικές πολιτικές τους απέναντι στις πολυεθνικές εταιρείες καθώς αυξάνονταν οι ανάγκες τους για εισροή κεφαλαίων. Καθώς αυξανόταν η διαπραγματευτική ισχύς του Βορρά, άρχισε στη δεκαετία του 1980 να διαμορφώνεται μια συναίνεση ότι ένα καθεστώς θα έπρεπε να διευκολύνει τη διεύρυνση των ροών άμεσων ξένων επενδύσεων και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά των χωρών υποδοχής (όχι των πολυεθνικών εταιρειών). Πριν εξετάσουμε τις πολυμερείς προσπάθειες για τη ρύθμιση των επενδύσεων, στην επόμενη παράγραφο θα παράσχουμε κάποιο υπόβαθρο για τις διμερείς επεδυτικές συνθήκες.

ΔΙΜΕΡΕΙΣ ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Τα κράτη συνάπτουν διμερείς συνθήκες για την προώθηση και την προστασία των ξένων επενδύσεων εδώ και περισσότερα από 40 χρόνια. Γνωστές γενικά ως διμερείς επεδυτικές συνθήκες (bilateral investment treaties, BITs), αυτές οι συνθήκες περιέχουν υποχρεώσεις όσον αφορά τη μεταχείριση των ξένων επενδύσεων, και τους μηχανισμούς διευθέτησης διαφορών ώστε να εφαρμόζονται αυτές οι υποχρεώσεις. Ωστόσο, οι διμερείς επεδυτικές συνθήκες δεν ήταν οι πρώτες διμερείς συνθήκες για την προστασία των ξένων επενδύσεων. Τον 18ο αιώνα, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ιαπωνία και λίγες Δυτικοευρωπαϊκές

χώρες συνήπταν διμερείς συνθήκες που ασχολούνταν όχι μόνο με τις επενδύσεις αλλά και με το εμπόριο, τη ναυτιλία και τις διπλωματικές σχέσεις. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι διμερείς εμπορικές συνθήκες έχασαν την κεντρική τους σημασία λόγω του πολυμερούς εμπορικού καθεστώτος που βασιζόταν στην GATT, και γι' αυτό η προστασία των επενδύσεων ήταν ο βασικός σκοπός των διμερών επεδυτικών συνθηκών. Η πρώτη διμερής επεδυτική συνθήκη επικυρώθηκε το 1959, και σχεδόν όλες οι αρχικές συνθήκες έγιναν μεταξύ αναπτυγμένων χωρών και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, πολλές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες συνήψαν διμερείς επεδυτικές συνθήκες με αναπτυγμένες χώρες και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, ενώ υπήρξε και αξιοσημείωτη αύξηση στις διμερείς επεδυτικές συνθήκες μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, διότι διευρύνθηκε η σημασία ορισμένων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ως χωρών προέλευσης άμεσων ξένων επενδύσεων. Σήμερα, οι διμερείς επεδυτικές συνθήκες είναι οι πιο ευρέως χρησιμοποιούμενες διεθνείς συμφωνίες για την προστασία των άμεσων ξένων επενδύσεων, και στοχεύουν ξεκάθαρα στην προστασία των πολυεθνικών παρά των χωρών υποδοχής. Οι διμερείς επεδυτικές συνθήκες γενικά υποστηρίζουν την αντιμετώπιση του μάλλον ευνοούμενου κράτους και την εθνική μεταχείριση, που διασφαλίζουν πως μια πολυεθνική αντιμετωπίζει συμπεριφορά τουλάχιστον εξίσου ευνοϊκή με τις εγχώριες εταιρείες ή τις πολυεθνικές άλλων, τρίτων χωρών. Οι συνθήκες συχνά επίσης απαγορεύουν την επιβολή προϋποθέσεων από τη χώρα υποδοχής στη λειτουργία των πολυεθνικών εταιρειών, όπως αυτές που δεσμεύουν τις πολυεθνικές να εξάγουν αγαθά που παράγονται στη χώρα υποδοχής ή να αγοράζουν εγχώρια αγαθά και υπηρεσίες, ενώ έχουν μηχανισμούς διευθέτησης διαφορών που μπορούν να παράσχουν αποζημίωση στις πολυεθνικές σε περίπτωση δράσεων της χώρας υποδοχής που επηρεάζουν αρνητικά τις επενδύσεις.[84] Από τη σκοπιά του Νότου, οι διμερείς επεδυτικές συνθήκες με το Βορρά είναι μονόπλευρες διότι επιβάλουν «στη χώρα υποδοχής υποχρεώσεις για την προστασία των ξένων επενδύσεων, χωρίς καμιά αντίστοιχη υποχρεώση από την πλευρά της χώρας προέλευσης ή του ξένου επενδυτή».[85] Εντούτοις, ο αριθμός των διμερών επεδυτικών συνθηκών αυξήθηκε εντυπωσιακά τα τελευταία χρόνια. Το ερώτημα είναι γιατί οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συνήψαν τόσες πολλές διμερείς επεδυτικές συνθήκες με αναπτυγμένες χώρες, και πιο πρόσφατα μεταξύ τους;

Πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συμφώνησαν να συνάψουν διμερείς επεδυτικές συνθήκες με βάση την ανησυχία ότι κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Ακόμη και στη δεκαετία του 1970, όταν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προσπάθησαν να τροποποιήσουν τις αρχές για τις ξένες επενδύσεις στο πλαίσιο των αιτημάτων τους για

μια Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη Πραγμάτων, συμμετείχαν σε διμερείς επενδυτικές συνθήκες για πραγματιστικούς λόγους ώστε να προσελκύσουν άμεσες ξένες επενδύσεις. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 7, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένες από το δανεισμό των ιδιωτικών τραπεζών στη δεκαετία του 1970. Ωστόσο, η κρίση του εξωτερικού χρέους στη δεκαετία του 1980 οδήγησε σε μια απότομη μείωση της δανειοδότησης από εμπορικές τράπεζες, και οι χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εξαρτήθηκαν πολύ από τις ξένες επενδύσεις για την αναπτυξιακή τους χρηματοδότηση. Έτσι όλο και περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες συνήψαν διμερείς επενδυτικές συνθήκες τη δεκαετία του 1980. Η Κίνα, για παράδειγμα, διαπραγματεύθηκε την πρώτη της διμερή επενδυτική συνθήκη το 1982, και έως το τέλος της δεκαετίας του 1980 είχε συνάψει 25 διμερείς επενδυτικές συνθήκες. Ο συνολικός αριθμός των διμερών επενδυτικών συνθηκών αυξήθηκε από 167 στα τέλη της δεκαετίας του 1970, σε 385 το 1989, και οι διμερείς επενδυτικές συνθήκες αυξήθηκαν ακόμη πιο γρήγορα στη δεκαετία του 1970 καθώς η ξένη βοήθεια από τις αναπτυγμένες χώρες μειωνόταν σταθερά. Έτσι, το 2002, 176 χώρες είχαν συνάψει 2.181 διμερείς επενδυτικές συνθήκες.[86] Παρά την προθυμία των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να υπογράψουν διμερείς επενδυτικές συνθήκες, διάφορες μελέτες έχουν βρει «λιγοστές ενδείξεις ότι οι διμερείς επενδυτικές συνθήκες προκαλούν περεταίρω επενδύσεις».[87] Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με αδύναμους εγχώριους θεσμούς και προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας δεν έχουν λάβει περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις ακόμη και όταν υπέγραψαν διμερείς επενδυτικές συνθήκες. Οι διμερείς επενδυτικές συνθήκες λειτουργούν ως συμπλήρωμα παρά ως υποκατάστατο της εγχώριας διακυβέρνησης, έτσι εκείνες οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με ισχυρούς εγχώριους θεσμούς είναι πιθανότερο να βγουν κερδισμένες από τη σύναψη μιας διμερούς επενδυτικής συνθήκης. Έτσι, η Υποσαχάρια Αφρική έχει δυσκολίες να προσελκύσει άμεσες ξένες επενδύσεις παρ' όλο που προσπάθησε να βελτιώσει το περιβάλλον για άμεσες ξένες επενδύσεις υπογράφοντας πολλές διμερείς επενδυτικές συνθήκες.

Από τη σκοπιά του Βορρά, οι διμερείς επενδυτικές συνθήκες παρέχουν μια «δεύτερη καλύτερη λύση απουσία μιας οικουμενικής επενδυτικής συμφωνίας».[88] Εκτός από ορισμένες περιφερειακές συμφωνές όπως η NAFTA, οι διμερείς επενδυτικές συνθήκες παραμένουν το καλύτερο μέσο για τη ρύθμιση της μεταχείρισης που υφίστανται οι ξένοι επενδυτές από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποδοχής. Ωστόσο, η ταχεία αύξηση του πλήθους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών εγείρει τον κίνδυνο της παραγωγής «ενός μεγάλου φάσματος ανομοιόμορφων και αντιφατικών διακανονισμών που θα μπορούσαν να γίνουν όλο και πιο αναποτελεσματικοί, σύνθετοι και αδιαφανείς».[89] Οι διεθνείς και περιφερειακοί οργανισμοί έχουν και αυτοί ρήτρες σε σχέση με τις ξένες επενδύσεις, και οι παράγραφοι που ακολουθούν εστιάζουν στις προσπάθειες θέσπισης ρυθμίσεων για τις ξένες επενδύσεις, από τον ΟΗΕ, την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη NAFTA, την GATT/ΠΟΕ, τον ΟΟΣΑ, και ιδιώτες δρώντες όπως μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και επιχειρηματικές ομάδες.

Τα Ηνωμενα Εθνη

Όπως είδαμε, στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και ορισμένες αναπτυγμένες χώρες εξέφραζαν ανησυχίες για τις επιδράσεις των πολυεθνικών εταιρειών στην εθνική κυριαρχία των χωρών υποδοχής. Μία υψηλής σημασίας υπόθεση στην οποία εμπλέκονταν η Διεθνής Τηλεφωνική και Τηλεγραφική Εταιρεία (International Telephone and Telegraph Corporation, ITT) και η Χιλή, έφερε το ζήτημα της ρύθμισης των πολυεθνικών εταιρειών στα θέματα που απασχόλησαν τον ΟΗΕ. Η ITT ανησυχούσε ότι ο μαρξιστής υποψήφιος στις προεδρικές εκλογές της Χιλής το 1970, Σαλβαντόρ Αλιέντε, θα εθνικοποιούσε χωρίς αποζημίωση τη θυγατρική της εταιρεία στη Χιλή. Ως εκ τούτου, η ITT προσπάθησε να αποτρέψει την εκλογή του Αλιέντε, προσπάθησε να τον ρίξει από την εξουσία όταν εξελέγη, και επιπλέον ενέπλεξε στις παράνομες δραστηριότητές της τη CIA και την αμερικανική Υπηρεσία Πληροφοριών. Οι δραστηριότητες της ITT ήρθαν στο φως το Μάρτιο του 1972 όταν ένας συνδικαλιστής αρθρογράφος δημοσίευσε στοιχεία για το ζήτημα, προκαλώντας σοβαρό αντίκτυπο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια υποεπιτροπή της αμερικανικής Γερουσίας διερεύνησε την υπόθεση και δημοσίευσε μια έκθεση *Περί Διεθνούς Τηλεφωνικής και Τηλεγραφικής Εταιρείας και Χιλής*.[90] Σε διεθνές επίπεδο, ο γενικός γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών διόρισε μια Επιτροπή Διαπρεπών Προσωπικοτήτων να εξετάσουν τις επιδράσεις των πολυεθνικών εταιρειών. Το 1974, η έκθεση της Επιτροπής καταδίκασε την «υπονομευτική πολιτική παρέμβαση» από μια πολυεθνική όπως η ITT στη Χιλή, και συνέστησε να δημιουργηθεί μια επιτροπή για την ανάπτυξη ενός κώδικα συμπεριφοράς κυβερνήσεων και πολυεθνικών εταιρειών.[91] Αποτέλεσμα ήταν ότι ο ΟΗΕ θέσπισε μια *Επιτροπή για τις Διεθνικές Επιχειρήσεις* ώστε να δημιουργηθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα πληροφόρησης για τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιρειών και ένας κώδικας συμπεριφοράς. Η επιτροπή συνεδρίαζε μόνο σε ετήσια βάση, και ένα *Κέντρο του ΟΗΕ για τις Διεθνικές Επιχειρήσεις* (UN Center on Transnational Corporations, UNCTC) λειτουργούσε ως γραμματεία της.

Μία διακρατική ομάδα εργασίας άρχισε να προετοιμάζει ένα προσχέδιο

κώδικα συμπεριφοράς και κατέθεσε την έκθεσή της στην επιτροπή το 1982. Ωστόσο, ακολούθησε μια μακρά περίοδος διαπραγματεύσεων για την έκθεση λόγω θεμελιωδών διαφωνιών μεταξύ των κρατών μελών. Για παράδειγμα, δεν υπήρχε καμιά συναίνεση για το κατά πόσο ο κώδικας θα είχε ισχύ νόμου ή θα ήταν απλά ένα σύνολο εθελοντικών οδηγιών. Οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι σοσιαλιστικές χώρες υποστήριξαν το προσχέδιο του κώδικα διότι επεδίωκε να εμποδίσει τη φοροδιαφυγή των πολυεθνικών εταιρειών, τις περιοριστικές επιχειρηματικές πρακτικές και τον καθορισμό τιμών. Αντίθετα, οι αναπτυγμένες χώρες, έχοντας τα ηνία ως χώρες προέλευσης των πολυεθνικών εταιρειών, αντιτάχθηκαν σθεναρά στο προσχέδιο του κώδικα, υποστηρίζοντας ότι δεν θα αντιμετώπιζε επαρκώς το ζήτημα της συμπεριφοράς της χώρας υποδοχής απέναντι στις πολυεθνικές.Το 1992, μετά από χρόνια σποραδικών διαπραγματεύσεων, τα Ηνωμένα Έθνη εγκατέλειψαν τελικά τις προσπάθειές τους για διαμόρφωση συναίνεσης για κάποιο κώδικα συμπεριφοράς σε ζητήματα πολυεθνικών εταιρειών. Ένα χρόνο αργότερα, το UNCTC διαλύθηκε και αντικαταστάθηκε από ένα λιγότερο ενεργητικό Τμήμα για τις Διεθνικές Επιχειρήσεις και Επενδύσεις εντός της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD).[92]

Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) έχει αναπτύξει εξειδίκευση στα ζητήματα ξένων επενδύσεων, και οι ετήσιες *Εκθέσεις Παγκόσμιων Επενδύσεων* και *Εκθέσεις Εμπορίου και Ανάπτυξης* χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης. Ωστόσο, οι προσπάθειες των Ηνωμένων Εθνών από το 1993 και μετά έχουν περιοριστεί στο να προωθούν εθελοντικά πρότυπα συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές. Στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός, το 1999, ο γραμματέας του ΟΗΕ, Κόφι Ανάν, πρότεινε να δημιουργηθεί ένα Οικουμενικό Σύμφωνο (Global Compact). Το Σύμφωνο αποτελείται από αρχές για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις εργασιακές συνθήκες και το περιβάλλον, ενώ οι συμμετέχουσες πολυεθνικές εταιρείες αναμένονται να συνεργάζονται με τον ΟΗΕ σε από κοινού σχεδιασμούς και να ενημερώνουν τον ΟΗΕ για κάθε βήμα που κάνουν ώστε να δρουν σύμφωνα με τις αρχές του Συμφώνου. Παρ' όλο που το Παγκόσμιο Εμπορικό Επιμελητήριο δεσμεύτηκε να συνεργαστεί με τις υπηρεσίες του ΟΗΕ για την εφαρμογή του Οικουμενικού Συμφώνου και ορισμένες πολυεθνικές εταιρείες παρείχαν την στήριξή τους, η αντιμετώπιση των πολυεθνικών εταιρειών υπήρξε ιδιαίτερα ανισομερής. Αντίθετα με κάποιο ρυθμιστικό εργαλείο ή κώδικα συμπεριφοράς, το Σύμφωνο είναι καθαρά εθελοντικό, και υπάρχουν σοβαρά ερωτήματα για το κατά πόσο μπορεί να αλλάξει τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών.[93]

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ: Η ΕΕ ΚΑΙ Η NAFTA

Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στρέφονται συχνά σε περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες για να αντιμετωπίσουν τις άμεσες ξένες επενδύσεις διότι οι πολυμερείς θεσμοί δεν έχουν καταφέρει να αναπτύξουν ένα ισχυρό καθεστώς ξένων επενδύσων. Οι περισσότερες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες περιλαμβάνουν ρήτρες σε ζητήματα επενδύσεων αλλά και εμπορίου τουλάχιστον κατ' αρχήν, και τούτη η παράγραφος εστιάζει σε δύο σημαντικά παραδείγματα: την ΕΕ και τη NAFTA. Ως κοινή αγορά, η ΕΕ παρέχει τις δυνατότητες για ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου και προστασία των άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ των κρατών μελών. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει το νομικό κύρος να εποπτεύει και να ρυθμίζει τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιρειών, με τελικό στόχο την ανάπτυξη ενός «ανταγωνιστικού πεδίου». Την ΕΕ έχει απασχολήσει το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές πολυεθνικές δεν είναι αρκετά μεγάλες για να ανταγωνιστούν τις αμερικανικές και ιαπωνικές πολυεθνικές. Έτσι, η πολιτική της ΕΕ απέναντι στις πολυεθνικές εταιρείες «είναι διττή, από τη μία ενθαρρύνει την δραστηριότητα των πολυεθνικών εντός μιας διεθνικής ευρωπαϊκής αγοράς, ενώ προσπαθεί να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες που προκύπτουν από αυτή τη δραστηριότητα με μέτρα αναχαίτισης».[94] Λόγω του υψηλού επιπέδου ολοκλήρωσης της ΕΕ, η μέθοδος αντιμετώπισης των άμεσων ξένων επενδύσεων δεν είναι τόσο πιθανό να παίξει το ρόλο μοντέλου σε επόμενες προσπάθειες για την ανάπτυξη ενός πολυμερούς καθεστώτος ξένων επενδύσεων. Γι' αυτό, τούτη η παράγραφος αφιερώνει περισσότερη προσοχή στη NAFTA.

Οι ρήτρες περί επενδύσεων στο Ενδέκατο Κεφάλαιο της NAFTA, «θέτουν ξανά σε τριμερή βάση όλες τις βασικές ρήτρες των διμερών επενδυτικών συμφωνιών των ΗΠΑ».[95] Για παράδειγμα, η NAFTA δεσμεύει τα τρία μέλη της να παρέχουν αντιμετώπιση του μάλλον ευνοούμενου κράτους και εθνική αντιμετώπιση στους ξένους επενδυτές· να απαγορεύσουν κάθε καινούργια απαίτηση για εξαγωγές, εγχώριο περιεχόμενο και μεταφορά τεχνολογίας· και να εξαλείψουν σταδιακά τις περισσότερες ισχύουσες απαιτήσεις για επιδόσεις εντός δέκα ετών. Πιο σημαντικό είναι ότι η NAFTA δεσμεύει τις κυβερνήσεις να αποζημιώνουν τους επενδυτές σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, ενώ ορίζει την απαλλοτρίωση με πολύ ευρύ τρόπο. Το Ενδέκατο Κεφάλαιο ορίζει επίσης ότι οι διαφορές μεταξύ ενός επενδυτή από κράτος της NAFTA και ενός κράτος εκτός NAFTA μπορούν να επιλυθούν, αν το επιλέξει ο επενδυτής, από δεσμευτική διεθνή διαιτησία. Στον ΠΟΕ, αντιθέτως, μόνο τα κράτη έχουν «θέση» στις υποθέσεις επίλυσης διαφορών, και οι επενδυτές πρέπει

να εκπροσωπούνται από τα κράτη για τη διευθέτηση των απαιτήσεών τους. Παρ' όλο που πολλές διμερείς επενδυτικές συνθήκες, παλαιότερες της NAFTA, περιείχαν ρήτρες για επίλυση διαφορών, οι ρήτρες της NAFTA θεωρήθηκαν κάτι σαν μοντέλο. Για παράδειγμα, το Ενδέκατο Κεφάλαιο της NAFTA χρησιμοποιήθηκε ως μοντέλο για 13 διμερείς επενδυτικές συνθήκες που συνήψαν οι Ηνωμένες Πολιτείες με λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.[96]

Παρ' όλο που το Ενδέκατο Κεφάλαιο της NAFTA είναι ρηξικέλευθο, τα μέλη μπορούν να απαιτήσουν εξαιρέσεις στις ρήτρες του. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες εξαιρούν τη ναυτιλία τους, ο Καναδάς έχει απαλλάξει τους κλάδους πολιτισμού, και το Μεξικό έχει θεωρακίσει τον κλάδο της ενέργειας και των σιδηροδρόμων απέναντι στις ρήτρες περί επενδύσεων. Οι κανόνες προέλευσης της NAFTA περιλαμβάνουν επίσης σύνθετες διαδικασίες για τον καθορισμό της έννοιας του εγχώριου περιεχομένου, κάτι που μπορεί να δημιουργεί μειονεκτικούς όρους για εξωτερικές επιχειρήσεις που θέλουν να μπουν στη Βόρεια Αμερική. Εντούτοις, το Ενδέκατο Κεφάλαιο της NAFTA προχωράει πολύ περισσότερο από τις πολυμερείς συμφωνίες για τη φιλελευθεροποίηση των ροών επενδύσεων, ενώ υπήρξε και πηγή σημαντικών αντιπαραθέσεων. Μια σειρά περιπτώσεις επίλυσης διαφορών που κερδήθηκαν από τους επενδυτές προκάλεσε ανησυχίες σε μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς, σε ομάδες της κοινωνίας των πολιτών και άλλους ότι τα κράτη της NAFTA δεν ήταν σε θέση να επιβάλουν περιορισμούς σε επενδυτές για τη διατήρηση των περιβαλλοντικών και εργασιακών προτύπων.[97]

Οι περισσότεροι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι πιστεύουν ότι «οι ανοιχτές επενδυτικές πολιτικές θα έπρεπε να αποτελούν τον κανόνα, με περιορισμένες... εξαιρέσεις να επιτρέπονται μόνο όταν υπάρχει δικαιολογία εθνικής ασφαλείας ή κάποιας άλλης προεξάρχουσας αρχής».[98] Οι φιλελεύθεροι χειροκροτούν τη NAFTA για τις σημαντικές της προόδους στην απελευθέρωση των ροών επενδύσεων, όμως επικρίνουν τις εξαιρέσεις ολόκληρων τομέων που έχουν εμποδίσει τη NAFTA «να φιλελευθεροποίησει εντελώς το καθεστώς των επενδύσεων στη Βόρεια Αμερική».[99] Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, θεωρούν τις αναφερόμενες στις επενδύσεις ρήτρες της NAFTA ως απειλή για την εθνική κυριαρχία και για την ικανότητα των εργαζομένων να προστατεύουν τα συμφέροντά τους. Κατά την άποψη των ιστορικών δομιστών, οι κανόνες της NAFTA αυξάνουν την κινητικότητα του κεφαλαίου και δίνουν στην καπιταλιστική τάξη ακόμη μεγαλύτερα πλεονεκτήματα έναντι των εργαζομένων. Έτσι, οι πολυεθνικές μπορούν εύκολα να μεταφέρουν τις επιχειρήσεις τους από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά προς το Μεξικό ώστε να επωφεληθούν από το χαμηλότερο εργασιακό κόστος και τα περιβαλλοντικά πρότυπα, συντελώντας σε μια ανταγωνιστική

«κούρσα προς τον πάτο».[100] Οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι τα όρια της NAFTA για την εφαρμογή απαιτούμενων επιδόσεων εμποδίζουν τις χώρες υποδοχής να κερδίσουν θετικά παρεπόμενα από τις ξένες επενδύσεις. Ο Καναδάς και το Μεξικό έχουν επιβάλει απαιτήσεις επιδόσεων για να διασφαλίσουν ότι οι ξένες επενδύσεις θα συνεισφέρουν σε εγχώρια απασχόληση και αύξηση των εξαγωγών. Εμποδίζοντας αυτά τα μέτρα, η NAFTA δυσκολεύει τις χώρες υποδοχής να κατευθύνουν τις ξένες επενδύσεις έτσι ώστε να προωθήσουν τις δικές τους στοχεύσεις.

Οι φιλελεύθεροι και οι ρεαλιστές έχουν και διαφορετικές απόψεις σχετικά με τις ρήτρες του Ενδέκατου Κεφαλαίου για διευθέτηση διαφορών περί επενδύσεων, που επιτρέπουν στους ιδιώτες επενδυτές να αποκομίζουν αποζημίωση απευθείας από τα κράτη για περιπτώσεις παραβιάσεων της NAFTA. Κατά τη φιλελεύθερη άποψη, «αυτές οι διαδικασίες έχουν το πλεονέκτημα να απομακρύνουν τις επενδυτικές διαφορές από την πολιτική αρένα. Ένας επενδυτής που νιώθει πως έχει υποστεί ζημία λόγω κάποιου μέτρου που πήρε μια χώρα μέλος της NAFTA μπορεί να διεκδικήσει το δίκιο του χωρίς να χρειαστεί την εμπλοκή της κυβέρνησής του». Οι ρεαλιστές, αντίθετα, πιστεύουν ότι οι διαδικασίες «παρέχουν ένα όχημα στους επενδυτές για να παρενοχλούν τις κυβερνήσεις των οποίων δεν εγκρίνουν τις πολιτικές».[101] Δίνοντας στις πολυεθνικές νομικό κύρος στην επίλυση διαφορών με κράτη, οι ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι οι ρήτρες της NAFTA αποτελούν άμεση απειλή για την εθνική κυριαρχία. Είναι σημαντικό να προσθέσουμε ότι ο Καναδάς και οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν εκφράσει επιφυλάξεις για το αποτέλεσμα ορισμένων από τις υποθέσεις διευθέτησης διαφορών στη NAFTA όπου ευνοήθηκαν οι επενδυτές. Παρ' όλο που και οι δύο χώρες συνεχίζουν να υποστηρίζουν τις ρήτρες διευθέτησης διαφορών επενδυτών-κράτους, θέλουν να διασφαλίσουν ότι η προστασία των δικαιωμάτων των επενδυτών «δεν απειλεί τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να κάνουν ρυθμίσεις προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος».[102]

Η GATT/ΠΟΕ ΣΤΟΝ ΟΟΣΑ ΚΑΙ ΠΙΣΩ ΣΤΟΝ ΠΟΕ

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) είναι ο φυσικός θεσμός για την αντιμετώπιση των άμεσων ξένων επενδύσεων λόγω της στενής σχέσης μεταξύ ξένων επενδύσεων και εμπορίου. Ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό εμπορίου είναι ενδοεταιρικό εμπόριο, και πολλές συμφωνίες περιφερειακού εμπορίου περιλαμβάνουν ρήτρες για επενδύσεις. Ωστόσο, οι άμεσες ξένες επενδύσεις έχουν αναφερθεί ως το «παραμελημένο παιδί» του εμπορίου, διότι δεν έχουν γίνει εξίσου αντικείμενο πολυμερών διαπραγματεύσεων και οικοδόμησης

θεσμών.[103] Ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου (ΔΟΕ) που είχε προταθεί στη δεκαετία του 1940 περιείχε ορισμένα επίμαχα ζητήματα σχετικά με τις άμεσες ξένες επενδύσεις, και αυτό αποτέλεσε σημαντικό παράδειγμα ώστε οι ΗΠΑ να απορρίψουν τη Χάρτα της Αβάνας. Αποτέλεσμα ήταν ότι η GATT για πολλά χρόνια δεν ασχολήθηκε με επενδυτικά ζητήματα, μέχρι που αυτά ξαναπροέκυψαν στην ατζέντα της GATT, στο Γύρο της Ουρουγουάης. Ο Γύρος της Ουρουγουάης κατέληξε σε διάφορες συμφωνίες με επενδυτικές ρήτρες, περιλαμβανομένης της Συμφωνίας για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (Trade-Related Investment Measures, TRIMs), που σε κάποιο βαθμό περιορίζουν τις απαιτήσεις επιδόσεων των άμεσων ξένων επενδύσεων· της Γενικής Συμφωνίας για το Εμπόριο Υπηρεσιών (General Agreement on Trade in Services, GATS), που περιλαμβάνει τις άμεσες ξένες επενδύσεις στις υπηρεσίες· και της Συμφωνίας για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας (Agreement on Trade-Related Intellectual Property Rights, TRIPs), που παρέχουν πρότυπα και διαδικασίες εφαρμογής για την πνευματική ιδιοκτησία.[104] Ωστόσο, αυτές οι συμφωνίες έχουν συγκεκριμένους περιορισμούς:

- Οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιτάχθηκαν σθεναρά στις συνομιλίες της Συμφωνίας για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (TRIMs), και γι' αυτό η Συμφωνία για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (TRIMs) παρέχει μόνο περιορισμένη κάλυψη των επενδυτικών ζητημάτων που σχετίζονται με το εμπόριο· για παράδειγμα, δεν αντιμετωπίζει το ζήτημα των απαιτούμενων επιδόσεων από μια χώρα υποδοχής για εξαγωγές (απαιτήσεις ότι ένα συγκεκριμένο μερίδιο της παραγωγής ενός επενδυτή πρέπει να εξάγεται από τη χώρα υποδοχής).
- Οι επενδυτικές ρήτρες του ΠΟΕ δεν αποτελούν ένα ολοκληρωμένο σώμα κανόνων για τις άμεσες ξένες επενδύσεις, διότι δεν σχεδιάστηκαν συγκεκριμένα με γνώμονα τις επενδύσεις και βρίσκονται διεσπαρμένες σε ολόκληρη τη συμφωνία.[105]

Αντί να διεξάγουν ολοκληρωμένες συνομιλίες στον ΠΟΕ, οι αναπτυγμένες χώρες ξεκίνησαν τις διαπραγματεύσεις στον ΟΟΣΑ το 1995. Ο ΟΟΣΑ έμοιαζε να είναι το φυσικό πεδίο για την ανάπτυξη μιας *πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων* (Multilateral Agreement on Investment, MAI) διότι οι χώρες του ΟΟΣΑ αντιστοιχούν περίπου σε 87% των εκροών άμεσων ξένων επενδύσεων και 65% των εισροών άμεσων ξένων επενδύσεων. Επιπροσθέτως, ο ΟΟΣΑ είχε μακροπρόθεσμη εμπειρία σε επενδυτικά ζητήματα: Το 1961 υιοθέτησε δύο κώδικες για τη φιλελευθεροποίηση των ροών κεφαλαίου, και το

1976 εξέδωσε μια Διακήρυξη για τις Διεθνείς Επενδύσεις και τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις.[106]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν μια συνολική και δεσμευτική πολυμερή συμφωνία επενδύσεων, και είχαν απογοητευθεί από την αντίθεση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ακόμη και στην περιορισμένη Συμφωνία για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (TRIMs). Τα περισσότερα μέλη του ΟΟΣΑ είναι εξαγωγείς κεφαλαίου, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούσαν ότι ήταν πιο πιθανό να συμφωνήσουν σε μια πολυμερή συμφωνία επενδύσεων. Ωστόσο, δεν υπήρχε καμιά συναίνεση για το ότι ο ΟΟΣΑ αποτελούσε το καλύτερο πεδίο για τις διαπραγματεύσεις. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτιμούσε τον ΠΟΕ ως πεδίο διεξαγωγής τους διότι ήθελε μια συμφωνία που θα δέσμευε τις χώρες μη μέλη του ΟΟΣΑ, που αποτελούσαν όλο και περισσότερο προορισμό των άμεσων ξένων επενδύσεων. Και ο Καναδάς προτιμούσε τον ΠΟΕ ως πεδίο διεξαγωγής των διαπραγματεύσεων, διότι η NAFTA είχε ήδη αντιμετωπίσει τις πιο σημαντικές επενδυτικές του σχέσεις (με τις ΗΠΑ), και ήθελαν μια πολυμερή συμφωνία επενδύσεων που θα ωφελούσε τις καναδικές πολυεθνικές εταιρείες στο Νότο. Παρά τις διαφορές αυτές, οι διαπραγματεύσεις για μια πολυμερή συμφωνία επενδύσεων ξεκίνησαν στον ΟΟΣΑ για διάφορους λόγους. Πρώτον, δεν υπήρχε καμιά συναίνεση στον ΠΟΕ για την αντιμετώπιση του ζητήματος των επενδύσεων λόγω της αντίθεσης πολλών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Δεύτερον, ορισμένα μέλη της ΕΕ προτιμούσαν να διαπραγματευθούν για λογαριασμό τους στον ΟΟΣΑ και όχι να διευρύνουν την εξουσιοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής πηγαίνοντας στον ΠΟΕ. (Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκπροσωπεί τις κυβερνήσεις των χωρών-μελών της ΕΕ στον ΠΟΕ, όχι όμως στον ΟΟΣΑ). Για να κατευναστούν οι ανησυχίες γύρω από την αποκλειστικότητα των διαπραγματεύσεων της πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων, ο ΟΟΣΑ υπέδειξε ότι θα δέχονταν τις συμβουλές των χωρών που δεν ανήκουν στον ΟΟΣΑ.[107]

Οι διαπραγματεύσεις του ΟΟΣΑ αρχικά προχωρούσαν καλά και αντιμετώπιζαν τρία κύρια ζητήματα: την προστασία των ξένων επενδυτών, τη φιλελευθεροποίηση των επενδύσεων, και τις διαδικασίες επίλυσης διαφορών. Οι συνομιλίες για την προστασία των επενδύσεων εστίασαν στην αποζημίωση για απαλλοτρίωση περιουσίας, στην ελευθερία των επενδυτών να μεταφέρουν κέρδη και μερίδια από τη χώρα υποδοχής, και τη δίκαιη και σωστή αντιμετώπιση των ξένων επενδυτών. Οι συνομιλίες για την επίλυση διαφορών επικέντρωσαν στις διαδικασίες που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν οι επενδυτές και τα κράτη για να υποβάλλουν παράπονα και να ζητήσουν δεσμευτική διεθνή διαιτησία. Παρ' όλο που οι διμερείς εμπορικές συνθήκες και η NAFTA είχαν ήδη ασχοληθεί με πολλά από αυτά τα ζητήματα, η πολυμερής

συμφωνία επενδύσεων θα ήταν πολυμερής και πιο ολοκληρωμένη από προηγούμενες συμφωνίες.

Παρά την πρόοδο στις συνομιλίες, η ομάδα διαπραγματεύσεων ζήτησε μια παράταση ενός έτους στην εντολή που είχε λάβει, το Μάιο του 1997, λόγω σημαντικών εθνικών διαφορών. Για παράδειγμα, η Γαλλία και ο Καναδάς ήθελαν να εξαιρέσουν τον πολιτισμό από τις συμφωνίες, ώστε να προστατεύσουν τους τομείς τεχνών και μέσων ενημέρωσης· η ΕΕ και ο Καναδάς δυσφορούσαν για τον αμερικανικό νόμο Helms-Burton που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να αποτραπούν οι ξένες εταιρείες να επενδύσουν στην Κούβα, το Ιράν και τη Λιβύη· ενώ τα μέλη του ΟΟΣΑ διαφώνησαν για το κατά πόσο έπρεπε να συμπεριληφθούν περιβαλλοντικά και εργασιακά μέτρα. Αυτές οι διαφορές προσέφεραν στους εξωτερικούς επικριτές, όπως τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, την ευκαιρία να οργανώσουν την αντίθεσή τους σε κάποια συμφωνία. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν γίνει πιο ανοιχτές στις ξένες επενδύσεις μετά τις κρίσεις του εξωτερικού χρέους του 1982, αντιτάχθηκαν στις διαπραγματεύσεις στον ΟΟΣΑ που γίνονταν χωρίς τη συμμετοχή τους, ενώ φοβούνταν πως μια πολυμερής συμφωνία επενδύσεων θα εστίαζε στον περιορισμό των πολιτικών των χωρών υποδοχής. Μάλιστα, τα περισσότερα μέλη του ΟΟΣΑ έμοιαζε «να συμφωνούν ότι μια πολυμερής συμφωνία επενδύσεων δεν θα επέβαλε καμιά υποχρέωση στις εταιρείες αλλά θα ήταν δεσμευτική για τις κυβερνήσεις».[108] Αυτή η θέση προέκυψε από τις αρνητικές εμπειρίες των αναπτυγμένων χωρών στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 με τις προσπάθειες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να αναπτύξουν ένα κώδικα συμπεριφοράς στον ΟΗΕ για τις πολυεθνικές εταιρείες και απο τη διευρυνόμενη φιλελεύθερη υποστήριξη για απελευθέρωση των ξένων επενδύσεων και των ροών κεφαλαίου. Κατά την άποψη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, αντίθετα, η χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας στη δεκαετία του 1990, κατέδειξε την ανάγκη για ρύθμιση του κεφαλαίου και των ξένων επενδύσεων. Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες φοβούνταν πως η πολυμερής συμφωνία επενδύσεων θα απειλούσε την αυτόνομη ανάπτυξή τους.[109]

Η πιο αποτελεσματική αντίθεση στη πολυμερή συμφωνία επενδύσεων εξαπολύθηκε από ένα συνασπισμό μη Κυβερνητικών Οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών, που υποστήριζαν ότι η πολυμερής συμφωνία επενδύσεων θα απειλούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα εργασιακά και περιβαλλοντικά πρότυπα, και την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Μια συγκεκριμένη ανησυχία ήταν ότι η πολυμερής συμφωνία επενδύσεων θα οδηγούσε σε μια κούρσα προς τον πάτο μεταξύ των χωρών που θα επεδίωκαν να υποβιβάσουν τα εργασιακά και περιβαλλοντικά πρότυπα για να προ-

σελκύσουν ξένες επενδύσεις. Ένα κρίσιμο σημείο καμπής συνέβη όταν ο Ραλφ Νέιντερ και η οργάνωσή του για την υπεράσπιση των καταναλωτών απέκτησε ένα αντίγραφο ενός προσχεδίου της πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων από τον ΟΟΣΑ και το ανάρτησε στο διαδίκτυο. Χρησιμοποιώντας διάφορους ιστότοπους, οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις κινητοποίησαν μια ισχυρή αντιπολίτευση που αποτελείτο από οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνδικαλιστικές, περιβαλλοντικές, και καταναλωτικές. Οι γκραμσιανοί θεωρητικοί θα υποστήριζαν ότι οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις οργάνωναν μια αντιηγεμονία, η οποία χρησιμοποίησε το διαδίκτυο «με απίστευτη αποτελεσματικότητα ώστε να εκτροχιάσει μια σχεδιαζόμενη... συμφωνία που είχε στόχο να αυξήσει την παγκοσμιοποίηση».[110] Εντός του ΟΟΣΑ, η ευαισθησία για την πολιτιστική κυριαρχία αποδείχθηκε «το αποφασιστικό πρόσκομμα» στις διαπραγματεύσεις της πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων.[111] Στις 14 Οκτωβρίου 1998, η Γαλλία αποσύρθηκε από τις διαπραγματεύσεις λόγω ανησυχιών για τα πολιτισμικά θέματα και της απειλής για την εθνική κυριαρχία, και αυτό οδήγησε σε αναστολή των διαπραγματεύσεων του ΟΟΣΑ. Οι ανεπιτυχείς προσπάθειες για τη διαπραγμάτευση της πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων καταδεικνύουν ότι είναι καλύτερο για τον ΟΟΣΑ να παρέχει συμβουλές και ανάλυση για τις πολιτικές, και να συνάπτει μη δεσμευτικές συμφωνίες παρά να διαπραγματεύεται δεσμευτικές και εκτελεστές συμφωνίες για τα ευαίσθητα ζητήματα.

Ακόμη και πριν από την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων της πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων, γίνονταν ορισμένες προσπάθειες να αναζωογονηθούν οι διαπραγματεύσεις για τις επενδύσεις στον ΠΟΕ. Αυτές οι προσπάθειες άρχισαν στην Πρώτη Υπουργική Διάσκεψη του ΠΟΕ στη Σινγκαπούρη το Δεκέμβριο του 1996 όταν η ΕΕ και η Ιαπωνία πίεζαν για διαπραγματεύσεις των λεγόμενων ζητημάτων Σινγκαπούρης: διευκόλυνση του εμπορίου, εμπόριο και ανταγωνισμός, κρατικές προμήθειες, και επενδύσεις. Από αυτά τα τέσσερα ζητήματα, οι επενδύσεις ήταν το «πιο κεντρικό ζήτημα που προκάλεσε τον εκτροχιασμό της Υπουργικής Διάσκεψης του ΠΟΕ στο Κανκούν του Μεξικού το Σεπτέμβριο του 2003» και το αδιέξοδο για τα ζητήματα Σινγκαπούρης επιλύθηκε τελικά από την απόφαση ότι μόνο ένα από αυτά (η διευκόλυνση του εμπορίου) θα γινόταν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο Γύρο της Ντόχα. Συνεπώς, κάθε παραπέρα πραγμάτευση των επενδύσεων εντός του ΠΟΕ, προς το παρόν θα περιορίζεται σε διαδικασίες που δεν περιλαμβάνουν διαπραγματεύσεις.[112]

Ένα σημαντικό εμπόδιο για τις διαπραγματεύσεις μιας πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων στον ΠΟΕ είναι η μεγάλη απόκλιση απόψεων για το ζήτημα. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι θέλουν μια πολυμερή συμφωνία επεν-

δύσεων που θα ρυθμίζει τη συμπεριφορά των χωρών υποδοχής, θα δημιουργεί ένα ανταγωνιστικό πεδίο για τους ξένους επενδυτές, με ενιαίους κανόνες για την πρόσβαση στις αγορές, και θα διευκολύνει την αποτελεσματική χρήση των σπανιζόντων οικονομικών πόρων. Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, αντιτίθενται έντονα στις ρυθμίσεις πάνω στις χώρες υποδοχής. Κατά την άποψή τους, μια πολυμερής συμφωνία επενδύσεων θα έδινε τη δυνατότητα στις πολυεθνικές να μετακινούν επιχειρήσεις σε χώρες με χαμηλότερα πρότυπα περιβαλλοντικά, εργασιακά και προστασίας των καταναλωτών· θα απαγόρευε τις απαιτήσεις επιδόσεων που χρησιμοποιούν τα κράτη για να προωθούν την ανάπτυξη· θα εμπόδιζε τους περιορισμούς στον επαναπατρισμό των κερδών και την απομάκρυνση κεφαλαίου από τη χώρα υποδοχής· και θα περιόριζε τη δυνατότητα μιας χώρας υποδοχής να ελέγξει την ανεύθυνη συμπεριφορά μιας πολυεθνικής εταιρείας. Λόγω αυτών των διαφορών, τα κράτη υπήρξαν ανίκανα να θεσπίσουν ένα αποτελεσματικό καθεστώς ξένων επενδύσεων, και οι ιδιώτες δρώντες άρχισαν να παίζουν μεγαλύτερο ρόλο σε σχέση με τα ζητήματα άμεσων ξένων επενδύσεων.

Ιδιωτες Δρωντες

Εξαιτίας της απουσίας πολυμερών μηχανισμών για τη ρύθμιση των πολυεθνικών, ιδιώτες δρώντες έχουν αρχίσει να εμπλέκονται περισσότερο στη ρύθμιση. Για παράδειγμα, δύο τύποι ιδιωτών δρώντων έχουν αναπτύξει κώδικες συμπεριφοράς για τις πολυεθνικές εταιρείες. Πρώτον, καταναλωτικές, περιβαλλοντικές, και θρησκευτικές οργανώσεις μπορούν να χρησιμοποιήσουν κώδικες συμπεριφοράς για να καθοδηγήσουν ή να περιορίσουν τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών με στόχο την αύξηση της κοινωνικής τους ευθύνης. Δεύτερον, οι πολυεθνικές εταιρείες ή οργανώσεις επιχειρηματικής υποστήριξης μπορούν να αναπτύξουν κώδικες ως μέσο εθελοντικής αυτορύθμισης. Η πρόταση του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ για ένα Οικουμενικό Σύμφωνο που πραγματευθήκαμε παραπάνω, είναι εναρμονισμένη με τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ μη Κυβερνητικών Οργανισμών και πολυεθνικών εταιρειών, και επιδιώκει «να επιτευχθεί σύγκλιση στις εταιρικές πρακτικές γύρω από οικουμενικά αποδεχόμενες αξίες».[113]

Όπως πραγματευθήκαμε στο Κεφάλαιο 2, οι μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών μπορούν να είναι κομφορμιστικές, μεταρρυθμιστικές ή απορριπτικές.[114] Οι κομφορμιστικές σε μεγάλο βαθμό αποδέχονται τη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών και δεν στηρίζουν τους περιορισμούς στις δραστηριότητές τους, οι μεταρρυθμιστικές

πιστεύουν πως οι πολυεθνικές εταιρείες μπορούν και πρέπει να μεταρρυθμιστούν με κάποιες ρυθμίσεις, και οι απορριπτικές πιστεύουν πως οι πολυεθνικές εταιρείες δεν μπορούν να μεταρρυθμιστούν. Αντί να εμπλακούν σε ιδεολογική αντιπαράθεση, οι μεταρρυθμιστικές μη Κυβερνητικές Οργανώσεις προτιμούν να προωθούν την υπεύθυνη συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών. Για παράδειγμα, οι στρατηγικές των μεταρρυθμιστών στον περιβαλλοντικό τομέα περιλαμβάνουν την οικο-κατανάλωση, δηλαδή, εκστρατείες των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την αγορά προϊόντων από εταιρείες με οικολογικό πνεύμα, συνεργασία σχεδιασμών ή περιβαλλοντικές συμπράξεις μεταξύ μη Κυβερνητικών Οργανισμών και επιχειρήσεων για να κάνουν τις παραγωγικές μεθόδους πιο υπεύθυνες περιβαλλοντικά, και κώδικες συμπεριφοράς που καλούν τις εταιρείες να προχωρήσουν εθελοντικά σε κοινωνικά ευσυνείδητη συμπεριφορά.[115] Οι στρατηγικές των απορριπτικών μη Κυβερνητικών Οργανώσεων είναι πιο αντιπολιτευτικές, δίνουν ελάχιστα περιθώρια για συμβιβασμό και διάλογο, ενώ επιδιώκουν να εκθέσουν και να τιμωρήσουν διαφαινόμενες ανεύθυνες συμπεριφορές των πολυεθνικών. Στα παραδείγματα στρατηγικών των απορριπτικών μη Κυβερνητικών Οργανώσεων βρίσκει κανείς τα μποϊκοτάζ των καταναλωτών ώστε να εκθέσουν και να τιμωρήσουν διαφαινόμενες περιβαλλοντικές καταχρήσεις στη δημόσια αρένα, παρακολουθήσεις ώστε να εντοπιστούν και να δημοσιοποιηθούν πληροφορίες για διαφαινόμενες καταστροφικές συμπεριφορές των πολυεθνικών, αντιπληροφόρηση ώστε να ανασκευάζονται οι ισχυρισμοί που κάνει μια πολυεθνική εταιρεία για τον εαυτό της, και μετοχικός ακτιβισμός κατά τον οποίο ενθαρρύνονται οι υποστηρικτές της οργάνωσης να αγοράσουν ένα μικρό μέρος μετοχών ώστε να επηρεαστεί η λήψη αποφάσεων στις ετήσιες συνεδριάσεις της πολυεθνικής εταιρείας. Ορισμένοι απορριπτικοί στοχεύουν στην ανάπτυξη μιας αντιηγεμονίας για την «αντιπαράθεση στον ηγεμονικό σχηματισμό της παγκοσμιοποίησης» που περιλαμβάνει τις πολυεθνικές εταιρείες.[116]

Ορισμένες μη Κυβερνητικές Οργανώσεις εφαρμόζουν μεταρρυθμιστικές και απορριπτικές στρατηγικές ταυτόχρονα. Για παράδειγμα, η Greenpeace συνεργάστηκε με εταιρείες για την ανάπτυξη ψυγείων φιλικών προς το όζον, την ίδια στιγμή που ενθάρρυνε τους καταναλωτές να μποϊκοτάρουν τη Shell Oil Company για τη διαφαινόμενη εμπλοκή της στην κρατική καταστολή στη Νιγηρία. Στις προσπάθειες να αποφύγουν τις αρνητικές εκστρατείες των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, πολλές πολυεθνικές εταιρείες προχώρησαν δραστήρια προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης ίδιων ρυθμιστικών πλαισίων και συνήψαν συνεργασίες με μεταρρυθμιστικές μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Για παράδειγμα, οι πολυεθνικές εταιρείες που συνεργάζονται με περιβαλλοντικές ομάδες μπορούν να αποκομίσουν φήμη για το ότι είναι περιβαλλοντικά

υπεύθυνες και ότι αξιοποιούν τη γνώση των περιβαλλοντικών μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την αλλαγή των πρακτικών τους. Στη θέση των δεσμευτικών υποχρεώσεων σε διεθνές επίπεδο, οι εταιρείες και οι επιχειρηματικοί όμιλοι υποστηρίζουν ως εναλλακτική λύση τις εθελοντικές συμφωνίες. Για παράδειγμα, το Παγκόσμιο Εμπορικό Επιμελητήριο ενσωμάτωσε 16 αρχές για το περιβάλλον, γνωστές ως *Εταιρική Χάρτα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, πριν από τη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992, στο Ρίο ντε Τζανέιρο, στη Βραζιλία.

Το ερώτημα που εγείρεται είναι για το πόσο αποτελεσματικοί υπήρξαν οι μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί στην αλλαγή της συμπεριφοράς των πολυεθνικών. Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν ξεκάθαρα διαφορετικά επίπεδα έκθεσης στις στρατηγικές των μη Κυβερνητικών Οργανισμών. Οι πετρελαϊκές εταιρείες, για παράδειγμα, είναι λιγότερο ευάλωτες στην πίεση των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων διότι τα κράτη εξαρτώνται από την πρόσβαση των πολυεθνικών εταιρειών στην τεχνολογία, τη γνώση και τα δίκτυα διανομής πετρελαίου. Επιπροσθέτως, οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έχουν περιορισμένες δυνατότητες παρακολούθησης. Παρ' όλο που οι μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί κατευθύνουν τις εκστρατείες και τις διαμαρτυρίες τους σε συγκεκριμένες διακεκριμένες εταιρείες, επιτρέπουν σε άλλες εταιρείες να είναι τζαμπατζήδες. Συνολικά, είναι πιθανό ότι οι πολυεθνικές εταιρείες δεν έχουν αλλάξει σημαντικά λόγω των δραστηριοτήτων των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, και ότι οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την επαρκή πολυμερή ρύθμιση. Μπορεί κάποιος να διερωτηθεί πόσο ρεαλιστικό είναι να περιμένουμε από τις πολυεθνικές εταιρείες να ρυθμίσουν τον εαυτό τους μέσω εθελοντικών κωδίκων συμπεριφοράς. Οι κυβερνήσεις «είναι τουλάχιστον τυπικά υπόλογες στους πολίτες τους... όταν ρυθμίζουν και εφαρμόζουν πρότυπα», ενώ «οι εταιρείες είναι κυρίως υπόλογες στους μετόχους τους».[117] Η αυτορύθμιση των πολυεθνικών μπορεί να συμπληρώσει αλλά όχι να υποκαταστήσει την ευθύνη των κυβερνήσεων να θέτουν τα πρότυπα συμπεριφοράς και να τα επιτηρούν.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η μεταπολεμική οικονομία σημαδεύτηκε από την αυξανόμενη παγκόσμια αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών. Αρχικά, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου ήταν ο κύριος παράγοντας που συντελούσε στην παγκοσμιοποίηση· όμως από τη δεκαετία του 1980, οι άμεσες ξένες επενδύσεις έγιναν περισσότερο σημαντικές από το εμπόριο ως δύναμη πίσω από την αύξηση της αλληλεξάρτησης. Οι τεχνολογικές πρόοδοι στις επικοινωνίες και τις μεταφορές έδωσαν τη δυνατότητα στις εταιρείες να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στο εξωτερικό, και οι πολυεθνικές εταιρείες αύξησαν τις άμεσες ξένες επενδύσεις τους ώστε να αποκτήσουν έλεγχο σε ξένες αγορές, να επωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας, και να αποκτήσουν έλεγχο πάνω σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας. Τα τελευταία χρόνια, υπήρξε τεράστια αύξηση και στον αριθμό των παγκόσμιων εταιρειών και στον αριθμό των κρατών που έχουν το ρόλο των χωρών προέλευσης. Παρά την ταχεία παγκοσμιοποίηση των ξένων επενδύσεων, η αύξησή τους στις διάφορες χώρες υπήρξε ιδιαίτερα ανισομερής. Όπως φαίνεται στους Πίνακες 10.1 και 10.2, οι αναπτυγμένες χώρες αντιστοιχούσαν στο 88,5% του όγκου των εξερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων και στο 72,7% του όγκου των εισερχόμενων άμεσων ξένων επενδύσεων το 2004. Έτσι, μια τριάδα που περιλαμβάνει την ΕΕ, τη Βόρεια Αμερική και την Ανατολική Ασία είναι οι κύριες πηγές άμεσων ξένων επενδύσεων, και αυτές οι περιοχές κατευθύνουν το μεγαλύτερο μέρος των άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ τους. Από τη δεκαετία του 1950 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι Ηνωμένες Πολιτείες, ως η κύρια πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων, ήταν ιδιαίτερα επικριτική για τους περιορισμούς στην εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων. Ωστόσο, καθώς η Δυτική Ευρώπη και η Ιαπωνία γίνονταν πιο ανταγωνιστικές, οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν πιο ευαίσθητες σε σχέση με τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Παρά την αλλαγή αυτή, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες αναπτυγμένες χώρες, ως σημαντικές χώρες προέλευσης πολυεθνικών εταιρειών, θέλουν να απομακρύνουν τα εμπόδια για τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντίθετα, είναι κυρίως χώρες υποδοχής παρά προέλευσης ξένων επενδύσεων, και είναι ευαίσθητες στις επιπτώσεις που έχουν οι πολυεθνικές πάνω στη δυνατότητά τους να επιτύχουν αυτόνομη οικονομική ανάπτυξη. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν φιλελευθεροποιήσει τις επενδυτικές τους πολιτικές μετά την κρίση του εξωτερικού χρέους στη δεκαετία του 1980, η αντίθεσή τους στη διαπραγμάτευση μιας πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων στον ΟΟΣΑ ή στον ΠΟΕ δείχνει πως αυτή η φιλελευθεροποίηση έχει τα όριά της.

Όπως είδαμε, οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές

έχουν πολύ αποκλίνουσες απόψεις σχετικά με τις πολυεθνικές εταιρείες. Οι φιλελεύθεροι θεωρούν τις πολυεθνικές εταιρείες θετικούς φορείς της παγκόσμιας αλλαγής που συνεισφέρουν στην αυξημένη αποδοτικότητα και προκαλούν καινοτομίες, οικονομική μεγέθυνση και απασχόληση. Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν επίσης ότι πολλές πολυεθνικές εταιρείες γίνονται «απάτριδες» δηλαδή απομακρύνονται από τη στενή διασύνδεση με κάποιο συγκεκριμένο κράτος. Έτσι, ένα υψηλόβαθμο διευθυντικό στέλεχος της IBM υποστήριξε πως οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες μετατρέπονται σε «παγκοσμίως ολοκληρωμένες επιχειρήσεις», οι οποίες αλλάζουν θεμελιωδώς τον τρόπο με τον οποίο τροφοδοτούν την παγκόσμια αγορά. Για παράδειγμα, οι ιαπωνικές αυτοκινητοβιομηχανίες, οι ευρωπαϊκές χημικές βιομηχανίες και τα αμερικανικά βιομηχανικά συγκροτήματα έχουν αναπτύξει μεγάλο αριθμό εργοστασίων στην Κίνα – όχι μόνο για να στοχεύσουν την εγχώρια αγορά της Κίνας αλλά και για να προμηθεύσουν εξαγωγικά τις αγορές παγκόσμια. Παρομοίως, οι ασφαλιστικές εταιρείες, οι εταιρείες υπηρεσιών και οι επιχειρήσεις της πληροφορικής, ιδρύουν κέντρα υπηρεσιών και έρευνας και ανάπτυξης (R&D) στην Ινδία για να εξυπηρετούν πελάτες, αντιπροσώπους και παραγωγή σε ολόκληρο τον κόσμο.[118] Έτσι, οι φιλελεύθεροι συμβουλεύουν τα κράτη να αναβαθμίσουν τα προσόντα του πληθυσμού τους για να προσελκύσουν επενδύσεις, ανεξάρτητα από την πηγή. Οι ρεαλιστές, αντίθετα, πιστεύουν πως η εθνικότητα μιας πολυεθνικής κάνει διαφορά και πως η ανταγωνιστικότητα ενός κράτους συνδέεται στενά με την ανταγωνιστικότητα των πολυεθνικών του. Οι ρεαλιστές πιστεύουν επίσης πως οι χώρες υποδοχής θα έπρεπε να μπορούν να επιβάλουν προϋποθέσεις στη λειτουργία και άλλες ρυθμίσεις στις πολυεθνικές εταιρείες για να προωθούν τη βιομηχανική ανάπτυξη και να προστατεύουν το εθνικό συμφέρον. Οι ιστορικοί δομιστές υποστηρίζουν ότι οι πολυεθνικές εταιρείες υπερχρεώνουν για τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους, δημιουργούν σχέσεις εξάρτησης με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποδοχής, και αποτελούν απειλή για τις ομάδες των εργαζομένων και στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής. Ενώ οι πολυεθνικές εταιρείες μπορούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους σε πολλές χώρες, ο συνδικαλισμός περιορίζεται να οργανώνει την απασχόληση σε εθνική βάση. Έτσι, οι πολυεθνικές εταιρείες συντελούν στην επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών και σε μια ανταγωνιστική κούρσα προς τον πάτο, μεταφέροντας δραστηριότητες σε θυγατρικές εταιρείες που βρίσκονται σε χώρες με χαμηλότερους μισθούς και περιβαλλοντικά πρότυπα.

Οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές έχουν ιδιαίτερα διαφορετικές απόψεις όσον αφορά το τι πρέπει να ρυθμιστεί σε ένα καθεστώς ξένων επενδύσεων – η πολυεθνική, η χώρα υποδοχής ή η χώρα προέλευσης. Έτσι, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι τα Ηνωμένα Έθνη, ο ΠΟΕ και ο ΟΟΣΑ, όλοι απέτυχαν να δημιουργήσουν μια συνολική πολυμερή συμφωνία

για τις επενδύσεις. Με την απουσία ενός πολυμερούς καθεστώτος, ο Βορράς επεδίωξε τις «δεύτερες καλύτερες» επιλογές σε διμερές και περιφερειακό επίπεδο, προσπαθώντας να μειώσει τους περιορισμούς των χωρών υποδοχής στις άμεσες ξένες επενδύσεις. Στα σημαντικά παραδείγματα ανήκουν οι διμερείς εμπορικές συμφωνίες και οι ρήτρες περί επενδύσεων στην ΕΕ και τη ΝΑΦΤΑ. Με την απουσία ενός πολυμερούς καθεστώτος για τη ρύθμιση των πολυεθνικών, οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έχουν επίσης πιέσει τις πολυεθνικές εταιρείες να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους μέσα από εθελούσιες συμφωνίες και αυτο-ρύθμιση. Ενώ οι φιλελεύθερες μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έχουν δώσει έμφαση στη μεταρρύθμιση των πολυεθνικών εταιρειών, οι απορριπτικές μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έδωσαν έμφαση στην ιδεολογική αντιπαράθεση. Συνοψίζοντας, η ρύθμιση των άμεσων ξένων επενδύσεων μοιάζει με πολύχρωμο ψηφιδωτό διότι δεν υπάρχει κανένα αποτελεσματικό πολυμερές καθεστώς για τις ξένες επενδύσεις. Η κατάσταση είναι απίθανο να μεταβληθεί έως ότου να αναπτυχθεί μια συναίνεση για το *π* πρέπει να ρυθμιστεί: η πολυεθνική, η χώρα υποδοχής, η χώρα προέλευσης ή και τα τρία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς διαφοροποιούνται οι απόψεις των φιλελεύθερων, των ρεαλιστών και των ιστορικών δομιστών γύρω από το τι πρέπει να ρυθμιστεί σε ένα καθεστώς ξένων επενδύσεων;
2. Πιστεύουν οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές ότι η εθνικότητα μιας πολυεθνικής εταιρείας κάνει διαφορά;
3. Γιατί διαλέγει μια επιχείρηση να προχωρήσει σε οριζόντια ολοκλήρωση;
4. Γιατί διαλέγει μια επιχείρηση να προχωρήσει σε κάθετη ολοκλήρωση;
5. Πόσο σημαντικές είναι οι διμερείς εμπορικές συνθήκες στη NAFTA για τη ρύθμιση των άμεσων ξένων επενδύσεων και γιατί;
6. Ποιος είναι ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών, του ΠΟΕ και του ΟΟΣΑ στη ρύθμιση των άμεσων ξένων επενδύσεων;
7. Γιατί πάρθηκε η απόφαση διαπραγμάτευσης μιας πολυμερούς συμφωνίας επενδύσεων (MAI) στον ΟΟΣΑ, και ήταν σοφή αυτή η απόφαση;
8. Έχουν να παίξουν σημαντικό ρόλο σε ένα καθεστώς ξένων επενδύσεων οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και η αυτορύθμιση των πολυεθνικών εταιρειών;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), *World Investment Report 2005* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), σσ. 3-35· UNCTAD, *World Investment Report 2004* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2004), σσ. 3-38.

2. Giorgio Barba Navaretti και Anthony J. Venables, *Multinational Firms in the World Economy* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 2004), σ. 3.

3. Lorraine Eden, "Bringing the Firm Back In: Multinationals in International Political Economy", στο Lorraine Eden και Evan H. Potter (επιμ.), *Multinationals in the Global Political Economy* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1993), σ. 26.

4. Ethan B. Kapstein, "We are US: The Myth of the Multinational", *The National Interest* (Χειμώνας 1991-1992), σ. 55.

5. DeAnne Julius, "International Direct Investment: Strengthening the Policy Regime", στο Peter B. Kenen (επιμ.), *Managing the World Economy: Fifty Years After Bretton Woods* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute of International Economics, 1994), σ. 269.

6. Robert W. Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* (Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1987), σσ. 358-359· Nathan M. Jensen, *Nation-States and the Multinational Corporation: A Political Economy of Foreign Direct Investment* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 2006), σσ. 28-34· και Stephen D. Krasner, "Power Politics, Institutions, and Transnational Relations", στο Thomas Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing Relations Back In: Non-State Actors Domestic Structures and International Institutions* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1995), σ. 279.

7. Yair Aharoni, "On the Definition of a Multinational Corporation", *Quarterly Review of Economics and Business* 11, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1971), σσ. 27-37· και Grazia Ietto-Gillies, *International Production: Trends, Theories, Effects* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Blackwell, 1992), σσ. 17-20.

8. Raymond Vernon, *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises* (Νέα Υόρκη, Basic Books, 1971), σ. 11.

9. UNCTAD, *World Investment Report 2000* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2000), σσ. 99-136· Grazia-Ietto-Gillies, *Transnational Corporations and International Production: Concepts, Theories and Effects* (Νορθάμπτον, Μασαχουσέτη, Edward Elgar, 2005), σσ. 11-31· και Geoffrey Jones, *Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-First Century* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2005), σσ. 4-14.

10. Edward M. Graham και Paul R. Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, 3η έκδ. (Ουάσινγκτον, D.C., Instute for International Economics, 1995), σσ. 9-11· και Geoffrey Jones, *The Evolution of International Business: An Introduction* (Λονδίνο, Routledge, 1996), σσ. 4-6.

11. Βλέπε για παράδειγμα το United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC), *Transnational Corporations in World Development: Third Survey* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1985).

12. Howard V. Perlmutter, "The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation", *Columbia Journal of World Business* 4, αρ. 1 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1969), σ. 11. Παρ' όλο που οι περισσότεροι πολιτικοί επιστήμονες και θεωρητικοί στις ΗΠΑ προτιμούν τον όρο multinational company (πολυεθνική εταιρεία), οι οικονομολόγοι, οι καθηγητές διοίκησης επιχειρήσεων και οι βρετανοί θεωρητικοί προτιμούν τον όρο multionational enterprise (πολυεθνική επιχείρηση). Ο δεύτερος όρος είναι πιο ακριβής κατά την άποψή τους διότι μια «επιχείρηση»

περιλαμβάνει «ένα δίκτυο εταιρικών και μη εταιρικών οντοτήτων σε διαφορετικές χώρες που συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς ιδιοκτησίας». Βλέπε το UN Department of Economic and Social Affairs, *Multinational Corporations in World Development* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1973), σ. 4· και Eden, "Bringing the Firm Back In", σ. 55.

13. Βλέπε τις παρακάτω μελέτες του John H. Dunning, *International Production and the Multinational Enterprise* (Βοστόνη, Allen & Unwin, 1981)· *Explaining International Production* (Βοστόνη, Unwin Hyman, 1988)· και *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Ρίντινγκ, Μασαχουσέτη, Addison-Wesley, 1993).

14. Laura D' Andrea Tyson, "They Are Not Us: Why American Ownership Still Matters", *The American Prospect* 4 (Χειμώνας 1991), σ. 42· και Keith Head και John Ries, "Exporting and FDI as Alternative Strategies", *Oxford Review of Economic Policy* 20, αρ. 2 (2004), σσ. 409-423.

15. Jean François Hennart; "The Transaction Cost Theory of the Multinational Enterprise", στο Christos N. Pitelis και Roger Sugden (επιμ.), *The Nature of the Transnational Firm* (Λονδίνο, Routledge, 1991), σσ. 143-151· και Mark Casson, *Alternatives to the Multinational Enterprise* (Λονδίνο, Macmillan, 1979), σ. 45.

16. Graham και Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, σ. 83. Για τις τιμές μεταβίβασης βλέπε Lorraine Eden, *Multinational Enterprise and Economic Analysis* (Τορόντο, University of Toronto Press, 1997)· Alan M. Rugman και Lorraine Eden (επιμ.), *Multinationals and Transfer Pricing* (Λονδίνο, Croom Helm, 1985)· και Wagdy M. Abdallah, *International Transfer Pricing Policies: Decision-Making Guidelines for Multinational Companies* (Νέα Υόρκη, Quorum Books, 1989).

17. Βλέπε, για παράδειγμα, United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC), *Transnational Corporations in World Development: Third Survey* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1985).

18. Alfred D. Chandler, Jr. και Bruce Mazlich (επιμ.), *Leviathans: Multinational Corporations and the New Global History* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2005)· και Peter Hertner και Geoffrey Jones, "Multinationals: Theory and History", στο Peter Hertner και Geoffrey Jones (επιμ.), *Multinationals. Theory and History* (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Gower, 1986), σ. 1.

19. Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 23-25.

20. Peter Svedberg, "The Portfolio-Direct Composition of Private Foreign Investment in 1914 Revisited", *The Economic Journal* 88 (Δεκέμβριος 1978), σσ. 763-777· και T.A.B. Corley, "Britain's Overseas Investments in 1914 Revisited", *Business History* 36, αρ. 1 (Ιανουάριος 1994), σσ. 71-88.

21. Julius, "International Direct Investment", σσ. 272-273.

22. Edward M. Graham, *Global Corporations and National Governments* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1996), σσ. 25-26, 136-140· και John H. Dunning, "Changes in the Level and Structure of International Production: The Last One Hundred Years", στο Mark Casson (επιμ.), *The Growth of International Business* (Λονδίνο, Allen and Unwin, 1983), σ. 83.

23. UNCTAD, *World Investment Report 2004*, σσ. 382-385.

24. UNCTAD, *World Investment Report 2004*, σσ. 376-380.

25. Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 52-59.

26. Peter J. Buckley και Mark Casson, *The Future of the Multinational Enterprise*, 2η έκδ. (Λονδίνο, Macmillan, 1991), σ. 11· UNCTAD, *World Investment Report 2003*, σ. 23· United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC), *World Investment Report 1991* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1991).

27. Dennis J. Encarnation, *Rivals Beyond Trade: America Versus Japan in Global Compe-*

tition (Ιθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1992), σ. 5· και Kiyoshi Kojima, *Direct Foreign Investment: A Japanese Model of Multinational Business Operations* (Νέα Υόρκη, Praeger, 1978), σσ. 1-18.

28. UNCTAD, *World Investment Report 1999* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1999), σ. 42.

29. UNCTAD, *World Investment Report 2004*, σσ. 19-29.

30. Το Λουξεμβούργο έλαβε ακόμη μεγαλύτερη εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων, το μεγαλύτερο μέρος όμως των οποίων διαμετακομίστηκαν σε άλλες περιοχές.

31. UNCTAD, *World Investment Report 2003*, σσ. 42-45· και H.S. Kehal (επιμ.), *Foreign Investment in Rapidly Growing Countries: The Chinese and Indian Experiences* (Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2005).

32. Βλέπε Charles Paul Lewis, *How the East Was Won: The Impact of Multinational Companies on Eastern Europe and the Former Soviet Union* (Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2005)· και το ειδικο τεύχος του *Transnational Corporations* 20, αρ. 3 (Δεκέμβριος 2001), με τίτλο "Privatization and Greenfield FDI in Central and Eastern Europe: Does the Mode of Entry Matter?"

33. Glen Biglaiser και Karl DeROuen, Jr. "Economic Reforms and Inflows of Foreign Direct Investment in Latin America", *Latin American Research Review* 41, αρ. 1 (Φεβρουάριος 2006), σ. 69· Jensen, *Nation-States and the Multinational Corporation*, σ. 22· και John P. Tuman, "Regime Type, Rights, and Foreign Direct Investment in Latin America: A Brief Comment", *Latin American Research Review* 41, αρ. 2 (Ιούνιος 2006), σ. 184. Βλέπε επίσης το Quan Li και Adam Resnick, "Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries", *International Organization* 57, αρ. 1 (Χειμώνας 2003), σσ. 175-211.

34. Nathan M. Jensen, "Democratic Governance and Multinational Corporations: Political Regimes and Inflows of Foreign Direct Investment", *International Organization* 57, αρ. 3 (Καλοκαίρι 2003), σ. 592.

35. Ietto-Gillies, *International Production*, σσ. 78-84· και Mark Herkenrath και Volker Bornshier, "Transnational Corporations in World Development – Still the Same Harmful Effects in an Increasingly Globalized World Economy?", *Journal of World-Systems Research* 9, αρ. 1 (Χειμώνας 2003), σσ. 108-109.

36. Stephen Herbert Hymer, *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1976), σ. 100· Ietto-Gillies, *International Production*, σσ. 86-90· και Ietto-Gillies, *Transnational Corporations*, σσ. 59-66.

37. Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1979), σ. 37· Theodore H. Moran, "Multinational Corporations and Dependency: A Dialogue for Dependistas and Non-Dependistas", *International Organization* 32, αρ. 1 (Χειμώνας 1978), σσ. 79-100· και Herkenrath και Bornshier, "Transnational Corporations in World Development", σσ. 105-139.

38. Vernon, *Sovereignty at Bay*, σσ. 46-59· Raymond Vernon, "Sovereignty at Bay Ten Years After", *International Organization* 35, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1981), σσ. 521-523· και Ravi Ramamutri, "The Obsolescing 'Bargaining Model'? MNC-Host Developing Country Relations Revisited", *Journal of International Business Studies* 32, αρ. 1 (2001), σ. 25.

39. Stephen J. Kobrin, "Testing the Bargaining Hypothesis in the Manufacturing Sector in Developing Countries", *International Organization* 41, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1987), σσ. 609-638· και Theodore H. Moran, "Multinational Corporations and the Developing Countries: An Overview", στο Theodore H. Moran (επιμ.), *Multinational Corporations: The Political Economy of Foreign Direct Investment* (Λέξινγκτον, Μασαχουσέτη, Heath, 1985), σσ. 3-24.

40. Ramamurti, "The Obsolescing 'Bargaining Model'?", σ. 23.

41. William A. Stover, "Attempting to Resolve the Attraction-Aversion Dilemma: A Study of FDI Policy in the Republic of Korea", *Transnational Corporations* 11, αρ. 1 (Απρίλιος 2002), σσ. 49-76. Για τις πολιτικές των πολιτειακών κυβερνήσεων απέναντι στις άμεσες ξένες επενδύσεις, βλέπε Douglas M. Brown και Earl H. Fry (επιμ.), *States and Provinces in the International Economy* (Μπέρκλεϊ, Καλιφόρνια, Institute of Governmental Studies Press, 1993)· και Peter Karl Kresl και Gary Gappert (επιμ.), *North American Cities and the Global Economy: Challenges and Opportunities* (Θάουζεντ Όουκς, Καλιφόρνια, Sage, 1995).

42. Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 288-291.

43. Stephen J. Kobrin, "Expropriation as an Attempt to Control Foreign Firms in LDCs: "Trends from 1960 to 1979", *International Studies Quarterly* 28, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1984), σσ. 337-342· και A. Edward Safarian "Host Country Policies Towards Foreign Direct Investment in the 1950s and 1990s", *Transnational Corporation* 8, αρ. 2 (Αύγουστος 1999), σσ. 102-105.

44. Stephen D. Krasner, *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1985), σσ. 176-195· και Horst Heininger, "Transnational Corporations and the Struggle for the Establishment of a New International Economic Order", στο Alice Teichova, Maurice Lévy-Leboyer και Helga Nussbaum (επιμ.), *Multinational Enterprise in Historical Perspective* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1986), σσ. 351-361.

45. Kobrin, "Expropriation as an Attempt to Control Foreign Firms in LDCs", σ. 338· Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 294-295· και Graham, *Global Corporations and National Governments*, σσ. 17-20.

46. UNCTAD, *World Investment Report 2000*, σσ. 6, 7, 17-18.

47. UNTAD, *World Investment Report 1994* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1994), σσ. 91-97· και Graham, *Global Corporations and National Governments*, σσ. 97-100.

48. J. J. Servan-Schreiber, *Canada and the Reagan Challenge: Crisis and Adjustment, 1981-85*, αναθ. έκδ. (Τορόντο, James Lorimer & Company, 1985), σσ. 3-113· C. Fred Bergsten, "Coming Investment Wars? Multinational Corporations in World Politics", *Foreign Affairs* 53, τεύχ. 1 (Οκτώβριος 1974), σσ. 136-139· και Barbara Jenkins, *The Paradox of Continental Production: National Investment Policies in North America* (Ιθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1992), σσ. 113-117.

49. Stephen Clarkson, *Canada and the Reagan Challenge: Crisis and Adjustment, 1981-85*, αναθ. έκδ. (Τορόντο, James Lorimer & Company, 1985), σσ. 3-113· C. Fred Bergsten, "Coming Investment Wars? Multinational Corporations in World Politics", *Foreign Affairs* 53, αρ. 1 (Οκτώβριος 1974), σσ. 136-139· και Barbara Jenkins, *The Paradox of Continental Production: National Investment Policies in North America* (Ιθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1992), σσ. 113-117.

50. Mark Mason, *American Multinationals and Japan: The Political Economy of Japanese Capital Controls, 1899-1980* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1992), σσ. 243-247.

51. Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 280-281· Safarian, "Host Country Policies Towards Inward Foreign Direct Investment", σ. 105· και Graham, *Global Corporations and National Governments*, σσ. 96-97.

52. Paul N. Doremus, William W. Keller, Louis W. Pauly και Simon Reich, *The Myth of the Global Corporation* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1998), σσ. 77-78· Robert Z. Lawrence, "Japan's Low Levels of Inward Investment: The Role of Inhibitions on Acquisitions", στο Kenneth Froot (επιμ.), *Foreign Direct Investment* (Σικάγο, University of Chicago Press, 1993), σσ. 85-107· C. Fred Bergsten και Marcus Noland, *Reconcilable Differences? United States-Japan Economic Conflict* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1993), σσ. 79-82· και Encarnation, *Rivals Beyond Trade*, σσ. 36-41.

53. Jenkins, *The Paradox of Continental Production*, σσ. 117-121· Clarkson, *Canada and the Reagan Challenge*, σσ. 83-113· και Tom Keating, *Canada and World Orde: The Multilateralist Tradition in Canadian Foreign Policy* (Ντον Μιλς, Οντάριο, Oxford University Press, 2002), σσ. 195-196.

54. Edward M. Graham και Michel E. Ebert, "Foreign Direct Investment and US National Security: Fixing Exon-Florio", *The World Economy* 14, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 1991), σσ. 245-268· Edward M. Graham και Paul R. Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1995), σσ. 126-132· και Doremus, Keller, Pauly και Reich, *The Myth of Global Corporation*, σσ. 76-77.

55. UNCTAD, *World Investment Report 2005*, σ. 89.

56. UNCTAD, *World Investment Report 2004*, σ. 29. Βλέπε επίσης το John H. Dunning, Roger van Hoesel και Rajneesh Narula, "Third World Multilanationals Revisited: New Developments and Theoretical Implications", στο John H. Dunning (επιμ.), *Globalization, Trade and Foreign Direct Investment* (Άμστερνταμ, Elsevier, 1998), σσ. 255-286· και Daniel Chudnovsky και Andrés López, "A Third Wave of FDI From Developing Countries: Latin American TNCs in the 1990s", *Transnational Corporations* 9, αρ. 2 (Αύγουστος 2000), σσ. 31-73.

57. Robert Gilpin, *U. S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment* (Νέα Υόρκη, Basic Books, 1975), σ. 62.

58. UNCTC, *Transnational Corporations in World Development-Trends and Prospects* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1988), σ. 240· Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 219-220.

59. Robert T. Kurdle, "The Several Faces of the Multinational Corporation: Political Reaction and Policy Response", στο W. Ladd Hollist και F. LaMond Tullis (επιμ.), *An International Political Economy* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Westview Press, 1985), σσ. 176-177· Jack N. Behrman και Robert E. Grosse, *International Business and Governments: Issues and Institutions* (Κολούμπια, University of South Carolina Press, 1990), σσ. 82-85· και Gilpin, *U. S. Power and the Multinational Corporation*, σσ. 142-144.

60. Jones, *The Evolution of International Business*, σσ. 221-222.

61. Gary Clyde Hufbauer και Jeffrey J. Schott, "The Soviet-European Gas Pipeline: A Case of Failed Sanctions", στο Moran (επιμ.), *Multinational Corporations*, σσ. 219-245.

62. Paul Lewis, "Cuba Trade Law: Export of U.S. Ire and Politics", *New York Times*, 15 Μαρτίου 1996, σ. C1, C3· "Biter Bitten: The Helms-Burton Law", *The Economist*, 8 Ιουνίου 1996, σ. 45.

63. Robert B. Reich, "Who is US?", *Harvard Business Review* 90, αρ. 1 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1990), σσ. 59-60· Vernon, *Sovereignty at Bay*, σσ. 214-215· και Laura D' Andrea Tyson, *Who's Bashing Whom? Trade Conflict in High-Technology Industries* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1992), σσ. 289-295.

64. Sol C. Chaikin, "Trade, Investment, and Deindustrialization: Myth and Reality", στο Moran (επιμ.), *Multinational Corporations*, σσ. 159-172· και Jamuna Prasa Agarwal, "Effects of Foreign Direct Investment on Employment in Home Countries", *Transnational Corporations* 6, αρ. 2 (Αύγουστος 1997), σσ. 1-2.

65. Agarwal, "Effect of Foreign Direct Investment on Employment in Home Countries", σσ. 3-4.

66. Gordon Betcherman, "Globalization, Labour Markets and Public Policy", στο Robert Boyer και Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalization* (Λονδίνο, Routledge, 1996), σ. 258· και Ietto-Gillies, *International Production*, σσ. 136-143.

67. Peter Enderwick, *Multinational Business and Labour* (Λοδίνο, Croom Helm, 1985)· Richard E. Caves, *Multilanational Enterprise and Economic Analysis* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1962), σσ. 131-159· και Theodore H. Moran, "Multinational Corporations and the Developed World: An Analytical Overview", στο Moran (επιμ.), *Multinational Corporations*, σσ. 139-146.

68. Gary Clyde Hufbauer και Jeffrey J. Schott, *NAFTA: An Assessment* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, αναθ. έκδ., 1993), σ. 19.

69. Reich, "Who is Us?", σσ. 53-64· και Robert B. Reich, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism* (Νέα Υόρκη, Vintage Books, 1991), Κεφ. 25.

70. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, σ. 2· Tyson, "They Are Not Us", σσ. 37-49.

71. Lester Thurow, *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe, and America* (Νέα Υόρκη, Morrow, 1992), σ. 201.

72. Reich, *The Work of Nations*, σ. 8.

73. Scholnn Freeman, "Detroit Waves Flag That No Longer Flies: Congress Embraces Jobs, Growth Created by Foreign Carmakers", *Washington Post*, 19 Αυγούστου 2006, σ. A01.

74. Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy* (Νέα Υόρκη, HarperPerennial, 1991), σ. 10.

75. Reich, *The Work of Nations*, σ. 163· Ohmae, *The Borderless World*, σ. 194.

76. UNCTAD, *World Investment Report 2000*, σσ. 20-21· Robert B. Reich, "Who Do We Think They Are?", *The American Prospect* 4 (Χειμώνας 1991), σ. 51.

77. Fred Lazar, "Corporate Strategies: The Costs and Benefits of Going Global", στο Boyer και Drache (επιμ.), *States Against Markets*, σ. 285· και Louis W. Pauly και Simon Reich, "National Structures and Multinational Corporate Behaviour: Enduring Differences in the Age of Globalization", *International Organization* 51, αρ. 1 (Χειμώνας 1997), σ. 13.

78. Richard G. Harris και William G. Watson, "Three Visions of Competitiveness: Porter, Reich and Thurow on Economic Growth and Policy", στο Thomas J. Courchene και Douglas D. Purvis (επιμ.), *Productivity, Growth and Canada's International Competitiveness* (Κίνγκστον, Οντάριο, John Deutsch Institute for the Study of Economic Policy, 1993), σσ. 254-256· και Graham και Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, σ. 84.

79. Βλέπε Pauly και Reich, "National Structures and Multinational Corporate Behaviour", σσ. 1-30· και Doremus, Keller, Pauly και Reich, *The Myth of the Global Corporation*, Κεφ. 3-5.

80. Paul M. Goldberg και Charles P. Kindleberger, "Toward a GATT for Investment: A Proposal for Supervision of the International Corporation", *Law and Policy in International Business* 2 (Καλοκαίρι 1970), σσ. 295-325.

81. Christopher J. Maule και Andrew Vanderwal, "International Regulation of Foreign Investment", *International Perspectives* (Νοέμβριος/Δεκέμβριος 1985), σ. 22.

82. Vernon, *Sovereignty at Bay*, σ. 249· και Richard J. Barnet και Ronald E. Müller, *Global Reach: The Power of the Multinational Corporations* (Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 1974), σ. 375.

83. OECD, *International Investment and Multilanational Enterprises: Review of the 1976 Declaration and Decisions* (Παρίσι, Organization for Economic Cooperation and Development, 1979)· Peter Muchlinski, *Multilanational Enterprises and the Law* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Blackwell, 1995), σσ. 578-592· και Oswaldo de Rivero B., *New Economic Order and International Development Law* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Pergamon Press, 1980), σσ. 88-92.

84. Για τις διμερείς επενδυτικές συνθήκες, βλέπε UNCTAD, *Bilateral Investment Treaties in the Mid-1990s* (Νέα Υόρκη και Γενεύη, United Nations, 1998)· Mary Hallward-Driemeier, "Do Bilateral Investment Treaties Attract Foreign Direct Investment? Only a Bit... and They Could Bite", Policy Reasearch Working Paper 3121, The World Bank, Αύγουστος 2003· Paul Bryan Christy III, "Negotiating Investment in the GATT: A Call for Functionalism", *Michigan Journal*

of International Law 12, αρ. 4 (Καλοκαίρι 1991), σσ. 754-763· και UNCTAD, *World Investment Report* 2003, σσ. 89-91.

85. UNCTC, *Transnational Corporations in World Development: Trends and Prospects*, σ. 337.

86. UNCTAD, *World Investment Report 2003*, σ. 89.

87. Hallward-Driemeier, "Do Bilateral Investment Treaties Attract Foreign Direct Investment?", σ. 22.

88. UNCTAD, *Bilateral Investment Treaties in the Mid-1990s*, σ. 4.

89. Sherif H. Seid, *Global Regulation of Foreign Direct Investment* (Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2002), σ. 55.

90. U. S. Senate, "The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-1971", στο George Modelski (επιμ.), *Transnational Corporations and World Order* (Σαν Φρανσίσκο, W. H. Freeman, 1979), σσ. 226-244.

91. United Nations, "Report of the Group of Eminent Persons to Study the Impact of Multinational Corporations on Development and on International Relations", στο Modelski (επιμ.), *Transnational Corporations and World Order*, σσ. 323, 330.

92. UNCTC; *The United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation* (Νέα Υόρκη, United Nations, Σεπτέμβριος 1986), σσ. 1-6· R. Alan Hedley, "Transnational Corporations and Their Regulation: Issues and Strategies", *International Journal of Comparative Sociology* 40, αρ. 2 (Μάιος 1999), σσ. 218-221· και "Target Practice", *New Internationalist* (Αύγουστος 1993), σ. 15.

93. Georg Kell και John Gerard Ruggie, "Global Markets and Social Legitimacy: The Case for the 'Global Compact'", *Transnational Corporation* 8, αρ. 3 (Δεκέμβριος 1999), σσ. 101-120.

94. John Robinson, *Multinationals and Political Control* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1983), σ. 44.

95. John R. Johnson, "*The North American Free Trade Agreement -A Comprehensive Guide* (Ορόρα, Οντάριο, Canada Law Book, 1994), σ. 275.

96. Gilbert Gagné και Jean-Frédéric Morin, "The Evolving American Policy on Investment Protection: Evidence from Recent FTAs and the 2004 Model BIT", *Journal of International Economic Law* 9, αρ. 2 (Μάιος 2006), σ. 357· Gilbert Gagné, "The Investor-State Provisions in the Aborted MAI and in NAFTA", *Journal of World Investment 2*, αρ. 3 (Σεπτέμβριος 2001), σσ. 489-490· Edward M. Graham, "Economic Issues Raised by NAFTA Chapter 11 Investor-to-State Dispute Settlement Cases Having Environmental Implications", στο Lorraine Eden και Wendy Dobson (επιμ.), *Governance, Multinationals and Growth* (Νορθάμπτον, Μασαχουσέτη, Edward Elgar, 2005), σσ. 272-296· και Kevin C. Kennedy (επιμ.), *The First Decade of NAFTA: The Future of Free Trade In North America* (Άρντσλεϊ, Νέα Υόρκη, Transnational Publishers, 2004), Μέρος IV.

97. Βλέπε *Gagné*, "The Investor-State Provisions in the Aborted MAI and in NAFTA", σσ. 490-501.

98. Graham, *Global Corporations and National Governments*, σ. 47.

99. Alan M. Rugman και Michael Gestrin, "A Conceptual Framework for a Multilateral Agreement on Investment: Learning from the NAFTA", στο Pierre Sauvé και Daniel Schwanen (επιμ.), *Investment Rules for the Global Economy* (Τορόντο, C. D. Howe Institute, 1996), σ. 170.

100. Fred Lazar, "Investment in the NAFTA: Just Cause for Walking Away", *Journal of World Trade* 27, αρ. 5 (Οκτώβριος 1993), σσ. 28-29· και Jim Stanford, "Investment", στο Duncan Cameron και Mel Watkins (επιμ.), *Canada Under Free Trade* (Τορόντο, Lorimer, 1993), σσ. 164-166.

101. Johnson, *The North American Free Trade Agreement*, σ. 512.

102. Gagné και Morin, "The Evolving American Policy on Investment Protection", σ. 358· Edward M. Graham και Christopher Wilkie, "Multinationals and the Investment Provisions of the NAFTA", *International Trade Journal* 8, τεύχ. 1 (Άνοιξη 1994), σσ. 9-38.

103. De Anne Julius, *Foreign Investment: The Neglected Twin of Trade*, Occasional Papers αρ. 33 (Ουάσινγκτον, D.C., Group of Thirty, 1991).

104. Stephen Young και Ana Teresa Tavares, "Multilateral Rules on FDI: Do We Need Them? Will We Get Them? A Developing Country Perspective", *Transnational Corporations* 13, αρ. 1 (Απρίλιος 2004), σσ. 2-3.

105. Christy, "Negotiating Investment in the GATT", σ. 746· Young και Tavares, "Multilateral Rules on FDI", σσ. 2-5· και Graham, *Global Corporations and National Governments*, σσ. 71-76.

106. Για τη μακρόχρονη εμπειρία του ΟΟΣΑ σε σχέση με τις διεθνείς επενδύσεις, βλέπε OECD, *International Investment Perspectives* (Παρίσι, Organization for Economic Cooperation and Development, 2002), σσ. 197-205.

107. Elizabeth Smythe, "Your Place or Mine? States, International Organizations and the Negotiation of Investment Rules", *Transnational Corporation*, αρ. 3 (Δεκέμβριος 1998), σ. 135.

108. Edward M. Graham και Pierre Sauvé, "Toward a Rules-Based Regime for Investment: Issues and Challenges", στο Sauvé και Schwanen (επιμ.), *Investment Rules for the Global Economy*, σ. 135.

109. Elizabeth Smythe, "The Multilateral Agreement on Investment: A Charter of Rights for Global Investors or Just Another Agreement?" στο Fen Osler Hampson και Maureen Appel Molot (επιμ.), *Canada Among Nations 1998: Leadership and Dialogue* (Τορόντο, Oxford University Press, 1998), σσ. 239-277.

110. Peter Morton, "MAI Gets Tangled in Web", *The Financial Post*, 22 Οκτωβρίου 1998, σ. 3.

111. Marinus W. Sikkel, "How to Establish a Multilateral Framework for Investment?", *Transnational Corporation* 9, αρ. 2 (Αύγουστος 2000), σ. 140.

112. Pierre Sauvé, "Multilateral Rules on Investment: Is Forward Movement Possible?", *Journal of International Economic Law* 9, αρ. 2 (2006), σσ. 326-327· και David Robertson, "Multilateral Investment Rules", στο Bijit Bora (επιμ.), *Foreign Direct Investment: Research Issues* (Λονδίνο, Routledge, 2002), σσ. 310-324.

113. Kell και Ruggie, "Global Markets and Social Legitimacy", σ. 104. Βλέπε επίσης Ans Kolk και Rob van Tulder, "Setting New Global Rules? TNCs and Codes of Conduct", *Transnational Corporations* 14, αρ. 3 (Δεκέμβριος 2005), σσ. 1-27· Subhash C. Jain και Suchil Vachani (επιμ.), *Multinational Corporations and Global Poverty Reduction* (Νορθάμπτον, Μασαχουσέτη, Edward Elgar, 2006)· και Christopher May (επιμ.), *Global Corporate Power* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 2006), Μέρος 3.

114. Jan Aart Scholte με τη συνεργασία του Robert O' Brien και του Marc Williams, "The WTO and Civil Society", *Journal of World Trade* 33, αρ. 1 (1999), σσ. 112-116.

115. Αυτή η πραγμάτευση των περιβαλλοντικών μη Κυβερνητικών Οργανισμών στηρίζεται στο Peter Newell, "Environmental NGOs, TNCs, and the Question of Governance", στο Dimitris Stevis και Valerie J. Assetto (επιμ.), *The International Political Economy of the Environment: Critical Perspectives* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 2001), σσ. 85-107.

116. Robert W. Cox, "Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order", *Review of International Studies* 25 (1999), σ. 26.

117. Ruth Mayne, "Regulating TNCs: The Role of Voluntary and Governmental Approaches", στο Sol Picciotto και Ruth Mayne (επιμ.), *Regulating International Business: Beyond Liberalization* (Λονδίνο, Macmillan, 1999), σ. 246· Newell, "Environmental NGOs, TNCs, and the Question of Governance", σσ. 100-104.

118. Samul K. Palmisiano, "The Globally Integrated Enterprise", *Foreign Affairs* 85, αρ. 3 (Μάιος/Ιούνιος 2006), σσ. 127-131.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Η Διεθνής Ανάπτυξη

ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ του Μπρέτον Γουντς και στους θεσμούς του αναγνωρίστηκε ότι συνέβαλαν «στην παγκόσμια οικονομική μεγέθυνση και στις μεταβολές σχεδόν δίχως προηγούμενο στις τελευταίες πέντε δεκαετίες».[1] Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων που ζουν στο Νότο δεν έχουν λάβει παρά ελάχιστα από τα οφέλη αυτής της μεγέθυνσης. Η φτώχεια, η πείνα και οι ασθένειες είναι διαδεδομένες σε μεγάλο μέρος του πλανήτη, ενώ το χάσμα ανάμεσα στις πλουσιότερες και στις φτωχότερες χώρες συνεχώς διευρύνεται. Στο διάστημα μεταξύ του 1980 και του 2001, το κατά κεφαλήν εισόδημα σε όλες τις περιφέρειες του Νότου (με εξαίρεση τη Νότια Ασία και την περιοχή Ανατολικής Ασίας και Ειρηνικού) υποχώρησε σε σχέση με το κατά κεφαλήν εισόδημα του Βορρά. Το 2001, περισσότεροι από 1,1 δισεκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο ζούσαν με λιγότερο από 1 δολάριο την ημέρα. Τα προβλήματα οικονομικής ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών συνοδεύονται επίσης από κοινωνικά προβλήματα όπως οι ανεπαρκείς υγειονομικές και εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις, τα χαμηλά επίπεδα αλφαβητισμού και τα υψηλά επίπεδα βρεφικής θνησιμότητας. Για παράδειγμα, 24% των παιδιών στο Μάλι δεν θα φτάσουν την ηλικία των πέντε ετών σε σύγκριση με λιγότερο από 1% των παιδιών στις ΗΠΑ· επίσης, ο μέσος Αμερικανός που γεννήθηκε μεταξύ του 1975 και του 1979 έχει ολοκληρώσει περισσότερα από 14 χρόνια σχολείου σε σύγκριση με λιγότερα από 2 χρόνια σχολείου για τον αντίστοιχο πληθυσμό στο Μάλι.[2]

Παρά την εξάπλωση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων στο Νότο, υπάρχουν σημαντικές διαφορές στην οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Όπως δείχνει ο Πίνακας 11.1, οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και της Λατινικής Αμερικής είναι οικονομίες μεσαίου έως υψηλού εισοδήματος. Για παράδειγμα, το 2004, το Χονγκ Κονγκ, η Κίνα και η Σινγκαπούρη είχαν κατά κεφαλήν

Πίνακας 11.1
ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ ΑΕΕ(α) (PPP(β) ΣΕ ΔΟΛΑΡΙΑ ΗΠΑ) – ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΤΟΥ ΝΟΤΟΥ, 2004

Οικονομίες Υψηλότερου και Μεσαίου Εισοδήματος					
NIEs(γ) Ανατολικής Ασίας		Μέλη του ΟΠΕΚ		NIEs(γ) Λατινικής Αμερικής	
Χονγκ Κονγκ, Κίνα	31.510	Κουβέιτ	19.510	Αργεντινή	12.460
Σινγκαπούρη	26.590	Σαουδική Αραβία	14.010	Μεξικό	9.590
Νότια Κορέα	20.400	Ιράν	7.550	Βραζιλία	8.020

Οικονομίες Χαμηλού Εισοδήματος			
Αφρική		Ασία	
Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό	680	Μπανγκλαντές	1.980
Μπουρούντι	660	Λάος	1.850
Τανζανία	660	Νεπάλ	1.470
Μαλάουι	620	Τατζικιστάν	1.150

(α) ΑΕΕ = Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα
(β) PPP = Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης
(γ) NIEs = Νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες

Πηγή: World Bank, *World Development Report 2006: Equity and Development* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2005), σσ. 292-293.

Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα (σε επίπεδα ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης) 31.150 δολάρια και 26.560 δολάρια, αντίστοιχα. Και ορισμένα μέλη του ΟΠΕΚ όπως το Κουβέιτ και η Σαουδική Αραβία είχαν κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα στο φάσμα των υψηλών και μεσαίων προς ανώτερων εισοδημάτων. Σε χτυπητή αντίθεση, ο Πίνακας 11.1 δείχνει ότι οι φτωχότερες χώρες της Αφρικής και της Ασίας όπως το Μαλάουι, η Τανζανία, το Τατζικιστάν και το Νεπάλ είχαν κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα 620, 660, 1.150 και 1.470 δολάρια, αντίστοιχα. Πέρα από τα υψηλά εισοδήματά τους, στον Πίνακα 2.2 στο Κεφάλαιο 2 φαίνεται ότι η Ανατολική Ασία και η Λατινική Αμερική κατατάσσονται υψηλότερα από άλλες περιφέρειες λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, σε δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης όπως τα επίπεδα της προσδοκώμενης ζωής και του αλφαβητισμού των ενηλίκων. Για παράδειγμα, το προσδόκιμο όριο ζωής το 2003 ήταν 71,9 έτη για την περιφέρεια της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής και 70,5 έτη για την περιφέρεια της Ανατολικής Ασίας και του Ειρηνικού. Το προσδόκιμο όριο ζωής στην Υποσαχάρια Αφρική, αντίθετα, ήταν μόλις 46,1 χρόνια.

Διαφοροποίηση μεταξύ των περιφερειών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υπάρχει και στο επίπεδο του ρυθμού της μεγέθυνσης. Για παράδειγμα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης για την Ανατολική Ασία ήταν

6,2% από το 1980 έως το 1989, μια περίοδο που καθορίστηκε από την κρίση εξωτερικού χρέους. Η Υποσαχάρια Αφρική και η Λατινική Αμερική και Καραϊβική, αντίθετα, είχαν *αρνητικούς* ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης (–1,2% και 0,4%) από το 1980 έως το 1989. Πιο πρόσφατα, υπάρχει ιδιαίτερα αξιοσημείωτη ταχεία οικονομική μεγέθυνση στην Κίνα και, σε μικρότερο βαθμό, στην Ινδία, και διακρίνεται καθαρά κοιτώντας τα συνολικά επίπεδα φτώχειας. Για παράδειγμα, από το 1981 έως το 2001 ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε ακραία φτώχεια (δηλαδή με λιγότερο από ένα δολάριο των ΗΠΑ την ημέρα) μειώθηκε από 634 εκατομμύρια σε 212 εκατομμύρια στην Κίνα και από τα 382 εκατομμύρια στα 359 εκατομμύρια στην Ινδία. Σε έντονη αντίθεση, ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε ακραία φτώχεια αυξήθηκε κατά σχεδόν 90 εκατομμύρια στην Υποσαχάρια Αφρική μεταξύ του 1990 και του 2001, και κατά περισσότερο από 14 εκατομμύρια στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία μεταξύ του 1981 και του 2001. Ένας σημαντικός παράγοντας για την αύξηση της φτώχειας στην Υποσαχάρια Αφρική υπήρξε η μεγάλη συχνότητα της νόσου HIV/AIDS, ενώ στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία, βασικός παράγοντας ήταν η οικονομική αναστάτωση που προέκυψε από τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού και της Σοβιετικής Ένωσης.[3]

Παρά τις διαφορές μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ανά περιφέρεια, σε γενικές γραμμές ο Νότος υπολείπεται του Βορρά σε ισχύ και πλούτο. Έτσι, ακόμη και οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας προσβλήθηκαν σοβαρά από τη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990. Λόγω της ευπάθειάς του, ο Νότος δείχνει αμφιθυμία όσον αφορά στις σχέσεις του με το Βορρά. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στρέφονται στο Βορρά για συναλλαγές, ξένες επενδύσεις, αναπτυξιακή βοήθεια και μεταβίβαση τεχνολογίας, φοβούνται ότι αυτές οι διασυνδέσεις αυξάνουν την εξάρτησή τους και απειλούν την αυτονομία τους. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) έχουν βοηθήσει το Νότο να αποκτήσει πρόσβαση σε εξωτερική χρηματοδότηση και σε αγορές εξαγωγών στο εξωτερικό, όμως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δυσφορούν για την κυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών σε αυτούς τους οργανισμούς, και πιστεύουν πως ορισμένες από τις πολιτικές τους παρακωλύουν τις αναπτυξιακές προσπάθειες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[4] Παρά την αμφιθυμία τους σχετικά με το Βορρά, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές υπαγορευμένες από το Βορρά διότι η κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 επέβαλε στις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να αναζητήσουν βοήθεια. Η αποτυχία των εσωστρεφών πολιτικών της εκβιομηχάνισης για υποκατάσταση των εισαγωγών και οι όροι

στα δάνεια του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας ανάγκασαν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να στραφούν σε πιο ανοιχτές οικονομικές πολιτικές, ενώ και η αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού ανάγκασε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να ανοίξουν τις οικονομίες τους.

Τούτο το Κεφάλαιο αποτιμά τις στρατηγικές που ακολούθησαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να προωθήσουν την οικονομική τους ανάπτυξη, όπως είναι η υποκατάσταση των εισαγωγών, ο σοσιαλισμός και η προσανατολισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη. Σε συνάρτηση με την αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες τα τελευταία χρόνια στράφηκαν σε πιο ανοιχτές οικονομικές πολιτικές. Οι τρέχουσες πολιτικές ανάπτυξης δεν έχουν καταφέρει, ωστόσο, να καλύψουν τις ανάγκες των πιο φτωχών και των πιο μειονεκτούντων ομάδων (λόγου χάρη, των γυναικών και των παιδιών στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες), ούτε έχουν πετύχει να μεριμνήσουν για τις ανάγκες του μέλλοντος πλην του παρόντος (λόγου χάρη, να διατηρήσουν το περιβάλλον). Ως υπόβαθρο για την εξέταση των στρατηγικών οικονομικής ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, τούτο το Κεφάλαιο αρχίζει με τη μελέτη των τριών κύριων προσεγγίσεων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας· του ρόλου της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας· και των λειτουργιών της Παγκόσμιας Τράπεζας, η οποία «απολαύει της μοναδικής θέσης ως μήτρα ιδεών για την οικονομική ανάπτυξη».[5]

Οι Προσεγγισεις της Διεθνους Πολιτικης Οικονομιας και οι Σχεσεις Βορρα-Νοτου

Τούτη η παράγραφος συνοψίζει με συντομία τις βασικές αρχές των προσεγγίσεων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας που σχετίζονται με τις σχέσεις Βορρά-Νότου. (Για λεπτομερέστερη ανάλυση, βλέπε Κεφάλαια 3, 4 και 5.) Οι ρεαλιστές στο Βορρά, αφοσιωμένοι στα ζητήματα ισχύος και επιρροής τείνουν να παραβλέπουν τα οικονομικά συμφέροντα των φτωχότερων χωρών στο Νότο. Κατά τη ρεαλιστική άποψη, «τα κράτη του Τρίτου Κόσμου επιθυμούν ισχύ και έλεγχο όπως επιθυμούν και πλούτο», και οι ρεαλιστές δείχνουν κάποιο ενδιαφέρον μόνο όταν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εγείρουν κάποια απειλή για την κυριαρχία του Βορρά.[6] Στη δεκαετία του 1970, για παράδειγμα, οι ρεαλιστές θεωρητικοί εξέτασαν την αυξημένη δυνατότητα του ΟΠΕΚ να αυξάνει τις τιμές του πετρελαίου, και τις προσπάθειες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών να αποκτήσουν μεγαλύτερη ισχύ και περισσότερο πλούτο μέσα από τις εκκλήσεις για μια Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη. Στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι ρεαλιστές ενδιαφέρθηκαν για την πρόκληση που

αποτελούσε για το Βορρά το μοντέλο αναπτυξιακού κράτους της Ανατολικής Ασίας. Παρά την έλλειψη ρεαλιστικής προσοχής για τη φτώχεια στο Νότο, οι ρεαλιστικές ιδέες έχουν ασκήσει ιδιαίτερη επιρροή στις πολιτικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Για παράδειγμα, ο Alexander Hamilton και ο Friedrich List έδιναν έμφαση στην οικοδόμηση του κράτους και υποστήριζαν ότι οι όψιμα εκβιομηχανιζόμενες χώρες (οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Γερμανία εκείνη την εποχή) χρειάζονταν ένα μεγάλο βαθμό κρατικής παρέμβασης αν ήθελαν να «προφτάσουν» τη Βρετανία – τη χώρα που ηγείτο. Αναπτυξιακές στρατηγικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπως η υποκατάσταση των εισαγωγών και η προσανατολισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη αντλούν από τις ιδέες του Hamilton και του List που τόνιζαν το μεγαλύτερο ρόλο του κράτους στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Οι φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι η αύξηση της αλληλεξάρτησης έχει διάσπαρτα οφέλη, και συχνά υποστηρίζουν ότι οι διασυνδέσεις Βορρά-Νότου παρέχουν ακόμη περισσότερα οφέλη για το Νότο απ' ό,τι για το Βορρά. Τα οικονομικά προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, από την πλευρά της φιλελεύθερης προσέγγισης, προκύπτουν περισσότερο από ανεπαρκείς εγχώριες πολιτικές παρά από τη θέση εξάρτησης που έχουν στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που ακολουθούν ανοιχτές οικονομικές πολιτικές και αυξάνουν τους δεσμούς τους με το Βορρά είναι πιθανότερο να καταφέρουν μια επιτυχή ανάπτυξη. Παρ' όλο που όλοι οι φιλελεύθεροι ενθαρρύνουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να ακολουθήσουν ανοιχτές πολιτικές προσανατολισμένες στην αγορά, οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι (που αποκαλούνται και μεταρρυθμιστές φιλελεύθεροι) αναγνωρίζουν ότι οι ανισότητες Βορρά-Νότου μπορούν να φέρουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε μειονεκτική θέση. Αντίθετα με τους ορθόδοξους φιλελεύθερους, που δίνουν έμφαση στην ισότιμη αντιμετώπιση και την αμοιβαιότητα, οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι καλούν το Βορρά να λάβει υπόψη τις ειδικές ανάγκες του Νότου. Εντούτοις, οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι πιστεύουν ότι οι αναγκαίες αλλαγές μπορούν να λάβουν χώρα εντός της υπάρχουσας καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων, και μοιράζονται την πίστη άλλων φιλελευθέρων στην ιδιωτική επιχείρηση και την αγορά.

Ως ιστορικοί δομιστές, οι θεωρητικοί της εξάρτησης απορρίπτουν τη φιλελεύθερη άποψη ότι τα οικονομικά προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών προκύπτουν κυρίως από τις ανεπαρκείς εγχώριες πολιτικές. Κατά την άποψη των θεωρητικών της εξάρτησης, τα καπιταλιστικά κράτη στο κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας, είτε «υπαναπτύσσουν» τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της περιφέρειας, ή τις εμποδίζουν να αποκτήσουν γνήσια, αυτόνομη ανάπτυξη. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης ενδιαφέρονται και για τις

ταξικές διασυνδέσεις, και υποστηρίζουν ότι οι ελίτ του Νότου (η «κομπραδόρικη» τάξη) συνεργάζονται με τους ξένους καπιταλιστές στο Βορρά για να ενισχυθεί η δομή εξάρτησης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Επειδή ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και της Λατινικής Αμερικής εκβιομηχανίζονταν με επιτυχία, οι θεωρητικοί των παγκόσμιων συστημάτων τροποποίησαν το κλασικό εξαρτησιακό επιχείρημα εισάγοντας μια τρίτη κατηγορία χωρών, την ημιπεριφέρεια. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς των παγκοσμίων συστημάτων, οι χώρες μπορούν να ανεβαίνουν (ή να κατεβαίνουν) από την περιφέρεια στην ημιπεριφέρεια ή ακόμη και στο κέντρο, ωστόσο πιστεύουν ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει σπάνια μόνο. Ενώ ορισμένοι ιστορικοί δομιστές καλούν σε αναδιανομή των πόρων από το κέντρο προς την περιφέρεια, οι πιο ακραίοι θεωρητικοί πιστεύουν ότι το κέντρο ποτέ δεν θα θελήσει να μεταφέρει πόρους στην περιφέρεια. Έτσι, καλούν το Νότο σε κοινωνική επανάσταση ή/και σε επιδείνωση των επαφών με το Βορρά. Η λύση για τις μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, σύμφωνα με τους γκραμσιανούς θεωρητικούς, είναι η ανάπτυξη μιας αντι-ηγεμονίας.

Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ

Η εξωτερική βοήθεια ή αναπτυξιακή βοήθεια αναφέρεται σε δωρεές, δάνεια, τεχνική βοήθεια που παρέχουν οι δωρητές στους αποδέκτες περισσότερο με όρους εκχώρησης (concessional) παρά με όρους εμπορίου. Παρ' όλο που ιδιωτικοί δρώντες όπως οι μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί μπορεί να παρέχουν εξωτερική βοήθεια, τούτη η παράγραφος επικεντρώνεται στη *θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια* (official development assistance, ODA) που παρέχουν κυβερνήσεις. Ένα δάνειο, προκειμένου να θεωρηθεί θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια, πρέπει να περιέχει ένα *στοιχείο δωρεάς* τουλάχιστον κατά 25%. Το στοιχείο δωρεάς αναφέρεται στους χρηματοπιστωτικούς όρους μιας δέσμευσης, συμπεριλαμβανομένου του επιτοκίου, της περιόδου ωρίμασης και της περιόδου χάριτος (το διάστημα μέχρι την πρώτη καταβολή για αποπληρωμή ενός δανείου). Το στοιχείο δωρεάς κυμαίνεται από 0 σε περίπτωση δανείου με επιτόκιο 10% μέχρι 100% για μια δωρεά που δεν απαιτεί αποπληρωμή.[7] Οι θεωρητικοί έχουν ιδιαίτερα αποκλίνουσες απόψεις όσον αφορά τους *καθοριστικούς παράγοντες* της παροχής βοήθειας και για τους λόγους που ένας δωρητής προσφέρει βοήθεια σε συγκεκριμένους αποδέκτες, και όσον αφορά τις *επιδράσεις* της βοήθειας στους αποδέκτες. Για πολλούς φιλελεύθερους, η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια σχεδιάζεται για να προωθήσει την κοινωνικο-

οικονομική και πολιτική ανάπτυξη των αποδεκτών· για τους ρεαλιστές, είναι ένα πολιτικό εργαλείο που ανέπτυξαν οι δωρητές για να επηρεάζουν τους αποδέκτες στο διπολικό Ψυχρό Πόλεμο· και για τους ιστορικούς δομιστές, προωθεί την άνιση συσσώρευση κεφαλαίου προς όφελος των πλούσιων κρατών του Βορρά.[8] Παρ' όλο που κάτω από κάποια θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια υπάρχει ένα γνήσιο ανθρωπιστικό όραμα, οι παράγοντες πολιτικής ασφάλειας και εμπορίου επηρεάζουν έντονα το πώς δίνεται μεγάλο μέρος της βοήθειας σε διάφορες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σε τούτη την παράγραφο θα μελετήσουμε σύντομα τις επιπτώσεις της πολιτικής ασφάλειας και των εμπορικών ζητημάτων στην παροχή βοήθειας.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις των ρεαλιστών, η υποχώρηση του Ψυχρού Πολέμου αφαίρεσε από το Νότο μια παραδοσιακή πηγή επιρροής για την απόσπαση υποχωρήσεων και από την Ανατολή και από τη Δύση. Έτσι, στον Πίνακα 11.2 φαίνεται πως η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια έπεσε από το 0,52% του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος των δωρητών του ΟΟΣΑ την εποχή της κορύφωσης του Ψυχρού Πολέμου το 1960, στο 0,37% το 1980 και στο ελάχιστο 0,22% το 2000. Ωστόσο, στον Πίνακα 11.2 φαίνεται μια μικρή αντιστροφή αυτής της τάσης το 2004 όταν η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια αυξήθηκε σε 0,26%. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι σήμερα ο μεγαλύτερος πάροχος θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας, και στον Πίνακα 11.2 φαίνεται επίσης μια αντιστροφή στη φθίνουσα τάση της αμερικανικής θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας, από το 0,10% του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος των ΗΠΑ το 2000 στο 0,17% το 2004. Μια σημαντική ερμηνεία για αυτήν την αντιστροφή ήταν οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι, η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια των χωρών του ΟΟΣΑ αυξήθηκε κατά 4,1 δισεκατομμύρια δολάρια το 2004, και 2,5 δισεκατομμύρια δολάρια αυτής της αύξησης πήγαν στο Αφγανιστάν και το Ιράκ.[9] Το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης της αμερικανικής βοήθειας «κατευθύνθηκε σε προγράμματα που σχεδιάστηκαν για την εξυπηρέτηση των στόχων ασφαλείας που μπήκαν σε υψηλή προτεραιότητα μετά την 11η Σεπτεμβρίου».[10] Συνοψίζοντας, τα γεωστρατηγικά ζητήματα μπορούν να έχουν σοβαρές επιπτώσεις σε τάσεις αύξησης ή μείωσης της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας.

Και εμπορικοί παράγοντες έχουν παίξει ρόλο στο επίπεδο και την κατεύθυνση της παροχής βοήθειας, ενώ υπάρχουν στοιχεία ότι η σημασία των εμπορικών παραγόντων αυξήθηκε με την επάνοδο του ορθόδοξου φιλελευθερισμού. Καθώς υποχωρούσε η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι αισιοδοξούσαν ότι η ροή ιδιωτικού κεφαλαίου θα αναπλήρωνε τη μείωση της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας. Η ουσιαστική αύξηση ξένων επενδύσεων τροφοδήτησε «την

Πίνακας 11.2
ΚΑΘΑΡΗ ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΟΟΣΑ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΕ[α]

	1960	1970	1980	1990	2000	2004
Αυστραλία	0,38	0,59	0,48	0,34	0,27	0,25
Αυστρία	–	0,13	0,23	0,25	0,23	0,23
Βέλγιο	0,88	0,48	0,50	0,46	0,36	0,41
Καναδάς	0,19	0,43	0,43	0,44	0,25	0,27
Δανία	0,09	0,38	0,74	0,94	1,06	0,85
Φινλανδία	0	0	0,22	0,63	0,31	0,35
Γαλλία	1,38	0,65	0,63	0,60	0,30	0,41
Γερμανία	0,31	0,32	0,44	0,42	0,27	0,28
Ελλάδα	–	–	–	–	0,20	0,23
Ιρλανδία	0	0	0,16	0,16	0,29	0,39
Ιταλία	0,22	0,16	0,17	0,31	0,13	0,15
Ιαπωνία	0,24	0,23	0,32	0,31	0,28	0,19
Λουξεμβούργο	0	0	0	0,21	0,71	0,83
Ολλανδία	0,31	0,63	0,97	0,92	0,84	0,73
Νέα Ζηλανδία	0	0	0,33	0,23	0,25	0,23
Νορβηγία	0,11	0,33	0,87	1,17	0,76	0,87
Πορτογαλία	1,45	0,45	0	0,25	0,26	0,63
Ισπανία	0	0	0	0,20	0,22	0,24
Σουηδία	0,05	0,37	0,78	0,91	0,80	0,78
Ελβετία	0,04	0,14	0,24	0,32	0,34	0,41
Ηνωμένο Βασίλειο	0,56	0,37	0,35	0,27	0,32	0,36
Ηνωμένες Πολιτείες	0,53	0,31	0,27	0,21	0,10	0,17
Σύνολο	**0,52**	**0,34**	**0,37**	**0,33**	**0,22**	**0,26**

(α) ΑΕΕ = Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα

Πηγή: Organization for Economic Cooperation and Development, *Development Co-operation*, (Παρίσι, OECD, διάφορα έτη).

πεποίθηση ότι οι ανάγκες των αναπτυσσόμενων χωρών για χρηματοδότηση θα καλύπτονταν μέσω της στήριξης στις αγορές».[11] Ωστόσο, η εμπειρία των ιδιωτικών επενδύσεων δείχνει πως δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τη θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες διότι οι ιδιωτικές επενδύσεις είναι κερδοσκοπικές και ευμετάβλητες, στοχεύουν σε προγράμματα που είναι προσανατολισμένα στο κέρδος τα οποία σπανίως λαμβάνουν

υπόψη περιβαλλοντικές και άλλες κοινωνικές ανησυχίες, ενώ τείνουν να συγκεντρώνονται σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που παρουσιάζουν υψηλότερα εισοδήματα και διαθέτουν κοιτάσματα ορυκτών και πετρελαίου. Υπάρχουν επίσης στοιχεία ότι οι εμπορικοί παράγοντες είναι σημαντικοί και ως κίνητρα για παροχή βοήθειας. Για παράδειγμα, μια μελέτη βρήκε πως «στον Καναδά, καθώς η ροή παροχής διμερούς βοήθειας μειωνόταν κατά τη δεκαετία του 1990... η χρήση βοήθειας για να ενισχυθούν οι φτωχότερες χώρες, ιδιαίτερα οι χώρες στην Υποσαχάρια Αφρική, μειώθηκε, ενώ τα εμπορικά κίνητρα έγιναν περισσότερο κυρίαρχα».[12] Παρομοίως, τα εμπορικά κίνητρα υπήρξαν σημαντικά για τη Γαλλία, η οποία «σε συντριπτική αναλογία δίνει βοήθεια στις πρώην αποικίες της», και για την Ιαπωνία, η οποία κατηύθυνε σχεδόν τρία τέταρτα της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειάς της μεταξύ 1998 και 2002 σε αποδέκτες στην Ασία.[13]

Οι ιδιωτικές ροές, όπως οι άμεσες ξένες επενδύσεις, τείνουν να οδηγούνται σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υψηλότερων εισοδημάτων, με αποτέλεσμα οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλότερων εισοδημάτων να μη δύνανται να αναμένουν μεγάλη ιδιωτική χρηματοδότηση ακόμη και όταν ακολουθούν ορθές οικονομικές πολιτικές.[14] Έτσι, η θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια επιτελεί μια σημαντική λειτουργία καλύπτοντας ορισμένες από τις ανάγκες των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών για αναπτυξιακή χρηματοδότηση. Ωστόσο, η έμφαση που δίνουν συχνά τα κράτη δωρητές σε εμπορικούς στόχους και σε ζητήματα πολιτικής ασφάλειας τείνουν να κάνουν τη θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια ευμετάβλητη και απρόβλεπτη πηγή χρηματοδότησης για μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές ανάγκες. Θα έπρεπε συνεπώς να συσταθεί στις περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να δώσουν μεγάλη προσοχή σε εναλλακτικές στρατηγικές για την προώθηση της ανάπτυξης. Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος Κεφαλαίου επικεντρώνεται στις αναπτυξιακές στρατηγικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η επόμενη παράγραφος κάνει αναφορά στην Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία δεν είναι μόνο σημαντική πηγή πολυμερούς αναπτυξιακής βοήθειας, αλλά είχε και αξιοσημείωτη επιρροή στις αναπτυξιακές στρατηγικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Η Ομαδα της Παγκοσμιας Τραπεζας

Η Παγκόσμια Τράπεζα (ή απλά «η Τράπεζα») είχε σημαντική επίδραση στις αναπτυξιακές στρατηγικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών λόγω του κυρίαρχου ρόλου της «ως μη-ιδιώτη δανειστή, ως μονάδας έρευνας και παραγωγής ιδεών, και ως πάροχος συμβουλών προς τον Τρίτο Κόσμο».[15] Οι αναπτυγμένες χώρες προτιμούσαν να δίνουν το μεγαλύτερο μέρος της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειάς τους διμερώς, δηλαδή άμεσα στις χώρες αποδέκτες. Ωστόσο, το μερίδιο της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας που διαμοιράστηκε πολυμερώς μέσω των διεθνών οργανισμών αυξήθηκε από μόλις 5% από το 1960 έως το 1964, σε 20% μεταξύ 1970 και 1974, 29% μεταξύ 1980 και 1984, και 33% μεταξύ 1995 και 1997.[16] Η Παγκόσμια Τράπεζα επωφελήθηκε από αυτή την αύξηση διότι αποτελεί το μεγαλύτερο δανειστή πολυμερών κονδυλίων για παγκόσμια ανάπτυξη. Ωστόσο, η επιρροή της Τράπεζας δεν προκύπτει μόνο από τη χρηματοδότηση που παρέχει, αλλά πολύ περισσότερο από «το ρόλο της ως φορέα αξιολόγησης των άλλων».[17] Οι δανειοδοτικές αποφάσεις, η συλλογή στοιχείων και οι αναλύσεις της Τράπεζας ασκούν αποφασιστική επιρροή στους διμερείς δωρητές, τις τράπεζες περιφερειακής ανάπτυξης και τους ιδιώτες επενδυτές. Η Τράπεζα συνεισφέρει και στην εξέλιξη των ιδεών περί ανάπτυξης, ενώ οι παγκόσμιες «αντιπαραθέσεις για αναπτυξιακά ζητήματα» συχνά εντάσσονται «στο πλαίσιο όρων "υπέρ και κατά" των θέσεων της Παγκόσμιας Τράπεζας».[18] Έτσι, η Τράπεζα αποτελεί κεντρικό τμήμα μιας επιστημονικής κοινότητας δηλαδή «ενός δικτύου επαγγελματιών με αναγνωρισμένη ειδημοσύνη και επάρκεια σε ένα συγκεκριμένο τομέα και με αξίωση εγκυρότητας στις γνώσεις που σχετίζονται με την εφαρμογή πολιτικής εντός του συγκεκριμένου τομέα ή της θεματικής περιοχής».[19] Η αναγνωρισμένη ειδημοσύνη είναι πηγή ισχύος στη σημερινή, βασισμένη στη γνώση, παγκόσμια οικονομία, ενώ διάφοροι παράγοντες εξηγούν την επιρροή της Τράπεζας στην παραγωγή ιδεών για την ανάπτυξη. Η Τράπεζα επηρεάζει τους όρους με τους οποίους οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αποκτούν πρόσβαση σε αναπτυξιακή χρηματοδότηση και σε διεθνείς κεφαλαιαγορές, έχει το μεγαλύτερο αριθμό αναπτυξιακών οικονομολόγων και προϋπολογισμό έρευνας μεγαλύτερο από οποιονδήποτε άλλο αναπτυξιακό οργανισμό, ενώ τα παγκόσμια μέσα μαζικής ενημέρωσης δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στις εκθέσεις της Τράπεζας. Η παρακάτω πραγμάτευση εξετάζει την Τράπεζα ως διεθνή οργανισμό και τις απόψεις των υπερασπιστών και των επικριτών της.

Με έδρα την Ουάσινγκτον, η Τράπεζα είναι στην πραγματικότητα ένας τραπεζικός όμιλος που αποτελείται από πέντε θεσμούς (βλέπε Σχήμα 2.1 στο Κεφάλαιο 2). Ο πρώτος θεσμός, η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), σχεδιάστηκε στο Συνέδριο του Μπρέτον Γουντς. Οι αναπτυγμένες χώρες στο Μπρέτον Γουντς ενδιαφέρονταν κυρίως να θεσπίσουν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο που θα αντιμετώπιζε νομισματικά θέματα και θέματα ισοζυγίου πληρωμών, και η απόφαση να ιδρυθεί η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) ήταν «κάτι που ήρθε σαν μεταγενέστερη σκέψη».[20]

Επίσης, οι αναπτυγμένες χώρες είχαν την πεποίθηση ότι η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) θα δίνει προτεραιότητα στην ανοικοδόμηση της Ευρώπης έναντι της ανάπτυξης του Νότου, ενώ ο Harry Dexter White από το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ πρότεινε για το νέο θεσμό ακόμη και να αποκαλείται «Τράπεζα για την Ανοικοδόμηση».[21] Λόγω διαμαρτυριών από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι διαπραγματευτές συμφώνησαν ότι η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) θα έδειχνε «ισότιμη» ευαισθησία και στην ανοικοδόμηση και στην ανάπτυξη· ωστόσο, τα πρώτα δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) το 1947 οδηγήθηκαν στη Γαλλία, την Ολλανδία και τη Δανία για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης. Δεν ήταν παρά όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες θέσπισαν το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανόρθωσης ή Σχέδιο Μάρσαλ για τη Δυτική Ευρώπη το 1948, που η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) έστρεψε την προσοχή της στην ανάπτυξη.[22]

Η Τράπεζα, όπως και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), είναι θεσμός με σταθμισμένες ψηφοφορίες. Κάθε μέλος έχει μια συνδρομή κεφαλαίου (ή αναλογία) ανάλογα με την οικονομική του ισχύ, που καθορίζει τη χρηματοδοτική του συνεισφορά στην Τράπεζα και τον αριθμό ψήφων που έχει στα όργανα διαμόρφωσης αποφάσεων. Οι χώρες της Ομάδας των 5 (G-5) έχουν τις μεγαλύτερες συνδρομές και αριθμό ψήφων. Τον Ιούνιο του 2006, η G-5 είχε 37,4% των ψήφων στο Διοικητικό Συμβούλιο· οι Ηνωμένες Πολιτείες ηγούνταν με 16,4%, ακολουθούμενες από την Ιαπωνία, τη Γερμανία, τη Βρετανία και τη Γαλλία με 7,9%, 4,5%, 4,3% και 4,3% των ψήφων, αντίστοιχα.[23] Τα κράτη μέλη πληρώνουν μόνο 10% των συνδρομών τους στη Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) και κρατούν το υπόλοιπο 90% ως προστατευόμενο κεφάλαιο σε περίπτωση που χρειαστεί για τις υποχρεώσεις χρηματοδότησης της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD). Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) λαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησής της για αναπτυξιακά δάνεια όχι από συνδρομές αλλά από δανεισμό στις παγκόσμιες κεφαλαιαγορές. Μπορεί να δανείζεται από κεφαλαιαγορές διότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχουν καλό ιστορικό αποπληρωμής των δανείων τους, εγώ τα μέλη της παρέχουν, αν είναι αναγκαίο, χρηματοδοτική υποστήριξη με το προστατευόμενο κεφάλαιό τους. Έτσι, οι βασικές υπηρεσίες αξιολόγησης ομολόγων στις ΗΠΑ δίνουν στα ομόλογα της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) βαθμολογία ΑΑΑ.

Για να κάνει τα ομόλογά της ελκυστικά για τους αγοραστές, η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) πρέπει να πληρώσει επιτόκια επιπέδου αγοράς στα κεφάλαια που δανείζεται, και συνεπώς πρέπει με

τη σειρά της να χρεώσει σχεδόν συμβατικά επιτόκια στα δάνεια προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, τα δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) δεν είναι τόσο χαριστικά ώστε να θεωρούνται θεσμική αναπτυξιακή βοήθεια, και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) εισήγαγε την έννοια της θεσμικής αναπτυξιακής χρηματοδότησης (official development finance, ODF) για να αναγνωρίσει την αναπτυξιακή αξία των σκληρών δανείων της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD). (Τα σκληρά δάνεια έχουν υψηλότερα επιτόκια και μικρότερες περιόδους αποπληρωμής σε αντίθεση με τα μαλακά δάνεια.) Τα σχεδόν εμπορικά δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) θεωρούνται θεσμικές αναπτυξιακές χρηματοδοτήσεις διότι η Τράπεζα τα επεκτείνει για αναπτυξιακούς σκοπούς, τα συνοδεύει με οικονομικές και τεχνικές συμβουλές, και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες λαμβάνουν τα δάνειά τους με καλύτερους όρους από ό,τι αν τα ελάμβαναν από άμεσο δανεισμό στις κεφαλαιαγορές (οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που θεωρούνται αναξιόπιστες δεν μπορούν καν να δανειστούν από τις κεφαλαιαγορές).

Μια χώρα για να γίνει μέλος της Παγκόσμιας Τράπεζας, πρέπει να είναι και μέλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Αυτή η προϋπόθεση εμπόδιζε τα περισσότερα κομουνιστικά κράτη να ενταχθούν στην Τράπεζα για πολλά χρόνια —παρ' όλο που θα ήθελαν να λάβουν δάνεια της Τράπεζας— διότι τα μέλη πρέπει να παρέχουν στο ΔΝΤ λεπτομερείς πληροφορίες για τις οικονομίες τους (βλέπε Πίνακα 7.3 στο Κεφάλαιο 7.) Όπως και στο ΔΝΤ, το Διοικητικό Συμβούλιο αποτελεί θεωρητικά το κύριο όργανο διαμόρφωσης πολιτικής της Τράπεζας. Παρ' όλο που το κάθε κράτος μέλος έχει το δικό του μέλος στο Διοικητικό Συμβούλιο, το κάθε μέλος έχει διαφορετικό αριθμό ψήφων βάσει του σταθμισμένου συστήματος ψηφοφοριών. Παρ' όλο που οι Διοικητικοί Σύμβουλοι συναντιούνται μία φορά το χρόνο για να ελέγξουν τις δραστηριότητες και τις πολιτικές της Τράπεζας, να δεχθούν νέα μέλη, και να αναθεωρήσουν τα Άρθρα της Συμφωνίας, εξουσιοδοτούν με τις περισσότερες λειτουργίες τους ένα 24μελές *συμβούλιο εκτελεστικών διοικητών* (ή *εκτελεστικό συμβούλιο*). Το εκτελεστικό συμβούλιο, που λαμβάνει αποφάσεις επίσης με σταθμισμένες ψηφοφορίες, είναι υπεύθυνο για την έγκριση όλων των δανειοδοτικών προτάσεων της Τράπεζας και για την ανάπτυξη των γενικών πολιτικών της Τράπεζας. Ενώ οι χώρες της G-5 έχουν αρκετές ψήφους για να διορίζουν τους δικούς τους εκτελεστικούς συμβούλους, συνασπισμοί κρατών μελών εκλέγουν τους άλλους εκτελεστικούς συμβούλους κάθε δύο χρόνια. (Κίνα, Σαουδική Αραβία και Ρωσία επίσης εκλέγουν τους δικούς τους εκτελεστικούς συμβούλους, όμως έχουν λιγότερες ψήφους από τις χώρες της

G-5.) Οι εκλεγμένοι εκτελεστικοί σύμβουλοι δεν μπορούν να μοιράσουν τις ψήφους τους· δηλαδή πρέπει να δώσουν τις ψήφους ολόκληρου του συνασπισμού τους σαν μία.

Στα πρώτα στάδια της ιστορίας της Τράπεζας, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες αναπτυγμένες χώρες έδωσαν στον πρόεδρο και στο προσωπικό της Τράπεζας μεγάλες δικαιοδοσίες στις καθημερινές δραστηριότητες λόγω της απουσίας κομουνιστικών κρατών, του συστήματος σταθμισμένων ψηφοφοριών της Τράπεζας και λόγω της κυρίαρχης θέσης των αναπτυγμένων χωρών στο επαγγελματικό προσωπικό. Το προσωπικό είχε και αυτό ένα βαθμό αυτονομίας από τις κυβερνήσεις διότι η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) λάμβανε τη μεγαλύτερη χρηματοδότηση από τις χρηματοπιστωτικές αγορές (η εξάρτηση από τις χρηματοπιστωτικές αγορές προκαλούσε διαφορετικές ζημίες). Διάφοροι παράγοντες δίνουν επίσης στο προσωπικό της Τράπεζας μεγαλύτερη αυτονομία έναντι του εκτελεστικού συμβουλίου. Πρώτον, οι περισσότεροι εκτελεστικοί σύμβουλοι δεν έχουν την αναλυτική υποστήριξη για να παρακολουθούν το ευρύ φάσμα σύνθετων ζητημάτων με τα οποία ασχολείται το προσωπικό· δεύτερον, η συχνή κυκλική εναλλαγή των εκτελεστικών συμβούλων τούς φέρνει σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τα μέλη του προσωπικού, που είναι συχνά δημόσιοι υπάλληλοι καριέρας· και τρίτον, παρ' όλο που το εκτελεστικό συμβούλιο μπορεί να απορρίψει ένα δάνειο που προτείνεται από το προσωπικό, μόνο ο πρόεδρος της Τράπεζας μπορεί να αποφασίσει για το αν χρειάζεται να παραπεμφθεί στο εκτελεστικό συμβούλιο μία πρόταση δανείου. Παρά τα προνόμια του προσωπικού, υπάρχουν όρια στην αυτονομία του, και οι Ηνωμένες Πολιτείες όπως και ορισμένες άλλες αναπτυγμένες χώρες τα τελευταία χρόνια εξετάζουν πολύ προσεκτικά και από κοντά τις πράξεις της Τράπεζας (δείτε την πραγμάτευση παρακάτω σε τούτο το Κεφάλαιο).[24]

Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) ήταν ο μόνος θεσμός της Ομάδας της Τράπεζας, έως ότου θεσπίστηκε η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (International Finance Corporation, IFC) το 1956 (βλέπε Σχήμα 2.1 στο Κεφάλαιο 2). Αντανακλώντας το φιλελεύθερο οικονομικό προσανατολισμό της Ομάδας της Τράπεζας, η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) ενθαρρύνει την ιδιωτική επιχειρηματικότητα και τις ιδιωτικές επενδύσεις στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και σήμερα είναι η μεγαλύτερη πολυμερής πηγή δανείων και χρηματοδότησης μέσω μετοχικού κεφαλαίου σε σχεδιασμούς του ιδιωτικού τομέα στο Νότο. Ενώ τα δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) παρέχονται μόνο σε κράτη ή με εγγύηση του κράτους, η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) μπορεί να δώσει δάνεια σε ιδιωτικές επιχειρήσεις σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χωρίς κρατική εγγύηση· μάλιστα, μπορεί και να αρνηθεί μια κρατική εγγύηση. Η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) επενδύει επίσης σε μετοχικά μερίδια εταιρειών και λειτουργεί ως διαμεσολαβητής που φέρνει κοντά ξένους και εγχώριους εταίρους σε κοινοπραξίες. Επιπροσθέτως, η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) πείθει εμπορικές τράπεζες να δανείσουν λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, εν μέρει μέσω συμφωνιών από κοινού χρηματοδότησης με τις τράπεζες ως συν-δανειστές. Όπως και η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD), η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) χρεώνει στα δάνειά της επιτόκια σε σχεδόν εμπορικό επίπεδο. Στη δεκαετία του 1980, η έμφαση που έδωσε η κυβέρνηση Ρέιγκαν στον ιδιωτικό τομέα αύξησε τη σημασία της Διεθνούς Εταιρείας Χρηματοδότησης (IFC), η οποία ανέφερε καθαρά κέρδη 142 εκατομμύρια δολάρια στο οικονομικό έτος 1992-1993. Εν όψει αυτών των κερδών και των υψηλών επιτοκίων στα δάνεια της Διεθνούς Εταιρείας Χρηματοδότησης (IFC), οι επικριτές αμφισβητούν κατά πόσο η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) είναι κερδοσκοπικός ή φιλανθρωπικός θεσμός. Παρ' όλα αυτά, η Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) υποστηρίζει ότι παρέχει τεχνικές, χρηματοδοτικές και περιβαλλοντικές συμβουλές για τα αναπτυξιακά προγράμματα.[25]

Το 1960, η Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (International Development Association, IDA) έγινε ο τρίτος θεσμός της Ομάδας της Τράπεζας. Η Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (IDA) σχηματίστηκε σε μεγάλο βαθμό λόγω των παραπόνων του Νότου ότι οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν να πληρώσουν τα υψηλά επιτόκια στα σκληρά δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD). Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιτάσσονταν και στο σύστημα σταθμισμένων ψηφοφοριών της Τράπεζας, και σε όλη τη δεκαετία του 1950 απαιτούσαν έναν φορέα για μαλακά δάνεια στον οποίο θα ασκούσαν και μεγαλύτερο έλεγχο. Παρ' όλο που η Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (IDA) και η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) είναι νομικά και χρηματοοικονομικά διακριτοί θεσμοί, μοιράζονται το ίδιο προσωπικό, και οι σχεδιασμοί τους χρειάζεται να πληρούν τα ίδια κριτήρια.[26] Η Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (IDA) παρέχει μαλακά δάνεια ή «πιστώσεις» σε κυβερνήσεις λιγότερο αναπτυγμένων χωρών χωρίς καθόλου τόκο, 10ετείς περιόδους χάριτος, και περιόδους ωρίμασης 35 έως 40 ετών. Αντίθετα με τα δάνεια της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) και της Διεθνούς Εταιρείας Χρηματοδότησης (IFC), οι ιδιαίτερα χαριστικές πιστώσεις ανήκουν στην κατηγορία της θεσμικής αναπτυξιακής βοήθειας. Επειδή οι πιστώσεις της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) δεσμεύονται για τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές χώρες με ισχυρότερες οικο-

νομίες δικαιούνται μόνο δάνεια της IBRD· παραδείγματα είναι η Αργεντινή, η Βραζιλία, το Μεξικό, η Μαλαισία, η Ταϊλάνδη, το Ιράν, η Αίγυπτος, η Ουγγαρία, η Ρωσία και η Κίνα. Μια μικρή μεσαία ομάδα κρατών με κάπως πιο αδύνατες οικονομίες δικαιούνται ένα μείγμα χρηματοδότησης από την IBRD και την Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης (IDA)· παραδείγματα είναι η Ινδία, το Πακιστάν, η Ινδονησία, η Βολιβία και το Αζερμπαϊτζάν. Χώρες με πιο αδύναμες οικονομίες δικαιούνται πιστώσεις της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) αλλά όχι δάνεια της IBRD. Το 2006, 64 κράτη ανήκαν σε αυτήν την κατηγορία, μεταξύ των οποίων το Μπανγκλαντές, το Βιετνάμ, η Ουδούρα, η Τανζανία, η Κένυα, η Αιθιοπία, η Αρμενία και η Μογγολία.[27]

Οι άτοκοι όροι των πιστώσεων της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) δεν της δίνουν καμία βάση για δανεισμό από κεφαλαιαγορές, και έτσι εξαρτάται από ανεφοδιασμούς που πραγματοποιούν κυβερνήσεις αναπτυγμένων χωρών κάθε τρία χρόνια. Άλλοι δωρητές περιμένουν συχνά από τις Ηνωμένες Πολιτείες να διαθέσουν κεφάλαια προτού κάνουν τις δικές τους προσφορές, ενώ το αμερικανικό Κογκρέσο ορισμένες φορές καθυστερεί την έγκριση των εισφορών στη Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης (IDA). Οι ορθόδοξες φιλελεύθερες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πρέπει να βασίζονται σε ιδιωτικά κεφάλαια αντί να βασίζονται στα «δώρα» της Παγκόσμιας Τράπεζας θέτουν μια διαρκή απειλή στα οικονομικά της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA). Παρά τη σημασία των πιστώσεων της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) προς τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η μη χαριστική δανειοδότηση αντιστοιχεί σε σχεδόν τρία τέταρτα των ετήσιων δανειοδοτικών συμφωνιών του ομίλου της Τράπεζας.[28]

Οι άλλοι δύο θεσμοί της Ομάδας της Τράπεζας – το *Διεθνές Κέντρο Επίλυσης Επενδυτικών Διαφορών* (International Centre for Settlement Investment Disputes, ICSID) και το *Γραφείο Πολυμερούς Εγγύησης Επενδύσεων* (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) – ενθαρρύνουν τη ροή ιδιωτικών ξένων επενδύσεων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις μεταβατικές οικονομίες. Το Διεθνές Κέντρο Επίλυσης Επενδυτικών Διαφορών (ICSID) σχηματίστηκε το 1966 για να παρέχει διεθνείς υπηρεσίες συμβιβασμού και επιδιαιτησίας σε ζητήματα άμεσων ξένων επενδύσεων. Η ανάγκη για ένα ουδέτερο διεθνές φόρουμ προέκυψε επειδή οι ξένοι επενδυτές ανησυχούσαν ότι τα δικαστήρια των χωρών υποδοχής δεν θα ήταν αμερόληπτα, ενώ ζητήματα κυριαρχίας και εθνικής αξιοπρέπειας απέτρεπαν τις χώρες υποδοχής από το να απευθύνονται για τις διαφορές σε ξένα δικαστήρια. Το Γραφείο Πολυμερούς Εγγύησης Επενδύσεων (MIGA) δημιουργήθηκε το 1988 για να παρέχει εγγυήσεις σε ξένους επενδυτές απέναντι σε ζημιές που προκαλούνται από μη εμπορικούς κινδύνους, όπως η μη μετατρεψιμότητα των

νομισμάτων, οι απαλλοτριώσεις, ο πόλεμος και οι πολιτικές αναταραχές, και να βοηθά τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις μεταβατικές οικονομίες να διαδίδουν πληροφορίες γύρω από επενδυτικές ευκαιρίες.[29]

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η Τράπεζα έχει σημαντική επιρροή στη διμερή όπως και στην πολυμερή παροχή βοήθειας (multilateral aid-giving). Ως βασική πηγή στοιχείων και ανάλυσης για αναπτυξιακά ζητήματα, οι εκθέσεις της Τράπεζας χαίρουν μεγάλης εκτίμησης στους κύκλους των κρατικών αξιωματούχων. Η Τράπεζα προεδρεύει επίσης σε μια σειρά κοινοπραξίες παροχής βοήθειας και σε συμβουλευτικές ομάδες (consultative groups) που διευκολύνουν τις δωρήτριες αναπτυγμένες χώρες να αποφεύγουν την αλληλοκάλυψη και να συντονίζουν τις διμερείς παροχές βοήθειας στους αποδέκτες. Από την άποψη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ωστόσο, οι συμβουλευτικοί όμιλοι επιτρέπουν και στους δωρητές να ασκούν συλλογικές πιέσεις σε ένα κράτος αποδέκτη διότι σε κάθε συνάντηση παρευρίσκεται ένας αποδέκτης και πολλοί δωρητές.[30] Ως ο πιο σημαντικός θεσμός πολυμερούς ανάπτυξης, η Τράπεζα έχει προσφέρει ένα πρότυπο για τράπεζες περιφερειακής ανάπτυξης, όπως η Inter-American, η Αφρικανική Τράπεζα, η Τράπεζα Ασιατικής Ανάπτυξης και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανοικοδόμησης και Ανάπτυξης (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD). Όπως και η Παγκόσμια Τράπεζα, οι τράπεζες περιφερειακής ανάπτυξης συνήθως συγκεντρώνουν κεφάλαια από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές και τα δανείζουν με σχεδόν εμπορικά επιτόκια· έχουν επίσης θυγατρικές τύπου Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) που παρέχουν μαλακά δάνεια και συγκεντρώνουν κεφάλαια από κρατικές συνδρομές. Ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα κατευθύνει τη χρηματοδότησή της σε μεγαλύτερους σχεδιασμούς και προγράμματα, οι περιφερειακές τράπεζες συνήθως υποστηρίζουν μικρότερους αναπτυξιακούς σχεδιασμούς σε περιφερειακό επίπεδο.[31]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι το πιο σημαντικό μέλος της Τράπεζας, και υπάρχουν διάφορες ενδείξεις για την επιρροή τους. Πρώτον, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν τις περισσότερες ψήφους από κάθε άλλο μέλος. Δεύτερον, τα αγγλικά είναι η γλώσσα εργασίας της Τράπεζας, κάτι που αντανακλά τη θέση της Τράπεζας στην Ουάσινγκτον. Η αμερικανική άποψη ότι η ύπαρξη μίας και μόνης γλώσσας εργασίας συντελεί στην αποτελεσματικότητα έρχεται σε αντίθεση με την άποψη πολλών άλλων κρατών ότι η πολιτισμική και εθνική ποικιλομορφία επιβάλει την ανάγκη για περισσότερες από μία γλώσσες εργασίας στους διεθνείς οργανισμούς.[32] Τρίτον, ο πρόεδρος της Τράπεζας ήταν πάντα Αμερικανός, και οι εκτελεστικοί σύμβουλοι αποδέχονται τον υποψήφιο που προτείνει η αμερικανική κυβέρνηση για αυτή τη θέση. Ενώ το αμερικανικό Υπουργείο Οικονομικών χειρίζεται τα περισσότερα θέματα που

σχετίζονται με την αμερικανική συμμετοχή στην Τράπεζα, ο Λευκός Οίκος προτείνει τους προέδρους της Τράπεζας και «χωρίς εξαιρέσεις προτείνει υποψηφίους που έχουν δεσμούς με το αμερικανικό πολιτικό κατεστημένο».[33] Ωστόσο, ορισμένα στοιχεία φαίνεται να υποδεικνύουν πως η επιρροή των ΗΠΑ έχει μειωθεί. Ενώ η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) αρχικά ήταν ιδιαίτερα εξαρτημένη για χρηματοδότηση από την αμερικανική κεφαλαιαγορά, το μερίδιο των μετοχών σε κυκλοφορία της Τράπεζας που βρίσκονται στις ΗΠΑ μειωνόταν σταθερά. Η αμερικανική ισχύς στις ψηφοφορίες της Τράπεζας έχει επίσης υποχωρήσει από περίπου 40% του συνόλου σε λιγότερο από 17%.

Παρά την υποχώρηση της αμερικανικής επιρροής, οι ΗΠΑ συνεχίζουν να αποτελούν το σημαντικότερο μέλος της Τράπεζας για διάφορους λόγους·

1. Παρ' όλο που η ισχύς των ΗΠΑ στις ψηφοφορίες υποχώρησε, είναι η μόνη χώρα με δυνατότητα άσκησης βέτο στα Άρθρα Συμφωνίας της Τράπεζας και τις αποφάσεις για αύξηση κεφαλαίου της Τράπεζας.
2. Άλλες αναπτυγμένες χώρες ήταν συχνά «χαρούμενες που οι Ηνωμένες Πολιτείες αναλάμβαναν το τιμόνι —και τη δυσκολία— κάνοντας αυτό που αυτές ήθελαν έτσι κι αλλιώς» στην Τράπεζα, και δεν ήταν πρόθυμες να διακινδυνεύσουν τις διμερείς τους σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες αμφισβητώντας τες ανοιχτά.[34] Η Ιαπωνία και η Ευρώπη ένιωθαν ότι τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνταν καλύτερα από περιφερειακούς θεσμούς και σχέσεις υπό τον έλεγχό τους όπως η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανοικοδόμησης και Ανάπτυξης (EBRD) στην Ευρώπη. Όσον αφορά τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι διαιρέσεις στο εσωτερικό του Νότου και η εξάρτηση του Νότου από τα δάνεια της Τράπεζας συνεχίζουν να περιορίζουν την επιρροή τους.
3. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ιδιαίτερη δομική ή ήπια ισχύ στην Τράπεζα· δηλαδή καταφέρνουν συχνά να κάνουν «τις άλλες χώρες να *θέλουν* ό,τι θέλουν οι ίδιες».[35] Αυτή η ήπια ισχύς εξαρτάται από δρώντες της κοινωνίας των πολιτών με έδρα τις ΗΠΑ, όπως είναι θεωρητικοί, δεξαμενές σκέψεις και μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί με άμεση πρόσβαση στην Τράπεζα στην Ουάσινγκτον, και από το γεγονός ότι μια μεγάλη πλειονότητα των οικονομολόγων της Τράπεζας έχουν τουλάχιστον μεταπτυχιακή εκπαίδευση σε κάποιο Πανεπιστήμιο της Βόρειας Αμερικής.
4. Η δημιουργία της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) το 1960 έδωσε στις Ηνωμένες Πολιτείες μια πηγή επιρροής που δεν είχαν στην Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD). Μάλιστα, η απειλή των ΗΠΑ για παρακράτηση των ανεφοδιασμών τους στη Διεθνή Ένωση Ανάπτυξης (IDA) ίσως είναι η σημαντικότερη πηγή πίεσης, και σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέεται ρητά με τις αντιρρήσεις των ΗΠΑ σε συγκεκριμένες πολιτικές της Τράπεζας.[36]

Παρά την επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών και άλλων αναπτυγμένων χωρών, η Τράπεζα ορισμένες φορές εφαρμόζει την αυτονομία της σε συγκεκριμένα ζητήματα και στηρίζεται στην ειδημοσύνη της για να επηρεάζει τους αξιωματούχους επί της ξένης βοήθειας στις αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Παγκόσμια Τράπεζα έχουν μία «σύνθετη και εν εξελίξει σχέση που είναι εν μέρει συμβίωση, εν μέρει αμφίδρομη επιρροή, και εν μέρει μάχη για την αυτονομία δράσης της Τράπεζας».[37]

Αντί να αναπτύξει λεπτομερώς τα πολυάριθμα επιχειρήματα υπέρ και κατά των πολιτικών της Τράπεζας, τούτο το Κεφάλαιο παρέχει ένα σύντομο περίγραμμα κάποιων βασικών ζητημάτων που θέτουν οι επικριτές και οι υποστηρικτές. Οι δριμύτεροι επικριτές είναι οι ιστορικοί δομιστές στα αριστερά και οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι στα δεξιά. Οι ιστορικοί δομιστές κατηγορούν την Τράπεζα για τον πλουτισμό των εξαγωγέων και των πολυεθνικών εταιρειών από τις αναπτυγμένες χώρες εις βάρος των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και για «αφαίρεση του κρατικού ελέγχου» από «εθνικιστές και σοσιαλιστές [στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες] που θα ρύθμιζαν την είσοδο του διεθνούς κεφαλαίου».[38] Ορισμένοι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι, αντίθετα, κατηγορούν την Τράπεζα ότι έχει «προφανές συμφέρον για διαρκή αύξηση της πολυεθνικής βοήθειας» και προτείνουν να «επιβάλλει μεγαλύτερο έλεγχο στην τάση των ανθρώπων του δυναμικού της να είναι "ενθουσιώδεις με το κράτος"».[39] Οι υπερασπιστές της Τράπεζας συχνά θεωρούν ότι υιοθετεί παρεμβατικές ή μεταρρυθμιστικές φιλελεύθερες πολιτικές ως αναπτυξιακός θεσμός και θεωρούν αναπόφευκτο «ότι η Τράπεζα θα υπόκειται σε σφοδρή κριτική από ιδεολόγους και της Αριστεράς και της Δεξιάς».[40]

Όπως πραγματευόμαστε σε τούτο το Κεφάλαιο, η Τράπεζα υπήρξε στην πραγματικότητα υπερβολικά πρόθυμη ν' αγνοήσει τις αμφισβητήσεις της αναπτυξιακής της προσέγγισης που βασιζόταν στην ελεύθερη αγορά, και υπήρξε περισσότερο πρόθυμη να αποδεχθεί μελέτες για την αποτυχία των κρατών παρά μελέτες για την αποτυχία της αγοράς. Στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, η Τράπεζα έγινε πιο ισχυρός υποστηρικτής ορθόδοξων φιλελεύθερων πολιτικών και πίεζε τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να υιοθετούν αυτές τις πολιτικές μέσω των δανείων διαρθρωτικής προσαρμογής της.[41] Μόνο πρόσφατα αντελήφθη περισσότερο η Τράπεζα την ανάγκη να διασφαλίσει τις ευάλωτες ομάδες και κράτη από τις ασυγκράτητες πιέσεις της αγοράς. Άλλες κριτικές εις βάρος της Τράπεζας εκτείνονται από την περιφρονητική και

συγκαταβατική στάση απέναντι σε άλλους θεσμούς όπως το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών (UNDP) και οι τράπεζες περιφερειακής ανάπτυξης· την ιδιαίτερα συγκεντρωτική της δομή στην Ουάσιγκτον, με πολύ λίγο χρόνο του προσωπικού της να αφιερώνεται σε μάχιμες δραστηριότητες και την πρακτική της να δίνει προτεραιότητα σε δεσμεύσεις για μεγάλους σχεδιασμούς με γρήγορη εξόφληση των δανείων παρά στην επόπτευση, την εφαρμογή και την αξιολόγηση των προγραμμάτων. Για να είμαστε δίκαιοι με την Τράπεζα, ως ο μεγαλύτερος θεσμός πολυμερούς ανάπτυξης γίνεται συχνά στόχος κριτικής ανεξάρτητα από τις πολιτικές της. Για παράδειγμα, ορισμένοι επικριτές κατηγορούν την Τράπεζα ότι καθυστερεί πολύ να προχωρά σε αλλαγή των πολιτικών της με βάση πιέσεις της κοινωνίας των πολιτών και μεταβολές των απαιτήσεων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ωστόσο, όταν η Τράπεζα τροποποιεί τις πολιτικές της, άλλοι την κατηγορούν ότι τρέχει «να υιοθετήσει τις τελευταίες τάσεις στην αναπτυξιακή σκέψη ανεξάρτητα από τις ουσιαστικές τους αρετές».[42] Επιπροσθέτως, η Τράπεζα όπως και άλλοι διεθνείς οργανισμοί είναι σε μεγάλο βαθμό δημιούργημα των πιο σημαντικών κρατών μελών. Για παράδειγμα, η ικανότητα της Τράπεζας να παρέχει αυξημένη χρηματοδότηση στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εξαρτάται από την προθυμία του Βορρά να παρέχει ανεφοδιασμό στη Διεθνη Ένωση Ανάπτυξης (IDA). Έχοντας παράσχει ορισμένο υπόβαθρο για την Ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας, η πραγμάτευσή μας τώρα στρέφεται στις αναπτυξιακές στρατηγικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Εκβιομηχανιση Υποκαταστασης των Εισαγωγων

Οι ιδέες μιας σειράς μεγάλων οικονομολόγων επηρεάσαν τις αναπτυξιακές στρατηγικές του Νότου στις αρχές τις μεταπολεμικής περιόδου. Πρώτον, οι αναπτυξιακές στρατηγικές στηρίχθηκαν στον παρεμβατικό φιλελευθερισμό του John Maynard Keynes. Παρ' όλο που ο Keynes ζητούσε κρατική παρέμβαση για τη δημιουργία θέσεων εργασίας στις αναπτυγμένες χώρες, οι ιδέες του συνέβαλαν στην άποψη ότι και οι κυβερνήσεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών θα έπρεπε να κάνουν περισσότερα για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης. Δεύτερον, οι αναπτυξιακές στρατηγικές στηρίχθηκαν στις ιδέες των Raúl Prebisch και Hans Singer. Το 1950, οι Prebish και Singer, ανεξάρτητα μεταξύ τους, δημοσίευσαν μελέτες όπου υποστήριζαν πως το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου διευρυνόταν λόγω μιας μακρόχρονης μείωσης των τιμών των πρωτογενών προϊόντων (πρώτων υλών και γεωργικών αγαθών). Για να κλείσει το χάσμα, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες

θα έπρεπε να μειώσουν την έμφασή τους στην παραγωγή πρωτογενών προϊόντων και να επικεντρωθούν πρώτα και κύρια στην εκβιομηχάνιση.[43] Υποστηρίζοντας ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση ως εξαγωγείς πρωτογενών προϊόντων, οι Prebisch και Singer βρίσκονταν σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη οικονομική άποψη ότι το ελεύθερο εμπόριο που στηρίζεται στο συγκριτικό πλεονέκτημα οφελεί όλα τα κράτη.

Σύμφωνα με την άποψη Prebisch-Singer, η ζήτηση για βιομηχανικά αγαθά όπως τα αυτοκίνητα και οι τηλεοράσεις αυξάνει καθώς αυξάνει το εισόδημα, όμως δεν ισχύει το ίδιο για τα γεωργικά προϊόντα και τις πρώτες ύλες. Μάλιστα, η ζήτηση των αναπτυγμένων χωρών για πρώτες ύλες μπορεί ακόμη και να μειωθεί καθώς οι τεχνολογικές πρόοδοι οδηγούν στην ανακάλυψη υποκατάστατων προϊόντων (όπως το συνθετικό καουτσούκ έναντι του φυσικού καουτσούκ). Έτσι, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που εξαρτώνται στις εξαγωγές πρωτογενών προϊόντων αντιμετωπίζουν επιδείνωση των όρων του εμπορίου. Όταν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αυξάνουν την παραγωγή πρωτογενών προϊόντων για να αποκομίσουν περισσότερα έσοδα, έχουν να αντιμετωπίσουν χαμηλότερες τιμές και περισσότερη φτώχεια καθώς συσσωρεύονται τα πλεονάσματα. Ο Prebisch ισχυριζόταν πως μια στρατηγική εκβιομηχάνισης υποκατάστασης των εισαγωγών θα επέτρεπε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να παράγουν βιομηχανικά αγαθά που ως τότε τα εισήγαν. Στη δεκαετία του 1950, ο Prebisch άρχισε να χρησιμοποιεί τους όρους «κέντρο» και «περιφέρεια», και το κλασικό του έργο αποτέλεσε τον πυρήνα του λατινοαμερικανικού δομισμού. Παρ' όλο που ο δομισμός του Prebisch ήταν ένας *προάγγελος* (μαζί με τον μαρξισμό) της θεωρίας της εξάρτησης, αποτελούσε μια μεταρρυθμιστική και περισσότερο αισιόδοξη θεωρία σε σχέση με τη θεωρία της εξάρτησης, καθώς θεωρούσε πως ο Νότος μπορούσε να προλάβει το Βορρά μέσω του προστατευτισμού και της εκβιομηχάνισης με τη στήριξη του κράτους.[44]

Οι ρεαλιστές όπως οι Hamilton και List είχαν υποστηρίξει πολιτικές παρόμοιες με την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών για τους όψιμα εκβιομηχανιζόμενες χώρες τον 18ο και τον 19ο αιώνα, ενώ ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν αναπτύξει πολιτικές εκβιομηχάνισης υποκατάστασης των εισαγωγών ως βραχυπρόθεσμη απάντηση στη Μεγάλη Ύφεση του Μεσοπολέμου. Ωστόσο, ο Νότος δεν υιοθέτησε την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών ως μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή στρατηγική παρά μόνο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο κέντρο της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών βρισκόταν το επιχείρημα ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να προστατεύουν και να υποστηρίζουν τη νηπιακή τους βιομηχανία μέσω προστατευτικών φραγμών και επιδοτήσεων

ώστε να προωθείται η βιομηχανική ανάπτυξη. Μόνο με έμφαση στη βιομηχανική ανάπτυξη (και με μείωση της έμφασης στη γεωργία) μπορούσαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να ανταγωνιστούν τις αναπτυγμένες χώρες. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στη Λατινική Αμερική, την Ασία και την Αφρική ακολούθησαν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, και η υποκατάσταση των εισαγωγών «αναδείχθηκε ως το νέο ευαγγέλιο για την εκβιομηχάνιση του Τρίτου Κόσμου».[45] Παρ' όλο που η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών είναι μια ρεαλιστική αναπτυξιακή στρατηγική με ισχυρές εθνικιστικές προεκτάσεις, η Παγκόσμια Τράπεζα υποστήριξε σε γενικές γραμμές την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών στη δεκαετία του 1950. Η Τράπεζα πάντα επεδίωκε να προωθεί την ιδιωτική επιχειρηματικότητα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όμως επηρεαζόταν από τις μεταπολεμικές παρεμβατικές φιλελεύθερες απόψεις ότι το κράτος είχε να παίξει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη. Επειδή οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν ένα πρόβλημα με τη νηπιακή τους βιομηχανία, η Τράπεζα αποδέχθηκε το γεγονός ότι η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών θα περιελάμβανε ένα βαθμό κρατικού προστατευτισμού. Η προσέγγιση της Τράπεζας στην ανάπτυξη έδινε επίσης αρκετή έμφαση στην εκβιομηχάνιση, κάτι που στη δεκαετία του 1950 σήμαινε εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών, ενώ παρείχε χρηματοδότηση για μεγάλα έργα υποδομής όπως υπηρεσίες μεταφοράς και επικοινωνιών, ενεργειακούς σχεδιασμούς και οικοδόμηση λιμένων που είχαν ανάγκη οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να εκβιομηχανιστούν.[46]

Αρχικά, οι πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών έμοιαζαν να προσφέρουν σημαντικά οφέλη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Για παράδειγμα, η Λατινική Αμερική είχε υγιή επίπεδα βιομηχανικής ανάπτυξης στις δεκαετίες του 1940 και του 1950, η παραγωγή χάλυβα της Ινδίας αυξήθηκε κατά έξι φορές από το 1951 έως το 1966, ενώ και ορισμένα αφρικανικά κράτη όπως η Γκάνα κατέγραψαν κεκτημένα στη βιομηχανία. Οι διεθνείς συνθήκες ήταν ευνοϊκές για την επιτυχία της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών εκείνη την περίοδο, με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να επωφελούνται από την ευημερία και τη μεγέθυνση της Βόρειας Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης. Επιπλέον, η «πράσινη επανάσταση» οδήγησε στην ανάπτυξη σιτηρών υψηλής σοδειάς στη δεκαετία του 1950, τα οποία αύξησαν τη γεωργική παραγωγή στις ασιατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και απέκρυπταν το γεγονός ότι η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών προωθούσε την εκβιομηχάνιση εις βάρος της γεωργίας. Παρά την αρχική επιτυχία της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, εξωτερικά προβλήματα και εσωτερικές στρεβλώσεις αναπτύχθηκαν στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Η παγκόσμια κρίση τροφίμων της δεκαετίας του 1970 αποκάλυψε αδυναμίες της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, καθώς οι δριμείες καιρικές συνθήκες και οι ελλείψεις στη σοδειά της Σοβιετικής Ένωσης οδήγησαν σε ιδιαίτερα αυξημένες ανάγκες για εισαγωγή τροφίμων, και τα παγκόσμια αποθέματα τροφίμων έπεσαν στο χαμηλότερο επίπεδο των τελευταίων 20 ετών. Η κρίση τροφίμων είχε τις πιο σφοδρές επιπτώσεις της στο Νότο διότι πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είχαν περιορισμένες δυνατότητες να αγοράσουν τρόφιμα στις παγκόσμιες αγορές σε πληθωριστικές τιμές.[47] Όταν ο Οργανισμός Πετρελαιο-εξαγωγικών Κρατών (ΟΠΕΚ) κατάφερε να περιορίσει την παροχή πετρελαίου και να ανεβάσει δραστικά τις τιμές το 1973, μια σειρά από λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εισαγωγέων πετρελαίου όπως η Ινδία χτυπήθηκαν διπλά από την κρίση τροφίμων και ενέργειας.

Αυτές οι εξωτερικές πιέσεις αποκάλυψαν μια σειρά αδυναμίες της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών ως αναπτυξιακής στρατηγικής. Πρώτον, η παγκόσμια κρίση τροφίμων της δεκαετίας του 1970 κατέδειξε τις παγίδες που αντιμετώπιζαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δίνοντας έμφαση στην εκβιομηχάνιση σε βάρος της γεωργίας. Η παραμέληση της γεωργίας συνέβαλε σε φτώχεια στην ύπαιθρο, σε ανάγκη για εισαγωγές σιτηρών και σε αποτελμάτωση των αγροτικών εξαγωγών. Το μερίδιο των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στις παγκόσμιες γεωργικές εξαγωγές υποχώρησε από 44% το 1955 σε 32% το 1970, και η μείωση των εσόδων επιδείνωσε τα ελλείμματα ισοζυγίου πληρωμών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Δεύτερον, παρά την έμφαση στην προώθηση της αυτάρκειας, η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών αύξησε την εξάρτηση του Νότου από το Βορρά. Αντιμέτωπες με τις ελλείψεις κεφαλαίου και ξένου συναλλάγματος, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ενθάρρυναν τις εισερχόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις ως τμήμα των πολιτικών εκβιομηχάνισης υποκατάστασης των εισαγωγών τους ώστε να προωθήσουν την εκβιομηχάνιση. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι πολυεθνικές εταιρείες μπόρεσαν να ιδρύσουν θυγατρικές πίσω από τους εμπορικούς φραγμούς των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών· έτσι μπορεί κανείς να εξηγήσει γιατί η αμερικανική κυβέρνηση υποστήριξε την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών ως τμήμα των «σθεναρών της προσπαθειών για διασφάλιση ευνοϊκών συνθηκών για τις αμερικανικές ξένες άμεσες επενδύσεις».[48]

Η πιο σημαντική αδυναμία της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών ήταν η ανικανότητά της να προωθήσει τη βιομηχανική ανταγωνιστικότητα. Η εκβιομηχάνιση φαινόταν να προχωρά καλά σε ένα «εύκολο» πρώτο στάδιο, όμως το δεύτερο στάδιο της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών ήταν πολύ δυσκολότερο. Στο πρώτο στάδιο, οι λιγό-

τερο αναπτυγμένες χώρες αντικατέστησαν τις αναλώσιμες καταναλωτικές εισαγωγές, όπως τα υποδήματα, τα είδη του νοικοκυριού και το ρουχισμό, με την εγχώρια παραγωγή. Υπάρχει μια ευμεγέθης εγχώρια αγορά στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για αυτά τα αγαθά εντάσεως εργασίας, που δεν απαιτούν μεγάλο όγκο επένδυσης κεφαλαίων, αναπτυγμένης τεχνολογίας ούτε δίκτυο προμηθευτών εξαρτημάτων. Ωστόσο, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να προχωρήσουν σε ένα δεύτερο στάδιο για να διατηρήσουν τα υψηλά επίπεδα βιομηχανικής ανάπτυξης, αντικαθιστώντας τις εισαγωγές ενδιάμεσων αγαθών (παραδείγματος χάρη, πετροχημικών και χάλυβα) και διαρκών καταναλωτικών προϊόντων (παραδείγματος χάρη, ψυγείων και αυτοκινήτων) με εγχώρια παραγωγή. Αυτά τα προϊόντα δεύτερου επιπέδου ήταν πιο δύσκολο να παραχθούν από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες διότι είναι εντάσεως κεφαλαίου και εξαρτώνταν από οικονομίες κλίμακας και υψηλότερα επίπεδα τεχνολογίας. Για να παράγουν αυτά τα προϊόντα οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να εισάγουν τεχνολογία και εισροές, ενώ το κόστος των εισαγόμενων εισροών υπερσκέλιζε κάθε κέρδος από την εγχώρια παραγωγή των τελικών αγαθών. Τέλος, η έμφαση στην παραγωγή εντάσεως κεφαλαίου συγκέντρωνε τα αναπτυξιακά οφέλη σε ένα μικρό τμήμα του πληθυσμού σε βιομηχανικούς θύλακες, ενώ η ανεργία αποτελούσε τεράστιο πρόβλημα για όσους ζούσαν έξω από αυτούς τους θύλακες. Συνεπώς η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών απλώς παρόξυνε τις εισοδηματικές ανισότητες στο εσωτερικό των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[49]

Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που επεδίωξαν το δεύτερο στάδιο εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών υπέφεραν από επιβράδυνση στην ανάπτυξη των εξαγωγών πρωτογενών προϊόντων, εξάρτηση από εισαγωγές για την παραγωγή των προϊόντων δευτέρου επιπέδου και απέτυχαν να αυξήσουν τις βιομηχανικές εξαγωγές. Ανταποκρινόμενες στα προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επεδίωξαν να πάρουν εξωτερικά δάνεια, βοήθεια και επενδύσεις ενώ στράφηκαν όλο και περισότερο στον εμπορικό προστατευτισμό. Γι' αυτό, στη δεκαετία του 1960, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι «μια πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών τείνει να είναι όλο και λιγότερο επιτυχής όσο περισσότερο συνεχίζεται»[50] και η Παγκόσμια Τράπεζα άλλαξε τις απόψεις της αρχίζοντας να αντιτίθεται στην εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, «η χρηματοδότηση της κερδοφόρας βιομηχανίας υποκατάστασης των εισαγωγών από τη Διεθνή Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC) και από χρηματοδοτούμενες από την Τράπεζα εταιρείες αναπτυξιακής χρηματοδότησης, χωρίς πολύ ενδιαφέρον για τη σχέση των εγχώριων με τις διεθνείς τιμές» έδινε τη θέση της «σε μια πιο διακριτική πολιτική βιομηχανικής χρηματοδότησης».[51] Ακόμη και ο Prebisch εξέφρασε ανησυχίες ότι η «εξάπλωση βιομηχανιών κάθε είδους σε μια κλειστή αγορά έχει αφαιρέσει από τις χώρες της Λατινικής Αμερικής τα πλεονεκτήματα της εξειδίκευσης και των οικονομιών κλίμακας».[52] Ο Prebisch ήλπιζε ότι οι περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες θα παρείχαν οικονομίες κλίμακας ώστε οι λατινοαμερικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μπορούν να συνεχίσουν να εκβιομηχανίζονται με εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών. Όπως, ωστόσο, πραγματευθήκαμε στο Κεφάλαιο 9, η λατινοαμερικανική περιφερειοποίηση στη δεκαετία του 1970 υπήρξε ανεπιτυχής.

Παρά τα προβλήματα της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, πολλά κράτη της Λατινικής Αμερικής και της Νότιας Ασίας συνέχισαν στο δεύτερο στάδιο εκβιομηχάνισης υποκατάστασης των εισαγωγών διότι εγχώριες προστατευτικές ομάδες περιόριζαν τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να προχωρήσουν σε αλλαγή πολιτικής.[53] Δεν ήταν παρά μετά την κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 που οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεταστράφηκαν τελικά από την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών σε κάποια πιο εξωστρεφώς προσανατολισμένη αναπτυξιακή στρατηγική (βλέπε την πραγμάτευση παρακάτω). Παρ' όλο που πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επέμειναν στην εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ορισμένες αναζήτησαν εναλλακτικές λύσεις. Μία δεύτερη ομάδα λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υιοθέτησαν μια πιο ακραία εσωστρεφή στρατηγική, στρεφόμενες στο σοσιαλιστικό κεντρικό σχεδιασμό που βασιζόταν στο μοντέλο της Σοβιετικής Ένωσης, όμως τα πειράματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών με το σοσιαλισμό αντιμετωπισαν πολλά προβλήματα. Μια τρίτη ομάδα, οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας, άλλαξαν τη στρατηγική τους από εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών σε ανάπτυξη προσανατολισμένη στις εξαγωγές, μάλλον αρκετά νωρίς, και πέτυχαν πολύ πιο εντυπωσιακά επίπεδα ανάπτυξης σε σχέση με άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η αναπτυξιακή κοινότητα άρχισε να κοιτά θετικά την προσανατολισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη ως εναλλακτική στρατηγική για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ

Στη δεκαετία του 1960, υπήρξαν θεωρητικοί που αμφισβήτησαν την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών και από τα δεξιά και από τα αριστερά, ενώ πολλοί αριστερόστροφοι θεωρητικοί στράφηκαν στη θεωρία της εξάρτησης (βλέπε Κεφάλαιο 5). Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της εξάρτησης, η

εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών δεν αναδιάρθρωνε εκ βάθρων τις οικονομίες λιγότερο αναπτυγμένων χωρών της περιφέρειας ούτε αύξανε την επιρροή τους έναντι των αναπτυγμένων χωρών στο κέντρο. Ο Νότος μπορούσε να προωθήσει την αυτόνομη ανάπτυξή του, υποστήριζαν οι θεωρητικοί της εξάρτησης, μόνο στρεφόμενος στο σοσιαλισμό και διαρηγνύοντας τις σχέσεις με το Βορρά. Παρ' όλο που οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εξακολούθησαν να εφαρμόζουν την εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών, ένας μικρός αριθμός όπως για παράδειγμα η Κίνα, η Βόρεια Κορέα, η Κούβα, η Αιθιοπία, η Μοζαμβίκη, το Βιετνάμ, το Λάος, η Καμπότζη και η Βιρμανία διάλεξαν σοσιαλιστικές στρατηγικές κεντρικού σχεδιασμού. Η Κίνα ήταν η μοναδική από αυτές τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με το μέγεθος και τους πόρους ώστε να αποκομίσει σημαντικά οικονομικά οφέλη από το σοσιαλιστικό κεντρικό σχεδιασμό.[54] Οι σοσιαλιστικές αναπτυξιακές στρατηγικές είχαν ως πρότυπο το σοβιετικό μοντέλο, το οποίο επεδίωκε να εξαλείψει την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς και την ατομική ιδιοκτησία, και να εγκαθιδρύσει κρατικό έλεγχο πάνω στην οικονομία. Έτσι, ο κρατικός κεντρικός σχεδιασμός αντικατέστησε σε μεγάλο βαθμό τα σήματα της αγοράς για την κατανομή των πόρων και τον ορισμό παραγωγικών στόχων, μισθών και τιμών. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που διάλεξαν το σοσιαλιστικό δρόμο συχνά μείωσαν τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες περισσότερο απ' ό,τι οι μη σοσιαλιστικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, παρέχοντας καλύτερη πρόσβαση στην υγεία και την εκπαίδευση, βελτιώνοντας τη θέση των γυναικών και ανοίγοντας πάρκα και άλλες εγκαταστάσεις για δημόσια χρήση. Παρά τα θετικά αυτά βήματα, όμως, οι σοσιαλιστικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα.

Ένα βασικό πρόβλημα με τη σοσιαλιστική στρατηγική ήταν ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πλην της Κίνας ήταν πολύ μικρές και με ελλιπείς πόρους για να προχωρήσουν σε κεντρικό σχεδιασμό κατά το μοντέλο της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης. Για παράδειγμα, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν είχαν την υποδομή σε επικοινωνίες και μεταφορές για κεντρικό σχεδιασμό, ούτε μια καλά ειδικευμένη γραφειοκρατία που θα χάρασσε πολιτικές και θα επέβλεπε τα σχέδια. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αντιμετώπιζαν επίσης πολλά από τα ίδια προβλήματα που μάστιζαν τη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη. Έτσι, οι κεντρικοί σχεδιαστές είχαν περισσότερες επιτυχίες στο να θέτουν παραγωγικούς στόχους και να αυξάνουν τον όγκο της παραγωγής παρά στη διασφάλιση της ποιότητας της παραγωγής και στην αποδοτική χρήση των πόρων. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ήταν ελλιπώς εφοδιασμένες για να εφαρμόσουν το σοσιαλιστικό κεντρικό σχεδιασμό, η βοήθεια και οι επενδυτικές πολιτικές της Δύσης δεν έκαναν αυτό το έργο ευκολότερο. Για παράδειγμα, αξιωματούχοι της Παγκόσμιας Τράπεζας και του αμερικανικού Γραφείου Διεθνούς Ανάπτυξης (AID) πίστευαν πως η ξένη βοήθεια θα έπρεπε τουλάχιστον εν μέρει να προωθεί τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Έτσι, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που ακολούθησαν ένα μοντέλο σοσιαλιστικής ανάπτυξης δεν υπήρξαν σημαντικοί αποδέκτες δυτικής αναπτυξιακής βοήθειας.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που επεδίωξαν ένα σοσιαλιστικό μοντέλο ήταν η Μοζαμβίκη. Λίγο αφότου κέρδισε την ανεξαρτησία της το 1975, η Μοζαμβίκη προσπάθησε να χαλαρώσει τους δεσμούς της με την κυβέρνηση απαρτχάιντ της Νότιας Αφρικής και να ακολουθήσει ένα δρόμο σοσιαλιστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, το κράτος έπρεπε να παρεμβαίνει σημαντικά στην οικονομία για να επιτύχει τους στόχους του όσον αφορά το σοσιαλισμό και την ισονομία, και αυτή η δραστηριότητα βρισκόταν πέρα από τις δυνάμεις του. Στη γεωργία, για παράδειγμα, η Μοζαμβίκη θέσπισε κοινοτικά χωριά και περίπου 2.000 κρατικά αγροκτήματα για να παρέχει το μεγαλύτερο μέρος της ποσότητας τροφίμων που χρειαζόταν η χώρα, όμως η γεωργική παραγωγή έπεσε απότομα διότι οι αγρότες προτιμούσαν τις οικογενειακές καλλιέργειες έναντι των κοινοτικών αγροκτημάτων και διότι η κυβέρνηση μπορούσε να αφιερώνει μόνο περιορισμένες δυνάμεις στα κρατικά αγροκτήματα και τα κοινοτικά χωριά. Παρ' όλο που η Μοζαμβίκη προσπάθησε να προωθήσει τους συνεργατικούς δεσμούς με τη Δύση όπως και με τα σοσιαλιστικά κράτη, το αμερικανικό Κογκρέσο επέβαλε μια απαγόρευση για ξένη βοήθεια στη Μοζαμβίκη (συχνά παρά τις αντιρρήσεις της εκτελεστικής εξουσίας) από το 1975 έως το 1984. Η Μοζαμβίκη υπήρξε επίσης στόχος μιας εκστρατείας αποσταθεροποίησης από την κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής, εν μέρει λόγω της υποστήριξης που έδινε στους πρόσφυγες και τα απελευθερωτικά κινήματα της νότιας Αφρικής. Στα τέλη του 1983, η Μοζαμβίκη είχε έλλειψη ειδών διατροφής για τον πληθυσμό της, έλλειψη ξένου συναλλάγματος και σοβαρή μείωση στην εγχώρια παραγωγή. Αποτέλεσμα ήταν ότι η κυβέρνηση δήλωσε αδυναμία αποπληρωμής των χρεών και έγινε σημαντικός αποδέκτης διεθνούς βοήθειας. Ανταποκρινόμενη στις διαπραγματεύσεις για τον αναπρογραμματισμό του χρέους της, που έγιναν με το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και τις Λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου, η Μοζαμβίκη εισήγαγε ορθόδοξες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Διάφορες άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που ακολούθησαν σοσιαλιστικές πολιτικές είχαν εμπειρίες παρόμοιες με αυτές της Μοζαμβίκης, και όταν ο σοβιετικός συνασπισμός κατέρρευσε στη δεκαετία του 1980 και του 1990, οι σοσιαλιστικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν μπορούσαν πλέον να στρέφονται στον «Δεύτερο Κόσμο» για οικονο-

μική και στρατιωτική βοήθεια. Έτσι, ελάχιστες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σήμερα ακολουθούν σοσιαλιστικές στρατηγικές. Ακόμη και απομεινάρια όπως η Κούβα επιδιώκουν στενότερους δεσμούς με τον καπιταλιστικό κόσμο.[55]

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΒΑΣΙΣΜΕΝΗ ΣΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Η εμπειρία των πολυεθνικών εταιρειών της Ανατολικής Ασίας —Νότιας Κορέας, Ταϊβάν, Σινγκαπούρης, Χονγκ Κονγκ— ήταν πολύ διαφορετική από αυτή άλλων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Οι στρατηγικές ανάπτυξής τους που στηρίζονταν στις εξαγωγές οδήγησαν σε εντυπωσιακούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και υπήρξαν πολύ πιο επιτυχείς από τις σοσιαλιστικές στρατηγικές και τις πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών των δεκαετιών του 1970 και του 1980. Εξετάζοντας τις επιπτώσεις που είχε στην ανάπτυξη η βασισμένη στις εξαγωγές μεγέθυνση, είναι καλύτερο να πραγματευτούμε τη Νότια Κορέα και την Ταϊβάν διότι η Σινγκαπούρη και το Χονγκ Κονγκ είναι τόσο μικρές γεωγραφικά χώρες που μοιάζουν περισσότερο με πόλεις-κράτη, ενώ το Χονγκ Κονγκ ήταν αποικία του βρετανικού στέμματος προτού ενσωματωθεί στην ηπειρωτική Κίνα. Το Χονγκ Κονγκ ήταν επίσης η μοναδική νεο-βιομηχανοποιημένη οικονομία της Ανατολικής Ασίας που δεν ακολούθησε ποτέ πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών.

Η Ταϊβάν και η Νότια Κορέα υιοθέτησαν πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών τη δεκαετία του 1950 και αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Και οι δύο οικονομίες είχαν μεγάλα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών που καλύπτονταν κυρίως από ξένη βοήθεια, ενώ οι εξαγωγές τους ήταν σχεδόν στο σύνολό τους πρωτογενή εμπορεύματα. Στη δεκαετία του 1960, η Ταϊβάν και η Νότια Κορέα ακολούθησαν το παράδειγμα της Ιαπωνίας και στράφηκαν από την εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών σε μια πολιτική που ενθάρρυνε την αύξηση των βιομηχανικών εξαγωγών. Ενώ διατηρούσαν ένα μετριοπαθή εμπορικό προστατευτισμό στην εγχώρια αγορά, προωθούσαν τις εξαγωγές με φορολογικά κίνητρα, εξαγωγικές πιστώσεις, στόχους εξαγωγών και αδασμολόγητες εισαγωγές εισροών που είχαν ανάγκη οι εξαγωγείς. Η Ταϊβάν και η Νότια Κορέα εγκατέλειψαν επίσης τη θεσμοθέτηση κατώτερου μισθού και επέβαλαν μόνο ελάχιστους φόρους στην απασχόληση εργατικού δυναμικού ώστε να μπορεί να αυξηθεί η απασχόληση στις βιομηχανίες που προσανατολίζονταν στις εξαγωγές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ασίας όπως η Μαλαισία, η Ινδονησία και η Ταϊλάνδη ακολούθησαν το

δρόμο της Ιαπωνίας και των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και στράφηκαν στις στρατηγικές ανάπτυξης που βασιζόταν στις εξαγωγές. Έτσι, το Χονγκ Κονγκ, η Σινγκαπούρη, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν ήταν οι ασιατικές νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες του «πρώτου γύρου» και η Μαλαισία, η Ινδονησία και η Ταϊλάνδη του «δεύτερου γύρου». Η αλλαγή προς τη βασισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη είχε τεράστιο αντίκτυπο στις οικονομικές επιδόσεις. Για παράδειγμα, το ΑΕΠ της Νότιας Κορέας αυξήθηκε από 31 εκατομμύρια δολάρια το 1960 σε 882 εκατομμύρια δολάρια το 1970. Από τη δεκαετία του 1960 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι περισσότερες εξαγωγές της Νότιας Κορέας και της Ταϊβάν ήταν βιομηχανικά προϊόντα που απαιτούσαν μεγάλη ποσότητα ανειδίκευτης εργασίας και σχετικά λίγο κεφάλαιο. Με τον καιρό, αυξήθηκαν οι βιομηχανικοί μισθοί και υπήρξε μια διαρθρωτική αναδιαμόρφωση καθώς οι δύο οικονομίες άρχισαν να παράγουν πιο εξελιγμένα βιομηχανικά αγαθά που απαιτούσαν εργατικό δυναμικό υψηλής ειδίκευσης. Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η Ταϊβάν και η Νότια Κορέα ήταν η 10η και η 13η σε σειρά χώρα σε εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, αντίστοιχα.[56]

Οι επιτυχίες της Ανατολικής Ασίας από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980 πολλές φορές μπήκαν σε σύγκριση με την πιο άσχημη οικονομική μοίρα των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών της Λατινικής Αμερικής – Αργεντινής, Βραζιλίας, Χιλής και Μεξικού.[57] Παρ' όλο που οι Λατινοαμερικανοί άρχισαν να παρέχουν ορισμένα κίνητρα για εξαγωγές στη δεκαετία του 1960, οι πολιτικές τους συνέχισαν να βασίζονται στην εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών. Έτσι, οι πρώτες δύο στήλες του Πίνακα 11.3 δείχνουν πως οι ρυθμοί αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν πολύ υψηλότεροι για τις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας παρά για τις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Λατινικής Αμερικής. Ενώ τα 747 δολάρια του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Νότιας Κορέας ήταν κατά πολύ *χαμηλότερο* του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και των τεσσάρων νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών της Λατινικής Αμερικής το 1963, το 1988 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Νότιας Κορέας ήταν 4.094 δολάρια και *υψηλότερο* από τα επίπεδα της Λατινικής Αμερικής. Η αλλαγή ήταν ακόμη πιο εντυπωσιακή για το Χονγκ Κονγκ και τη Σινγκαπούρη, με τα κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους να εκτοξεύονται πάνω από τα 11.000 δολάρια το 1988. Οι δύο τελευταίες στήλες του Πίνακα 11.3 δείχνουν πως οι βασισμένες στις εξαγωγές πολιτικές ανάπτυξης οδήγησαν σε πολύ υψηλότερες αναλογίες εξαγωγών ως προς το ΑΕΠ. Ενώ η αναλογία εξαγωγών προς ΑΕΠ της Νότιας Κορέας ήταν 2,3 και πολύ χαμηλότερη των επιπέδων της Λατινικής Αμερικής το 1973, οι βασισμένες στις εξαγωγές πολιτικές ανάπτυξής της οδήγησαν σε μια αναλογία

Πίνακας 11.3
ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ ΑΕΠ[α] ΚΑΙ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΞΑΓΩΓΩΝ/ΑΕΠ

	ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ ΑΕΠ		ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΞΑΓΩΓΩΝ/ΑΕΠ	
	1963	1988	1963	1988
NIEs[β] Ανατολικής Ασίας				
Χονγκ Κονγκ	2.247	11.952	39,0	51,1
Νότια Κορέα	747	4.094	2,3	35,4
Σινγκαπούρη	1.777	11.693	124,5	164,2
Ταϊβάν	980	4.607	15,3	51,8
NIEs[β] Λατινικής Αμερικής				
Αργεντινή	2.949	3.474	10,0	10,2
Βραζιλία	1.400	3.424	6,0	9,5
Χιλή	3.231	3.933	11,6	31,9
Μεξικό	2.312	3.649	5,1	11,9

(α) ΑΕΠ = Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
(β) NIEs = Νεο-βιομηχανοποιημένες Οικονομίες
Πηγή: Bela Balasa, *Policy Choices for the 1990s* (Λονδίνο, Macmillan, 1993), σσ. 57, 59.

35,4 το 1988, ξεπερνώντας τις αναλογίες των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών της Λατινικής Αμερικής. Οι αναλογίες εξαγωγών προς το ΑΕΠ του 1988 για τη Σινγκαπούρη (164,2), την Ταϊβάν (51,8), και το Χονγκ Κονγκ (51,1) ήταν πολύ υψηλότερες των αναλογιών της Λατινικής Αμερικής. Υπάρχουν επίσης χαρακτηριστικές διαφορές στη σύνθεση των εξαγωγών, με *κάθε μία* χώρα από τις Ταϊβάν, Νότια Κορέα και Χονγκ Κονγκ να παράγει περισσότερες βιομηχανικές εξαγωγές από ολόκληρη τη Λατινική Αμερική στα τέλη της δεκαετίας του 1980.[58]

Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας πέρασαν μερικά χρόνια μειωμένης ανάπτυξης στη διάρκεια της κρίσης εξωτερικών χρεών της δεκαετίας του 1980, όμως δεν χρειάστηκε να αναζητήσουν αναδιαπραγμάτευση του χρέους και σύντομα προσάρμοσαν τις οικονομίες τους και ανέκτησαν ταχείς ρυθμούς μεγέθυνσης. Παρ' όλο που οι Ανατολικοασιάτες είχαν σχεδόν ίδιες αναλογίες χρέους προς το ΑΕΠ με τους άλλους εισαγωγείς πετρελαίου, είχαν πολύ χαμηλότερες αναλογίες χρέους προς εξαγωγές. Η υγιής θέση τους όσον αφορά τις εξαγωγές, σε συνδυασμό με τις μεγάλες εγχύσεις ξένων επενδύσεων (ιδιαίτερα από την Ιαπωνία), τους έδωσε τη δυνατότητα να αποκομίσουν αρκετά έσοδα ώστε να συνεχίσουν την αποπληρωμή του χρέους τους χωρίς να εξαρτηθούν από τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ ή της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι Λατινοαμερικανοί που

ακολουθούσαν στρατηγικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, αντιθέτως, επλήγησαν πιο σοβαρά από τις κρίσεις χρέους και χρειάστηκε να αναζητήσουν σημαντική χρηματοδότηση από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα.[59] Όπως θα δούμε αργότερα, οι οικονομίες της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ασίας αντιμετώπισαν οκονομικά προβλήματα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, και αυτά τα προβλήματα έγιναν ολοφάνερα στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Παρ' όλα αυτά, όπως η εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών είχε θεωρηθεί το «ευαγγέλιο» για την εκβιομηχάνιση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στη δεκαετία του 1950,[60] έτσι και η βασισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη αναδείχθηκε ως το νέο ευαγγέλιο για πολλούς ειδικούς επί της ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1970 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Παρ' όλο που υπάρχει μια γενική συναίνεση ότι η βασισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη υπήρξε πιο επιτυχημένη απ' ό,τι η εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών, υπήρξε σημαντική διάσταση απόψεων όσον αφορά στους λόγους της επιτυχίας της Ανατολικής Ασίας.

Οι Προσεγγίσεις της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και η Εμπειρία της Ανατολικής Ασίας

Φιλελεύθεροι, ρεαλιστές και ιστορικοί δομιστές είχαν διαφορετικές ερμηνείες για την επιτυχία της βασισμένης στις εξαγωγές ανάπτυξης της Ανατολικής Ασίας από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι οι οικονομικές επιδόσεις της Ανατολικής Ασίας ήταν ισχυρές διότι η βασισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη ήταν «εξωστρεφώς προσανατολισμένη» αντίθετα με την «εσωστρεφώς προσανατολισμένη» στρατηγική της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών των λατινοαμερικανικών νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs).[61] Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, οι Ανατολικοασιάτες ενθάρρυναν την αύξηση των ελεύθερων αγορών, του ανταγωνισμού και της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας διότι δεν είχαν την «καχυποψία απέναντι στις αγορές και την ιδιωτική επιχειρηματικότητα που βρίσκεται πίσω από τις μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεις σε άλλες χώρες της Ασίας όπως και σε χώρες της Αφρικής και της Νότιας Αμερικής».[62] Με δυο λόγια, οι φιλελεύθεροι απέδιδαν την επιτυχία των Ανατολικοασιατών στην προθυμία τους να ακολουθήσουν το παράδειγμα των δυτικών αναπτυγμένων χωρών υιοθετώντας πολιτικές ανοιχτής αγοράς. Οι ρεαλιστές, αντίθετα, υποστήριζαν ότι το κλειδί για την οικονομική ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας ήταν η ύπαρξη ενός ισχυρού αναπτυξιακού κράτους το οποίο είχε «θεμελιώδη ρόλο στην πρόκληση της οικονομικής μεγέθυνσης, ανάπτυξης και επιτυχία σε αυτές τις χώρες».[63]

Παρ' όλο που οι Hamilton και List είχαν υποστηρίξει πως οι όψιμα εκβιομηχανιζόμενοι είχαν ανάγκη την κρατική παρέμβαση για να προφτάσουν τα πιο ανεπτυγμένα κράτη (βλέπε Κεφάλαιο 3), δεν ήταν παρά στις αρχές της δεκαετίας του 1980 που ο Chalmers Johnson εισήγαγε τον όρο «αναπτυξιακό κράτος» στα έργα του για την Ιαπωνία και τις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας.[64] Σύμφωνα με τους ρεαλιστές, το αναπτυξιακό κράτος της Ανατολικής Ασίας είχε μια σειρά χαρακτηριστικά:

- Παρείχε εκτεταμένη καθοδήγηση στην αγορά, ελέγχοντας τις ροές επενδύσεων, προωθώντας την ανάπτυξη της τεχνολογίας, και προστατεύοντας επιλεγμένες νηπιακές βιομηχανίες.
- Έθετε την ανάπτυξη ως κορυφαίο στόχο, ενθαρρύνοντας τους πολίτες να αυξάνουν τις επενδύσεις έναντι της κατανάλωσης και χρησιμοποιώντας καταστολή σε περίπτωση ανάγκης για να επιβάλει τις προτεραιότητές του.
- Έκανε μεγάλες επενδύσεις στην εκπαίδευση για να δώσει στον πληθυσμό του τα προσόντα ώστε να είναι παγκοσμίως ανταγωνιστικός.
- Εξαρτάτο από μια ιδιαίτερα εξειδικευμένη, τεχνοκρατική γραφειοκρατία που είχε αφοσιωθεί στη θέσπιση οικονομικών μεταρρυθμίσεων.

Και η εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών και η βασισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη εξαρτώνταν από την κρατική παρέμβαση, όμως οι ρεαλιστές θεωρούσαν πως αυτές οι δύο πολιτικές διέφεραν σε δύο χαρακτηριστικά: (1) Το αναπτυξιακό κράτος της Ανατολικής Ασίας εστίαζε κυρίως στις εξαγωγικές βιομηχανίες ενώ η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών επεδίωκε να οικοδομήσει μια βιομηχανική βάση ώστε να καλύψει κυρίως την εγχώρια ζήτηση. (2) Η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών προστάτευε όλες τις εγχώριες βιομηχανίες, ενώ το αναπτυξιακό κράτος υποστήριζε ένα μικρό αριθμό κρίσιμων βιομηχανιών που θεωρούνταν οι «κερδισμένοι».[65] Αντίθετα με τους φιλελεύθερους και τους ρεαλιστές, οι θεωρητικοί της εξάρτησης και των παγκόσμιων συστημάτων υποστήριζαν πως στην πραγματικότητα οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) δεν κατάφερναν γνήσια οικονομική ανάπτυξη. Παρ' όλο που οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) είχαν αναρριχηθεί στην ημιπεριφέρεια, ήταν απλώς «πιο προχωρημένα υποδείγματα της εξαρτημένης ανάπτυξης», όμως ακόμη εξαρτημένες από τα κράτη του κέντρου.[66] Έτσι, ο André Gunder Frank υποστήριζε πως όταν οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) «παράγουν τελικά προϊόντα όπως πουκάμισα, ραδιόφωνα ή ακόμη και αυτοκίνητα, απλώς αυξάνουν την εξαρτημένη τους ενσωμάτωση μέσα σε έναν παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας... στον οποίο τους ανατίθεται η λιγότερο επικερδής και η πιο απαρχαιωμένη τεχνολογικά συνεισφορά».[67]

Πέρα από τις βασικές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, μία τέταρτη προσέγγιση ερμήνευσε την επιτυχία της Ανατολικής Ασίας με όρους *πολιτικής κουλτούρας*, δηλαδή ευρέως υιοθετημένων κοινωνικών αξιών που επηρεάζουν την πολιτική οικονομία ενός κράτους. Αυτοί που έδιναν έμφαση στην πολιτική κουλτούρα υποστήριζαν πως η επικέντρωση των ρεαλιστών στο ρόλο του κράτους ήταν ανεπαρκής διότι «η φύση της... κοινωνίας είναι σημαντική για τον καθορισμό του κατά πόσο είναι αποτελεσματικές ή όχι οι κρατικές πολιτικές».[68]

Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας όπως και η Κίνα και η Ιαπωνία έχουν όλες πολιτικές κουλτούρες ισχυρά επηρεασμένες απο τον Κομφουκιανισμό, ο οποίος δίνει έμφαση στο σεβασμό της εξουσίας, στο ρόλο της κυβέρνησης για την προώθηση του δημόσιου καλού, στη σημασία της μόρφωσης και στην αξία των ισχυρών δεσμών συγγένειας για τη δημιουργία κινήτρων για επιχειρηματικότητα. Έτσι, η φιλοσοφία του Κομφουκιανισμού στηρίζει ιδιαίτερα ένα μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης βασισμένο στις συλλογικές αξίες, τη σκληρή δουλειά και την πρωτοβουλία, και σε ένα φιλάνθρωπο κράτος στελεχωμένο από τα πιο μορφωμένα άτομα. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς που εστιάζουν στην πολιτική κουλτούρα, ο Κομφουκιανισμός υπήρξε κρίσιμος παράγοντας για την ερμηνεία της επιτυχίας της Ιαπωνίας και των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs) της Ανατολικής Ασίας στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.[69]

Από τις τέσσερις προσεγγίσεις, οι περισσότεροι αναλυτές διάλεξαν το ρεαλιστικό μοντέλο του ισχυρού αναπτυξιακού κράτους ως την καλύτερη ερμηνεία για την ταχεία οικονομική ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας. Ωστόσο, η χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής Ασίας στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ήγειρε σοβαρά ερωτήματα για το ρεαλιστικό και για άλλα μοντέλα, και κατέδειξε «πόσο γρήγορα μπορεί να μεταβληθεί μία μελετημένη συναίνεση».[70]

Η Χρηματοπιστωτική Κρίση της Ασίας

Το 1993, η Παγκόσμια Τράπεζα δημοσίευσε μία έκθεση για το *Θαύμα της Ανατολικής Ασίας*, όπου εξέταζε το «αξιοσημείωτο ιστορικό υψηλής και ακατάπαυστης οικονομικής ανάπτυξης» της περιοχής από το 1965 έως το 1990 (πραγματευόμαστε αυτήν την έκθεση αργότερα), ενώ μια σειρά πολιτικών και θεωρητικών άρχισαν να αναφέρονται στις χώρες της Ανατολικής Ασίας ως «οικονομίες θαύματα».[71] Όπως φαίνεται και από τις αποκλίνουσες προσεγγίσεις που πραγματευτήκαμε νωρίτερα, οι οικονομολόγοι δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν σε μία ικανοποιητική ερμηνεία για την επιτυχία της Ανατολικής Ασίας, και η επιλογή του όρου «θαύμα» υπονοούσε πως «το φαινόμενο

βρισκόταν πέρα από την καθαρά επιστημονική ερμηνεία».[72] Παρ' όλο που η ταχεία μεγέθυνση της Ανατολικής Ασίας συνεχίστηκε στη δεκαετία του 1990, προέκυψαν ερωτήματα για το σφρίγος αυτών των οικονομιών το 1996 όταν επιβραδύνθηκε η αύξηση των εξαγωγών, υποχώρησαν τα έσοδα, και προέκυψε η πλεονασματική παραγωγή σε πολλές βιομηχανίες. Οι αναλυτές εξέφρασαν περισσότερη ανησυχία όταν ανέκυψαν προβλήματα στους τομείς των ακινήτων και της χρηματοοικονομίας της Ταϊλάνδης, χρεωκόπησαν πολλές μεγάλες επιχειρήσεις της Νότιας Κορέας, τα λεγόμενα Τσέμπολ, και η ιαπωνική οικονομία συνέχιζε να βρίσκεται σε τέλμα. Τότε, μια συνολική χρηματοπιστωτική κρίση ξέσπασε το 1997, όταν η Ταϊλάνδη άφησε στο νόμισμά της, μπαχτ, σε ελεύθερη διακύμανση και ορισμένες άλλες ασιατικές οικονομίες ακολούθησαν το παράδειγμά της, με αποτέλεσμα την απότομη υποτίμηση των νομισμάτων τους. Οι τέσσερις οικονομίες που έβλαψε περισσότερο η κρίση ήταν η Ταϊλάνδη, η Ινδονησία, η Μαλαισία και η Νότια Κορέα. Οι ξένοι επενδυτές έχασαν την εμπιστοσύνη τους στα νόμισματα των χωρών αυτών, και οι πιο βαριά χτυπημένες οικονομίες χρειάστηκε να αναζητήσουν δάνεια του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας για να ενισχύσουν τις οικονομίες τους.[73]

Η χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990 διέφερε από την κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 σε δύο σημαντικές πλευρές. Πρώτον, τα κράτη της Λατινικής Αμερικής, της Υποσαχάριας Αφρικής και της Ανατολικής Ευρώπης είχαν ένα μεγάλο μέρος του χρέους στη δεκαετία του 1980, ενώ οι δανειστές ήταν κυρίως τράπεζες και άλλοι ιδιωτικοί θεσμοί. Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας που επλήγησαν από τη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990 είχαν σχετικά μικρά κράτη και χρέη είχε κυρίως ο ιδιωτικός τους τομέας. Δεύτερον, οι βασικές ανησυχίες στην κρίση του χρέους σχετίζονταν με τη συνολική χρέωση και τις υψηλές αναλογίες εξυπηρέτησης χρέους των χρεωστριών χωρών, ενώ οι βασικές ανησυχίες στη χρηματοπιστωτική κρίση σχετίζονταν με βραχυπρόθεσμα επίπεδα χρέους και εκροές επενδύσεων χαρτοφυλακίου. Παρά τις διαφορές αυτές, και στην κρίση χρεών και στη χρηματοπιστωτική κρίση είχε προηγηθεί μεγάλος όγκος εισροών ιδιωτικού κεφαλαίου και κατέληξαν σε μια ξαφνική αναστροφή αυτών των ροών. Το 1999, το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοπιστωτικής κρίσης της Ασίας είχε περάσει, και παρ' όλο που η ιαπωνική οικονομία παρέμενε αδύναμη, άλλες ασιατικές οικονομίες άρχιζαν να ανακάμπτουν καθώς αυξανόταν η αμερικανική και ευρωπαϊκή ζήτηση για τις εξαγωγές τους. Παρ' όλο που υπήρχε όλο και μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση για το μέλλον της οικονομικής μεγέθυνσης της Ανατολικής Ασίας, οι ασιατικές οικονομίες κινήθηκαν αργά στη θέσπιση ορισμένων αναγκαίων οικονομικών μεταρρυθμίσεων, και παραμένουν ευάλωτες στις μεταβαλλόμενες

οικονομικές συνθήκες.[74] Στην πραγμάτευση που ακολουθεί εξετάζουμε τους λόγους για τη μετατόπιση της Ανατολικής Ασίας από το «θαύμα» στην «κατάρρευση» και τις επιπτώσεις που είχε η χρηματοπιστωτική κρίση στις αναπτυξιακές στρατηγικές διεθνώς. (Στο Κεφάλαιο 7 μελετήσαμε τις συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης στο ρόλο του ΔΝΤ και στην ανάγκη για μια νέα διεθνή χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική.)

Τα οικονομικά προβλήματα της Ανατολικής Ασίας το 1997 οδήγησαν ορισμένους αναλυτές να αμφισβητήσουν κατά πόσο το «θαύμα» είχε τελειώσει ή ακόμη και αν είχε ποτέ συμβεί, και ενώ μέχρι τότε οι οικονομολόγοι «πάσχιζαν να βρουν μια εντελώς πειστική ερμηνεία» για την ταχεία ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας, «τώρα πάσχιζαν να εξηγήσουν την "κατάρρευση"».[75] Οι ιστορικοί δομιστές είχαν αμφιβάλει για το κατά πόσο οι οικονομίες της Ανατολικής Ασίας επετύγχαναν γνήσια, αυτόνομη ανάπτυξη, και θεώρησαν ότι η χρηματοοπιστωτική κρίση προσέθεσε κύρος στα επιχειρήματά τους. Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας μεγεθύνθηκαν πιο γρήγορα από άλλες περισσότερο εκβιομηχανιζόμενες χώρες στο μεγαλύτερο μέρος των δεκαετιών του 1970 και του 1980, όμως η ανάπτυξή τους ήταν πιο εύθραυστη και πιο εξαρτημένη από ό,τι θεωρείτο παλαιότερα. Παρ' όλο που η ύπαρξη ισχυρών αναπτυξιακών κρατών συνέβαλε στην οικονομική μεγέθυνση της Ανατολικής Ασίας, αυτή η μεγέθυνση ήταν σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από τις πολιτικές των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας. Οικονομίες όπως της Ταϊβάν και της Νότιας Κορέας είχαν ιδιαίτερους δεσμούς με τις Ηνωμένες Πολιτείες λόγω της στρατηγικής τους θέσης απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες παρείχαν στη Νότια Κορέα και την Ταϊβάν σημαντική στρατιωτική και οικονομική βοήθεια και άνοιξαν την αγορά τους για τις εξαγωγές τους, ενώ τους επέτρεπαν να ακολουθούν προστατευτικές πολιτικές. Η οικονομική μεγέθυνση της Ανατολικής Ασίας οφειλόταν επίσης σε ιδιαίτερους δεσμούς με την Ιαπωνία. Η ιαπωνική αποικιοκρατία είχε δημιουργήσει το κοινωνικό υπόβαθρο για εκβιομηχάνιση στην Ανατολική Ασία, όμως είχε δημιουργήσει και το υπόβαθρο για σχέσεις εξάρτησης. Όταν το ιαπωνικό γιεν αύξησε την αξία του λόγω της Συμφωνίας του Πλάζα το 1985 (βλέπε Κεφάλαιο 6), οι ιαπωνικές εταιρείες έκαναν τεράστιες επενδύσεις σε θυγατρικές τους σε ολόκληρη την Ανατολική Ασία για να εκμεταλλευτούν το φθηνότερο κόστος παραγωγής. Αυτές οι ιαπωνικές επενδύσεις βοήθησαν την Ανατολική Ασία να γλιτώσει από τις χειρότερες επιπτώσεις της κρίσης του χρέους που ταλάνισε τη Λατινική Αμερική και την Αφρική στη δεκαετία του 1980.

Ξεκινώντας από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ωστόσο, η εξάρτηση της Ανατολικής Ασίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία άρχισε

να έχει σημαντικές ζημιές πέρα από οφέλη. Για παράδειγμα, αντιδρώντας στα διευρυνόμενα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών τους, οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν πιο προστατευτικές και κατηγόρησαν ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ασίας ότι διεξήγαν άδικο εμπόριο. Μετά την υπερψήφιση της νέας εμπορικής νομοθεσίας στις ΗΠΑ το 1988, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν προσφέρθηκαν για υποχωρήσεις, διότι οι Ηνωμένες Πολιτείες απειλούσαν να αναποδώσουν τις «άδικες» εμπορικές τους πρακτικές. Με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού και την υποχώρηση του Ψυχρού Πολέμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν λιγότερο πρόθυμες να παρέχουν μεγάλα ποσά βοήθειας προς τη Νότια Κορέα και την Ταϊβάν. Συνοψίζοντας, αλλαγές στην οικονομική και στρατηγική θέση των Ηνωμένων Πολιτειών τις έκαναν λιγότερο πρόθυμες να παρέχουν στις νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας την οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη που τους έδιναν από τη δεκαετία του 1950 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980.[76]

Η ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας ήταν επίσης εύθραυστη λόγω της εξαρτημένης σχέσης της περιοχής με την Ιαπωνία. Παρ' όλο που οι βιομηχανικές εξαγωγές της Ανατολικής Ασίας προς τη Δύση αυξάνονταν, τα αγαθά παράγονταν συχνά από ιαπωνικές θυγατρικές και σχεδιάζονταν στην Ιαπωνία, περιείχαν ιαπωνικά εξαρτήματα και εξαρτώνταν από την ιαπωνική τεχνολογία. Για παράδειγμα, η Νότια Κορέα έχει αναπτύξει αυτοκινητοβιομηχανία, όμως είναι βιομηχανία που εξαρτάται από τα εξαρτήματα και την προχωρημένη τεχνολογία της Ιαπωνίας. Όταν η Samsung, ένας μεγάλος βιομηχανικός όμιλος της Κορέας, έλαβε κυβερνητική έγκριση να εισέλθει στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας το 1994, σημείωσε πως θα «εισήγε όλη την εξελιγμένη τεχνολογία που χρειαζόταν από τη Nissan» στην Ιαπωνία.[77] Ενώ οι Ανατολικοασιάτες είχαν μεγάλα εμπορικά πλεονάσματα με τη Δύση, τα εμπορικά τους ελλείμματα έναντι της Ιαπωνίας αυξάνονταν σταθερά. Έτσι, η υποτίμηση του ιαπωνικού γιέν σε σχέση με το αμερικανικό δολάριο από το 1995 και έπειτα προκάλεσε καθοδικές πιέσεις στα νομίσματα της Ανατολικής Ασίας, πολλά από τα οποία ήταν εξαρτημένα (τουλάχιστον εν μέρει) από το αμερικανικό δολάριο. Καθώς οι ιαπωνικές εξαγωγές γίνονταν πιο ανταγωνιστικές και οι ιαπωνικές αγορές απορροφούσαν ένα μειούμενο μερίδιο των εξαγωγών της Ανατολικής Ασίας, αυξάνονταν τα προβλήματα υπερχρέωσης και ελλιπούς ανταγωνιστικότητας στην περιοχή. Η χρηματοοικονομική κρίση ξεκίνησε όταν η Ταϊλάνδη χρειάστηκε να αφήσει το νόμισμά της, μπαχτ, σε ελεύθερη διακύμανση, τον Ιούλιο του 1997 (το μπαχτ προηγουμένως ήταν εξαρτημένο από ένα καλάθι νομισμάτων, με το αμερικανικό δολάριο να έχει την καθοριστική βαρύτητα).[78]

Παρ' όλο που οι ιστορικοί δομιστές είχαν δίκιο όταν επεσήμαιναν την

εξάρτηση των χωρών της Ανατολικής Ασίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία ως μία πηγή της χρηματοπιστωτικής κρίσης, οι ρεαλιστές και οι φιλελεύθεροι θεωρούν ότι οι ιστορικοί δομιστές είναι υπέρμετρα αρνητικοί. Όπως πραγματευθήκαμε, η Ανατολική Ασία είχε σε μεγάλο βαθμό ανακάμψει από τη χρηματοπιστωτική κρίση έως το 2000, και υπήρξε ανανεωμένη αυτοπεποίθηση για την οικονομική ανάπτυξη στην περιοχή. Ακόμη και αν οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας δεν υπήρξαν οικονομίες θαύματα, *είχαν* αναπτυχθεί ταχύτατα επί αρκετές δεκαετίες, και πολλοί ανέμεναν ότι η οικονομική τους ανάπτυξη θα επανέλθει. Είναι λοιπόν σημαντικό να πραγματευθούμε τη φιλελεύθερη και τη ρεαλιστική προσέγγιση στην κρίση.

Ήδη το 1968, ο Samuel Huntington είχε υποστηρίξει ότι οι αυταρχικές κυβερνήσεις παρείχαν σταθερότητα και τάξη στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες, και ότι η δημοκρατία ήταν πολυτέλεια που θα εισαγόταν μόνο αργότερα.[79] Για μια σειρά χρόνια, οι αυταρχικές κυβερνήσεις της Ανατολικής Ασίας περιόριζαν τις ατομικές ελευθερίες και ασκούσαν ισχυρή καθοδήγηση στο αναπτυξιακό κράτος. Παρ' όλο που οι ατομικές ελευθερίες ήταν περιορισμένες, οι ρεαλιστές επεσήμαιναν ότι αυτές οι κυβερνήσεις ήταν που επόπτευσαν ορισμένες σημαντικές βελτιώσεις στην οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία. Αντιθέτως ωστόσο, οι φιλελεύθεροι απέδωσαν τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας στον διεισδυτικό ρόλο των κυβερνήσεων και στους δεσμούς κράτους-επιχειρήσεων στην περιοχή. Κατά τη φιλελεύθερη άποψη, η χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990 αποκάλυψε πως τα αυταρχικά αναπτυξιακά κράτη δεν ήταν τόσο αποδοτικά ούτε άτρωτα στις πολιτικές πιέσεις όπως θεωρούσαν οι ρεαλιστές συγγραφείς. Για παράδειγμα, τα μονοκομματικά αυταρχικά κράτη και οι στενοί δεσμοί κράτους-επιχειρήσεων συνέβαλαν σε έναν διευρυμένο νεποτισμό, ενώ η λειτουργία των τραπεζών και η πρόσβαση σε πίστωση εξαρτώνταν περισσότερο από πολιτικές διασυνδέσεις παρά από τις δυνάμεις της αγοράς. Με χαλαρή χρηματοπιστωτική ρύθμιση, οι δανειστές και οι ξένοι επενδυτές εξάπλωναν τις πιστώσεις χωρίς επαρκείς διασφαλίσεις απέναντι στους ριψοκίνδυνους δανειολήπτες. Τεράστια ποσά ξοδεύονταν για αμφισβητήσιμα προγράμματα κτιρίων και ακινήτων, χωρίς ανησυχία για το πώς θα χρηματοδοτούνταν.[80] Αυτές οι ανεπάρκειες έθεταν σε αμφισβήτηση τη ρεαλιστική υπόθεση ότι τα αυταρχικά κράτη της Ανατολικής Ασίας διευκόλυναν την αναπτυξιακή διαδικασία.

Ενώ οι φιλελεύθεροι αμφισβητούσαν τα οφέλη των αναπτυξιακών κρατών, οι ρεαλιστές αμφισβητούσαν τους φιλελεύθερους ισχυρισμούς ότι οι Ανατολικοασιάτες οφελούνταν από την παγκόσμια οικονομική αλληλεξάρτηση. Μάλιστα, οι ρεαλιστές (όπως και οι ιστορικοί δομιστές) υποστήριζαν

ότι «η διαδικασία βαθύτερης χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης αποτελούσε αναγκαία συνθήκη» για να συμβεί η χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής Ασίας.[81] Οι περισσότερες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας είχαν ανοίξει τους λογαριασμούς κεφαλαίων τους, ενώ η περιοχή βίωσε εντυπωσιακή αύξηση των διεθνών εισροών κεφαλαίου στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Έτσι, η χρηματοπιστωτική κρίση προέκυψε από την έκθεση αυτών των οικονομιών στη μαζική αναστροφή των ροών κεφαλαίων. Επιπλέον, οι ρεαλιστές υποστήριζαν ότι η βαθύτερη χρηματοοικονομική ολοκλήρωση συνέβαλε σε ένα μεταδοτικό φαινόμενο, κατά το οποίο οι πιστωτές προχώρησαν σε κερδοσκοπικές επιθέσεις στα νομίσματα, όχι λόγω θεμελιωδών οικονομικών μεγεθών, αλλά λόγω της δράσης άλλων πιστωτών.[82] Οι ρεαλιστές, οι ιστορικοί δομιστές και ορισμένοι φιλελεύθεροι καταλόγιζαν επίσης στους φιλελεύθερους οικονομολόγους ότι η έμφαση που έδιναν στα σύνθετα στατιστικά μεγέθη όπως το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ οδηγούσε σε υπερεκτίμηση της ανάπτυξης της Ανατολικής Ασίας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ορισμένοι οικονομολόγοι προειδοποιούσαν ότι η οικονομική ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας ήταν κυρίως αποτέλεσμα συσσώρευσης φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου παρά της αύξησης στη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών. Με άλλα λόγια, οι αυξημένες εισροές εργασίας και κεφαλαίου και όχι η αυξημένη αποδοτικότητα μπορούσε να εξηγήσει μεγάλο μέρος της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης της Ανατολικής Ασίας στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Έτσι, ο νομπελίστας οικονομολόγος Paul Krugman υποστήριζε αναφορικά με τις οικονομίες της Ανατολικής Ασίας ότι:

> διατηρήσιμη ανάπτυξη στο κατά κεφαλήν εισόδημα μιας χώρας μπορεί να προκύψει μόνο αν υπάρξει αύξηση στην εκροή *ανά μονάδα εισροής*. Απλές αυξήσεις στις εισροές, χωρίς αύξηση στην αποδοτικότητα με την οποία χρησιμοποιούνται αυτές οι εισροές —επενδύσεις σε περισσότερα μηχανήματα και υποδομές— φέρνουν ανταμοιβές που τείνουν να ελαττώνονται· η ανάπτυξη με βάση τις εισροές είναι αναπόφευκτα περιορισμένη.[83]

Και οι περιβαλλοντιστές έχουν υποστηρίξει ότι η ταχεία οικονομική ανάπτυξη δεν είναι διατηρήσιμη μακροπρόθεσμα. Στην Ινδονησία, οι πρακτικές της υλοτομίας συντελούν σε ένα ρυθμό δασικής αποψίλωσης 2,4 εκατομμυρίων εκταρίων το χρόνο· στο ομόσπονδο κρατίδιο της Μαλαισίας, Σαραουάκ, οι υλοτόμοι έχουν αφαιρέσει το 30% της δασικής έκτασης μέσα σε 23 χρόνια· και στο Βιετνάμ, οι πόροι εξάγονται χωρίς μεγάλη ανησυχία για τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις.[84] Ιδιαίτερη σημασία από αυτήν την άποψη, έχει η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, την οποία έκαναν γνωστή μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και

έλαβε πολυμερή έγκριση το 1987 στην έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (η Έκθεση Brundtland). Η Έκθεση Brundtland περιγράφει τη βιώσιμη ανάπτυξη ως μια πολιτική που «καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να περιορίζει τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες».[85] Η βιώσιμη ανάπτυξη είναι έννοια που προκαλεί αντιπαραθέσεις διότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποστηρίζουν ότι δεν μπορούν να διαθέσουν τη μεταφορά πόρων από την άμεση ανάπτυξή τους ώστε να πληρώσουν το κόστος της εφαρμογής πολιτικών φιλικών προς το περιβάλλον. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επισημαίνουν επίσης ότι οι αναπτυγμένες χώρες δεν υιοθέτησαν βιώσιμες πολιτικές όταν αναπτύσσονταν και πως ο Βορράς σήμερα παράγει περισσότερους ρύπους παγκοσμίως σε σχέση με το Νότο. Εντούτοις, οι Ανατολικοασιάτες δεν θα μπορέσουν να διατηρήσουν τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξής τους μακροπρόθεσμα αν παραβλέψουν τις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Το βασισμένο στις εξαγωγές μοντέλο ανάπτυξης έχει αναμφίβολα μια σειρά πλεονεκτήματα, και το αναπτυξιακό κράτος της Ανατολικής Ασίας ξεπέρασε σε επιδόσεις άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με τους περισσότερους οικονομικούς δείκτες στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Ωστόσο, η χρηματοπιστωτική κρίση κατέδειξε ορισμένες σημαντικές αδυναμίες στη βασισμένη στις εξαγωγές στρατηγική τους. Μια άλλη αναπτυξιακή στρατηγική υποστηρίχθηκε θερμά από το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και τα περισσότερα βιομηχανικά κράτη, ως αντίδραση στην κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980 και στη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990: το ορθόδοξο φιλελεύθερο μοντέλο.

Η Αναβίωση του Ορθοδόξου Φιλελευθερισμού

Μια σειρά παράγοντες είναι πιθανόν να αποτρέψουν άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να υιοθετήσουν τις θετικές όψεις του μοντέλου του αναπτυξιακού κράτους της Ανατολικής Ασίας. Δύο χαρακτηριστικά του αναπτυξιακού κράτους είναι ζωτικής σημασίας για την αποτελεσματική του λειτουργία: μια ιδιαίτερα εξειδικευμένη γραφειοκρατία τεχνοκρατών και η στενή συνεργασία μεταξύ μεγάλων οικονομικών ομάδων όπως η γεωργία, οι επιχειρήσεις και η εργασία. Ωστόσο, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες «δεν έχουν την ιδιαίτερα επαγγελματική γραφειοκρατία που βασίζεται στα προσόντα, αλλά ούτε και την παράδοση συνεργασίας μεταξύ των βασικών οικονομικών δρώντων που θα τους επέτρεπε να αντιγράψουν το μοντέλο της Ανατολικής Ασίας».[86] Τα αναπτυξιακά κράτη υπήρξαν επίσης αυταρχικά στο

συντονισμό της οικονομίας και στον έλεγχο της εργασίας, των επιχειρήσεων και άλλων ιδιωτικών ομάδων. Ωστόσο, οι σημερινές πιέσεις της παγκοσμιοποίησης προκαλούν την εξάπλωση σε όλο τον κόσμο της δημοκρατίας (με την πολιτική έννοια του όρου), και αυτό προκαλεί ερωτήματα για το κατά πόσο άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα μπορούσαν να αναπαραγάγουν τους ταχείς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης των Ανατολικοασιατών. Ο πιο σημαντικός περιορισμός για την αναπαραγωγή του μοντέλου του αναπτυξιακού κράτους ήταν προφανής από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 με την επιστροφή του ορθόδοξου φιλελευθερισμού. Οι επικριτές υπογραμμίζουν ότι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, ευθυγραμμιζόμενα με τη νέα ορθοδοξία, υιοθέτησαν την άποψη ότι «η προσέγγιση της λογικής της αγοράς/ιδεολογίας της αγοράς αποτελεί το μοναδικό σωστό δρόμο για την ανάπτυξη».[87]

Όταν η Βρετανίδα πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ και ο Πρόεδρος των ΗΠΑ, Ρόναλντ Ρέιγκαν ηγήθηκαν μιας στροφής προς τα δεξιά με την αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στη δεκαετία του 1980, το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι εξαπέλυσαν μια σφοδρή επίθεση στις ρεαλιστικές ή κρατικιστικές αναπτυξιακές στρατηγικές του Νότου. Αντιδρώντας στην κρίση εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980, το ΔΝΤ και η Τράπεζα υποστήριξαν με θέρμη αυτό που αργότερα έγινε γνωστό ως συναίνεση της Ουάσινγκτον (Washington consensus). Με τον ισχυρό εναγκαλισμό της κυβέρνησης Ρέιγκαν, του αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών, της Ομοσπονδιακής Τράπεζας (Fed) και των διεθνών χρηματοπιστωτικών θεσμών στη δεκαετία του 1980, η συναίνεση της Ουάσινγκτον τονίζει την πεποίθηση ότι «ο συνδυασμός δημοκρατικής διακυβέρνησης, ελεύθερων αγορών, ενός κυρίαρχου ιδιωτικού τομέα και ανοιχτού εμπορίου αποτελεί συνταγή για την ευημερία και την ανάπτυξη».[88] (Αυτό βέβαια, δεν ήταν ό,τι εννοούσε ο John Williamson όταν εφηύρε τον όρο το 1989.[89]) Εφαρμόζοντας τη συναίνεση της Ουάσινγκτον στις κρίσεις χρέους της δεκαετίας του 1980, το ΔΝΤ και η Τράπεζα επέβαλαν διάφορους όρους στα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής τους, μεταξύ των οποίων διάφορες απαιτήσεις με βάση τις οποίες οι αποδέκτες θα περιορίσουν τον πληθωρισμό, θα μειώσουν τις κρατικές δαπάνες, θα ισοσκελίσουν τους προϋπολογισμούς τους, θα ιδιωτικοποιήσουν τις κρατικές επιχειρήσεις, θα απορρυθμίσουν τη χρηματοπιστωτική αγορά και την αγορά εργασίας τους και θα φιλελευθεροποιήσουν τις εμπορικές και επενδυτικές πολιτικές τους.[90]

Η Διαρθρωτική Προσαρμογή και οι Θεωρητικές Προσεγγίσεις

Στη δεκαετία του 1980, μια σειρά χρεωστριών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών εφάρμοσαν προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής (structural adjustment programs, SAPs) χρηματοδοτούμενα από την Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, και ο Νότος μετατράπηκε σε «εργαστήριο για ένα τεράστιο πείραμα» με θέμα την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης μέσω του ορθόδοξου φιλελευθερισμού.[91] Τρεις μελέτες για τις επιπτώσεις των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής στην Υποσαχάρια Αφρική αποδεικνύουν το μεγάλο εύρος απόψεων σε σχέση με τις επιπτώσεις της διαρθρωτικής προσαρμογής. Η πρώτη μελέτη συμπέρανε πως «οι επιδόσεις των χωρών που συμμορφώνονται ελλιπώς επιδεινώνονται με τον καιρό και είναι σημαντικά χειρότερες από τις επιδόσεις χωρών που συμμορφώνονται» με τους όρους των πολιτικών διαρθρωτικής προσαρμογής· η δεύτερη μελέτη βρήκε πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που ακολούθησαν πιο πιστά τους όρους των πολιτικών της διαρθρωτικής προσαρμογής της Παγκόσμιας Τράπεζας «απέτυχαν να μεγεθύνουν την οικονομία τους όσο γρήγορα το έκαναν πολλές λιγότερο υπάκουες αφρικανικές οικονομίες την ίδια περίοδο»· και η τρίτη μελέτη συμπέρανε πως οι πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής «που ακολουθήθηκαν την τελευταία δεκαετία οδηγούν στην καταστροφή της [αφρικανικής] ηπείρου... με την καταστροφή του κράτους να αποτελεί το άμεσο αποτέλεσμα και την οικονομική υποβάθμιση να γίνεται καταστροφική μακροπρόθεσμα».[92] Μπροστά σε αυτές τις εξόφθαλμα διαφορετικές προσεγγίσεις, τούτη η παράγραφος πραγματεύεται με συντομία τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής και τις τρεις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις.

Οι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν πως τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής δεν είναι «απλά ένα αθώο θεραπευτικό πακέτο για τη διατηρήσιμη μεγέθυνση και ανάπτυξη», αλλά «ένα σχεδόν εκούσιο σχέδιο για τη διαιώνιση της εξάρτησης από τις εξαγωγές... και την αναπαραγωγή των υπαρχουσών συνθηκών παγκόσμιας ανισότητας».[93] Είναι μη ρεαλιστικό να αναμένει κανείς ότι η Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ και άλλοι θεσμοί ελεγχόμενοι από το Βορρά θα σχεδίαζαν ποτέ τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής για να αμβλύνουν τα προβλήματα του Νότου διότι είναι οι ίδιοι που δημιούργησαν τα προβλήματα χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών αρχικά.[94] Ενώ οι ιστορικοί δομιστές είναι οι πιο σκληροί επικριτές της διαρθρωτικής προσαρμογής, οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι είναι οι ισχυρότεροι υποστηρικτές. Πιστεύουν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής παρέχουν τα αναγκαία μέτρα και πειθαρχία, στη βάση της συναίνεσης της Ουάσινγκτον, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων χρέους των λιγότερο

αναπτυγμένων χωρών. Οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι συμφωνούν με τους ορθόδοξους φιλελεύθερους ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής είναι συχνά αναγκαία για την καταπολέμηση των εγχώριων ανεπαρκειών και της διαφθοράς στις χρεώστριες οικονομίες λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ωστόσο, είναι περισσότερο ανοιχτοί σε σχέση με τους ορθόδοξους φιλελεύθερους, όσον αφορά στον κρατικό παρεμβατισμό, και πιστεύουν πως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ θα έπρεπε να δείχνουν μεγαλύτερη ευαισθησία όσον αφορά στις επιπτώσεις που έχουν οι πολιτικές προσαρμογής στις φτωχότερες ομάδες και κράτη του Νότου.[95] Από μια ρεαλιστική προσέγγιση, η έμφαση της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ στον περιορισμό του κράτους μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, της απορρύθμισης και της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου είναι άστοχη, διότι οι όψιμα εκβιομηχανιζόμενοι *χρειάζονται* ένα μεγάλο βαθμό κρατικής παρέμβασης για να προφτάσουν τις ηγέτιδες δυνάμεις. Παρά τις αποκλίνουσες αυτές προσεγγίσεις, πολλοί αναλυτές θα συμφωνούσαν πως τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής είχαν ορισμένα σημαντικά προβλήματα στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Αφού αναφέρουμε ορισμένα από τα πλεονεκτήματα των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής, θα ακολουθήσει μια πραγμάτευση των προβλημάτων τους.

Διαρθρωτική Προσαρμογή και Ερωτήματα για τον Ορθόδοξο Φιλελευθερισμό

Τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής της Παγκόσμιας Τράπεζας υπήρξαν γενικά πιο αποτελεσματικά στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος που εξάγουν βιομηχανικά αγαθά, όπως η Βραζιλία, το Μαρόκο, οι Φιλιππίνες, η Νότια Κορέα, η Ταϊλάνδη και η Ουρουγουάη. Αυτά τα κράτη είχαν περισσότερο αναπτυγμένους θεσμούς για την εφαρμογή των μεταρρυθμιστικών πολιτικών και μεγαλύτερη ευελιξία στην αντιμετώπιση των ανωμαλιών και των θυσιών που προέκυπταν από τις πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής. Έτσι, φιλελεύθερες μελέτες υποδεικνύουν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής στις μεσαίου εισοδήματος λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συνέβαλαν σε μείωση των ελλείμματων του κρατικού προϋπολογισμού, αύξηση των εσόδων από εξαγωγές, αύξηση της χρηματοδότησης για ιδιωτικές επενδύσεις και τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης και αποδοτικότητας. Ωστόσο, οι επιπτώσεις των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις φτωχότερες κοινωνικές ομάδες *εντός* των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υπήρξαν πολύ πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα. Η Παγκόσμια Τράπεζα υιοθέτησε φιλελεύθερες οικονομικές απόψεις σύμφωνα με τις οποίες τα οφέλη από την αποτελεσματική κατανομή των πόρων μέσα σε ελεύθερες αγορές θα μετακυλιθούν στους φτωχούς. Ωστόσο, οι

επικριτές απέρριψαν αυτή τη θεωρία της προς τα κάτω μετακύλισης και υποστήριξαν πως ότι οι φτωχότερες ομάδες ήταν αυτές που θα υφίσταντο το μεγαλύτερο μέρος του βάρους της προσαρμογής. Η επιμονή ή και επιδείνωση της φτώχειας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλού εισοδήματος και στους φτωχότερους εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών προσέδωσε αξιοπιστία σε αυτές τις επικρίσεις και τελικά η Τράπεζα αναγκάστηκε να τροποποιήσει την προσέγγισή της.[96] Οι επικριτές επίσης καταλόγιζαν ότι η έμφαση των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής στην ιδιωτικοποίηση και την απορρύθμιση δεν αντιμετώπιζε την ανάγκη για αποτελεσματική διακυβέρνηση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, όπως και ότι η «από πάνω προς τα κάτω» προσέγγιση της Τράπεζας στη δομική προσαρμογή δεν αντιμετώπιζε την ανάγκη για εγχώρια συμμετοχή στην «πατρότητα» των πολιτικών και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Επιπλέον, τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής σχεδιάστηκαν στη δεκαετία του 1980 για λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με μεγάλο δημόσιο χρέος, και ήταν ακατάλληλα για τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής Ασίας στη δεκαετία του 1990.

Στις παραγράφους που ακολουθούν εξετάζουμε αυτές τις κριτικές εστιάζοντας σε μια περιφέρεια λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και σε μια ομάδα εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπου οι επιπτώσεις των προγραμμάτων δομικής προσαρμογής προκάλεσαν τις περισσότερες αντιπαραθέσεις: στα κράτη της Υποσαχάριας Αφρικής και στις γυναίκες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Στη συνέχεια, στρεφόμαστε στην πραγμάτευση των προσπαθειών της Παγκόσμιας Τράπεζας να αντιμετωπίσει τα προβλήματα τροποποιώντας τις πολιτικές της.

Η Διαρθρωτική Προσαρμογή και η Υποσαχάρια Αφρική

Ορισμένες από τις ισχυρότερες κριτικές στη διαρθρωτική προσαρμογή σχετίζονται με τις επιπτώσεις της στην Υποσαχάρια Αφρική (ή «Αφρική» σε τούτη την παράγραφο). Η δεκαετία του 1980, στην οποία περισσότερα από δύο στα τρία αφρικανικά κράτη έλαβαν δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής, θεωρήθηκε γενικά χαμένη δεκαετία για την Αφρική, διότι η οικονομική ανάπτυξη και η βιομηχανική παραγωγή βρέθηκαν σε τέλμα, η αγροτική παραγωγή καθηλώθηκε πίσω από την αύξηση του πληθυσμού, τα κατά κεφαλήν εισοδήματα και οι επενδύσεις μειώθηκαν και η ανεργία αυξήθηκε. Κάθε χρόνο, το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα του ΟΗΕ κατατάσσει τα κράτη σύμφωνα με το δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης, που μετρά παράγοντες όπως το κατά κεφαλήν εισόδημα, το ποσοστό αλφαβητισμού των ενηλίκων, η εκπαίδευση και το όριο προσδοκώμενης ζωής (βλέπε Κεφάλαιο 2). Το 1999, τα 28 κράτη που

κατατάχθηκαν χαμηλότερα σύμφωνα με το δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης ήταν αφρικανικά.[97] Αυτοί οι αριθμοί ενίσχυσαν τα ευρήματα μιας μελέτης του 1988 που διεξήγαγε το Πρόγραμμα Δράσης του ΟΗΕ για την Αφρικανική Ανάκαμψη και Ανάπτυξη, σύμφωνα με τα οποία παρ' όλο που τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής είχαν προκαλέσει ορισμένα οφέλη, «για την πλειονότητα των αφρικανικών κρατών, δεν έχει υπάρξει ούτε καν υποψία ανάκαμψης».[98]

Οι τασσόμενοι υπέρ του οικονομικού φιλελευθερισμού υποστηρικτές της διαρθρωτικής προσαρμογής υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής ενέχονται συχνά για προβλήματα που προκαλεί η γενική οικονομική επιδείνωση. Έτσι, η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ απλώς αντιδρούσαν στην κρίση του εξωτερικού χρέους, η οποία προέκυψε από ανεπαρκείς οικονομικές πολιτικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και από παγκόσμιες οικονομικές μεταβολές, όπως η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970. Επιπλέον, πολλά προβλήματα στην Αφρική, όπως η πολιτική αστάθεια, οι εμφύλιοι πόλεμοι και ο λιμός είναι δύσκολο να επιλυθούν, και οι οικονομικές συνθήκες στην Αφρική θα ήταν ακόμη χειρότερες χωρίς τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Τα μέτρα με βάση την αγορά που εισηγούνται η Τράπεζα και το ΔΝΤ αποτελούν τις καλύτερες στρατηγικές για να προκύψει προσαρμογή και ανάπτυξη, σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, διότι οι στρατηγικές με βάση το κράτος όπως η εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών υπήρξαν ανεπιτυχείς.[99] Οι επικρικτές, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής στην Αφρική δίνουν υπερβολική έμφαση στις προσανατολισμένες στην αγορά πολιτικές και φορτώνουν το μεγαλύτερο κόστος στις φτωχότερες ομάδες και χώρες. Οι εντονότερες επικρίσεις σχετίζονται με τις απαιτήσεις του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας προς τις χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να ιδιωτικοποιήσουν, να απορρυθμίσουν και να περιορίσουν το ρόλο του κράτους, διότι ο δημόσιος τομέας αποτελεί ζωτικής σημασίας πηγή απασχόλησης για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Αφρικής. Καθώς οι δυνατότητες του κράτους μειώνονται, υποδομές όπως οι μεταφορές και οι επικοινωνίες, και υπηρεσίες όπως η περίθαλψη και η εκπαίδευση πλήττονται επίσης. Επιπλέον, η έμφαση στις ιδιωτικοποιήσεις δεν λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι οι ιδιωτικές εταιρείες είναι ή απρόθυμες ή ανίκανες να παρέχουν δημόσια αγαθά που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πρέπει να στηρίζονται στο κράτος για την παροχή πόρων εκπαίδευσης και άλλων πλευρών ανθρώπινου κεφαλαίου που είναι αναγκαίο για την εκβιομηχάνιση και την ανταγωνιστικότητα. Οι επικριτές αντιτάσσονται επίσης στην έμφαση που δίνουν τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Παρ' όλο που οι χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολικής Ασίας αποκομίζουν ορισμένα οφέλη από το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο, λίγα οφέλη υπάρχουν για τις αφρικανικές και ασιατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες χαμηλότερου εισοδήματος. Οι εγχώριες βιομηχανίες στη Λατινική Αμερική και την Ανατολική Ασία μπορούν συχνά να ανταγωνίζονται τις αυξανόμενες εισαγωγές διότι αυτά τα κράτη έχουν προστατεύσει τους βιομηχανικούς τους παραγωγούς για μεγάλες περιόδους. Οι περισσότερες αφρικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντίθετα, βρίσκονται μόλις στην αρχή της προσπάθειας εκβιομηχάνισης, και έχουν ανάγκη την προστασία για τη νηπιακή τους βιομηχανία. Οι επικριτές κατηγορούν τα βασισμένα στην αγορά μέτρα της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ ότι βλάπτουν την Αφρική διότι οι περισσότερες αφρικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες βρίσκονται σε αρχικό στάδιο της ανάπτυξης και χρειάζονται τον ουσιαστικό ρόλο του κράτους.[100]

Η Διαρθρωτική Προσαρμογή και οι Γυναίκες των Λιγότερο Αναπτυγμένων Χωρών

Μια άλλη κριτική στα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και της Παγκόσμιας Τράπεζας είναι ότι έχουν παραμελήσει τα ζητήματα φύλου. Σχεδόν όλες οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από ανισότητα μεταξύ των φύλων και την εκμετάλλευση των γυναικών, και άρα είναι αδύνατο για τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής να είναι ουδέτερα ως προς το φύλο. Παραβλέποντας την υποδεέστερη θέση των γυναικών, αυτά τα προγράμματα συχνά ενισχύουν τη μεροληψία υπέρ των ανδρών και οξύνουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η θέση των γυναικών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών διαφέρει πάρα πολύ ως αποτέλεσμα των ποικίλων πολιτισμικών αξιών, ιστορικών παραγόντων, επιπέδων οικονομικής ανάπτυξης και μορφών διακυβέρνησης. Οι γυναίκες στην ίδια κοινωνία μπορούν επίσης να βρίσκονται σε εντελώς διαφορετικές θέσεις ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη και εθνότητα. Εντούτοις, είναι δυνατόν να εντοπίσουμε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά της θέσης των γυναικών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών:

- Στο νοικοκυριό, οι γυναίκες γενικά αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο απ' ό,τι οι άνδρες σε απλήρωτη εργασία για αγάγκες της καθημερινότητας, όπως η ανατροφή των παιδιών, η παραγωγή και η προετοιμασία της τροφής, η περίθαλψη και η εκπαίδευση.
- Έξω από το σπίτι, οι γυναίκες είναι πολύ πιθανότερο από τους άνδρες να εργάζονται στον εξωθεσμικό τομέα της οικονομίας, ο οποίος είναι σε

μεγάλο βαθμό ανεπηρεάστος από τις κρατικές ρυθμίσεις και πρότυπα. Σχεδόν τρία τέταρτα όσων εργάζονται στον εξωθεσμικό τομέα, παρέχουν υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα οι γυναίκες που κρατούν πάγκους με τρόφιμα στην άκρη των δρόμων, όσες εμπορεύονται στις αγορές, μεταφέρουν μηνύματα ή γυαλίζουν παπούτσια. Τα εισοδήματα του εξωθεσμικού τομέα είναι κατά μέσο όρο πολύ χαμηλότερα από αυτά του επίσημου τομέα.

- Στον επίσημο τομέα της οικονομίας, οι γυναίκες είναι πολύ σημαντικότερες ως αγροτικό εργατικό δυναμικό παρά στη βιομηχανία. Στην Αφρική, για παράδειγμα, οι γυναίκες παράγουν περίπου 90% των τροφίμων, όμως έχουν λιγότερο σημαντική θέση στην παραγωγή εξαγωγικών γεωργικών προϊόντων.
- Σε σχέση με τους χαμηλότερους μισθούς των γυναικών στον επίσημο τομέα και την υπεραντιπροσώπευσή τους στη γεωργία, τον εξωθεσμικό τομέα και τη δουλειά στο νοικοκυριό, οι γυναίκες τείνουν να έχουν πολύ χαμηλότερα εισοδήματα από τους άνδρες. Τα νοικοκυριά στα οποία οι γυναίκες είναι οι μόνες που φέρνουν εισόδημα στο σπίτι βρίσκονται ανάμεσα στις φτωχότερες ομάδες στις κοινωνίες των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.[101]

Όπως σκιαγραφήσαμε τη θέση των γυναικών, όλα αυτά θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη στα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής. Ωστόσο, τα μέτρα της πολιτικής της Παγκόσμιας Τράπεζας βασίζονται σε μακροοικονομικές έννοιες που αναφέρονται στην οικονομία ως σύνολο και όχι σε ξεχωριστές επιχειρήσεις ή σε νοικοκυριά. Η Τράπεζα δίνει ελάχιστη προσοχή στις επιπτώσεις που έχουν οι πολιτικές της για διαρθρωτική προσαρμογή πάνω στην εργασία των γυναικών, διότι μεγάλο μέρος του χρόνου των γυναικών αφιερώνεται στην απλήρωτη εργασία για δουλειές της καθημερινότητας στο νοικοκυριό, η οποία δεν εμφανίζεται στις στατιστικές της παραγωγής. Για παράδειγμα, τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής συνήθως ζητάνε περικοπές στις κρατικές δαπάνες, που οδηγούν σε μειώσεις της πρόνοιας για δημόσια αγαθά στην υγεία, την εκπαίδευση και τις εγκαταστάσεις ύδρευσης και υγιεινής. Ως αποτέλεσμα αυτών των περικοπών, μεγάλο μέρος του βάρους της δημόσιας υγείας και της εκπαίδευσης μεταφέρεται στην κοινότητα και στο νοικοκυριό, όπου οι γυναίκες έχουν τις περισσότερες ευθύνες. Τα μέτρα των πολιτικών της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ που αυξάνουν το κόστος βασικών ειδών διατροφής, απλώς αυξάνουν τα προβλήματα των γυναικών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Η διαρθρωτική προσαρμογή συνήθως απαιτεί από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μειώσουν τα δημόσια ελλείμματα περιορίζοντας

τις επιδοτήσεις στα τρόφιμα και παρέχουν κίνητρα στους αγρότες αυξάνοντας τις τιμές για τα εμπορεύσιμα αγαθά τους. Λόγω του υψηλότερου κόστους των τροφίμων, οι γυναίκες πρέπει να χρησιμοποιούν φθηνότερα τρόφιμα που χρειάζονται περισσότερο χρόνο προετοιμασίας, όπως σκληρά σιτηρά και ρίζες, ενώ πρέπει να στηρίζονται στο ζύμωμα στο σπίτι και όχι στην αγορά του ψωμιού. Και τα νοσοκομεία μπορεί να περικόπτουν το κόστος τους, μεταφέροντας το κόστος της περίθαλψης στην απλήρωτη εργασία του σπιτιού. Ενώ η Τράπεζα αντιμετωπίζει τις περικοπές στις κρατικές δαπάνες ως ένδειξη αυξημένης αποδοτικότητας, το κόστος απλώς μεταφέρεται στην απλήρωτη οικονομία, στην οποία οι γυναίκες κάνουν την περισσότερη δουλειά.[102]

Ακόμη και αν οι γυναίκες εργάζονταν μόνο στο νοικοκυριό, η αφαίρεση δημόσιων υπηρεσιών και επιδοτήσεων θα τους φόρτωνε αδικαιολόγητα βάρη. Η ανάγκη για εισόδημα, ωστόσο, «έχει αναγκάσει τις γυναίκες να ενταχθούν στο εργατικό δυναμικό για να υπερασπιστούν την επιβίωση των οικογενειών τους».[103] Έτσι, το μερίδιο των γυναικών στο συνολικό εργατικό δυναμικό αυξήθηκε στην Ασία από 29% το 1950 σε 33,8% το 1985, και στη Λατινική Αμερική από 18% σε 24,2%. Οι γυναίκες ως εργατικό δυναμικό συχνά είδαν άσχημα αποτελέσματα μέσα από τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής. Στην Αφρική, για παράδειγμα, οι αγρότες πληρώνονται υψηλότερες τιμές ώστε να ενθαρρυνθούν να στραφούν σε περισσότερες καλλιέργειες για τις εξαγωγικές αγορές. Οι εκχρηματισμένες καλλιέργειες, ωστόσο, τείνουν να είναι καλλιέργειες των ανδρών, ενώ οι καλλιέργειες για τρόφιμα αυτοκατανάλωσης είναι συχνότερα καλλιέργειες των γυναικών. Οι άνδρες τείνουν να εμπορεύονται το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς που παράγεται και από άνδρες και από γυναίκες, και οι γυναίκες δεν επωφελούνται από τις αυξημένες τιμές διότι οι άνδρες κρατούν συχνά το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων για τους ίδιους.[104] Συνοψίζοντας, οι επικριτές υποστηρίζουν ότι τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής επηρεάζουν αρνητικά τις γυναίκες στους πολλαπλούς τους ρόλους ως μητέρες, νοικοκυρές, αρχηγούς κοινοτήτων και ως μισθωτές εργαζόμενες. Για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα που θέτουν στις γυναίκες τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής, είναι αναγκαίο να περιορίσουμε το μύθο ότι τέτοιου είδους προγράμματα είναι ουδέτερα ως προς το φύλο.

Ακομη Μια Στροφη στην Αναπτυξιακη Στρατηγικη;

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Παγκόσμια Τράπεζα άρχισε να ανταποκρίνεται περισσότερο στις επικρίσεις για τις πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής της και αναθεώρησε την ορθόδοξη φιλελεύθερη προσέγγισή της όσον αφορά την ανάπτυξη. Εγείρεται ένα ερώ-

τημα για το κατά πόσο η αναθεώρηση αυτή είναι ένδειξη μιας ακόμη στροφής προς την αναπτυξιακή στρατηγική. Για να απαντήσουμε το ερώτημα αυτό, είναι αναγκαίο να μελετήσουμε τρία πεδία ενδιαφέροντος της Παγκόσμιας Τράπεζας: την προσέγγισή της όσον αφορά το ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη, στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις φτωχότερες ομάδες εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, και την «από πάνω προς τα κάτω» εφαρμογή των προϋποθέσεων βάσει της συναίνεσης της Ουάσινγκτον. Η αναθεώρηση της Τράπεζας μπορεί να χωριστεί σε δύο βασικές περιόδους: από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 έως το 1994 και από το 1995 έως σήμερα.

Από τα Τέλη της Δεκαετίας του 1980 έως το 1994

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 έως το 1994, η Παγκόσμια Τράπεζα άρχισε να αναθεωρεί την προσέγγισή της όσον αφορά το ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη όπως και την προσέγγισή της στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις πιο ευάλωτες ομάδες. Μακροχρόνια προβλήματα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην Αφρική και την Ασία οδήγησαν σε μια σταδιακή αναγνώριση από πλευράς Τράπεζας ότι το κράτος είχε σημαντικό ρόλο να παίξει στην οικονομική ανάπτυξη. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η Τράπεζα δεν ήθελε να απομακρυνθεί πάρα πολύ από τις ορθόδοξες φιλελεύθερες απόψεις που υποστήριζαν την ανεπηρέαστη αγορά. Η εξέλιξη στη σκέψη της Τράπεζας υπήρξε ολοφάνερη σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1990. Στην *Έκθεση για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* το 1991, η Τράπεζα αναγνώριζε ότι «τα κράτη πρέπει να κάνουν περισσότερα στους τομείς όπου δεν μπορούμε να στηριχθούμε στην αγορά», όπως είναι η υγεία, η παιδεία, ο οικογενειακός προγραμματισμός και η ανακούφιση από τη φτώχεια. Εντούτοις, η αναφορά του 1991 στην ουσία ήταν σύμφωνη με την ορθόδοξη φιλελεύθερη θέση ότι η κρατική παρέμβαση για να έχει θετικό αναπτυξιακό αντίκτυπο πρέπει να συμμορφώνεται με την αγορά και ότι «τα κράτη πρέπει να κάνουν λιγότερα στους τομείς όπου οι αγορές λειτουργούν, ή μπορούν να καθοδηγηθούν ώστε να λειτουργήσουν».[105]

Η Ιαπωνία, ως σημαντικός πάροχος βοήθειας και ξένος επενδυτής, αντέδρασε αρνητικά στην Έκθεση του 1991 και στη φιλελεύθερη ορθοδοξία που έφτασε να κυριαρχεί στη σκέψη της Τράπεζας. Η ιαπωνική κυβέρνηση «δύσκολα θα μπορούσε να αναμένεται να χρηματοδοτήσει ένα σύνολο πολιτικών και μια ιδεολογία που υπήρχε στο υπόβαθρο» που αρνούνταν «την ίδια της την εμπειρία που υπήρξε ιδιαίτερα παρεμβατική».[106] Έτσι, η Ιαπωνία επέμενε ότι η Τράπεζα έπρεπε να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στο μοντέλο του αναπτυξιακού κράτους της Ανατολικής Ασίας και της Ιαπωνίας. Ως αποτέ-

λεσμα, η Τράπεζα δημοσίευσε μια έκθεση έρευνας εφαρμοσμένων πολιτικών το 1993 με τίτλο *Το Θαύμα της Ανατολικής Ασίας: Οικονομική Ανάπτυξη και Δημόσια Πολιτική* (στο εξής, «η Έκθεση») όπου εξέταζε τους λόγους για τους οποίους η Ανατολική Ασία είχε «τόσο αξιοσημείωτο ιστορικό υψηλής και ακατάπαυστης οικονομικής ανάπτυξης».[107] Η Έκθεση αναγνώριζε την αξία της κρατικής παρέμβασης σε συγκεκριμένες περιστάσεις, σημειώνοντας ότι η ιαπωνική, η κορεατική και η ταϊβανέζικη κρατική πολιτική πιστώσεων για δραστηριότητες υψηλής προτεραιότητας «ίσως υπήρξαν επωφελείς».[108] (Ορισμένοι παρατηρητές ισχυρίζονται ότι αυτό ήταν μια αναγκαία υποχώρηση απέναντι στο Υπουργείο Οικονομικών της Ιαπωνίας, το οποίο χρηματοδοτούσε την Έκθεση.[109]) Το μεγαλύτερο μέρος της Έκθεσης, ωστόσο, αμφισβητούσε την αξία της κρατικά κατευθυνόμενης βιομηχανικής πολιτικής, υποδείκνυε ότι το μοντέλο της Ανατολικής Ασίας δεν θα ήταν αναγκαστικά επιτυχές σε άλλο σημείο, και προειδοποιούσε ότι οι επιτυχίες της Ανατολικής Ασίας δεν θα έπρεπε να «λαμβάνονται ως δικαιολογία για αναβολή αναγκαίων μεταρρυθμίσεων με προσανατολισμό την αγορά».[110] Επιπλέον, η Έκθεση ισχυριζόταν πως η Μαλαισία, η Ταϊλάνδη και η Ινδονησία (αντίθετα με τις οικονομίες της Βορειοανατολικής Ασίας) πέτυχαν ταχεία οικονομική ανάπτυξη χωρίς βιομηχανική πολιτική και ότι οι άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα έπρεπε να μιμηθούν τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας. Συνοψίζοντας, η προσέγγιση της Τράπεζας στο ρόλο που έχει το κράτος στην ανάπτυξη δεν άλλαξε σημαντικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Παρ' όλο που η Έκθεση αναγνώριζε περισσότερο σε σχέση με παλαιότερες μελέτες της Τράπεζας την κρατική συμμετοχή στην ανάπτυξη της Ανατολικής Ασίας, απέδιδε την επιτυχία των Ανατολικοασιατών κυρίως σε μια φιλελεύθερη προσέγγιση φιλική προς την αγορά.[111]

Η Τράπεζα ξεκίνησε επίσης να αντιμετωπίζει το ζήτημα των φτωχότερων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και των πιο ευάλωτων ομάδων. Για να γίνει κατανοητή η άποψη της Τράπεζας για τη φτώχεια, είναι αναγκαίο να παράσχουμε ορισμένο ιστορικό υπόβαθρο. Είναι δυνατό να εντοπίσουμε τέσσερις περιόδους σκέψης στην Τράπεζα (και στην κοινότητα της ξένης βοήθειας) σε σχέση με τη μείωση της φτώχειας.[112] Στην πρώτη φάση, από το 1945 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η Τράπεζα χρηματοδοτούσε μεγάλα έργα υποδομής για να παράσχει στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εγκαταστάσεις μεταφορών και επικοινωνιών, ανάπτυξη λιμένων και παροχή ενέργειας. Οι αξιωματούχοι της Τράπεζας πίστευαν ότι μεγάλες μεταφορές κεφαλαίου και τεχνολογίας θα συνέβαλαν στη βιομηχανική ανάπτυξη, την απασχόληση και σε μείωση της φτώχειας. Πρόκειται για μια προσέγγιση της προς τα κάτω μετακύλισης όσον αφορά την αναπτυξιακή βοήθεια, η οποία υποθέτει πως η ευη-

μερία θα «μετακυλιθεί τελικά από την κορυφή προς τα κάτω, αμβλύνοντας το πρόβλημα της φτώχειας στον πυθμένα».[113] Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πέτυχαν ταχεία οικονομική ανάπτυξη στη δεκαετία του 1960, τα μεγάλα έργα έντασης κεφαλαίου πέρασαν πάνω από όσους είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη και αύξησαν τις εισοδηματικές ανισότητες εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Έτσι, ο πρόεδρος της Τράπεζας Robert McNamara έκανε την απαρχή για τη δεύτερη φάση στη δεκαετία του 1970, με μια δέσμευση να εστιάσει συγκεκριμένα στη μείωση της φτώχειας. Παρ' όλο που η εστίαση στις βασικές ανάγκες πραγματοποιήθηκε μόνο εν μέρει στην πράξη, η Τράπεζα όντως ανέπτυξε έργα που παρείχαν υπηρεσίες υγείας, παιδείας και οικογενειακού προγραμματισμού στους φτωχούς· έδιναν ειδική προσοχή στις γυναίκες και τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες· και αυξημένη δανειοδότηση για ανάπτυξη στη γεωργία και την ύπαιθρο, χαμηλού κόστους στέγαση στις πόλεις και αποκατάσταση των παραγκουπόλεων, όπως και πρωτοβάθμια και ανεπίσημη εκπαίδευση.[114]

Ωστόσο, η ελάφρυνση της φτώχειας βάζοντας άμεσα στόχο τους φτωχότερους ήταν πολύ δυσκολότερη απ' ό,τι αναμενόταν, και οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι υποστήριζαν ότι η προσέγγιση με βάση τις ανθρώπινες ανάγκες αποπροσανατόλιζε την προσοχή από την ανάγκη για επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι, η απογοήτευση από την προσέγγιση των βασικών αναγκών μαζί με σημαντικές παγκόσμιες αλλαγές στη δεκαετία του 1980 —η κρίση του εξωτερικού χρέους και η επιστροφή του ορθόδοξου φιλελευθερισμού— έγινε απαρχή για την τρίτη φάση της προσέγγισης της Τράπεζας για τη φτώχεια. Από κάποιες απόψεις, η τρίτη φάση στη δεκαετία του 1980 ήταν παρόμοια με την πρώτη φάση των δεκαετιών του 1950 και του 1960 όταν η Τράπεζα στηριζόταν στις θεωρίες περί μείωσης της φτώχειας μέσω μετακύλισης, όμως η τρίτη φάση έδινε ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στις ορθόδοξες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής στη δεκαετία του 1980 είχαν ως προϋπόθεση την εφαρμογή ορθόδοξων φιλελεύθερων πολιτικών όπως η ιδιωτικοποίηση, η απορρύθμιση και η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, ενώ οι βασικές ανάγκες των ευάλωτων ομάδων σε μεγάλο βαθμό ξεχάστηκαν.

Σε όλη τη δεκαετία του 1980, υπήρχαν όλο και περισσότερες πιέσεις στην Τράπεζα να δώσει έμφαση στις αναδιανεμητικές επιδράσεις της διαρθρωτικής προσαρμογής. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη του 1987-1988 με τίτλο *Προσαρμογή με Ανθρώπινο Πρόσωπο*, το Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Παιδιά, υποδείκνυε ότι ήταν αναγκαίο να συμπεριληφθεί μια «διάσταση ανακούφισης από τη φτώχεια» στα προγράμματα προσαρμογής.[115] Αυτές οι πιέσεις κατέληξαν τελικά σε μια τέταρτη φάση της σκέψης της Τράπεζας για τη φτώχεια, η οποία ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Η τέταρτη φάση έχει ομοιότητες με τη δεύτερη φάση κατά την οποία η Τράπεζα έδινε μεγαλύτερη έμφαση συγκεκριμένα στις βασικές ανθρώπινες ανάγκες και τη μείωση της φτώχειας. Για παράδειγμα, το 1989 η Τράπεζα παραδέχθηκε ότι «η Υποσαχάρια Αφρική έχει πλέον βιώσει σχεδον μία δεκαετία μειούμενων κατά κεφαλήν εισοδημάτων και επιταχυνόμενης οικολογικής υποβάθμισης» και πως υπήρχε ανάγκη για «ειδικά μέτρα... για την ανακούφιση από τη φτώχεια και την προστασία των πιο ευάλωτων».[116] Η Τράπεζα αφιέρωσε επίσης την *Έκθεση για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* του 1990 στη φτώχεια και άρχισε να επανασχεδιάζει τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής της για να μειώσει τις αρνητικές τους επιπτώσεις στους φτωχούς.[117]

Παρά τις κινήσεις της Τράπεζας για μεγαλύτερη έμφαση στη μείωση της φτώχειας και στο ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη, συνέχισαν να υπάρχουν εντάσεις μεταξύ των πιέσεων για ορθόδοξες φιλελεύθερες απόψεις από τη μια μεριά και του ενδιαφέροντος για το κράτος και τη φτώχεια από την άλλη. Το Δεκέμβριο του 1994, η Τράπεζα χρειάστηκε να αντιμετωπίσει άμεσα τις αποτυχίες της αναπτυξιακής της προσέγγισης όταν το Μεξικό —μια χώρα την οποία το κατεστημένο της δυτικής πολιτικής θεωρούσε ως μοντέλο οικονομικής διαχείρισης— αντιμετώπισε μια σοβαρή χρηματοπιστωτική κρίση και χρειάστηκε να κάνει έκκληση για δάνεια έκτακτης ανάγκης.[118] Το Μεξικό είχε εφαρμόσει μια οικονομική στρατηγική βασισμένη σε μεγάλο βαθμό στο μοντέλο της Τράπεζας και είχε συνιδρύσει τη Βορειοατλαντική Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά. Η Τράπεζα υπήρξε επίσης στόχος και άλλων επικρίσεων εκείνη την εποχή, μεταξύ των οποίων κατηγορείτο ότι ενδιαφερόταν περισσότερο για την έγκριση δανείων παρά για την αναπτυξιακή αποτελεσματικότητα και την λογοδοσία· ότι δανειοδοτούσε διεφθαρμένες κυβερνήσεις όπως το καθεστώς του Σουχάρτο στην Ινδονησία· και ότι αδιαφορούσε για τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις των σχεδιασμών της.[119]

Στην πεντηκοστή επέτειο των συμφωνιών του Μπρέτον Γουντς, το 1994, μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί ξεκίνησαν μια εκστρατεία με τίτλο «Πενήντα Χρόνια είναι Αρκετά», η οποία ασκούσε έντονη κριτική στην Τράπεζα για την αποτυχία της να απαλύνει τη φτώχεια και να προωθήσει την περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη. Την ίδια στιγμή, η Τράπεζα αντιμετώπιζε νέες προκλήσεις για την χρηματοοικονομική της επιρροή. Ενώ οι ροές ιδιωτικών κεφαλαίων προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες αυξήθηκαν από τα 40,9 δισεκατομμύρια δολάρια το 1990 σε 256 δισεκατομμύρια δολάρια το 1997, η πολυμερής και διμερής αναπτυξιακή βοήθεια υποχώρησε από το 57% σε μόλις 15% του συνόλου των καθαρών χρηματοδοτικών ροών στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, η Τράπεζα «δεν είχε άλλη επιλογή από το να τροπο-

ποιήσει την προσέγγισή της σε σχέση με την ανάπτυξη» αν θα ήθελε να συνεχίσει να αποτελεί αποτελεσματικό αναπτυξιακό θεσμό.[120] Ο νέος πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας, James Wolfensohn διορίστηκε τον Ιούνιο του 1995 με το καθήκον να αναστηλώσει την αυτοπεποίθηση και την αξιοπιστία της Τράπεζας.

Από το 1995 έως Σήμερα

Από την ημέρα που ανέλαβε τα καθήκοντά του, ο Wolfensohn «υποσχέθηκε να επαναστατικοποιήσει την Τράπεζα και να τελειώσει με... τη δουλειά της ήδη καθυστερημένης εσωτερικής μεταρρύθμισης».[121] Σημαντική εξέλιξη ήταν ο διορισμός του Joseph Stiglitz από τον Wolfensohn στη θέση του επικεφαλής οικονομολόγου της Τράπεζας το 1996. Ο μετέπειτα νομπελίστας της οικονομικής Stiglitz ήταν στο παρελθόν πρόεδρος της Επιτροπής Οικονομικών Συμβούλων του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών και είχε γράψει για τα όρια της ιδιωτικοποίησης και την ανάγκη για ισχυρότερο ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη. Ο διορισμός του και οι δηλώσεις πολιτικών προθέσεων που ακολούθησαν έδειξαν πως άλλαζε η προσέγγιση της Τράπεζας σε σχέση με τη μείωση της φτώχειας, το ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη, και την από πάνω προς τα κάτω επιβολή των προϋποθέσεων. Παρ' όλο που ορισμένοι επικριτές υποστήριξαν πως ο Stiglitz απλά ξανασέρβιρε τις ορθόδοξες φιλελεύθερες ιδέες, οι περισσότεροι αναλυτές πίστευαν πως ο Stiglitz επεδίωκε πραγματικά αλλαγές που εκτείνονταν από μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις μέχρι μια θεμελιώδη μεταστροφή στην πολιτική της Τράπεζας.[122]

Όσον αφορά το ρόλο του κράτους, η *Έκθεση για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* της Τράπεζας το 1997 με θέμα «Το κράτος σε έναν Κόσμο που Αλλάζει» υποστήριζε πως ο μινιμαλισμός του κράτους «δεν συμβαδίζει με τα πραγματικά στοιχεία των επιτυχημένων ιστοριών ανάπτυξης στον κόσμο», και συμπέραινε πως «η ανάπτυξη απαιτεί ένα αποτελεσματικό κράτος, το οποίο να παίζει έναν καταλυτικό διευκολυντικό ρόλο, ενθαρρύνοντας και συμπληρώνοντας τις δραστηριότητες των επιχειρήσεων και των ιδιωτών».[123] Επιπλέον, η έκθεση υποδείκνυε πως η Αφρική χρειαζόταν «αναστήλωση της αποτελεσματικότητας του κράτους... μέσα από επιδιόρθωση των θεσμών του δημοσίου, αποκατάσταση της κυριαρχίας του νόμου και αξιόπιστους ελέγχους στην κατάχρηση της κρατικής εξουσίας».[124] Ωστόσο, η Έκθεση προειδοποιούσε και για τα μειονεκτήματα της ελεγχόμενης ανάπτυξης από το κράτος και ζητούσε «περιορισμό του ρόλου του κράτους» στη Νότια Ασία, διότι η υπερβολική ρύθμιση ήταν «και αιτία και αποτέλεσμα της υπέρογκης απασχόλησης στο δημόσιο και ο πιο σίγουρος δρόμος προς τη διαφθορά».[125] Όσον αφορά τη φτώχεια, ο Wolfensohn δεσμεύτηκε ότι η Παγκόσμια Τράπεζα θα έδινε μεγαλύτερη προσοχή στους φτωχότερους ανθρώπους εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών· ενώ για τη μελέτη της Τράπεζας με τίτλο *Φωνές των Φτωχών*, άκουσαν τις απόψεις περίπου 60.000 φτωχών ανθρώπων σε περισσότερα από 50 κράτη, και η βασική θεματική της *Έκθεσης για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* της Τράπεζας το 2000-2001 είχε τίτλο «Καταπολεμώντας τη Φτώχεια».[126] Μια τρίτη αλλαγή ήταν η παρουσίαση από τον Wolfensohn ενός *Ολοκληρωμένου Αναπτυξιακού Πλαισίου* (Comprehensive Development Framework, CDF) το 1999. Το Ολοκληρωμένο Αναπτυξιακό Πλαίσιο είχε μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση σε σχέση με τη διαρθρωτική προσαρμογή, δίνοντας έμφαση στις συνδέσεις μεταξύ των χρηματοοικονομικών, κοινωνικών και θεσμικών πλευρών της ανάπτυξης. Αντίθετα με τις καταναγκαστικές προϋποθέσεις της διαρθρωτικής προσαρμογής, το Ολοκληρωμένο Αναπτυξιακό Πλαίσιο ήταν ένα συμβουλευτικό πλαίσιο για την αναπτυξιακή χρηματοδότηση που έδινε έμφαση στη συνεργασία μεταξύ της Τράπεζας, των δανειοδοτούμενων κυβερνήσεων και της κοινωνίας των πολιτών.[127]

Παρά τις εκφρασμένες προθέσεις της Τράπεζας να απομακρυνθεί από τη συναίνεση της Ουάσινγκτον, υπάρχουν λόγοι να αμφισβητείται ο βαθμός στον οποίο αλλάζει πραγματικά πολιτική. Πρώτον, είναι ευκολότερο για την Τράπεζα να υποστηρίξει στα λόγια καινούργιους στόχους από το να τους εφαρμόσει στην πράξη. Στοχεύοντας να ικανοποιήσει τους επικριτές της, η Τράπεζα έχει διευρύνει τις στοχεύσεις της περιλαμβάνοντας τη μείωση της φτώχειας, τη διακυβέρνηση, τη δημοκρατική ανάπτυξη και τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις γυναίκες στην ανάπτυξη, το περιβάλλον και τη διαφθορά. Παρ' όλο που καθένας από αυτούς τους στόχους είναι θετικός, έχουν υπερφορτώσει την ατζέντα της Τράπεζας.[128] Δεύτερον, διεθνή γεγονότα έχουν περιορίσει τη δυνατότητα της Τράπεζας να τροποποιεί τις στρατηγικές της. Για παράδειγμα, η *Έκθεση για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* της Τράπεζας το 1997 με θέμα την ανάγκη για αποτελεσματικό κράτος δημοσιεύθηκε λίγο πριν από τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ανατολικής Ασίας. Οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι υποστήριζαν ότι η κρίση καταδείκνυε την αδυναμία του μοντέλου του αναπτυξιακού κράτους της Ανατολικής Ασίας, και τα οικονομικά προβλήματα της Ιαπωνίας αύξησαν το κύρος των επιχειρημάτων τους (όπως πραγματευθήκαμε, οι ρεαλιστές ερμηνεύουν αυτά τα γεγονότα διαφορετικά.)

Ένας τρίτος λόγος για περιορισμούς στην Τράπεζα είναι η αντίδραση των μελών της, ειδικά των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Stiglitz, ως επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, ζήτησε από τον καθηγητή της αναπτυξιακής οικονομίας, Ravi Kanbur, να επιμεληθεί τη σύνταξη της *Έκθεσης για την Παγκόσμια Ανάπτυξη* του 2000-2001 με θέμα την καταπολέμηση της

φτώχειας, όμως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Τράπεζα και το ΔΝΤ επέκριναν το προσχέδιο υποστηρίζοντας ότι έδινε ελάχιστη έμφαση στην οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, οι επικριτές έβλεπαν το Ολοκληρωμένο Αναπτυξιακό Πλαίσιο (CDF) της Τράπεζας ως «υπαναχώρηση ένεκα της πίεσης των μη Κυβερνητικών Οργανισμών».[129] Αντιδρώντας στις εξωτερικές πιέσεις, ο Stiglitz και ο Kanbur εγκατέλειψαν την Τράπεζα «μέσα σε αμφιλεγόμενο κλίμα».[130] Τον Ιούνιο του 2005, ο Paul Wolfowitz αντικατέστησε τον Wolfensohn ως επόμενος πρόεδρος της Τράπεζας εν μέσω έντονων διαμαρτυριών διότι υπήρξε βασικός αρχιτέκτονας των αμερικανικών στρατιωτικών επιχειρησεων στο Ιράκ και το Αφγανιστάν. Παρά τις ανησυχίες των επικριτών ότι θα οδηγούσε την πολιτική της Τράπεζας προς μια ορθόδοξη φιλελεύθερη κατεύθυνση και θα προσανατόλιζε την Τράπεζα με βάση τις ανησυχίες των ΗΠΑ για την παγκόσμια ασφάλεια, ο Wolfowitz δεν προχώρησε σε σημαντικές αλλαγές την πρώτη του χρονιά ως πρόεδρος της Τράπεζας. Ωστόσο, θα ήταν επίσης απίθανο να θεσπίσει ο Wolfowitz τις αλλαγές που υποστήριζε ο Stiglitz.[131]

Παρά τις δυσκολίες στην υλοποίηση σημαντικών αλλαγών στην Τράπεζα, μια σειρά λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι απογοητευμένες με τη συναίνεση της Ουάσινγκτον και αναθεωρούν τις δικές τους αναπτυξιακές στρατηγικές. Αυτή η αναθεώρηση είναι περισσότερο φανερή στη Λατινική Αμερική. Στη δεκαετία του 1980, υπήρχε μεγάλη ελπίδα ότι η αποδοχή της οικονομίας της αγοράς και της δημοκρατίας από τη Λατινική Αμερική, σε συνδυασμό με την ολοένα και μικρότερη έμφαση που έδιναν οι Ηνωμένες Πολιτείες σε ζητήματα ασφαλείας, θα οδηγούσε σε στενότερους και πιο συνεργατικούς δεσμούς. Για παράδειγμα, υπήρχαν προβλέψεις ότι μια Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA) θα προκαλούσε σύγκλιση άνευ προηγουμένου σε ολόκληρο το Δυτικό Ημισφαίριο. Ωστόσο, όχι μόνο κατέρρευσαν οι συνομιλίες για τη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA), αλλά «η Λατινική Αμερική στρέφεται αριστερά, και βρίσκονται καθ' οδόν έντονες αντεπιθέσεις που αμφισβητούν τις κυρίαρχες τάσεις των τελευταίων 15 ετών: τις μεταρρυθμίσεις της ελεύθερης αγοράς, τη συμφωνία με τις Ηνωμένες Πολιτείες για μια σειρά ζητήματα, και την εδραίωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας».[132] Ένας σημαντικός λόγος γι' αυτή τη στροφή στα αριστερά ήταν ότι οι πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές μεταρρυθμίσεις στη Λατινική Αμερική δεν επέφεραν τα ζητούμενα αποτελέσματα. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής (εκτός της Χιλής) είχαν ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης χαμηλότερους από της Κίνας, της Ινδίας και της Μαλαισίας, ενώ η Λατινική Αμερική παρέμεινε η περιφέρεια του πλανήτη με τη μεγαλύτερη ανισότητα, με χαρακτηριστικό της από τη μία τη φτώχεια και από την άλλη τη συγκέντρωση πλούτου και ισχύος.

Οι υπερασπιστές της συναίνεσης της Ουάσινγκτον υποστηρίζουν ότι τα οικονομικά προβλήματα της Λατινικής Αμερικής δεν προκύπτουν από την επιστροφή της στον ορθόδοξο φιλελευθερισμό. Αντίθετα, αποδίδουν τα προβλήματα σε λανθασμένες πολιτικές αποφάσεις, ανεπαρκή εφαρμογή του φιλελευθερισμού, και στην ανάγκη για μετακίνηση πέρα από τη συναίνεση της Ουάσινγκτον σε ένα νέο σύνολο φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων.[133] Οι επικριτές της συναίνεσης της Ουάσινγκτον, από την άλλη, επισημαίνουν τις παγίδες που έχει μια πίστη στην ανεξέλεγκτη ελεύθερη αγορά, των ανωμαλιών που σχετίζονται με την ιδιωτικοποίηση και τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, τις ανεπάρκειες μιας στρατηγικής προώθησης των εξαγωγών, και του περιβαλλοντικού κόστους των ορθόδοξων φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Ενώ οι ιστορικοί δομιστές θέλουν να επεκτείνουν το πεδίο δράσης του κράτους στην ανάπτυξη, οι παρεμβατικοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι το κράτος και η αγορά αλληλοσυμπληρώνονται παρά αλληλοϋποκαθιστούνται. Έτσι, ζητούν μια μετα-Ουάσινγκτον συναίνεση, στην οποία το κράτος θα έχει ζωτικό ρόλο προκειμένου να ξεπερνούνται οι αποτυχίες της αγοράς· την ίδια στιγμή, οι ανοιχτές αγορές και η δημοκρατική διακυβέρνηση θα βοηθούν στην αποτροπή αποτυχίας του κράτους.[134]

Ένας ειδικός σε ζητήματα Λατινικής Αμερικής υποστήριξε πως υπάρχουν δύο ανερχόμενα αριστερά ρεύματα στη Λατινική Αμερική. Το ένα, πιο ακραίο, ρεύμα στη Βενεζουέλα και τη Βολιβία είναι λαϊκιστικό, εθνικιστικό και αυστηρά αντιαμερικανικό. Το δεύτερο, πιο μετριοπαθές, ρεύμα στη Χιλή, την Ουρουγουάη και, σε μικρότερο βαθμό, στη Βραζιλία δίνει έμφαση στην κοινωνική πολιτική εντός ενός πλαισίου της αγοράς, αντιμετωπίζει θετικά τις οικονομικές διασυνδέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες και σπανίως φτάνει τις διαφωνίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες «στο όριο».[135] Οι παρεμβατιστές φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η θέληση για την αποδοχή μιας μετα-Ουάσινγκτον συναίνεσης βάσει της συμπληρωματικότητας κράτους και αγοράς μπορεί να ενθαρρύνει το μετριοπαθές έναντι του ακραίου ρεύματος στη Λατινική Αμερική. Ένας διακεκριμένος οικονομικός σύμβουλος περιέγραψε την Παγκόσμια Τράπεζα ως «έναν οργανισμό του οποίου δεν αποτελεί μεγάλο κομμάτι της κουλτούρας η ανοιχτή αντιπαράθεση επιχειρημάτων», και ο βαθμός στον οποίο θα υιοθετήσει μια τέτοια μετα-Ουάσινγκτον συναίνεση θα φανεί στο μέλλον.[136]

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίστηκε γενικά από ευημερία και οικονομική ανάπτυξη για τις αναπτυγμένες χώρες του Βορρά, όμως δεν ήταν ίδια η κατάσταση για τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τους λαούς του Νότου. Τούτο το Κεφάλαιο εξετάζει τις στρατηγικές που χρησιμοποίησαν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προσπαθώντας να προωθήσουν την οικονομική τους ανάπτυξη και πραγματεύεται το σημαντικό ρόλο που έπαιξε η Παγκόσμια Τράπεζα ως ο μεγαλύτερος πολυμερής αναπτυξιακός οργανισμός, προσφέροντας το πλαίσιο για την αντιπαράθεση επί αυτών των στρατηγικών. Η πραγμάτευση των μοντέλων της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών, της βασισμένης στις εξαγωγές ανάπτυξης, και του ορθόδοξου φιλελευθερισμού παρέχει κάποια βάση για να εξαχθούν συμπεράσματα γύρω από τις πιο κατάλληλες αναπτυξιακές στρατηγικές.

Πρώτον, όλες οι αναπτυξιακές στρατηγικές έχουν μειονεκτήματα, και είναι απίθανο να βρεθεί κάποια «τέλεια» στρατηγική. Η ανάπτυξη είναι μια δυσκολότερη και περισσότερο σύνθετη διαδικασία σε σχέση με ό,τι υποδεικνυόταν στο έργο του Walt Rostow, *Τα Στάδια της Οικονομικής Ανάπτυξης*, όπου υποστηριζόταν πως οι κοινωνίες κινούνται μέσω πέντε σταδίων στο δρόμο τους προς τη νεωτερικότητα.[137] Έτσι, ο ισχυρισμός του Rostow πως η ανάπτυξη μιας λιγότερο αναπτυγμένης χώρας θα γινόταν αυτάρκης αν έφτανε στο στάδιο απογείωσης έτρεφε φρούδες ελπίδες ότι η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί μια άμεσα επιτεύξιμη και αμετάκλητη διαδικασία. Ενώ οι φιλελεύθερες προτάσεις του Rostow με στόχο την οικονομική μεγέθυνση έδιναν έμφαση στην ανάγκη για εγχώριες αλλαγές (δηλαδή εκσυγχρονισμό), οι ιστορικοί δομιστές επικεντρώθηκαν στην ανάγκη για αλλαγή των διεθνών σχέσεων (λόγου χάρη, των σχέσεων εξάρτησης). Στην πραγματικότητα, η οικονομική ανάπτυξη είναι μια σύνθετη διαδικασία που απαιτεί *και* εγχώριες *και* διεθνείς αλλαγές. Μόνο ένας μικρός αριθμός λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπως οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας και πιο πρόσφατα η Κίνα και η Ινδία κατάφεραν να καλύψουν και τις εγχώριες και τις διεθνείς προϋποθέσεις για ταχεία οικονομική ανάπτυξη· η χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990 στην Ανατολική Ασία δείχνει πως μια τέτοια ταχεία οικονομική ανάπτυξη μπορεί να υπόκειται σε πισωγυρίσματα.

Δεύτερον, η ίδια αναπτυξιακή στρατηγική δεν είναι ούτε εφικτή ούτε επιθυμητή από όλες τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Παρ' όλο που οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ασίας πέτυχαν εντυπωσιακούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης μέσω της στηριγμένης στις εξαγωγές ανάπτυξης, είναι απίθανο άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να μιμηθούν την εμπειρία τους. Η επιτυχία των νεο-βιομηχανοποιημένων οικονομιών (NIEs) της Ανατολικής Ασίας προέκυψε από μια συμβολή εξωτερικών και εγχώριων συνθηκών, όπως η υποστήριξη των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, και η παρουσία ιδιαίτερα εξειδικευμένων τεχνοκρατικών κρατικών γραφειοκρατιών. Αυτά τα χαρακτηριστικά συνήθως λείπουν στις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Η επιστροφή στη φιλελεύθερη ορθοδοξία στη δεκαετία του 1980 είναι επίσης λόγος που έχει αποκλείσει πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από το να ακολουθήσουν πολιτικές ανάπτυξης βασισμένες στο κράτος. Αντίθετα, τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής της Παγκόσμιας Τράπεζας έχουν πιέσει χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να προχωρήσουν σε απορρύθμιση, ιδιωτικοποιήσεις και άλλα μέτρα που περιορίζουν το ρόλο του κράτους.[138]

Τρίτον, οι αρνητικές εμπειρίες με τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας έχουν υπογραμμίσει τις παγίδες της επικέντρωσης στις οικονομικές πλευρές της ανάπτυξης χωρίς να ελέγχονται επαρκώς οι κοινωνικές και ανθρώπινες πλευρές. Έτσι, το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών (UNDP) άρχισε να δημοσιεύει την *Έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης* το 1990 για να δώσει έμφαση στο ότι «δεν υπάρχει αυτόματη σύνδεση μεταξύ μεγέθυνσης και ανθρώπινης ανάπτυξης».[139] Η προσέγγιση της ανθρώπινης ανάπτυξης αξιολογεί την ανάπτυξη όχι μόνο με όρους αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μιας χώρας αλλά και με όρους προσδοκώμενης ζωής· υγείας και υγιεινής· εκπαίδευσης· απασχόλησης· και του χάσματος μεταξύ εισοδημάτων, φύλων και πόλης-υπαίθρου.

Τέταρτον, μια στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης πρέπει να μπορεί να δημιουργεί μια ρεαλιστική ισορροπία «μεταξύ του κράτους και της αγοράς ώστε να κινητοποιεί μια θετική και δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ τους».[140] Ενώ οι πολιτικές εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών δίνουν έμφαση στην κρατική παρέμβαση και ελάχιστα λαμβάνουν υπόψη τα σήματα που στέλνει η αγορά, ο ορθόδοξος φιλελευθερισμός παραβλέπει το γεγονός ότι οι όψιμα εκβιομηχανιζόμενοι χρειάζονται έναν ενεργό ρόλο του κράτους. Οι κυβερνήσεις της Ανατολικής Ασίας είχαν εντυφήσει στο να χρησιμοποιούν τις αλληλεπιδράσεις κράτους-αγοράς προς όφελός τους και αυτό τους επέτρεπε να καταγράφουν ορισμένα εντυπωσιακά οικονομικά οφέλη, ακόμη και στη διάρκεια της κρίσης εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980. Ωστόσο, οι Ανατολικοασιάτες πολλές φορές προχώρησαν και σε υποκατάσταση «της σωστής αξιολόγησης του κινδύνου των εμπορικών δραστηριοτήτων... με τα πολιτικά καπρίτσια», και η αποτυχία τους να υλοποιήσουν επαρκείς ρυθμίσεις στον τραπεζικό τομέα ήταν βασικός λόγος που συνέβαλλε στη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990.[141] Το μικρό ιστορικό των Ανατολικοασιατών υποδεικνύει ότι δεν ήταν η κρατική παρέμβαση καθ' αυτή που θα έπρεπε να μας απασχολεί αλλά το να εντοπίσουμε το μέγε-

θος και το είδος ρύθμισης που θα διασφαλίσει την οικονομική σταθερότητα, την αυτοπεποίθηση και τη σωστή ερμηνεία των σημάτων της αγοράς.

Τέλος, μια στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη διαφορά Βορρά-Νότου σε πλούτο και ισχύ. Μεταξύ 1980 και 2001 το κατά κεφαλήν εισόδημα σε όλες τις περιφέρειες του Νότου εκτός της Νότιας Ασίας και της περιοχής Ανατολικής Ασίας και Ειρηνικού υποχώρησε σε σχέση με το κατά κεφαλήν εισόδημα στο Βορρά, ενώ οι κρίση του χρέους και η χρηματοπιστωτική κρίση ήταν μια υπενθύμιση για το βαθμό στον οποίο ο Νότος παραμένει εξαρτημένος από το Βορρά. Παρ' όλο που οι διασυνδέσεις με το Βορρά όσον αφορά το εμπόριο, τις ξένες επενδύσεις, και άλλα πεδία της οικονομίας είναι κρίσιμες για το Νότο, οι αναπτυξιακές στρατηγικές θα πρέπει να παράσχουν στο Νότο κάποια ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση και να του δίνουν ορισμένο χώρο για ανεξάρτητη δράση (εντός των ορίων της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης). Ένας πιθανός δρόμος για μεγαλύτερη αυτάρκεια είναι μέσω της δημιουργίας περισσότερων διασυνδέσεων Νότου-Νότου.[142]

Συνοψίζοντας, και οι τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις —ο ρεαλισμός, ο φιλελευθερισμός και ο ιστορικός δομισμός— έχουν κάτι σημαντικό να πουν για τις αναπτυξιακές στρατηγικές. Επίσης, δεν υπάρχει καμιά μοναδική καλύτερη αναπτυξιακή στρατηγική για όλες τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες λόγω μεγάλων διαφορών μεταξύ των κρατών αυτών και των θέσεών τους στον κόσμο. Μια ποικιλία αναπτυξιακών στρατηγικών πρέπει ν' ακολουθηθεί και θα ακολουθηθούν στο μέλλον, όπως συνέβη και στο παρελθόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής, και πώς επηρέασαν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, τις γυναίκες και τις φτωχότερες ομάδες στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες;
2. Τι είναι η συναίνεση της Ουάσινγκτον, και τι μορφή θεωρείτε πως ίσως πάρει μια μετα-Ουάσινγκτον συναίνεση;
3. Πώς θα συγκρίνατε την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών ανάπτυξης με υποκατάσταση των εισαγωγών και την ανάπτυξη με βάση τις εξαγωγές;
4. Γιατί η ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας υπήρξε τόσο σημαντική στο πλαίσιο της ανάπτυξης, και γιατί θεωρείτε ότι θα διατηρηθεί αυτή η σημασία;
5. Γιατί οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας διέφυγαν των χειρότερων επιπτώσεων της κρίσης εξωτερικού χρέους της δεκαετίας του 1980, αλλά δεν τα πήγαν εξίσου καλά στη χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990;

6. Ποιοι είναι οι πέντε βασικοί θεσμοί της ομάδας της Παγκόσμιας Τράπεζας, και ποιες λειτουργίες επιτελούν;
7. Ποια πιστεύετε ότι είναι η καλύτερη προσέγγιση σε σχέση με την ανάπτυξη και γιατί;
8. Πώς προσπάθησε η Παγκόσμια Τράπεζα να αλλάξει την προσέγγισή της σε σχέση με την ανάπτυξη και πόσο επιτυχής υπήρξε σε αυτό;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Bretton Woods Commission, *Bretton Woods: Looking to the Future* (Ουάσινγκτον, D.C., Bretton Woods Committee, 1994), σ. B3.

2. UN Department of Economic and Social Affairs, *The Inequality Predicament: Report on the World Social Situation 2005* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), σσ. 47-51· World Bank, *World Development Report 2006* (Ουάσινγκτον, D.C., Oxford University Press, 2005), σ. 56· και Howard Handelman, *The Challenge of Third World Development* (Άπερ Σαντλ Ρίβερ, Νιου Τζέρσεϊ, 1996), σσ. 3-10.

3. World Bank, *World Development Report 1991* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1991), σσ. 2-3· UN, *The Inequality Predicament*, σσ. 50-55, 68-71.

4. Stephan Haggard, *Developing Nations and the Politics of Global Integration* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1995), σ. 1.

5. Robert Wade, "Japan, the World Bank, and the Art of Paradigm Maintenance: The East Asian Miracle in Political Perspective", *New Left Review* 217 (Μάιος/Ιούνιος 1996), σ. 5.

6. Stephen D. Krasner, *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1985), σ. 3.

7. OECD, *Development Co-operation Report 2005* (Παρίσι, Organization for Economic Cooperation and Development 2006), σσ. 259-260.

8. Alberto Alesina και David Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", *Journal of Economic Growth* 5, αρ. 1 (Μάρτιος 2000), σσ. 33-63· Ngaire Woods, "The Shifting Politics of Foreign Aid", *International Affairs* 81, αρ. 2 (2005), σ. 394· και Tomohisa Hattori, "Reconceptualizing Foreign Aid", *Review of International Political Economy* 8, τεύχ. 4 (Χειμώνας 2001), σ. 634.

9. OECD, *Development Co-operation Report 2005*, σ. 72.

10. Woods, "The Shifting Politics of Foreign Aid", σ. 397.

11. Sylvanus I. Ikhide, "Reforming the International Financial System for Effective Aid Delivery", *World Economy* 27, αρ. 2 (Φεβρουάριος 2004), σ. 149.

12. Ryan Macdonald και John Hoddinott, "Determinants of Canadian Bilateral Aid: Allocation: Humanitarian, Commercial or Political?", *Canadian Journal of Economics* 37, αρ. 2 (Μάιος 2004), σ. 311.

13. Alesina και Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", σ. 55· και Woods, "The Shifting Politics of Foreign Aid", σ. 401.

14. Alesina και Dollar, "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?", σ. 56.

15. Gustav Ranis, "The World Bank Near the Turn of the Century", στο Roy Culpener, Albert Berry και Frances Stewart (επιμ.), *Global Development Fifty Years After Bretton Woods* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1997), σ. 73.

16. Hattori, "Reconceptualizing Foreign Aid", σ. 644.

17. Ranis, "The World Bank Near the Turn of the Century", σ. 73.

18. Wade, "Japan, the World Bank, and the Art of Paradigm Maintenance", σ. 5.

19. Peter M. Haas, "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination", *International Organization* 46, αρ. 1 (Χειμώνας 1992), σ. 3.

20. Barry Eichengreen και Peter B. Kenen, "Managing the World Economy under the Bretton Woods System: An Overview", στο Peter B. Kenen (επιμ.), *Managing the World Economy: Fifty Years After Bretton Woods* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1994), σ. 6.

21. Victor L. Urquidi, "Reconstruction vs. Development: The IMF and the World Bank", ανακοίνωση στο συνέδριο "Bretton Woods Revisited: An International Conference", Μπρέτον Γουντς, Νιου Χάμσαϊρ, 15-17 Οκτωβρίου 1994, αναθ. κείμενο, 11 Νοεμβρίου 1994, σ. 11.

22. Edward S. Mason και Robert E. Asher, *The World Bank Since Bretton Woods* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1973), σσ. 52-53· και Robert E. Wood, *From Marshall Plan to Debt Crisis: Foreign Aid and Development Choises in the World Economy* (Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1986), σ. 29. Η Χιλή ήταν η πρώτη λιγότερο αναπτυγμένη χώρα που έλαβε δάνειο από την IBRD (Παγκόσμια Τράπεζα) το 1948, ενώ το Μεξικό και η Βραζιλία έλαβαν δάνεια στις αρχές του 1949.

23. *World Bank Annual Report 2006* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 2006), CD-ROM. Για τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στην Τράπεζα, βλέπε Jozef Ritzen, *A Chance for the World Bank* (Λονδίνο, Anthem Press, 2005), Κεφ. 5.

24. Devesh Kapur, "The Changing Autonomy of Governance of the World Bank", στο Jonathan R. Pincus και Jeffrey A. Winters, *Reinventing the World Bank* (Ίθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 2002), σσ. 54-59.

25. *IFC Annual Report 1995* (Ουάσινγκτον, D.C., International Finance Corporation, 1995), σσ. 5-6· και "Hey, Big Lender", *The Economist*, 23 Απριλίου 1994, σσ. 81-82.

26. Βλέπε το Ronald T. Libby, "International Development Association: A Legal Fiction Designed to Secure an LDC Constituency", *International Organization* 29, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1975), σσ. 1065-1072.

27. *World Bank Annual Report 2006*, CD-ROM.

28. John Degnbol-Martinussen και Poul Engberg-Pedersen, *Aid: Understanding International Development Cooperation* (Λονδίνο, Zed Books, 1999), σ. 105· Paul Lewis, "Clinton Backs Funds for World Bank Agency", *New York Times*, 12 Οκτωβρίου 1995, σ. C4· και "Aid for the World's Poorest", *New York Times*, 18 Οκτωβρίου 1995, σ. A18.

29. Για τον MIGA, βλέπε Ibrahim F. I. Shihata, *MIGA and Foreign Investment: Origins, Operations, Policies and Basic Documents of the Multilateral Investment Guarantee Agency* (Βοστόνη, Nijhoff, 1988).

30. Anne O. Krueger, Constantine Michalopoulos και Vernon W. Ruttan με τη συνεργασία της Keith Jay, *Aid and Development* (Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1989), σσ. 106-108· και John White, *Pledged to Development: A Study of International Consortia and the Strategy of Aid* (Λονδίνο, Overseas Development Institute, 1967).

31. Βλέπε John White, *Regional Development Banks: A Study of Institutional Style* (Λονδίνο, Overseas Development Institute, 1970)· και μια πεντάτομη σειρά που δημοσιεύθηκε σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βορρά-Νότου στην Οττάβα του Καναδά: E. Phillip English και Harris M. Mule, *The African Development Bank*· Nihal Kappagoda, *The Asian Development Bank*· Chandra Hardy, *The Caribbean Development Bank*· Diana Tussie, *The Inter-American Development Bank*· και Roy Culpeper, *Titans or Behemoths?* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1995-1997).

32. Theodore Cohn, "Developing Countries in the International Civil Service: The Case of the World Bank Group", *International Review of Administrative Sciences* 41, αρ. 1 (1975), σσ. 47-56.

33. Stephen Fidler, "Who's Minding the Bank?", *Foreign Policy* 126 (Σεπτέμβριος/Οκτώβριος 2001), σ. 41. Για τη διαδικασία επιλογής προέδρου της Τράπεζας, βλέπε Miles Kahler, *Leadership Selection in the Major Multilaterals* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2001), σσ. 42-49.

34. Kapur, "The Changing Anatomy of Governance of the World Bank", σσ. 58-64.

35. Joseph S. Nye, Jr., "Soft Power", *Foreign Policy* 80 (Φθινόπωρο 1990), σ. 166. Βλέπε επίσης Susan Strange, "The Persistent Myth of Lost Hegemony", *International Organization* 41, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1987), σσ. 551-574.

36. Βλέπε Thomas Barebeck Andersen, Henrik Hansen και Thomas Markussen, "US Politics and World Bank IDA-LEnding", *Journal of Development Studies* 42, αρ. 5 (Ιούλιος 2006), σσ. 772-794.

37. William Ascher, "The World Bank and U.S. Control", στο Margaret P. Karns και Karen A. Mingst (επιμ.), *The United States and Multilateral Institutions* (Βοστόνη, Unwin Hyman, 1990), σ. 115. Βλέπε επίσης Robert Hunter Wade, "US Hegemony and the World Bank: The Fight over People and Ideas", *Review of International Political Economy* 9, αρ. 2 (Μάιος 2002), σσ. 201-229.

38. Cheryl Payer, *The World Bank: A Critical Analysis* (Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 1982), σ. 20.

39. P. T. Bauer, *Reality and Rhetoric: Studies in the Economics of Development* (Λονδίνο, Widenfeld and Nicolson, 1984), σ. 70· και Kalman Mizsei, "The Role of the Bretton Woods Institutions in the Transforming Economies", στο *Bretton Woods: Looking to the Future*, σσ. C-103.

40. Robin Broad, "Research, Knowledge, and the Art of 'Paradigm Maintenance': The World Bank's Development Economics Vice-Presidency (DEC)", *Review of International Political Economy* 13, αρ. 3 (Αύγουστος 2006), σσ. 390-393· και Robert L. Ayres, *Banking on the Poor: The World Bank and World Poverty* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, MIT Press, 1983), σ. 15.

41. Ranis, "The World Bank Near the Turn of the Century", σ. 76.

42. Fidler, "Who's Minding the Bank?", σ. 45. Βλέπε επίσης Ranis, "The World Bank Near the Turn of the Century", σ. 84.

43. Raúl Prebisch, *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems* (Νέα Υόρκη, UN Economic Commission for Latin America, 1950), 7-1, σσ. 1-59· και H. W. Singer, "The Distribution of Gains Between Investment and Borrowing Countries", *American Economic Review* 40, αρ. 2 (Μάιος 1950), σσ. 473-485.

44. Σχετικά με το λατινοαμερικανό δομισμό, βλέπε Anil Hira, *Ideas and Economic Policy in Latin America: Regional National, and Organizational Case Studies* (Ουέστπορτ, Κονέκτικατ, Praeger, 1998), Κεφ. 3.

45. Ozay Mehmet, *Westernizing the Third World: The Eurocentricity of Economic Development Theories* (Λονδίνο, Routledge, 1995), σ. 78· και John Rapley, *Understanding Development: Theory and Practice* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1996), σσ. 27-34.

46. Luiz Carlos Bresser Pereira, "Development Economics and the World Bank's Identity Crisis", *Review of International Political Economy* 2, αρ. 2 (Άνοιξη 1995), σσ. 215-217· Devesh Kapur, John P. Lewis και Richard Webb, *The World Bank: Its First Half Century*, Τομ. 1 (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1997), σσ. 451· και Mason και Asher, *The World Bank Since Bretton Woods*, σσ. 150-153.

47. Rapley, *Understanding Development*, σσ. 27-36· Theodore Cohn, *Canadian Food Aid: Domestic and Foreign Policy Implications* (Ντένβερ, Κολοράντο, University of Denver Graduate School in International Studies, 1979), σσ. 25-27.

48. Sylvia Maxfield και James N. Nolt, "Protectionism and the Internationalization of Capital: U.S. Sponsorship of Import Substitution Industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina", *International Studies Quarterly* 34, αρ. 1 (Μάρτιος 1990), σ. 50.

49. Anne O. Krueger, *Trade Policies and Developing Nations* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1995), σσ. 3-10, 33-44· Rapley, *Understanding Development*, σσ. 33-44· και Stephan Haggard, *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries* (Ίθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1990), σσ. 9-14.

50. Anne O. Krueger, *Trade Policies and Developing Nations* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1995), σσ. 3-10 33-44· Rapley, *Understanding Development*, σσ. 33-44· και Stephan Haggard, *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries* (Ίθακα, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1990), σσ. 9-14.

51. Mason και Asher, *The World Bank Since Bretton Woods*, σσ. 378-379.

52. Raúl Prebisch, *Towards a Dynamic Development Policy for Latin America* (Νέα Υόρκη, United Nations, 1963), σ. 71. Βλέπε επίσης Raúl Prebisch, "Five Stages in My Thinking on Development", στο Gerald M. Meier και Dudley Seers (επιμ.), *Pioneers in Development* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1984), σ. 181.

53. Βλέπε Bela Balassa, "The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies", στο Bela Balassa (επιμ.), *The Newly Industrializing Countries in the World Economy* (Νέα Υόρκη, Pergamon Press, 1981), σσ. 5-16.

54. Joseph L. Love, "The Origins of Dependency Analysis", *Journal of Latin American Studies* 22 (Φεβρουάριος 1990), σσ. 143-160. Τούτη η παράγραφος στηρίζεται εν μέρει στο Rapley, *Understanding Development*, σσ. 44-47.

55. James H. Mittelman και Mustapha Kamal Pasha, *Out of Underdevelopment Revisited: Changing Global Structures and the Remaking of the Third World*, 2η έκδ. (Λονδίνο, Macmillan, 1997), σσ. 181-214· και David Slater, "The Political Meanings of Development: In Search of New Horizons", στο Frans J. Schuurman (επιμ.), *Beyond the Impasse: New Directions in Development Theory* (Λονδίνο, Zed Books, 1993), σσ. 101-105.

56. John M. Page, "The East Asian Miracle: An Introduction", *World Development* 22, αρ. 4 (1994), σ. 619· και Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1990), σ. 34.

57. Arnold C. Harberger, "Growth, Industrialization and Economic Structure: Latin America and East Asia Compared", στο Helen Hughes (επιμ.), *Achieving Industrialization in East Asia* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1988), σσ. 164-194· Haggard, *Pathways from the Periphery*, Κεφ. 3-7· και Bela Balassa, *Policy Choices for the 1990s* (Λονδίνο, Macmillan, 1993), σσ. 56-67.

58. Wade, *Governing the Market*, σ. 34.

59. Krueger, *Trade Policies and Developing Nations*, σσ. 20-23.

60. Mehmet, *Westernizing the Third World*, σ. 78.

61. Bela Balassa, *The Newly Industrializing Countries in the World Economy* (Νέα Υόρκη, Pergamon Press, 1981), σσ. 6-24.

62. Staffan Burenstam Linder, *The Pacific Century: Economic and Political Consequences of Asian-Pacific Dynamism* (Στάνφορντ, Καλιφόρνια, Stanford University Press, 1986), σ. 31.

63. Ronen Palan και Jason Abbott, με τη συνεργασία του Phil Deans, *State Strategies in the Global Political Economy* (Λονδίνο, Pinter, 1996), σ. 78.

64. Chalmers Johnson, "Introduction – The Taiwan Model", στο James C. Hsiung κ.α. (επιμ.), *Contemporary Republic of China: The Taiwan Experience 1950-1980* (Νέα Υόρκη, Praeger, 1981), σσ. 9-18· και Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975* (Στάνφορντ, Καλιφόρνια, Stanford University Press, 1982).

65. Rapley, *Understanding Development*, σσ. 124-127· και Adrian Leftwich, "Bringing Politics Back In: Towards a Model of the Developmental State", *Journal of Development Studies* 31, αρ. 3 (Φεβρουάριος 1995), σσ. 401-403.

66. Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1979), σ. 33.

67. Αναφέρεται στο William Nester, "The Development of Japan, Taiwan and South Korea: Ends and Means, Free Trade, Dependency, or Neormercantilism?", *Journal of Developing Societies* 6 (1990), σ. 206.

68. Cal Clark και Steve Chan, "MNCs and Developmentalism: Domestic Structure as an Explanation for East Asian Dynamism", στο Thomas Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1995), σ. 125.

69. Lucian W. Pye με τη συνεργασία της Mary W. Pye, *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Belknap Press, 1985), Κεφ. 3· και Clark και Chan, "MNCs and Developmentalism", σσ. 120-123.

70. Christophre Lingle, "What Ever Happened to 'Asian Century'?", *World Economic Affairs* 2, τεύχ. 2 (Άνοιξη 1998), σ. 32.

71. World Bank, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1993), σ. 1.

72. Graham Bird και Alistair Milne, "Miracle to Meltdown: A Pathology of the East Asian Financial Crisis", *Third World Quarterly* 20, αρ. 2 (1999), σ. 421.

73. Stephan Haggard, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2000), σ. 3.

74. James Busumtwi-Sam, "International Financial Institutions, International Capital Flows and Financial Liberalization in Developing Countries", στο Stephen McBride και John Wiesman (επιμ.), *Globalization and Its Discontents* (Λονδίνο, Macmillan, 2000), σσ. 88-90· και Shahid Yusuf, "The East Asian Miracle at the Millenium", στο Joseph E. Stiglitz και Shahid Yusuf (επιμ.), *Rethinking the East Asian Miracle* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σσ. 1-4.

75. Bird και Milne, "Miracle to Meltdown", σ. 422. Βλέπε επίσης Seth Mydans, "An 'Asian Miracle' Now Seems Like a Mirage", *New York Times*, 22 Οκτωβρίου 1997, σσ. A1, A8.

76. Walden Bello και Stephanie Rosenfeld, *Dragons in Distress: Asia's Miracle Economies in Crisis* (Σαν Φραντσίσκο, Institute for Food and Development Policy, 1990), σσ. 3-10· και I. M. Destler, *American Trade Politics*, 2η έκδ. (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 1992), σσ. 131-133.

77. Walter Hatch και Kozo Yamamura, *Asia in Japan's Embrace: Building a Regional Production Alliance* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1996), σ. 37.

78. Jim Glassman και Pádraig Carmody, "Structural Adjustment in East and Southeast Asia: Lessons from Latin America", *Geoforum* 32, αρ. 1 (Φεβρουάριος 2001), σσ. 79-80.

79. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (Νιου Χέιβεν, Κονέκτικατ, Yale University Press, 1968).

80. Edward A. Gargan, "Currency Assault Unnerves Asians", *New York Times*, 29 Ιουλίου 1997, σ. A1, C15· και Joseph Stiglitz, "How to Fix Asian Economies", *New York Times*, 31 Οκτωβρίου 1997, σ. A19.

81. Haggard, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*, σ. 4.

82. Stephan Haggard και Andrew MacIntyre, "The Political Economy of the Asian Econo-

mic Crisis", *Review of International Political Economy* 5, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1998), σσ. 405· και Haggard, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*, σσ. 5-6.

83. Paul Krugman, "The Myth of Asia's Miracle", *Foreign Affairs* 73, τεύχ. 6 (Νοέμβριος/Δεκέμβριος 1994), σ. 67, Βλέπε επίσης Alwyn Young, "The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience", *Quarterly Journal of Economics* 110, αρ. 3 (Αύγουστος 1995), σσ. 641-680.

84. Walden Bello, "Overview of Current Economic, Strategic and Political Developments in Southeast and South Asia", *Focus Files* (Μπανγκόκ, Ταϊλάνδη, Οκτώβριος 1997), σ. 3.

85. World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1987), σ. 8.

86. Handelman, *The Challenge of Third World Development*, σ. 228.

87. Palan και Abbott, *State Strategies in the Global Political Economy*, σ. 99.

88. Christopher L. Gilbert και David Vines, "The World Bank: An Overview of Some Major Issues", στο Christopher L. Gilbert και David Vines (επιμ.), *The World Bank, Structure and Policies* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2000), σ. 16.

89. Βλέπε John Williamson, "Democracy and the 'Washington Consensus'", τότε *World Development* 21, αρ. 8 (Αύγουστος 1993), σσ. 1329-1336.

90. Ngaire Woods, "The Challenges of Multilateralism and Governance", στο Gilbert και Vines (επιμ.), *The World Bank: Structures and Policies*, σ. 141· Richard E. Feinberg, "The Changing Relationship Between the World Bank and the International Monetary Fund", *International Organization* 42, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1988), σσ. 552-556· και Jacques J. Polak, *The World Bank and the International Monetary Fund: A Changing Relationship* (Ουάσινγκτον, D.C., Brookings Institution, 1994), σσ. 16-17.

91. Rapley, *Understanding Development*, σ. 76.

92. Farhad Noorbakhsh και Alberto Paloni, "Structural Adjustment and Growth in Sub-Saharan Africa: The Importance of Complying with Conditionality", *Economic Development and Cultural Change* 49, αρ. 3 (Απρίλιος 2000), σσ. 479-509· αναφέρεται στο Bob Milward, "The Heavily Indebted Poor Countries and the Role of Structural Adjustment Policies", στο *Developments in Economics: An Annual Review* (Λάνκασερ, Ηνωμένο Βασίλειο, Causeway Books, 2001), σ. 38· και J. Barry Riddell, "Things Fall Apart Again: Structural Adjustment

93. Gloria Thomas-Emeagwali, "Introductory Perspectives: Monetarists, Liberals and Radicals: Contrasting Perspectives on Gender and Structural Adjustment", στο Gloria Thomas-Emeagwali (επιμ.), *Women Pay the Price: Structural Adjustment in Africa and the Caribbean* (Τρέντον, Νιου Τζέρσεϊ, Africa World Press, 1995), σ. 5.

94. Glassman και Carmody, "Structural Adjustment in East and Southeast Asia", σ. 82.

95. Thomas-Emeagwali, "Intoductory Perspectives", σσ. 3-4.

96. James H. Weaver, "What is Structural Adjustment?", στο Daniel M. Schydlowsky (επιμ.), *Structural Adjustment: Retrospect and Prospect* (Ουέστπορτ, Κονέκτικατ, Praeger, 1995), σσ. 12-13· και Barend A. de Vries, "The World Bank's Focus on Poverty", στο Jo Marie Griesgraber και Bernhard G. Hunter (επιμ.), *The World Bank: Lending on a Global Scale* (Λονδίνο, Pluto Press, 1996), σσ. 68-69.

97. UN Development Program, *Human Development Report 2001* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σσ. 141-144· World Bank, *World Development Report 2003* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2003), σσ. 234-235.

98. Αναφέρεται στο Julius O. Ihonvbere, "Economic Crisis, Structural Adjustment and Africa's Future", στο Thomas-Emeagwali (επιμ.), *Women Pay the Price*, σ. 137.

99. Για μια ισχυρή υπεράσπιση των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Αφρική, βλέπε Elliot Berg, "African Adjustment Programs: False Attacks and True Dilemmas", στο Schydlowsky (επιμ.), *Structural Adjustment*, σσ. 89-107.

100. Rapley, *Understanding Development*, σσ. 83-92· και Riddell, "Things Fall Apart Again: Structural Adjustment Programmes in Sub-Saharan Africa", σσ. 53-68.

101. Frances Stewart, "Can Adjustment Programmes Incorporate the Interests of Women?", στο Saleh Afshar και Carolyne Dennis (επιμ.), *Women and Adjustment Policies in the Third World* (Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1992), σσ. 22-24.

102. Diane Elson, "Male Bias in Macro-Economics: The Case of Structural Adjustment", στο Diane Elson (επιμ.), *Male Bias in the Development Process* (Μάντσεστερ, Ηνωμένο Βασίλειο, Manchester University Press, 1991), σσ. 175-178.

103. Stewart, "Can Adjustment Programmes Incorporate the Interests of Women?", σ. 27.

104. Elson, "Male Bias in Macro-Economics", σ. 173· και Stewart, "Can Adjustment Programmes Incorporate the Interests of Women?", σ. 22.

105. World Bank, *World Development Report 1991*, σ. 22.

106. Ben Fine, "Neither the Washington nor the Post-Washington Consensus: An Introduction", στο Ben Fine, Costas Lapavitsas και Jonathan Pincus (επιμ.), *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus* (Λονδίνο, Routledge, 2001), σ. 12.

107. World Bank, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1993), σ. 1.

108. World Bank, *The East Asian Miracle*, σ. 274.

109. K. S. Jomo, "Rethinking the Role of Government Policy in Southeast Asia", στο Stiglitz και Yusuf (επιμ.), *Rethinking the East Asian Miracle*, σ. 462.

110. World Bank, *The East Asian Miracle*, σ. 26.

111. Jomo, "Rethinking the Role of Government Policy in Southeast Asia", σσ. 461-463· και Wade, "Japan, the World Bank, and the Art of Paradigm Maintenance", σσ. 3-36.

112. Ravi Kanbur και David Vines, "The World Bank and Poverty Reduction: Past, Present and Future", στο Gilbert και Vines (επιμ.), *The World Bank: Structures and Policies*, σσ. 87-107· και Kapur, Lewis και Webb, *The World Bank: Its First Half Century*.

113. Mohammed H. Malek, "Towards and Integrated Aid and Development Programme for Europe", στο Mohammed H. Malek (επιμ.), *Contemporary Issues in European Development Aid* (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Avebury, 1991), σ. 142.

114. OECD, *Twenty-five Years of Development Co-operation: A Review – 1985 Report* (Παρίσι, Organization for Economic Cooperation and Development, Νοέμβριος 1985), σ. 49· Ayres, *Banking on the Poor*, σσ. 4-6· Anthony Bottrall, "The McNamara Strategy: Putting Precept into Practice", *ODI Review* 1 (1974) σσ. 70-80· και Paul Dickson, "A Fresh Look at the World Bank", *Vista* 8, αρ. 6 (Ιούνιος 1973), σσ. 24-49. Η προσέγγιση με βάση τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες δεν ήταν στην πραγματικότητα καινούργια στη δεκαετία του 1970 διότι στις βασικές ανθρώπινες ανάγκες είχε δοθεί έμφαση ήδη από το 1961 στη Χάρτα της Συμμαχίας ΗΠΑ-Λατινικής Αμερικής για την Πρόοδο.

115. Giovannia Andrea Cornia, Richard Jolly και Frances Stewart (επιμ.), *Adjustment with a Human Face*, Τόμος 1: *Protecting the Vulnerable and Promoting Growth* (Οξφόρδη, Ηνωμένο Βασίλειο, Clarendon Press, 1987), σ. 7.

116. World Bank, *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth, a Long-Term Perspective Study* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank 1989), σ. 17, xi. Βλέπε επίσης Ihonvbere, "Economic Crisis, Structural Adjustment and Africa's Future", σσ. 138-147.

117. Βλέπε World Bank, *World Development Report 1990, "Poverty"* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1990).

118. Για τη χρηματοπιστωτική κρίση του Μεξικού το 1994-1995 βλέπε Peter B. Kenen, *The International Financial Architecture: What's New? What's Missing?* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2001), σσ. 19-26.

119. Bruce Rich, "The World Bank under James Wolfensohn", στο Pincus και Winters (επιμ.), *Reinventing the World Bank*, σσ. 27-29.

120. John Pender, 'From Structural Adjustment' to Comprehensive Development Framework: Conditionality Transformed?", *Third World Quarterly* 22, αρ. 3 (2001), σ. 402· και Rich, "The World Bank under James Wolfensohn", σ. 28. Βλέπε επίσης το Kevin Danacher (επιμ.), *50 Years Is Enough: The Case Against the World Bank and the International Monetary Fund* (Βοστόνη, South End Press, 1994).

121. Rich, "The World Bank under James Wolfensohn", σ. 26.

122. Pender, "From 'Structural Adjustment' to Comprehensive Development Framework", σσ. 402-403. Για μία προσέγγιση σε σχέση με τον Wolfensohn, βλέπε Sebastian Mallaby, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations* (Νέα Υόρκη, Penguin, 2004). Για κριτικές του Siglitz, βλέπε Fine, Lapavitsas και Pincus (επιμ.), *Development Policy in the Twenty-First Century*· και Guy Standing, "Brave New Words? A Critique of Stiglitz's World Bank Rethink", *Development and Change* 31, αρ. 4 (2000), σσ. 737-763.

123. World Bank, *World Development Report 1997*, Πρόλογος, σ. iii. Η θέση της Τράπεζας ανταναλούσε απόψεις άλλων εκείνη την περίοδο σύμφωνα με τις οποίες ήταν αναγκαίο να επανεξεταστεί ο ρόλος του κράτους στην ανάπτυξη. Βλέπε Paul Streeten, "Markets and States: Against Minimalism", *World Development* 21, αρ. 8 (Αύγουστος 1993), σσ. 1281-1298· και τα άρθρα του συμποσίου με θέμα "The State and Economic Development", στο *Journal of Economic Perspectives* 4, αρ. 3 (Καλοκαίρι 1990).

124. World Bank, *World Development Report 1997*, σ. 14.

125. World Bank, *World Development Report 1997*, σ. 14.

126. Kanbur και Vines, "The World Bank and Poverty Reduction", σ. 88. Βλέπε επίσης World Bank, *World Development Report 2000/2001*· και το Pender, "From 'Structural Adjustment' to Comprehensive Development Framework", σσ. 404-406.

127. World Bank, *World Development Report 1999/2000* (Νέα Υόρκη, World Bank, 2000), σσ. 21-23· και Paul Collier, "Conditionality, Dependence and Coordination: Three Current Debates in Aid Policy", στο Gilbert και Vines (επιμ.), *The World Bank: Structures and Policies*, σ. 323.

128. Kapur, "The Changing Anatomy of Governance of the World Bank", σ. 69.

129. Fidler, "Who's Minding the Bank?", σ. 46· Robert Wade, "Showdown at the World Bank", *New Left Review* 7 (Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2001), σ. 132· και Wade, "US Hegemony and the World Bank", σ. 212.

130. Pender, "From 'Structural Adjustment' to Comprehensive Development Framework", σ. 407.

131. Jennifer Prah Ruger; "What Will the New World Bank Head Do for Global Health?", *The Lancet* 365 (28 Μαΐου 2005), σσ. 1837-1840· Jessica Einhorn, "Reforming the World Bank: Creative Destruction", *Foreign Affairs* 85, αρ. 1 (Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2006), σσ. 17-22· και Jeff Power, "At Issue: Beward th Big, Bland Wolf: The First Year of Paul Wolfowitz at the World Bank", Ιούνιος 2006, www.brettonwoodsproject.org.

132. Jorge G. Castañeda, "Latin America's Left Turn", *Foreign Affairs* 85, αρ. 3 (Μάιος/Ιούνιος 2006), σσ. 28-29· και Peter Hakim, "Is Washington Losing Latin America?", *Foreign Affairs* 85, αρ. 1 (Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2006), σσ. 39-41.

133. Peter Kingstone, "After the Washington Consensus: The Limits to Democratization and Development in Latin America", *Latin American Research Review* 41, αρ. 1 (Φεβρουάριος 2006), σ. 155· και Pedro-Pablo Kuczynski και John Williamson (επιμ.), *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America* (Ουάσινγκτον, D.C., Institute for International Economics, 2003).

134. Duncan Green, *Silent Revolution: The Rise and Crisis of Market Economics in Latin America* (Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 2003)· Javier Santiso, *The Political Economy of Emerging Markets: Actors Institutions and Financial Crises in Latin America* (Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2003)· και Ziya Öniş και Fikret Şenses, "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus", *Development and Change* 36, αρ. 2 (2005), σσ. 275-286.

135. Castañeda, "Latin America's Left Turn", σ. 35.

136. David P. Ellerman, *Helping People Help Themselves: From the World Bank to an Alternative Philosophy of Development Assistance* (Αν Άρμπορ, University of Michigan Press, 2005), σ. xix. Βλέπε επίσης Jomo K. S. και Ben Fine (επιμ.), *The New Development Economics: After the Washington Consensus* (Νέα Υόρκη, Zed Books, 2006).

137. W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Cambridge University Press, 1960).

138. Rapley, *Understanding Development*, σσ. 135-154.

139. United Nations Development Program, *Human Development Report 1996*, σ. 1.

140. Cristóbal Kay, "For a Renewal of Development Studies: Latin American Theories and Neoliberalism in the Era of Structural Adjustment", *Third World Quarterly* 14, αρ. 4 (1993), σ. 695.

141. Lingle, "What Ever Happened to the 'Asian Century'?", σ. 33.

142. Rapley, *Understanding Development*, σσ. 155-157. Βλέπε επίσης Elizabeth Parsan, *South-South Trade in Global Development* (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Avebury, 1993).

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ



Συμπερασματικά Σχόλια

ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΤΡΕΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ του 20ού και οι αρχές του 21ου αιώνα έχουν χαρακτηρισθεί από μια σειρά απρόβλεπτων και απορρυθμιστικών εξελίξεων τόσο στη διεθνή πολιτική και όσο και στη διεθνή οικονομία. Ορισμένες από τις πιο σημαντικές εξελίξεις ήταν η κρίση των τροφίμων και του πετρελαίου στη δεκαετία του 1970· η κρίση του εξωτερικού χρέους στη δεκαετία του 1980· η διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού και της Σοβιετικής Ένωσης στη δεκαετία του 1980 και του 1990· η χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας στα τέλη της δεκαετίας του 1990· και οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον το Σεπτέμβριο του 2001. Καθώς έχει εξαπλωθεί η παγκοσμιοποίηση, γεγονότα που επηρεάζουν την οικονομία και την ασφάλεια σε μια μεριά του πλανήτη προκαλούν όλο και μεγαλύτερο αντίκτυπο σε απομακρυσμένες περιοχές, ενώ κάθε πρόβλεψη για το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας είναι πλέον αρκετά παρακινδυνευμένη. Εντούτοις, η ιστορική διαπραγμάτευση σε τούτο το βιβλίο μάς δίνει τη δυνατότητα να κάνουμε ορισμένες εικασίες για τρέχουσες και για πιθανές μελλοντικές μεταβολές στον 21ο αιώνα. Βασισμένο στις κύριες θεματικές τούτου του βιβλίου, το Κεφάλαιο 12 εξετάζει τις σύγχρονες τάσεις στη διεθνή πολιτική οικονομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ



Οι Σύγχρονες Τάσεις στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία

Το ΑΝΑ ΧΕΙΡΑΣ ΒΙΒΛΙΟ παρέχει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, εισάγοντας τους φοιτητές στις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις και σε κάποια βασικά συγκεκριμένα θεματικά πεδία. Οι τρεις προσεγγίσεις του ρεαλισμού, του φιλελευθερισμού και του ιστορικού δομισμού εξελίχθηκαν και αλληλοεπηρεάστηκαν με τον καιρό, ενώ ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις όπως η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, η θεωρία του κανονιστικού πλαισίου και το μοντέλο της επιχειρησιακής σύγκρουσης αντλούν στοιχεία από περισσότερες της μίας προσεγγίσεις. Η θεωρία του κονστρουκτιβισμού, η φεμινιστική θεωρία και οι απόψεις που επικεντρώνονται στις διασυνδέσεις εγχώριου-διεθνούς συμβάλλουν σε ακόμη περισσότερες μεταβολές στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.

Για να στηρίξει τη σύνδεση θεωρίας και πράξης, τούτο το βιβλίο εστιάζει σε τρεις θεματικές που είναι κεντρικές για τη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας: την παγκοσμιοποίηση, τις σχέσεις Βορρά-Βορρά και τις σχέσεις Βορρά-Νότου. Τα ζητήματα που σχετίζονται με την Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση εντάσσονται σε αυτές τις τρεις θεματικές, διότι ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε και οι μεταβατικές οικονομίες ενσωματώνονται ολοένα και περισσότερο στην παγκόσμια οικονομία. Ενώ τα πιο αναπτυγμένα μεταβατικά κράτη, όπως η Τσεχία και η Ουγγαρία έχουν επίπεδα ανάπτυξης συγκρίσιμα με ορισμένες αναπτυγμένες χώρες του Βορρά, τα φτωχότερα μεταβατικά κράτη όπως η Μολδαβία και το Τατζικιστάν αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα συγκρίσιμα με αυτά των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών του Νότου. Τούτο το καταληκτικό Κεφάλαιο εξετάζει πού βρισκόμαστε σε σχέση με τις βασικές θεματικές: της παγκοσμιοποίησης, τις σχέσεις Βορρά-Βορρά και τις σχέσεις Βορρά-Νότου, ενώ, τέλος, κάνει ορισμένες εκτιμήσεις για το μέλλον.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει τη διεύρυνση και την εμβάθυνση της αλληλεξάρτησης μεταξύ κοινωνιών και κρατών σε όλο τον κόσμο. Η *διεύρυνση* αναφέρεται στη γεωγραφική επέκταση των διασυνδέσεων ώστε να περιλαμβάνονται ουσιαστικά όλες οι σημαντικές κοινωνίες και κράτη, ενώ η *εμβάθυνση* αναφέρεται σε μια αύξηση της συχνότητας και της έντασης των αλληλεπιδράσεων. Τούτο το βιβλίο *δεν* υιοθετεί μια ακραία άποψη περί παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με την οποία μπαίνουμε σε έναν «κόσμο δίχως σύνορα» όπου οι πολυεθνικές εταιρείες χάνουν τις εθνικές τους ταυτότητες και τα κράτη χάνουν τη διακριτότητά τους.[1] Έτσι, η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει ορισμένα κράτη και περιφέρειες περισσότερο από άλλα, απειλεί από ορισμένες απόψεις την αυτονομία του κράτους όμως δεν το εμποδίζει να κάνει επιλογές πολιτικής, και συμβάλει στην πολυδιάσπαση και τη σύγκρουση όπως και στην ενότητα και τη συνεργασία. Παρ' όλο που οι κοινωνίες και τα κράτη ήταν ιδιαίτερα αλληλεξαρτημένα στον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα, η παγκοσμιοποίηση είναι πιο εξαπλωμένη σήμερα σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη περίοδο στο παρελθόν. Οι πρόοδοι στην τεχνολογία, τις επικοινωνίες και τις μεταφορές διευκολύνουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης με τρόπο που δεν έχει προηγούμενο· ο ρόλος των πολυεθνικών εταιρειών στην πρόκληση άμεσων ξένων επενδύσεων, εμπορίου και τεχνολογίας είναι πρωτόγνωρος· το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα εξαπλώνεται σε όλη την υφήλιο· και οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί μετέχουν πραγματικά με οικουμενική διάσταση.

Οι ρεαλιστές, οι φιλελεύθεροι και οι ιστορικοί δομιστές διατυπώνουν αρκετά αποκλίνουσες απόψεις για την παγκοσμιοποίηση. Οι ρεαλιστές δίνουν έμφαση στη σημασία που έχει το κράτος και πολλές φορές αμφισβητούν το κατά πόσο η παγκοσμιοποίηση έχει όντως αυξηθεί σημαντικά. Παρ' όλο που οι ρεαλιστές μπορεί να αναγνωρίζουν ότι η αλληλεξάρτηση αυξάνει σε ορισμένα πεδία, πιστεύουν πως αυτό συμβαίνει μόνο με την άδεια ή την ενθάρρυνση των πιο ισχυρών κρατών που καθορίζουν τους όρους και τα όρια αυτών των συναλλαγών. Επειδή οι ρεαλιστές δίνουν προτεραιότητα σε ζητήματα ασφαλείας, πιστεύουν επίσης ότι τα κράτη προσπαθούν συχνά να περιορίσουν την αύξηση της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης. Οι φιλελεύθεροι, αντίθετα, πιστεύουν πως υπάρχει ένα σημαντικό επίπεδο παγκοσμιοποίησης που αποδυναμώνει την ισχύ του κράτους, και θεωρούν την αύξηση της αλληλεξάρτησης ως θετική εξέλιξη. Ενώ οι ρεαλιστές πιστεύουν πως η παγκοσμιοποίηση συμβαίνει σύμφωνα με τα καπρίτσια του κράτους, οι φιλελεύθεροι

αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία σε παράγοντες όπως η τεχνολογική αλλαγή και οι πρόοδοι στις επικοινωνίες και τις μεταφορές οι οποίοι βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του κράτους. Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν επίσης ότι η παγκοσμιοποίηση αυξάνει ως αποτέλεσμα δράσεων εγχώριων και υπερεθνικών κοινωνικών δρώντων όπως είναι οι διεθνικές επιχειρήσεις.[2]

Οι ιστορικοί δομιστές, όπως και οι φιλελεύθεροι, θεωρούν ότι υπάρχει σημαντικός αντίκτυπος από την παγκοσμιοποίηση, όμως πιστεύουν πως οι επιπτώσεις είναι αρνητικές για τις χαμηλότερες τάξεις και τα φτωχότερα κράτη στην περιφέρεια. Ορισμένοι γκραμσιανοί θεωρητικοί υποστηρίζουν πως η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην ανάπτυξη ενός «υπερεθνικού ιστορικού στρατοπέδου» αποτελούμενου από τις μεγαλύτερες πολυεθνικές εταιρείες, τις διεθνείς τράπεζες, τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, και τις διεθνείς επιχειρηματικές ομάδες στα πιο ισχυρά καπιταλιστικά κράτη. Ένα κρίσιμο στοιχείο αυτού του ιστορικού στρατοπέδου είναι η ισχύς και η κινητικότητα του υπερεθνικού κεφαλαίου, που οδηγεί τις εθνικές ομάδες, όπως είναι τα συνδικάτα, σε θέση άμυνας. Ο μόνος τρόπος για αντιπαράθεση με ένα τέτοιο ιστορικό στρατόπεδο, σύμφωνα με τους γκραμσιανούς, είναι η ανάπτυξη ενός αντι-ηγεμονικού στρατοπέδου αποτελούμενου από αυτούς που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και υφίστανται τις αρνητικές επιπτώσεις, όπως είναι τα συνδικάτα και οι οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανάπτυξης, ή οι οργανώσεις περιβαλλοντιστών, καταναλωτών και γυναικών. Αυτό το αντι-ηγεμονικό στρατόπεδο θα προσπαθούσε να αντικαταστήσει τη σημερινή εκδοχή της φιλελευθεροποίησης με βάση τις εταιρείες, με ένα πιο δημοκρατικό, συμμετοχικό μοντέλο βασισμένο στο σοσιαλισμό.[3]

Παγκοσμιοποίηση και Τριαδοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση από πολλές απόψεις μοιάζει περισσότερο με «τριαδοποίηση». Οι διαδικασίες ολοκλήρωσης είναι περισσότερο έντονες μεταξύ τριών βασικών περιφερειών που περιλαμβάνουν τις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες του πλανήτη: Ευρώπη, Βόρεια Αμερική και Ανατολική Ασία.[4] Οι χώρες αυτών των τριών περιφερειών είναι οι κύριες πηγές ξένων επενδύσεων, και κατευθύνουν τις περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις τους μεταξύ τους. Το 2004, οι αναπτυγμένες χώρες αντιστοιχούσαν στο 88,5% του συνολικού εξερχόμενου όγκου των άμεσων ξένων επενδύσεων και στο 72,7% του εισερχόμενου όγκου των άμεσων ξένων επενδύσεων. Η Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Ανατολική Ασία κυριαρχούν επίσης στις παγκόσμιες εμπορικές ροές, και εμπορεύονται πολύ περισσότερο μεταξύ τους παρά με άλλα μέρη του κόσμου. Το 1998, στις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας

Αμερικής αντιστοιχούσε το 72% του παγκόσμιου εμπορίου, στην Ανατολική Ασία αντιστοιχούσε το 12,2% και σε όλα τα άλλα σημεία του πλανήτη αντιστοιχούσε μόλις το 15,8%.[5] Παρά τη συνεχιζόμενη σημασία της τριαδοποίησης, τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί η αντιπαράθεση εντός της τριάδας για ένα μεγάλο φάσμα ζητημάτων ασφάλειας και οικονομίας. Πραγματευόμαστε την αντιπαράθεση και τις συνέπειές της στη διεθνή πολιτική οικονομία παρακάτω σε τούτο το Κεφάλαιο (στην παράγραφο για τις σχέσεις Βορρά-Βορρά).

Προβλήματα έχουν προκύψει και σε περιοχές εκτός τριάδας, όπου κράτη και άλλοι δρώντες έχουν αντιδράσει αρνητικά ορισμένες φορές λόγω μιας αίσθησης περιθωριοποίησης. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 11, η Λατινική Αμερική είναι μία από αυτές τις περιοχές. Στη δεκαετία του 1980, υπήρχε ελπίδα ότι η μειούμενη έμφαση που έδιναν οι Ηνωμένες Πολιτείες σε ζητήματα ασφαλείας, σε συνδυασμό με τη στροφή της Λατινικής Αμερικής προς το φιλελευθερισμό της αγοράς και τη δημοκρατία θα οδηγούσαν σε περισσότερες διασυνδέσεις συνεργασίας. Ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες μείωσαν την προσοχή που έδειχναν στη Λατινική Αμερική μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Στη συνέχεια, ενώ οι συνομιλίες για μια Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (Free Trade Area of the Americas, FTAA) κατέρρευσαν, ορισμένα κράτη της Λατινικής Αμερικής στράφηκαν ενάντια στις δημοκρατικές πρακτικές και το φιλελευθερισμό της αγοράς, και ένας ειδικός σε ζητήματα Λατινικής Αμερικής αναρωτήθηκε μήπως οι Ηνωμένες Πολιτείες «χάνουν τη Λατινική Αμερική».[6] Μια δεύτερη προβληματική περιοχή έξω από την τριάδα είναι η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική, όπου υπάρχει συνεχής αλληλοσπαραγμός μεταξύ των κρατών, και αυξανόμενες εντάσεις μεταξύ ισλαμικών και δυτικών πρακτικών.[7] Μια τρίτη προβληματική περιοχή έξω από την τριάδα είναι η Υποσαχάρια Αφρική (στο εξής Αφρική). Οι περισσότερες από τις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες είναι αφρικανικές, και η Αφρική ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό περιθωριοποιημένη σε σχέση με τις ροές εμπορίου και επενδύσεων. Για παράδειγμα, στην Αφρική αντιστοιχούσε μόλις το 2,5% του εισερχόμενου όγκου των άμεσων ξένων επενδύσεων το 2004, σε σύγκριση με το 14,4% για την Ασία και 8,1% για τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική. Ο ιός HIV/AIDS είχε και αυτός ολέθριες επιπτώσεις για την Αφρική. Από τα τρία εκατομμύρια ανθρώπους που πέθαναν από HIV/AIDS το 2004, σχεδόν όλοι οι θάνατοι συνέβησαν σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, και το 70% ήταν στην Αφρική.[8] Οι πρόσφατες αλλαγές στη Λατινική Αμερική, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική καταδεικνύουν τις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η τριαδοποίηση στις περιθωριοποιημένες περιοχές.

Παγκοσμιοποίηση και Κράτος

Οι φιλελεύθεροι, οι ιστορικοί δομιστές και ορισμένοι ρεαλιστές θα συμφωνούσαν πως το κράτος έχει δεχθεί πιέσεις από την παγκοσμιοποίηση ώστε να μοιραστεί την ισχύ του στη διεθνή πολιτική οικονομία με πολυεθνικές εταιρείες, διεθνείς θεσμούς και μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς. Σε εγχώριο επίπεδο, οι κεντρικές κυβερνήσεις μοιράζονται όλο και περισσότερο την ισχύ τους με περιεφερειακές και τοπικές διοικήσεις. Έτσι, «η ισχύς του κράτους έχει διαφύγει, προς τα πάνω, πλαγίως και προς τα κάτω».[9] Για παράδειγμα, η παγκοσμιοποίηση έχει περιορίσει τη δυνατότητα των αναπτυγμένων χωρών να συνεχίσουν να δίνουν κοινωνικές παροχές τις οποίες οι πολίτες έφτασαν να θεωρούν δεδομένες στις δεκαετίες του 1950 έως και του 1970, και η αναβίωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού έκανε αυτές τις κοινωνικές δαπάνες να φαίνονται λιγότερο νομιμοποιημένες. Η παγκοσμιοποίηση έχει περιορίσει επίσης τη δυνατότητα του κράτους να ρυθμίζει την εθνική οικονομία. Για παράδειγμα, η μαζική αύξηση των ροών διεθνούς κεφαλαίου έχει συντελέσει σε μεταβλητότητα και στρέβλωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Οι μεγάλες διακυμάνσεις στις συναλλαγματικές ισοτιμίες παρεμποδίζουν την ικανότητα του κράτους να προωθεί την οικονομική ρύθμιση και σταθερότητα.

Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι γενικά θεωρούν την αύξηση των ροών κεφαλαίου ευνοϊκή εξέλιξη, διότι οι χρηματαγορές επιβάλουν την αναγκαία πειθαρχία στα κράτη, ενώ οι παγκόσμιες αποταμιεύσεις και οι πόροι μετακινούνται στις πιο παραγωγικές περιοχές. Οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, θεωρούν την αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου ιδιαίτερα αρνητική εξέλιξη, διότι ο φόβος των εκροών κεφαλαίου μπορεί να αναγκάσει κυβερνήσεις να υιοθετήσουν πολιτικές που επηρεάζουν δυσμενώς τους φτωχότερους και τους πιο αδύναμους της κοινωνίας. Αν τα κράτη δεν υιοθετήσουν πολιτικές φιλικές προς το κεφάλαιο, οι πολυεθνικές εταιρείες και οι διεθνείς τράπεζες μπορούν άμεσα να στρέψουν τα κεφάλαιά τους σε περισσότερο φιλόξενες περιοχές. Έτσι, οι πολυεθνικές εταιρείες τείνουν να τοποθετούν τις παραγωγικές τους εγκαταστάσεις στα κράτη με τους χαμηλότερους μισθούς, φόρους και περιβαλλοντικά πρότυπα. Οι ρεαλιστές πιστεύουν πως η αύξηση των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών ροών συνέβη με την άδεια ή ακόμη και με την ενθάρρυνση των πιο ισχυρών κρατών και ότι αυτά τα κράτη συνεχίζουν να υπαγορεύουν τους όρους τέτοιων συναλλαγών. Σύμφωνα με τη ρεαλιστική προσέγγιση, τα κράτη είναι *κράτη ανταγωνισμού* που προχωρούν σε υποστήριξη της έρευνας και ανάπτυξης (R&D) σε τομείς υψηλής τεχνολογίας, στην αναδιάρθρωση της βιομηχανίας και στην απορρύθμιση των χρηματαγορών.[10] Οι εντυπωσιακοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης ορισμένων χωρών

μοιάζουν να συνδέονται στενά με την επιτυχία τους στην καλλιέργεια μιας συμβιωτικής σχέσης με την ανταγωνιστική αγορά.

Παρ' όλο που οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Βρετανία και άλλες χώρες έχουν υιοθετήσει πολιτικές που συνέβαλαν στην παγκοσμιοποίηση της χρηματοοικονομίας, αυτή η παγκοσμιοποίηση «είχε ακούσιες συνέπειες για εκείνους που την προώθησαν», και οι ρεαλιστές παραβλέπουν το γεγονός ότι μπορεί να είναι εξαιρετικά δύσκολο για τα κράτη να ανακτήσουν τον έλεγχο των δυνάμεων της παγκόσμιας αγοράς τις οποίες τα ίδια εξαπέλυσαν.[11] Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στην απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου, όπως έδειξε η χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας στη δεκαετία του 1990. Τα κράτη της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ασίας είχαν ανοίξει τις οικονομίες τους στις ροές κεφαλαίου στα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης, ενώ μια διόγκωση του τραπεζικού δανεισμού και των επενδύσεων χαρτοφυλακίου συντέλεσαν σε ριψοκίνδυνες και απερίσκεπτες επενδύσεις στην περιοχή. Όταν οι οικονομικές αδυναμίες αυτών των χωρών έγιναν ολοφάνερες, «το διεθνές κεφάλαιο έφυγε ορμητικά από την περιοχή το 1997 – μια κίνηση που ήταν ακόμη πιο φρενήρης από την τρελή εφόρμηση στο εσωτερικό της περιοχής τα παλαιότερα χρόνια».[12] Παρ' όλο που εγχώριοι πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες στις ασιατικές οικονομίες έπαιξαν ρόλο για τη χρηματοπιστωτική κρίση, ένας βασικός εξωτερικός παράγοντας υπήρξε η «μεταδοτικότητα» δηλαδή «η εξάπλωση προβλημάτων της αγοράς συναλλάγματος και της αγοράς αγαθών από τη μία αγορά στην άλλη».[13] Καθώς εξαπλώνονταν οι ανησυχίες των επενδυτών, επλήγησαν ακόμη και υγιείς χρηματοπιστωτικοί θεσμοί. Έτσι το ένα ασιατικό νόμισμα μετά το άλλο απαξιώθηκαν απότομα, τα κράτη πέρασαν φοβερές κρίσεις ρευστότητας και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) ενεπλάκη σημαντικά στην παροχή χρηματοδότησης.

Ακόμη και ένας αναπληρωτής γενικός διευθυντής του ΔΝΤ παραδέχθηκε πως «οι παράγοντες που συνέβαλαν στη μεταδοτικότητα δείχνουν πως υπήρξε υπερβολική – και πως θα έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος ώστε να μετριαστεί».[14] Έτσι, προέκυψε μια συναίνεση ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και οι μεταβατικές οικονομίες δεν πρέπει να ανοίγουν τις αγορές κεφαλαίου τους υπερβολικά γρήγορα επειδή μπορεί να είναι δύσκολο γι' αυτές να κάνουν τις απαραίτητες προσαρμογές. Το 1993, η Ομάδα των 7 (G-7) δημοσιοποίησε μια μελέτη που εξέταζε πιθανές πολυμερείς προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κινητικότητας του διεθνούς κεφαλαίου, όμως είναι δύσκολο για τα κράτη της G-7 να συντονίσουν τις πολιτικές τους για διάφορους λόγους.

1. Τα κράτη δίνουν συχνά προτεραιότητα στις δικές τους εθνικές ανησυχίες σε βάρος της ανάγκης για συντονισμό των πολιτικών.
2. Είναι αμφίβολο κατά πόσο οι κυβερνήσεις έχουν τη θέληση να ανακτήσουν τον έλεγχο πάνω στις κινήσεις τους κεφαλαίου και των ξένων επενδύσεων στο σημερινό κλίμα του ορθόδοξου φιλελευθερισμού.
3. Παρ' όλο που υπάρχει γενική συμφωνία ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες πρέπει να είναι πιο προσεκτικές στη φιλελευθεροποίηση των ροών κεφαλαίου, αυτό είναι σχεδόν το μοναδικό για το οποίο συμφωνούν όλοι οι ειδικοί. Οι περισσότεροι αναλυτές κατηγορούν το ΔΝΤ για κακό χειρισμό της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ασία, όμως υπάρχει σημαντική έλλειψη συναίνεσης για προτάσεις μεταρρυθμίσεων (βλέπε Κεφάλαιο 7).

Έτσι, ορισμένες πλευρές της παγκοσμιοποίησης, όπως η απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου αποτελούν σημαντική πρόκληση για την ικανότητα των κρατών να ρυθμίζουν τις δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς.

Παγκοσμιοποίηση και Ανισότητα

Πολλοί φιλελεύθεροι αναγνωρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση ίσως οδηγήσει σε ανισότητα βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα, όμως παρ' όλα αυτά πιστεύουν ότι «η παγκοσμιοποίηση... έχει βελτιώσει τη μοίρα εκατομμυρίων φτωχών ανθρώπων σε ολόκληρο τον κόσμο». Εν όψει των ωφελειών σε αποδοτικότητα, οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι «η φτώχεια μπορεί να μειωθεί ακόμη και όταν η ανισότητα αυξάνεται».[15] Ορισμένοι φιλελεύθεροι διαφοροποιούν επίσης μεταξύ βραχυπρόθεσμου και μακροπρόθεσμου ορίζοντα, υποστηρίζοντας πως η παγκοσμιοποίηση πιθανά θα μειώσει τις ανισότητες με τον καιρό. Για παράδειγμα, ένας φιλελεύθερος συγγραφέας διατείνεται πως «οι όψιμοι στη σύγχρονη οικονομική μεγέθυνση τείνουν να προφταίνουν τους πρώιμους»· και ένας άλλος φιλελεύθερος συγγραφέας θεωρεί πως «το οικονομικό χάσμα μεταξύ της Νότιας Κορέας και των βιομηχανοποιημένων χωρών... έχει ελαττωθεί εν μέρει λόγω των παγκόσμιων αγορών».[16] Οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπως η Βόρεια Κορέα και η Μιανμάρ, σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, ποτέ δεν θα πλουτίσουν απομονωνόμενες από τις παγκόσμιες αγορές. Οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές, αντίθετα, πιστεύουν πως υπάρχουν μακροπρόθεσμοι χαμένοι όπως και νικητές από την παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με τη ρεαλιστική προσέγγιση, τα πιο ισχυρά κράτη έχουν ιδιαίτερο έλεγχο πάνω στο ρυθμό και την κατεύθυνση της παγκοσμιοποίησης, ενώ μπορούν να χρησιμοποιούν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης «για να ενδυναμώνουν της θέση τους και τη σχετική τους ισχύ». Για τα λιγότερο ισχυρά κράτη, αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση «είναι μια διαδικασία

που εξελίσσεται πάνω τους και στην οποία πρέπει να ανταποκριθούν».[17] Οι ιστορικοί δομιστές πιστεύουν επίσης ότι η παγκοσμιοποίηση ωφελεί τα ισχυρά καπιταλιστικά κράτη και τις πολυεθνικές εταιρείες του κέντρου σε βάρος των κρατών της περιφέρειας και των ευάλωτων ομάδων της κοινωνίας.

Παρ' όλο που οι στατιστικές είναι ορισμένες φορές αλληλοσυγκρουόμενες, φαίνεται πως η παγκοσμιοποίηση και η φιλελευθεροποίηση σε συνδυασμό έχουν συντελέσει σε μεγαλύτερες ανισότητες και μεταξύ κρατών και στο εσωτερικό τους. Έτσι, η Παγκόσμια Τράπεζα αναφέρει πως το μέσο εισόδημα στις είκοσι πλουσιότερες χώρες είναι 37 φορές υψηλότερο από το μέσο εισόδημα στις είκοσι φτωχότερες χώρες – ένα χάσμα που έχει διπλασιαστεί τα τελευταία 40 χρόνια. Οι διογκούμενες ανισότητες μεταξύ χωρών είναι περισσότερο εμφανείς μεταξύ Βορρά και Νότου. Σχεδόν 1,1 δισεκατομμύρια από τα έξι δισεκατομμύρια ανθρώπους του πλανήτη ζουν με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα, και σχεδόν 44% αυτών των ανθρώπων ζουν στη Νότια Ασία. Παρ' όλο που ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα υποχώρησε στην Ανατολική Ασία μεταξύ 1987 και 1998, οι αντίστοιχοι αριθμοί στη Νότια Ασία, τη Λατινική Αμερική, την Υποσαχάρια Αφρική, τις μεταβατικές οικονομίες της Ευρώπης και της Κεντρικής Ασίας αυξήθηκαν στην ίδια περίοδο.[18]

Σε πολλές αναπτυγμένες χώρες, η παγκοσμιοποίηση συνέβαλε σε αύξηση του *συνολικού* εισοδήματος, όμως και σε αύξηση της ανεργίας. Το 1995, το 7,5% του εργατικού δυναμικού, δηλαδή, 34 εκατομμύρια άνθρωποι στις χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) ήταν άνεργοι, και από το 1979 έως το 1997, η ανεργία στην ΕΕ υπερδιπλασιάστηκε φτάνοντας το 11%. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η εικόνα της ανεργίας υπήρξε πιο υγιής στα τέλη της δεκαετίας του 1990, όμως το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών διευρύνεται. Η παγκοσμιοποίηση συνέβαλε επίσης σε μεγαλύτερες ανισότητες στο εσωτερικό μιας σειράς λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και χωρών του πρώην σοβιετικού συνασπισμού. Για παράδειγμα, το 1997, το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών ανέφερε πως ένα όλο και μικρότερο μερίδιο του παγκόσμιου εισοδήματος πήγαινε στο φτωχότερο 20% των ανθρώπων σε διάφορα κράτη της Λατινικής Αμερικής (Αργεντινή, Χιλή, Δομινικανή Δημοκρατία, Ισημερινό, Μεξικό και Ουρουγουάη) και ότι η κατανομή των εισοδημάτων είχε επιδεινωθεί με τη φτώχεια να ανεβαίνει σε 16 από τα 18 κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (εκτός της Εσθονίας, της Λετονίας και της Λιθουανίας).[19]

Το Μεξικό, μια λιγότερο αναπτυγμένη χώρα που ήταν σαν να έδινε το ρυθμό στη φιλελευθεροποίηση των οικονομικών του πολιτικών από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, παρέχει ένα πρώτης τάξεως παράδειγμα για το γεγονός

ότι υπάρχουν και νικητές και ηττημένοι από την παγκοσμιοποίηση. Από τη μία πλευρά, πολιτικές όπως η ιδιωτικοποίηση κρατικών βιομηχανιών και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1992 που έδωσε τη δυνατότητα στους επενδυτές να αγοράζουν γη από μικροϊδιοκτήτες υπήρξαν ιδιαίτερα επωφελείς για κατόχους κεφαλαίου και για μεγάλα εμπορικά αγροκτήματα. Από την άλλη, το ποσοστό των Μεξικανών που ζουν σε απόλυτη φτώχεια αυξήθηκε από 19% το 1984 σε 24% το 1989, και σε αγροτικές περιοχές ο αριθμός των φτωχών ανθρώπων αυξήθηκε από 6,7 εκατομμύρια σε 8,8 εκατομμύρια. Παρ' όλο που μεγάλοι εμπορικοί παραγωγοί φρούτων και λαχανικών στο Μεξικό επωφελούνται από το ελεύθερο εμπόριο στη γεωργία με το καθεστώς της Βορειοαμερικανικής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA), πολλοί Μεξικανοί που παράγουν δημητριακά και φασόλια για αυτοκατανάλωση —οι οποίοι πρέπει να ανταγωνίζονται τους παραγωγούς στις ΗΠΑ που επωφελούνται από πιο αναπτυγμένες παραγωγικές μεθόδους και τις επιδοτήσεις της αμερικανικής κυβέρνησης— μπορεί να χάσουν και αυτά τα λίγα που έχουν.[20]

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι εθνικές πολιτικές των κυβερνήσεων (και οι θέσεις τους στην παγκόσμια οικονομία) μπορούν και αυτές να κάνουν διαφορά. Για παράδειγμα, ορισμένες ασιατικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως η Κίνα, η Ινδία, το Μπαγκλαντές και το Βιετνάμ, έχουν φιλελευθεροποιήσει τις εμπορικές και επενδυτικές τους πολιτικές, ενώ σε κάποιο βαθμό μείωσαν και τη φτώχεια. Διαφοροποιήσεις μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όσον αφορά το συγκεντρωτισμό της ιδιοκτησίας γης, στο βαθμό στον οποίο η παραγωγή είναι εντάσεως εργασίας, και άλλοι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει την κατανομή του πλούτου στην κοινωνία. Στο Βορρά, ορισμένες σκανδιναβικές χώρες έχουν φιλελευθεροποιηθεί ενώ διατήρησαν ένα σημαντικό ιστό κοινωνικής ασφαλείας. Άρα, βραχυπρόθεσμα έως μεσοπρόθεσμα, η παγκοσμιοποίηση συντελεί σε ανισότητες και στο εσωτερικό και μεταξύ μιας σειράς χωρών, όμως οι πολιτικές των κρατών μπορούν να αμβλύνουν αυτές τις επιπτώσεις. Μακροπρόθεσμα, είναι δύσκολο είτε να αποδείξουμε είτε να απορρίψουμε το φιλελεύθερο ισχυρισμό ότι η παγκοσμιοποίηση θα συνεισφέρει τελικά σε μια μείωση των ανισοτήτων.

Παγκοσμιοποίηση και Δημοκρατία

Πολλοί φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση βοηθά στην προώθηση σταθερών δημοκρατικών κυβερνήσεων σε όλο τον κόσμο. Όντως, μπορούν να υποδείξουν την εξάπλωση φιλελεύθερων δημοκρατικών πρακτικών, όπως οι συνταγματικές εγγυήσεις· η ελευθερία του λόγου· οι ανοιχτές

εκλογές· και ένα πολυκομματικό σύστημα στη Νότια Ευρώπη στη δεκαετία του 1970, στην Αφρική και τη Λατινική Αμερική κατά τη δεκαετία του 1980, και στις μεταβατικές οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990. Παρ' όλα αυτά, οι ιστορικοί δομιστές και ορισμένοι φιλελεύθεροι οπαδοί της παρέμβασης επισημαίνουν ότι οι φτωχότεροι άνθρωποι στο Νότο δεν έχουν απασχόληση, εγκαταστάσεις εκπαίδευσης, υγιεινής και περίθαλψης και αρκετή τροφή. Για αυτούς τους ανθρώπους του Νότου, το οικονομικό δικαίωμα για ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης είναι πολύ σημαντικότερο από τα πολιτικά δικαιώματα, όπως η ελευθερία του λόγου και οι δημοκρατικές εκλογές που έχουν τις ρίζες τους στο Βορρά. Επιπλέον, οι ανισότητες στα εισοδήματα που παράγονται από την παγκοσμιοποίηση συντελούν σε μια διευρυνόμενη ψαλίδα στην πολιτική επιρροή, η οποία μειώνει τις ευκαιρίες για δημοκρατική πολιτική. Αυτές οι οικονομικές ανισότητες μάς βοηθούν να ερμηνεύσουμε γιατί υπήρξε μια ξεκάθαρη αντεπίθεση ενάντια σε προηγούμενες κατακτήσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σε ορισμένες λατινοαμερικανικές και αφρικανικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ιστορικά, η Λατινική Αμερική και η Αφρική είχαν τα υψηλότερα επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας, και «η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο» στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.[21] Ακόμη και στο Βορρά, υποστηρίζουν οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης, τα πολιτικά δικαιώματα σημαίνουν ελάχιστα για τους φτωχότερους ανθρώπους που δεν έχουν στέγη, απασχόληση και άλλες βασικές ανέσεις.[22]

Οι επικριτές υποστηρίζουν επίσης ότι η παγκοσμιοποίηση μεταφέρει τον έλεγχο από τις κυβερνήσεις που λογοδοτούν δημοκρατικά, στις πολυεθνικές εταιρείες, τις διεθνείς τράπεζες και τους διεθνείς οργανισμούς. Για παράδειγμα, οι αποφάσεις και οι πολιτικές που υιοθετούνται από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Παγκόσμια Τράπεζα και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ) έχουν όλο και μεγαλύτερες επιπτώσεις σε άτομα και ομάδες στο εσωτερικό των κρατών. Ενώ αυτές οι ομάδες και τα άτομα μπορούν να διασφαλίζουν τη λογοδοσία των εθνικών τους κυβερνήσεων μέσα από περιοδικές εκλογές, δεν έχουν τέτοιο έλεγχο πάνω στους διεθνείς θεσμούς. Έτσι, ορισμένοι θεωρητικοί ρωτούν «σε ποιον» λογοδοτούν οι διεθνείς οργανισμοί, όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΠΟΕ και κατά πόσο «είναι υπόλογοι σε αυτούς τους οποίους επηρεάζουν άμεσα».[23] Οι φιλελεύθεροι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν ότι από ορισμένες απόψεις επιτελέστηκε ένας εκδημοκρατισμός στους θεμελιακούς διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς. Για παράδειγμα, αυξήθηκε η διαφάνεια στους θεμελιακούς διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς μέσω της δημοσιοποίησης πρακτικών, αποφάσεων και εγγράφων, ενώ οι θεμελιακοί διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί

αναβάθμισαν τις σχέσεις τους με τους μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς. Οι επικριτές, αντίθετα, υποστηρίζουν ότι δεν αυξήθηκε η γνήσια λογοδοσία των θεμελιακών διεθνών οικονομικών οργανισμών, και αναφέρονται στο χάσμα μεταξύ εθνικής και διεθνούς διακυβέρνησης ως «δημοκρατικό έλλειμμα».[24]

Παγκοσμιοποίηση και Κοινωνία των Πολιτών

Όπως πραγματευτήκαμε, η παγκοσμιοποίηση συνέβαλε στην αύξηση των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών με στόχο την κοινωνική αλλαγή. Υπάρχουν στην πραγματικότητα τρεις τύποι οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών: (1) Οι κονφορμιστές αποδέχονται σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά των θεμελιακών διεθνών οικονομικών οργανισμών και των ιδιωτών δρώντων όπως οι πολυεθνικές εταιρείες· (2) οι μεταρρυθμιστές αποδέχονται την ύπαρξη των θεμελιακών διεθνών οικονομικών οργανισμών και των πολυεθνικών εταιρειών, όμως πιστεύουν ότι θα έπρεπε και ότι μπορούν να μεταρρυθμιστούν· και (3) οι υπέρμαχοι του μετασχηματισμού ή της απόρριψης οι οποίοι πιστεύουν ότι οι θεμελιακοί διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί και οι πολυεθνικές εταιρείες δεν μπορούν να μεταρρυθμιστούν, και προσπαθούν να μειώσουν την επιρροή τους ή να τους καταργήσουν. Οι μεταρρυθμιστές τείνουν περισσότερο να στηρίζονται σε στρατηγικές συνεργασίας με στόχο την τροποποίηση της συμπεριφοράς των θεμελιακών διεθνών οικονομικών οργανισμών και των πολυεθνικών εταιρειών, ενώ οι απορριπτικοί προχωρούν σε ιδεολογική —και ορισμένες φορές φυσική— αντιπαράθεση. Οι κονφορμιστές και οι μεταρρυθμιστές είναι παρόμοιοι με τους φιλελεύθερους, με τους μεταρρυθμιστές να είναι αφοσιωμένοι σε ένα μετασχηματισμό του καπιταλιστικού συστήματος. Ενώ οι τρεις αυτές ομάδες αποτελούν καθαρά μοντέλα, ορισμένες μη Κυβερνητικές Οργανώσεις χρησιμοποιούν ταυτόχρονα και μεταρρυθμιστικές και απορριπτικές στρατηγικές. Όπως είδαμε, η Greenpeace συνεργάστηκε με εταιρείες για να κατασκευαστούν ψυγεία φιλικά προς το όζον, την ίδια στιγμή που προέτρεπε τους καταναλωτές να μποϊκοτάρουν την Shell Oil διότι φερόταν να έχει συμμετοχή στην κρατική καταστολή στη Νιγηρία.[25]

Τα τελευταία χρόνια, είναι όλο και περισσότερο ηχηρές οι διαμαρτυρίες μεταρρυθμιστών και απορριπτικών ενάντια στους διεθνείς οργανισμούς και τις πολυεθνικές εταιρείες που προωθούν την παγκοσμιοποίηση. Για παράδειγμα, τούτο το βιβλίο πραγματεύθηκε τις διαμαρτυρίες της κοινωνίας των πολιτών ενάντια στην προσπάθεια του ΟΟΣΑ να θεσπίσει μια πολυμερή συμφωνία επενδύσεων (ΜΑΙ), και ενάντια στον ΠΟΕ, την Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC), την προτεινόμενη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών της Αμερικανικής Ηπείρου (FTAA), και σε πολυεθνικές εταιρείες, ως φορείς

υλοποίησης της παγκοσμιοποίησης. Παρ' ότι αντιτάσσονται στην παγκοσμιοποίηση, οι οργανώσεις της κοινωνίες των πολιτών, έχουν κατά ειρωνικό τρόπο επωφεληθεί από ορισμένα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης, όπως είναι ο παγκόσμιος ιστός. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 10, το διαδίκτυο υπήρξε ιδιαίτερα χρήσιμο σε όσους διαμαρτύρονταν ενάντια στην πολυμερή συμφωνία επενδύσεων (MAI) διότι «διευκολύνει τις δικτυωμένες κοινωνικοπολιτικές σχέσεις με σημαντικούς νέους τρόπους, και αυξάνει (δυνάμει) την οργανωτική αποτελεσματικότητα και την πολιτική σημασία των μη Κυβερνητικών Οργανισμών, ενώ βοηθά στην ανάπτυξη πιο ευρέως συμμετοχικών (διεθνικών) πολιτικών διαδικασιών».[26]

Εγείρεται ένα ερώτημα κατά πόσο είναι πιθανό να αναπτυχθεί μια «παγκόσμια κοινωνία των πολιτών» σε αντίθεση με την παγκοσμιοποίηση, με γκραμισιανούς όρους.[27] Οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών είχαν επιρροή σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην αντίθεσή τους στην προτεινόμενη πολυμερή συμφωνία επενδύσεων (MAI), ενώ μια σειρά διεθνών οργανισμών και πολυεθνικών εταιρειών ανταποκρίθηκαν στις πιέσεις της κοινωνίας των πολιτών αναπτύσσοντας επικοινωνία με τους μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα απίθανο ότι μια παγκόσμια κοινωνία των πολιτών θα εγκαθιδρύσει κάποια αντι-ηγεμονία, για διάφορους λόγους. Πρώτον, οι περισσότερες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών είναι κονφορμιστικές (η «σιωπηλή πλειοψηφία») που μπορεί να δυσαρεστούνται με κάποιες πλευρές της παγκόσμιας οικονομικής τάξης πραγμάτων, όμως δεν είναι τόσο δυσαρεστημένες ώστε να προσπαθήσουν να θεσπίσουν σημαντικές μεταβολές. Πολλοί κονφορμιστές είναι ταυτόχρονα και ωφελημένοι από τη σημερινή παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Δεύτερον, οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών έχουν ένα ποικίλλο φάσμα στοχεύσεων, και συχνά είναι πιο εύκολο γι' αυτές να συμφωνήσουν σε τι είναι ενάντιες παρά για το ποια μορφή παγκόσμιας τάξης πραγμάτων υποστηρίζουν. Για παράδειγμα, οι συνδικαλιστικές και περιβαλλοντικές οργανώσεις τείνουν να είναι πιο στενά συνδεδεμένες με τα συμφέροντα του Βορρά τα οποία διαφέρουν από αυτά του Νότου. Περίπου 87% από τις 738 μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που καταγράφηκαν στην Υπουργική Σύνοδο του 1999 στο Σιάτλ είχαν την έδρα τους στο Βορρά, και υπάρχει η ανησυχία ότι αυτές οι μη Κυβερνητικές Οργανώσεις μεγεθύνουν ακόμη περισσότερο την επιρροή του Βορρά στους θεμελιακούς διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς.[28] Ένα τρίτο εμπόδιο για την ανάπτυξη αντι-ηγεμονίας σχετίζεται με τις διαφορές στις στρατηγικές και τις τακτικές· δηλαδή, οι μεταρρυθμιστές και οι απορριπτικοί έχουν αποκλίνουσες απόψεις όσον αφορά τη νομιμοποίηση των βίαιων διαμαρτυριών. Τέλος, οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 πάγωσαν τις δραστηριότητες ορισμένων οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών. Συνοψίζοντας, οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών είχαν κάποια επιρροή στο να μεταπείσουν διεθνείς θεσμούς και πολυεθνικές εταιρείες ώστε να τροποποιήσουν τον «από πάνω προς τα κάτω» τρόπο λήψης αποφάσεων, όμως δεν πρέπει να υπερεκτιμάται ο αντίκτυπος που πιθανώς θα έχουν στην παγκόσμια πολιτική οικονομία.

Παγκοσμιοποίηση και «Νεότερα Ζητήματα»: Μετανάστευση, Υγεία, και Παράνομη Δραστηριότητα

Οι περισσότεροι θεωρητικοί της διεθνούς πολιτικής οικονομίας σχετίζουν την παγκοσμιοποίηση με τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, των ξένων επενδύσεων και των ροών κεφαλαίου. Ωστόσο, είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε αυτές τις καθαρά οικονομικές διαδικασίες από τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης σε μια ποικιλία «νεώτερων» κοινωνικοοικονομικών διαδικασιών και ζητημάτων. Τούτη η παράγραφος εξετάζει με συντομία τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης σε τρία από αυτά τα ζητήματα: τη μετανάστευση, την υγεία και την παράνομη δραστηριότητα.

Είναι αρκετά συχνό το φαινόμενο άτομα, κοινωνικές ομάδες και κράτη να υποστηρίζουν ορισμένες πλευρές της παγκοσμιοποίησης από τις οποίες επωφελούνται, και την ίδια στιγμή να εγείρουν την αντίθεσή τους σε άλλες πλευρές της παγκοσμιοποίησης που συνιστούν μια πραγματική ή υποτιθέμενη απειλή εναντίον τους. Ενώ πολλά κράτη και κοινωνικές ομάδες υποστηρίζουν την απελευθέρωση των ροών εμπορίου και κεφαλαίου, αντιστέκονται πολύ περισσότερο στη διασυνοριακή μετακίνηση των ανθρώπων. Μάλιστα υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις ενός αντι-μεταναστευτικού αισθήματος σε μια σειρά από αναπτυγμένες χώρες. Μια έρευνα της κοινής γνώμης στην ΕΕ το 1993 βρήκε πως το 52% όσων απάντησαν θεωρούσαν πως υπάρχουν υπερβολικά πολλοί μετανάστες, και μια εθνική τηλεφωνική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1993 για τους *New York Times* και το CBS ανέφερε πως 61% των Αμερικανών τάσσονταν υπέρ μιας μείωσης του αριθμού των μεταναστών, σε σύγκριση με 42% σε μια αντίστοιχη δημοσκόπηση του Gallup το 1977.[29] Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου και το Πεντάγωνο στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 ενέτειναν σημαντικά τις ανησυχίες στις ΗΠΑ σε σχέση με τη μετανάστευση.

Παρ' όλο που πολίτες και κράτη μπορεί να ρυθμίζουν τη διασυνοριακή μετανάστευση λόγω βάσιμων ανησυχιών για την παράνομη μετανάστευση και την τρομοκρατία, κοινωνικές ομάδες μπορεί να επιβάλουν όρια και για περισσότερο αμφισβητήσιμους λόγους. Για παράδειγμα, οι συνδικαλιστικές

οργανώσεις είναι συχνά ευαίσθητες στη μετανάστευση λόγω της σταδιακής απομάκρυνσης από τις αναπτυγμένες χώρες της ζήτησης για λιγότερο ειδικευμένους εργάτες. Δεν υπάρχει κάποια οριστική εμπειρική απόδειξη οποιασδήποτε σύνδεσης μεταξύ της αυξημένης ανεργίας των ημιειδικευμένων και των ανειδίκευτων εργατών στις αναπτυγμένες χώρες από τη μια μεριά και της μετανάστευσης από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από την άλλη. Μάλιστα, ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες συχνά καταλαμβάνουν χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας που δεν προσελκύουν τον ντόπιο πληθυσμό, ότι πολλοί μετανάστες είναι αυτοαπασχολούμενοι και δημιουργούν τις δικές τους δουλειές, και ότι η μετανάστευση μπορεί να γίνει μοχλός ανάπτυξης και έτσι να μειώσει την ανεργία.[30] Εντούτοις, παραμένουν οι ανησυχίες για τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην απασχόληση. Η εχθρότητα απέναντι στους μετανάστες επιτείνεται και από ομάδες με λιγότερο νομιμοποιημένες στοχεύσεις που σχετίζονται με τον ακραίο εθνικισμό, το ρατσισμό και την καχυποψία απέναντι σε αυτούς που είναι διαφορετικοί.

Παρά τις αρνητικές αυτές κοινωνικές νοοτροπίες, η πολιτική της μετανάστευσης είναι σύνθετη και υπάρχουν και αντίρροπες τάσεις. Για παράδειγμα, η ζήτηση της αγοράς για συγκεκριμένες κατηγορίες ξένων εργατών ορισμένες φορές δυσκολεύει τους πολιτικούς ηγέτες να περιορίσουν τη μετανάστευση. Οι πρόσφατα πολιτογραφημένοι μετανάστες μπορούν να αποτελέσουν ένα σημαντικό σώμα ψηφοφόρων, και η κυβέρνηση Κλίντον υιοθέτησε ένα σχέδιο το 1996, το οποίο έδωσε την ιθαγένεια σε περισσότερους από ένα εκατομμύριο ανθρώπους. Αυτοί οι νέοι πολίτες προσέφεραν στον Κλίντον μια σημαντική πηγή ψήφων για την επανεκλογή του.[31] Οι περισσότεροι θεωρητικοί της διεθνούς πολιτικής οικονομίας που γράφουν για την παγκοσμιοποίηση ούτε καν συζητούν περί μετανάστευσης «διότι κανένα άλλο ζήτημα δεν παραμένει τόσο πολύ κάτω από το ζυγό του κράτους και γιατί κανένα άλλο δεν είναι τόσο ανθεκτικό ως προς τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης».[32] Παρ' όλα αυτά, όσο αυξάνει η παγκοσμιοποίηση, οι πιέσεις της μετανάστευσης θα αυξάνονται μαζί με τις πιέσεις άλλων μορφών διεθνών αλληλεπιδράσεων.

Οι συνδέσεις μεταξύ παγκοσμιοποίησης και υγείας έγιναν όλο και περισσότερο φανερές τα τελευταία χρόνια λόγω των αυξανόμενων ανησυχιών για την απειλή που μπορούν να θέσουν στην ανθρώπινη ασφάλεια τα ζητήματα υγείας. Με την επιτάχυνση των ταξιδιών και του εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο, τα προβλήματα υγείας μπορούν να εξαπλωθούν με μεγαλύτερη ταχύτητα σε μια εκτεταμένη γεωγραφική περιοχή και μπορούν να είναι πιο ανθεκτικά στη θεραπεία. Για παράδειγμα, μια μελέτη των εφτά πανδημιών χολέρας (επιδημιών σε μια εκτεταμένη γεωγραφική περιοχή) από τον 19ο αιώνα έως σήμερα αποκαλύπτει ότι η έβδομη πανδημία, η οποία ξεκίνησε το

1963, εξαπλώθηκε με μεγαλύτερη ταχύτητα, κράτησε περισσότερο (συνεχίζεται έως σήμερα) και κάλυψε περισσότερες χώρες από τις προηγούμενες έξι πανδημίες. Η αύξηση του διεθνούς εμπορίου οδήγησε και σε τοπικές επιδημίες σε περιοχές που παλαιότερα ήταν προστατευμένες (λόγου χάρη, η cyclospora —το παράσιτο που προκαλεί γαστρεντερίτιδα και επιδημίες— στις Ηνωμένες Πολιτείες μέσω εισαγόμενων φρούτων και λαχανικών) και έχει προκαλέσει πρωτοφανείς φόβους για θέματα υγείας (όπως για παράδειγμα, η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών ή η ασθένεια των τρελών αγελάδων). Επίσης, νέες περιβαλλοντικές απειλές που εκτείνονται από την παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας μέχρι την όξινη βροχή, τη μείωση του όζοντος και τα τοξικά απόβλητα έχουν και αυτές σημαντικές επιπτώσεις στην παγκόσμια υγεία. Η πιο ταχεία σε χρόνο και χώρο εξάπλωση προβλημάτων υγείας παίζει το ρόλο της υπενθύμισης για τις επίμονες και αυξανόμενες ανισότητες στις συνθήκες υγείας στο εσωτερικό των χωρών αλλά και παγκόσμια. Για παράδειγμα, η μέση προσδοκώμενη ζωή κυμαίνεται από τα 78 χρόνια στις χώρες υψηλότερων εισοδημάτων στα 43 χρόνια στις φτωχότερες χώρες· επιπλέον, πολλοί άνθρωποι στο Νότο δεν έχουν πρόσβαση σε εγκαταστάσεις υγιεινής, σε καθαρό νερό και σε σύγχρονες υπηρεσίες υγείας.[33]

Μόνο με συντομία είναι δυνατό να πραγματευτούμε εδώ λίγα παραδείγματα από τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης σε ζητήματα υγείας. Πρώτον, τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας ορισμένες φορές οξύνουν τις ανεπάρκειες των υπηρεσιών παροχής υγείας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, απαιτώντας από τους αποδέκτες των δανείων να προχωρήσουν σε σημαντικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και να ιδιωτικοποιήσουν βασικές υπηρεσίες όπως είναι η υγειονομική περίθαλψη. Το Κεφάλαιο 11 σκιαγραφεί ορισμένες πρόσφατες προσπάθειες της Παγκόσμιας Τράπεζας να ενσωματώσει κοινωνικές και ανθρώπινες ανησυχίες σε προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής. Αυτές οι προσπάθειες έχουν ιδιαίτερη σημασία διότι, σε ένα αναπτυξιακό πλαίσιο «η ψαλίδα της διατροφής είναι... τόσο ζωτικής σημασίας όσο και οι ψαλίδες στα εμπορικά ισοζύγια, και οι υψηλοί ρυθμοί βρεφικής θνησιμότητας απαιτούν εξίσου άμεση δράση όσο και οι υψηλοί ρυθμοί πληθωρισμού».[34] Δεύτερον, η συμφωνία για τα σχετιζόμενα με το εμπόριο δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας (TRIPs) απετέλεσε ένα σημείο ανάφλεξης για τη σύγκρουση Βορρά-Νότου όταν μια διεθνική συμμαχία μη Κυβερνητικών Οργανισμών ενέτειναν την εκστρατεία τους για αύξηση της παροχής αντιρετροϊκών (API) φαρμάκων στους πάσχοντες από HIV/AIDS, ιδιαίτερα στην Αφρική. Παρ' όλο που η συμφωνία TRIPs απαιτεί από τα μέλη της να παρέχουν 20ετή προστασία για αποκλειστική πώληση των προϊόντων ή διαδικασιών που καλύπτονται από ευρεσιτεχνία,

περιείχε διάφορα μέτρα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες για να αυξήσουν την πρόσβασή τους σε προσιτά φάρμακα. Ωστόσο, οι πιέσεις από ορισμένες αναπτυγμένες χώρες και φαρμακευτικές εταιρείες έκαναν ανέφικτη πολιτικά την υιοθέτηση αυτών των μέτρων. Τον Αύγουστο του 2003, τα μέλη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) έσπασαν τελικά το αδιέξοδο με μια συμφωνία που επέτρεπε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες «να χρησιμοποιούν πλήρως τις ευελιξίες που υπάρχουν στους κανόνες του ΠΟΕ για την πνευματική ιδιοκτησία».[35] Εντούτοις, είναι απίθανο ότι αυτή η συμφωνία θα δώσει σε πολλούς από τους φτωχότερους ανθρώπους μεγαλύτερη πρόσβαση στα αναγκαία φάρμακα.

Πέρα από τη μετανάστευση και την υγεία, είναι απαραίτητο για τους ειδικούς της διεθνούς πολιτικής οικονομίας να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην παράνομη δραστηριότητα. Μάλιστα, ένας αναλυτής αναφέρεται στους «πέντε πολέμους της παγκοσμιοποίησης» που είναι «οι μάχες ενάντια στο παράνομο εμπόριο ναρκωτικών, όπλων, πνευματικής ιδιοκτησίας, ανθρώπων και χρήματος».[36] Για παράδειγμα, το ετήσιο εμπόριο ναρκωτικών εκτιμάται σε 400 δισεκατομμύρια δολάρια, δηλαδή περίπου στο 8% του παγκόσμιου εμπορίου· το παράνομο εμπόριο όπλων ανέρχεται σε περίπου 20% του συνολικού εμπορίου ελαφρών όπλων· ο ρυθμός πειρατείας στο εταιρικό λογισμικό φτάνει μέχρι το 60% στην Ελλάδα και τη Νότια Κορέα· ενώ εκτιμήσεις του όγκου του παγκόσμιου ξεπλύματος χρήματος (απόκρυψη, μετακίνηση και επένδυση περιουσιακών στοιχείων που αποκτήθηκαν από εγκληματική δραστηριότητα) κυμαίνονται από 2% έως 5% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Παρ' όλο που τα κράτη επωφελούνται συχνά από τις πιο γρήγορες επικοινωνίες και μεταφορές, το ίδιο κάνουν και τα εγκληματικά δίκτυα. Επιπλέον, οι κινήσεις των κρατών προς ιδιωτικοποίηση, απορρύθμιση και δημιουργία πιο ανοιχτού περιβάλλοντος για διεθνές εμπόριο και επενδύσεις έκαναν πιο δύσκολο τον έλεγχο της παγκόσμιας εγκληματικής δραστηριότητας. Οι κυβερνήσεις πρέπει να αναπτύξουν ικανότητες, νόμους και θεσμούς για την αντιμετώπιση των ζητημάτων αυτών ενώ πρέπει να αντιμετωπίσουν και τους κοινωνικούς παράγοντες που συντελούν στην παγκόσμια εγκληματική δραστηριότητα. Συνοψίζοντας, οι ειδικοί επί της διεθνούς πολιτικής οικονομίας πρέπει να αναπτύξουν μια κατανόηση του αντίκτυπου της παγκοσμιοποίησης σε ένα ευρύτερο πεδίο ζητημάτων.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΡΡΑ-ΒΟΡΡΑ

Η δεύτερη θεματική τούτου του βιβλίου σχετίζεται με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών στο Βορρά. Το ζήτημα της διεθνούς οικονομικής διαχείρισης είναι κυρίως ζήτημα Βορρά-Βορρά διότι μόνο τα κράτη του Βορρά έχουν τον πλούτο και την ισχύ να ασχοληθούν με τη διαχείριση της παγκόσμιας οικονομίας. Τούτο το βιβλίο πραγματεύεται δύο παράγοντες που συντελούν στη διεθνή οικονομική διαχείριση: την ηγεμονία και τους διεθνείς θεσμούς.

Η Σημερινή Κατάσταση της Αμερικανικής Ηγεμονίας

Τούτο το βιβλίο δίνει μια μεικτή εικόνα για τη σημερινή κατάσταση της αμερικανικής ηγεμονίας. Από τη μια πλευρά, οι Ηνωμένες Πολιτείες συνεχίζουν να επιδεικνύουν μια σειρά από πλεονεκτήματα ως παγκόσμιος ηγεμόνας. Με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, οι Ηνωμένες Πολιτείες αναδείχθηκαν ως η αδιαμφισβήτητη στρατιωτική δύναμη στον κόσμο. Όσο διατηρείται η απειλή βίαιης σύγκρουσης, ένα κράτος με ηγεμονία σε ζητήματα ασφαλείας θα έχει και ένα βαθμό ισχύος σε πεδία οικονομίας και άλλα πεδία εκτός της ασφάλειας.[37]

Το αμερικανικό δολάριο συνεχίζει να παίζει το ρόλο της βασικής διεθνούς νομισματικής μονάδας, και στο ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα όπου υπάρχουν σταθμισμένες ψηφοφορίες, οι Ηνωμένες Πολιτείες συνεχίζουν να έχουν τις περισσότερες ψήφους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν επίσης σημαντικό επίπεδο ισχύος ενσωμάτωσης (δηλαδή δομικής ή ήπιας ισχύος): καταφέρνουν συχνά να κάνουν «άλλες χώρες να *θέλουν* ό,τι θέλουν οι ίδιες».[38] Για παράδειγμα, στο Τρίτο Μέρος φαίνεται πως οι Ηνωμένες Πολιτείες έπαιξαν κρίσιμο ρόλο για να καθορίσουν την ατζέντα στις διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) και στο να καθοδηγήσουν τις πολιτικές των αναπτυγμένων χωρών σε ένα φάσμα ζητημάτων που εκτείνονται από τη φιλελευθεροποίηση των ροών κεφαλαίου έως την κρίση των εξωτερικών χρεών και τη διεθνή ανάπτυξη.

Από την άλλη πλευρά, το Τρίτο Μέρος παρέχει και μια σειρά ενδείξεις ότι η ηγεμονία των ΗΠΑ υποχωρεί. Το αμερικανικό δολάριο πέρασε από το καθεστώς του κορυφαίου νομίσματος σε αυτό του διαπραγματεύσιμου νομίσματος στη δεκαετία του 1960, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν χρόνια ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο από το 1971 και έγιναν πιο εξαρτημένες από τις εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων. Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις μιας υποχώρησης στην ήπια ή δομική ισχύ των ΗΠΑ τα τελευταία χρόνια. Παρ' όλο

που η στρατιωτική κυριαρχία των ΗΠΑ αυξήθηκε με τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, ακόμη και παραδοσιακοί σύμμαχοι των ΗΠΑ μερικές φορές φαίνονται να δυσφορούν με την *ικανότητα* των Ηνωμένων Πολιτειών να δρουν μονομερώς σε ζητήματα ασφαλείας. Αυτή η δυσφορία αυξήθηκε λόγω της επιρρέπειας της κυβέρνησης Μπους προς τη μονομέρεια και της περιφρονητικής της προσέγγισης σε κράτη και διεθνείς οργανισμούς που διαφωνούν με τις πολιτικές της. Αυτές οι μονομερείς συμπεριφορές των ΗΠΑ αυξήθηκαν μετά τη δικαιολογημένη οργή κατά των τρομοκρατικών επιθέσεων σε αμερικανικό έδαφος, στις 11 Σεπτεμβρίου 2001. Η κυβέρνηση Μπους απέκλινε επίσης από το συνηθισμένο ρόλο των ΗΠΑ ως κύριου υποστηρικτή της φιλελευθεροποίησης σε ορισμένα βασικά οικονομικά πεδία όπως το εμπόριο. Ως αποτέλεσμα αυτής της μεταστροφής στη διεθνή τοποθέτηση των ΗΠΑ, η ισχύς ενσωμάτωσης ή αλλιώς η ήπια ισχύς τους φαίνεται να υποχωρεί. Αυτό έχει σημαντικές συνέπειες για τη διαχείριση διαφορών στο εμπόριο και σε πολλά άλλα οικονομικά πεδία.[39]

Παρά τις αντικρουόμενες ενδείξεις που υπάρχουν για την κατάσταση της αμερικανικής ηγεμονίας, σχεδόν όλοι οι αναλυτές συμφωνούν πως η οικονομική ισχύς των ΗΠΑ έχει υποχωρήσει *κατά σχετική έννοια* από το 1945. Η κυριαρχία των ΗΠΑ στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν τόσο σημαντική που η σχετική της θέση ήταν δεδομένο ότι θα υποχωρήσει λόγω της οικονομικής ανοικοδόμησης στην Ευρώπη και την Ιαπωνία. Είναι συνεπώς χρήσιμο να εξετάσουμε κατά πόσο υπάρχει άλλη χώρα ή ομάδα χωρών που θα μπορούσε να αντικαταστήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας.

Υπάρχει Υποψήφιος να Αντικαταστήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως Παγκόσμιος Ηγεμόνας;

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ορισμένοι αναλυτές τοποθετήθηκαν θετικά στις ηγεμονικές προοπτικές της Ιαπωνίας. Για παράδειγμα, ένας θεωρητικός έγραφε πως «αν κάποια χώρα ξεπεράσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως η ηγετική οικονομική δύναμη του κόσμου, αυτή θα είναι η Ιαπωνία».[40] Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ωστόσο, οι περισσότεροι αναλυτές υποστήριζαν πως η Ιαπωνία δεν είχε τη στρατιωτική ισχύ και την ιδεολογική έλξη ενός ηγεμόνα, και πως θα ήταν απρόθυμη να αναλάβει την ευθύνη της παγκόσμιας ηγεσίας. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας ήγειρε επιπλέον ερωτήματα για τις ηγεμονικές δυνατότητες της Ιαπωνίας. Πολλοί ήλπιζαν πως η Ιαπωνία θα αποτελούσε παράδειγμα μεταρρύθμισης διότι είχε ορισμένα κοινά οικονομικά προβλήματα με άλλα κράτη της Ανατολικής ή της Νοτιοανατολικής Ασίας όπως χρεωκοπημένες τράπεζες, αμφισβητούμενες λογιστικές μεθόδους και διεφθαρμένες σχέσεις μεταξύ αλληλοεμπλεκόμενων εταιρειών.[41] Η πολιτική αναποφασιστικότητα και οι ανελαστικές κοινωνικές πρακτικές, ωστόσο, εμπόδισαν την Ιαπωνία να υιοθετήσει θαρραλέες πολιτικές για μεταρρύθμιση της οικονομίας. Η οικονομία της Ιαπωνίας έδειξε ξεκάθαρα σημάδια ανάκαμψης τα τελευταία χρόνια, όμως είναι ιδιαίτερα απίθανο ότι θα αντικαταστήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος ηγεμόνας.[42]

Ορισμένοι συγγραφείς εικάζουν ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να γίνει η κορυφαία δύναμη, και ένας οικονομολόγος έχει προβλέψει ακόμη και ότι «οι ιστορικοί του μέλλοντος θα καταγράψουν πως ο 21ος αιώνας ανήκει στο Σπίτι της Ευρώπης».[43] Το 2004 και το 2007 η ΕΕ διευρύνθηκε στα 27 μέλη με την ένταξη των 12 κρατών της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης, και αυτό αύξησε ξεκάθαρα το πεδίο δράσης της στον κόσμο. Τα συνδεδεμένα μέλη από χώρες της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού προσφέρουν στην ΕΕ και σημαντική επιρροή στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Επίσης, στον Πίνακα 8.4 του Κεφαλαίου 8 φαίνεται πως η ΕΕ ήταν μακράν ο μεγαλύτερος παγκόσμιος εξαγωγέας το 2005, και κατατάχθηκε δεύτερη μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες ως παγκόσμιος εισαγωγέας. Εντούτοις, η ΕΕ δεν θα μπορέσει να ηγηθεί αν δε γίνει πιο συνεκτική μονάδα. Στις νομισματικές σχέσεις, το ευρώ γίνεται όλο και πιο σημαντικό, και ορισμένοι αναρωτιούνται κατά πόσο μπορεί τελικά να αντικαταστήσει το αμερικανικό δολάριο ως βασικό νόμισμα στην παγκόσμια οικονομία. Ωστόσο, μόλις 13 μέλη της ΕΕ αντικατέστησαν τα εθνικά τους νομίσματα με το ευρώ, και η Βρετανία συνεχίζει να αρνείται την είσοδο στη Νομισματική Ένωση. Στο εμπόριο, οι διαφωνίες για ζητήματα όπως είναι η γεωργία έχουν εμποδίσει την ΕΕ να υιοθετήσει έναν πιο σημαντικό ρόλο ηγεσίας, και τα μέλη της ΕΕ έχουν πολλές διαφοροποιήσεις για ζητήματα παγκόσμιας ασφάλειας. Αυτοί οι διχασμοί αποτελούν σημαντικό εμπόδιο για τη μετατροπή της ΕΕ σε παγκόσμιο ηγεμόνα.

Μια τρίτη δυνατότητα είναι ότι η Κίνα θα γίνει ο παγκόσμιος ηγεμόνας. Αν χρησιμοποιήσουμε τα στοιχεία της ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (PPP), το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) της Κίνας ξεπέρασε αυτό της Ιαπωνίας το 1995, και οι οικονομολόγοι προβλέπουν πως το ΑΕΠ της Κίνας θα μπορούσε να ξεπεράσει αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών κάποια στιγμή μεταξύ 2010 και 2014.[44] Η αυξανόμενη ανταγωνιστικότητα της Κίνας υπήρξε ιδιαίτερα εμφανής στις εμπορικές στατιστικές, και στον Πίνακα 8.4 φαίνεται πως ήταν ο τρίτος μεγαλύτερος εξαγωγέας και εισαγωγέας μετά την ΕΕ και τις Ηνωμένες Πολιτείες το 2005. Η διευρυνόμενη ισχύς της Κίνας φτάνει πέρα από τα οικονομικά ζητήματα, και σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές της, ο αμυντικός προϋπολογισμός της Κίνας έχει διψήφιο ετήσιο ρυθμό αύξησης

από το 1989. Το 2005 το Πεντάγωνο εκτίμησε πως αυτά «τα επίσημα δημοσιοποιημένα στοιχεία υποτιμούν αρκετά τις πραγματικές δαπάνες για την εθνική άμυνα».[45] Μια ένδειξη της αυξανόμενης επιρροής της Κίνας είναι οι επιπτώσεις που έχει στις μεγάλες αναπτυγμένες χώρες. Το 2003, το εμπορικό πλεόνασμα της Κίνας με τις Ηνωμένες Πολιτείες ανήλθε σε περίπου 120 δισεκατομμύρια δολάρια, και αυτό έγινε πηγή αυξανόμενης έντασης μεταξύ των δύο χωρών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΕ παραπονούνται και οι δύο ότι η Κίνα αρνήθηκε να αφήσει το νόμισμά της, γιουάν, να ανέβει σημαντικά έναντι του δολαρίου. Όσον αφορά την Ιαπωνία, την ανησυχεί η αυξανόμενη οικονομική επιρροή της Κίνας στην Ασία την ίδια στιγμή που εξαρτάται από την Κίνα ως διευρυνόμενη αγορά για τις εξαγωγές της. Παρά τις εντυπωσιακές αλλαγές που έχει επιδείξει η Κίνα, ως λιγότερο αναπτυγμένη χώρα, παραμένει πιο ευάλωτη από τις μεγάλες αναπτυγμένες χώρες σε οικονομικές και πολιτικές αστάθειες. Βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα, είναι συνεπώς απίθανο η Κίνα να αποκτήσει το κύρος του ηγεμόνα.[46]

Μια τέταρτη πιθανότητα είναι ότι με την παγκοσμιοποίηση, η ηγεμονία γίνεται όλο και πιο συλλογική στη φύση της και πως οι πιο προφανείς υποψήφιοι για συλλογική ηγεσία στο κέντρο θα ήταν η Τριάδα: οι Ηνωμένες Πολιτείες, η ΕΕ και η Ιαπωνία. Ωστόσο, οι πιθανότητες ότι μια τέτοια συλλογική ηγεσία θα επιτύχει είναι ιδιαίτερα αμφίβολες κοιτώντας τις συνεχιζόμενες διενέξεις μεταξύ αυτών των τριών δρώντων, τις τάσεις των ΗΠΑ για μονομερή δράση, και τις δυσκολίες που έχει η ΕΕ να οδηγείται σε συμφωνία μεταξύ των μελών της. Ακόμη και αν η Τριάδα έφτανε σε συμφωνία για σημαντικά ζητήματα, είναι αμφίβολο ότι θα διατηρούσε την ηγεμονία, διότι οι μεγάλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, μεταξύ των οποίων η Κίνα, η Ινδία και η Βραζιλία κερδίζουν σε επιρροή, ενώ η συνεχιζόμενη ισχύς της Ρωσίας δεν μπορεί να αγνοηθεί. Αντίθετα με τις Ηνωμένες Πολιτείες, την ΕΕ και την Ιαπωνία, αυτές οι ανερχόμενες δυνάμεις «έχουν όλες υιοθετήσει ιστορικά έννοιες περί διεθνούς τάξης που αμφισβητούσαν αυτές της φιλελεύθερης αναπτυγμένης Δύσης».[47] Μια τελευταία πιθανότητα είναι η γκραμσιανή ιδέα ότι οι πολυεθνικές εταιρείες και το διεθνώς κινούμενο κεφάλαιο μπορεί σήμερα να ανταγωνίζονται με το κράτος για παγκόσμια ηγεμονία.[48]

Ο Ρόλος των Διεθνών Θεσμών

Οι θεσμικοί φιλελεύθεροι πιστεύουν πως η αλληλεξάρτηση και η παγκοσμιοποίηση δημιουργούν μια ανάγκη για διεθνείς θεσμούς «ώστε να αντιμετωπίσουν τα όλο και πιο σύνθετα διλήμματα συλλογικής δράσης».[49] Έτσι, τα διεθνή κανονιστικά πρότυπα και οι διεθνείς οργανισμοί υπήρξαν σημαντικό τμήμα

της διεθνούς πολιτικής οικονομίας από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πραγματευόμαστε αυτά τα κανονιστικά πλαίσια και τους διεθνείς οργανισμούς στην παράγραφο για τις σχέσεις Βορρά-Βορρά διότι οι αναπτυγμένες χώρες έχουν το μεγαλύτερο ρόλο στον καθορισμό των αρχών τους, των προτύπων τους και των κανονισμών τους. Τρεις θεμελιακοί διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί επιτέλεσαν βασικές λειτουργίες στην επίβλεψη της οικονομικής διαχείρισης: το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Παγκόσμια Τράπεζα και η GATT/ΠΟΕ. Ενώ οι φιλελεύθεροι πιστεύουν πως οι θεμελιακοί διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί είναι ωφέλιμοι οργανισμοί που επιδιώκουν να προωθούν την αποδοτικότητα και το άνοιγμα της οικονομίας, οι ρεαλιστές τούς βλέπουν ως δημιουργήματα των πλέον ισχυρών κρατών-μελών τους, και οι ιστορικοί δομιστές τούς βλέπουν ως εργαλεία που χρησιμοποιούν οι καπιταλιστικές χώρες του κέντρου για να εκμεταλλεύονται τις πιο αδύναμες χώρες της περιφέρειας. Τούτη η παράγραφος προσεγγίζει τη σημερινή και την πιθανή μελλοντική επιρροή των θεμελιακών διεθνών οικονομικών οργανισμών.

Οι θεμελιακοί διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί έχουν προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, τροποποιώντας τις λειτουργίες τους, και είναι πιθανό ότι θα συνεχίσουν να έχουν σημαντικούς ρόλους στην παγκόσμια οικονομική διαχείριση. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 6, το ΔΝΤ έχασε μία από τις δύο βασικές του λειτουργίες —τον έλεγχο του συστήματος εξαρτημένων ισοτιμιών— όταν οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις στράφηκαν στις κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες το 1973. Το ΔΝΤ έγινε και μικρότερη βασική πηγή δανείων για τις πιο αξιόπιστες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στη δεκαετία του 1970, όταν οι ιδιωτικές τράπεζες ανακύκλωναν μεγάλα ποσά πετροδολαρίων στο Νότο. Στη δεκαετία του 1980, ωστόσο, το ΔΝΤ ξανακέρδισε τη θέση του, όταν ανέλαβε τον ηγετικό ρόλο (μαζί με τις Ηνωμένες Πολιτείες) στη διαχείριση της κρίσης εξωτερικού χρέους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Το ΔΝΤ έγινε επίσης σημαντική πηγή χρηματοδότησης για τις μεταβατικές οικονομίες μετά τη διάλυση του σοβιετικού συνασπισμού, και ανέλαβε τη βασική ευθύνη για την αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης της Ασίας στη δεκαετία του 1990. Το ΔΝΤ σήμερα επιδιώκει να εδραιώσει ένα ρόλο ως προωθητής της πειθαρχημένης φιλελευθεροποίησης των ροών κεφαλαίου.[50]

Οι προϋποθέσεις του ΔΝΤ προκαλούσαν επί μακρόν δυσφορία στο Νότο, και αυτή η δυσφορία αυξήθηκε καθώς το ΔΝΤ επισύναπτε περισσότερες ενοχλητικές προϋποθέσεις στα δάνειά του για διαρθρωτική προσαρμογή προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Εντούτοις, το ΔΝΤ κράτησε την επιρροή του διότι διατήρησε την εμπιστοσύνη του Βορρά. Η χρηματοπιστωτική κρίση της δεκαετίας του 1990 αποτέλεσε σημείο

καμπής καθώς οικονομολόγοι και πολιτικοί των αναπτυγμένων χωρών άρχισαν να επιτίθενται στα προγράμματα σταθεροποίησης του ΔΝΤ σε χώρες όπως η Νότια Κορέα, η Ινδονησία και η Ρωσία. Για παράδειγμα, οι επικριτές κατηγορούν το ΔΝΤ ότι επέβαλε τις ίδιες προϋποθέσεις για δάνεια στη Νότια Κορέα που είχε επιβάλει σε ξένους δανειστές στη δεκαετία του 1980, παρ' όλο που η Νότια Κορέα είχε θεμελιωδώς διαφορετικά προβλήματα. Το εξωτερικό χρέος και το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Νότιας Κορέας ήταν χαμηλά, και τα προβλήματά της σχετίζονταν με μια προσωρινή έλλειψη ρευστότητας που προέκυψε από βραχυπρόθεσμα δάνεια παρά από χρεωκοπία. Στην Ινδονησία και τη Ρωσία, διαιωνίζονταν σοβαρά οικονομικά προβλήματα, και το ΔΝΤ κατηγορήθηκε ότι έβγαζε από τη δύσκολη θέση κυβερνήσεις και ξένους επενδυτές, χωρίς να παρέχει μακροπρόθεσμες οικονομικές λύσεις. Έτσι, ένας διακεκριμένος οικονομολόγος επέκρινε έντονα τα προγράμματα του ΔΝΤ ως «υπερβολικά ατελή για να αποτελέσουν πρότυπο καλής ή κακής λειτουργίας».[51]

Παρά τις ισχυρές επικρίσεις, οι περισσότεροι αναλυτές των αναπτυγμένων χωρών πιστεύουν ότι η κατάργηση του οργανισμού δεν αποτελεί απάντηση και ότι η έμφαση θα πρέπει εναλλακτικά να δοθεί στον «αναπροσανατολισμό του ΔΝΤ».[52] Το ΔΝΤ επιτελεί μια σημαντική λειτουργία θεσμικής, επίσημης χρηματοδότησης, και αν διαλυόταν, θα ξαναεφευρισκόταν πιθανά κάποιος άλλος παρόμοιος οργανισμός. Το ΔΝΤ εξυπηρετεί επίσης τη διάθλαση του θυμού του Νότου για τις προϋποθέσεις των δανείων· χωρίς το ΔΝΤ, αυτός ο θυμός θα κατευθυνόταν πιο άμεσα στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γερμανία, την Ιαπωνία και προς τις άλλες αναπτυγμένες χώρες. Παρ' όλο που το ΔΝΤ δεν είναι βέβαιο για τις κατάλληλες μακροοικονομικές λύσεις, δεν είναι το μόνο που δεν έχει ξεκάθαρες απαντήσεις. Οι περισσότεροι αναλυτές που αναφέρονταν στα κράτη της Ανατολικής Ασίας ως οικονομίες θαύματα δεν προέβλεψαν ότι η μοίρα τους θα άλλαζε τόσο δραστικά, και οι πολιτικές προτάσεις των ειδικών για την αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων είναι συχνά αντικρουόμενες. Είναι συνεπώς πιθανό ότι το ΔΝΤ θα συνεχίσει να παίζει κεντρικό ρόλο και θα προσαρμόσει τις λειτουργίες του ώστε να ανταποκριθεί τις μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Αντιμέτωποι με τη χρηματοπιστωτική κρίση της Ασίας, οι ηγέτες της Ομάδας των 7 (G-7) και οι Υπουργοί Οικονομίας των χωρών-μελών συζήτησαν τις αδυναμίες του ΔΝΤ και διατύπωσαν προτάσεις να δημιουργηθεί μια νέα διεθνής χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική (βλέπε Κεφάλαιο 7).

Από τους τρεις θεμελιακούς διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, η ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας βρίσκεται πιθανώς στην πιο αβέβαιη θέση. Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD), ή Τράπεζα,

αρχικά παρείχε μακροπρόθεσμα δάνεια για την ευρωπαϊκή ανοικοδόμηση και την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Όταν η Τράπεζα έχασε τη λειτουργία της ανοικοδόμησης, έστρεψε την προσοχή της στο Νότο. Η σημασία της Τράπεζας προερχόταν εν μέρει από το γεγονός ότι αποτελεί τη μεγαλύτερη πηγή πολυμερούς χρηματοδότησης για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ωστόσο, παρά μια ελαφρά ανάκαμψη της βοήθειας από το 2001, η επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια έχει γενικά μειωθεί ως αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων: (1) Οι υπηρεσίες παροχής βοήθειας συνάντησαν εμπόδια στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, (2) το τέλος του Ψυχρού Πολέμου απομάκρυνε το αιτιολογικό παροχής βοήθειας για λόγους ασφαλείας, και (3) τα κράτη θέλουν να περικόψουν τις δαπάνες εντός ενός ολοένα και πιο ανταγωνιστικού παγκόσμιου περιβάλλοντος. Η «κόπωση της βοήθειας» στο Βορρά είχε επίσης αρνητικές συνέπειες στη λειτουργία της Τράπεζας. Για παράδειγμα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλοι δωρητές υπήρξαν πολλές φορές διστακτικοί στη χρηματοδότηση του οργανισμού της ομάδας της Παγκόσμιας Τράπεζας που παρέχει ευνοϊκά δάνεια, της Διεθνούς Ένωσης Ανάπτυξης (IDA) (βλέπε Κεφάλαιο 11).

Η κρίση του εξωτερικού χρέους στη δεκαετία του 1980 έδωσε και στην Τράπεζα, όπως και στο ΔΝΤ, νέες λειτουργίες. Ωστόσο, και το ΔΝΤ και η Τράπεζα άρχισαν να παρέχουν δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής σε χρεώστριες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και ήταν το ΔΝΤ και όχι η Τράπεζα που πήρε την ευθύνη του συντονισμού της απάντησης στην κρίση του εξωτερικού χρέους. Καθώς οι λειτουργίες του ΔΝΤ και της Τράπεζας αλληλοκαλύπτονταν ολοένα και περισσότερο, άρχισαν να εγείρονται ερωτήματα για το αν η Τράπεζα ήταν περιττή. Ένα ακόμη πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι αξιωματούχοι της Τράπεζας είναι ο υψηλός βαθμός αντιπαράθεσης που περιβάλλει τις προσπάθειές της για τροποποίηση της πολιτικής αντιμετώπισης και του τρόπου λειτουργίας του θεσμού (βλέπε Κεφάλαιο 11). Η ομάδα της Τράπεζας, ωστόσο, υπήρξε ιδιαίτερα προσαρμοστική και πιθανότερο είναι ότι θα συνεχίσει να λειτουργεί ως ξεχωριστός θεσμός. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 11, η Υποσαχάρια Αφρική αντιμετωπίζει σήμερα μια κρίση ανάπτυξης, και η Τράπεζα είναι ο διεθνής οργανισμός με τους περισσότερους οικονομικούς πόρους και την τεχνική ειδημοσύνη για να αντιμετωπίσει αυτήν την κρίση. Η Τράπεζα έχει επίσης χαράξει για τον εαυτό της «μια μοναδική θέση ως μήτρα ιδεών περί οικονομικής ανάπτυξης».[53] Στην *Ετήσια Έκθεσή* της, το 1997, η Τράπεζα υπέδειξε πως θα έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην «οικοδόμηση μιας σωστής βάσης γνώσεων με στόχο την υποστήριξη των μη δανειοδοτικών (όπως και των δανειοδοτικών) δραστηριοτήτων».[54] Έτσι, φαίνεται πιθανό ότι η Τράπεζα θα συνεχίσει να λειτουργεί ως θεμελιακός διεθνής οικονομικός οργανισμός.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) είναι από πολλές απόψεις ο πλέον σημαντικός θεμελιακός διεθνής οικονομικός οργανισμός, όμως και αυτός βρίσκεται σε αβέβαιη θέση λόγω της αναστολής του Γύρου της Ντόχα. Αντίθετα με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, που επιβάλλουν όρους μόνο σε δανειζόμενες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και μεταβατικές οικονομίες, ο ΠΟΕ ορίζει κανόνες σχεδόν για όλες τις μεγάλες εμπορικές χώρες του κόσμου. Ο ΠΟΕ προχώρησε πολύ περισσότερο στο να γίνει ένας οργανισμός οικουμενικής συμμετοχής, όταν η Κίνα έγινε νέο μέλος, και η Ρωσία είναι σίγουρο ότι θα γίνει μέλος του στο μέλλον. Ο προκάτοχος του ΠΟΕ, η GATT, έγινε μόνιμος οργανισμός μόνο λόγω αδράνειας, όταν ο προτεινόμενος Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου δεν εγκρίθηκε, όμως η ανεπίσημη φύση της GATT τής επέτρεψε να είναι ιδιαίτερα προσαρμοστική. Μολονότι οι διαπραγματεύσεις της GATT σχεδιάστηκαν αρχικά για να μειώσουν τους δασμούς, ο εμπορικός οργανισμός άρχισε να διαπραγματεύεται και μη δασμολογικούς φραγμούς στη δεκαετία του 1970, και επεξέτεινε αυτές τις διαπραγματεύσεις για μη δασμολογικά τείχη στο Γύρο του Τόκιο στη δεκαετία του 1970. Ο Γύρος της Ουρουγουάης στη δεκαετία του 1980 και του 1990 υπήρξε η πιο σύνθετη και φιλόδοξη διαπραγμάτευση της GATT, και κατέληξε στη ρύθμιση από τον ΠΟΕ του εμπορίου αγαθών, υπηρεσιών, πνευματικής ιδιοκτησίας και σχετιζόμενων με το εμπόριο επενδυτικών μέτρων.

Παρά τη σημασία του ΠΟΕ, υπάρχουν ορισμένες σημαντικές απειλές για τη νομιμοποίησή του. Ενώ η GATT επέβλεψε οχτώ γύρους εμπορικών διαπραγματεύσεων, σημαντικές διαφορές ανάγκασαν τον ΠΟΕ να αναστείλει τον πρώτο γύρο διαπραγματεύσεών του, το Γύρο της Ντόχα, τον Ιούλιο του 2006. Παρ' όλο που την πρόοδο του Γύρου της Ντόχα παρεμπόδισαν και διαφορές μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της ΕΕ που είναι οι δύο μεγαλύτερες εμπορικές δυνάμεις, το κύριο εμπόδιο για την ολοκλήρωση του γύρου ήταν οι αντιδικίες μεταξύ Βορρά και Νότου. Ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Γύρος της Ντόχα είναι ότι ο ΠΟΕ, με τα 150 μέλη του, έχει αποκτήσει τέτοιο μέγεθος και ποικιλότητα που του είναι δύσκολο να φτάνει σε συναίνεση για επίμαχα ζητήματα. Μια ακόμη πρόκληση για τον ΠΟΕ σχετίζεται με την επίλυση των διαφορών. Ο ΠΟΕ έχει ένα πολύ ισχυρότερο σύστημα επίλυσης διαφορών σε σχέση με την GATT, όμως είναι αβέβαιο κατά πόσο μεγάλες εμπορικές δυνάμεις όπως είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΕ θα αποδέχονταν μια σειρά σημαντικών αποφάσεων επίλυσης των εναντίον τους διαφορών. Μια τρίτη πρόκληση σχετίζεται με την αύξηση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, οι οποίες προκύπτουν όποτε υπάρχει αδιέξοδο στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (όπως συμβαίνει σήμερα). Παρ' όλο που ορισμένες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, όπως η ΕΕ και η NAFTA μπορεί να λειτουργούν ως σκαλοπάτια για το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο, η πρόσφατη εξάπλωση μικρότερων ζωνών ελεύθερων συναλλαγών (FTA) απειλεί να πολυδιασπάσει το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς. Συνοψίζοντας, ο ΠΟΕ, όπως και το ΔΝΤ και η Τράπεζα, αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις στη διοίκησή του.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΡΡΑ-ΝΟΤΟΥ

Στο Νότο αντιστοιχούσε σχεδόν το 65% του συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού το 1950, και το 1996, ο πληθυσμός του Νότου είχε σκαρφαλώσει στο 80% σχεδόν του παγκόσμιου συνόλου. Επιπλέον, μια σειρά μεταβατικών οικονομιών λαμβάνουν σήμερα χρηματοδότηση για λόγους εξωτερικού χρέους και ανάπτυξης, έχοντας έτσι κοινά χαρακτηριστικά με το Νότο. Ωστόσο, παρά τον αυξανόμενο πληθυσμό του, ο Νότος είχε σχετικά μικρή επιρροή στη διαμόρφωση της ατζέντας και στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη διεθνή πολιτική οικονομία. Πέρα από τις αδύναμες οικονομικές και πολιτικές θέσεις των περισσοτέρων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, η ύπαρξη σημαντικών αντιθέσεων στο εσωτερικό του Νότου τον εμποδίζουν να προχωρήσει σε ενωτικές δράσεις. Για παράδειγμα, η φτώχεια εξαπλώνεται αρκετά ανισομερώς μεταξύ των γεωγραφικών περιφερειών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Τα Ηνωμένα Έθνη έχουν δώσει τον ορισμό «ελάχιστα αναπτυγμένες» σε 50 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, διότι έχουν εξαιρετικά χαμηλά κατά κεφαλήν εισοδήματα, επίπεδα αλφαβητισμού και μερίδια βιομηχανικής παραγωγής. Σχεδόν όλες αυτές οι ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες βρίσκονται στην Υποσαχάρια Αφρική και στη Νότια Ασία. Η φτώχεια είχε επίσης έναν ιδιαίτερο αντίκτυπο σε ομάδες της κοινωνίας στο Νότο, με τις γυναίκες και τα παιδιά να πλήττονται πιο σφοδρά. Επίσης, η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να περιθωριοποιεί τα πιο αδύναμα κράτη και τις κοινωνικές ομάδες, ακόμη και καθώς οδηγεί την εμφάνιση περισσότερων ισχυρότερων κρατών. Για παράδειγμα, οι φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, που περιλαμβάνουν το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, είδαν το μερίδιό τους στο παγκόσμιο εμπόριο να πέφτει από περίπου 4% το 1960 σε λιγότερο από 1% το 1990. Οι ροές ιδιωτικών επενδύσεων προς το Νότο αυξήθηκαν από 5 δισεκατομμύρια δολάρια το 1970 σε 173 δισεκατομμύρια δολάρια το 1994, όμως περίπου 75% αυτών των επενδύσεων κατευθύνθηκαν σε μόλις 10 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, κυρίως στην Ανατολική και τη Νοτιοανατολική Ασία και στη Λατινική Αμερική.[55] Οι στατιστικές για τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και κοινωνικές ομάδες υποδεικνύουν πως οι αναπτυξιακές στρατηγικές είχαν

μόνο περιορισμένη επιτυχία – ιδιαίτερα αν πιστέψει κανείς ότι χρειάζεται ένας βαθμός δικαιοσύνης για να θεωρηθεί επιτυχημένη η ανάπτυξη. Η συζήτηση που ακολουθεί εξετάζει πώς μεταβάλλεται η έννοια της ανάπτυξης και διερευνά κατά πόσο υπάρχει ένας βέλτιστος δρόμος προς την ανάπτυξη που να έχει υποδειχθεί.

Οι Μεταβαλλόμενες Έννοιες της Ανάπτυξης

Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, η οικονομική ανάπτυξη συνήθως εξισωνόταν με την υλική οικονομική μεγέθυνση, και οι ουσιαστικοί δείκτες ανάπτυξης ήταν το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν εισόδημα μιας χώρας. Κατά την ορθόδοξη φιλελεύθερη άποψη, τα βιομηχανικά κράτη της Δύσης με υψηλά κατά κεφαλήν εισοδήματα είχαν καταφέρει να έχουν επιτυχημένη ανάπτυξη, και οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα μπορούσαν να αποκτήσουν παρόμοιο πλούτο αν ακολουθούσαν το ίδιο μονοπάτι που πρότειναν οι αναπτυγμένες χώρες. Οι ορθόδοξοι φιλελεύθεροι δεν ανησυχούσαν για την αναδιανομή του πλούτου προς τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και ομάδες διότι πίστευαν πως τα οφέλη από την αποδοτική κατανομή πόρων μέσω των ελεύθερων αγορών «θα μετακυλίονταν τελικά από την κορυφή προς τα κάτω, απαλύνοντας το πρόβλημα της φτώχειας στον πυθμένα».[56]

Παρ' όλο που ο Νότος βίωσε μια δίχως προηγούμενο οικονομική ανάπτυξη στη δεκαετία του 1960, η ανεργία, η φτώχεια και το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών αυξάνονταν. Έτσι, μια σειρά ειδικών της ανάπτυξης απέρριψαν την ορθόδοξη φιλελεύθερη άποψη ότι η ανάπτυξη μπορούσε να μετακυλιστεί προς τους φτωχούς, και πρότειναν ότι πρέπει να γίνουν συνειδητές προσπάθειες για την αναδιανομή του εισοδήματος και την κάλυψη βασικών ανθρώπινων αναγκών για υγεία, τροφή και καθαρό νερό. Από αυτήν την προσέγγιση, το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν εισόδημα δεν είναι οι μοναδικοί δείκτες της ανάπτυξης, και οι δείκτες της ανθρώπινης ανάπτυξης όπως η υγεία και η υγιεινή, τα επίπεδα αλφαβητισμού, η εκπαίδευση, η απασχόληση, η θέση των γυναικών και των παιδιών, και οι ανισότητες μεταξύ υπαίθρου και πόλης πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη. Η προσέγγιση της ανθρώπινης ανάπτυξης υποδεικνύει πως η ανάπτυξη πρέπει να μετράται «μέσω της επένδυσης σε ανθρώπους και όχι μόνο σε μηχανήματα, κτίρια, και άλλα υλικά περιουσιακά στοιχεία».[57]

Μια ακόμη αλλαγή στην έννοια της ανάπτυξης προήλθε από εκείνους που ανησυχούν για την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Ιδιαίτερη σημασία είχε η έννοια της *βιώσιμης ανάπτυξης*, την οποία έκαναν γνωστή ορισμένες μη Κυβερνητικές Οργανώσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και έλαβε πολυ-

μερή έγκριση με την έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1987 (την Έκθεση Brundtland). Η Έκθεση Brundtland περιγράφει τη βιώσιμη ανάπτυξη ως μια πολιτική που «καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να περιορίζει τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες».[58] Η βιώσιμη ανάπτυξη είναι έννοια που προκαλεί αντιπαραθέσεις διότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συχνά υποστηρίζουν ότι αδυνατούν να διαθέσουν τη μεταφορά πόρων από τις ανάγκες τους για άμεση ανάπτυξη προκειμένου να πληρώσουν τις φιλικές προς το περιβάλλον πολιτικές. Οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες επισημαίνουν επίσης ότι οι αναπτυγμένες χώρες δεν υιοθέτησαν βιώσιμες πολιτικές όταν αναπτύσσονταν και ότι ο Βορράς παράγει περισσότερους ρύπους από το Νότο. Αν ο Βορράς περιμένει από το Νότο να ακολουθήσει περισσότερες φιλικές προς το περιβάλλον πολιτικές, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, πρέπει να είναι πρόθυμος να αποζημιώσει το Νότο με χρηματοοικονομικούς πόρους.[59]

Οι κυρίαρχες έννοιες της ανάπτυξης έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση πολιτικής, έτσι είναι βασικό να ταχθούμε υπέρ μιας ευρείας και όχι υπέρ μιας στενής έννοιας της ανάπτυξης, για δύο λόγους:

1. Η εμπειρία έχει δείξει ότι η ταχεία οικονομική ανάπτυξη δεν εμπλουτίζει αναγκαστικά τις ζωές των ανθρώπων και μπορεί ακόμη και να ανοίξει την ψαλίδα των εισοδημάτων και να αυξήσει τη φτώχεια υπό ορισμένες συνθήκες. Μια ευρύτερη έννοια της ανάπτυξης περιλαμβάνει όχι μόνο την οικονομική μεγέθυνση αλλά και την ανθρώπινη ανάπτυξη, τη μείωση της φτώχειας και την προστασία του περιβάλλοντος.
2. Καθώς αυξάνεται η αλληλεξάρτηση, η μορφή που παίρνει η ανάπτυξη μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις για ολόκληρο τον πλανήτη. Για παράδειγμα, η Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά ότι περισσότεροι από 2 εκατομμύρια άνθρωποι στην Κίνα πεθαίνουν κάθε χρόνο από τις επιπτώσεις της ρύπανσης του αέρα και του νερού, και πως αυτή η ρύπανση μπορεί να ξεπεράσει κατά πολύ τα σύνορα της Κίνας. Εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών, η Κίνα είναι η μεγαλύτερη πηγή αερίων του θερμοκηπίου τα οποία συνδέονται με την υπερθέρμανση του πλανήτη, ενώ η Κίνα και η Ινδία είναι οι δύο πιο ταχέως αυξανόμενες πηγές τέτοιων αερίων.[60]

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, δεν έχουμε πλέον την πολυτέλεια να υιοθετούμε μια στενή έννοια της ανάπτυξης που περιορίζεται στην οικονομική μεγέθυνση. Έτσι, ο Βορράς πρέπει να παρέχει βοήθεια στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που δεν έχουν τις δυνατότητες να μεταφέρουν πόρους που σπανίζουν από την οικονομική ανάπτυξη προς άλλους κρίσιμους στόχους όπως η βιωσιμότητα και η μείωση της φτώχειας.

Υπάρχει κάποια «Βέλτιστη» Αναπτυξιακή Στρατηγική;

Στο Κεφάλαιο 11 πραγματευθήκαμε διάφορες σημαντικές αναπτυξιακές στρατηγικές, όπως η υποκατάσταση των εισαγωγών, τα μοντέλα σοσιαλιστικής ανάπτυξης, η προσανατολισμένη στις εξαγωγές ανάπτυξη και ο ορθόδοξος φιλελευθερισμός. Οι φιλελεύθεροι, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές διαφωνούν για το ποια στρατηγική είναι η καλύτερη, και ορισμένες φορές διαφωνούν ακόμη και για το τι είδους στρατηγική ακολουθεί ένα κράτος. Για παράδειγμα, όταν το μοντέλο ανάπτυξης της Ανατολικής Ασίας με βάση τις εξαγωγές περνούσε τη μεγαλύτερη επιτυχία του στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οι φιλελεύθεροι απέδιδαν την επιτυχία αυτών των κρατών στον εξωστρεφή προσανατολισμό των αγορών τους. Οι ρεαλιστές, αντίθετα, απέδιδαν την επιτυχία των Ανατολικοασιατών στην ύπαρξη ενός ισχυρού αναπτυξιακού κράτους που προωθούσε μια αποδοτική βιομηχανική πολιτική, και οι ιστορικοί δομιστές υποστήριζαν ότι οι Ανατολικοασιάτες παρέμεναν εξαρτημένοι και ότι δεν ήταν όσο επιτυχημένοι όσο υπέθεταν οι ρεαλιστές και οι φιλελεύθεροι. Η εμπειρία δείχνει ότι *καμία* από τις αναπτυξιακές στρατηγικές δεν είναι πάντα η καλύτερη και πως κάθε στρατηγική έχει πλεονεκτήματα και αδυναμίες. Επιπλέον, λόγω της ποικίλης φύσης του Νότου, η καλύτερη στρατηγική για μία λιγότερο αναπτυγμένη χώρα μπορεί να μην είναι εφικτή για μία άλλη. Μια σύντομη ανασκόπηση των πλεονεκτημάτων και των αδυναμιών των διάφορων αναπτυξιακών στρατηγικών θα βοηθήσει στην ενίσχυση αυτών των παρατηρήσεων.

Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 11, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν συχνά την πολιτική εκβιομηχάνισης για υποκατάσταση των εισαγωγών ως αναπτυξιακή στρατηγική στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Το ευκολότερο πρώτο στάδιο της εκβιομηχάνισης για την υποκατάσταση των εισαγωγών οδήγησε σε οικονομική ανάπτυξη και σε εκβιομηχάνιση μια σειρά από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ωστόσο, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στη Λατινική Αμερική και αλλού που συνέχισαν σε ένα δεύτερο στάδιο την εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών συνάντησαν αυξανόμενα προβλήματα με ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών, μη ανταγωνιστικές βιομηχανίες και αυξημένη εξάρτηση από την ξένη χρηματοδότηση. Όταν προέκυψαν προβλήματα με την εκβιομηχάνιση για την υποκατάσταση των εισαγωγών, ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υιοθέτησαν πιο ακραίες εσωστρεφείς πολιτικές και προσπάθησαν να ακολουθήσουν το μοντέλο του σοσιαλιστικού σχεδιασμού της Σοβιετικής Ένωσης. Ο κεντρικός σχεδιασμός συνέβαλε σε αυξήσεις της βιομηχανικής παραγωγής σε ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όμως ακόμη και μεγαλύτερα κράτη όπως η

Κίνα μαστίζονταν από ανεπάρκειες, χαμηλή ποιότητα στην παραγωγή και έλλειψη ανταγωνιστικότητας. Για μικρότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που δεν είχαν πόρους, όπως η Βόρεια Κορέα, η Κούβα, η Αιθιοπία, η Μοζαμβίκη, το Βιετνάμ και η Βιρμανία, οι προσπάθειες για κεντρικό σχεδιασμό ήταν ακόμη πιο αναποτελεσματικές. Εντούτοις, αυτά τα κράτη κατέγραψαν ορισμένες κατακτήσεις σε κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι η βελτίωση της περίθαλψης και της εκπαίδευσης και η μείωση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.[61]

Οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες (NIEs) της Ανατολικής Ασίας που ακολούθησαν το ιαπωνικό μοντέλο και στράφηκαν από την υποκατάσταση των εισαγωγών σε πολιτικές ανάπτυξης βασισμένης στις εξαγωγές κατά τη δεκαετία του 1960, υπήρξαν οι πιο επιτυχημένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην άνοδο της οικονομικής τους ανάπτυξης στις δεκαετίες του 1960 έως και του 1980. Παρ' όλο που οι φιλελεύθεροι και οι ρεαλιστές συμφωνούσαν συχνά ότι και άλλες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έπρεπε να μάθουν από το παράδειγμα της Ανατολικής Ασίας, είχαν διατυπώσει διαφορετικές ερμηνείες για τους λόγους των επιτυχιών αυτών των χωρών. Οι ρεαλιστές ήταν πιθανώς πιο ακριβείς στις ερμηνείες τους: οι νεο-βιομηχανοποιημένες οικονομίες της Ανατολικής Ασίας (εκτός του Χονγκ Κονγκ) είχαν ισχυρά αναπτυξιακά κράτη που παρείχαν εκτεταμένη καθοδήγηση στην αγορά, έλεγχαν τις ροές των επενδύσεων, προωθούσαν την ανάπτυξη τεχνολογίας και προστάτευαν επιλεγμένες νηπιακές βιομηχανίες. Μια χρηματοπιστωτική κρίση στη δεκαετία του 1990, ωστόσο, απέδειξε ότι το αναπτυξιακό κράτος δεν ήταν τόσο αποδοτικό ούτε άτρωτο απέναντι στις πολιτικές πιέσεις όπως θεωρείτο μέχρι τότε. Έτσι, η κρίση προέκυψε εν μέρει λόγω της αποτυχίας των κυβερνήσεων να προχωρήσουν σε κατάλληλες ρυθμίσεις για τους τραπεζικούς και άλλους χρηματοοικονομικούς θεσμούς. Έγινε επίσης φανερό ότι οι Ανατολικοασιάτες είχαν επωφεληθεί από ένα μοναδικό σύνολο καταστάσεων στο πλαίσιο του οποίου οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία τους παρείχαν ειδική αντιμετώπιση σε βοήθεια, εμπόριο και ξένες επενδύσεις. Το κόστος αυτής της ειδικής αντιμετώπισης ήταν η ανάπτυξη δεσμών εξάρτησης· έτσι, όταν οι πολιτικές των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας άλλαξαν στη δεκαετία του 1990, τα κράτη της Ανατολικής Ασίας έγιναν εξαιρετικά ευάλωτα. Επιπρόσθετα, οι περιβαλλοντιστές προέβαλαν ερωτήματα για τη βιωσιμότητα της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης στην Ανατολική Ασία, όπου λίγα πράγματα είχαν γίνει για να αποφευχθεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, λίγοι αναλυτές ισχυρίζονταν ακόμη πως η ανάπτυξη με βάση τις εξαγωγές ήταν η απάντηση στα αναπτυξιακά προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Στη δεκαετία του 1980, οι κρίσεις του χρέους και τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας έγιναν η απαρχή για μια ακόμη αναπτυξιακή στρατηγική του Νότου βασισμένη στον ορθόδοξο φιλελευθερισμό. Σε έντονη αντίθεση με την υποκατάσταση των εισαγωγών και την ανάπτυξη με βάση τις εξαγωγές, η ορθόδοξη φιλελεύθερη στρατηγική έδωσε έμφαση στη μείωση των κρατικών δαπανών, στην ιδιωτικοποίηση, την απορρύθμιση και τις φιλελεύθερες πολιτικές απέναντι στο εμπόριο και τις ξένες επενδύσεις. Στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος, τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής είχαν ορισμένες θετικές επιπτώσεις μειώνοντας τα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, αυξάνοντας τα έσοδα από εξαγωγές και βελτιώνοντας την οικονομική αποδοτικότητα και τη μεγέθυνση. Ωστόσο, τα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας είχαν και ορισμένες θετικές επιπτώσεις για τις φτωχότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στην Υποσαχάρια Αφρική και την Ασία, όπως και σε ευάλωτες ομάδες εντός των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπως είναι οι γυναίκες και τα παιδιά. Οι επικριτές υποστήριζαν ότι τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής υποτίμησαν την ανάγκη να έχει ρόλο το κράτος στην ανάπτυξη και για διατήρηση κοινωνικών, υγειονομικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τις ευάλωτες ομάδες παρά το οικονομικό τους κόστος. Οι υποστηρικτές του ορθόδοξου φιλελευθερισμού, ωστόσο, διατείνονταν πως οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θα επωφελούνταν τα μέγιστα από τη φιλελευθεροποίηση των οικονομιών τους και ακολουθώντας το μονοπάτι που χάραξε η Δυτική Ευρώπη και η Βόρεια Αμερική.[62]

Βλέποντας την παγκόσμια εξάπλωση του ορθόδοξου φιλελευθερισμού, εγείρεται το ερώτημα κατά πόσο έχουμε φτάσει στο «τέλος της ιστορίας» για τις αναπτυξιακές στρατηγικές του Νότου και αν ο φιλελευθερισμός έχει γίνει ο μόνος αποδεκτός δρόμος για να ακολουθήσει κανείς.[63] Ξεκάθαρα, δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 11, πρόσφατα υπήρξε αντίδραση απέναντι στον ορθόδοξο φιλελευθερισμό σε διάφορα κράτη της Λατινικής Αμερικής, εν μέρει λόγω των πρόδηλων ανισοτήτων μεταξύ πλούσιων και φτωχών, και αυτή η αντίδραση θα μπορούσε να εξαπλωθεί σε άλλες περιοχές λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ακόμη και η Παγκόσμια Τράπεζα παραδέχθηκε πως τα προγράμματα δομικής προσαρμογής θα επιτύχουν μόνο αν λάβουν υπόψη την ανάγκη για ισχυρές, σταθερές κυβερνήσεις στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και περιλάβουν ορισμένους στόχους όσον αφορά την κατανομή, ώστε να υποβοηθήσουν τις φτωχότερες και πιο ευάλωτες ομάδες. Τα προβλήματα με τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής εξυπηρετούν επίσης ως υπενθύμιση ότι οι αναπτυξιακές στρατηγικές πρέπει να αποφεύγουν τον «εθνοκεντρισμό του Βορρά ο οποίος διαπότιζε μεγάλο μέρος της ορθόδοξης αναπτυξιακής σκέψης» με τον «ψευδή ισχυρισμό του περί οικουμενικότητας».[64] Όπως έχουν σημειώσει ρεαλιστές ήδη από την εποχή του Friedrich List, είναι αναγκαίες οι στρατηγικές που υποστηρίζουν έναν ενεργό ρόλο του κράτους για τα κράτη εκείνα που βρίσκονται στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξής τους, αν θέλουν να προφθάσουν τις χώρες που προπορεύονται. Και η στρατηγική της υποκατάστασης των εισαγωγών και αυτή της ανάπτυξης με βάση τις εξαγωγές αντιμετώπισαν προβλήματα, όμως αυτό δεν σημαίνει πως χρειάζεται να βρούμε το σωστό ρυθμιστικό καθεστώς απλά και μόνο τασσόμενοι υπέρ της απορρύθμισης και της ιδιωτικοποίησης. Όσον αφορά τους ιστορικούς δομιστές, επισημαίνουν ότι πρέπει να μας απασχολούν τα αποτελέσματα που έχουν οι αναπτυξιακές στρατηγικές στην κατανομή όπως και η υπερεξάρτηση από το Βορρά, ως πιθανά κωλύματα για την ανάπτυξη.

Δεν έχουμε φτάσει στο τέλος της ιστορίας σε σχέση με τις αναπτυξιακές στρατηγικές. Η καλύτερη στρατηγική είναι πιθανό να περιλαμβάνει και ρεαλιστικά και ιστορικοδομιστικά μαζί με φιλελεύθερα χαρακτηριστικά, ενώ η καλύτερη στρατηγική για ορισμένες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες μπορεί να μην είναι αναγκαστικά η καλύτερη και για άλλες.

ΤΕΛΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Τούτο το βιβλίο συνδυάζει τη θεωρία και την πράξη στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και εστιάζει σε τρεις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις: το ρεαλισμό, το φιλελευθερισμό και τον ιστορικό δομισμό. Τα τελευταία χρόνια έχουν συμβεί σημαντικές αλλαγές, όπως η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι πιέσεις της παγκοσμιοποίησης και η ανάδυση κοινών απειλών για την ανθρωπότητα όπως είναι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Αυτές οι αλλαγές έχουν αποκαλύψει την ανάγκη για «νέες θεωρητικές κατηγοριοποιήσεις».[65] Ένας χειρισμός των αδυναμιών των τριών βασικών προσεγγίσεων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας είναι να αναπτυχθούν νέες θεωρίες που αντλούν στοιχεία από περισσότερες της μίας προσεγγίσεις. Τούτο το βιβλίο εστίασε σε αρκετές από αυτές τις υβριδικές θεωρίες, ιδιαίτερα στη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας και στη θεωρία του κανονιστικού πλαισίου. Ένας άλλος χειρισμός είναι να εφαρμοστούν στη διεθνή πολιτική οικονομία νέες θεωρίες που εστιάζουν σε αντιμετωπίσεις και ζητήματα που σε μεγάλο βαθμό αγνοούν οι παραδοσιακές προσεγγίσεις. Πραγματευθήκαμε με συντομία ορισμένες από αυτές τις θεωρίες, όπως τον κονστρουκτιβισμό και το φεμινισμό.

Η διεθνής πολιτική οικονομία είναι μια ακαδημαϊκή επιστήμη που άρχισε να αναπτύσσεται μόλις στη δεκαετία του 1970, και οι θεωρητικοί της διεθνούς πολιτικής οικονομίας έκαναν μεγάλα βήματα από τότε. Εστιάζοντας σε ζητήματα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, ωστόσο, αυτοί οι θεωρητικοί αγνόησαν συχνά ζητήματα ασφαλείας όπως και οι θεωρητικοί της ασφάλειας είχαν αγνοήσει τη διεθνή πολιτική οικονομία. Είναι καιρός οι θεωρητικοί να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στις σημαντικές διασυνδέσεις μεταξύ διεθνούς πολιτικής οικονομίας και ζητημάτων ασφαλείας. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης υποδεικνύει μια ακόμη κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσουν οι θεωρητικοί: την ανάπτυξη θεωριών που διερευνούν τις αλληλεπιδράσεις εγχώριου-διεθνούς. Με την παγκοσμιοποίηση, η ευαισθησία και η έκθεση των εθνικών οικονομιών σε αλλαγές των ροών κεφαλαίου, ξένων επενδύσεων και εμπορίου έχει αυξηθεί δραματικά, και οι πολιτικές που παραδοσιακά θεωρούνταν εσωτερικές μπορεί να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στους άλλους. Και οι τρεις παραδοσιακές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής οικονομίας έχουν δώσει υπερβολικά ελάχιστη έμφαση στις αλληλεπιδράσεις εγχώριου-διεθνούς.[66]

Τούτο το βιβλίο εισάγει τους φοιτητές σε ένα φάσμα θεωρητικών αντιμετωπίσεων και εφαρμόζει αυτές τις θεωρίες σε περιοχές συγκεκριμένων ζητημάτων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Όπως το διατύπωσε ένας διακεκριμένος θεωρητικός των διεθνών σχέσεων: «για να σκέφτεται θεωρητικά κάποιος, πρέπει να είναι διαρκώς έτοιμος να αποδειχθεί το λάθος»[67] και τούτο το βιβλίο δείχνει πως όλες οι θεωρητικές προσεγγίσεις είναι εν μέρει σωστές και εν μέρει εσφαλμένες στις εκτιμήσεις τους για ένα πλήθος ζητημάτων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Είναι μόνο μέσα από τη διατύπωση και την αναδιατύπωση των θεωριών μας που μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τις ανωμαλίες τους και να αυξήσουμε την κατανόησή μας για την παγκόσμια πολιτική οικονομία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η έννοια «κόσμος δίχως σύνορα» προέρχεται από το Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy* (Νέα Υόρκη, Harper Perennial, 1990).

2. Helen V. Milner, *Resisting Protectionism: Global Industries and the Politics of International Trade* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1988).

3. Stephen Gill και David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", στο Stephen Gill (επιμ.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1993), σσ. 93-124· και Mark E. Rupert, "(Re) Politicizing the Global Economy: Liberal Commons Sense and Ideological Struggle in the US NAFTA Debate", *Review of International Political Economy* 2, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1995), σσ. 679-681.

4. Riccardo Petrella, "Globalization and Internationalization: The Dynamics of the Emerging World Order", στο Richard Boyer και Daniel Sprache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalization* (Λονδίνο, Routledge, 1996), σσ. 77-78.

5. UNCTAD, *World Investment Report 2003* (Νέα Υόρκη, United Nations, 2003), σσ. 257-262· και Bernard M. Hoekman και Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System: the WTO and Beyond*, 2η έκδ. (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σσ. 9-10.

6. Peter Hakim, "Is Washington Losing Latin America?", *Foreign Affairs* 85, αρ. 1 (Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2006), σσ. 39-53.

7. Βλέπε Mary Ann Tétreault και Robert A. Denemark (επιμ.), *Gods, Guns & Globalization: Religious Radicalism & International Political Economy* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 2004).

8. United Nations Development Program, *Human Development Report 2005* (Νέα Υόρκη, δημοσίευση για το UNDP, 2005), σ. 26.

9. Susan Strange, "The Defective State", *Daedalus* 124 (Άνοιξη, 1995), σ. 56.

10. Philip G. Cerny, *The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency and the Future of the State* (Λονδίνο, Sage, 1990), σσ. 228-229.

11. Ethan B. Kapstein, *Governing the Global Economy: International Finance and the State* (Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, Harvard University Press, 1994), σ. 6.

12. Walden Bello, "East Asia: On the Eve of the Great Transformation?", *Review of International Political Economy* 5, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1998), σ. 383.

13. Stephan Haggard και Andrew MacIntyre, "The Political Economy of the Asian Economic Crisis", *Review of International Political Economy* 5, αρ. 3 (Αύγουστος 1998), σ. 383.

14. Stanley Fischer, "Lessons from a Crisis", *The Economist*, 3 Οκτωβρίου 1998, σ. 27.

15. Joseph S. Nye, Jr, "Globalization's Democratic Deficit: How to Make International Institutions More Accountable", *Foreign Affairs* 80, αρ. 4 (Ιούλιος/Αύγουστος 2001), σ. 3.

16. W. W. Rostow, *Why the Poor Get Richer and the Rich Slow Down* (Όστιν, University of Texas Press, 1980), σ. 259· Nye, "Globalization's Democratic Deficit", σ. 3.

17. Andrew Hurrell και Ngaire Woods, "Globalisation and Inequality", *Millennium* 24, αρ. 3 (1995), σ. 458.

18. World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001), σ. 3.

19. United Nations Development Programme, *Human Development Report -1997*, σσ. 88-89.

20. United Nations Development Programme, *Human Development Report -1997*, σ. 88. Για τις επιπτώσεις της NAFTA στη γεωργία του Μεξικού, βλέπε Theodore H. Cohn, "The Intersection of Domestic and Foreign Policy in the NAFTA Agricultural Negotiations", *Canadian – American Public Policy* 14 (Ορόνο, University of Maine, Σεπτέμβριος 1993), σσ. 24-33.

21. United Nations Department of Economic and Social Affairs, *The Inequality Predicament: Report on the World Social Situation* 2005 (Νέα Υόρκη, United Nations, 2005), σ. 49.

22. Ian Robinson, "Globalization and Democracy", *Dissent* (Καλοκαίρι 1995), σσ. 374-377. Για την παγκοσμιοποίηση και τη δημοκρατία βλέπε David Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Polity Press, 1995).

23. Ngaire Woods και Amritar Narlikar, "Governance and the Limits of Accountability: The WTO, the IMF, and the World Bank", *International Social Science Journal* 170 (Δεκέμβριος 2001), σ. 569. Βλέπε επίσης Ngaire Woods, "Making the IMF and the World Bank More Accountable", *International Affairs* 77, αρ. 1 (2001), σσ. 83-100.

24. Για αποκλίνουσες απόψεις πάνω σε αυτό το ζήτημα, βλέπε Tony Porter, "The Democratic Deficit in the Institutional Arrangements for Regulating Global Finance", *Global Governance* 7 (2001), σσ. 427-439· Woods και Narlikar "Governance and the Limits of Accountability"· Nye, "Globalization's Democratic Deficit"· και Stephen Gill, "Globalization, Democratization, and the Politics of Indifference", στο James H. Mittleman (επιμ.), *Globalization: Critical Reflections* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1996), σσ. 213-218.

25. Jan Aart Scholte, "Civil Society and Democracy in Global Governance", *Global Governance* 8 (2002), σσ. 281-304· Peter Newell, "Environmental NGOs, TNCs, and the Question of Governance", στο Dimitris Stevis και Valerie J. Assetto (επιμ.), *The International Political Economy of the Environment: Critical Perspectives* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 2001), σσ. 85-107.

26. Craig Warkentin και Karen Mingst, "International Institutions, the State, and Global Civil Society in the Age of the World Wide Web", *Global Governance* 6, αρ. 2 (Απρίλιος-Ιούνιος 2000), σ. 240.

27. Robert W. Cox "Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order", *Review of International Studies* 25 (1999), σσ. 3-28.

28. Woods και Narlikar, "Governance and the Limits of Accountability", σ. 581.

29. Myron Weiner, *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights* (Νέα Υόρκη, Harper Collins, 1996), σ. 3.

30. Keith Griffin, "Nine Good Reasons to Love Labor Migration", *UC Mexus News*, από το California Institute for Mexico and the United States, σ. 2.

31. "Immigration: Suspicious Minds", *The Economist*, 4 Ιουλίου 1998, σ. 25.

32. Malcolm Waters, *Globalization* (Λονδίνο, Routledge, 1995), σ. 89.

33. Kelley Lee και Richard Dodgson, "Globalization and Cholera: Implications for Global Governance", *Global Governance* 6, αρ. 2 (Απρίλιος-Ιούνιος 2000), σσ. 213-236· Lincoln C. Chen, Tim G. Evans και Richard A. Cash, "Health as a Global Public Good", στο Inge Kaul, Isabelle Grunbert και Marc A. Stern (επιμ.), *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1999), σσ. 284-304· και Kelley Lee, Kent Buse και Suzanne Fustukian (επιμ.), *Health Policy in a Globalising World* (Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Cambridge University Press, 2002).

34. Fantu Cheru, "Debt, Adjustment and the Politics of Effective Response to HIV/AIDS in Africa", *Third World Quarterly* 23, αρ. 2 (2002), σ. 309.

35. Δελτίο Τύπου του ΠΟΕ, "Intellectual Property Decision Removes Final Patent Obstacle to Cheap Drug Imports", 4 Σεπτεμβρίου 2003· Caroline Thomas, "Trade Policy and the Politics of Access to Drugs", *Third World Quarterly* 23, αρ. 2 (2002), σσ. 251-164· και Gauri Sreenivasan και Ricardo Grinspun, "'Trade and Health' Focus on Access to Essential Medicines", Canadian Council for International Cooperation, Ιούνιος 2002.

36. Moisés Naím, "The Five Wars of Globalization", *Foreign Policy* (Ιανουάριος/Φεβρουάριος, 2003), σ. 29. Βλέπε επίσης Nigel Morris-Cotteril, "Money Laundering", *Foreign Policy* (Μάϊος/Ιούνιος 2001), σσ. 16-22· και Michel Schiray, "Introduction: Drug Trafficking, Organized Crime, and Public Policy for Drug Control", *International Social Science Journal* 53, αρ. 169 (2001), σσ. 351-358.

37. Susan Strange, *States and Markets*, 2η έκδ. (Λονδίνο, Pinter, 1994), σ. 29.

38. Joseph S. Nye, Jr, "Soft Power", *Foreign Policy* 80 (Φθινόπωρο 1990), σ. 166· και Susan Strange, "The Persistent Myth of Lost Hegemony", *International Organization* 41, αρ. 4 (Φθινόπωρο 1987), σσ. 551-574.

39. Για τη μεταβαλλόμενη θέση των ΗΠΑ στο διεθνές εμπόριο, βλέπε Theodore H. Cohn, *Governing Global Trade: International Institutions in Conflict and Convergence* (Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2002).

40. Ronald A. Morse, "Japan's Drive to Pre-Eminence", *Foreign Policy* 69 (Χειμώνας 1987-1988), σσ. 3-21. Βλέπε επίσης άρθρα από τους Philip J. Meeks και Kojui Taira στο Tsuneo Akaha και Frank Langdon (επιμ.), *Japan in the Posthegemonic World* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1993)· και από τον Alan Rix στο Richard Higgott, Richard Leaver και John Ravenhill (επιμ.), *Pacific Economic Relations in the 1990s* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1993).

41. "Japan on the Brink", *The Economist*, 11 Απριλίου 1998, σσ. 15-17· Ron Bevacqua, "Whither the Japanese Model? The Asian Economic Crisis and the Continuation of Cold War Politics in the Pacific Rim", *Review of International Political Economy* 5, αρ. 3 (Φθινόπωρο 1998), σσ. 410-423.

42. Για τα σημάδια της ιαπωνικής ανάκαμψης, βλέπε Daniel Citrin και Alexander Wolfson, "Japan's Back!", *Finance & Development* 43, αρ. 2 (Ιούνιος 2006), σσ. 24-27.

43. Lester Thurow, *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe, and America* (Νέα Υόρκη, Morrow, 1992), σ. 258. [Βλέπε την ελληνική έκδοση Lester Thurow, *Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής*, μτφρ. Ανδρέας Σοκοδήμος, Αθήνα, εκδ. Αιβάνη, 1995].

44. Akihiko Tanaka, "Global and Regional Geo-strategic Implications of China's Emergence", *Asian Economic Policy Review* 1 (2006), σσ. 181-186.

45. Αναφέρεται στο Tanaka, "Global and Regional Geo-strategic Implications of China's Emergence", σσ. 182-183.

46. "Congratulations, China", *The Economist*, 18 Οκτωβρίου 2003· "Tilting at Dragons", *The Economist*, 25 Οκτωβρίου 2003, σσ. 65-66· και "Learning to Love a Growing China", *The Economist*, 29 Νοεμβρίου 2003, σσ. 38-39.

47. Andrew Hurrell, "Hegemony, Liberalis and Global Order: What Space for Would-be Great Powers?", *International Affairs* 82, αρ. 1 (2006), σ. 3.

48. Stephen Gill, "Global Finance, Monetary Policy and Cooperation among the Group of Seven, 1944-1992", στο Philip G. Cerny (επιμ.), *Finance and World Politics: Markets, Regimes and States in the Post-hegemonic Era* (Λονδίνο, Elgar, 1993), σ. 105.

49. Hurrell, "Hegemony, Liberalism and Global Order", σ. 6.

50. Βλέπε Stanley Fischer, "Capital Account Liberalization and the Role of the IMF", εργασία δημοσιευμένη από το International Monetary Fund, Σεπτέμβριος 1997, σ. 12.

51. Jeffrey Sachs, "Global Capitalism: Making it Work", *The Economist*, 12 Σεπτεμβρίου 1998, σ. 25.

52. Βλέπε Martin Feldstein, "Refocusing the IMF", *Foreign Affairs* 77, τεύχ. 2 (Μάρτιος/Απρίλιος 1998), σσ. 20-33· και Jagdish Bhagwati, "The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgets and Dollars", *Foreign Affairs* 77, τεύχ. 3 (Μάιος/Ιούνιος 1998), σ. 11.

53. Robert Wade, "Japan, the World Bank and the Art of Paradigm Maintenance: The East Asian Miracle in Political Perspective", *New Left Review* 217 (Μάιος/Ιούνιος 1996), σ. 5.

54. World Bank, *Annual Report 1997* (Ουάσινγκτον, D.C., World Bank, 1997), σ. 7.

55. World Bank, *World Development Report 1990* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1990), σσ. 1-2· και United Nations Development Programme, *Human Development Report 1996* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1996), σσ. 8-9.

56. Mohammed H. Malek, "Towards an Integrated Aid and Development Programme for Europe", στο Mohammed H. Malek (επιμ.), *Contemporary Issues in European Development Aid* (Μπρούκφιλντ, Βερμόντ, Avebury, 1991), σ. 142.

57. Wilfred L. David, *The Conversation of Economic Development: Historical Voices, Interpretations, and Reality* (Άρμονκ, Νέα Υόρκη, Sharpe, 1997), σ. 177.

58. World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1987), σ. 8.

59. Βλέπε Maurice F. Strong, "Achieving Sustainable Global Development" στο South Centre, *Facing the Challenge: Responses to the Report of the South Commission* (Λονδίνο, Zed Books, 1993), σσ. 305-313.

60. Nicholas D. Kristof, "Across Asia, a Pollution Disaster Hovers", *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 1997, σ. A1, A10.

61. John Rapley, *Understanding Development: Theory and Practice in the Third World* (Μπάουλντερ, Κολοράντο, Lynne Rienner, 1996), σσ. 44-47.

62. Βλέπε Walter Russell Mead, "Asia Devalued", *New York Times Magazine*, 31 Μαΐου 1998, σσ. 38-39.

63. Βλέπε Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest* 16, (Καλοκαίρι 1989), σσ. 3-18.

64. Cristóbal Kay, "For a Renewal of Development Studies: Latin American Theories and Neoliberalism in the Era of Structural Adjustment", *Third World Quarterly* 14, αρ. 4 (1993), σ. 697.

65. Thomas J. Biersteker, "Evolving Perspectives on International Political Economy: Twentieth-Century Contexts and Discontinuities", *International Political Science Review* 14, αρ. 1 (Ιανουάριος 1993), σ. 27.

66. Robert O. Keohane και Hellen V. Milner (επιμ.), *Internationalization and Domestic Politics* (Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1996)· και Helen V. Milner, *Interests, Institutions, and Information: Domestic Politics and International Relations* (Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ, Princeton University Press, 1997).

67. James N. Rosenau, "Thinking Theory Thoroughly", στο James N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, αναθεωρημένη έκδοση (Λονδίνο, Pinter, 1980), σ. 30.

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

ΘΕΜΑΤΑ

I. Γενικές Μελέτες - Διεθνής Πολιτική Οικονομία
II. Παγκοσμιοποίηση
III. Θεσμικό Πλαίσιο για τη Διαχείριση της Μεταπολεμικής Παγκόσμιας Οικονομίας
IV. Η Προσέγγιση του Ρεαλισμού
V. Θεωρία της Ηγεμονικής Σταθερότητας
VI. Η Προσέγγιση του Φιλελευθερισμού
VII. Διεθνείς Θεσμοί, Θεωρία του Κανονιστικού Πλαισίου, και Παγκόσμια Διακυβέρνηση
VIII. Η Προσέγγιση του Ιστορικού Δομισμού
IX. Φεμινιστική Θεωρία
X. Αλληλεπιδράσεις Εγχώριου-Διεθνούς
XI. Διεθνείς Νομισματικές και Χρηματοοικονομικές Σχέσεις
XII. Εξωτερικό Χρέος και Χρηματοπιστωτικές Κρίσεις
XIII. Διεθνείς Εμπορικές Σχέσεις
XIV. Περιφερειοποίηση και Παγκοσμιοποίηση
XV. Πολυεθνικές Εταιρείες και Παγκόσμια Παραγωγή
XVI. Διεθνής Ανάπτυξη
XVII. Πηγές Τεκμηρίων

I. Γενικές Μελέτες – Διεθνής Πολιτική Οικονομία

Baldwin, David A. (επιμ.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate.* Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1993.

Bayne, Nicholas, *Hanging In There: The G7 and G8 Summit in Maturity and Renewal.* Μπέρλινγκτον, Βερμόντ, Ashgate, 2000.

Biersteker, Thomas J., "Evolving Perspectives on International Political Economy: